

INTER EDUCATION

&

GLOBAL STUDY

INSPIRATION FOR
THE
MODERN
RESEARCHER

2025
VOL.3. №5

Ilmiy-nazariy va metodik jurnal
Научно-теоретический и
методический журнал
Scientific-theoretical and
methodological journal

2992-9024

ISSN

2025. VOLUME 3

ISSUE 5

ISSN 2992-9024

INTER EDUCATION & GLOBAL STUDY

Ilmiy-nazariy va metodik jurnal
2025-yil,3-tom, 5-son

BUXORO – 2025

INTER EDUCATION & GLOBAL STUDY

Ilmiy-nazariy va metodik jurnal

Uzb

Muassis: Buxoro davlat pedagogika instituti Jurnal O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan 2023-yil 08 avgust №-111889-sonli guvohnoma bilan ro'yxatga olingan Bosh muharrir: Yadgarov Nodir Djalolovich, pedagogika fanlari doktori, professor Jamoatchilik kengashi raisi: Ma'murov Bahodir Baxshulloyevich, pedagogika fanlari doktori, professor, Buxoro davlat pedagogika instituti rektori Jurnal O'zbekiston Respublikasi OAK Rayosatining 2024 yil 31- yanvardagi 350-son qaroriga asosan pedagogika, psixologiya, san'atshunoslik fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) va fan doktori (DSc) ilmiy darajasiga talabgorlarning dissertatsiya ishlari yuzasidan "Dissertatsiyalar asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro'yxati" ga kiritilgan Jurnal 2023 yilda tashkil etilgan, o'zbek, rus va ingliz tillarida nashr etiladi «INTER EDUCATION & GLOBAL STUDY» ilmiy-metodik jurnalidan ko'chirib bosish tahririyatning roziligi bilan amalga oshiriladi Tahririyat manzili: 200100, O'zbekiston Respublikasi, Buxoro shahri Namozgoh ko'chasi 24-uy, E-mail: pedagogicalperspective2023@gmail.com Tel: +998(97) 300-34-00 Jurnal sayti: intereduglobalstudy.com Maqolada keltirilgan faktlarning to'g'riligi uchun muallif mas'uldir	TAHRIR HAY'ATI: Dr. Ihsan Taktash, professor, Yildirim Boyazit nomidagi Anqara universiteti, Turkiya. Tanirberganov Medeubek Jumataevich, pedagogika fanlari doktori, professor, Qozog'iston Pedagogika fanlari Akademiyasining akademigi, M. Auyezov Janubiy Qozog'iston Universiteti, Qozog'iston Baydabekov Auez Kenesbekovich, t.f.d., professor, L.N. Gumilyov nomidagi Yevroosiyo milliy universiteti, Qozog'iston Chernikova Svetlana Mixaylovna, pedagogika fanlari doktori, professor, I.S. Turgenev nomidagi Oryol davlat universiteti, Rossiya Tajixodjayev Zokirxo'ja Abdusattorovich, texnika fanlari doktori, professor, O'zbekiston Olimov Shirinboy Sharofovich, pedagogika fanlari doktori, professor, Buxoro davlat universiteti, O'zbekiston Sharif Ramazanovich Baratov, psixologiya fanlari doktori, professor, Buxoro xorijiy tillar va psixologiya instituti, O'zbekiston Nazarov Akmal Mardonovich, psixologiya fanlari doktori (Dsc), professor, Buxoro davlat universiteti, O'zbekiston Jabborov Xazrat Xusenovich, psixologiya fanlari doktori (Dsc), dotsent, Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti, O'zbekiston Boymudorova Gulzoda Toshtemirovna, pedagogika fanlari doktori, professor, Buxoro davlat pedagogika instituti, O'zbekiston Saidova Mohinur Jonpo'latovna, pedagogika fanlari doktori (Dsc), professor, Buxoro davlat pedagogika instituti, O'zbekiston Qo'ldoshev Rustambek Avezmurodovich, pedagogika fanlari doktori (Dsc), dotsent, Buxoro davlat pedagogika instituti, O'zbekiston Kamolov Iftixor Baxtiyorovich pedagogika fanlari doktori (Dsc), professor, Qarsi davlat universiteti, O'zbekiston Ochilov Farxod Egamberdiyevich, texnika fanlari nomzodi, professor, Qarshi davlat universiteti, O'zbekiston Shovdirov Sunnat Aslanovich, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent, Navoiy davlat pedagogika instituti, O'zbekiston Mas'ul kotib: Mamurova Dilfuza Islomovna, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent, Buxoro davlat pedagogika instituti, O'zbekiston Texnik muxarrir: Davronov Ismoil Ergashevich, dotsent, Buxoro davlat pedagogika instituti, O'zbekiston

INTER EDUCATION & GLOBAL STUDY

Научно-теоретический и методический журнал

RU

Учредитель: Бухарский государственный педагогический институт Журнал зарегистрирован Агентством информации и массовых коммуникаций при Администрации Президента Республики Узбекистан свидетельством №111889 от 08 августа 2023 года. Главный редактор: Ядгаров Нодир Джалолович, доктор педагогических наук, профессор Председатель Общественного совета: Мамуров Баходир Бахшуллоевич, доктор педагогических наук, профессор, ректор Бухарского государственного педагогического института Журнал включен в список национальных изданий, рекомендованных для публикации основных научных результатов диссертаций кандидатов на соискание ученой степени доктора философии (PhD), доктора наук (DSc). Согласно решению Президиума ВАК РУз от 31 января 2024 г. №350. По направлению педагогики, психологии и искусствоведение Журнал был основан в 2023 году и выпускается на узбекском, русском и английском языках Использование научно-методического журнала «INTER EDUCATION & GLOBAL STUDY» с согласия редакции Адрес редакции: ул. Намозгох 24, г. Бухара, Республика Узбекистан, 200100, E-mail: pedagogicalperspective2023@gmail. com Tel: +998(97) 300-34-00 Сайт журнала: intereduglobalstudy.com За достоверность информации, представленных в статье ответственность, несет автор	РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ: Dr.Ихсан Токташ, профессор, Анкаринский университет имени Йылдырыма Беязита, Турция Танирбергенов Медеубек Жуматаевич, доктор педагогических наук, профессор, академик Академии педагогических наук Казахстана, Южно-Казахстанский университет им.М. Ауэзова, Казахстан Байдабеков Аюезу Кенесбекович, д.т.н., профессор, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Казахстан Черникова Светлана Михайловна, доктор педагогических наук, профессор, Орловский государственный университет им. И.С.Тургенева, Россия. Таджикходжаев Зокирходжа Абдусатторович, доктор технических наук, профессор, Узбекистан Олимов Ширинбой Шарофович, доктор педагогических наук, профессор, Бухарский государственный университет, Узбекистан Шариф Рамазанович Баратов, доктор психологических наук, профессор, Бухарский институт иностранных языков и психологии, Узбекистан Назаров Акмал Мардонович, доктор психологических наук, профессор, Бухарский государственный университет, Узбекистан Жаббаров Хазрат Хусенович, доктор психологических наук, доцент, Ташкентский государственный университет востоковедения, Узбекистан Боймудорова Гулзода Тоштемировна, доктор педагогических наук, профессор, Бухарский государственный педагогический институт, Узбекистан Саидова Мохинур Жонпулатовна, доктор педагогических наук, профессор, Бухарский государственный педагогический институт, Узбекистан Кулдошев Рустамбек Авезмуродович, доктор педагогических наук, доцент, Бухарский государственный педагогический институт, Узбекистан Камолов Ифтихор Бахтиёрович, доктор педагогических наук, профессор, Каршинский государственный университет, Узбекистан Очилов Фарход Эгамбердиевич, кандидат технических наук, профессор, Каршинский государственный университет, Узбекистан Шовдиров Суннат Асланович, доктор философии педагогических наук (PhD), доцент, Навоийский государственный педагогический институт, Узбекистан Ответственный редактор: Мамурова Дилфуза Исломовна, доктор философии педагогических наук (PhD), доцент, Бухарский государственный педагогический институт, Узбекистан Технический редактор: Давронов Исмоил Эргашевич, доцент, Бухарский государственный педагогический институт, Узбекистан

INTER EDUCATION & GLOBAL STUDY

Scientific theoretical and methodical journal

ENG

Founder: Bukhara State Pedagogical Institute The journal was registered by the Agency of Information and Mass Communications under the Administration of the President of the Republic of Uzbekistan with certificate No. 111889 dated August 08, 2023 Editor-in-Chief: Yadgarov Nodir Djalolovich, doctor of pedagogical sciences (DSc), professor Chairman of the Public Council: Mamurov Bakhodir Bakhshuloevich, doctor of pedagogical sciences (DSc), professor, Rector of the Bukhara State Pedagogical Institute The journal is included in the list of national publications recommended for publishing the main scientific results of dissertations of candidates for the degree of Doctor of Philosophy (PhD), Doctor of Science (DSc). According to the decision of the Presidium of the Supreme (Higher) Attestation Commission of the Republic of Uzbekistan dated January 31, 2024 No. 350. In the direction of pedagogy, psychology and art science The journal was founded in 2023 and is published in Uzbek, Russian and English. Use of the scientific and methodological journal «INTER EDUCATION & GLOBAL STUDY» with the consent of the editorial board Editorial address: st. Namozgokh 24, Bukhara, Republic of Uzbekistan, 200100, Email: pedagogicalperspective2023@gmail.com Tel:+998(97) 300-34-00 Website of the journal: intereduglobalstudy.com The information presented in the article. are the responsibility of the author for reliability	EDITORIAL TEAM: Dr. Ihsan Toktash, professor, Ankara Yıldırım Beyazıt University, Turkey Medeubek J. Tanirbergenov, doctor of pedagogical sciences, professor, Academician of the Academy of Pedagogical Sciences of Kazakhstan, M. Auezov South Kazakhstan University, Kazakhstan Auyez Baidabekov, Dr.tech.s., professor, L.N. Gumilev Eurasian National University, Kazakhstan. Svetlana M. Chernikova, doctor of pedagogical sciences, professor I.S. Turgenev, Oryol State University, Russia Zokirxo'ja A. Tadjixodjayev, doctor of technical sciences, professor, Uzbekistan. Shirinboy Sh. Olimov, doctor of pedagogical sciences, professor, Bukhara State University, Uzbekistan Sharif R. Baratov, doctor of psychological sciences, professor, Bukhara Institute of Foreign Languages and Psychology, Uzbekistan Nazarov M. Akmal, doctor of psychological sciences, professor, Bukhara State University, Uzbekistan Jabbartov Kh. Khazrat, doctor of psychological sciences (DSc), associate professor, Tashkent State University of Oriental Studies, Uzbekistan Gulzoda T. Boymudorova, doctor of pedagogical sciences (DSc), professor, Bukhara state pedagogical institute, Uzbekistan Mokhinur J. Saidova, doctor of pedagogical sciences (DSc), professor, Bukhara state pedagogical institute, Uzbekistan Rustamdek A. Kuldoshev, doctor of pedagogical sciences (DSc), associate professor, Bukhara state pedagogical institute, Uzbekistan Iftixor B. Kamolov, doctor of pedagogical sciences (DSc), professor, Qarshi State University, Uzbekistan. Farxod E. Ochilov, doctor of philosophy of technical sciences (PhD), professor, Qarshi State University, Uzbekistan Sunnat A. Shovdirov, doctor of philosophy of pedagogical sciences (PhD), Navoi State Pedagogical Instituti, Uzbekistan Managing editor: Dilfuza I. Mamurova, doctor of philosophy of pedagogical sciences (PhD), associate professor. Bukhara state pedagogical institute, Uzbekistan. Technical editor: Ismoil E. Davronov, doctor of philosophy of pedagogical sciences (PhD), associate professor. Bukhara state pedagogical institute, Uzbekistan

INTER EDUCATION & GLOBAL STUDY

Ilmiy-nazariy va metodik jurnal

UZB

13.00.00 – Pedagogika fanlari		
Jumayev S.Z., Zokirov R.E.	Biologiyani o'qitishda o'quvchilarning o'quv-ijodiy faoliyatini tashkil etishda masala va mashqlardan foydalanish.	16-24
Mardanov M.M.	Texnologik ta'lim yo'nalishi talabalari malakaviy amaliyotlarini tashkil etish pedagogik tizimi	25-33
Toshpulatov O.P.	Raqamli vositalarni maktab ta'lim tizimiga qo'llash istiqbollari	34-41
Do'schonov Sh.Y.	Bo'lajak texnologiya fani o'quvchilarini raqamli ta'lim muhitida kasbiy faoliyatga tayyorlash metodikasi	42-49
Babajanov I.A.	Rekreatsion turizmni sog'lomlashtirish dasturlariga integratsiya qilishning metodologik asoslari.	50-57
Nurmatova M.A., Matnazarov A.M.	Musiqqa ta'limida interaktiv metodlar asosida dars tashkil etishning uslubiy asoslari	58-64
Otajonova M.S.	Talabalarni kreativ fikrlashlarini rivojlantirish metodikasini takomillashtirish	65-71
Yo'ldiyev SH. X., O'rincev M.I.	Fanni o'qitishda o'quvchi-yoshlarda metakognitiv faoliyatlarini rivojlantirishning nazariy va amaliy asoslari	72-82
Jumayev S.Z., Tuganova Ch.X.	Biologiya darslarida innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanishning pedagogik asoslari	83-90
Donayeva N.N.	Oliy ta'lim muassasalarida ma'naviy-axloqiy tarbiyani raqamli muhit sharoitida tashkil etish strategiyasi	91-101
Jumayev S.Z., Zokirov R.E.	Biologiyani o'qitishda o'quvchilarning o'quv-ijodiy faoliyatini tashkil etishda masala va mashqlardan foydalanish	102-110
Bahriddinova G. J.	Tasviriy san'at va milliy qadriyatlar: o'quvchilarni o'zbek tasviriy va milliy amaliy san'atga qiziqishlarini uyg'otish	111-116
Xusnidinova N.A.	Muhandislik grafikasi fanlarini o'qitishning shakl, metod va vositalari.	117-127
Eshquvvatova X.F.	Boshlang'ich sinf o'quvchilarida tanqidiy fikrlashni shakllantirishning pedagogik ahamiyati	128-133
Mirzoyev Sh. M.	Sho'rko'l suv ombori qurilishining iqtisodiy ahamiyati	134-141
Quliyev J.G'.	Dasturlash tilining grafika modulini o'qitishda amaliy mashg'ulotlarni tashkil etish va o'tkazish metodikasi	142-150
Saidova M.F.	Texnologik ta'lim yo'nalishi talabalarining kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishga oid bajarilgan tadqiqot ishlarining tahlili	151-161
Mamurova D.I.	"AutoCAD", "SolidWorks" kabi dasturlar orqali chizmachilikni mustaqil o'rganishning metodologik asoslari	162-170

Axrarov B.S.	Zarar yetkazuvchi dasturlar va ulardan himoyalanish vositalari” mavzusini tizimli yondashuv va mantiqiy sxemalar asosida o’qitish masalalari	171–184
Fotina O.V.	Masofadan o’qitishda pedagogning raqamli kompetensiyalari	185–198
Alchurazova N. B.	Ko’p tarmoqli maktabgacha talim tashkilotlarida o’quv-tarbiyaviy jarayonni tashkil etishning o’ziga xosligi	199–206
Qurbonova M.F., Kurbanov F.B.	Boshlang’ich ta’lim jarayonida STEAM yondashuvining zamonaviy pedagogik asoslari va uning o’quvchi rivojlanishiga ta’siri	207–212
Qilichev R. E.	Yada toshi	213–221
Quldosheva D.S.	Biologiya darslarida ekologik ekskursiyalarni tashkil etish: mazmuni va shakllari	222–229
Fayzullayeva L.S.	Umumiy o’rta ta’lim maktablarida o’quvchilarning kommunikativ qobiliyatini rivojlantirish pedagogik asoslari	230–238
Zakirova G.S.	Madaniyatlararo kommunikatsiyada salomlashishning pragmatik rolini qiyosiy tahlil qilish: ingliz va o’zbek tillari misolida	239–246
Daminova S.X.	Mustaqil ta’lim tushunchasining pedagogik-psixologik mohiyati va uning ta’lim jarayonidagi ahamiyati	247–254
Kabulova Z. X.	Kompetensiyaviy yondashuv asosida oliy ta’lim muassasalarida ingliz tilini o’qitish metodikasi	255–260
Nurmetov X. S.	Umumiy o’rta ta’lim muassasalarida biologiya o’qituvchilari uchun ochiq axborot-ta’lim muhitini yaratish va foydalanish kompetensiyalarini takomillashtirish	261–269
Tadjibayeva R.O.	Pedagogik yondashuv asosida oilalarda iqtisodiy bilim va ko’nikmalarni shakllantirish muammosi	270–276
Xamrakulova B.A., Pilar Maria Escudero.	Til o’rganishda kommunikativ va pragmatik kompensatsiya strategiyalarining ahamiyati	277–284
Tojiboyeva G. R.	Boshlang’ich ta’lim o’qituvchilarining kasbiy kompetentligini pedagogik diagnostika asosida baholash: 8 kompetensiyali model yondashuvi	285–291
Xusenov M. Z.	Oliy ta’lim tizimida kiberxavfsizlik madaniyatini shakllantirishning zamonaviy metodikasi	292–299
Buronova G. Y., Halimova M. A.	Robototexnikani virtual o’qitish jarayonida interaktiv darslar, testlar, simulyatorlar va kichik loyihalar uchun virtual platforma funksiyalarini yaratish	300–309
Sharipova G. Sh.	Umumiy o’rta ta’lim maktablarida informatika va axborot texnologiyalarni o’qitishda interaktiv ta’lim platformasi	310–317
Rasulova Z. S.	Kichik maktab yoshidagi o’quvchilarini badiiy asarlar mutolaasiga jalb etish masalalari	318–322.

Aytmuratov B. T.	Jismoniy tarbiya fani o'qituvchisi kompetentligining ta'lim sifatini oshirishdagi ahamiyati	323–330
Saidova Sh.Dj.	Yosh tennischilarning jismoniy sifatlarini rivojlantirish xususiyatlari	331–337
Shilmanov A.Y.	15–16 yoshli futbolchilarning koordinatsiyasini rivojlantirishda vestibulyar gimnastikaning usul va vositalari	338–347
Kurbonova G. S.	Innovatsion yondashuvlar asosida biologiya ta'limi samaradorligini oshirish	348–356
Qurbonova Nargis	Futbol bilan 13-14 yoshli maktab o'quvchilarning jismoniy tayyorgarligini aniqlash natijalari	357–364
Xudayberdiyeva N. B.	Dars jarayonlarini tashkil etishda kasbiy va texnologik kompetentlikning ahamiyati	365–371
Bobur Xayitov	O'quv-mashg'ulot guruhi gandbolchilarini funksional holatini nazorat qilish	372–382
Yodgorov N. Dj., Aziza Davlatova	Tasviriy san'at darslarida obrazli tafakkurni shakllantirish usullari	383–396
17.00.00 – San'atshunoslik fanlari		
Ishonxodjayev Umid	O'zbek xalq cholg'ularining milliy qadriyatlar targ'ibotidagi roli	397–403
Muratbekova J.S.	XX asr yevropada musiqa madaniyatining unikaligi	404–410
Nematova T. A.	Zamonaviy kostyumlarda milliy nurota kashtalarining qo'llanilishi	411–419
Tursunova A.G.	Jahon musiqa tarixida I. S Bax va J.Kuperenlar sulolalarining o'rni va mavqei	420–428
Raxmanova G. K., Nazarimbetov A. B.	Qoraqalpoq teatrining tashkil etilishi tarixidan	429–434
Xo'jamqulov Pirmqul	Ta'lim muassasalarida musiqa darslarini kreativ yondashuv asosida tashkil etish usullari	435–445
Mamikonyan T.A.	O'zbekiston xalq artisti K.K. Muxitdinov xotirasiga	446–454
Shaxnazarova B.A.	XIX asr musiqasida verizm	455–462
19.00.00 – Psixologiya fanlari		
Xudaynazarov S.I.	Tanqidiy fikrlashning nazariy asoslari va kognitiv omillarning roli	463–470
Botirova B.D.	Pedagogik faoliyatda kasbiy so'nish jarayonini oldini olishning ilmiy-uslubiy va ijtimoiy-psixologik imkoniyatlari	471–479
Mirkosimova H.M.	Ta'lim muhitining o'zgarishi sharoitida kognitiv va affektiv empatiyaning pedagogik o'zaro ta'sir samaradorligi komponentlari bilan bog'liqligi	480–486
Babakulova Muqaddas, Rajabova Zebo	Bolalarni maktab ta'limiga ijtimoiy- psixologik moslashtirish	487–497
Yuldasheva S.M.	Talabaning shaxsiy salohiyati psixologik-pedagogik kategoriya sifatida.	498–504

Mamatqulova K. A.	Kafedra mudirlarining rahbarlik faoliyatida psixologik determinantlarning ahamiyati va ularning nazariy asoslari	505–517
Sanjar S. Kurbanov	Otalik hokimiyati va Attikus Finchning emotsional uzoqligi Harper Lee'ning "Masxarabozni o'ldirish" asarida va Abdulla Qodiriyning "O'tkan kunlar" romanidagi ota obrazi	518–527

INTER EDUCATION & GLOBAL STUDY

Научно-теоретический и методический журнал

RU

13.00.00-Педагогические науки		
Жумаев С.З., Зокиров Р.Е.	Использование задач и упражнений в организации учебной и творческой деятельности студентов в преподавании биологии	16-24
Марданов М.М.	Педагогическая система организации практик студентов технологических специальностей	25-33
Тошпулатов О.П.	Перспективы применения цифровых инструментов в системе школьного образования	34-41
Дўсчонов Й.Ш.	Методика подготовки будущих студентов технологического направления к профессиональной деятельности в условиях цифровой образовательной среды	42-49
Бабажанов И.А.	Методологические основы интеграции рекреационного туризма в оздоровительные программы	50-57
Нурматова М.А, Матназаров А.М.	Методические основы организации занятий на основе интерактивных методов в музыкальном образовании	58-64
Отажонов М.С.	Совершенствование методов развития творческого мышления учащихся	65-71
Юлчиев Ш.Х, Уринбоев М. И.	Теоретические и практические основы развития метакогнитивной деятельности у учащихся при обучении предметам	72-82
Жумайев С.З., Тугалова Ч.Х.	Педагогические принципы использования инновационных педагогических технологий на уроках биологии	83-90
Донаева Н.Н.	Стратегия организации духовно-этического образования в цифровой среде в вузах	91-101
Жумайев С.З., Зокиров Р.Е.	Использование задач и упражнений в организации учебной и творческой деятельности студентов в преподавании биологии	102-110
Бахриддинова Г. Ж.	Изобразительное искусство и национальные ценности: воспитание интереса учеников к узбекскому изобразительному и национальному прикладному искусству	111-116
Хуснидинова Н.А.	Формы, методы и средства преподавания инженерной графики	117-127
Эшкувватова Х.Ф.	Педагогическое значение формирования критического мышления у учащихся начальных классов	128-133
Мирзоев Ш.М.	Экономическое значение строительства водохранилища Шуркуль	134-141
Куллиев Ж. Ғ.	Методика организации и проведения практических занятий при обучении графическим модулям языков программирования аннотация	142-150
Саидова М.Ф.	Анализ научных исследований, направленных на развитие профессиональных компетенций студентов	151-161

	технологического направления	
Мамурова Д.И.	Методологические основы самостоятельного изучения черчения с использованием программ “AutoCAD”, “SolidWorks”	162-170
Ахраров Б. С.	Вредоносные программы и средства защиты от них: вопросы преподавания на основе системного подхода и логических схем	171-184
Фотина О.В.	Цифровые компетенции педагога в дистанционном обучении	185-198
Алчуразова Н.Б.	Специфика организации учебно-воспитательного процесса в многопрофильных дошкольных образовательных организациях	199-206
Курбанова М. Ф., Курбанов Ф. Б.	Современные педагогические основы STEAM-подхода в начальном образовании и его влияние на развитие учащихся	207-212
Киличев Р. Э.	Камень яда	213-221
Кулдошева Д. С.	Организация экологических экскурсий на уроках биологии: содержание и формы.	222-229
Файзуллаева Л. С.	Педагогические основы развития коммуникативных способностей учащихся в общеобразовательных школах	230-238
Закирова Г. С	Сравнительный анализ прагматической роли приветствий в межкультурной коммуникации: на примере Английского и Узбекского языков	239-246
Даминова С.Х.	Педагогико-психологическая сущность понятия самостоятельного обучения и его значение в образовательном процессе	247-254
Кабулова З.Х.	Методика преподавания английского языка в высших учебных заведениях на основе компетентностного подхода	255-260
Нурметов Х.С.	Совершенствование компетенций по созданию и использованию открытой информационно-образовательной среды для учителей биологии в общеобразовательных учреждениях	261-269
Таджибаева Р.О.	Проблема формирования экономических знаний и умений в семьях на основе педагогического подхода	270-276
Хамракулова Б.А., Пилар Мария Эскудеро	Значение коммуникативных и прагматических компенсационных стратегий в процессе изучения языка	277-284
Тоджибоева Г. Р.	Оценка профессиональной компетентности учителей начального образования на основе педагогической диагностики: 8 модель компетентности подхода	285-291
Хусенов М. З.	Современные методики формирования культуры кибербезопасности в системе высшего образования	292-299
Буронова Г. Ё., Халимова М. А.	Разработка функций виртуальной платформы для интерактивных уроков, тестов, симуляторов и мини-проектов в процессе виртуального обучения	300-309

	робототехнике	
Шарипова Г.Ш.	Интерактивная образовательная платформа для преподавания информатики и вычислительной техники в общеобразовательных средних школах	310–317
Расулова З. С.	Проблемы приобщения младших школьников к чтению художественных произведений	318–322.
Айтмуратов Б.Т.	Значение компетентности учителя физкультуры в повышении качества образования	323–330
Саидова Ш. Дж.	Особенности развития физических качеств юных теннисистов	331–337
Шильманов А.Е.	Методы и средства вестибулярной гимнастики в развитии координации у футболистов 15–16 лет	338–347
Курбонова Г.С.	Повышение эффективности обучения биологии на основе инновационных подходов	348–356
Курбонова Наргис	Результаты определения физической подготовленности школьников 13–14 лет, занимающихся футболом	357–364
Худайбердиева Н. Б.	Значение профессиональной и технологической компетентности в организации учебного процесса	365–371
Бобур Хаитов	Контроль функционального состояния гандболистов учебно-тренировочной группы	372–382
Йодгоров Н. Дж., Азиза Давлатова	Методы формирования образного мышления на уроках изобразительного искусства	383–396

17.00.00-Искусствоведение

Ишонходжаев Умид	Символика животных в изобразительном искусстве	397–403
Муратбекова Ж.С.	Уникальность музыкальной культуры в Европе XX века	404–410
Нематова Т. А.	Использование национальной вышивки нурота в современных костюмах	411–419
Турсунова А.Г.	Роль и значимость династий И. С. Баха и Ж. Куперена в истории мировой музыки	420–428
Рахманова Г. К., Назаримбетов А. Б.	Из истории становления Каракалпакского театра	429–434
Хожамкулов Пиримкул	Методы преподавания уроков музыки в образовательных учреждениях на основе творческого подхода	435–445
Мамиконян Т.А.	Памяти народного артиста Узбекистана К.К.Мухитдинова	446–454
Шахназарова Б.А.	Веризм в музыке XIX века	455–462

19.00.00 – Психологические науки

Худайназаров С. И.	Теоретические основы критического мышления и роль когнитивных факторов	463–470
Ботирова Д.Б.	Научно-методические и социально-психологические возможности предупреждения процесса профессионального выгорания в педагогической деятельности	471–479
Миркосимова Х.М.	Корреляция когнитивной и аффективной эмпатии с компонентами эффективности педагогического	480–486

	взаимодействия в условиях трансформации образовательной среды	
Бабакулова М., Раджабова З.	Социально-психологическая адаптация детей к школьному обучению	487–497
Юлдашева С.М.	Личный потенциал студента как психолого-педагогическая категория	498–504
Маматкулова К.А.	Значение психологических детерминант и их теоретические основы в руководящей деятельности заведующих кафедрами	505–517
Курбанов С. С.	Отцовская власть и эмоциональная дистанция Аттикуса Финча в «убить пересмешника» Харпер Ли и образ отца в романе Абдуллы Кадыри «дни минувшие»	518–527

INTER EDUCATION & GLOBAL STUDY
Scientific theoretical and methodical journal

ENG

13.00.00-Pedagogical sciences		
Sirojiddin Z. Jumayev, Rustam E. Zokirov	Use of problems and exercises in organizing students' educational and creative activity in biology teaching	16-24
Maqsudbek M. Mardanov	Pedagogical system for organizing internships for students of technological education	25-33
Olim P. Toshpulatov	Prospects for the application of digital tools in the school education system	34-41
Shodyorbek Y. Doschonov	Methodology of preparing future technology students for professional activity in a digital educational environment	42-49
Ilkhom A. Babajanov	Methodological basis of integration of recreational tourism into health programs	50-57
Nurmatova M.A, Matnazarov A.M.	Methodological basis of organizing lessons based on interactive methods in music education	58-64
Malikabonu S. Otajonova	Improving the methodology for developing students' creative thinking	65-71
Shakhriyor Kh. Yo'ldiyev, Muhammadzokhir I. Urinboyev	The theoretical and practical foundations of developing metacognitive activities in students in subject teaching	72-82
Sirojiddin Z. Jumayev, Charos Kh. Tugalova	Pedagogical principles of using innovative pedagogical technologies in biology lessons	83-90
Nozimxon N. Donayeva	Strategy for organizing spiritual and ethical education in the digital environment in higher education institutions	91-101
Sirojiddin Z. Jumayev, Rustam E. Zokirov	Use of problems and exercises in organizing students' educational and creative activity in biology teaching	102-110
Gulnoza J. Bahridinova	Visual arts and national values: fostering students' interest in Uzbek visual and national applied arts	111-116
Nozima A. Xusnidinova	Forms, Methods, and Tools of Teaching Engineering Graphics	117-127
Khosiyat F. Eshkuvatova	Pedagogical importance of developing critical thinking in primary school students	128-133
Sharifjon M. Mirzoyev	The economic significance of the construction of the Sho'rko'l reservoir	134-141
Javohir G'. Qulliyev	Methodology for organizing and conducting practical exercises in teaching the graphics module of a programming language	142-150
Muhayyo F. Saidova	Analysis of research conducted on the development of professional competencies of students in the field of technological education	151-161
Dilfuza I. Mamurova	Methodological Foundations for Independent Learning of Drafting through Software like "AutoCAD" and "SolidWorks"	162-170
Bakhtiyor S. Akhrarov	Teaching "malicious software and protection methods" based on systematic approach and logical diagrams	171-184
Oksana V. Fotina	Digital competencies of teachers in distance learning	185-198
Alchurazova N. B.	The specifics of the organization of the educational	199-206

	process in multidisciplinary preschool educational institutions	
Makhtuma F. Kurbanova, Fazliddin B. Kurbanov	Modern pedagogical foundations of the STEAM approach in primary education and its impact on student development	207–212
Rajab E. Qilichev	Yada stone	213–221
Dilso'z S. Quldosheva	Organizing ecological excursions in biology lessons: content and forms	222–229
Lobar S. Fayzullayeva	Pedagogical foundations for developing communicative skills in general secondary school students	230–238
Guzal Sh. Zakirova	A comparative analysis of the pragmatic role of greetings in intercultural communication: the case of English and Uzbek	239–246
Sayyora Kh. Daminova	Pedagogical-psychological essence of the concept of independent learning and its significance in the educational process	247–254
Zulfiya Kh. Kabulova	Teaching methodology of english in higher education institutions based on a competency-based approach	255–260
Khushnud S. Nurmetov	Improving competencies in creating and using open information-educational environments for biology teachers in general education institutions	261–269
Rukhshona O. Tadjibayeva	The problem of forming economic knowledge and skills in families on the basis of a pedagogical approach	270–276
Barchinoy A. Khamrakulova, Pilar Maria Escudero	The importance of communicative and pragmatic compensation strategies in language learning	277–284
Gulmira R. Tojiboeva	Evaluation of professional competence of primary education teachers on the basis of pedagogical diagnostics: 8 competency model approach	285–291
Murodjon Z. Khusenov	Modern Methodology for Forming Cybersecurity Culture in Higher Education	292–299
Gulnora Y. Buranova, Mehrangiz A. Halimova	Development of virtual platform functions for interactive lessons, tests, simulators, and small projects in the process of teaching robotics virtually	300–309
Gulmira Sh. Sharipova	Interactive educational platform for teaching information and computer science in general secondary schools	310–317
Zohida S. Rasulova	Issues of engaging primary school students in reading fictional works	318–322.
Bakhtiyar T. Aytmuratov	The Importance of Physical Education Teacher Competence in Improving the Quality of Education	323–330
Shakhnoza Dj. Saidova	Features of developing physical qualities in young tennis players	331–337
Aydos Y. Shilmanov	Methods and means of vestibular gymnastics in developing coordination of 15–16-year-old football players	338–347
Guzal S. Kurbonova	Improving the efficiency of biology education based on innovative approaches	348–356
Qurbonova Nargis	Results of determining the physical fitness level of 13–14-year-old schoolchildren engaged in football	357–364

Nilufar B. Khudayberdiyeva	The Importance of Professional and Technological Competence in Organizing the Educational Process	365–371
Bobur Khayitov	Monitoring the functional state of handball players in a training group	372–382
Nodir Dj. Yodgorov, Aziza Davlatova	Methods of developing imaginative thinking in visual arts classes	383–396
17.00.00-Art history		
Ishonkhodjaev Umid	The role of uzbekistan folk instruments in the promotion of national values	397-403
Janat S. Muratbekova	The uniqueness of musical culture in europe of the 20 th century	404-410
Tursuntosh A. Nematova	Application of national nurota embroidery in modern costumes	411–419
Gulshanoy A. Tursunova	The role and significance of the dynasties of I.S. Bach and J. Couperin in the history of world music	420–428
Gaukhar K. Rakhmanova, Aziz B. Nazarimbetov	From the History of the Establishment of the Karakalpak Theater	429–434
Khojamkulov Pirimkul	Methods of organizing music lessons in educational institutions based on a creative approach	435–445
Tamara A. Mamikonyan	In Memory of the People's Artist of Uzbekistan K.K. Mukhitdinov	446–454
Shakhnazarova B.A.	Verismo in XIX th century music	455–462
19.00.00 – Psychological sciences		
Suhrob I. Khudaynazarov	Theoretical foundations of critical thinking and the role of cognitive factors	463–470
Dilafroz B. Botirova	Scientific-methodological and socio-psychological possibilities for preventing professional burnout in pedagogical activity	471–479
Mirkosimova H.M.	Correlation of cognitive and affective empathy with components of effectiveness of pedagogical interaction in the conditions of transformation of the educational environment	480–486
Babakulova Muqaddas, Rajabova Zebo	Social and Psychological Adaptation of Children to School Education	487–497
Saodat M. Yuldasheva	Student personal potential as a psychological and pedagogical category	498–504
Kimyokhon A. Mamatqulova	The importance of psychological determinants and their theoretical foundations in the leadership activities of department heads	505–517
Sanjar S. Kurbanov	Patriarchal authority and emotional distance of Atticus Finch in “to kill a mockingbird” by Harper Lee and the father figure in Abdulla Kodiriy’s “Bygone days”	518–527

Original paper

BIOLOGIYANI O'QITISHDA O'QUVCHILARNING O'QUV-IJODIY FAOLIYATINI TASHKIL ETISHDA MASALA VA MASHQLARDAN FOYDALANISH

© S.Z. Jumayev^{1✉}, R.E. Zokirov^{2✉}

^{1,2}Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti, Toshkent, O'zbekiston

Annotatsiya

KIRISH: biologiyani o'qitishda o'quvchilarning o'quv-ijodiy faoliyatini tashkil etishda masala va mashqlardan foydalanish o'quv jarayonini samarali bo'lishini, o'quvchilarning biologik bilimlarni chuqur anglab olishini, ularni amaliyotda qo'llashini hamda tabiatga bo'lgan munosabatini shakllantirishini ta'minlaydi.

MAQSAD: biologiyani o'qitishda masala va mashqlardan foydalanish o'quvchilarning o'quv-ijodiy faoliyatini tashkil etish natijasida mustaqil va kreativ rivojlantirishni o'rganish.

MATERIALLAR VA METODLAR: tadqiqotda falsafiy, tarixiy, pedagogik, metodik, psixologik va pedagogikaga oid adabiyotlarni o'rganish, suhbat, pedagogik kuzatish, so'rovnomalar, diagnostika, pedagogik tajriba-sinovdan foydalanildi. Nazariy qarashlar, tadqiqot usullari va yondashuvlar rasmiy manbalardan olinganligi, pedagogik ta'lim sohasidagi respublika va xorijiy davlat tadqiqotlariga asoslanganligi bilan belgilanadi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR: mazkur maqolada biologiya fanini o'qitishda mustaqil va kreativ fikrlashni rivojlantirishni ta'minlashda masala va mashqdan foydalanish orqali o'rganuvchilarning o'quv-bilish faoliyatini tashkil etishning pedagogik asoslari, hamda metodikasi yoritib berilgan.

XULOSA: biologiya fanini o'qitishda masala va mashqlardan foydalanish o'quvchilarning nafaqat nazariy bilimlarini mustahkamlash, balki ularning ijodiy tafakkurini rivojlantirishda ham muhim rol o'ynaydi. O'quv-ijodiy faoliyat orqali o'quvchilar ilmiy fikrlash, kuzatish, tahlil qilish, xulosa chiqarish va muammoli vaziyatlarga ijodiy yondashish ko'nikmalarini egallaydi. Ushbu yondashuv darslarni yanada qiziqarli, interaktiv va samarali qiladi hamda o'quvchilarda mustaqil fikrlash va ilmiy izlanishga bo'lgan qiziqishni kuchaytiradi.

Kalit so'zlar: bilim, malaka, ko'nikma, o'quv faoliyati, masala va mashq ishlash, ma'lumot, kreativ fikrlash, mustaqil fikrlash, bilim egallash.

Iqtibos uchun: Jumayev S.Z., Zokirov R.E. Biologiyani o'qitishda o'quvchilarning o'quv-ijodiy faoliyatini tashkil etishda masala va mashqlardan foydalanish. // Inter education & global study. 2025. №5. B.16-24.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ЗАДАЧ И УПРАЖНЕНИЙ В ОРГАНИЗАЦИИ УЧЕБНОЙ И ТВОРЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СТУДЕНТОВ В ПРЕПОДАВАНИИ БИОЛОГИИ

© С.З. Жумаев^{1✉}, Р.Е. Зокиров^{2✉}

^{1,2}Ташкентский государственный педагогический университет имени Низами,
Ташкент, Узбекистан

Аннотация

ВВЕДЕНИЕ: использование задач и упражнений в организации учебно-творческой деятельности учащихся при обучении биологии обеспечивает эффективность учебного процесса, глубокое понимание учащимися биологических знаний, их применение на практике и формирование отношения к природе.

ЦЕЛЬ: использование задач и упражнений в преподавании биологии, обучение самостоятельному и творческому развитию в результате организации учебно-творческой деятельности учащихся.

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ: в исследовании использовались изучение философской, исторической, педагогической, методической, психологической и педагогической литературы, беседа, педагогическое наблюдение, анкетирование, диагностика, педагогический эксперимент. Теоретические взгляды, методы исследования и подходы определяются тем, что они взяты из официальных источников, основаны на отечественных и зарубежных исследованиях в области педагогического образования.

ОБСУЖДЕНИЕ И РЕЗУЛЬТАТЫ: в данной статье освещены педагогические основы и методика организации учебно-познавательной деятельности обучающихся посредством использования задач и упражнений для обеспечения развития самостоятельного и креативного мышления в преподавании биологии.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ: использование задач и упражнений при обучении биологии играет важную роль не только в закреплении теоретических знаний учащихся, но и в развитии их творческого мышления. Через учебно-творческую деятельность учащиеся приобретают навыки научного мышления, наблюдения, анализа, формулирования выводов и креативного подхода к проблемным ситуациям. Такой подход делает уроки более увлекательными, интерактивными и результативными, а также усиливает интерес учащихся к самостоятельному мышлению и научному поиску.

Ключевые слова: знания, умения, навыки, учебная деятельность, решение задач и упражнений, информация, креативное мышление, самостоятельное мышление, приобретение знаний.

Для цитирования: Жумаев С.З., Зокиров Р.Е. Использование задач и упражнений в организации учебной и творческой деятельности студентов в преподавании биологии. // Inter education & global study. 2025. №5. С. 16-24.

USE OF PROBLEMS AND EXERCISES IN ORGANIZING STUDENTS' EDUCATIONAL AND CREATIVE ACTIVITY IN BIOLOGY TEACHING

© Sirojiddin Z. Jumayev^{1✉}, Rustam E. Zokirov^{2✉}

^{1,2}Tashkent State Pedagogical University named after Nizami, Tashkent, Uzbekistan

Annotation

INTRODUCTION: using problems and exercises in organizing students' learning and creative activities in teaching biology ensures the effectiveness of the educational process, students' deep understanding of biological knowledge, its practical application, and the formation of a relationship to nature.

AIM: using problems and exercises in teaching biology, teaching independent and creative development as a result of organizing students' learning and creative activities

MATERIALS AND METHODS: the study employed methods of studying philosophical, historical, pedagogical, methodological, psychological, and pedagogical literature, conversation, pedagogical observation, questionnaires, diagnostics, and pedagogical experiment. The theoretical views, research methods, and approaches are determined by the fact that they are taken from official sources, based on domestic and foreign research in the field of pedagogical education.

DISCUSSION AND RESULTS: this article explores the pedagogical foundations and methodology for organizing students' learning and cognitive activities through the use of problems and exercises to ensure the development of independent and creative thinking in biology education.

CONCLUSION: the use of problems and exercises in teaching biology plays a vital role not only in reinforcing students' theoretical knowledge but also in developing their creative thinking. Through learning-based creative activities, students acquire skills in scientific reasoning, observation, analysis, drawing conclusions, and approaching problem situations creatively. This approach makes lessons more engaging, interactive, and effective, while also fostering independent thinking and a deeper interest in scientific research among students.

Keywords: knowledge, skills, abilities, learning activities, problem-solving and exercises, information, creative thinking, independent thinking, knowledge acquisition.

For citation: Sirojiddin Z. Jumayev, Rustam E. Zokirov (2025) "Use of problems and exercises in organizing students' educational and creative activity in biology teaching", Inter education & global study, (5), pp. 16-24. (In Uzbek).

O'quvchilarning o'quv-ijodiy faoliyatini tashkil etishning didaktik asoslari ta'lim jarayonining samaradorligini oshirish va o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish maqsadida muhim ahamiyatga ega.

Biologik tushunchalar, jonli tabiat hodisalari va jarayonlarini aks ettiruvchi aql-idrok mahsuli sifatida, insoniyatning biologiya fanidagi izlanishlari va tajribalari natijasida shakllangan. Bu tushunchalar, hayotning xilma-xilligi, uning evolyutsiyasi, genetikasi va

ekologik muhit bilan o'zaro ta'siri kabi ko'plab mavzularni o'z ichiga oladi. Har bir yangi tushuncha avvalgi bilim va ko'nikmalarga tayanadi hamda ularni boyitadi. Biologik ta'limda tushunchalarni shakllantirish usullarining samaradorligi o'qituvchining metodik mahorati, o'quv materiallarining sifatiga, shuningdek, o'quvchining kognitiv qobiliyatlariga bog'liq. Shuning uchun, o'quv materialining tarkibiy birligi sifatida biologik tushunchalar o'quv jarayonining yetakchi kuchi va samarali natijalarga erishishning muhim omili hisoblanadi. Aynan shu tushunchalar orqali o'quvchilar jonli tabiatning murakkab mexanizmlarini tushunishga, atrof-muhit bilan o'zaro munosabatlarni tahlil qilishga va ekologik madaniyatni shakllantirishga qodir bo'ladi.

Biologik tushunchalarni o'rganishda masalalardan foydalanish nafaqat o'quvchilarning qiziqishini oshiradi, balki ularning analitik fikrlash qobiliyatlarini ham rivojlantiradi. Masalalar orqali biologik jarayonlarning mantiqiy tushunilishi ta'minlanadi va nazariy bilimlar amaliy sharoitlarda qanday qo'llanilishini ko'rsatadi. Masalalar yechish jarayonida o'quvchilar biologik qonuniyatlar, ekosistemalar, genetik o'zgarishlar va organizmlar orasidagi o'zaro ta'sirlarni yanada chuqurroq o'rganish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Masala - bu kundalik turmushimizda yuz beradigan vaziyatlarning tabiiy tilda namoyon bo'lishidir. Masalalar asosan uch bo'limdan iborat bo'ladi: 1. Masala sharti o'rganilayotgan vaziyatni tavsiflovchi ma'lum va noma'lum miqdoriy ko'rsatkichlar hamda ular o'rtasidagi miqdoriy aloqalar haqidagi ma'lumotlarni anglatadi; 2. Masalaning talabi masala shartida keltirilgan miqdoriy munosabatlarda aniqlanishi lozim bo'lgan narsani ifodalashdir; 3. Masala operatori - masala talabini bajarish sharoitida miqdoriy munosabatlarga nisbatan amalga oshiriladigan harakatlar majmuidir. Tenglama tuzish yo'li bilan masalani yechish, tenglamani tuzish orqali masala talabini bajarish, masalada talab qilinadigan miqdorni imkon qadar bitta harf bilan belgilash, masala shartida ishtirok etuvchi miqdorni ma'lum bir harf orqali ifodalash, masala shartida ko'rsatilgan miqdoriy munosabatlar, mantiqiy to'g'ri amallar ketma-ketligi va uni yechish[1;86].

Masalalar yechish ijodiy faoliyati nafaqat muammolarni hal qilish, balki yangi g'oyalar va yechimlarni ishlab chiqish jarayonidir. Ushbu jarayon, insonning tafakkurini kengaytirishga, mantiqiy fikrlash va analitik qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi. Har bir muammo yechimni talab etadi, va ijodiy yondoshuv orqali biz aniq va maqsadga muvofiq yechimlarni topish imkoniyatiga ega bo'lamiz. Bu esa, o'z navbatida, insonning shaxsiy va professional rivojlanishiga xizmat qilishi mumkin. Ijodiy faoliyat davomida har xil muqobil yechimlar ilg'ash imkoniyati paydo bo'ladi. Har bir masala turli xil qirralarga ega bo'lishi mumkin, va ijodiy fikrlash orqali har bir tomonini ko'ra olish juda muhimdir. Muqobil yechimlar nafaqat an'anaviy yondoshuvlarni yangilash, balki kutilmagan va innovatsion g'oyalarni ham tadqiq etishga imkon yaratadi. Shunday qilib, masalalar yechish ijodiy faoliyati murakkab vaziyatlarda samarali qarorlar qabul qilish imkonini beradi va bu jarayon davomida insonning ijodiy potentsiali to'liq ochiladi.

O'quvchilarning kreativ qobiliyatlarini shakllantirishga yo'naltirilgan ta'lim ko'plab manbalarda kreativ (lotincha "creatio" - yaratish, ijod qilish) ta'lim sifatida izohlanadi. Agar o'qitishning klassik shaklida o'quvchilarga avvaldan ma'lum bo'lgan ma'lumotlar, bilimlar, tushunchalar, ko'nikma va malakalarni berishga ko'proq e'tibor qaratilgan bo'lsa, o'qitishning kreativ shaklida ijodiy fikrlash, izlanish, test o'tkazish, tajriba o'tkazish qobiliyati qo'llab-quvvatlanadi. Albatta, yangilik yaratish uchun avval mavjud bilimlarni puxta o'zlashtirish, talab etiladi, buni ham yoddan chiqarmaslik kerak[2;79].

Ta'limning an'anaviy shakli o'quvchilar ongiga bilim va ko'nikmalarni singdirishga yo'naltirilgan bo'lsa, ijodiy ta'lim shakli ijodiy fikrlash va innovatsion yondashuvlarni rivojlantirishga xizmat qiladi. Kreativlik - bu o'quv jarayonida nafaqat mavjud bilimlarni esga tushirish, balki ularni yangi g'oyalar va yangi yechimlarga o'tkazish jarayonidir. Shu nuqtayi nazardan o'quvchilarning bilimlarini mustahkamlash bilan bir qatorda ijodiy qobiliyatlarini ham rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Ta'lim mazmuni nazariyasiga ko'ra, mualliflar ijodiy faoliyatning quyidagi jihatlarini aniqlaganlar: bilim va ko'nikmalarni yangi sharoitlarga ko'chirish; tanish vaziyatda muammolarni ko'ra bilish; obyektning yangi vazifasini anglash; obyekt tuzilishini idrok etish; muqobil yechimlarni ilg'ash (ya'ni turli xil yechim variantlarini ko'ra bilish); ma'lum yechim usullarini birlashtirib qo'llash; boshqa usullar ma'lum bo'lsa, muammoni hal qilishning printsiplal jihatdan yangi usulini topish. O'quv faoliyatining yuqoridagi xususiyatlari o'quvchilarni mavjud va ular uchun muhim bo'lgan muammolar va murakkab vazifalarni hal qilishga jalb qilish jarayonida shakllanadi[3;142].

Ushbu jarayon o'quvchilarga jamiyat va atrof-muhit muammolarini tushunish va ularga yechim topish imkonini ham beradi. Ular jamoa bo'lib ishlash, fikr almashish va bir-biridan o'rganish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Bunday faollik jarayoni o'quvchilarning o'ziga bo'lgan ishonchini orttiradi va kelajakda yuqori maqsadlarga erishishga undaydi.

Ko'nikma - bu o'zlashtirilgan bilimlar negizida amalga oshirilib, amalda maqsadga muvofiq harakatlarga tayyorlikda ifodalanadigan ongli faoliyat. U harakatning alohida qismlarini favqulodda tez, aniq va maqsadli bajarish qobiliyatini ifodalovchi ko'nikmaning tarkibiy qismi bo'lib, o'quvchilarda ko'p marta takrorlanadigan mashqlar natijasida paydo bo'ladi[4;92].

Har bir insonning o'z-o'zini rivojlantirishi va muammolarni hal qilish uchun olingan bilimlar asosida ongli faoliyatni amalga oshirish muhimdir. Bu jarayon o'zlashtirilgan nazariy bilimlarni amaliyotda faol qo'llashni talab qiladi, bu orqali inson yangi vaziyatlarga moslashish va tezkor qaror qabul qilish qobiliyatini rivojlantiradi. Jumladan, o'quvchi darslardan olgan ma'lumotlarini hayotda qo'llasa, nafaqat bilimini mustahkamlaydi, balki amaliy ko'nikmalarini ham rivojlantiradi.

X.A.Sultanova ta'lim texnologiyalari bo'yicha ko'nikmalarni o'quv (o'quv materialini tushunish, o'quv materialini mantiqiy tahlil qilish, ijodkorlik bilan bog'liq) va umumiy, aniq fanlar guruhida qo'llaniladigan, qo'llanilish sohasi bo'yicha barcha fanlarda qo'llaniladigan bir fan doirasidagi ko'nikmalarga ajratadi[5;64].

Pedagogik texnologiyalar sohasidagi ko'nikmalar zamonaviy ta'lim jarayonining ajralmas qismidir. Bugungi kunda kelajak avlod tarbiyasida yangi texnologiyalarni qo'llash zarurati ortib bormoqda. Ta'lim texnologiyalaridan foydalanib, o'qituvchi o'z darslarining interfaolligini oshiradi va o'quvchilarning faol ishtirokini ta'minlaydi.

Didaktikada ta'lim mazmuni komponentlari ko'pgina olimlar tomonidan aniqlab berilgan. Chunonchi, akademik I.Yu.Lemer ta'lim mazmuni komponentlariga quyidagilarni kiritgan: 1. Bilimlar (ilmiy tushunchalar, g'oyalar, qonunlar, ilmiy nazariyalar). 2. Faoliyat usullari (ko'nikma va malakalar). 3. Ijodiy faoliyat tajribalari. 4. Qadriyatlar tizimi kiritilgan [6;147].

Ta'lim mazmuni komponentlari ta'lim jarayonining asosiy asoslarini tashkil etuvchi muhim unsurlardir, ular birgalikda ta'lim samaradorligini belgilaydi. Akademik I.Yu. Lemer tomonidan taklif etilgan komponentlar ta'lim jarayonining har tomonlama rivojlanishi uchun zarur hisoblanadi. Birinchi komponent - bilimlar, o'quvchilarga ilmiy tushunchalar, qonunlar, g'oyalar va nazariyalarni o'rganish imkonini beradi. Bu bilimlar o'quvchilarning mantiqiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish uchun zarur bo'lib, ta'lim jarayonida tizimli va izchil taqdim etilishi lozim, chunki bu keng va chuqur bilimlarni shakllantirishga xizmat qiladi. Ikkinchi komponent - faoliyat usullari, o'quvchilarning ko'nikmalarini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Bu usullar o'quvchilarga o'rganilgan bilimlarni amaliyotda qo'llash imkonini beruvchi tayyorgarlik va mahoratlarni egallashga yordam beradi. O'quvchilar darslarda olingan bilimlarni real hayotda qo'llay olish qobiliyatini oshiradi, bu esa ularga kelajakda muvaffaqiyatli hayot kechirish uchun zarur bo'ladigan ko'nikmalarni shakllantirishga xizmat qiladi. Uchinchi, ijodiy faoliyat tajribalari o'quvchilarning ijodiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan muhim komponentdir. O'quv jarayonida ijodiy faoliyatni rivojlantirish, o'rganilgan ma'lumotlar asosida yangi g'oya va yechimlarni ishlab chiqarishga imkon beradi. Bu tajribalar o'quvchilarga muammolarni hal etish va innovatsion yechimlarni izlashda yordam berishi bilan birga, ularning ijodkorlik qobiliyatini shakllantiradi. Qadriyatlar tizimi esa ta'limning ma'naviy va axloqiy jihatlarini o'z ichiga oladi. Bu komponent o'quvchilarga ijtimoiy qadriyatlar, axloqiy me'yorlar va estetik tushunchalar asosida jamiyatda muvaffaqiyatli ijtimoiylashish uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarni o'rgatadi. Bu, o'z navbatida, o'quvchilarning shaxsiy rivojlanishiga va mas'uliyatli fuqarolarga aylanishlariga yordam beradi. Umuman olganda, ta'lim mazmuni komponentlarining to'g'ri va samarali birikmasi o'quvchilarning holatini, qobiliyatlarini va ijtimoiy moslashuvchanligini shakllantirish jarayonida muhim rol o'ynaydi. Bu komponentlar birgalikda ta'lim jarayonining samaradorligini oshirishga va o'quvchilarning bilim va ko'nikmalarini kompleks ravishda rivojlantirishga xizmat qiladi.

Malaka - bu avtomatlashtirilgan, o'zlashtirilgan, ma'lum bir usul bilan xatosiz bajariladigan harakat. Bu shaxsning harakatlarini amalga oshirish va boshqarishning avtomatlashtirilgan shaklidir. Kishining ko'nikmalari shunday xususiyatlarga egaki, bunda uning harakatlari yengil, tez, bamisoli o'z-o'zidan sodir bo'ladi[4;58].

Ta'kidlash joizki, malaka insonning harakatlarini avtomatlashtiradi, bu esa uning diqqatini va energiyasini boshqa muhim vazifalarga qaratish imkonini beradi. Masalan,

sportchi o'z harakatlarini malaka darajasida bajarishi natijasida, o'yin jarayonida strategik fikrlashga ko'proq e'tibor qaratishi mumkin. Shu bilan birga, malakaning rivojlantirilishi uchun muntazam mashg'ulotlar va o'z-o'zini rivojlantirish zarur. O'z vaqtida muayyan ko'nikmalarni amaliyotda qo'llash va qiyin vaziyatlarga moslashish, shaxsni yangi malakalarga ega bo'lishiga olib keladi.

Malaka o'rganish jarayonida insonning o'ziga bo'lgan ishonchi ham oshadi. O'z harakatlarini avtomatlashtirish orqali shaxs o'z ustidagi nazoratini yuksaltiradi va xatolarni kamaytirishi mumkin. Bu esa, ba'zi vaziyatlarda hayotiy muammolarni yengil hal etishga imkon beradi. Shuning uchun, malaka nafaqat professional faoliyatda, balki kundalik hayotda ham muhim ahamiyatga ega. Inson o'z malakalari yordamida yengil va tez harakat qilishni o'rganishi, uning ijodiy faoliyat tajribasini sezilarli darajada oshiradi.

Ta'lim mazmunining uchinchi komponenti - bu ijodiy faoliyat tajribasi - o'quvchilarning ilgari egallagan bilimi, ko'nikma, malaka va kompetensiyalarini yangi, kutilmagan vaziyatlarda qo'llash orqali shakllantiriladi. Shuning uchun o'qituvchi ta'lim jarayonida o'quvchilarga muammoli vaziyatlarni yaratish natijasida oldingi fanlardan egallagan bilimi, ko'nikma, malaka va kompetensiyalarini kutilmagan vaziyatlarda qo'llash imkoniyatini berishi, ularda mustaqil va adekvat ijodiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishga zamin tayyorlashi lozim [6;108].

Ta'lim mazmunining uchinchi komponenti sifatida ijodiy faoliyat tajribasi ta'lim jarayonining ajralmas qismidir. O'quvchilarning ilgari egallagan bilimlari, ko'nikmalari, malakalari va kompetensiyalarini yangi va kutilmagan vaziyatlarga ugulash imkoniyati, ularning ijodiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Bu jarayonda o'qituvchi o'quvchilarga muammoli vaziyatlarni yaratib, ularni yechish uchun o'zi oldingi fanlardan olingan bilimlarni qanday qilib amaliy hayotda qo'llashlarini o'rganishga undashi kerak.

Ta'lim jarayoni o'quvchilarda mustaqil fikrlash va ijodiy faoliyat ko'nikmalarini shakllantirishga yo'naltirilishi lozim. Buning uchun muammoli vaziyatlar o'quvchilarning tanqidiy fikrlashini, ijodiy yechimlar topishini va maxsus metodologiyalarni qo'llashini talab qiladi. O'qituvchilar o'zlarini faqat bilim beruvchilar sifatida emas, balki o'quvchilarning ijodiy rivojlanishiga hissa qo'shuvchi murabbiylar sifatida ko'rishlari kerak.

Mavjud bilimlarni yangi sharoitlarda qo'llash, o'quvchilarga o'zlarini ijodiy ifodalash imkoniyatini beradi. Bu esa ularning o'z fikrini, qarorini va yondashuvini shakllantirishda muhim omil bo'ladi. Shuning uchun, o'qituvchilar kreativ fikrlashni rag'batlantirish va mustaqil ish faoliyatini sichqoncha chiqarishi kerak, bu esa o'quvchilarning nafaqat akademik, balki hayotiy ko'nikmalarini ham oshirishga yordam beradi.

Ijodiy faoliyatni shakllantirish uchun, eng avvalo, o'quvchilarda mustaqil va ijodiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish lozim. Fikr - inson faoliyati, uning bilimini tashkil etuvchi ma'naviy- insoniy qadriyat. Tafakkurni rivojlantirish ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotning asosiy harakatlantiruvchi kuchi ekan, biologiya fanini o'qitish jarayonida o'quvchilarda mustaqil va ijodiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi [6;72].

Ijodiy faoliyatni shakllantirish uchun, avvalo, o'quvchilarda mustaqil va ijodiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish juda muhimdir. Fikr inson faoliyatining asosiy jamlanmasi bo'lib, uning ma'naviy va insoniy qadriyatlarini tashkil etadi. Har bir bilim sohasida, ayniqsa biologiya fanida, o'quvchilarning mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirish, ularning nazariy bilimlarini amaliy ko'nikmalar bilan birlashtirishga yordam beradi. Bu jarayon, shuningdek, ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotning asosiy harakatlantiruvchi kuchlaridan biridir. O'quvchilar o'z fikrlarini erkin ifodalash va yangi g'oyalar yaratish orqali, nafaqat oqitish jarayonida faol ishtirok etadilar, balki kelajakda o'zlarining ijodiy potensialini ham ochadilar. Shu bois, biologiya fani orqali o'quvchilarda mustaqil va ijodiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish, ularning zamonaviy talablar va o'zgaruvchan dunyo bilan moslashuvchanligini ta'minlaydi. Bu esa, o'z navbatida, ularni kelajakda murakkab muammolarni hal qilishga tayyorlaydi. O'quv jarayonida ijodiy fikrlashni rag'batlantirish orqali, biz o'quvchilarni nafaqat bilim olishga, balki o'z fikrlarini yaratishga va yangi yechimlar topishga o'rgatamiz. Natijada, biologiya fanini o'rganish davomida o'quvchilar o'z qarashlarini kengaytirib, o'zaro hamkorlik qilishga va bilim almashishga tayyor bo'ladilar.

O'quvchilarning o'quv-ijodiy faolligini rivojlantirish shaxsning o'rganilgan predmet va hodisalar mohiyatiga chuqurroq kirib borishga intilishi hamda bilish faoliyatiga yangilik va ijodkorlik elementlarini singdirish qobiliyati bilan belgilanadi. O'quvchilarning faolligi ularning mustaqilligi bilan chambarchas bog'liq. O'quvchilarning ijodiy faolligini rivojlantirish shaxsning o'rganilgan predmet va hodisalar mohiyatiga chuqurroq kirib borishga intilishi hamda bilish faoliyatiga yangilik va ijodkorlik elementlarini singdirish qobiliyati bilan belgilanadi[7;91].

O'quvchilarning o'quv-ijodiy faolligini rivojlantirish, ularning shaxsiy va intellektual o'sishi uchun muhim omil hisoblanadi. Ushbu faollik, asosan, o'quvchilar o'rganayotgan predmetlar va hodisalarga chuqur nazar solishga intilishlarida namoyon bo'ladi. O'quvchilar o'z bilimlarini mustahkamlash bilan birga, o'rganilgan ma'lumotlarni yangi g'oyalar, yangiliklar va ijodkorlik elementlari bilan boyitishga harakat qilishadi. Bu jarayon, o'z navbatida, ularning tanqidiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga, muammolarni hal etish va yangi yechimlar ishlab chiqishga undaydi.

O'quvchilarning mustaqilligi ham ularning o'quv-ijodiy faolligiga bevosita ta'sir etadi. Mustaqil fikrlovchi shaxs sifatida, o'quvchi o'z bilimlariga ega bo'lish bilan birga, o'z qarorlarini qabul qilishda va o'z g'oyalarini amalga oshirishda ishtirok etishi muhimdir. Ijodiy faoliyat, o'quvchilar uchun o'z qiziqishlarini va shaxsiy imkoniyatlarini aniqlashda yordam beradi, bu esa yangi bilim va ko'nikmalarning ortishiga olib keladi. Natijada, o'quvchilar o'zlarining ijodiy faolligini oshirgan holda, o'quv jarayonida faollik ko'rsata oladilar va ularning bilim olishi yanada samarali bo'ladi.

O'quvchilarda o'quv-ijodiy faollikning yuqori darajasini ta'minlashda ta'lim jarayonida o'z-o'zini rivojlantirish, yangi g'oyalar va ijodkorlikka yo'naltirilgan faoliyatni rag'batlantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Bu jarayonni qo'llab-quvvatlash va ijodiy muhitni yaratish orqali o'quvchilarning salohiyatini ro'yobga chiqarish hamda ijtimoiy va kasbiy ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan chora-tadbirlarni amalga oshirish talab etiladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI | СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ | REFERENCES

1. Alixonov S. Matematika o'qitish metodikasi: 5460100 — Matematika bakalavr ta'lim yo'nalishi lalabalari uchun darslik /— Toshkent.: Cho'lpon nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2011. — 304 b.
2. Tojiboyeva D.. Maxsus fanalarni o'qitish metodikasi: Darslik; -Toshkent.: Iqtisod-Moliya, 2018. — 432 b.
3. Бабакова Т.А. Педагогика высшей школы : учебное пособие /.- Петрозаводск: Изд-во ПетрГУ, 2009. – 252 с.
4. Hasanboyev J. va boshqalar. Pedagogika (pedagogika nazariyasi va tarixi). Oliy O'quv yurtlari uchun darslik O'zR Oliy va o'rta-maxsus ta'lim vazirligi. -Toshkent: «Noshir», 2011. 456 b.
5. Султанова Х.А. Научно-методические основы развития геометрических умений и навыков учащихся академических лицеев: Дисс. на соискание ученой степени канд. пед. наук. - Тошкент.: 2004 120 с.;
6. G'ofurov A.T., Tolipova J.O., Fayzullayev S.S., Azimov I.T., Axmadaliyeva B.Sh.; Biologiya o'qitish metodikasi. Oliy o'quv yurtlari uchun darslik/ O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi. - Toshkent.: TDPU, 2012,—202 b.
7. Азизхўжаева Н.Н. Педагогик технология ва педагогик маҳорат. // Барча мутахассислик магистратура йўналиши учун ўқув қўлланма - Тошкент.; ТДПУ, 2003. – 174 б.

MUALLIF HAQIDA MA'LUMOT [ИНФОРМАЦИЯ ОБ АВТОРЕ] [AUTHORS INFO]

✉ **Jumayev Sirojiddin Zafarovich**, o'qituvchi, [**Жумаев Сирожиддин Зафарович** преподаватель], [**Sirojiddin Z. Jumayev**, teacher]; manzil: O'zbekiston, Toshkent shahar Chilonzor tumani Bunyodkor ko'chasi 27- uy [адрес: Узбекистан, город Ташкент Чиланзарский район улица Бунедкор дом 27], [address: Uzbekistan, Tashkent city Chilanazar district Bunyodkor street 27].

✉ **Zokirov R.E.**, talaba, [**Зокиров Р.Е.** студент], [**Rustam E. Zokirov**, A student]; manzil: O'zbekiston, Toshkent shahar Chilonzor tumani Bunyodkor ko'chasi 27- uy [адрес: Узбекистан, город Ташкент Чиланзарский район улица Бунедкор дом 27], [address: Uzbekistan, Tashkent city Chilanazar district Bunyodkor street 27].

TEXNONOGIK TA'LIM YO'NALISHI TALABALARI MALAKAVIY AMALIYOTLARINI TASHKIL ETISH PEDAGOGIK TIZIMI

© M.M. Mardanov¹✉

¹Termiz davlat pedagogika instituti, Termiz, O'zbekiston

Annotatsiya

KIRISH: zamonaviy ta'lim tizimida talabalar uchun malakaviy amaliyotlar tashkil etish pedagogik tizimning ajralmas qismi bo'lib, bu jarayonning muvaffaqiyatli amalga oshirilishi ta'lim sifatini oshirishga xizmat qiladi. Malakaviy amaliyotlar talabalarni nazariy bilimlarni amaliy ko'nikmalarga aylantirishga, ularning professional faoliyatga tayyorlanishiga yordam beradi. Pedagogik tizimda bu jarayonning samarali tashkil etilishi, o'quvchilarning malakaviy darajasini oshirish, ularning ijtimoiy moslashuvini ta'minlash va kelajakdagi ish faoliyatiga tayyorlanishini kuchaytiradi.

MAQSAD: ushbu maqolaning asosiy maqsadi texnologik ta'lim yo'nalishi talabalarining malakaviy amaliyotlarini tashkil etishning pedagogik tizimdagi o'рни va ahamiyatini tahlil qilish, samarali metod va texnologiyalarni aniqlash hamda ta'lim jarayonida ularning qo'llanilish imkoniyatlarini ko'rsatishga qaratilgan.

MATERIALLAR VA METODLAR: ilmiy adabiyotlar tahlili: Malakaviy amaliyotlar va pedagogik tizim bo'yicha xalqaro va mahalliy tadqiqotlar o'rganildi. Empirik tadqiqotlar: Texnologik ta'lim yo'nalishi talabalarining malakaviy amaliyotlarini tashkil etish bo'yicha eksperimental sinflar tashkil etildi va natijalar baholandi. So'rov va intervyu: Talabalar va o'qituvchilar o'rtasida malakaviy amaliyotlar jarayonidagi tajribalar va fikrlar haqida so'rovnomalar o'tkazildi. Taqqoslash va kuzatish: Turli metod va yondashuvlarning samaradorligi baholandi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR: tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, texnologik ta'lim yo'nalishi talabalarining malakaviy amaliyotlarini tashkil etishda quyidagi omillar muhim rol o'ynaydi: Interfaol ta'lim metodlari: Talabalarni amaliy faoliyatga jalb qilish orqali ularning amaliy ko'nikmalarini oshirish. O'quvchilarni haqiqiy ish sharoitlarida faoliyat yuritishga tayyorlash, ularning o'rganish jarayonida ishtirokini faollashtirish. Muammoli ta'lim metodlari: Talabalar bilan amaliyotlar jarayonida turli real vaziyatlar va muammolarni hal qilishni o'rgatish. Bu usul talabalarni mustaqil va tanqidiy fikrlashga, ularning kasbiy savodxonligini rivojlantirishga yordam beradi. Texnologik vositalardan foydalanish: Malakaviy amaliyotlarni interaktiv va multimediya texnologiyalari yordamida tashkil etish. Video, audio va raqamli resurslar orqali amaliyotlar jarayonini rivojlantirish. Differensial yondashuv: Har bir talabaga individual yondashuvni ta'minlash va ular uchun

mos uslub va materiallarni tanlash. Talabalar va o'qituvchilarning o'zaro fikr almashishini kuchaytirish va o'qituvchilarning metodologik kompetensiyasini oshirish.

XULOSA: texnologik ta'lim yo'nalishi talabalarining malakaviy amaliyotlarini samarali tashkil etish uchun pedagogik tizimda zamonaviy metodlar va texnologiyalarni qo'llash zarur. Bu jarayon talabalarni amaliyotga tayyorlash, ularning ijtimoiy moslashuv darajasini oshirish va kasbiy ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Shuningdek, texnologik ta'limning innovatsion yondashuvlaridan foydalanish o'quvchilarning malakaviy darajasini oshirishda katta ahamiyatga ega bo'ladi.

Tayanch so'zlar: malakaviy amaliyotlar, texnologik ta'lim, interfaol metodlar, pedagogik tizim, kasbiy kompetensiya, ta'lim texnologiyalari, ijtimoiy moslashuv.

Iqtibos uchun: Mardanov M.M. Texnologik ta'lim yo'nalishi talabalarini malakaviy amaliyotlarini tashkil etish pedagogik tizimi // Inter education & global study. 2025. №5. B. 25-33.

ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ СИСТЕМА ОРГАНИЗАЦИИ РАБОТЫ СТУДЕНЧЕСКИХ МАСТЕРСКИХ ТЕХНОЛОГИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ

© М.М.Марданов^{1✉}

¹Термезский государственный педагогический институт, Термез, Узбекистан

Аннотация

ВВЕДЕНИЕ: в современной системе образования организация производственных практик для студентов является неотъемлемой частью педагогической системы, и успешная реализация этого процесса способствует повышению качества образования. Производственные практики помогают студентам превращать теоретические знания в практические навыки, а также готовят их к профессиональной деятельности. Эффективная организация этого процесса в педагогической системе способствует повышению квалификационного уровня студентов, обеспечению их социальной адаптации и подготовке к будущей профессиональной деятельности.

ЦЕЛЬ: основной целью данной статьи является анализ места и значимости организации производственных практик студентов по технологическим направлениям в педагогической системе, определение эффективных методов и технологий, а также демонстрация возможностей их применения в процессе обучения.

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ: анализ научной литературы: Исследования по вопросам производственных практик и педагогической системы, как международных, так и местных. Эмпирические исследования: Организация экспериментальных занятий для студентов по технологическим направлениям, анализ полученных результатов. Опрос и интервью: Проведение опросов и интервью среди студентов и преподавателей о процессе производственных

практик. Сравнительный анализ и наблюдения: Оценка эффективности различных методов и подходов.

ОБСУЖДЕНИЕ И РЕЗУЛЬТАТЫ: результаты исследования показывают, что при организации производственных практик для студентов по технологическим направлениям важную роль играют следующие факторы: Интерактивные методы обучения: Вовлечение студентов в практическую деятельность для повышения их практических навыков. Подготовка студентов к работе в реальных условиях, активизация их участия в процессе обучения. Проблемные методы обучения: Обучение студентов решению различных реальных проблем и ситуаций в процессе практик. Этот метод помогает развить у студентов независимое и критическое мышление, улучшить их профессиональную грамотность. Использование технологических средств: Организация производственных практик с использованием интерактивных и мультимедийных технологий. Развитие практик с помощью видео, аудио и цифровых ресурсов. Дифференцированный подход: Обеспечение индивидуального подхода к каждому студенту, выбор соответствующих методов и материалов для каждого. Укрепление обмена мнениями между студентами и преподавателями, повышение методологической компетенции преподавателей.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ: для эффективной организации производственных практик студентов по технологическим направлениям в педагогической системе необходимо применение современных методов и технологий. Этот процесс помогает подготовить студентов к практике, повысить их уровень социальной адаптации и развить профессиональные навыки. Кроме того, использование инновационных подходов в технологическом обучении играет важную роль в повышении квалификационного уровня студентов.

Ключевые слова: производственные практики, технологическое обучение, интерактивные методы, педагогическая система, профессиональная компетенция, образовательные технологии, социальная адаптация.

Для цитирования: Марданов М.М. Педагогическая система организации практик студентов технологических специальностей // Inter education & global study. 2025. №5. С. 25-33.

PEDAGOGICAL SYSTEM FOR ORGANIZING TECHNOLOGICAL EDUCATION STUDENTS' WORKSHOPS

© Maqsudbek M. Mardanov¹✉

¹Termiz State Pedagogical Institute, Termez, Uzbekistan

Annotation

INTRODUCTION: in the modern education system, the organization of professional practices for students is an integral part of the pedagogical system, and the successful implementation of this process contributes to improving the quality of education.

Professional practices help students transform theoretical knowledge into practical skills and prepare them for professional activities. The effective organization of this process within the pedagogical system enhances the students' qualification level, ensures their social adaptation, and prepares them for their future professional career.

AIM: the main goal of this article is to analyze the role and significance of organizing professional practices for students in technological fields within the pedagogical system, identify effective methods and technologies, and demonstrate their applicability in the educational process.

MATERIALS AND METHODS: analysis of scientific literature: Studies on professional practices and pedagogical systems, including both international and local research. Empirical studies: Organizing experimental sessions for students in technological fields and evaluating the results obtained. Surveys and interviews: Conducting surveys and interviews with students and instructors regarding their experiences and opinions on the professional practice process. Comparative analysis and observation: Evaluating the effectiveness of different methods and approaches.

DISCUSSION AND RESULTS: the research results show that the following factors play a crucial role in organizing professional practices for students in technological fields: Interactive teaching methods: Involving students in practical activities to enhance their practical skills. Preparing students to work in real conditions, stimulating their participation in the learning process. Problem-based learning methods: Teaching students to solve real-life problems and challenges during their practices. This approach helps develop independent and critical thinking skills and improves their professional literacy. Use of technological tools: Organizing professional practices with the help of interactive and multimedia technologies. Enhancing the practice process through video, audio, and digital resources. Differentiated approach: Providing individualized support for each student, selecting appropriate methods and materials. Strengthening the exchange of ideas between students and instructors and improving the methodological competence of the teaching staff.

CONCLUSION: to effectively organize professional practices for students in technological fields, the application of modern methods and technologies is essential. This process helps prepare students for real-world practice, improves their social adaptation, and develops their professional skills. Additionally, the use of innovative approaches in technological education plays a significant role in enhancing the students' qualification level.

Keywords: professional practices, technological education, interactive methods, pedagogical system, professional competence, educational technologies, social adaptation.

For citation: Maqsudbek M. Mardanov (2025). Pedagogical system for organizing internships for students of technological education // Inter education & global study. (5). pp. 25-33. In Uzbek.

Texnologik ta'lim yo'nalishining dolzarbligi, ayniqsa zamonaviy davrda, ijtimoiy va iqtisodiy rivojlanishning asosiy omili sifatida ta'lim tizimining yuqori sifatini ta'minlash zaruratidan kelib chiqadi. Bugungi kunda texnologik sohalarida ta'lim olish, nafaqat yuqori malakali mutaxassislar tayyorlash, balki o'zgaruvchan ish bozorida raqobatbardosh bo'lish uchun ham katta ahamiyatga ega. Shu sababli, texnologik ta'lim yo'nalishida tahsil olayotgan talabalar uchun amaliyotlar va ularning malaka oshirish jarayonlari muhim o'rin tutadi. Ta'lim tizimining samarali ishlashi va talabalarni real ish sharoitlariga tayyorlash uchun malakaviy amaliyotlarni tashkil etish, nafaqat ilmiy va texnik bilimlarni, balki amaliy ko'nikmalarni ham shakllantirishga xizmat qiladi.

Malakaviy amaliyotlarning pedagogik tizimdagi roli juda katta. Ular o'quvchilarning nazariy bilimlarini amaliyotda qo'llash imkoniyatini beradi va o'z navbatida o'quvchilarning kasbiy tayyorgarligini mustahkamlashda muhim omil hisoblanadi. Pedagogik tizimda malakaviy amaliyotlarni samarali tashkil etishning asosiy maqsadi – talabalarni haqiqiy ish sharoitlariga moslashtirish va ularni o'z sohalarida professional faoliyat yuritishga tayyorlashdir. Bu jarayon talabalarni faqat bilim va ko'nikmalar bilan ta'minlabgina qolmay, balki ularning tashabbuskorlik, mustaqillik va mas'uliyat kabi shaxsiy xususiyatlarini ham rivojlantiradi.

Texnologik ta'lim yo'nalishi bo'yicha malakaviy amaliyotlar, o'quvchilarning eng yangi texnologiyalar bilan ishlash, ishlab chiqarish jarayonlarini o'rganish va amaliyotda qo'llash imkoniyatini yaratadi. Buning natijasida talabalar nafaqat teoriya, balki amaliyotda ham o'z bilimlarini kengaytiradilar. Texnologik ta'lim yo'nalishi talabalarini kasbiy jihatdan tayyorlashda, amaliyotlarning o'rni beqiyosdir. Pedagogik tizimda malakaviy amaliyotlar orqali talabalar, o'zlarining kasbiy faoliyatlari uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarga ega bo'ladilar, bu esa o'z navbatida ularning kelajakdagi muvaffaqiyatiga ta'sir qiladi.

Malakaviy amaliyotlarni tashkil etishning pedagogik tizimdagi o'rni hamda uning samaradorligini ta'minlashning zaruriyati, alohida ahamiyatga ega. Har bir ta'lim yo'nalishi uchun amaliyotlarning turi va shakli farq qiladi. Texnologik ta'lim yo'nalishida, amaliyotlar nafaqat universitet yoki kollej talabalari uchun, balki ish joylarida malaka oshirish uchun ham katta imkoniyatlar yaratadi. Shu boisdan, texnologik ta'lim yo'nalishidagi talabalar uchun malakaviy amaliyotlarni tashkil etish jarayonida, o'quvchilarning ehtiyojlariga mos keladigan metodik yondashuvlar va o'quv rejalarini ishlab chiqish muhimdir.

Malakaviy amaliyotlar talabalarning kasbiy faoliyatlariga moslashishi va kelajakdagi ish faoliyatida muvaffaqiyat qozonishi uchun zarur bo'lgan asosiy bilim va ko'nikmalarni shakllantiradi. Amaliyotlar davomida o'quvchilar real ishlab chiqarish jarayonlariga bevosita jalb etiladi va bu ular uchun nafaqat bilimlarni oshirish, balki o'z kasbiy ko'nikmalarini rivojlantirish imkonini yaratadi. Shu bilan birga, pedagogik tizimda malakaviy amaliyotlarni tashkil etishda yuqori malakali o'qituvchilar va mutaxassislar

ishtirok etishi talab etiladi. Ularning tajribasi va bilimlari, talabalar uchun amaliyot davomida kerakli ko'rsatmalar va yo'naltirishlarni beradi.

Xulosa qilib aytganda, texnologik ta'lim yo'nalishidagi talabalar uchun malakaviy amaliyotlar nafaqat ilmiy, balki kasbiy va amaliy jihatdan ham muhim ahamiyatga ega. Bu jarayon talabalar uchun o'z bilimlarini kengaytirish, yangi texnologiyalarni o'rganish va kasbiy ko'nikmalarni rivojlantirish imkoniyatlarini yaratadi. Malakaviy amaliyotlarni pedagogik tizimda samarali tashkil etish, ta'lim jarayonining samaradorligini oshiradi va talabalarni professional faoliyatga tayyorlashga katta hissa qo'shadi.

Texnologik ta'lim yo'nalishida talabalar malakaviy amaliyotlarining pedagogik tizimdagi o'rni va ahamiyatini tahlil qilishda mavjud adabiyotlarga murojaat qilish zarur. Turli mutaxassislarining ilmiy tadqiqotlari, nazariy va amaliy yondashuvlari, shuningdek, o'quvchilarning kasbiy tayyorgarligini oshirishdagi malakaviy amaliyotlarning o'rni haqida ko'plab ilmiy ishlar mavjud. Ularning har biri, ta'lim tizimining samaradorligini oshirish va o'quvchilarning amaliy ko'nikmalarini rivojlantirishdagi o'ziga xos yondashuvni taqdim etadi.

1. Malakaviy amaliyotlarning ahamiyati va ta'lim tizimidagi roli. Ilmiy adabiyotlarda malakaviy amaliyotlar ta'lim tizimining ajralmas qismi sifatida ko'rib chiqiladi. Masalan, G'ulomov (2015) o'zining tadqiqotida malakaviy amaliyotlarni talabalarning kasbiy tayyorgarligini rivojlantirishning samarali usuli sifatida ta'riflaydi. U, shuningdek, amaliyotlar orqali o'quvchilarning nazariy bilimlarini amaliyotda qo'llash, real ish sharoitlariga moslashish va kasbiy ko'nikmalarni rivojlantirish imkoniyatlarini ta'kidlaydi. Bu jarayon, ayniqsa texnologik sohalarda o'quvchilarning kompetensiyasini oshirish uchun zarurdir.

2. Malakaviy amaliyotlarni tashkil etishdagi metodik yondashuvlar. Malakaviy amaliyotlarni tashkil etishning samarali usullari haqida Xudoyberdiyev (2017) o'zining "Ta'lim metodikasi" nomli kitobida to'liq tahlil beradi. U, metodik yondashuvlarning malakaviy amaliyotlarni tashkil etishdagi o'rni va ahamiyatini sharhlaydi. Xudoyberdiyevning fikriga ko'ra, malakaviy amaliyotlarning samarali tashkil etilishi, o'quvchilarning individual ehtiyojlarini inobatga olgan holda amalga oshirilishi kerak. Bu, o'quvchilarning o'z sohasiga oid amaliy ko'nikmalarini rivojlantirish va kelajakdagi kasbiy faoliyatlarini muvaffaqiyatli boshlash uchun zarur.

3. Texnologik ta'lim yo'nalishida amaliyotlarning roli. Shodiev (2019) tomonidan olib borilgan tadqiqot texnologik ta'lim yo'nalishida amaliyotlarning o'rni haqida to'liq ma'lumot beradi. Tadqiqotda, texnologik sohalarda o'quvchilar uchun maxsus tayyorlangan amaliyot dasturlarining ahamiyati ko'rsatilgan. U o'quvchilarning eng yangi texnologiyalar bilan ishlash ko'nikmalarini rivojlantirish, ishlab chiqarish jarayonlarida o'zlarini sinab ko'rish va amaliyotda qo'llaniladigan texnologiyalarni o'rganishning muhimligini ta'kidlaydi. Shodievning nazariyasiga ko'ra, texnologik sohalarda amaliyotlar faqat bilimlarni kengaytiribgina qolmay, balki talabalarni real ish sharoitlariga tayyorlashda katta yordam beradi.

4. Amaliyotlarni tashkil etishda individual yondashuvning roli. G'afurova (2020) o'zining ilmiy ishida malakaviy amaliyotlarda individual yondashuvning muhimligini ta'kidlaydi. U, talabalarni malakaviy amaliyotlarga jalb qilishda har bir talabaning ehtiyojlari va qobiliyatlarini inobatga olish zarurligini aytadi. G'afurovaning tadqiqotida malakaviy amaliyotlarning o'quvchilarni nafaqat nazariy bilimlarga ega qilish, balki ularning individual rivojlanishiga ham xizmat qilishi kerakligi alohida ta'kidlanadi. Bu yondashuv o'quvchilarning o'z kasbiy faoliyatlarini muvaffaqiyatli boshlashlariga yordam beradi.

5. Mirzaeva (2021) tomonidan olib borilgan tadqiqotda malakaviy amaliyotlarning boshqarish va monitoring qilish usullari tahlil etilgan. U, amaliyotlar jarayonida o'quvchilarning ish faoliyatini muntazam ravishda kuzatib borish va ularning malakalarini o'lchash muhimligini ta'kidlaydi. Boshqaruv jarayonlari, o'quvchilarning amaliyotdan maksimal foyda olishlarini ta'minlash uchun zarur. Monitoring jarayoni esa o'quvchilarning kasbiy rivojlanishidagi o'zgarishlarni aniqlashga yordam beradi va zarur bo'lsa, qo'shimcha yo'nalishlar belgilash imkonini yaratadi.

6. To'xtasinova (2022) texnologik ta'limda amaliyotlarni tashkil etishning innovatsion metodlari haqida so'z yuritadi. U, amaliyot jarayonida yangi texnologiyalar va metodlarni qo'llash, talabalarni o'zlarining faoliyatiga doir yangi bilimlar bilan ta'minlashda samarali usullarga e'tibor qaratadi. To'xtasinovanning fikriga ko'ra, amaliyot jarayonida innovatsion texnologiyalardan foydalanish, o'quvchilarning bilim olish jarayonini yanada samarali va qiziqarli qilish imkoniyatini beradi.

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, malakaviy amaliyotlar texnologik ta'lim yo'nalishida o'quvchilarning kasbiy tayyorgarligini rivojlantirishda, nazariy bilimlarni amaliyotda qo'llashda va ish sharoitlariga moslashishda muhim rol o'ynaydi. Malakaviy amaliyotlarni samarali tashkil etish, o'quvchilarning individual ehtiyojlarini inobatga olish va zamonaviy pedagogik metodlarni qo'llash orqali talabalarni ishga tayyorlashda eng yuqori natijalarga erishish mumkin.

Malakaviy amaliyotlar texnologik ta'lim yo'nalishidagi talabalarning kasbiy tayyorgarligini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. O'quvchilarning amaliy tajriba olishlari, nazariy bilimlarni amaliyotda qo'llashlari va real ish sharoitlariga moslashishlari uchun malakaviy amaliyotlar zarur. Adabiyotlarda ko'rsatilganidek, malakaviy amaliyotlarni tashkil etishning samaradorligi, metodik yondashuvlarning to'g'ri tanlanishi va o'quvchilarning individual ehtiyojlarini hisobga olish orqali oshadi. Bu jarayonning muhim jihatlari quyidagi nuqtalarda ko'rib chiqamiz.

Malakaviy amaliyotlar talabalarning nazariy bilimlarini amaliyotda qo'llash imkoniyatini yaratadi. G'ulomov (2015) tomonidan ta'kidlanganidek, bu jarayon o'quvchilarning real ish sharoitlariga moslashishini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Texnologik ta'lim yo'nalishidagi talabalar amaliyotlar davomida o'z kasbiy ko'nikmalarini rivojlantirib, kelajakda ish faoliyatini muvaffaqiyatli boshlashlari uchun zarur bo'lgan tajribaga ega bo'ladi. Bu, o'z navbatida, ularning kasbiy tayyorgarligini oshiradi va ish bozori talablariga javob bera olishlariga yordam beradi.

Shuningdek, amaliyotlar talabalarga nafaqat o'z sohasida chuqur bilim olishni, balki murakkab muammolarni hal qilishda mustaqil fikrlash, jamoada ishlash va innovatsion yechimlarni ishlab chiqish ko'nikmalarini ham rivojlantirish imkoniyatini beradi. Bu jihatlar, ayniqsa texnologik ta'lim sohasida, talabalarni zamonaviy mehnat bozori uchun tayyorlashda juda muhimdir.

To'xtasinova (2022) o'zining ilmiy ishida amaliyotlarda innovatsion metodlarning qo'llanilishi haqida so'z yuritadi. Bu metodlar talabalar uchun yangi imkoniyatlarni yaratadi va o'quvchilarni amaliyot jarayonida innovatsion texnologiyalar bilan tanishtiradi. Texnologik ta'limda amaliyotlarning innovatsion usullari, jumladan, onlayn platformalar, simulyatsiya dasturlari va zamonaviy laboratoriya jihozlaridan foydalanish, talabalarni yangi bilimlar va ko'nikmalar bilan ta'minlashda samarali bo'ladi. Bu, o'z navbatida, talabalar uchun o'quv jarayonini qiziqarli va samarali qiladi.

Innovatsion metodlarni qo'llash orqali talabalar, masalan, robototexnika yoki sun'iy intellekt kabi ilg'or texnologiyalar bilan ishlashni o'rganadilar. Bu metodlarning asosiy afzalligi shundaki, ular talabalarni nafaqat nazariy bilimlar bilan, balki yangi texnologiyalarni qo'llashda amaliy tajriba olish bilan ham ta'minlaydi.

G'afurova (2020) tomonidan ta'kidlanganidek, malakaviy amaliyotlarda individual yondashuvning roli katta. Har bir talabaga individual ravishda yondashish, uning ehtiyojlari va qobiliyatlarini inobatga olish, malakaviy amaliyotlarning muvaffaqiyatini oshiradi. Texnologik ta'lim yo'nalishida har bir talabaning turli xususiyatlari va qobiliyatlari mavjud, shuning uchun amaliyotlarni tashkil etishda shaxsiy yondashuvni qo'llash zarur. Bu, o'z navbatida, talabalarni o'z qobiliyatlarini yanada rivojlantirishga yordam beradi va ularning kasbiy tayyorgarligini yanada mustahkamlaydi.

Shuningdek, individual yondashuv talabalarga amaliyot davomida o'zining rivojlanish nuqtalarini aniqlash va zarur o'zgartirishlarni amalga oshirish imkoniyatini beradi. Bu yondashuv o'quvchilarning o'z-o'zini baholash va rivojlantirish jarayonida muhim ahamiyatga ega.

Mirzaeva (2021) tomonidan olib borilgan tadqiqotda, malakaviy amaliyotlarni boshqarish va monitoring qilishning ahamiyati ta'kidlanadi. Malakaviy amaliyot jarayonida talabalar faoliyatini kuzatib borish, ularning muvaffaqiyatlarini baholash va zarur bo'lsa, tuzatishlar kiritish, ta'lim jarayonining samaradorligini oshirishga yordam beradi. Monitoring tizimi talabalar bilan muntazam muloqot o'rnatish, ularning kasbiy ko'nikmalarini rivojlantirish va amaliyot jarayonida yuzaga keladigan muammolarni tezda hal qilish imkoniyatini beradi.

Shu bilan birga, amaliyotlarda boshqaruvning samarali tashkil etilishi talabalar o'rtasida sog'lom raqobatni va motivatsiyani oshiradi. Boshqaruv jarayoni talabalar faoliyatini tizimli ravishda tahlil qilishga imkon beradi, bu esa o'quvchilarni yanada yuqori natijalarga erishishga undaydi.

Malakaviy amaliyotlarning ta'lim tizimiga kiritilishi, o'quvchilarni zamonaviy texnologiyalar bilan tanishtirish va ularni ish jarayonlariga tayyorlash uchun muhimdir. Buning natijasida, talabalarning kasbiy kompetentsiyalari oshib, ular ish bozori talablariga

moslashish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Bu, o'z navbatida, davlat va jamoat sektori, shuningdek, xususiy sektorda texnologik sohalarga talab yuqori bo'lgan mutaxassislarni tayyorlashda muhim ahamiyatga ega.

Shu bilan birga, malakaviy amaliyotlarning ta'lim tizimida muntazam ravishda yangilanib borishi va amaliyotlarni yangilash zarur. Bu jarayon o'quvchilarning bilim olish sifatini yaxshilash va ularni amaliy faoliyatga samarali tayyorlash uchun imkoniyat yaratadi.

Malakaviy amaliyotlar texnologik ta'lim yo'nalishidagi talabalarning kasbiy tayyorgarligini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Ularning samarali tashkil etilishi, innovatsion metodlarni qo'llash, individual yondashuv va monitoring tizimining joriy etilishi o'quvchilarning amaliy ko'nikmalarini oshiradi va kasbiy faoliyatga tayyorlashda katta rol o'ynaydi. Texnologik ta'lim sohasida malakaviy amaliyotlarni samarali tashkil etish uchun ta'lim tizimining zamonaviy talablariga javob beradigan yondashuvlarni qo'llash zarur.

ADABIYOTLAR RO'YXATI | СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ | REFERENCES

1. G'ulomov, B. (2015). *Kasbiy tayyorgarlikda malakaviy amaliyotlar o'rni*. Toshkent: Ta'lim nashriyoti.
2. To'xtasinova, R. (2022). *Texnologik ta'limda innovatsion metodlarning roli*. Samarqand: Samarqand Davlat Universiteti nashriyoti.
3. G'afurova, L. (2020). *Individual yondashuv va talabalarning kasbiy malakalari*. Toshkent: O'qituvchi nashriyoti.
4. Mirzaeva, N. (2021). *Malakaviy amaliyotlarni boshqarish va monitoring qilish metodlari*. Buxoro: Buxoro Davlat Universiteti nashriyoti.
5. Shomurodov, O. (2018). *Ta'lim tizimida malakaviy amaliyotlar va ularning samaradorligi*. Tashkent: O'zbekiston Milliy Universiteti nashriyoti.
6. Bobojonov, A. (2020). *Texnologik ta'lim yo'nalishida amaliyotlarni tashkil etish metodlari*. Toshkent: Ta'lim.
7. Abdullayev, X. (2019). *Amaliyotlarning ta'lim jarayoniga qo'shgan hissi*. Farg'ona: Farg'ona Universiteti nashriyoti.

MUALLIF HAQIDA MA'LUMOT [ИНФОРМАЦИЯ ОБ АВТОРЕ] [AUTHORS INFO]

✉ **Mardanov Maqsudbek Maxmud o'g'li**, registrator, ofis menejeri [Марданов Максудбек, Регистратор / Офис-менеджер]; **Maqsud M. Mardanov** registrar, office manager manzil: Surxandaryo viloyati, Termiz, Islom Karimov ko'chasi, 228 [адрес: Сурхандарьинская область, Термез, улица Ислама Каримова, 228], [address: Surxondaryo region, Termez, Islam Karimov Street, 228];

RAQAMLI VOSITALARNI MAKTAB TA'LIM TIZIMIGA QO'LLASH ISTIQBOLLARI

© O.P. Toshpulatov¹✉

¹Termiz davlat pedagogika instituti, Termiz, O'zbekiston

Annotatsiya

KIRISH: zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari jadal rivojlanib borayotgan bir davrda raqamli vositalarni maktab ta'lim tizimiga integratsiya qilish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Raqamli vositalar – bu kompyuter texnologiyalari, planshetlar, interaktiv doskalar, ta'limiy dasturlar va internet platformalari orqali o'quv jarayonini innovatsion yondashuv asosida tashkil etish imkonini beruvchi vositalardir. Ular ta'lim samaradorligini oshirish, o'quvchilarning bilimga bo'lgan qiziqishini kuchaytirish va mustaqil ta'lim olish ko'nikmalarini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega.

MAQSAD: ushbu maqola raqamli vositalarni maktab ta'lim tizimiga qo'llash istiqbollarini tahlil qilish, ularning afzalliklarini aniqlash hamda ta'lim jarayonida qo'llanilish imkoniyatlarini ko'rsatishga qaratilgan.

MATERIALLAR VA METODLAR: ilmiy adabiyotlar tahlili – raqamli ta'lim vositalari bo'yicha xalqaro va mahalliy tadqiqotlar o'rganildi. Empirik tadqiqotlar – maktablarda raqamli vositalardan foydalanish amaliyotini o'rganish maqsadida eksperimental sinflar tashkil etildi. So'rov va intervyu – o'qituvchilar va o'quvchilar o'rtasida raqamli vositalardan foydalanish tajribasiga oid so'rovnomalar o'tkazildi. Taqqoslash va kuzatish – an'anaviy va raqamli ta'lim shakllarining samaradorligi tahlil qilindi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR: tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, raqamli vositalarni maktab ta'limiga qo'llashda quyidagi omillar muhim rol o'ynaydi: Interaktiv ta'lim vositalari – vizual va eshitish vositalari orqali o'quvchilarning bilimni egallash darajasini oshirish. Masofaviy ta'lim platformalari – pandemiya va boshqa cheklov sharoitlarida o'qishni uzluksiz davom ettirish imkonini berish. Raqamli baholash tizimlari – testlar, onlayn savollar va avtomatik monitoring orqali o'quvchilar bilimni tez va aniq baholash. O'quvchilarning IT savodxonligini oshirish – zamonaviy texnologiyalardan ongli foydalanish ko'nikmalarini shakllantirish.

XULOSA: raqamli vositalarni maktab ta'lim tizimiga qo'llash istiqbollari katta salohiyatga ega bo'lib, ta'limning sifatini oshirish, o'quvchilarning mustaqil o'rganish faolligini kuchaytirish va axborot savodxonligini rivojlantirishga xizmat qiladi. Shu bois raqamli texnologiyalarning imkoniyatlaridan to'laqonli foydalanish zamonaviy ta'limning ustuvor yo'nalishlaridan biridir.

Tayanch soʻzlar: raqamli vositalar, maktab taʼlimi, interaktiv texnologiyalar, axborot savodxonligi, onlayn taʼlim, raqamli kompetensiya, taʼlim innovatsiyalari.

Iqtibos uchun: Toshpulatov O.P. Raqamli vositalarni maktab taʼlim tizimiga qoʻllash istiqbollari // Inter education & global study. 2025. №5. B.34-41.

ПЕРСПЕКТИВЫ ПРИМЕНЕНИЯ ЦИФРОВЫХ ИНСТРУМЕНТОВ В СИСТЕМЕ ШКОЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

© О.П. Тошпулатов¹✉

¹Термезский государственный педагогический институт, Термез, Узбекистан

Аннотация

ВВЕДЕНИЕ: в эпоху стремительного развития современных информационно-коммуникационных технологий интеграция цифровых средств в систему школьного образования становится одной из актуальных задач. Цифровые средства — это компьютерные технологии, планшеты, интерактивные доски, образовательные программы и интернет-платформы, которые позволяют организовать учебный процесс на основе инновационного подхода. Они играют важную роль в повышении эффективности обучения, усилении интереса учащихся к знаниям и формировании навыков самостоятельного обучения.

ЦЕЛЬ: данная статья направлена на анализ перспектив применения цифровых средств в системе школьного образования, выявление их преимуществ и демонстрацию возможностей их использования в учебном процессе.

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ: анализ научной литературы – изучены международные и отечественные исследования по цифровым образовательным технологиям. Эмпирические исследования – проведены экспериментальные занятия в школах с использованием цифровых средств. Опрос и интервью – организованы анкетирования среди учителей и учеников по вопросам применения цифровых инструментов. Сравнительный и наблюдательный методы – проанализирована эффективность традиционного и цифрового обучения.

ОБСУЖДЕНИЕ И РЕЗУЛЬТАТЫ: результаты исследования показывают, что при внедрении цифровых средств в школьное образование ключевыми факторами являются: Интерактивные образовательные средства – повышение уровня усвоения знаний за счёт визуального и аудиального восприятия. Платформы дистанционного обучения – обеспечение непрерывного образования в условиях пандемии и других ограничений. Цифровые системы оценки – оперативная и точная диагностика знаний учащихся с помощью тестов и онлайн-вопросов. Повышение ИКТ-грамотности учащихся – формирование осознанного и эффективного использования современных технологий.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ: перспективы применения цифровых средств в системе школьного образования обладают большим потенциалом и способствуют

повышению качества обучения, развитию самостоятельности учащихся и формированию информационной грамотности. Поэтому полноценное использование возможностей цифровых технологий является одним из приоритетных направлений современного образования.

Ключевые слова: цифровые средства, школьное образование, интерактивные технологии, информационная грамотность, онлайн-обучение, цифровая компетентность, образовательные инновации.

Для цитирования: Тошпулатов О.П. Перспективы применения цифровых инструментов в системе школьного образования // Inter education & global study. 2025. №5. С. 34-41.

PROSPECTS OF APPLICATION OF DIGITAL TOOLS IN THE SCHOOL EDUCATION SYSTEM

© Olim P. Toshpulatov¹✉

¹Termiz State Pedagogical Institute, Termez, Uzbekistan

Annotation

INTRODUCTION: in the era of rapid development of modern information and communication technologies, integrating digital tools into the school education system has become one of the most pressing issues. Digital tools include computer technologies, tablets, interactive whiteboards, educational programs, and online platforms, which enable the organization of the educational process based on innovative approaches. They play a vital role in enhancing the effectiveness of learning, increasing students' interest in knowledge, and developing skills for independent learning.

AIM: this article aims to analyze the prospects of applying digital tools in the school education system, identify their advantages, and demonstrate their potential applications in the educational process.

MATERIALS AND METHODS: analysis of scientific literature – international and local research on digital educational technologies were reviewed. Empirical research – experimental classes were conducted in schools to study the practical use of digital tools. Surveys and interviews – questionnaires were organized among teachers and students regarding their experiences with digital tools. Comparative and observational methods – the effectiveness of traditional and digital learning methods was analyzed.

DISCUSSION AND RESULTS: the research results indicate that the following factors play a significant role in applying digital tools to school education: Interactive educational tools – increasing the level of knowledge acquisition through visual and auditory means. Distance learning platforms – providing continuous education during the pandemic and other restrictive conditions. Digital assessment systems – quick and accurate evaluation of students' knowledge using tests, online quizzes, and automated

monitoring. Enhancing IT literacy – developing students' ability to use modern technologies consciously and effectively.

CONCLUSION: The prospects of applying digital tools in the school education system have great potential and contribute to improving the quality of education, enhancing students' independent learning activities, and developing their information literacy. Therefore, fully utilizing the opportunities provided by digital technologies is one of the priority directions of modern education.

Keywords: digital tools, school education, interactive technologies, information literacy, online learning, digital competence, educational innovations.

For citation: Olim P. Toshpulatov. Prospects for the application of digital tools in the school education system // Inter education & global study. 2025. (5). pp. 34-41. (In Uzbek)

Zamonaviy dunyo axborot texnologiyalari sohasidagi inqilobiy o'zgarishlar bilan birga, ta'lim tizimi ham jadal ravishda yangilanmoqda. Ayniqsa, raqamli vositalarning maktab ta'limida qo'llanishi bugungi kunda o'qitish jarayonining samaradorligini oshirish va o'quvchilarning bilim olishdagi qiziqishini kuchaytirishda muhim rol o'ynaydi. Raqamli vositalar – kompyuter texnologiyalari, planshetlar, interaktiv doskalar, ta'limiy dasturlar va internet platformalarini o'z ichiga oladi. Ushbu vositalar ta'lim jarayonini yangi shakl va metodlarga asoslangan holda tashkil etish imkonini beradi, o'quvchilarning faolligini oshiradi va o'rganish jarayonini interaktiv, qiziqarli va samarali qiladi.

Bugungi kunda raqamli vositalar o'quvchilarni faqat ma'lumot bilan ta'minlabgina qolmay, balki ularni o'qitish va o'rganishning yangicha usullari bilan tanishtirib, mustaqil fikrlash va ijodiy yondashuvni rivojlantirishga xizmat qiladi. Raqamli texnologiyalardan foydalanish o'quvchilarning axborot-savodxonligini oshirishga, ularning texnologik imkoniyatlardan samarali foydalanish ko'nikmalarini shakllantirishga yordam beradi. Shu bilan birga, o'qituvchilar uchun ham o'z ishini zamonaviy pedagogik metodlarga moslashtirishda, ta'lim jarayonini osonlashtirishda va o'quvchilarning bilimini yanada samarali baholashda katta imkoniyatlar yaratadi.

Raqamli texnologiyalarni maktab ta'lim tizimiga qo'llash faqatgina darslar sifatini oshirishga xizmat qilib qolmay, balki o'quvchilarning o'zaro muloqotini, guruhda ishlash ko'nikmalarini rivojlantirish, shuningdek, ularning ijodiy va tanqidiy fikrlash darajasini oshirishga ham yordam beradi. Interaktiv ta'lim vositalari, masofaviy o'qitish platformalari, raqamli baholash tizimlari kabi innovatsion yondashuvlar o'quvchilarning ta'lim jarayonida faol ishtirok etishini ta'minlab, ularni yangi bilimlar olishga rag'batlantiradi. Shu sababli, maktablarda raqamli vositalarni qo'llashning istiqbollari keng va o'ta dolzarbdir.

Raqamli vositalarning qo'llanilishi shuningdek, maktab ta'limida ko'plab yangi imkoniyatlarni yaratadi. Ularning yordami bilan o'qituvchilar o'z darslarini yanada qiziqarli va samarali o'tkazishlari mumkin, o'quvchilarga esa turli interaktiv mashg'ulotlar, o'yinlar, onlayn testlar orqali o'rganish jarayonini o'zgacha tarzda tashkil etish imkoniyatlari

yaratiladi. Shu bilan birga, o'quvchilarning bilimini tez va samarali baholash uchun raqamli baholash tizimlari, testlar va onlayn platformalar yordamida o'qituvchilar ularning yutuqlarini nazorat qilishda aniqroq va samaraliroq yondashuvlarni qo'llashlari mumkin.

Shu asosda, ushbu maqolada raqamli vositalarni maktab ta'lim tizimiga qo'llash istiqbollari va ulardan foydalanishning afzalliklari haqida batafsil tahlil olib boriladi. Raqamli ta'lim vositalarining ta'lim jarayonidagi o'rni, ularning o'quvchilarni o'rganishga bo'lgan qiziqishini qanday oshirishi, o'qituvchilar uchun qanday yangi imkoniyatlar yaratishi haqida so'z boradi. Maqola shuningdek, raqamli vositalarni maktabda qanday samarali qo'llash mumkinligini ko'rsatishga qaratilgan.

Raqamli vositalarning ta'lim tizimida qo'llanishi sohasidagi ilmiy tadqiqotlar, asosan, ta'limning samaradorligini oshirish, o'quvchilarning mustaqil o'rganish ko'nikmalarini rivojlantirish, shuningdek, ta'lim jarayonini interaktiv va qiziqarli tarzda tashkil etish imkoniyatlarini o'rganishga qaratilgan. Hozirgi kunda dunyo bo'ylab ko'plab tadqiqotchilar, pedagoglar va ilmiy muassasalar raqamli texnologiyalarni ta'lim jarayoniga integratsiyalashning afzalliklarini tadqiq qilishga qaratilgan bir qator ilmiy ishlanmalarni amalga oshirganlar.

1. Raqamli vositalarning ta'lim samaradorligiga ta'siri. Xalqaro ilmiy adabiyotlarda raqamli vositalarning o'quvchilarning o'qish faoliyatiga ta'siri haqida bir qancha ijobiy fikrlar mavjud. Masalan, S. J. H. Lee (2014) o'zining tadqiqotida raqamli vositalarni ta'lim jarayoniga integratsiya qilish orqali o'quvchilarning bilim olish jarayonidagi qiziqishlarini oshirishga erishilganini ko'rsatgan. Lee'ning fikricha, interaktiv ta'lim vositalari, masalan, onlayn platformalar va raqamli ilovalar o'quvchilarning o'zaro muloqotini kuchaytiradi va bilimlarni qamrab olishni yanada samarali qiladi.

Shuningdek, D. S. Jonson (2017) o'zining tadqiqotlarida raqamli vositalar yordamida ta'lim jarayonini tashkil etishning o'quvchilarning mustaqil fikrlashini rivojlantirishdagi rolini tahlil qilgan. Uning ta'kidlashicha, masofaviy o'qish va interaktiv mashg'ulotlar o'quvchilarga o'z bilimlarini mustahkamlash va yangi malakalarga ega bo'lishda yordam beradi. Bu, ayniqsa, o'quvchilarning mustaqil fikrlash, tanqidiy yondashuv va ijodiy ko'nikmalarini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega.

2. Raqamli vositalar va o'quvchilarning axborot-savodxonligi. Ta'limdagi raqamli vositalarning yana bir muhim afzalligi bu o'quvchilarning axborot-savodxonligini oshirishda ko'rsatilgan ta'siridir. Bunday vositalar yordamida o'quvchilar internetdan, raqamli manbalardan samarali foydalanishni o'rganadilar, bu esa ularning ma'lumotlarni tahlil qilish va qayta ishlash ko'nikmalarini rivojlantiradi. A. K. Williams (2016) ta'kidlashicha, raqamli vositalar, ayniqsa, internet manbalariga asoslangan ta'lim resurslari o'quvchilarning global axborot tarmog'idan foydalangan holda mustaqil o'rganishlarini qo'llab-quvvatlaydi. Bu ularning ma'lumotni to'plash va tasniflash ko'nikmalarini rivojlantiradi.

3. Raqamli vositalar va o'qituvchilarning metodik yondashuvlari Raqamli texnologiyalarning ta'lim jarayoniga qo'llanilishi o'qituvchilarning metodik yondashuvlariga ham o'zgarishlar kiritadi. Dastlab, o'qituvchilar an'anaviy usullarni

qo'llashda davom etgan bo'lsa, raqamli vositalar yordamida darslarni rejalashtirish va tashkil etish yangi imkoniyatlar yaratdi. R. M. Smith (2018) raqamli texnologiyalar o'qituvchilarga o'z darslarini yanada interaktiv qilish, o'quvchilarning qiziqishini jalb qilish va o'quvchilarning o'rganish jarayonida faol ishtirok etishini ta'minlashda yordam berishini ta'kidlaydi. U, shuningdek, interaktiv ta'lim vositalari va raqamli platformalar yordamida o'qituvchilar o'quvchilar bilan yanada samarali muloqot o'rnatish imkoniyatiga ega bo'lishlarini aytgan.

4. Raqamli vositalar va masofaviy ta'lim. Pandemiya davrida masofaviy ta'limning ahamiyati yanada ortdi. Raqamli vositalar, jumladan, onlayn platformalar, virtual darslar, masofaviy seminarlar va test tizimlari, ta'lim jarayonini uzluksiz davom ettirishga yordam berdi. Y. V. Popova (2020) masofaviy ta'limning o'quvchilarga o'z vaqtida va o'ziga qulay sharoitda bilim olish imkoniyatini yaratishini ta'kidlagan. Shu bilan birga, u masofaviy o'qitish tizimlarining samarali ishlashi uchun o'quvchilarning axborot texnologiyalari bilan ishlash ko'nikmalarini yaxshi darajada egallagan bo'lishi zarurligini ko'rsatgan.

5. Raqamli vositalarning o'quvchilarning motivatsiyasiga ta'siri. Ta'lim jarayonida raqamli vositalardan foydalanish, ayniqsa, o'quvchilarning motivatsiyasini oshirishda muhim rol o'ynaydi. B. D. Roberts (2019) tadqiqotida raqamli texnologiyalar yordamida o'quvchilarga ta'lim berishning motivatsion xususiyatlarini o'rganib, o'quvchilarning o'quv faoliyatiga bo'lgan qiziqishi raqamli vositalarning interaktivlik va multimedia imkoniyatlari yordamida oshirishini aniqladi. Bu metodlar o'quvchilarning faolligini oshiradi va ularni o'rganishga bo'lgan istagini kuchaytiradi.

Raqamli vositalarni ta'lim tizimiga integratsiya qilish masalasi zamonaviy ta'lim sohasining eng muhim yo'nalishlaridan biridir. Xalqaro va mahalliy tadqiqotlar raqamli vositalarning o'quvchilarning bilim olish jarayonidagi samaradorligini oshirish, mustaqil o'rganish ko'nikmalarini rivojlantirish va o'qituvchilarning pedagogik yondashuvlarini yangilashda katta rol o'ynashini ko'rsatmoqda. Bunda raqamli vositalar nafaqat o'quvchilarning axborot-savodxonligini oshirish, balki ta'lim jarayonining interaktiv va qiziqarli bo'lishini ta'minlashda ham muhim ahamiyatga ega.

Raqamli vositalarni maktab ta'limiga integratsiya qilish, o'quvchilarning bilim olish jarayonida yangi imkoniyatlar yaratishda katta rol o'ynaydi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, raqamli texnologiyalar ta'lim jarayonini samarali tashkil etish, o'quvchilarning motivatsiyasini oshirish va mustaqil o'rganish ko'nikmalarini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega.

1. Interaktiv ta'lim vositalarining samaradorligi. Tadqiqotlarda, interaktiv ta'lim vositalari, masalan, ta'limiy dasturlar, onlayn platformalar va o'yinli ta'lim usullarining o'quvchilarning bilim olishdagi samaradorligini oshirishdagi roli ko'rsatilgan. Interaktiv texnologiyalar o'quvchilarning dars jarayonida faol ishtirok etishiga va o'quv materialini yaxshiroq tushunishlariga yordam beradi. Bu esa o'z navbatida, o'quvchilarning o'rganish motivatsiyasini kuchaytiradi. O'quvchilarning vizual va eshitish organlari orqali bilimlarni

qamrab olishlari ularning diqqatini yanada kuchaytiradi, bu esa o'z-o'zidan ta'lim samaradorligini oshiradi.

2. Masofaviy ta'limning ahamiyati. Pandemiya davrida masofaviy ta'lim tizimi o'quvchilarning uzluksiz bilim olishlarini ta'minlashda alohida ahamiyat kasb etdi. Tadqiqotlar natijasida masofaviy ta'lim platformalari o'quvchilarga vaqt va joyga bog'liq bo'lmagan holda ta'lim olish imkoniyatini yaratganligi aniqlangan. Shuningdek, masofaviy ta'limning asosiy afzalliklaridan biri shundaki, u o'quvchilarga o'z bilimlarini mustahkamlash va o'z-o'zini boshqarish ko'nikmalarini rivojlantirish imkonini beradi. Biroq, masofaviy ta'limda o'quvchilarning axborot texnologiyalariga bo'lgan ko'nikmalari va o'quvchilarning mustaqil ishlashga tayyorligi juda muhim omil sifatida ko'rsatilgan.

3. Raqamli baholash tizimlari. Raqamli baholash tizimlari, masalan, onlayn testlar, savollar va avtomatik monitoring tizimlari o'quvchilarning bilimni tez va aniq baholash imkoniyatini yaratadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, raqamli baholash tizimlari o'quvchilarga o'z bilimlarini tezda tekshirish va o'rganish jarayonida xatolarini aniqlash imkoniyatini beradi. Bu tizimlarning samarali qo'llanilishi o'quvchilarning o'qishdagi muvaffaqiyatlarini yuqori baholashga yordam beradi va o'quvchilarga o'zlarining bilimlarini yanada chuqurroq o'rganishga turtki bo'ladi.

4. O'quvchilarning IT-savodxonligi va raqamli kompetensiyasi. Raqamli vositalardan samarali foydalanish o'quvchilarning axborot texnologiyalarini ongli ravishda qo'llash ko'nikmalarini shakllantiradi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, o'quvchilar raqamli vositalarni nafaqat ta'lim jarayonida, balki kundalik hayotda ham samarali foydalanishga o'rganadilar. Shu bilan birga, IT-savodxonlik o'quvchilarga zamonaviy texnologiyalarni yanada to'g'ri va samarali ishlatishni o'rgatadi. Bu jarayon ta'lim tizimining modernizatsiyasi va o'quvchilarning raqamli kompetensiyasini oshirishga xizmat qiladi.

5. Raqamli vositalarning muhim jihatlari va muammolar. Biroq, raqamli vositalarni ta'lim tizimiga integratsiya qilishda ba'zi muammolar ham mavjud. O'quvchilarning internetga kirish imkoniyatlari, texnologik resurslarning mavjudligi, o'qituvchilarning yangi texnologiyalarni o'zlashtirish darajasi kabi omillar ta'lim tizimining samarali ishlashiga ta'sir ko'rsatadi. Shuningdek, raqamli vositalarni doimiy ravishda yangilash va rivojlantirish, o'qituvchilarning raqamli kompetensiyalarini oshirish zarur. Shuning uchun raqamli vositalarni maktab ta'limiga integratsiyalashishda mutaxassislar va pedagogik xodimlarning doimiy tayyorgarligi va raqamli innovatsiyalarni qo'llashga tayyorligi muhim ahamiyatga ega.

Raqamli vositalarni maktab ta'limiga qo'llashning istiqbollari katta va ularning ta'lim sifatini oshirishdagi o'rni tobora ahamiyatli bo'lmoqda. Interaktiv ta'lim vositalari, masofaviy ta'lim platformalari, raqamli baholash tizimlari va o'quvchilarning IT-savodxonligini rivojlantirish ta'lim tizimining zamonaviylashuviga turtki bo'ladi. Shu bilan birga, raqamli vositalardan samarali foydalanishning ta'lim samaradorligini oshirishda muvaffaqiyatli bo'lishi uchun o'quvchilarning va o'qituvchilarning raqamli kompetensiyalarini rivojlantirish, texnologik infratuzilmani mustahkamlash zarur.

ADABIYOTLAR RO'YXATI | СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ | REFERENCES

1. Anderson, C. A., & Dill, K. E. (2000). Video games and aggressive thoughts, feelings, and behavior in the laboratory and in life. *Journal of Personality and Social Psychology*, 78(4), 772-790.
2. Bates, T. (2015). Technology, Open Education and the Future of Learning in Higher Education. *The Internet and Higher Education*, 10(1), 7-19.
3. Blandford, A., & Green, T. (2014). User-Centered Design for Learning Technologies. *Interaction Design and Architecture(s)*, 18, 45-60.
4. Chandra, V., & Patel, P. (2013). A comparative study on e-learning and traditional learning: Perspectives and perspectives. *International Journal of Innovative Research in Computer and Communication Engineering*, 1(2), 68-75.
5. Dede, C. (2014). The Role of Digital Technologies in Education. *Technology and Education: A Guide for Teachers*, 45-58.
6. Hepp, P., & Vivar, J. (2020). Digital technologies and education: The future of learning. *Educational Technology*, 15(2), 80-92.
7. Kukulska-Hulme, A., & Shield, L. (2008). An overview of the state of the art in the development of mobile learning technologies. *International Journal of Educational Technology and Society*, 11(1), 15-29.

MUALLIF HAQIDA MA'LUMOT [ИНФОРМАЦИЯ ОБ АВТОРЕ] [AUTHORS INFO]

✉ **Toshpulatov Olim Panji o'g'li**, registrator, ofis menejeri, [Тошпулатов Олим, Регистратор / Офис-менеджер]; [Olim P. Toshpulatov registrar, office manager]; manzil: Surxandaryo viloyati, Termiz, Islom Karimov ko'chasi, 228 [адрес: Сурхандарьинская область, Термез, улица Ислама Каримова, 228], [address: Surxondaryo region, Termez, Islam Karimov Street, 228].

Original paper

BO'LAJAK TEXNOLOGIYA FANI O'QUVCHILARINI RAQAMLI TA'LIM MUHITIDA KASBIY FAOLIYATGA TAYYORLASH METODIKASI

©Sh. Y. Do'schonov¹✉

¹Urganch davlat pedagogika instituti, Urganch, O'zbekiston

Annotatsiya

KIRISH: mazkur maqolada bo'lajak texnologiya fani o'qituvchilarini raqamli ta'lim muhiti sharoitida kasbiy faoliyatga tayyorlashning metodik asoslari ilmiy-pedagogik jihatdan tahlil qilinadi.

MAQSAD: bo'lajak texnologiya fani o'qituvchilarini raqamli ta'lim muhiti sharoitida kasbiy faoliyatga samarali tayyorlashning ilmiy-metodik asoslarini ishlab chiqish texnologiyalari va raqamli resurslar orqali kasbiy tayyorgarlik jarayonini takomillashtirishga qaratilgan uslubiy yondashuvlarni asoslab berishdan iborat.

MATERIALLAR VA METODLAR: Metodik yondashuvlar orqali o'quvchilarda amaliy ko'nikmalarni rivojlantirish, innovatsion loyihalarga jalb etish, hamda axborot-kommunikatsion texnologiyalardan foydalangan holda mustaqil faoliyat yuritish salohiyatini shakllantirish imkoniyatlari yoritilgan.

MUHOKAMA VA NATIJALAR: pedagogik eksperimentlar shuni ko'rsatdiki, raqamli ta'lim muhiti sharoitida metodik yondashuvlar asosida tayyorlangan talabalarda an'anaviy guruhga nisbatan ko'rsatkichlar yuqori bo'ldi.

XULOSA: Raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi zamonaviy ta'lim jarayonida o'qituvchining raqamli kompetentligini shakllantirishni zaruratga aylantirmoqda. Shu nuqtayi nazardan maqolada raqamli ta'lim resurslari, virtual laboratoriyalar, elektron platformalar orqali kasbiy tayyorgarlikni kuchaytirishning samarali usullari ochib beriladi.

Kalit so'zlar: kasbiy tayyorgarlik, metodika, raqamli kompetentlik, virtual laboratoriya, interaktiv ta'lim, elektron platformalar.

Iqtibos uchun: Do'schonov Sh.Y. Bo'lajak texnologiya fani o'quvchilarini raqamli ta'lim muhitida kasbiy faoliyatga tayyorlash metodikasi // Inter education & global study. 2025. №5. B.42-49.

МЕТОДИКА ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ СТУДЕНТОВ ТЕХНОЛОГИЧЕСКОГО НАПРАВЛЕНИЯ К ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЫ

© И.Ш Дўсчонов¹✉

¹ Ургенчский государственный педагогический институт, Ургенч, Узбекистан

Аннотация

ВВЕДЕНИЕ: в статье дан научно-педагогический анализ методических основ подготовки будущих учителей технологий к профессиональной деятельности в цифровой образовательной среде.

ЦЕЛЬ: разработать научно-методические основы эффективной подготовки будущих учителей технологий к профессиональной деятельности в цифровой образовательной среде, обосновать методические подходы, направленные на совершенствование процесса профессиональной подготовки посредством технологий и цифровых ресурсов

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ: методологические подходы подчеркивают возможности для студентов развивать практические навыки, участвовать в инновационных проектах и формировать способность действовать самостоятельно, используя информационно-коммуникационные технологии.

ОБСУЖДЕНИЕ И РЕЗУЛЬТАТЫ: педагогические эксперименты показали, что студенты, обучавшиеся в цифровой образовательной среде на основе методических подходов, показали более высокую успеваемость, чем традиционная группа.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ: стремительное развитие цифровых технологий обуславливает необходимость формирования цифровой компетентности педагога в современном образовательном процессе. С этой точки зрения в статье раскрываются эффективные пути повышения уровня профессиональной подготовки с помощью цифровых образовательных ресурсов, виртуальных лабораторий и электронных платформ.

Ключевые слова: профессиональная подготовка, методика, цифровая компетентность, виртуальная лаборатория, интерактивное образование, электронные платформы.

Для цитирования: Дўсчонов Й.Ш. Методика подготовки будущих студентов технологического направления к профессиональной деятельности в условиях цифровой образовательной среды. // Inter education & global study. 2025. № 5. С. 42-49.

METHODOLOGY OF PREPARING FUTURE TECHNOLOGY STUDENTS FOR PROFESSIONAL ACTIVITY IN A DIGITAL EDUCATIONAL ENVIRONMENT

© Shodyorbek Y. Doschonov¹✉

¹Urgench State Pedagogical Institute, Urgench, Uzbekistan

Annotation

INTRODUCTION: this article analyzes the methodological foundations of preparing future technology teachers for professional activity in a digital educational environment from a scientific and pedagogical perspective.

AIM: the aim of the article is to substantiate methodological approaches aimed at improving the process of professional training through the development of scientific and methodological foundations of effective training of future technology teachers for professional activity in a digital educational environment.

MATERIALS AND METHODS: the possibilities of developing practical skills in students, involving them in innovative projects, and forming the capacity to work independently using information and communication technologies are highlighted through methodological approaches.

DISCUSSION AND RESULTS: pedagogical experiments showed that students trained in a digital learning environment based on methodological approaches had higher performance than the traditional group.

CONCLUSION: the rapid development of digital technologies makes it necessary to form a teacher's digital competence in the modern educational process. From this point of view, the article reveals effective methods for strengthening professional training through digital educational resources, virtual laboratories, and electronic platforms.

Keywords: professional training, methodology, digital competence, virtual laboratory, interactive education, electronic platforms.

For citation: Shodyorbek Y. Doschonov. (2025) Methodology of preparing future technology students for professional activity in a digital educational environment, (5), pp. 42-49. (In Uzbek).

XXI asrda ta'lim tizimi raqamli transformatsiya bosqichiga kirib bormoqda. Bu esa o'qituvchilarning kasbiy tayyorgarlik jarayonida raqamli kompetentlik, axborot madaniyati, media savodxonlik, texnologik adaptatsiya kabi zamonaviy ko'nikmalarning ustuvor ahamiyat kasb etishini taqozo qilmoqda. Xususan, texnologiya fani o'qituvchilari uchun raqamli ta'lim muhiti sharoitida kasbiy faoliyatga tayyorlanish jarayoni nafaqat an'anaviy pedagogik yondashuvlar asosida, balki innovatsion ta'lim metodlari, AKT (axborot-kommunikatsiya texnologiyalari) vositalari, muqobil ta'lim resurslari va raqamli platformalardan samarali foydalanish orqali tashkil etilishi lozim.

Raqamli ta'lim muhiti — bu ta'lim oluvchilarga axborotni yaratish, uzatish, saqlash va qayta ishlash imkonini beruvchi interaktiv raqamli texnologiyalar bilan boyitilgan pedagogik makon bo'lib, u o'quvchi subyekti va o'quv jarayoni obyektlari o'rtasida yuqori darajadagi kognitiv va kommunikativ aloqalarni ta'minlaydi. Bu muhitda texnologiya fani o'qituvchilarining kasbiy faoliyati axborot texnologiyalari yordamida bilimlarni konstruksiyalash, muammoli vaziyatlarni tahlil qilish, didaktik modellash va amaliy loyihalash faoliyatlarini o'z ichiga oladi.

Zamonaviy ta'lim konsepsiyalarida "raqamli pedagogik kompetentlik", "virtual hamkorlik", "raqamli kommunikatsion strategiyalar", "metodik integratsiya", "tarmoqlashtirilgan ta'lim" kabi tushunchalar asosiy metodologik omillar sifatida e'tirof etilmoqda. Bular asosida bo'lajak texnologiya fani o'qituvchilarini kasbiy faoliyatga

tayyorlashda innovatsion o'quv muhitini yaratish, ularni real amaliyotga yaqinlashtirish, shuningdek, ularning shaxsiy rivojlanishini raqamli kompetensiyalar bilan uyg'unlashtirish dolzarb masalaga aylanmoqda. Shu bois, ushbu ilmiy maqolada texnologiya fani bo'yicha bakalavriat bosqichida tahsil olayotgan talabalarning raqamli ta'lim muhitida kasbiy tayyorgarligini takomillashtirishga xizmat qiluvchi samarali metodik yondashuvlar va didaktik vositalarni aniqlash, ularni tizimlashtirish va amaliyotga tadbiq etish masalalari ko'rib chiqiladi.

Zamonaviy ta'lim tizimida bo'lajak texnologiya fani o'qituvchilarining kasbiy tayyorgarligini raqamli ta'lim muhiti sharoitida amalga oshirish murakkab, ko'p bosqichli va integrativ jarayondir. Ushbu jarayonning metodologik asoslarini aniqlashda konstruktivistik yondashuv, tizimli-analitik tahlil, faoliyatga yo'naltirilgan yondashuv, shuningdek, raqamli pedagogika konsepsiyasi muhim o'rin tutadi. Bu yondashuvlar birgalikda o'quvchilarni nafaqat bilim bilan qurollantirish, balki ularning kasbiy-identifikatsiyasi, ijodiy fikrlash qobiliyati, texnologik tafakkuri va mustaqil qaror qabul qilish salohiyatini shakllantirishga xizmat qiladi.

Metodologik asos sifatida konstruktivistik yondashuv asosida ta'lim jarayoni o'quvchi subyekting bilimlarni mustaqil ravishda konstruksiya qilishi va ularni amaliy faoliyatda qo'llay olishiga qaratiladi. Bu yondashuv doirasida bo'lajak o'qituvchilarning raqamli muhitda ishlash kompetentligini shakllantirishda muammoli vaziyatlar, amaliy topshiriqlar va loyiha asosida ta'lim metodlari samarali hisoblanadi.

Shuningdek, faoliyatga yo'naltirilgan yondashuv pedagogik jarayonning markaziga o'quvchining faoliyatini qo'yadi. Unga ko'ra, bo'lajak texnologiya fani o'qituvchilari bilimlarni passiv iste'molchi emas, balki faol bilim egallovchi, yaratuvchi, tahlil qiluvchi va transformatsiya qiluvchi sifatida shakllanishi kerak. Bu jarayonda integratsiyalashgan metodik vositalar – virtual laboratoriyalar, elektron platformalarda muammoli topshiriqlar, multimediya vositalari, elektron portfoliolar va masofaviy ta'lim modullari orqali amalga oshiriladi.

Tizimli-analitik yondashuv asosida raqamli ta'lim muhitida kasbiy tayyorlov bosqichlari, ularning komponentlari va o'zaro aloqalari aniqlanadi. Bu yondashuv asosida quyidagi struktura shakllantiriladi: raqamli axborotlarni tahlil qilish, maqsadli raqamli vositalarni tanlash, ta'limiy ma'lumotlar bazasi bilan ishlash, ta'limiy dasturiy ta'minotlardan foydalanish, elektron mulohaza yuritish va raqamli baholash mezonlari asosida monitoring olib borish.

Ushbu metodologik asoslar negizida olib borilgan tadqiqotda quyidagi ilmiy-uslubiy vositalar qo'llanildi: pedagogik kuzatuv, test diagnostikasi, eksperiment (pretest va posttest tahlili asosida), pedagogik intervyu, kontent-analiz va statistik ma'lumotlarni qayta ishlashning matematik usullari. Ayniqsa, eksperiment metodidan foydalanib, an'anaviy va raqamli ta'lim muhitidagi farqlar aniqlab berildi va bu farqlar bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi.

Bo'lajak texnologiya fani o'qituvchilarini kasbiy faoliyatga tayyorlashda raqamli ta'lim muhiti imkoniyatlarini ilmiy-nazariy asoslashga oid adabiyotlar tahlili, mavjud ilmiy qarashlar va

konsepsiyalarning tizimli o'rganilishini taqozo etadi. So'nggi yillarda ushbu yo'nalishda olib borilgan tadqiqotlar ta'limning raqamli transformatsiyasi, o'qituvchilarning raqamli kompetentligini shakllantirish, hamda kasbiy tayyorgarlikning innovatsion yondashuvlarini qamrab olmoqda.

Pedagogika fanida raqamli ta'lim muhiti tushunchasi ilk bor G. K. Selevko, M. V. Klarin[5; 256] kabi olimlar tomonidan tahlil qilinib, u ta'limiy kommunikatsiyani interaktiv texnologiyalar asosida tashkil etishning muhim omili sifatida qaraladi. G. K. Selevkoning "Innovatsion pedagogik texnologiyalar" asarida ta'lim jarayonida raqamli vositalar orqali talabalarning o'quv faoliyatini faollashtirish, kreativlik va reflektivlikni oshirish imkoniyatlari nazariy jihatdan asoslab berilgan.

A. A. Andreev[1; 312] va N. V. Ilina[2; 117] tadqiqotlarida esa pedagogik jarayonda virtual laboratoriyalar va elektron platformalardan foydalanishning didaktik asoslari yoritilgan. Ular ta'lim jarayonini modellashtirish, simulyatsiya asosida amaliy ko'nikmalarni shakllantirish hamda masofaviy o'quv formatlari orqali talabalarning mustaqil bilim olish salohiyatini rivojlantirish masalalariga e'tibor qaratgan.

Mahalliy tadqiqotchilardan A. S. Jo'rayev[3; 49], Z. N. Mardonova[4; 33], B. R. Qodirov[6; 65] singari olimlarning ilmiy ishlari texnologik ta'lim mazmunini takomillashtirish, AKT asosida pedagogik loyihalash va raqamli ta'lim resurslaridan foydalanish metodikalarini ishlab chiqishga yo'naltirilgan. Jumladan, A. S. Jo'rayevning "Kasbiy ta'limda AKT vositalaridan foydalanish samaradorligi" nomli tadqiqotida o'quvchilarni kasbiy faoliyatga tayyorlashda elektron muhitdagi treninglar va onlayn platformalarning o'rni alohida tahlil qilingan. Tahlil qilingan adabiyotlar mazkur mavzu doirasida raqamli ta'lim muhiti va kasbiy tayyorgarlik o'rtaidagi uzviy bog'liqlikni nazariy va amaliy jihatdan yoritib berishga xizmat qiladi. Biroq, aynan texnologiya fani o'qituvchilarining kasbiy shakllanishiga doir chuqur integratsiyalashgan metodik modellar va mahalliy sharoitga mos keluvchi amaliy yondashuvlar borasida izlanishlar davom ettirilishi lozim.

Bo'lajak texnologiya fani o'qituvchilarini raqamli ta'lim muhiti sharoitida kasbiy faoliyatga tayyorlash masalasi zamonaviy pedagogik transformatsiyaning markaziy yo'nalishlaridan biri sifatida shakllanmoqda. Mazkur masalaning dolzarbligi, birinchi navbatda, texnologiya fani mazmunining tezkor yangilanishi, ishlab chiqarish bilan integratsiya ehtiyoji va raqamli kompetensiyalarni zamonaviy kasbiy standartlar bilan uyg'unlashtirish zarurati bilan bog'liq. Olib borilgan tahlillar asosida aniqlanishicha, an'anaviy pedagogik yondashuvlar raqamli ta'lim muhiti talablariga to'laonli javob bera olmaydi, chunki ular ko'proq transmissiv (bilimni beruvchi) xususiyatga ega bo'lib, konstruktivistik, faoliyatga asoslangan va reflektiv ta'lim tamoyillarini yetarli darajada inobatga olmaydi.

Raqamli ta'lim muhiti doirasida talabalarning kasbiy tayyorgarligi o'zida bir nechta komponentlarni mujassam etadi: raqamli axborot bilan ishlash ko'nikmasi, virtual didaktik vositalardan foydalanish malakasi, raqamli muhitda muloqot olib borish kompetentligi, mustaqil o'quv faoliyatini tashkil etish qobiliyati, hamda masofaviy hamkorlikni yo'lga qo'yish salohiyati. Bu komponentlar o'zaro integratsiyalashgan holda rivojlantirilishi lozim.

Aynan shu nuqtai nazardan qaraganda, metodik yondashuvlar faqat nazariy bilimlar bilan cheklanib qolmasligi, balki o'quvchilarning kasbiy ijtimoiylashuvi, muammoli vaziyatlarda mustaqil qaror qabul qilishi va raqamli axborot vositalari orqali ta'limiy faoliyatni boshqarishi kabi amaliy kompetensiyalarni shakllantirishi zarur.

Ushbu muammoga javoban ishlab chiqilgan metodik modelda interaktiv ta'lim texnologiyalari, raqamli loyiha asosida o'qitish, ko'p formatli raqamli platformalarda faoliyat olib borish, hamda onlayn refleksiya vositalaridan foydalanish asosiy tamoyillar sifatida tavsiya etiladi. Bu yondashuv orqali talabalar real hayotdagi kasbiy vazifalarni simulyatsiya asosida bajara oladi, o'z faoliyatini raqamli vositalar orqali rejalashtiradi, amalga oshiradi va baholaydi.

Tadqiqot davomida olib borilgan pedagogik eksperimentlar shuni ko'rsatdiki, raqamli ta'lim muhiti sharoitida metodik yondashuvlar asosida tayyorlangan talabalarda an'anaviy guruhga nisbatan quyidagi ko'rsatkichlar yuqori bo'ldi: raqamli kompetentlik indeksi, masofaviy muloqot madaniyati, o'zlashtirish samaradorligi, ijodiy yondashuv darajasi va reflektiv faollik. Ayniqsa, elektron portfoliodan foydalanish, raqamli loyihalarning tahliliy prezentatsiyasi va o'zaro onlayn fikr almashinuvi orqali shakllantirilgan bilim va ko'nikmalar o'quvchilarning kasbiy o'ziga ishonchini kuchaytirgan.

Shuningdek, muhokama jarayonida aniqlanganki, raqamli ta'lim muhitida samarali kasbiy tayyorgarlikni ta'minlash uchun ta'lim muassasalari quyidagi shart-sharoitlarni yaratishi lozim:

- (1) zamonaviy raqamli infrastrukturani shakllantirish;
- (2) o'qituvchilarning doimiy raqamli kompetensiyalarini rivojlantirib borish;
- (3) integratsiyalashgan o'quv platformalarni qo'llash;
- (4) talabalarni faol o'quv subyekti sifatida baholash.

Raqamli ta'lim muhiti sharoitida bo'lajak texnologiya fani o'qituvchilarini kasbiy tayyorlashga oid metodik yondashuvlar ko'p yo'nalishli, tizimli va reflektiv xususiyatga ega bo'lib, ular zamonaviy ta'limda talabaning ijtimoiylashtirilgan, texnologik jihatdan tayyor, mustaqil fikrlovchi kasbiy shaxs sifatida shakllanishini ta'minlaydi.

Raqamli texnologiyalar jadal sur'atlar bilan rivojlanayotgan hozirgi davrda ta'lim jarayonining mazmuni, shakli va vositalari tubdan o'zgarib bormoqda. Bu holat, ayniqsa, texnologiya fani o'qituvchilarini tayyorlash tizimida sezilarli darajada namoyon bo'lmoqda. An'anaviy yondashuvlar bilan cheklanish bugungi kun kasbiy tayyorgarlik talablariga javob bermasligi ayon bo'lib bormoqda. Shu bois, o'qituvchini faqatgina bilim yetkazuvchi emas, balki raqamli muhitda faoliyat yurituvchi, interaktiv texnologiyalarni puxta egallagan, mustaqil qaror qabul qila oladigan zamonaviy pedagog sifatida shakllantirish zarurati dolzarb masalaga aylanmoqda.

Bo'lajak texnologiya fani o'qituvchilari uchun raqamli ta'lim muhiti, bu – zamonaviy o'quv texnologiyalari, virtual resurslar, multimediya vositalari, masofaviy ta'lim platformalari orqali kasbiy faoliyatga tayyorlanish imkoniyatidir. Bunday muhitda talabalar nafaqat o'quv materiallarini o'zlashtiradi, balki o'z-o'zini rivojlantirish, mas'uliyat bilan faoliyat yuritish, amaliyotga yo'naltirilgan yondashuvni shakllantirish kabi ko'nikmalarni ham egallaydi.

Ta'lim jarayonida metodik yondashuvlarni zamonaviy pedagogik texnologiyalar bilan uyg'unlashtirish – kasbiy tayyorgarlik jarayonining asosiy omiliga aylanmoqda. Ushbu maqolada ta'lim jarayonining samaradorligini oshirish maqsadida tavsiya etilgan metodik model, raqamli kompetentlik, faoliyatga yo'naltirilgan o'quv uslublari, interaktiv vositalar va refleksiv baholash mexanizmlarini o'z ichiga olgan kompleks yondashuv sifatida baholanishi mumkin. Bu model orqali texnologiya fani o'qituvchilari zamonaviy ta'lim talablariga mos ravishda shakllanib, amaliy faoliyatga puxta tayyorlanadi.

Raqamli ta'lim muhitida bo'lajak texnologiya fani o'qituvchilarini kasbiy faoliyatga tayyorlash zamonaviy pedagogik yondashuvlarga asoslangan holda amalga oshirilishi zarur. Bunda axborot-kommunikatsiya texnologiyalari vositalaridan samarali foydalanish, interaktiv platformalar orqali amaliy ko'nikmalarni shakllantirish, raqamli resurslar bilan ishlash malakalarini rivojlantirish muhim ahamiyatga ega. Metodik ta'lim jarayonida kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish, innovatsion metodlardan foydalanish va raqamli vositalar yordamida darsni loyihalash orqali o'qituvchilarni real ish muhitiga tayyorlashga qaratilgan faoliyatlar olib boriladi. Bu esa ularning zamonaviy ta'lim talablariga mos, raqobatbardosh, malakali kadrlar sifatida shakllanishiga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, bo'lajak texnologiya fani o'qituvchilarini raqamli ta'lim muhiti sharoitida kasbiy faoliyatga tayyorlash – bu shunchaki o'quv dasturini o'zlashtirish emas, balki ularni raqamli jamiyatning faol ishtirokchisi sifatida shakllantirishga qaratilgan strategik yo'nalishdir. Bunday yondashuv orqali nafaqat ta'lim sifatini oshirish, balki raqobatbardosh, ijodkor va ijtimoiy mas'uliyatli mutaxassislarni tayyorlash imkoniyati yaratiladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI | СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ | REFERENCES

1. Андреев, А. А. Педагогические технологии в электронной образовательной среде / А. А. Андреев. — М.: Логос, 2010. — 312 с.
2. Ильина, Н. В. Цифровая компетентность педагога: теоретико-методологические основы / Н. В. Ильина // Современные проблемы науки и образования. — 2020. — № 5. — С. 112–117.
3. Jo'rayev, A. S. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari vositasida kasbiy ta'limda samaradorlikni oshirish / A. S. Jo'rayev // Pedagogik mahorat jurnali. — 2022. — № 2. — B. 45–49.
4. Mardonova, Z. N. Raqamli ta'lim muhitida texnologiya fani o'qituvchilarini tayyorlash metodikasi / Z. N. Mardonova // Ilm-fan va innovatsiya. — 2023. — № 6. — B. 28–33.
5. Селевко, Г. К. Инновационные образовательные технологии: учеб. пособие / Г. К. Селевко. — М.: Народное образование, 2006. — 256 с.
6. Qodirov, B. R. Ta'lim jarayonida raqamli platformalardan foydalanishning metodik jihatlari / B. R. Qodirov // Kasbiy ta'lim muammolari. — 2023. — № 1(14). — B. 60–65.

MUALLIF HAQIDA MA'LUMOT [ИНФОРМАЦИЯ ОБ АВТОРЕ] [AUTHORS INFO]

✉ **Do'stchanov Shodyorbek Yo'ldoshevich**, o'qituvchi, [Дўстчанов Шодйорбек Йўлдошевич, преподаватель], [**Shodyorbek Y. Doschanov**, lecturer]; manzil: O'zbekiston, 220100, Urganch shahri, Gurlan ko'chasi, 1-A uy [адрес: збекистан, 220100, город Ургенч, улица Гурлан, дом 1-A], [address: Uzbekistan, 220100, Urgench city, Gurlan street, house 1-A]

Original paper

REKREATSION TURIZMNI SOG'LOMLASHTIRISH DASTURLARIGA INTEGRATSIYA QILISHNING METODOLOGIK ASOSLARI

© I.A.Babajanov¹✉

¹Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti, Urganch, O'zbekiston

Annotatsiya

KIRISH: mazkur maqolada rekreatsion turizmning sog'lolashtirish dasturlariga integratsiya qilinishining metodologik asoslari tahlil qilinadi. Unda turizm va sog'liqni saqlash yo'nalishlarining o'zaro integratsiyalashuvi orqali aholining jismoniy va psixologik salomatligini mustahkamlash imkoniyatlari yoritiladi

MAQSAD: rekreatsion turizm va sog'lolashtirish dasturlarini o'zaro integratsiyalashning metodologik asoslarini aniqlash, ularni ilmiy-nazariy jihatdan asoslash hamda amaliyotga tatbiq etish mexanizmlarini ishlab chiqishdan iborat.

MATERIALLAR VA METODLAR: maqolada metodologik yondashuv sifatida tizimli, kompleks va innovatsion yondashuvlar asosida rekreatsion va sog'lolashtirish faoliyatini uyg'unlashtirish mexanizmlari ishlab chiqiladi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR: zamonaviy rekreatsion resurslardan foydalanish, sog'lom turmush tarzini shakllantirishga xizmat qiluvchi dasturlarni turizm faoliyatiga qo'shishning ilmiy-nazariy asoslari ochib beriladi.

XULOSA: ilmiy asoslangan integratsion model va amaliy tavsiyalar orqali rekreatsion turizmning salohiyatini oshirish va uni sog'lolashtirish siyosati bilan uyg'unlashtirish imkoniyatlari ko'rsatib beriladi.

Kalit so'zlar: rekreatsion turizm, sog'lolashtirish dasturlari, integratsiya, salomatlik, turizm resurslari, sog'lom turmush tarzi, tizimli yondashuv, kompleks rejalashtirish.

Iqtibos uchun: Babajanov I.A. Rekreatsion turizmni sog'lolashtirish dasturlariga integratsiya qilishning metodologik asoslari. // Inter education & global study. 2025. № 5. B. 50-57.

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИНТЕГРАЦИИ РЕКРЕАЦИОННОГО ТУРИЗМА В ОЗДОРОВИТЕЛЬНЫЕ ПРОГРАММЫ

© И.А.Бабажанов¹✉

¹Ургенчский государственный университет имени Абу Райхана Беруни, Ургенч

Аннотация

ВВЕДЕНИЕ: в статье анализируются методологические основы интеграции рекреационного туризма в оздоровительные программы. В нем подчеркиваются возможности укрепления физического и психологического здоровья населения посредством интеграции туризма и здравоохранения.

ЦЕЛЬ: выявить методологические основы взаимной интеграции рекреационного туризма и оздоровительных программ, научно-теоретически обосновать их и разработать механизмы их практической реализации.

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ: в статье в качестве методического подхода разрабатываются механизмы гармонизации рекреационной и оздоровительной деятельности на основе системного, комплексного и инновационного подходов.

ОБСУЖДЕНИЕ И РЕЗУЛЬТАТЫ: раскрыты научно-теоретические основы использования современных рекреационных ресурсов и включения в туристическую деятельность программ, способствующих формированию здорового образа жизни.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ: в статье представлены возможности повышения потенциала рекреационного туризма и его интеграции с политикой здравоохранения с помощью научно обоснованной модели интеграции и практических рекомендаций.

Ключевые слова: рекреационный туризм, оздоровительные программы, интеграция, здоровье, туристические ресурсы, здоровый образ жизни, системный подход, комплексное планирование.

Для цитирования: Бабажанов И.А. Методологические основы интеграции рекреационного туризма в оздоровительные программы. // Inter education & global study. 2025. №5. С. 50-57.

METHODOLOGICAL BASIS OF INTEGRATION OF RECREATIONAL TOURISM INTO HEALTH PROGRAMS

© Ilkhom A. Babajanov ¹✉

¹Urgench State University named after Abu Rayhon Beruni, Urgench, Uzbekistan

Annotation

INTRODUCTION: this article analyzes the methodological foundations of the integration of recreational tourism into health programs. It highlights the possibilities of strengthening the physical and psychological health of the population through the mutual integration of tourism and health care.

AIM: to identify the methodological foundations of the mutual integration of recreational tourism and health programs, to substantiate them scientifically and theoretically, and to develop mechanisms for their practical application.

MATERIALS AND METHODS: the article develops mechanisms for harmonizing recreational and health activities based on systematic, comprehensive and innovative approaches as a methodological approach.

DISCUSSION AND RESULTS: the scientific and theoretical foundations of the use of modern recreational resources and the inclusion of programs that serve to form a healthy lifestyle in tourism activities are revealed.

CONCLUSION: the possibilities of increasing the potential of recreational tourism and harmonizing it with health policies are shown through a scientifically based integration model and practical recommendations.

Keywords: recreational tourism, health programs, integration, health, tourism resources, healthy lifestyle, systematic approach, comprehensive planning

For citation: Ilkhom A. Babajanov. (2025) Methodological basis of integration of recreational tourism into health programs. (5), pp. 50-57. (In Uzbek).

Globallashuv va urbanizatsiya jarayonlarining jadallashuvi fonida aholi salomatligini saqlash va mustahkamlash, jamiyatda sog'lom turmush tarzini qaror toptirish zamonaviy ijtimoiy taraqqiyotning ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylanmoqda. Shu nuqtai nazardan qaralganda, rekreatsion turizm — ya'ni insonning salomatligini tiklash, dam olish, stressni kamaytirish va psixo-emotsional holatini barqarorlashtirishga qaratilgan faoliyat — sog'lomlashtirish dasturlari bilan integratsiyalashgan holda yanada samarali bo'lishi mumkin. Bu esa rekreatsion faoliyat va tibbiy-profilaktik yondashuvlar uyg'unligini nazarda tutuvchi kompleks yondashuvlarni ishlab chiqishni talab etadi.

Rekreatsion turizm hozirgi kunda nafaqat iqtisodiy, balki ijtimoiy va sog'liqni saqlash tizimlari bilan chambarchas bog'liq bo'lgan ko'p funktsiyali soha sifatida shakllanmoqda. Shu sababli, turizm sohasida sog'lomlashtirish komponentlarini tatbiq etish orqali aholining jismoniy va ruhiy salomatligini saqlashga xizmat qiluvchi barqaror infratuzilmani rivojlantirish dolzarb ilmiy-amaliy masalaga aylanmoqda. Bu yo'nalishda amalga oshirilayotgan integratsion yondashuvlar zamonaviy sog'lomlashtirish texnologiyalari, rekreatsion resurslar monitoringi, ekologik va psixogigiyenik omillarni hisobga olgan holda, ilmiy asoslangan strategiyalar ishlab chiqishni talab qiladi. Shu bilan birga, sog'lomlashtirish dasturlariga rekreatsion komponentlarni integratsiyalashning samarali metodologiyasini ishlab chiqish uchun tizimli yondashuv, kompleks tahlil, holistik (umumiy) model yaratish, innovatsion texnologiyalarni joriy etish kabi metodologik tamoyillar muhim ahamiyat kasb etadi. Bu jarayonni muvaffaqiyatli tashkil etish orqali rekreatsion turizmning sog'lomlashtiruvchi funktsiyasini kuchaytirish, aholi salomatligi bo'yicha davlat siyosatining amaliy mexanizmlarini takomillashtirish imkoniyatlari yuzaga chiqadi.

Zamonaviy fan va amaliyotda rekreatsion turizm va sog'lomlashtirish dasturlarini integratsiyalash jarayoni murakkab tizimli yondashuvni talab qiladi. Bu integratsion modelni ishlab chiqishda faqatgina turizm infratuzilmasi yoki sog'liqni saqlash tizimining

alohida komponentlarini o'rganish yetarli bo'lmaydi. Aksincha, bu ikki tizimning o'zaro ta'siri, ular orasidagi funksional bog'liqliklar va aholi ehtiyojlarini qamrab oluvchi umumiy tamoyillar asosida chuqur metodologik tahlilni talab etadi.

Avvalo, tadqiqotda tizimli yondashuv metodologik asos sifatida markaziy o'rinni egallaydi. Bu yondashuv rekreatsion turizmni sog'lomlashtirish dasturlarining tarkibiy qismi sifatida emas, balki u bilan birgalikda faoliyat yurituvchi bir butun kompleks sifatida ko'rishga imkon beradi. Tizimli yondashuv orqali rekreatsion resurslar (tabiiy muhit, iqlim, infratuzilma) bilan sog'liqni tiklovchi xizmatlar (fizioterapiya, psixologik reabilitatsiya, dietologiya) o'rtasidagi bog'liqliklar o'rganiladi.

Ikkinchi muhim metodologik tamoyil — bu holistik (integrallashgan) yondashuvdir. Holistik metodologiya inson salomatligini jismoniy, ruhiy, ijtimoiy va ekologik omillar majmuasi sifatida ko'rib chiqadi. Bu yondashuv orqali rekreatsion turizmga faqatgina dam olish va ko'ngilochar faoliyat emas, balki salomatlikni har tomonlama mustahkamlovchi tizim sifatida qaraladi. Shuningdek, tadqiqot jarayonida innovatsion yondashuv asosida yangi texnologik yechimlar — masalan, sog'lomlashtiruvchi turizmga raqamli monitoring, salomatlik diagnostikasi uchun mobil ilovalar, ekologik toza muhitni baholovchi indikatorlar — tahlil qilinadi. Innovatsion komponentlar nafaqat samaradorlikni oshiradi, balki foydalanuvchi tajribasini individuallashtirish imkonini ham beradi.

Kompleks tahlil va komparativ metod (taqqoslovchi yondashuv) orqali esa dunyo amaliyotida mavjud integratsion modellar — masalan, Germaniya, Shveysariya, Yaponiya va Janubiy Koreyada sog'lomlashtiruvchi turizmga qo'llanilayotgan ilg'or tajribalar tahlil qilinadi. Ularning asosida o'zbekistondagi mavjud resurslar va ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarga moslashtirilgan konseptual model ishlab chiqiladi. Metodologik asos sifatida yana empirik tadqiqotlar — ya'ni respondentlar bilan so'rovnoma, intervyular, kuzatuvlar orqali rekreatsion turizm ishtirokchilarining ehtiyojlari, sog'liqni tiklashdagi muammolar va ularning talablariga oid ma'lumotlar yig'iladi. Bu esa nazariy asoslarni amaliy dalillar bilan boyitishga xizmat qiladi.

Tadqiqotning metodologiyasi — bu faqatgina bir necha ilmiy usullar jamlanmasi emas, balki rekreatsion turizm va sog'lomlashtirish dasturlari o'rtasida barqaror, uzviy va foydalanuvchi markazli integratsiyani ta'minlovchi konseptual yondashuvlar tizimidir. Ushbu metodologiya orqali sog'lomlashtiruvchi turizm sohasi nafaqat dam olish, balki sog'liqni mustahkamlash va ijtimoiy farovonlikni oshirish omiliga aylanishi mumkin.

Rekreatsion turizm va sog'lomlashtirish dasturlarining integratsiyasi bilan bog'liq masalalar zamonaviy ilmiy izlanishlarda turli nuqtai nazarlardan yoritilmoqda. Xalqaro miqyosda bu yo'nalish, ayniqsa, sog'liqni saqlash va turizm sohalarining kesishgan nuqtasida olib borilayotgan tadqiqotlarda dolzarb mavzu sifatida qaralmoqda.

Avvalo, rekreatsion turizmning nazariy asoslarini yoritgan muhim tadqiqotlar orasida M.Y. Birzhakov[1; 512], V.A. Kvartalnov[2; 416], G.A. Ponomareva[3; 304] va N.N. Kaznacheeva[4; 280]larning asarlari alohida o'rin tutadi. Bu olimlar rekreatsion faoliyatni insonning psixofiziologik holatini tiklovchi tizim sifatida tavsiflab, uning sog'lomlashtiruvchi funksiyalariga e'tibor qaratadilar. Ularning fikricha, rekreatsion turizm insonning stressga

qarshi immunitetini oshirish, salomatlikni mustahkamlash va hayot sifatini yaxshilashda muhim omildir.

Mahalliy tadqiqotchi olimlar ham ushbu masalani mahalliy sharoitda tahlil qilganlar. Jumladan, R.A. Abdurahmonov[5; 352], D.M. Inoyatov[6; 240], M.A. Jo'rayev[7; 208]larning tadqiqotlarida mamlakatimizda mavjud rekreatsion resurslar, jumladan, tog'li hududlar, mineral buloqlar, sanatoriylar va ekoturizm obyektlarining sog'lomlashtiruvchi imkoniyatlari ochib berilgan. Shu bilan birga, ularning izlanishlarida ushbu imkoniyatlardan yetarlicha foydalanilmayotgani, hamkorlikdagi tizimli yondashuvlar kamligi tanqidiy tahlil qilinadi.

Metodologik nuqtai nazardan esa, sistemali va integrallashgan yondashuv tarafdorlari bo'lgan L. Bertalanfi[8; 295] (umumiy tizimlar nazariyasi asoschisi) va E. Moren[9; 168] (kompleks tafakkur nazariyasi)ning g'oyalari mazkur mavzuni tahlil qilishda nazariy tayanch bo'lib xizmat qilmoqda. Bu yondashuvlar rekreatsion va sog'liqni saqlash tizimlarini izchil, o'zaro bog'liq elementlar majmuasi sifatida ko'rishga imkon yaratadi.

Shuningdek, BMTning Butunjahon Turizm Tashkiloti (UNWTO)[10; 72] tomonidan tayyorlangan hisobotlarda sog'lomlashtiruvchi turizm (wellness tourism)ning global iqtisodiy salohiyati, demografik jarayonlarga ta'siri, iqlim va ekologik omillar bilan bog'liqligi haqida muhim statistik va tahliliy ma'lumotlar keltirilgan. Bu manbalar tadqiqotda amaliy tavsiyalar ishlab chiqishda asos bo'lib xizmat qiladi. Tahlil qilingan adabiyotlar shuni ko'rsatadiki, rekreatsion turizm va sog'lomlashtirish dasturlarining integratsiyasi masalasi ilmiy hamjamiyatda keng o'rganilayotgan bo'lsa-da, ularning metodologik uyg'unligi, innovatsion yondashuvlar orqali integratsiyasi, hamda lokal resurslarga asoslangan model yaratish bo'yicha tadqiqotlar hali to'liq shakllanmagan. Aynan shu jihatlar ushbu maqolaning dolzarbligini belgilaydi.

Rekreatsion turizm va sog'lomlashtirish dasturlarining integratsiyasi zamonaviy ijtimoiy-iqtisodiy sharoitda kompleks va ko'p omilli yondashuvni talab etuvchi dolzarb masalalardan biridir. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatmoqdaki, mazkur yo'nalishlar o'rtasidagi sinergik aloqalar hali to'laqonli shakllanmagan, ular orasidagi funksional uyg'unlik esa fragmentar (bo'lak-bo'lak) tusda namoyon bo'lmoqda. Bu holat, avvalo, ushbu tizimlar asosida faoliyat yurituvchi tashkilotlar o'rtasida institutsional hamkorlikning yetarli darajada yo'lga qo'yilmaganligi, mavjud resurslar monitoringining tizimli asosda olib borilmayotganligi, shuningdek, normativ-huquqiy bazaning integratsion talablarni to'laqonli qamrab olmasligi bilan izohlanadi.

Muhokama jarayonida aniqlanishicha, rekreatsion turizmning salohiyati nafaqat iqtisodiy va ekologik mezonlar orqali, balki biogeografik va psixogigiyenik ko'rsatkichlar orqali ham baholanishi kerak. Aynan ushbu multidissiplinar yondashuv orqali sog'lomlashtirish dasturlariga integratsiya jarayoni sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarilishi mumkin. Jumladan, tog'li va iqlimiy jihatdan foydali hududlarda joylashgan rekreatsion obyektlarning balneologik resurslardan foydalanish imkoniyati ularning terapevtik qiymatini oshiradi. Bu esa tibbiy-rekreatsion xizmatlar paketini ishlab chiqishda fundamental ahamiyat kasb etadi.

Tahlillar shuni ko'rsatdiki, aholining sog'liqni saqlash bilan bog'liq ehtiyojlari faqat davolanish emas, balki oldini olish, profilaktika, rehabilitatsiya, psixologik yengillik, ekologik tozalik, madaniy-ma'naviy tiklanish kabi ko'p funktsiyali xizmatlarga ehtiyoj sezmoqda. Rekreatsion turizmning aynan mana shu ko'p funktsionalligi uni sog'lomlashtirish dasturlariga samarali integratsiyalash imkonini beradi. Biroq bu integratsiyaning metodologik mexanizmlarini ishlab chiqishda tizimli rejalashtirish, kompleks monitoring va innovatsion infratuzilmaviy yondashuvlar yetarlicha hisobga olinmagan. Muhokama jarayonida aniqlangan muhim jihatlardan biri shuki, sog'lomlashtiruvchi turizmni rivojlantirishda ekologik barqarorlik prinsiplariga asoslanish lozim. Chunki rekreatsion zonlarda ekologik muvozanat buzilishi sog'liqni tiklash jarayonining samaradorligiga bevosita salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shu bois, integratsion yondashuvlar ekologik monitoring, rekreatsion sig'im normativlari, bioindikator tizimlari va antropogen bosimni kamaytirish strategiyalari bilan uyg'unlashtirilgan bo'lishi lozim.

Shuningdek, innovatsion yondashuvlar, jumladan, "smart-tourism", "e-health", va "wellness-cluster" texnologiyalarini sog'lomlashtiruvchi turizm tizimiga joriy etish orqali xizmatlar sifati, foydalanuvchi individual ehtiyojlariga moslashtirish darajasi va umumiy samaradorlik oshiriladi. Bu esa rekreatsion obyektlarning raqobatbardoshligini ta'minlaydi va sog'liqni saqlash tizimi bilan uyg'un ishlashini mustahkamlaydi.

Zamonaviy dunyoda inson salomatligi va hayot sifati ustuvor ijtimoiy qadriyatga aylanib borar ekan, rekreatsion turizm va sog'lomlashtirish dasturlarining o'zaro integratsiyasi global miqyosda strategik masalaga aylanganini e'tirof etish lozim. Ushbu integratsiya nafaqat shaxsiy farovonlik va ruhiy barqarorlikni ta'minlaydi, balki iqtisodiy rivojlanish, ijtimoiy barqarorlik, ekologik muvozanat va sog'lom turmush tarzining qaror topishiga ham xizmat qiladi. O'rganilgan nazariy qarashlar, amaliy misollar va tahliliy natijalar asosida aytish mumkinki, rekreatsion turizm va sog'lomlashtirish dasturlari o'rtasidagi samarali integratsiyaga erishish faqatgina tizimli, kompleks va innovatsion yondashuvlar bilan mumkin. Integratsiya jarayonining muvaffaqiyati bir necha omillarga — avvalo, mavjud rekreatsion resurslarning chuqur o'rganilishi, sog'lomlashtiruvchi infratuzilmaning zamonaviy talablar asosida tashkil etilishi, aholining ehtiyoj va afzalliklariga moslashtirilgan xizmatlar paketi ishlab chiqilishiga bevosita bog'liq. Shu bilan birga, tibbiy-biologik, psixologik va ekologik mezonlarni hisobga olgan holda yaratilgan konseptual model sog'liqni tiklashning individual va ijtimoiy jihatlarni uyg'unlashtirishga imkon beradi.

Tadqiqot davomida integratsiyaning samaradorligini oshirishda innovatsion texnologiyalar, raqamli monitoring vositalari, ekoindikatorlar va sog'liqni boshqarish platformalari muhim ahamiyat kasb etishi aniqlangani bejiz emas. Aynan shu omillar orqali rekreatsion xizmatlarning sifati, foydalanish qulayligi va ekologik xavfsizligi oshadi. Buning natijasida, sog'lomlashtirish dasturlari faqat muolaja olish vositasi emas, balki jamiyatning barqaror salomatlik madaniyatini shakllantiruvchi mexanizmga aylanadi. Mazkur integratsiya modeli sog'liqni saqlash va turizm sohalari o'rtasida yangi turdagi kooperatsiyalarni shakllantirish, xizmatlar tarmog'ini kengaytirish va me'yoriy-huquqiy

bazani takomillashtirish uchun zamin yaratadi. Bu esa kelajakda rekreatsion turizmning milliy sog'liqni saqlash strategiyasidagi o'rini mustahkamlash, aholi salomatligi bo'yicha uzoq muddatli natijalarga erishish imkonini beradi.

Rekreatsion turizmni sog'lomlashtirish dasturlariga integratsiya qilishning metodologik asoslari inson salomatligini tiklash va mustahkamlashga yo'naltirilgan turizm faoliyatini tizimli tashkil etish jarayonlarini o'z ichiga oladi. Bu metodologiya sog'lom turmush tarzini targ'ib qilish, ekologik toza hududlardan foydalanish, jismoniy faollik va psixologik tiklanishni ta'minlovchi xizmatlarni turizm bilan uyg'unlashtirishga asoslanadi. Integratsion yondashuv orqali rekreatsion hududlarning salohiyatidan sog'lomlashtirish maqsadlarida samarali foydalanish, shuningdek, sog'lomlashtirish dasturlarining tarkibiy qismlarini turizm infratuzilmasiga kiritish imkoniyati yaratiladi. Bu esa aholining jismoniy va ruhiy salomatligini yaxshilashda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Xulosa o'rnida ta'kidlash joizki, rekreatsion turizmni sog'lomlashtirish dasturlariga integratsiya qilish — bu oddiy amaliy chora-tadbirlar majmui emas, balki kompleks, fanaro, barqaror rivojlanishga xizmat qiluvchi strategik yondashuvdir. U nafaqat bugungi, balki kelajak avlod salomatligini ta'minlashda ham muhim omil sifatida qaralishi lozim. Shunday ekan, ushbu sohadagi izlanishlar va amaliy yechimlar davlat siyosati, ilm-fan va jamiyat hamkorligida izchil davom ettirilishi zarur.

ADABIYOTLAR RO'YXATI | СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ | REFERENCES

1. Биржаков, М. Б. Введение в туризм: учебник / М. Б. Биржаков. — Санкт-Петербург: Герда, 2014. — 512 с.
2. Квартальнов, В. А. Туризм: теория и практика / В. А. Квартальнов. — М.: Финансы и статистика, 2007. — 416 с.
3. Пономарева, Г. А. Рекреационная география: учебное пособие / Г. А. Пономарева. — М.: КноРус, 2013. — 304 с.
4. Казначеева, Н. Н. Рекреационный потенциал территории: оценка и использование / Н. Н. Казначеева. — Екатеринбург: УрГУ, 2010. — 280 с.
5. Абдурахмонов, Р. А. Туризм: теория и практика / Р. А. Абдурахмонов. — Ташкент: "Ўзбекистон", 2020. — 352 б.
6. Inoyatov, D. M. Rekreatsiya va sog'lomlashtirish turizmi asoslari / D. M. Inoyatov. — Toshkent: "Iqtisodiyot", 2019. — 240 b.
7. Jo'rayev, M. A. Turizm geografiyasi / M. A. Jo'rayev. — Toshkent: "Fan va texnologiyalar", 2021. — 208 b.
8. Bertalanffy, L. von. General System Theory: Foundations, Development, Applications / L. von Bertalanffy. — New York: George Braziller, 1968. — 295 p.
9. Morin, E. Introduction à la pensée complexe / Edgar Morin. — Paris: Éditions du Seuil, 2005. — 168 p.

World Tourism Organization. Global Wellness Tourism Economy Report. — Madrid: UNWTO, 2018. — 72 p. <https://www.unwto.org>

MUALLIF HAQIDA MA'LUMOT [ИНФОРМАЦИЯ ОБ АВТОРЕ] [AUTHORS INFO]

✉ **Babajanov Ilhom Abdulla o'g'li**, Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti doktoranti [**Бабажанов Илҳом Абдулла оъғли**, Докторант Ургенчского государственного университета имени Абу Райхана Беруни], [**Babajanov Ilkhom Abdulla ugli**, doctoral student at Urgench State University named after Abu Rayhon Beruni]; manzil: O'zbekiston, Urganch sh., Hamid Olimjon ko'chasi, 14-uy [адрес: Узбекистан, Ургенч, ул. Хамид Олимжон, 14], [address: Uzbekistan, 14, Khamid Olimjon st., Urgench city].

Original paper

MUSIQA TA'LIMIDA INTERAKTIV METODLAR ASOSIDA DARS TASHKIL ETISHNING USLUBIY ASOSLARI

© M.A. Nurmatova¹✉, A.M. Matnazarov²✉

^{1,2} Urganch davlat pedagogika instituti, Urganch, O'zbekiston

Annotatsiya

KIRISH: mazkur maqolada musiqa ta'limi jarayonida interaktiv o'qitish metodlaridan foydalanishning uslubiy asoslari tahlil qilinadi. Interaktiv metodlar o'quvchilar faoliyatini faollashtirish, ularning ijodiy fikrlashi va amaliy ko'nikmalarini rivojlantirishda muhim vosita sifatida ko'riladi.

MAQSAD: musiqa ta'limi jarayonida interaktiv metodlardan samarali foydalanishning nazariy-metodik asoslarini aniqlash, ularning o'quvchilarning musiqiy bilim, ko'nikma va kompetensiyalarini shakllantirishdagi o'rnini ochib berish hamda interaktiv darslar orqali o'quvchilar faoliyatini faollashtirish, ijodiy yondashuvini rivojlantirish va musiqiy-estetik tarbiyasini yuksaltirishga doir uslubiy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

MATERIALLAR VA METODLAR: mualliflar interaktiv metodlarning turlari, ularni dars jarayoniga integratsiyalash usullari hamda pedagogik samaradorligini ochib beradi. Shuningdek, maqolada musiqa darslarini tashkil etishda "aqliy hujum", "rolga kirish", "blits-so'rov", "klaster" kabi metodlarning qo'llanishi orqali o'quvchilarning musiqa nazariyasi va ijrochilik bo'yicha bilimlarini mustahkamlash imkoniyatlari ko'rib chiqiladi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR: tadqiqotda o'quvchilarning fan bo'yicha motivatsiyasini oshirish, o'zaro hamkorlikda ishlash ko'nikmalarini shakllantirish va mustaqil fikrlash faoliyatini rivojlantirish bo'yicha amaliy tavsiyalar berilgan.

XULOSA: yuqorida olib borilgan nazariy tahlil va amaliy kuzatishlar asosida aniqlanishicha, interaktiv metodlar musiqa ta'limini samarali tashkil etishda muhim didaktik vosita bo'lib xizmat qiladi. Bunday metodlar o'quvchilarda musiqiy idrok, tafakkur, emotsional sezgirlik va ijodiy yondashuvni shakllantirishda ijobiy ta'sir ko'rsatadi

Kalit so'zlar musiqa ta'limi, interaktiv metodlar, dars tashkil etish, uslubiy asoslar, o'quvchilar faolligi, ijodiy yondashuv, musiqiy kompetensiya.

Iqtibos uchun: Nurmatova M.A, Matnazarov A.M. Musiqa ta'limida interaktiv metodlar asosida dars tashkil etishning uslubiy asoslari. // Inter education & global study. 2025. №5. B. 58-64.

МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ОРГАНИЗАЦИИ ЗАНЯТИЙ НА ОСНОВЕ ИНТЕРАКТИВНЫХ МЕТОДОВ В МУЗЫКАЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ

© Нурматова М. А.¹✉, Матназаров А. М.²✉

^{1,2} Ургенчский государственный педагогический институт, Ургенч, Узбекистан

Аннотация

ВВЕДЕНИЕ: в статье анализируются методические основы использования интерактивных методов обучения в процессе музыкального образования. Интерактивные методы рассматриваются как важный инструмент активизации деятельности учащихся, развития их творческого мышления и практических навыков.

ЦЕЛЬ: выявить теоретико-методические основы эффективного использования интерактивных методов в процессе музыкального образования, раскрыть их роль в формировании музыкальных знаний, умений и компетенций учащихся, разработать методические рекомендации по активизации деятельности учащихся, развитию их творческого подхода, повышению музыкально-эстетического воспитания посредством интерактивных занятий.

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ: Авторы раскрывают виды интерактивных методов, способы их интеграции в учебный процесс, их педагогическую эффективность. В статье также рассматриваются возможности укрепления знаний учащихся по теории и исполнению музыки посредством использования таких методов, как «мозговой штурм», «ролевая игра», «блиц-опрос», «кластер» при организации уроков музыки.

ОБСУЖДЕНИЕ И РЕЗУЛЬТАТЫ: В исследовании даны практические рекомендации по повышению мотивации студентов к изучению науки, развитию навыков совместной работы и развитию самостоятельного мышления.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ: на основании проведенного выше теоретического анализа и практических наблюдений установлено, что интерактивные методы служат важным дидактическим средством в эффективной организации музыкального образования. Такие методы оказывают положительное влияние на формирование музыкального восприятия, мышления, эмоциональной восприимчивости, творческого подхода у учащихся.

Ключевые слова: музыкальное образование, интерактивные методы, организация урока, методические основы, активность учащихся, творческий подход, музыкальная компетентность.

Для цитирования: Нурматова М.А, Матназаров А.М. Методические основы организации занятий на основе интерактивных методов в музыкальном образовании. // Inter education & global study. 2025. №5. С. 58-64.

METHODOLOGICAL BASIS OF ORGANIZING LESSONS BASED ON INTERACTIVE METHODS IN MUSIC EDUCATION

© Mayya A. Nurmatova^{1✉}, Amirbek M. Matnazarov^{2✉}

^{1,2} Urgench State Pedagogical Institute, Urgench, Uzbekistan

Annotation

INTRODUCTION: This article analyzes the methodological foundations of the use of interactive teaching methods in the process of music education. Interactive methods are considered an important tool for activating students' activities, developing their creative thinking and practical skills..

AIM: to identify the theoretical and methodological foundations of the effective use of interactive methods in the process of music education, to reveal their role in the formation of students' musical knowledge, skills and competencies, and to develop methodological recommendations for activating students' activities through interactive lessons, developing their creative approach and improving their musical and aesthetic education.

MATERIALS AND METHODS: The authors reveal the types of interactive methods, methods of their integration into the teaching process, and their pedagogical effectiveness. The article also examines the possibilities of strengthening students' knowledge of music theory and performance through the use of such methods as "brainstorming", "role-playing", "blitz-questioning", "cluster" in organizing music lessons.

DISCUSSION AND RESULTS: The study provides practical recommendations for increasing students' motivation in the subject, developing collaborative work skills, and developing independent thinking.

CONCLUSION: Based on the above theoretical analysis and practical observations, it was determined that interactive methods serve as an important didactic tool for the effective organization of music education. Such methods have a positive effect on the formation of musical perception, thinking, emotional sensitivity, and creative approach in students.

Keywords: music education, interactive methods, lesson organization, methodological foundations, student activity, creative approach, musical competence.

For citation: Nurmatova M.A, Matnazarov A.M. (2025) Methodological basis of organizing lessons based on interactive methods in music education, (5), pp. 58-64. (In Uzbek).

Zamonaviy ta'lim jarayonida didaktik yondashuvlar turlicha ko'rinishlarda takomillashib borayotgan bir paytda, ayniqsa, san'atga oid fanlarda o'quvchilarning kognitiv, emotsional va reflektiv faoliyatini faollashtiruvchi pedagogik strategiyalar muhim ahamiyat kasb etmoqda. Shunday strategiyalardan biri bu — interaktiv o'qitish metodlari bo'lib, ular musiqa ta'limining mazmuniy va metodik jihatdan boyishini ta'minlaydi. Interaktiv metodlar vositasida ta'limiy jarayon subyektlari – o'qituvchi va o'quvchi o'rtasida faol muloqot yuzaga keladi, bunda o'quvchi darsda faqat passiv tinglovchi emas, balki bilimni mustaqil kashf etuvchi faol ishtirokchiga aylanadi.

Musiqa ta'limi o'z tabiatiga ko'ra emotsional-ta'sirchanlik, estetik sezgirlik, ijodiy yondashuv kabi psixopedagogik komponentlarga tayanadi. Shu bois bu sohada darsni tashkil etishda o'qituvchidan nafaqat chuqur kasbiy bilimlar, balki didaktik mahorat,

innovatsion yondashuv va metodik fleksibilitet (moslashuvchanlik) talab etiladi. Ayniqsa, o'quvchilarning musiqiy eshituv qobiliyatini rivojlantirish, nazariy bilimlarni amaliy mashg'ulotlar bilan uyg'unlashtirish, musiqa asarlarini tahlil qilish va ijro etish ko'nikmalarini shakllantirishda interaktiv metodlarning o'rni beqiyosdir.

Interaktiv metodlar orqali o'qituvchi o'quvchilarni bilim oluvchi emas, balki bilim yaratuvchi subyekt sifatida ko'radi. Bu esa musiqiy ta'limda konstruktivistik yondashuv, kooperativ o'rganish, problema asosida o'qitish kabi zamonaviy pedagogik paradigmalarining joriy etilishini taqozo etadi. Shuningdek, interaktiv metodlar o'quvchilarning musiqiy tafakkurini, eshituv madaniyatini, badiiy-estetik dunyoqarashini rivojlantirishga xizmat qiladi. Mazkur maqolada musiqa darslarida qo'llaniladigan interaktiv metodlarning turlari, ularning uslubiy asoslari, tatbiq jarayoni hamda samaradorlik mezonlari tahlil etiladi. Shuningdek, amaliy misollar orqali bu metodlarning o'quvchi shaxsini har tomonlama rivojlantirishdagi roli asoslab beriladi. Tadqiqot natijalari interaktiv metodlardan samarali foydalanish orqali musiqa ta'limining sifat va mazmunini yuksaltirish imkoniyatlarini aniqlashga yo'naltirilgan.

Zamonaviy musiqa ta'limida interaktiv metodlarni qo'llash nafaqat ta'lim mazmunini boyitadi, balki o'quvchilarning darsdagi ishtirokchilik darajasini oshiradi, ularni faol subyekt sifatida shakllantiradi. Mazkur ilmiy ish metodologiyasida aynan ana shu yondashuv asos qilib olindi – ya'ni o'quvchini bilim oluvchi emas, bilimni yaratishda ishtirok etuvchi faol ishtirokchiga aylantirish g'oyasi. Shu nuqtayi nazardan, tadqiqotga tanlangan metodlar ham o'qitishning an'anaviy shakllaridan farqli tarzda, ko'proq refleksiya, mulohaza va tajribaga asoslangan yondashuvlarni o'z ichiga oldi.

Tadqiqotning nazariy asoslarini interaktiv o'qitish metodlari bilan bog'liq bo'lgan zamonaviy pedagogik konsepsiyalar tashkil etadi. Bu yerda, xususan, konstruktivistik pedagogika, faoliyatga yo'naltirilgan yondashuv, kooperativ o'qitish va kommunikativ kompetensiyani shakllantirishga qaratilgan didaktik modellarga tayanildi. Ushbu yondashuvlar, o'z mohiyatiga ko'ra, o'quvchilarni musiqiy bilimlarni mustaqil ravishda izlab topish, guruhda ishlash va o'z fikrlarini erkin ifodalashga undaydi. Amaliy bosqichda esa eksperimental-pedagogik yondashuv qo'llandi. Maktab va ixtisoslashgan musiqa maktablarida faoliyat olib borayotgan o'qituvchilar va o'quvchilar bilan olib borilgan kuzatuvlar, so'rovnomalar, suhbatlar orqali dars jarayonida interaktiv metodlarning qanday tatbiq qilinishi o'rganildi. Ayni paytda, darsda qo'llanilgan metodlar – "aqliy hujum", "rolga kirish", "klaster", "konsepsiya xaritasi", "muammoli vaziyatni yechish" singari interaktiv vositalar orqali o'quvchilarning emotsional ishtiroki va ijodiy faolligi baholandi. Tadqiqotda sifat va miqdoriy tahlillar uyg'un holda olib borildi. Statistik ma'lumotlar asosida o'quvchilarning bilim darajasidagi o'zgarishlar, darsga bo'lgan qiziqish darajasi, guruhda ishlash va musiqiy fikrlash ko'nikmalarining shakllanishi o'rganildi. Olingan natijalar metodik jihatdan tahlil qilinar ekan, interaktiv metodlarning musiqa darslarini nafaqat qiziqarli va jonli, balki samarali ham qilishi isbotlandi.

Shunday qilib, tadqiqot metodologiyasi an'anaviy yondashuvlardan farqli ravishda musiqiy ta'limni faoliyat va tajriba asosida tashkil etish zaruratini asoslab beradi. Bu esa

o'z navbatida, musiqa o'qituvchisining darsdagi rolini ham o'zgartiradi – u endilikda bilim beruvchidan ko'ra ko'proq tashkilotchi, yo'naltiruvchi va ilhomlantiruvchi sifatida namoyon bo'ladi.

Musiqa ta'limi jarayonida interaktiv metodlardan foydalanish bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bu metodlar o'quvchi shaxsining har tomonlama rivojlanishiga, uning bilimlarni mustaqil o'zlashtirishi va qo'llay olishi ko'nikmalarini shakllantirishga samarali ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli so'nggi yillarda nafaqat umumiy pedagogika, balki san'at ta'limi sohasida ham interaktiv o'qitish uslublari bo'yicha ilmiy izlanishlar keng quloqch bo'yimoqda.

G.K. Selevko[6; 149] o'zining interaktiv metodlarga oid ishlanmalarida ta'lim jarayonining shaxsga yo'naltirilgan, faol va refleksiv bo'lishini ta'kidlab, musiqiy ta'limda bu metodlarning estetik idrok va emotsional sezgirlikni rivojlantirishdagi o'rniga alohida urg'u beradi. Shuningdek, V.P. Bepalko[5; 178] tomonidan ishlab chiqilgan didaktik tizim modeli asosida dars samaradorligini oshirishda metodik yondashuvlarning integratsiyalashgan shakllari samarali ekanini isbotlangan.

Musiqa ta'limi doirasida interaktiv metodlarning amaliyotga tadbiri bo'yicha O'zbekistonlik olimlar ham qator izlanishlar olib bormoqda. Xususan, M. Tursunov[3; 55] o'z tadqiqotlarida musiqa darslarida roli o'yinlar, musiqiy-sahna mashqlari va guruhii tahlil kabi metodlar orqali o'quvchilarning emotsional faolligi va ijodii fikrlashi rivojlanishini asoslab bergan. N. Karimova[2; 117] esa interaktiv texnologiyalar orqali o'quvchilar bilimini baholashning differensial yondashuvini ishlab chiqib, bu metodlarning shaxsiylashtirilgan ta'limda qanday qo'llanilishini ko'rsatib bergan.

Xorijii manbalar orasida E. Dale tomonidan taklif etilgan "Tajriba konusi" modeli[1; 333] interaktiv o'qitishning asosii prinsiplarini nazarii asoslashda muhim manba hisoblanadi. Unga ko'ra, o'quvchilar faol ishtirok etgan tajribavii o'qitish shakllari – muhokama, guruhii ish, sahnalashtirish, tasvirii tahlil – bilimni eng chuqur va barqaror o'zlashtirishga olib keladi.

Ta'kidlash lozimki, interaktiv metodlar haqida mavjud adabiyotlarda, ayniqsa, musiqii ta'limga ixtisoslashgan tadqiqotlar yetarlicha bo'lsa-da, ularning aniq metodii modellar asosida qo'llanilishi, baholash mezonlari va darsda tatbiq qilish bosqichlariga doir tizimli yondashuv hali-hanuz izlanishni talab etadi. Shu bois, mazkur maqola ana shu bo'shliqni to'ldirishga, mavjud ilmiy ishlanmalarining nazarii g'oyalarini amalii tavsiyalarga aylantirishga yo'naltirilgan.

Musiqa ta'limi – bu faqat bilim berish jarayoni emas, balki o'quvchining ichki dunyosini uyg'otish, estetik didini shakllantirish va ijodii tafakkurini rivojlantirishga xizmat qiluvchi murakkab va ko'p qatlamli pedagogik tizimdir. Ana shunday tizimda interaktiv metodlarning o'rnii va roli tobora ortib bormoqda. Chunki an'anavii ma'ruzavii va frontal dars shakllari bugungi o'quvchining psixologik, axborot va madanii ehtiyojlariga har doim ham mos tushmaydi. Interaktiv metodlar esa bu ehtiyojlarni qondirish, darsni individual va guruhii o'rganishga asoslangan, jonli va muloqotga boy jarayonga aylantirish imkonini beradi.

Muhokama davomida ta'lim jarayoniga tatbiq etilgan interaktiv metodlarning real samaradorligi baholandi. Tajriba-sinov ishlarida ko'rilganki, "aqliy hujum", "rolga kirish", "blits-so'rov", "musiqiy debat" kabi metodlar o'quvchilarning darsdagi ishtirokchilik darajasini sezilarli oshirgan. O'quvchilar nafaqat berilgan mavzuni eslab qolishga, balki uni tahlil qilishga, o'z nuqtayi nazarini bildirishga va jamoaviy fikrlashga o'rganganlar. Bu esa musiqiy madaniyatga faqat eshituv orqali emas, balki tafakkur, tuyg'u va bahs orqali kirib borishga xizmat qilgan. Yana bir muhim jihat shundaki, interaktiv metodlar musiqa darsini emotsional jihatdan jonlantiradi. Har bir o'quvchi o'zini bu jarayonning ajralmas qismi sifatida his eta boshlaydi. Bu – faqatgina bilim emas, balki o'ziga ishonch, sahnadagi erkinlik, musiqiy ifoda orqali o'zini anglash tajribasi hamdir. Bunday yondashuv ayniqsa musiqiy ijodkorlik va improvizatsiyani rag'batlantirishda alohida ahamiyat kasb etadi.

Shu bilan birga, interaktiv metodlarni tatbiq etish jarayonida muayyan qiyinchiliklar ham kuzatildi. Jumladan, ayrim o'qituvchilar tomonidan bu metodlarning mohiyati yetarli darajada anglanmaganligi, dars vaqtining cheklanganligi va metodik resurslarning yetishmasligi muammo sifatida namoyon bo'ldi. Bu esa o'qituvchilarning malakasini oshirish, amaliy qo'llanmalar va metodik tavsiyalar ishlab chiqish zaruratini yuzaga keltiradi. Umuman olganda, muhokama natijalari shuni ko'rsatadiki, interaktiv metodlar musiqa ta'limini zamonaviylashtirish, uni faollik, ijodkorlik va shaxsiy yondashuv asosida tashkil etish uchun qulay va samarali vositadir. Ular orqali o'quvchining musiqiy tafakkuri, emotsional dunyosi va jamoaviy madaniyati uyg'un rivojlanadi. Bu esa zamonaviy ta'limning asosiy tamoyillariga – shaxsga yo'naltirilganlik, faol o'rgatish va kompetensiyaga asoslangan yondashuvga to'liq mos keladi.

Yuqorida olib borilgan nazariy tahlil va amaliy kuzatishlar asosida aniqlanishicha, interaktiv metodlar musiqa ta'limini samarali tashkil etishda muhim didaktik vosita bo'lib xizmat qiladi. Bunday metodlar o'quvchilarda musiqiy idrok, tafakkur, emotsional sezgirlik va ijodiy yondashuvni shakllantirishda ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Ayniqsa, o'quvchilarning darsdagi ishtirok faolligi, mustaqil fikrlash qobiliyati, guruhda ishlash ko'nikmalari va musiqiy kompetensiyalarining rivojlanishida interaktiv metodlar an'anaviy yondashuvlarga nisbatan ko'proq pedagogik samara beradi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, interaktiv metodlardan foydalanish musiqa darslarining mazmunini boyitadi, ularni zamonaviy pedagogik talablar asosida tashkil qilish imkonini beradi hamda o'quvchi shaxsini har tomonlama rivojlantirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, bunday metodlarni to'g'ri tanlash, ular asosida darsni puxta rejalashtirish va o'qituvchining metodik mahorati kabi omillar ta'limiy samaradorlikning muhim sharti hisoblanadi.

Xulosa tariqasida aytish mumkinki, interaktiv metodlar asosida dars tashkil etish musiqa ta'limining sifatini oshirishda, o'quvchilarning musiqiy-estetik tarbiyasi va ijodiy salohiyatini rivojlantirishda istiqbolli yo'nalishlardan biri sanaladi. Kelgusida bu boradagi izlanishlarni chuqurlashtirish, metodik qo'llanmalar ishlab chiqish hamda o'qituvchilar malakasini oshirish orqali mazkur sohaning samaradorligini yanada yuksaltirish mumkin.

ADABIYOTLAR RO'YXATI | СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ | REFERENCES

1. Dale E. Audio-Visual Methods in Teaching. — New York: The Dryden Press, 1969. — 333 p.
2. Karimova N.Z. Musiqa darslarida interfaol metodlar asosida ta'limni tashkil etish. // Zamonaviy ta'lim muammolari. — 2021. — №1(3). — B. 114–119.
3. Tursunov M.A. Musiqa ta'limida interfaol usullardan foydalanish: ilmiy-metodik tahlil. // Pedagogik mahorat jurnali. — 2019. — №4. — B. 52–57.
4. Xojiev A. Q. Ta'lim texnologiyalari: darslik. — Toshkent: «Fan va texnologiya», 2013. — 304 b.
5. Беспалько В.П. Слагаемые педагогической технологии. — М.: Педагогика, 1998. — 192 с.
6. Селевко Г.К. Современные образовательные технологии: учебное пособие. — М.: Народное образование, 2005. — 256 с.

MUALLIF HAQIDA MA'LUMOT [ИНФОРМАЦИЯ ОБ АВТОРЕ] [AUTHORS INFO]

✉ **Nurmatova Mayya Abdullayevna**, katta o'qituvchi, [Нурматова Майя Абдуллаевна, старший преподаватель]; [Nurmatova Mayya Abdullayevna, senior teacher]; manzil: O'zbekiston, Urganch sh., Gurlan ko'chasi, 1A-uy [адрес: Узбекистан, Ургенч, ул. Гурлан, 1А], [address: Uzbekistan, 1A, Gurlan st., Urgench city].

✉ **Matnazarov Amirbek Mansurbek o'g'li**, talaba, [Матназаров Амирбек Мансурбек ўгли, студент]; [Matnazarov Amirbek Mansurbek ugli, student]; manzil: O'zbekiston, Urganch sh., Gurlan ko'chasi, 1A-uy [адрес: Узбекистан, Ургенч, ул. Гурлан, 1А], [address: Uzbekistan, 1A, Gurlan st., Urgench city].

Original paper

TALABALARNI KREATIV FIKRLASHLARINI RIVOJLANTIRISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH

© M.S. Otajonova¹✉

¹ Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti, Urganch, O'zbekiston

Annotatsiya

KIRISH: mazkur maqolada talabalarning kreativ fikrlash kompetensiyasini shakllantirish va rivojlantirishga qaratilgan metodik yondashuvlar tahlil qilinadi. Muallif zamonaviy ta'limda ijodiy tafakkurni rag'batlantirishning dolzarbligini asoslab beradi, kreativ fikrlash tushunchasining mazmun-mohiyati, uning shakllanish bosqichlari va ta'lim jarayonidagi roli yoritiladi.

MAQSAD: talabalarning kreativ fikrlash salohiyatini rivojlantirishga qaratilgan metodik yondashuvlarni tahlil qilish, mavjud muammolarni aniqlash hamda ularni bartaraf etishga xizmat qiluvchi samarali metodikalarni takomillashtirish asosida takliflar ishlab chiqishdan iborat.

MATERIALLAR VA METODLAR: tadqiqotda innovatsion ta'lim texnologiyalari, muammoli vazifalar, mustaqil tadqiqot faoliyati va interaktiv metodlardan foydalanish orqali kreativ fikrlashni rivojlantirish imkoniyatlari tahlil qilinadi. Shuningdek, talabalarda kreativ tafakkurni rivojlantirishga xizmat qiluvchi metodik modellar ishlab chiqiladi va ularning amaliy natijalari baholanadi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR: maqola natijalari oliy ta'lim tizimida ta'lim sifatini oshirish, ijodiy yondashuvga asoslangan o'quv jarayonini tashkil etish uchun muhim metodik asos bo'lib xizmat qiladi.

XULOSA: talabalarda kreativ fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish zamonaviy ta'limning ustuvor yo'nalishlaridan biri bo'lib, bu jarayonni samarali tashkil etish uchun innovatsion pedagogik yondashuvlar va shaxsga yo'naltirilgan metodikalardan foydalanish zarur.

Kalit so'zlar: kreativ fikrlash, metodika, ta'lim jarayoni, interaktiv usullar, innovatsion texnologiyalar, talaba, metodik model, vzifa, mustaqil izlanish.

Iqtibos uchun: Otajonova M.S. Talabalarni kreativ fikrlashlarini rivojlantirish metodikasini takomillashtirish. // Inter education & global study. 2025. №5. B. 65-71.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕТОДОВ РАЗВИТИЯ ТВОРЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ УЧАЩИХСЯ

© М.С. Отажонова¹✉

¹Ургенчский государственный университет имени Абу Райхана Беруни, Ургенч

Аннотация

ВВЕДЕНИЕ: в статье анализируются методические подходы, направленные на формирование и развитие компетенций творческого мышления студентов. Автор обосновывает актуальность стимулирования творческого мышления в современном образовании, раскрывает сущность понятия творческого мышления, этапы его формирования и роль в образовательном процессе.

ЦЕЛЬ: проанализировать методические подходы, направленные на развитие творческого мыслительного потенциала учащихся, выявить существующие проблемы и разработать предложения по совершенствованию эффективных методик, направленных на их устранение.

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ: в исследовании анализируются возможности развития творческого мышления посредством использования инновационных образовательных технологий, проблемных заданий, самостоятельной исследовательской деятельности, интерактивных методов. Также разрабатываются методические модели, способствующие развитию творческого мышления учащихся, и оцениваются их практические результаты.

ОБСУЖДЕНИЕ И РЕЗУЛЬТАТЫ: результаты статьи служат важной методологической основой для повышения качества образования в системе высшего образования и организации образовательного процесса на основе творческого подхода.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ: развитие навыков творческого мышления у учащихся является одним из приоритетных направлений современного образования, и для эффективной организации этого процесса необходимо использовать инновационные педагогические подходы и личностно-ориентированные методики.

Ключевые слова: творческое мышление, методика, образовательный процесс, интерактивные методы, инновационные технологии, студент, методическая модель, задание, самостоятельное исследование.

Для цитирования: Отажонова М.С. Совершенствование методов развития творческого мышления учащихся. // Inter education & global study. 2025. №5. С. 65-71.

IMPROVING THE METHODOLOGY FOR DEVELOPING STUDENTS' CREATIVE THINKING

© Malikabonu S. Otajonova¹✉

¹Urgench State University named after Abu Rayhon Beruni, Urgench, Uzbekistan

Annotation

INTRODUCTION: this article analyzes methodological approaches aimed at the formation and development of students' creative thinking competence. The author justifies the relevance of stimulating creative thinking in modern education, highlights the essence

of the concept of creative thinking, the stages of its formation and its role in the educational process.

AIM: to analyze methodological approaches aimed at developing students' creative thinking potential, identify existing problems and develop proposals based on improving effective methodologies that serve to eliminate them.

MATERIALS AND METHODS: the study analyzes the possibilities of developing creative thinking through the use of innovative educational technologies, problem tasks, independent research activities and interactive methods. Also, methodological models that serve to develop creative thinking in students are developed and their practical results are evaluated.

DISCUSSION AND RESULTS: the results of the article serve as an important methodological basis for improving the quality of education in the higher education system and organizing an educational process based on a creative approach.

CONCLUSION: developing creative thinking skills in students is one of the priority areas of modern education, and for the effective organization of this process, it is necessary to use innovative pedagogical approaches and person-oriented methodologies.

Keywords: creative thinking, methodology, educational process, interactive methods, innovative technologies, student, methodological model, task, independent research.

For citation Malikabonu S. Otajonova. (2025) Improving the methodology for developing students' creative thinking, (5), pp. 65-71. (In Uzbek).

Bugungi globallashuv va tezkor axborot oqimi zamonida insoniyat oldida turgan muammolarni hal etish, yangicha fikrlash, innovatsion yondashuvlarni ilgari surish — aynan kreativ fikrlashga ega shaxslar zimmasiga tushmoqda. Ayniqsa, oliy ta'lim jarayonida talabalarning nafaqat bilim oluvchilar, balki mustaqil fikrlovchi, muammoga noan'anaviy yondasha oluvchi, ijodiy qarorlar chiqarishga qodir shaxs sifatida shakllanishi nihoyatda muhimdir. Chunki zamonaviy jamiyatda muvaffaqiyatga erishish, raqobatbardosh bo'lish, o'zining kasbiy sohasida yetuk mutaxassis darajasiga yetishish uchun har bir talaba kreativ fikrlash kompetensiyasiga ega bo'lishi shart.

Kreativ fikrlash — bu inson tafakkurining eng yuksak darajasi bo'lib, unda mavjud bilimlar asosida yangi g'oyalar, noodatiy qarashlar, original yondashuvlar yuzaga keladi. Ushbu jarayon tasavvur, tafakkur, sezgi, emotsiya, intuitsiya kabi bir nechta psixologik va aqliy faoliyatlarni o'z ichiga oladi. Shunday ekan, talabalarda kreativ fikrlashni shakllantirish va rivojlantirish — bu faqat pedagogik vazifa emas, balki jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyoti uchun strategik muhim jarayon hisoblanadi. Afsuski, amaldagi ta'lim tizimida ba'zan talabalarning ijodiy fikrlashga undalmagani, ularning faqat tayyor bilimlarni egallashga yo'naltirilgani kuzatiladi. Bunday holat esa innovatsion rivojlanish ehtiyojlariga to'liq javob bera olmaydi. Shu bois, kreativ fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan metodikalarni qayta ko'rib chiqish, ularni takomillashtirish va zamonaviy pedagogik texnologiyalar bilan uyg'unlashtirish zarurati tug'iladi. Ushbu maqolada ana shu dolzarb

masalalar atroflicha tahlil qilinib, kreativ fikrlashni rivojlantirishga xizmat qiluvchi metodik asoslar, innovatsion yondashuvlar va ularning amaliy samarasini baholashga doir ilmiy-nazariy fikrlar ilgari suriladi. Shuningdek, ta'lim jarayonini takomillashtirish yo'lida kreativ tafakkurga asoslangan o'qitish uslublari namoyon etiladi.

Kreativ fikrlashni rivojlantirish metodikasi — bu oddiygina dars jarayonida ijodiy topshiriqlarni qo'llash emas, balki chuqur psixologik, pedagogik va metodik asoslarga tayanadigan, talabani ichki intellektual salohiyatini uyg'otishga xizmat qiladigan murakkab jarayondir. Shu bois, ushbu tadqiqotning metodologik negizi sifatida konstruktivistik yondashuv, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim konsepsiyasi, faoliyatga asoslangan o'qitish hamda innovatsion-pedagogik texnologiyalar tizimi tanlab olindi.

Birinchidan, konstruktivistik yondashuvga ko'ra, talaba bilimni tayyor holatda olmaydi, balki o'z tajribasi, faoliyatga aralashuvi, kuzatishlari, izlanishlari natijasida o'zlashtiradi. Bu yondashuvga tayanib, kreativ fikrlashni shakllantirish uchun ta'lim jarayoni talabani faol ishtirokiga, mustaqil qaror qabul qilishiga va refleksiya qilishiga imkon yaratishi kerak. Darslarda muammoli savollar, ochiq tugallanmagan vazifalar, loyihaviy ishlar — aynan konstruktivizm asosida ishlab chiqiladi.

Ikkinchidan, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim konsepsiyasi asosida, har bir talabani intellektual va ijodiy salohiyati, qiziqishlari, ehtiyojlari inobatga olinadi. Bu esa o'quv materiallarini shunchaki yetkazish emas, balki talaba ongida o'ziga xos tafakkur modelini shakllantirishni ko'zda tutadi. Talaba o'z bilimni yaratishda subyekt sifatida qatnashadi — bu esa kreativ fikrlar paydo bo'lishiga zamin yaratadi.

Uchinchidan, faoliyatga asoslangan o'qitish metodlari orqali talaba faqat bilim oluvchi emas, balki faol ijodkor, muammo yechuvchiga aylanadi. Ushbu yondashuv doirasida tadqiqotchilik faoliyati, gamifikatsiya (o'yinlashgan o'qitish), kooperativ o'rganish, rol o'ynash texnologiyalari keng qo'llanildi. Masalan, real hayotdagi muammolar asosida loyihalar ishlab chiqish talabalarning tanqidiy va ijodiy fikrlash ko'nikmalarini faollashtiradi.

Tadqiqot metodlari sifatida esa quyidagilar qo'llanildi:

nazariy tahlil: kreativ fikrlashga oid xorijiy va mahalliy adabiyotlar, ta'lim psixologiyasi va metodikasi manbalari o'rganildi.

empirik kuzatish: dars jarayonlarida talabalarning kreativ yondashuvini aniqlashga qaratilgan kuzatuvlar olib borildi.

so'rovnoma va suhbatlar: talabalar va o'qituvchilar orasida so'rovlar o'tkazilib, kreativ fikrlashga bo'lgan munosabatlari aniqlashtirildi.

eksperimental ishlar: tanlab olingan guruhlarda ijodiy tafakkurni rivojlantirishga qaratilgan metodik komplekslar sinovdan o'tkazildi.

Shuningdek, tadqiqot davomida diagnostik metodlar (masalan, Torrens testlari, Guilford testi)[5; 67] yordamida talabalar kreativ salohiyatining dastlabki va yakuniy holati solishtirildi. Statistik tahlillar orqali metodikaning samaradorlik darajasi aniqlab berildi. Yuqoridagi metodologik yondashuvlar asosida, kreativ fikrlashni rivojlantirish faqatgina ma'lum topshiriq yoki mashqlar bilan emas, balki ta'lim jarayonining umumiy falsafasi, o'qituvchi va talaba o'rtasidagi interaktiv munosabatlar, hamkorlik muhiti, ochiqlik va erkin

fikr almashinuvi orqali ta'minlanishi aniqlandi. Bu esa innovatsion pedagogika uchun muhim ko'rsatkich sanaladi.

Talabalarda kreativ fikrlashni shakllantirish va uni pedagogik jarayonga integratsiya qilish bo'yicha ko'plab xorijiy va mahalliy tadqiqotchilar tomonidan nazariy va amaliy tadqiqotlar olib borilgan. Bu adabiyotlar mazmunini tahlil qilish, kreativ fikrlashni rivojlantirish metodikasini takomillashtirish uchun zarur ilmiy asoslarni aniqlashga imkon beradi.

Avvalo, kreativ fikrlash tushunchasi psixologik va pedagogik nuqtai nazardan ko'rib chiqiladi. E.P. Torrens[6; 144] va J.P. Guilford[5; 67] ijodiy fikrlashning mezonlarini (moslashuvchanlik, oqimlilik, originallik, tafakkurdagi aniqlik) ishlab chiqqan bo'lib, bu komponentlar kreativlik darajasini baholash uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Torrens tomonidan taklif etilgan "Kreativ tafakkur testlari"[6; 144] hozirgi kungacha keng qo'llanilmoqda va talaba-yoshlarning ijodiy salohiyatini aniqlashda muhim vosita hisoblanadi.

Mahalliy olimlardan A. Abduqodirov[4; 165], Sh. T. To'xtasinov[2; 180], M. Xolbekovlarning[3; 210] pedagogik va psixologik qarashlarida shaxsni rivojlantirishda mustaqil fikrlash, muammoni tahlil qilish va ijodiy yondashuvlar ta'lim samaradorligini oshirishda asosiy omil sifatida ko'rilgan. Ularning ishlari o'quvchilarning ijodiy salohiyatini rivojlantirishga qaratilgan interaktiv metodlar, o'yinli texnologiyalar va loyiha asosida o'qitish bo'yicha metodik ko'rsatmalarni o'z ichiga oladi.

Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining ta'lim sohasidagi farmon va qarorlari, jumladan, "Ilm-fan va innovatsiyalarni rivojlantirish strategiyasi", "Yangi O'zbekiston — yangi ta'lim"[1] konsepsiyasi ijodkor va yangilikka ochiq shaxsni shakllantirish zarurligini ta'kidlab, kreativ fikrlashni rivojlantirishni strategik vazifa sifatida belgilaydi.

Shu bilan birga, PISA[8] (Programme for International Student Assessment) va OECD[7; 220] tomonidan o'tkazilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, kreativ tafakkur ko'nikmalari rivojlangan mamlakatlarda ta'lim mazmuni yangicha pedagogik yondashuvlar bilan boyitilgan bo'lib, bu raqobatbardosh shaxsni tayyorlashda muhim omil sifatida qaraladi. Umuman olganda, tahlil etilgan adabiyotlar shuni ko'rsatadiki, kreativ fikrlashni rivojlantirishda nazariy bilimlar bilan bir qatorda, faol metodik yondashuvlar, o'qituvchining innovatsion kompetensiyasi, erkin va ochiq ta'lim muhiti muhim omillar sifatida qaralmoqda. Ushbu manbalar asosida ishlab chiqilgan metodik model kreativ tafakkurga ega bo'lgan talaba shaxsini shakllantirishga xizmat qiladi.

Bugungi zamonaviy ta'lim talabalardan nafaqat mavjud bilimlarni egallashni, balki o'sha bilimlar asosida mustaqil, original, kreativ qarorlar chiqarishni ham talab qilmoqda. Shu bois, talabalarda kreativ fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish nafaqat dolzarb, balki zaruriy pedagogik ehtiyojga aylangan. O'tkazilgan tahlil va tajribalar shuni ko'rsatdiki, bu jarayon an'anaviy metodlar bilan emas, balki chuqur o'ylangan, innovatsion, shaxsga yo'naltirilgan yondashuvlar orqali amalga oshirilishi kerak.

Kreativ fikrlash — bu inson tafakkurining erkinligi, yangilikka intilishi, tanqidiy va tahliliy yondasha olish salohiyatidir. Bu esa oddiy ta'lim jarayonida ko'pincha chetda qoladigan psixologik jarayonlar orqali rivojlanadi: tasavvur, assotsiatsiya, ilg'or taxmin, intuitsiya, divergent fikrlash. Muhimi shundaki, bu qobiliyatlar o'z-o'zidan shakllanmaydi — ularga qulay metodik muhit va pedagogik sharoit yaratilishi lozim.

Tajribalar shuni ko'rsatdiki, agar ta'lim muhitida o'quvchining har qanday fikri qadrlansa, u mustaqil tanlov qilish huquqiga ega bo'lsa, muammoli vaziyatlar yuzasidan fikr bildirsa — bu kabi holatlar talabaning o'ziga bo'lgan ishonchini oshiradi va ichki ijodiy salohiyatini uyg'otadi. Aksincha, faqat aniq, to'g'ri javob talab qilinadigan, savol-javob asosida qurilgan darslar ijodiy tafakkurni cheklaydi.

Kreativ fikrlashni rivojlantirishga xizmat qiluvchi metodikalar ichida muammoli o'qitish, loyihalash texnologiyasi, "aqliy hujum", tadqiqot asosida o'qitish, rol o'ynashli mashg'ulotlar o'zining ijobiy natijalarini berdi. Ayniqsa, talabalarga real hayotdagi muammolar asosida muqobil echimlarni taklif qilish topshiriqlari ularning noan'anaviy fikrlash, tahlil qilish, baholash, muhokama qilish va ijodiy qarorlar chiqarish qobiliyatlarini rivojlantirgan. Bunday faoliyatlar davomida talaba nafaqat yangi bilim oladi, balki o'z tafakkurining kengayib borayotganini amalda his qiladi. Shuningdek, shuni alohida ta'kidlash kerakki, kreativ fikrlashni rivojlantirishda o'qituvchining shaxsiy roli nihoyatda muhim. O'qituvchi ijodkor bo'lsa, yangilikka ochiq, talabalar bilan erkin fikr almasha olsa, faollikka undasa — bu talabalarga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Demak, kreativlikni rivojlantirish faqatgina metodika emas, balki butun ta'lim muhitining falsafasiga aylanishi lozim.

Muhokama jarayonida aniqlanganki, kreativ fikrlashni rivojlantirish metodikasini takomillashtirish — bu shunchaki yangi usullarni qo'llash emas, balki mavjud didaktik tizimni yangilash, darslarni ijodiy ruhda tashkil etish, talaba-o'qituvchi munosabatlarini erkin va demokratik asosda qurish demakdir. Bu esa o'z navbatida, jamiyat uchun raqobatbardosh, yangilik yaratuvchi, fikr yurita oluvchi mutaxassislarni yetishtirishga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, talabalarda kreativ fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish zamonaviy ta'limning ustuvor yo'nalishlaridan biri bo'lib, bu jarayonni samarali tashkil etish uchun innovatsion pedagogik yondashuvlar va shaxsga yo'naltirilgan metodikalardan foydalanish zarur. O'quv jarayonida ijodiy vazifalar, muammoli topshiriqlar, mustaqil tadqiqot faoliyati va interaktiv metodlarning keng joriy etilishi talabalarning tafakkur doirasini kengaytiradi, mustaqil qaror qabul qilish, yangicha fikrlash va kreativ yondashuvlarni shakllantiradi. O'qituvchining ilg'or metodik tayyorgarligi, ochiq muloqotga asoslangan darslar, erkin fikr almashinuvi muhiti kreativ fikrlashni rivojlantirishda muhim omillar hisoblanadi. Shu bois, kreativ fikrlashni rivojlantirish metodikasini takomillashtirish orqali ta'lim sifatini oshirishga va raqobatbardosh kadrlar tayyorlashga erishish mumkin.

ADABIYOTLAR RO'YXATI | СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ | REFERENCES

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 6-noyabrda PF-6108-sonli farmoni "Ilm-fan va innovatsiyalarni rivojlantirish strategiyasi to'g'risida" // Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi. — 2020.
2. To'xtasinov Sh.T. Pedagogik texnologiyalar: O'quv qo'llanma. — Toshkent: O'zbekiston, 2019. — 180 b.
3. Xolbekov M. Shaxs va tafakkur. — Toshkent: Fan, 2003. — 210 b.
4. Abduqodirov A. Pedagogik innovatsiyalar va kreativ tafakkur. — Toshkent: Iqbol, 2020. — 165 b.
5. Guilford J. The Structure of Intelligence // Psychology of Thinking / Ed. A.V. Petrovsky. - M.: Nauka, 1981. - P. 45-67.
6. Torrance E.P. A Guide to Creative Thinking. - St. Petersburg: Rech, 2000. - 144 p.
7. OECD. The Nature of Problem Solving: Using Research to Inspire 21st Century Learning. — Paris: OECD Publishing, 2017. — 220 p.
8. PISA 2022 Creative Thinking Framework. — OECD Publishing. [Elektron manba]: <https://www.oecd.org/pisa/creative-thinking/>

MUALLIF HAQIDA MA'LUMOT [ИНФОРМАЦИЯ ОБ АВТОРЕ] [AUTHORS INFO]

✉ **Otajonova Malikabonu Sadulla qizi**, Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi, [**Отажонова Маликабону Садулла кызы**, независимый исследователь, Ургенчского государственного университета имени Абу Райхана Беруни], [**Otajonova Malikabonu Sadulla qizi**, Independent researcher at Urgench State University named after Abu Rayhon Beruni]; manzil: O'zbekiston, Urganch sh., Hamid Olimjon ko'chasi, 14-uy [адрес: Узбекистан, Ургенч, ул. Хамид Олимжон, 14], [address: Uzbekistan, 14, Khamid Olimjon st., Urgench city].

FANNI O'QITISHDA O'QUVCHI-YOSHLARDA METAKOGNITIV FAOLIYATLARINI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY VA AMALIY ASOSLARI

© SH. X. Yo'lchiyev^{1✉}, M. I. O'rinboyev^{2✉}

^{1,2}Andijon davlat pedagogika instituti Andijon, O'zbekiston.

Annotatsiya

KIRISH: hozirgi kunda fizika o'qitishining asosiy yondashuvlari va metodlari turli pedagogik nazariyalar va amaliyotlarga asoslanadi. Ushbu yondashuvlar o'quvchilarning turli o'rganish uslublarini hisobga olish bilan birga, ularning bilimni yanada chuqur va samarali o'zlashtirishni ta'minlashga qaratilgan. . Ushbu fan turli tabiiy jarayonlarni va hodisalarni tushuntirishga yordam beradi, bu esa o'quvchilarda katta qiziqish uyg'otadi. Biroq, fizika fanini o'rganish ko'pincha o'quvchilar uchun murakkablik tug'diradi, chunki unda yuqori darajadagi matematik va analitik ko'nikmalar talab etiladi. Shu sababli, o'quvchilarning ushbu fanga bo'lgan fikrlari, qiziqishi va motivatsiyasi ta'lim jarayonining juda muhim qismidir.

MAQSAD: ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi – umumiy o'rta ta'lim maktablarida tahsil olayotgan o'quvchi-yoshlarni fizika faniga bo'lgan fikrlari, qiziqishi va motivatsiyasini oshirishda metakognitiv faoliyatlarni qanday ahamiyatga ega ekanligini aniqlash va yoritishdir.

MATERIALLAR VA METODLAR: tadqiqot ishiga oid Respublika olimlaridan, M.D.Pardayeva, N. K. Davletov, N. R. Jumaevlar tomonidan metakognitiv strategiyalarni ta'lim faoliyatiga integratsiya qilish hamda o'quvchilarning ko'nikmalarni shakllantirish jihatlari o'rganilgan, MDH mamlakatlari olimlaridan L. Vygotskiy, P. Sergeyev, E.Kazakova, D.Sharipov, I.Savel'ev, M.Potashnik kabilarning tadqiqotlarida metakognitiv faoliyatlarni o'rganish va rivojlantirish bo'yicha qimmatli tadqiqotlar olib borilgan hamda metakognitiv strategiyalarni ta'lim faoliyatiga integratsiya qilish bo'yicha muhim ishlar qilgan va ilmiy jihatdan bayon etilgan.

J.Mestre va I.Hallounesa fizikaviy muammolarni hal qilishda metakognitiv strategiyalarning samaradorligini isbotlab, bu usullar o'quvchilarning tahlil qilish va baholash qobiliyatlarini oshirishini ko'rsatgan. Metakognitiv faoliyatlar va fizika fanini o'qitishda ularni qo'llash masalasi keng o'rganilgan bo'lsa-da, umumiy ta'lim maktablarida fizika fanini o'qitishda o'quvchilarning metakognitiv faoliyatlarini takomillashtirishga oid tadqiqotlar etarlicha chuqur amalga oshirilmagan. Ayniqsa, umumiy ta'lim maktablarida innovatsion pedagogik texnologiyalar asosida metakognitiv yondashuvlarni rivojlantirishning aniq strategiyalari etarli darajada tadqiq etilmagan. Shu nuqtai nazardan,

metakognitiv yondashuv asosida fizika fanini o'qitishni takomillashtirish dolzarb muammo sifatida o'rganilishni taqozo etadi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR: ushbu maqolada fizika fanini o'qitishda o'quvchilarning metakognitiv faoliyatlarini rivojlantiruvchi zamonaviy yondashuvlar va metodlar tahlil qilinadi. An'anaviy darslardan boshlab interaktiv, muammoli o'qitish va laboratoriya tajribalari kabi turli metodlar ko'rib chiqiladi. Metakognitiv bilim va strategiyalar ham ta'lim jarayonida qanday qo'llanilishi mumkinligi haqida muhokama qilinadi. Tanlab olingan o'quv auditoriyalarida olib borilgan tajriba-sinov ishlari natijalariga asosan kelib chiqqan xulosalar tahlili ko'rib chiqilgan. Bu usullar orqali o'quvchilar nafaqat nazariy bilimlarini mustahkamlaydilar, balki amaliyotda qo'llash qobiliyatlarini ham rivojlantiradilar, bu esa ularning ta'lim jarayonida muvaffaqiyatli bo'lishlariga yordam beradi.

XULOSA: mazkur tadqiqotda o'quvchilarning metakognitiv faoliyatlarini rivojlantirish orqali ta'lim jarayonini samarali boshqarish va ularning mustaqil fikrlash qobiliyatini oshirish imkoniyatlari o'rganildi. Metakognitsiya — bu o'quvchilarning o'z bilimlarini anglash, boshqarish va o'quv strategiyalarini samarali qo'llash ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Tadqiqot natijalari ko'rsatdiki, metakognitiv yondashuv va zamonaviy o'qitish usullarini qo'llash o'quvchilarning fizika faniga bo'lgan qiziqishini oshirib, ularni mustaqil, ijodiy va samarali o'rganishga undaydi. Shuningdek, metakognitsiya ta'lim sohasida muhim o'rin tutishi bilan bir qatorda o'quvchilarning o'z bilimlarini anglash va boshqarish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Metakognitiv ko'nikmalar o'quvchilarga o'z o'quv faoliyatlarini mustaqil boshqarish, o'quv strategiyalarini tanlash va qo'llashda yordam beradi. Ushbu ko'nikmalar o'quvchilarni ta'lim jarayonida yanada mustaqil va ijodiy shaxslar qilib tarbiyalaydi va ta'lim sifati oshishiga hissa qo'shadi.

Kalit so'zlar: Metakognitsiya, kognitiv bilim, fizika o'qitish metodlari, An'anaviy darslar, interaktiv o'qitish, muammoli o'qitish, metakognitiv strategiyalar, Phet-simulation.

Iqtibos uchun: Yo'lchiyev SH. X., O'rinboyev M.I. Fanni o'qitishda o'quvchi-yoshlarda metakognitiv faoliyatlarini rivojlantirishning nazariy va amaliy asoslari. // Inter education & global study. 2025. №5. B.72–82.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПРАКТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ МЕТАКОГНИТИВНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ У УЧАЩИХСЯ ПРИ ОБУЧЕНИИ ПРЕДМЕТАМ

© Юлчиев Ш.Х.¹✉ Уринбоев М. И.²✉

^{1,2} Андижанский государственный педагогический институт, Андижан, Узбекистан

Аннотация

ВВЕДЕНИЕ: в настоящее время основные подходы и методы преподавания физики основываются на различных педагогических теориях и практиках. Эти подходы, учитывая различные стили обучения учащихся, направлены на обеспечение более глубокого и эффективного усвоения знаний. Физика как наука помогает объяснять различные природные процессы и явления, что вызывает

большой интерес у учащихся. Однако изучение физики часто вызывает трудности, так как требует высокоразвитых математических и аналитических навыков. Поэтому отношение учащихся к этому предмету, их интерес и мотивация играют важную роль в учебном процессе

ЦЕЛЬ: основная цель данного исследования — определить и раскрыть значение метакогнитивной деятельности в повышении интереса, отношения и мотивации учащихся общеобразовательных школ к физике

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ: республиканскими учёными, такими как М.Д. Пардаева, Н.К. Давлетов и Н.Р. Джумаев, были изучены аспекты интеграции метакогнитивных стратегий в учебную деятельность и формирования у учащихся соответствующих навыков. Учёные стран СНГ, в том числе Л.С. Выготский, П. Сергеев, Е. Казакова, Д. Шарипов, И. Савельев, М. Поташник и другие, провели ценные исследования, направленные на изучение и развитие метакогнитивной деятельности, а также внесли значительный вклад в интеграцию метакогнитивных стратегий в образовательный процесс и научно их обосновали.

Дж. Местре и И. Халлоун доказали эффективность метакогнитивных стратегий при решении физических задач, показав, что эти методы способствуют развитию аналитических и оценочных способностей учащихся. Несмотря на то, что вопросы применения метакогнитивной деятельности в обучении физике изучались достаточно широко, в общеобразовательных школах исследования, направленные на совершенствование метакогнитивной деятельности учащихся при изучении физики, не были проведены в должной степени. Особенно недостаточно изучены чёткие стратегии развития метакогнитивных подходов на основе инновационных педагогических технологий в условиях общеобразовательной школы.

С этой точки зрения совершенствование преподавания физики на основе метакогнитивного подхода представляет собой актуальную проблему, требующую всестороннего изучения.

ОБСУЖДЕНИЕ И РЕЗУЛЬТАТЫ: в статье анализируются современные подходы и методы, развивающие метакогнитивную деятельность учащихся при обучении физике. Рассматриваются традиционные уроки, интерактивное и проблемное обучение, а также лабораторные эксперименты. Обсуждаются способы применения метакогнитивных знаний и стратегий в образовательном процессе. На основе результатов экспериментальных и опытных работ, проведённых в выбранных учебных аудиториях, анализируются выводы. Эти методы способствуют не только укреплению теоретических знаний учащихся, но и развитию их практических навыков, что помогает им быть более успешными в образовательной деятельности.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ: в данном исследовании рассмотрены возможности эффективного управления учебным процессом и развития самостоятельного мышления учащихся путём развития метакогнитивной деятельности. Метакогниция способствует формированию у учащихся навыков осознания, управления своими

знаниями и эффективного использования учебных стратегий. Результаты исследования показывают, что применение метакогнитивного подхода и современных методов обучения повышает интерес учащихся к физике, стимулирует их к самостоятельному, творческому и эффективному обучению. Кроме того, метакогниция играет важную роль в образовательной сфере, развивая у учащихся навыки осознания и управления своими знаниями. Метакогнитивные навыки помогают учащимся самостоятельно управлять своей учебной деятельностью, выбирать и применять учебные стратегии. Эти навыки воспитывают учащихся как более самостоятельных и творческих личностей и способствуют повышению качества образования

Ключевые слова: метакогниция, когнитивные знания, методы преподавания физики, традиционные уроки, интерактивное обучение, проблемное обучение, метакогнитивные стратегии, симуляции Phet.

Для цитирования: Юлчиев Ш.Х, Уринбоев М. И. Теоретические и практические основы развития метакогнитивной деятельности у учащихся при обучении предметам. // Inter education & global study. 2025. №5. С. 72–82.

THE THEORETICAL AND PRACTICAL FOUNDATIONS OF DEVELOPING METACOGNITIVE ACTIVITIES IN STUDENTS IN SUBJECT TEACHING

© Shakhriyor Kh. Yo'ldiychiyev¹✉ Muhammadzokhir I. Urinboyev²✉

^{1,2}Andijan state pedagogical institute, Andijan, Uzbekistan

Annotation

INTRODUCTION: today, the main approaches and methods in teaching physics are based on various pedagogical theories and practices. These approaches aim to consider different learning styles of students while ensuring deeper and more effective knowledge acquisition. Physics as a subject helps explain various natural processes and phenomena, which in turn generates great interest among students. However, learning physics often poses challenges due to its demand for advanced mathematical and analytical skills. Therefore, students' attitudes, interests, and motivation towards physics play a crucial role in the learning process.

AIM: the main objective of this study is to identify and highlight the significance of metacognitive activities in increasing students' interest, attitudes, and motivation toward physics in general secondary schools.

MATERIALS AND METHODS: republican scholars such as M.D. Pardayeva, N.K. Davletov, and N.R. Jumaev have studied aspects of integrating metacognitive strategies into educational activities and the development of corresponding skills in students. Scholars from the CIS countries, including L.S. Vygotsky, P. Sergeyev, E. Kazakova, D. Sharipov, I. Saveliev, M. Potashnik, and others, have conducted valuable research on the study and development of metacognitive activities and have made significant contributions

to integrating metacognitive strategies into the educational process, scientifically substantiating them.

J. Mestre and I. Halloun demonstrated the effectiveness of metacognitive strategies in solving physical problems, showing that these methods enhance students' analytical and evaluative abilities. While the application of metacognitive activities in teaching physics has been widely studied, research focused on improving students' metacognitive activities in physics education in general education schools has not been sufficiently conducted. In particular, clear strategies for developing metacognitive approaches based on innovative pedagogical technologies in general education schools have not been adequately explored.

From this perspective, improving the teaching of physics based on a metacognitive approach is an urgent issue that requires thorough study

DISCUSSION AND RESULTS: this article analyzes modern approaches and methods that develop students' metacognitive activities in physics education. It discusses various methods such as traditional lessons, interactive learning, problem-based instruction, and laboratory experiments. The paper also examines how metacognitive knowledge and strategies can be applied during the educational process. Based on the outcomes of experimental and trial work conducted in selected student groups, the findings and conclusions are analyzed. These methods help students not only consolidate theoretical knowledge but also develop practical application skills, contributing to their academic success.

CONCLUSION: this study explored the potential of managing the educational process effectively and enhancing students' independent thinking through the development of metacognitive activities. Metacognition supports the formation of students' ability to understand, manage, and effectively apply learning strategies. The findings indicate that applying a metacognitive approach and modern teaching methods increases students' interest in physics and encourages independent, creative, and effective learning. Moreover, metacognition plays an essential role in education by helping students develop skills to understand and regulate their own knowledge. Metacognitive skills enable students to independently manage their learning processes and make informed choices about learning strategies. These skills help nurture students into more independent and creative individuals, contributing to improved education quality.

Keywords: Metacognition, cognitive knowledge, physics teaching methods, traditional lessons, interactive teaching, problem-based instruction, metacognitive strategies, Phet-simulation.

For citation: Shakhriyor Kh. Yo'Ichiyev, Muhammadzokhir I. Urinboyev. (2025) The theoretical and practical foundations of developing metacognitive activities in students in subject teaching, Inter education & global study, (5), pp. 72–82. (In Uzbek).

Tadiqod ishiga oid Respublika olimlaridan, M.D.Pardayeva, N. K. Davletov, N. R. Jumaevlar tomonidan metakognitiv strategiyalarni ta'lim faoliyatiga integratsiya qilish

hamda o'quvchilarning ko'nikmalarni shakllantirish jihatlari o'rganilgan, R.Nuriddinov va D.Kadirova esa ta'lim tizimida metakognitiv ko'nikmalarni rivojlantirish orqali o'quvchilarning o'rganish samaradorligini oshirishga qaratilgan tadqiqotlar olib borilgan bo'lsa, M. Djorayev, J.Xaliyarov, S.Ismoilov, K.Suyarov, K.Tursunmetovlarning ishlarida Fizika fanini o'qitishda metakognitsiya nazariyasi va metodikasi masalalari tadqiq etilgan.

MDH mamlakatlari olimlaridan L. Vygotskiy, P. Sergeev, E.Kazakova, D.Sharipov, I.Savel'ev, M.Potashnik kabilarning tadqiqotlarida metakognitiv faoliyatlarni o'rganish va rivojlantirish bo'yicha qimmatli tadqiqotlar olib borilgan hamda metakognitiv strategiyalarni ta'lim faoliyatiga integratsiya qilish bo'yicha muhim ishlar qilgan va ilmiy jihatdan bayon etilgan[1;204-210-b].

Xorij olimlaridan, J. Flavell, A. Brown, G. Schraw va Dennison kabi olimlar metakognitiv faoliyatlarni tahlil qilish va rivojlantirish bo'yicha keng qamrovli tadqiqotlar olib borgan. Flavell metakognitsiyani "o'z fikrlash faoliyatlarini tushunish va nazorat qilish" deb ta'riflaydi va uni metakognitiv bilim va metakognitiv nazorat strategiyalariga ajratadi. Ann Brown metakognitsiyani o'qitish faoliyatida qo'llashga katta e'tibor beradi va bu ko'nikmalarni qasddan o'rgatish zarurligini ta'kidlaydi[2; 906-977-b.]. D. Hammer va Andrew fizika fanini o'qitishda metakognitiv yondashuvlarni qo'llashni chuqur o'rganib, o'quvchilarning o'z tushunchalarini tanqid qilish va ularni yangi ma'lumotlar bilan birlashtirish orqali bilimlarini kengaytirish imkoniyatlarini tahlil qilgan[3; 1-25-b.]. J.Mestre va I.Hallounesa fizikaviy muammolarni hal qilishda metakognitiv strategiyalarning samaradorligini isbotlab, bu usullar o'quvchilarning tahlil qilish va baholash qobiliyatlarini oshirishini ko'rsatgan. Metakognitiv faoliyatlar va fizika fanini o'qitishda ularni qo'llash masalasi keng o'rganilgan bo'lsa-da, umumiy ta'lim maktablarida fizika fanini o'qitishda o'quvchilarning metakognitiv faoliyatlarini takomillashtirishga oid tadqiqotlar etarlicha chuqur amalga oshirilmagan. Ayniqsa, umumiy ta'lim maktablarida innovatsion pedagogik texnologiyalar asosida metakognitiv yondashuvlarni rivojlantirishning aniq strategiyalari etarli darajada tadqiq etilmagan[4; 65-116-b.]. Shu nuqtai nazardan, metakognitiv yondashuv asosida fizika fanini o'qitishni takomillashtirish dolzarb muammo sifatida o'rganilishni taqozo etadi.

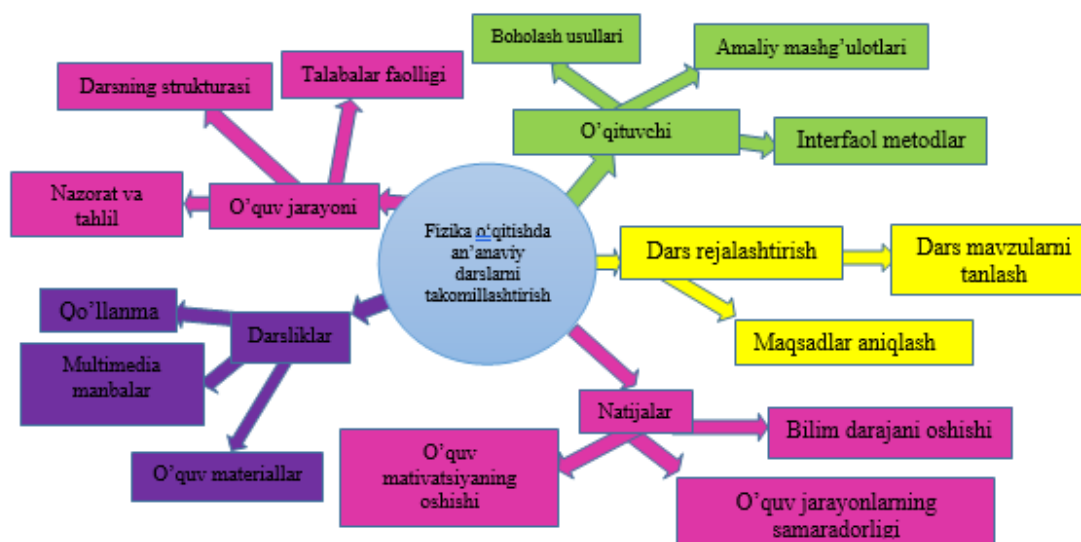
Metakognitsiya — bu o'z bilimlarini anglash va o'quv jarayonida samarali rivojlanishni ta'minlash atamasi bo'lib, psixologiya va pedagogika sohalarida keng tadqiq etilgan. Ushbu atama o'quvchilarning o'z bilim tajribasi, nazorat va tanqidiy faoliyatini yaxshilashga xizmat qiladi. John Flavell va Ann Brown kabi olimlarning metakognitsiya bo'yicha ishlari mavjud bo'lib, Flavell metakognitsiyani "o'z fikrlash faoliyatini boshqarish va nazorat qilish" deb ta'riflaydi va uni metakognitiv bilim va metakognitiv nazorat strategiyalariga ajratadi.

Ushbu maqolada metakognitiv ko'nikmalarni rivojlantirish va ushbu ko'nikmalarni rivojlantirish usullari keng yoritilgan. Shuningdek, fizika darslarini o'quvchilarning bilim olish jarayonini samarali boshqarishga yo'naltirish usullari va zamonaviy ta'lim texnologiyalarini qo'llashning o'ziga xos usullari tahlil qilingan.

Hozirgi kunda fizika o'qitishining asosiy yondashuvlari va metodlari turli pedagogik nazariyalar va amaliyotlarga asoslanadi. Ushbu yondashuvlar o'quvchilarning turli

o'rganish uslublarini hisobga olish bilan birga, ularning bilimini yanada chuqur va samarali o'zlashtirishni ta'minlashga qaratilgan. Fizika o'qitishning asosiy metodlari quyidagilardan iborat: An'anaviy darslar, interaktiv metodlar, muammoli o'qitish, amaliy laboratoriya tajribalari va kompyuter asosidagi o'qitish.

An'anaviy darslarning takomillashtirilishi ta'lim samaradorligini oshirish va o'quvchilarning chuqurroq tushunishlarini ta'minlash maqsadida amalga oshiriladi.

1-rasm. Fizika o'qitishida An'anaviy darslarni takomillashtirish usullari.

An'anaviy darslarni takomillashtirishning bir necha usullari mavjud:

1. Interaktiv elementlarni kiritish: Dars davomida o'qituvchi o'quvchilarni faol ishtirok etishga undashi mumkin, masalan, savol-javob sessiyalari orqali. Bu sessiyalar o'quvchilarga o'z fikrlarini ifoda etish va dars materialini chuqurroq tushunishga imkon beradi.

2. Muammoli yondashuvni qo'llash: O'qituvchi mavzuga oid muammolarni hal qilishga taklif qilishi mumkin. Bu yondashuv o'quvchilarni mustaqil fikrlashga va nazariy bilimlarni amaliy muammolarni hal qilishda qo'llashga undaydi.

3. Mustaqil o'rganish vazifalarini berish: O'quvchilarga mavzuni mustaqil o'rganish uchun vazifalar berish orqali ularning o'z-o'zini boshqarish ko'nikmalari rivojlanadi va o'rganish faoliyati samarador bo'ladi.

4. Laboratoriya tajribalarini o'tkazish: Nazariy bilimlarni amalda qo'llash.

Masalan, so'rovnoma va intervyular orqali o'quvchilarning fizika faniga bo'lgan qiziqish darajasini o'rganish o'quvchilarning fan haqidagi umumiy fikrlari, qiyinchiliklari va o'rganish motivatsiyalarini aniqlash imkonini beradi. Bu faoliyat o'qituvchilarga darslarni qanday qilib yanada samarali va qiziqarli qilish mumkinligi haqida muhim ma'lumotlar taqdim etadi. Fizika o'qituvchisi sinfda o'quvchilarning fizikaga bo'lgan qiziqishini oshirish

maqsadida so'rovnomalar tuzadi va o'quvchilardan fizikaga bo'lgan qiziqish darajasini, fan o'rganishdagi qiyinchiliklarni va mavzular bo'yicha ularning fikrlarini so'raydi[5; 299-309-b].

Quyidagi jadvalda "Natijalarni tahlil qilish va qo'llash" faoliyatining bosqichlari va har bir bosqichda bajariladigan amallar aniq ko'rsatilgan (1-jadval ga qaralsin). Ushbu jadval o'qituvchilarga o'quvchilarning fizika faniga bo'lgan munosabatini tahlil qilish va darslarni yanada samarali tashkil etish uchun aniq yo'nalish beradi.

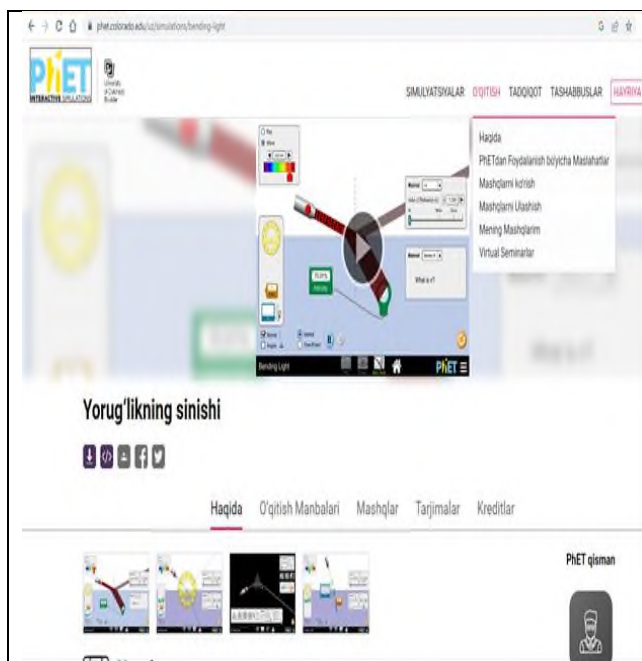
1-jadval

"Natijalarni tahlil qilish va qo'llash" faoliyatining bosqichlari va har bir bosqichda bajariladigan amallar bosqichi

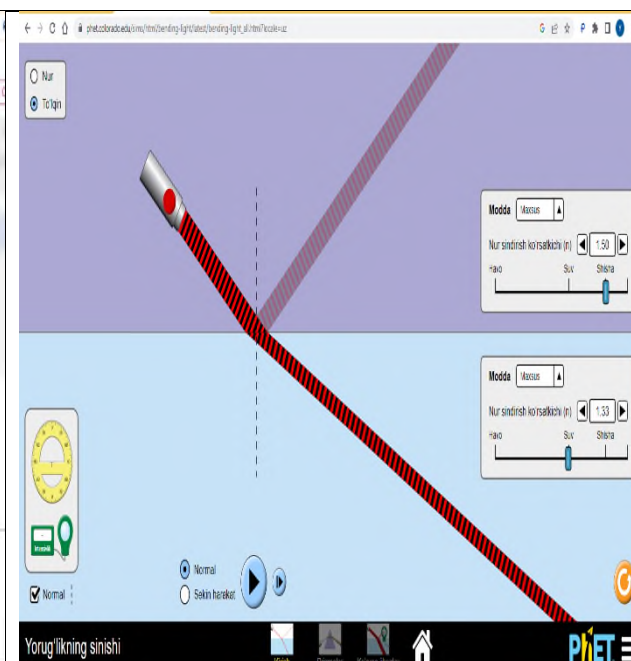
Bosqich	Amallar
Ma'lumotlarni yig'ish	- So'rovnomalar va intervyular orqali ma'lumot yig'ish.
Ma'lumotlarni tahlil qilish	- Qiziqish darajasi aniqlash. Qiyinchiliklar tahlil qilish.Motivatsiya darajasini o'lchash.
Strategiyalarni ishlab chiqish	- Dars mavzularini qayta tashkil etish. Qo'shimcha tushuntirishlar va amaliy mashg'ulotlar tashkil etish. Interaktiv metodlar orqali darslarni qiziqarli qilish.
Amaliyotga tatbiq	- Ishlab chiqilgan strategiyalarni sinfda qo'llash. O'quvchilarning reaksiyalarini kuzatib borish.
Natijalarni baholash va takrorlash	- Amaliyot natijalarini muntazam baholash. Strategiyalarni yangilash yoki takomillashtirish.

Ushbu jadvaldan foydalanish orqali o'qituvchilar darslarini yanada maqsadli va o'quvchilarning ehtiyojlariga mos ravishda tashkil etish yo'lida muhim qadamlarni amalga oshirishlari mumkin. Bu yondashuv dars sifatini doimiy ravishda yaxshilash va o'quvchilarning bilim olish faoliyatlarini rag'batlantirishga yordam beradi.

Zamonaviy o'qitish usullari va vositalarini sinovdan o'tkazish faoliyati ushbu metod va vositalarning samaradorligini baholash va ularning ta'lim faoliyatiga qanchalik mos kelishini aniqlash uchun muhim hisoblanadi. Sinov jarayonida yangi metodlar va vositalar dastlab sinov guruhlarida qo'llaniladi, bu jarayonda o'qituvchilar va ta'lim mutaxassislari kuzatuvlari asosida dastlabki natijalar yig'iladi. Yuqorida umumiy fizika fanidan misollar yordamida bu faoliyat batafsil ko'rib chiqilgan (2-3-rasm).

2-rasm. PheT dasturiga kirish. Dasturning ishchi oynasi

3-rasm. Virtual laboratoriyadan olingan natijalarni tahlil qilish

2-jadval

An'anaviy , interaktiv va virtual laboratoriyalar yordamida olib boriladigan darslarning asosiy parametrlar bo'yicha solishtirma jadval ma'lumoti

Parametrlar	An'anaviy darslar	Interaktiv d.	VR laboratoriyalar
Dars metodlari	Ma'ruza, savol-javob	Simulyatsiya	VR va AR muhitlar
O'quvchilarning faolligi	Past	O'rta	Yuqori
O'zlashtirish darajasi	O'rtacha	Yuqori	Juda yuqori

3-jadval

An'anaviy va zamonaviy darslarning asosiy faoliyat turlari bo'yicha taqqoslash jadvali

Faoliyat turi	An'anaviy darslar	Zamonaviy darslar
O'quvchilar bilan ishlash	Pasif	Aktiv
Texnologiyalardan foydalanish	Kam	Yuqori
Ta'lim samaradorligi	O'rtacha	Yuqori

Izoh: Ushbu jadvalda An'anaviy va zamonaviy darslarning asosiy faoliyat turlari bo'yicha taqqoslanishi keltirilgan. An'anaviy darslarda o'quvchilar bilan ishlash passiv bo'lsa, zamonaviy darslarda ular aktiv ishtirok etadilar. Shuningdek, zamonaviy darslarda texnologiyalardan yuqori darajada foydalanish ta'lim samaradorligini oshiradi(3-jadvaliga qaralsin).

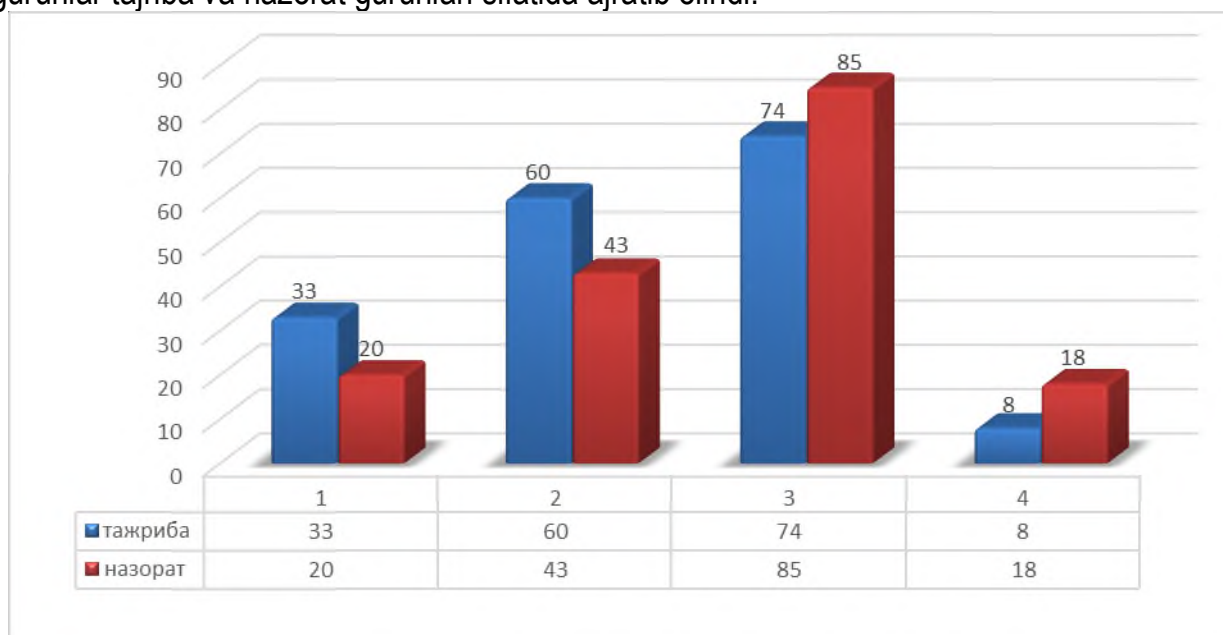
Tajriba bosqichida tanlab olingan texnologiyalar, metodlar, vositalar va takomillashtirilgan amaliy mashg'ulotlar metodikasining samaradorligini baholash uchun ko'ngilli respondentlar ishtirokida yakuniy so'rovnoma o'tkazildi.

4-jadval

O'quvchilarining tajriba-sinov boshlanishi va yakunidagi o'zlashtirish ko'rsatkichlari

Tajriba bosqichlari	Sinflar	O'quvchilar soni	Baholar				O'rtacha baho
			5	4	3	2	
Tajriba boshida	Tajriba	175	15	38	79	43	3,1
	Nazorat	166	15	36	72	43	3,1
Tajriba oxirida	Tajriba	175	33	60	74	8	3,7
	Nazorat	166	20	43	85	18	3,4

Ushbu jadvalni bajarish faoliyatida sinfdagi o'quvchilar yozgan to'g'ri javoblarni hisoblab chiqamiz, yuqorida keltirilgan 5, 4, 3, 2 baholar bilan baholaymiz unga ko'ra xatolarsiz – "5", 1-4 xatolar – "4", 5-8 xatolar – "3", 8 dan ortiq xatolar – "2". Ushbu fizik diktant orqali o'quvchilarning tajriba-sinov boshida aniqlangan o'quvchilarning fizik bilim, ko'nikma va malakalari o'rtacha darajasi (4-jadval, 4-rasmga qarang) nisbatan bir xil guruhlar tajriba va nazorat guruhlar sifatida ajratib olindi.

4-rasm. O'quvchilarning tajriba oxiridagi o'zlashtirish ko'rsatkichlari

Ushbu tajriba-sinov ishlarida foydalanilgan turli pedagogik metodlar hamda ishlanmalar natijasida o'quvchi yoshlarda axborotlarni jamlash, o'z bilimlarini anglash, tushunish, o'z-o'zini baholash, qayta ishlash, mustaqil fikrlash hamda amaliyotga tatbiq etish kabi ko'nikmalari sezilarli darajada ortganini ko'rishimiz mumkin.

ADABIYOTLAR RO'YXATI | СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ | REFERENCES

1. Whitebread, D., & Pino Pasternak, D. (2010). "Metacognition, self-regulation and meta-knowing." In P. Peterson, E. Baker, & B. McGaw (Eds.), International encyclopedia of education (3rd ed., pp. 204-210). Elsevier. (Darslik)
2. Flavell, J. H. (1979). "Metacognition and Cognitive Monitoring: A New Area of Cognitive–Developmental Inquiry." American Psychologist, 34(10), 906-911. (Ilmiy maqola)
3. Nelson, T. O., & Narens, L. (1994). "Why investigate metacognition?" In J. Metcalfe & A. P. Shimamura (Eds.), Metacognition: Knowing about knowing (pp. 1-25). MIT Press.
4. Brown, A. L. (1987). "Metacognition, executive control, self-regulation, and other more mysterious mechanisms." In F. E. Weinert & R. H. Kluwe (Eds.), Metacognition, motivation, and understanding (pp. 65-116). Lawrence Erlbaum Associates. (Kitob bo'limi)
5. M.I.O'rinboyev. O'quvchilarning fizika fani haqidagi fikrlari, motivatsiyasi va darslarda qo'llaniladigan metakognitiv usullar. // INTER EDUCATION & GLOBAL STUDY Ilmiy-nazariy va metodik jurnal. Buxoro 2024, №5, b. 299-309.

MUALLIF HAQIDA MA'LUMOT [ИНФОРМАЦИЯ ОБ АВТОРЕ] [AUTHORS INFO]

✉ **Yo'Ichiyev Shaxriyor X.**, o'qituvchi, [Юлчиев Ш.Х., преподаватель], [Shakhriyor Kh. Yo'Ichiyev, lecturer]; Manzil: Andijon viloyati, Xo'jaobod tumani, Tosh ota MFY, Ziyoratgoh 105-uy; [адрес: Андижанская область, Ходжаабодский район, махалля Тош ота, Зиёратгоҳ 105; [adres: Andijan region, Xodjaobod district, Tosh ota neighborhood, Ziyoratgoh 105]; ORCID: <https://orcid.org/00009-0001-1238-5644>;

✉ **O'rinboyev Muhammadzoxir Iqboljon o'g'li**, Mustaqil tadqiqotchi, [Уринбоев Мухаммадзохир Икболжон угли, исследователь], [Urinboev Mukhammadzokhir Iqboljon ugli, researcher]; Manzil: Andijon viloyati, Xo'jaobod tumani, Tosh ota MFY, Ziyoratgoh 105-uy; [адрес: Андижанская область, Ходжаабодский район, махалля Тош ота, Зиёратгоҳ 105; [adres: Andijan region, Xodjaobod district, Tosh ota neighborhood, Ziyoratgoh 105]; ORCID: <https://orcid.org/00009-0001-1238-5644> ; muhammadzohirorinboyev20@gmail.com

Original paper

BIOLOGIYA DARSLARIDA INNOVATSION PEDAGOGIK TEKNOLOGIYALARDAN FOYDALANISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI

© S.Z. Jumayev^{1✉} Ch.X. Tugalova^{2✉}

^{1,2}Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti, Toshkent, O'zbekiston

Annotatsiya

KIRISH: zamonaviy pedagogika talablariga javob beradigan innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish, o'quvchilarning faol bilim olishini ta'minlash, ularning mustaqil fikrlash va mavjud muammolarga kreativ yondashuv asosida yechimini topish qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan.

MAQSAD: biologiya darslarida innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanishning pedagogik asoslarini o'rganish.

MATERIALLAR VA METODLAR: tadqiqotda falsafiy, tarixiy, pedagogik, metodik, psixologik va pedagogikaga oid adabiyotlarni o'rganish, suhbat, pedagogik kuzatish, so'rovnoma, diagnostika, pedagogik tajriba-sinovdan foydalanildi. Nazariy qarashlar, tadqiqot usullari va yondashuvlar rasmiy manbalardan olinganligi, pedagogik ta'lim sohasidagi respublika va xorijiy davlat tadqiqotlariga asoslanganligi bilan belgilanadi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR: mazkur maqolada biologiya darslarida innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish orqali o'rganuvchilarning o'quv-bilish faoliyatini tashkil etishning pedagogik asoslari, hamda metodikasi yoritib berilgan.

XULOSA: Biologiya darslarida innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish ta'lim sifatini oshirish, o'quvchilarning mustaqil fikrlashi va tadqiqotga bo'lgan qiziqishini kuchaytirish imkonini beradi. Zamonaviy texnologiyalar, jumladan interaktiv metodlar, AKT vositalari va modulli o'qitish biologiya fanini yanada tushunarli va qiziqarli qiladi. Ushbu yondashuvlar o'qituvchining pedagogik mahoratini oshirib, shaxsga yo'naltirilgan ta'limni samarali tashkil etishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: bilim, malaka, ko'nikma, mashq ishlash, ma'lumot, fikrlash, bilim egallash.

Iqtibos uchun: Jumayev S.Z., Tugalova Ch.X. Biologiya darslarida innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanishning pedagogik asoslari. // Inter education & global study. 2025. №5. B. 83-90.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ПРИНЦИПЫ ИСПОЛЗОВАНИЯ ИННОВАЦИОННЫХ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ТЕХНОЛОГИЙ НА УРОКАХ БИОЛОГИИ

© С.З. Жумаев^{1✉} Ч.Х.Тугалова^{2✉}

^{1,2}Ташкентский государственный педагогический университет имени Низами,
Ташкент, Узбекистан

Аннотация

ВВЕДЕНИЕ: использование инновационных педагогических технологий, отвечающих требованиям современной педагогики, направлено на обеспечение активного обучения учащихся, развитие их способностей к самостоятельному мышлению и поиску решений существующих проблем на основе креативного подхода.

ЦЕЛЬ: изучение педагогических основ использования инновационных педагогических технологий на уроках биологии.

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ: в исследовании использовались изучение философской, исторической, методической, психологической и педагогической литературы, беседа, педагогическое наблюдение, анкетирование, диагностика, педагогический эксперимент. Определяется тем, что теоретические взгляды, методы исследования и подходы взяты из официальных источников, основаны на республиканских и зарубежных исследованиях в области педагогического образования.

ОБСУЖДЕНИЕ И РЕЗУЛЬТАТЫ: в данной статье освещены педагогические основы и методика организации учебно-познавательной деятельности обучающихся посредством использования инновационных педагогических технологий на уроках биологии.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ: использование инновационных педагогических технологий на уроках биологии повышает качество образования, способствует развитию самостоятельного мышления и интереса учащихся к исследовательской деятельности. Современные подходы, такие как интерактивные методы, ИКТ-средства и модульное обучение, делают изучение биологии более понятным и увлекательным. Эти технологии также способствуют повышению педагогического мастерства учителя и эффективной реализации личностно-ориентированного обучения.

Ключевые слова: знания, умения, навыки, упражнения, информация, мышление, приобретение знаний.

Для цитирования: Жумайев С.З., Тугалова Ч.Х. Педагогические принципы использования инновационных педагогических технологий на уроках биологии. // Inter education & global study. 2025. №5. С. 83-90.

PEDAGOGICAL PRINCIPLES OF USING INNOVATIVE PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES IN BIOLOGY LESSONS

© Sirojiddin Z. Jumayev^{1✉} Charos Kh. Tugalova^{2✉}

^{1,2}Tashkent State Pedagogical University named after Nizami, Tashkent, Uzbekistan

Annotation

INTRODUCTION: the use of innovative pedagogical technologies that meet the requirements of modern pedagogy is aimed at ensuring students' active learning,

developing their ability to think independently and find solutions to existing problems based on a creative approach.

AIM: studying the pedagogical foundations of using innovative pedagogical technologies in biology lessons.

MATERIALS AND METHODS: the study employed methods of studying philosophical, historical, pedagogical, methodological, psychological, and pedagogical literature, conversation, pedagogical observation, questionnaires, diagnostics, and pedagogical experiment. The theoretical views, research methods, and approaches are determined by the fact that they are taken from official sources, based on domestic and foreign research in the field of pedagogical education.

DISCUSSION AND RESULTS: this article highlights the pedagogical foundations and methodology for organizing students' learning activities through the use of innovative pedagogical technologies in biology lessons.

CONCLUSION: the use of innovative pedagogical technologies in biology lessons enhances the quality of education and fosters students' independent thinking and interest in research. Modern approaches, including interactive methods, ICT tools, and modular teaching, make biology more understandable and engaging. These strategies also help improve teachers' professional competence and contribute to the effective implementation of student-centered education.

Keywords: knowledge, skills, skills, exercise, work, information, thinking, knowledge acquisition.

For citation: Sirojiddin Z. Jumayev, Charos Kh. Tugalova (2025) "Pedagogical principles of using innovative pedagogical technologies in biology lessons", Inter education & global study, (5), pp. 83-90. (In Uzbek).

Pedagogikada innovatsiya, innovatsion faoliyat, innovatsion pedagogika, ta'limda innovatsion jarayonlarni boshqarish kabi tushunchalar XX asrning 60-yillarida dastlab, AQSH va g'arbiy Yevropa mamlakatlarida «ta'lim texnologiyasi» tushunchasi e'tirof etilgan vaqtda paydo bo'ldi. O'sha vaqtdayoq Yevropada pedagogik innovatsiyalar markazi va instituti tashkil etildi. Bu tushunchalarning paydo bo'lishi va innovatsion ta'lim nazariyasining yaratilishi to'g'risida ma'lumot beruvchi manbalar tahlili shuni ko'rsatadiki, bu tushunchalar ta'lim tizimini texnologiyalashtirish, pedagogik texnologiyalarni ta'lim tizimiga kiritish orqali ta'lim tizimini isloh qilish, ta'lim samaradorligini oshirish, shaxs ijtimoiylashuvini ta'minlash, bu borada muayyan muvaffaqiyatlarga erishish uchun ta'lim jarayonida bolaga do'stona munosabatlarni shakllantirishga urinish natijasida vujudga keldi. Olib borilgan ilmiy izlanishlar natijasida o'tgan asrning 80-yillari ikkinchi yarmida pedagogik faoliyat bu - ijodiy jarayon va pedagogik innovatsiyalar birlashmasi, degan yangi ilmiy yo'nalish tarkib topdi. Bu esa o'qituvchining innovatsion pedagogik faoliyatining shakllanishi va rivojlanish jarayonini tahlil qilish imkonini berdi [1; 247].

Innovatsion ta'lim nazariyasining rivojlanishida o'quvchilarga nisbatan do'stona va qo'llab-quvvatlovchi muhit yaratishga alohida e'tibor berildi. Bu yondashuv o'quvchilarning

o'ziga ishonch hissini oshirish, ularning ijodiy salohiyatini rivojlantirish va ularning o'rganishga bo'lgan qiziqishini kuchaytirishga qaratilgan.

Ta'limda joriy etilayotgan texnologiyaning asosiy o'ziga xosligi, ularning insonparvarlikka yo'naltirilganligidadir. Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim ta'limning insonparvarlikka yo'naltirilganligi bilan bog'liq bo'lib, bunda bolalarning axborotlar bilan ishlashdagi kasbiy yondashuvi, har bir o'quvchi olingan ma'lumotni tizimlashtira olishi, fikrlashda mantiqiy izchillikka rioya qilishi bilan xarakterlanadi[2; 170].

Pedagogik modellar tarkibi va mohiyatiga ta'lim berishning tiplari kiradi. Pedagogika fanida ta'lim asosan uchta turga ajratiladi: an'anaviy ta'lim berish usuli, pedagogik texnologiyalarga asoslangan innovatsion ta'lim berish usuli, dasturlashtirilgan ta'lim berish usuli[3;103].

O'quvchilarning innovatsion pedagogik faoliyatining shakllanishi va rivojlanishi murakkab va ko'p qirrali jarayon bo'lib, uni turli xil omillar belgilaydi. Ushbu jarayonni tahlil qilishda o'quvchining individual xususiyatlari, ya'ni kognitiv qobiliyatlari, motivatsiyasi, qiziqishlari va shaxsiy xususiyatlari muhim rol o'ynaydi. Pedagogning o'quv jarayonini tashkil etish uslubi, qo'llaniladigan innovatsion pedagogik texnologiyalar va o'quv muhitining sifat hamda samaradorligi ham o'quvchining innovatsion faoliyatining rivojlanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, o'zaro hamkorlikka asoslangan o'qitish, muammoli vaziyatlarni yechishga yo'naltirilgan mashg'ulotlar, loyiha uslubidagi ishlar va o'quvchilarning mustaqil tadqiqotlari ularning innovatsion fikrlashini va yaratish qobiliyatlarini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Bundan tashqari, o'quv muassasasining madaniyati, resurslari va ta'lim siyosati ham o'quvchilarning innovatsion pedagogik faoliyatida muhim rol o'ynaydi. Shuning uchun, o'quvchilarning innovatsion faoliyatini samarali rivojlantirish uchun integratsion yondashuv zarur bo'lib, unda o'quvchining individual xususiyatlari, pedagogning professionalligi va o'quv muhitining sifati hisobga olinadi.

Innovatsion texnologiyalar pedagogik jarayon hamda o'qituvchi va o'quvchi faoliyatiga yangilik, o'zgarishlar kiritish bo'lib, uni amalga oshirishda asosan interfaol metodlardan to'liq foydalaniladi. Interfaol metodlar - bu jamoa bo'lib fikrlash deb yuritiladi, ya'ni pedagogik ta'sir etish usullari bo'lib, ta'lim mazmunining tarkibiy qismi hisoblanadi. Bu metodlarning o'ziga xosligi shundaki, ular faqat pedagog va o'quvchilarning birgalikda faoliyat ko'rsatishi orqali amalga oshiriladi. Bunday pedagogik hamkorlik jarayoni o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, ularga quyidagilar kiradi: - o'quvchini dars davomida befarq bo'lmaslikka, mustaqil fikrlash, ijod etish va izlanishga majbur etish; - o'quvchilarni o'quv jarayonida bilimga bo'lgan qiziqishlarining doimiy ravishda bo'lishini ta'minlashi; - o'quvchining bilimga bo'lgan qiziqishini mustaqil ravishda har bir masalaga ijodiy yondashgan holda kuchaytirishi; - pedagog va o'quvchining hamisha hamkorlikdagi faoliyatining tashkillanishi [4; 142].

Innovatsion pedagogik texnologiyalar, ta'lim jarayonini yanada samarali va qiziqarli qilish maqsadida yangi yondashuvlar va vositalarni o'z ichiga oladi. Ushbu texnologiyalar

o'quvchilarning motivatsiyasini oshirish, o'rgatish jarayonini individualizatsiya qilish va ta'limni interaktiv shaklda tashkil etish imkonini beradi.

V.S.Zaysev o'z asarida Pedagogik texnologiyalar tasniflashda An'anaviy texnologiyalar va Innovatsion texnologiyalar deb ajratgan. An'anaviy o'qitish texnologiyasi - bu tushuntiruvchi-ko'rgazmali o'qitishdir. Innovatsion texnologiyalar 4 ta mezon bo'yicha tasniflagan. Muammoli ta'lim texnologiyasi, differensiallashtirish va individuallashtirish texnologiyalarini kiritgan [5; 29].

O.R.Badaguyeva innovatsiyaning davriyligi o'quvchilarda an'anaviy ta'lim berish yo'nalishidagi yangi bilim va tushunchalar bilan maqsadga muvofiq holda, bosqichma-bosqich almashinib borishida ko'rinadi, chunki mustahkam o'rnashib qolgan avvalgi tushunchalar, fikrlar, idrok va xulq-atvorning birdaniga o'zgarishi o'quvchining ahamiyatiga ega bo'lgan shaxsiy hislatlariga salbiy ta'sir ko'rsatishi va ularning ma'naviy-axloqiy o'zini-o'zi anglash asoslarining buzilishiga olib kelishi mumkin [6; 12].

Innovatsion pedagogik texnologiyalar o'qituvchilarga ham yangi imkoniyatlar yaratadi. Ular darsni yanada interaktiv o'tkazish, o'quvchilarning qiziqishini oshirish va ta'lim sifatini kuchaytirish uchun zamonaviy vositalardan foydalanish imkoniyatiga ega bo'lishadi. Shuningdek, bunday texnologiyalar o'qituvchilarga o'z bilim va ko'nikmalarini yangilash, tajribalarini baham ko'rish va hamkorlikda yangi metodlarni ishlab chiqish imkonini beradi.

Innovatsion pedagogik texnologiyalar o'quvchilarning o'z-o'zini tahlil qilish va o'z-o'zini baholash ko'nikmalarini rivojlantirishga ham yordam beradi. Interaktiv ta'lim muhitida o'quvchilar bir-birlarining fikrlarini tinglash, muhokama qilish va birgalikda ishlash orqali o'z bilimlarini mustahkamlashlari mumkin. Bu esa, o'z navbatida, o'quvchilarning jamoaviy ishga, tanqidiy fikrlashga va ijodiy yondashuvga bo'lgan qiziqishini oshiradi. Natijada, o'quv jarayoni yanada qiziqarli va samarali bo'lib, o'quvchilar o'z maqsadlariga erishish uchun ko'proq rag'batlantiriladi.

M.G.Davletshinning ilmiy izlanishlariga ko'ra bugungi kunda innovatsion pedagogik jarayonlar umumta'lim maktablari o'quv faoliyatining muhim komponentlaridan biriga aylanib bormoqda. Chunki innovatsion pedagogik jarayonlar ta'lim xizmatlari bozorida nafaqat u yoki bu ta'lim muassasasining raqobatbardosh bo'lishiga asos yaratadi, balki o'qituvchi va o'quvchi shaxsini jadal rivojlantirish, ularning birgalikdagi faoliyati va muloqotini demokratlashtirish, ta'lim-tarbiya jarayonini insonparvarlashtirish, talabani faol ta'lim olish hamda o'zini har tomonlama shakllantirib borishga yo'naltirish, ta'lim jarayonida qo'llanilayotgan texnologiyalar, metod va vositalarni takomillashtirish hamda modernizatsiyalash, ta'limning moddiy-texnik bazasini mustahkamlash kabi vazifalarni bajaradi, pedagoglarning metodik mahorati, ularning ijodkorligi, izlanuvchanligini rivojlantirish yo'nalishlarini aniqlaydi, o'quvchilarni shaxs sifatida kamol topishida muhim o'rin tutadi [7; 62].

O'quvchilarning o'quv faoliyatini faol shaklga o'tkazish, ularning qiziqishlarini oshirish va o'z-o'zini rivojlantirishga bo'lgan ishtiyoqni kuchaytirish orqali, kelajakda muvaffaqiyatli shaxslar bo'lib yetishishlariga yordam beradi. Innovatsion pedagogik texnologiyalarni joriy

etish, shubhasiz, ta'lim sifatini yuksaltirish va yosh avlodni zamonaviy jamiyat talablariga mos tayyorlashda muhim rol o'ynaydi.

Innovatsion pedagogik texnologiyalar o'quvchining biologiyani o'qitishda o'quv faoliyati jarayonini tubdan o'zgartirib, uni yanada samarali va qiziqarli qiladi. Proyektor, interaktiv doska va boshqa zamonaviy texnologiyalar darslarni yanada jozibador va tushunarli qiladi, o'quvchilarning faol ishtirokini ta'minlaydi. Shunday qilib, innovatsion pedagogik texnologiyalar o'quv jarayonini individualizatsiya qilishga, o'quvchilarning bilimlarini chuqurlashtirishga va ularning amaliy ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Natijada, biologiyaga bo'lgan qiziqish ortadi va o'quvchilarning bilim darajasi yuksaladi.

Insoniyatning ilmiy va texnologik rivojlanishi, ta'lim sohasida innovatsion pedagogik texnologiyalarning tatbiqini taqozo qiladi. Biologiya fanida zamonaviy usullarning qo'llanilishi o'quvchilarning fan bo'yicha qiziqishini sezilarli darajada oshirishi mumkin. Masalan, interaktiv dasturlar, virtual laboratoriyalar va simulyatsiyalar orqali o'quvchilar biologik jarayonlarni osonroq va qiziqarli tarzda o'rganish imkoniyatiga ega bo'lishadi [8; 32].

Bu texnologiyalar yordamida o'quvchilar amaliy ko'nikmalarni rivojlantirib, biologik tadqiqotlar va eksperimentlar o'tkazishda ishtirok etishga imkon yaratadi. Natijada, o'quvchilarning bilim darajasi oshishi bilan birga, biologiyaga bo'lgan qiziqishlari ham ortadi. Biologiyaning murakkab konseptlarini oddiy va tushunarli qilib taqdim etish, o'quvchilarning fanga bo'lgan motivatsiyasini kuchaytiradi va ularni innovatsion fikrlashga undaydi.

Zamonaviy innovatsion pedagogik texnologiyalar ta'lim va tarbiya jarayonining samaradorligini sezilarli darajada oshirishga xizmat qiladi. Interfaol o'quv usullari, masalan, muammoli o'qitish, loyihalar ustida ishlash, hamkorlikda o'rganish va o'yin texnologiyalari talabalarning faol ishtirokini ta'minlab, ularning bilimlarini chuqurroq anglashlariga va mustaqil fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi. Shu bilan birga, axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan (AKT) keng foydalanish, onlayn o'qitish platformalari, ta'lim dasturlari va simulyatsiyalar orqali o'quv jarayonini yanada jozibador va samarali qiladi. Ta'limning samarali shakllari sifatida individual yondashuv, differentsiatsiya va integratsiyalashgan darslarni ta'kidlash lozim. Bu usullar har bir o'quvchining individual ehtiyojlarini va qobiliyatlarini hisobga olish imkonini berib, ularning potensialini to'liq ochib berishga yordam beradi. Bundan tashqari, ta'lim va tarbiya jarayonida baholashning yangi shakllari, masalan, portfel baholash va o'z-o'zini baholash, talabalarning o'zlashtirgan bilimlarini ob'ektiv baholash va ularning o'z-o'zini rivojlantirishini rag'batlantirishga hissa qo'shadi. Umuman olganda, zamonaviy innovatsion pedagogik texnologiyalarning va ta'limning samarali shakllari va usullarining uyg'un qo'llanilishi ta'lim-tarbiya jarayonining sifatini tubdan yaxshilashga va talabalarning bilim, ko'nikma va qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Innovatsion pedagogik texnologiyalar zamonaviy ta'limning muhim tarkibiy qismini tashkil etib, ular o'quvchilarning chuqur va mustahkam bilimlarga ega bo'lishlariga, mustaqil fikrlash va muammo yechish qobiliyatlarini rivojlantirishga, shuningdek, ijtimoiy

hayotga muvaffaqiyatli moslashishlariga xizmat qiladi. Interfaol o'yinlar, loyiha usullari, hamkorlikda o'rganish va boshqa innovatsion yondashuvlar o'quv jarayonini yanada qiziqarli va samarali qiladi, o'quvchilarni faol ishtirok etishga undaydi. Fanlarni o'qitishda pedagogika bilan integratsiya va innovatsion yondashuvlar nafaqat tavsiya etiladigan, balki zamonaviy ta'lim tizimining muvaffaqiyati uchun majburiy shart hisoblanadi. Chunki, faqatgina an'anaviy usullar bilan bilim berish bugungi kunda etarli emas, o'quvchilarni 21-asr talablariga javob beradigan bilimli va kompetensiyali shaxslar etib tarbiyalash uchun yangi texnologiyalar va pedagogik yondashuvlarni qo'llash zarur. Bu o'z navbatida, davlatimiz taraqqiyoti va kelajagiga investitsiya hisoblanadi.

Innovatsion pedagogik texnologiyalar zamonaviy ta'lim tizimining muhim tarkibiy qismidir. Ularning pedagogik-psixologik tahlili ta'lim jarayonining samaradorligini oshirish, o'quvchilarning bilim olishga bo'lgan qiziqishini kuchaytirish va ularning individual ehtiyojlarini qondirishga qaratilgan. Bunday tahlil davomida o'quvchilarning kognitiv, emotsional va ijtimoiy-psixologik xususiyatlari, shuningdek, ularning o'rganish uslublari va o'ziga xos xususiyatlari hisobga olinadi. Muhim jihati shundaki, innovatsion texnologiyalarni qo'llash nafaqat o'quvchilarning, balki o'qituvchilarning ham psixologik tayyorgarligini va kasbiy malakasini oshirishni talab qiladi.

Innovatsion pedagogik texnologiyalarning samaradorligini baholashda, ularning o'quv maqsadlariga mosligi, ta'lim jarayoniga integratsiyasi, o'quvchilarning faol ishtiroki va bilim olishdagi yutuqlari kabi omillar tahlil qilinadi. Masalan, interfaol o'yinlar, simulyatsiyalar va loyiha usullarining qo'llanilishi o'quvchilarning bilimlarini mustahkamlash, muammolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantirish va jamoaviy ishlashga o'rgatishga yordam beradi. Ammo, bu texnologiyalarning samaradorligi o'qituvchining pedagogik mahorati, o'quv materialining sifatiga va texnik vositalarning mavjudligiga bog'liqdir.

Pedagogik-psixologik tahlil shuni ko'rsatadiki, innovatsion pedagogik texnologiyalar faqatgina texnik vositalardan foydalanish emas, balki ta'lim jarayonini tubdan o'zgartirish va uni o'quvchilarning individual ehtiyojlariga moslashtirish strategiyasidir. Bu esa, o'qituvchilardan yangi pedagogik yondashuvlarni o'zlashtirish, o'quv jarayonini rejalashtirish va boshqarishda yangi kompetensiyalarni rivojlantirishni talab qiladi. Shu sababli, innovatsion texnologiyalarni joriy etish bilan birga, o'qituvchilarning malakasini oshirish va ularni qo'llab-quvvatlash tizimini takomillashtirish zarur.

Innovatsion pedagogik texnologiyalar zamonaviy ta'limning muhim tarkibiy qismidir va o'quv jarayonini yaxshilashga qaratilgan. Ularning pedagogik-psixologik tahlili o'quvchilarning individual xususiyatlarini, kognitiv uslublarini va motivatsiyasini hisobga olgan holda, o'quv mazmuni va uslublarini optimallashtirishga qaratilgan. Bu tahlil doirasida o'qitish texnologiyalarni qo'llashning samaradorligi, o'quvchilarning bilim olish jarayoniga faol jalb etilishi, mustaqil fikrlash va muammo yechish ko'nikmalarining rivojlanishi o'rganiladi.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash mumkinki, innovatsion texnologiyalarning psixologik jihatlari, ya'ni o'quvchilarning darajasi, o'z-o'zini baholash va o'ziga ishonch hissi kabi

omillarga ta'siri ham tahlil qilinadi. Bu tahlil natijalari ta'lim jarayonini takomillashtirish, yangi texnologiyalarni samarali qo'llash va o'quv natijalarini yaxshilash uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Asosiy maqsad – o'quv jarayonini individualizatsiya va differentsiatsiya qilish orqali har bir o'quvchining potensialini to'liq ro'yobga chiqarishdir.

ADABIYOTLAR RO'YXATI | СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ | REFERENCES

1. R.Mavlonova, N.Voxidova, N.Raxmonqulova. Pedagogika nazariyasi va tarixi.T.: «Fan va texnologiya», 464 bet.
2. R.A.Mavlonova, N.H.Rahmonqulova, K.O.Matnazarova, M.K.Shirinov, S.Hafizov Umumiy pedagogika. –T.: «Fan va texnologiya»,2018, 528 b. ISBN 978–9943–11–882–9.
3. Z.F.SHAROPOVA, «TA'LIM TEXNOLOGIYALARI» darslik. – T.: «Navro'z» nashiryoti, 2019, 340 bet.
4. H.T.Omonov, N.X.Xo'jayev, S.A.Madyarova, E.U.Eshchonov Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat: 5A340605 - «Xalqaro moliya» mutaxassisligining magistrantlari uchun darslik / CTzbekiston Respublikasi oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi, Toshkent Moliya instituti. - T.: «Iqtisod-moliya». 2009. -240 b.
5. Зайцев В.С. Современные педагогические технологии: учебное пособие. - В 2-х книгах. - Книга 1. - Челябинск, ЧГПУ, 2012 - 411 с.
6. Бадагуева О.Р. Формирование готовности будущего учителя к инновационной деятельности в условиях педагогического колледжа: Автореф. ... дисс.пед.наук. – Улан-Удэ: 2006. – 24 с.
7. Davletshin M.G. Qobiliyat va uning diagnostikasi. – T.: O'qituvchi, 1997. – 134 b.
8. Т.В.Погребная, А.В.Козлов, О.В.Сидоркина Инновационное образование. Обучение в процессе создания новых знаний: Учебно-методическое пособие /. - Красноуарск: ККИПКиППРО, 2008.\

MUALLIF HAQIDA MA'LUMOT [ИНФОРМАЦИЯ ОБ АВТОРЕ] [AUTHORS INFO]

✉ **Jumayev Sirojiddin Zafarovich**, o'qituvchi, [Жумаев Сирожиддин Зафарович преподаватель], [Sirojiddin Z. Jumayev, teacher]; manzil: O'zbekiston, Toshkent shahar Chilonzor tumani Bunyodkor ko'chasi 27- uy [адрес: Узбекистан, город Ташкент Чиланзарский район улица Бунедкор дом 27], [address: Uzbekistan, Tashkent city Chilanazar district Bunyodkor street 27].

✉ **Tugalova Charos X.**, talaba, [Тугалова Ч.Х. студент], [Charos Kh. Tugalova, A student]; manzil: O'zbekiston, Toshkent shahar Chilonzor tumani Bunyodkor ko'chasi 27- uy [адрес: Узбекистан, город Ташкент Чиланзарский район улица Бунедкор дом 27], [address: Uzbekistan, Tashkent city Chilanazar district Bunyodkor street 27].

OLIV TA'LIM MUASSASALARIDA MA'NAVIV-AXLOQIV TARBIYANI RAQAMLI MUHIT SHAROITIDA TASHKIL ETISH STRATEGIYASI

© N.N. Donayeva¹✉

¹Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti, Denov, O'zbekiston

Annotatsiya:

KIRISH: raqamli texnologiyalar keng joriy etilayotgan bugungi davrda yosh avlodni yot g'oyalar, axloqiy buzilishlar va madaniyatsizlik tahdidlaridan himoya qilish masalasi dolzarb bo'lib bormoqda. Shu nuqtayi nazardan mazkur maqolada raqamli muhitda axborot xavfsizligi, axloqiy immunitet, axborot madaniyati, mediata'lim, raqamli mentorlik kabi tushunchalarga ilmiy yondashuv asosida tahlil beriladi.

MAQSAD: ushbu maqolaning maqsadi oliy ta'lim muassasalarida talabalarning ma'naviy-axloqiy tarbiyasini raqamli muhit sharoitida samarali tashkil etish strategiyasini ishlab chiqish va amaliy joriy etish yo'llarini ilmiy asosda tahlil qilishdir. Tadqiqot raqamli texnologiyalarning ma'naviy-axloqiy tarbiya jarayoniga ta'sirini o'rganish, ushbu jarayonda yuzaga keladigan muammolarni aniqlash va ularni bartaraf etish bo'yicha takliflar berishga qaratilgan. Shu bilan birga, "Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi" doirasida belgilangan "inson qadrini ulug'lash" tamoyiliga muvofiq, talabalarda milliy va umuminsoniy qadriyatlar asosida axloqiy shaxs sifatida rivojlanishini ta'minlash strategiyasini shakllantirish ham maqolaning asosiy maqsadlaridan biridir.

MATERIALLAR VA METODLAR: tadqiqotda falsafiy, tarixiy, pedagogik, metodik, psixologik va pedagogikaga oid adabiyotlarni o'rganish, suhbat, pedagogik kuzatish, so'rovnoma, diagnostika, pedagogik tajriba-sinovdan foydalanildi. Nazariy qarashlar, tadqiqot usullari va yondashuvlar rasmiy manbalardan olinganligi, pedagogik ta'lim sohasidagi respublika va xorijiy davlat tadqiqotlariga asoslanganligi bilan belgilanadi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR: tadqiqot jarayonida oliy ta'lim muassasalarida ma'naviy-axloqiy tarbiyani raqamli muhit sharoitida tashkil etishda bir qator muammolar aniqlandi. Raqamli muhitda noto'g'ri axborot tarqalishi va axloqiy normalarga zid kontent talabalarning ma'naviy-axloqiy shakllanishiga salbiy ta'sir qilishi mumkin.

XULOSA: raqamli texnologiyalar ma'naviy-axloqiy tarbiyani kengroq auditoriyaga etkazish va interaktiv usullarni joriy etish imkonini beradi, ammo bu jarayonda me'yoriy-huquqiy baza, raqamli savodxonlik va axborot xavfsizligi kabi muammolarni bartaraf etish zarur. "Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi" doirasida belgilangan maqsadlarga muvofiq, raqamli muhitda ma'naviy-axloqiy tarbiyani tashkil etish talabalarda milliy va umuminsoniy qadriyatlar asosida yuksak axloqiy shaxs sifatida shakllanishiga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: ma'naviy-axloqiy tarbiya, strategiya, ta'lim, qadriyatlar, raqamli muhit, raqamli texnologiyalar, axloqiy me'yorlar, integratsiya, innovatsiyalar.

Iqtibos uchun: Donayeva N.N. Oliy ta'lim muassasalarida ma'naviy-axloqiy tarbiyani raqamli muhit sharoitida tashkil etish strategiyasi.// Inter education & global study. 2025. №5. B. 91-101

СТРАТЕГИЯ ОРГАНИЗАЦИИ ДУХОВНО-ЭТИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ В ЦИФРОВОЙ СРЕДЕ В ВУЗАХ

© Донаева Н.Н.^{1✉}

¹Институт предпринимательства и педагогики Денова, Денов, Узбекистан

Аннотация:

ВВЕДЕНИЕ: в современную эпоху, когда широко внедряются цифровые технологии, становится актуальным вопрос защиты молодого поколения от чужих идей, моральных нарушений, угроз нецивилизованности. С этой точки зрения в данной статье на основе научного подхода анализируются такие понятия, как информационная безопасность, моральный иммунитет, информационная культура, медиаобразование, цифровое наставничество в цифровой среде.

ЦЕЛЬ: целью данной статьи является разработка стратегии эффективной организации духовно-нравственного воспитания студентов вузов в цифровой среде и анализ путей ее практической реализации на научной основе. Исследование направлено на изучение влияния цифровых технологий на процесс духовно-нравственного воспитания, выявление проблем, возникающих в этом процессе, и внесение предложений по их устранению. При этом одной из основных целей статьи является формирование стратегии обеспечения развития студента как нравственной личности на основе национальных и общечеловеческих ценностей, в соответствии с принципом «прославления человеческого достоинства», определенным в рамках «Стратегии развития Нового Узбекистана».

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ: в исследовании использованы философская, историко-педагогическая, методическая, психолого-педагогическая литература, интервью, педагогическое наблюдение, анкетирование, диагностика, педагогический эксперимент-тест. Теоретические взгляды, методы и подходы исследования определяются тем, что они взяты из официальных источников, основанных на республиканских и зарубежных исследованиях в области педагогического образования.

ОБСУЖДЕНИЕ И РЕЗУЛЬТАТЫ: в ходе исследования выявлен ряд проблем в организации духовно-нравственного воспитания в условиях цифровой среды в высших учебных заведениях. В цифровой среде распространение неверной информации и контента, противоречащего нормам морали, может негативно повлиять на морально-нравственное формирование обучающихся.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ: цифровые технологии позволяют донести духовно-нравственное образование до более широкой аудитории и внедрить интерактивные методы, но в этом процессе необходимо преодолеть такие проблемы, как нормативно-правовая база, цифровая грамотность и информационная безопасность. В соответствии с целями, поставленными в рамках «Новой стратегии развития Узбекистана», организация духовно-нравственного воспитания в цифровой среде служит формированию студентов как высоконравственных личностей, основанных на национальных и общечеловеческих ценностях.

Ключевые слова: духовно-нравственное образование, стратегия, образование, ценности, цифровая среда, цифровые технологии, этические нормы, интеграция, инновации.

Для цитирования: Донаева Н.Н. Стратегия организации духовно-этического образования в цифровой среде в вузах. // Inter education & global study. 2025. №5. С. 91-101.

STRATEGY FOR ORGANIZING SPIRITUAL AND ETHICAL EDUCATION IN THE DIGITAL ENVIRONMENT IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

© Nozimxon N. Donayeva¹✉

¹Denov Institute of Entrepreneurship and Pedagogy, Denov, Uzbekistan

Annotation:

INTRODUCTION: in today's era, when digital technologies are widely introduced, the issue of protecting the young generation from foreign ideas, moral violations, and threats of uncivilization is becoming urgent. From this point of view, this article analyzes concepts such as information security, moral immunity, information culture, media education, digital mentoring in the digital environment based on a scientific approach.

AIM: the purpose of this article is to develop a strategy for effective organization of spiritual and moral education of students in higher education institutions in the digital environment and to analyze the ways of practical implementation on a scientific basis. The research is aimed at studying the impact of digital technologies on the process of spiritual and moral education, identifying the problems that arise in this process and making suggestions for their elimination. At the same time, one of the main goals of the article is to form a strategy to ensure the development of students as a moral person based on national and universal values, in accordance with the principle of "glorification of human dignity" defined as part of the "Development Strategy of New Uzbekistan".

MATERIALS AND METHODS: philosophical, historical, pedagogical, methodical, psychological and pedagogic literature study, interview, pedagogical observation, questionnaire, diagnosis, pedagogical experiment-test were used in the research. Theoretical views, research methods and approaches are determined by the fact that they

are taken from official sources, based on republican and foreign researches in the field of pedagogical education.

DISCUSSION AND RESULTS: in the course of the research, a number of problems were identified in the organization of spiritual and moral education in the conditions of the digital environment in higher education institutions. In the digital environment, the spread of incorrect information and content contrary to moral norms can negatively affect the moral and moral formation of students.

CONCLUSION: digital technologies make it possible to bring spiritual and moral education to a wider audience and introduce interactive methods, but in this process it is necessary to overcome problems such as regulatory and legal framework, digital literacy and information security. In accordance with the goals set in the framework of the "New Uzbekistan Development Strategy", the organization of spiritual and moral education in the digital environment serves the formation of students as highly moral individuals based on national and universal values.

Keywords: spiritual and moral education, strategy, education, values, digital environment, digital technologies, ethical norms, integration, innovations.

For citation: Nozimxon N. Donayeva (2025) "Strategy for organizing spiritual and ethical education in the digital environment in higher education institutions", *Inter education & global study*, (5), pp. 91-101. (In Uzbek).

Oliy ta'lim muassasalarida ma'naviy-axloqiy tarbiyaning raqamli muhit sharoitida tashkil etilishi bugungi kunda dolzarb masala hisoblanadi. Raqamli texnologiyalarning tez sur'atlarda rivojlanishi, ta'lim jarayoniga kirib kelishi va uning sifatini o'zgartirishi muhim ahamiyatga ega. Zamonaviy yoshlar raqamli muhitda o'sib, bu erda axloqiy qadriyatlarni shakllantirish zarurati paydo bo'lmoqda. Shu bilan birga, raqamli muhitda tarbiyalash jarayonida ma'naviy-axloqiy qadriyatlarni inobatga olish, o'quvchilarning axloqiy me'yorlari va mas'uliyatlarini rivojlantirish masalalari dolzarb hisoblanadi.

Oliy ta'lim muassasalarida ma'naviy-axloqiy tarbiyani raqamli muhitda tashkil etish strategiyalari, o'quv dasturlarini takomillashtirish, ta'lim jarayonini innovatsion usullar bilan boyitish va talabalar o'rtasida axloqiy muhitni rivojlantirishga qaratilgan. Bu jarayon nafaqat talabalarning bilim darajasini oshirishga, balki ularning shaxsiy rivojlanishiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Shuningdek, zamonaviy raqamli texnologiyalarning o'rganish jarayoniga joriy etilishi, ma'naviy taraqqiyotni qo'llab-quvvatlash va axloqiy me'yorlarni yashashga yondashishda yangi imkoniyatlarni taqdim etadi. Bularning barchasi oliy ta'lim muassasalarining raqobatbardoshligini oshirish va jamiyatda ma'naviy-axloqiy qadriyatlarni mustahkamlashga xizmat qiladi. Shu sababli, mazkur mavzu tadqiqotlar uchun dolzarb va ahamiyatli bo'lib qolmoqda.

Tadqiqotning dastlabki bosqichi sifatida mavjud ilmiy adabiyotlarni o'rganish amalga oshirildi. Bu jarayonda oliy ta'lim muassasalarida ma'naviy-axloqiy tarbiyaning raqamli

muhitda tashkil etilishi bo'yicha mavjud tadqiqotlar, maqolalar va kitoblar ko'rib chiqildi. Adabiyotlarni o'rganish orqali, tadqiqot mavzusining dolzarbligi, muammolari va mavjud yondashuvlar haqida keng ma'lumot olish imkoniyati yaratildi. O'rganilgan manbalar asosida raqamli muhitda ma'naviy tarbiyaning samaradorligini oshirish uchun zarur bo'lgan asosiy tamoyillar va strategiyalar ishlab chiqildi.

Milliy mafkura, g'oyalar kurashi, diniy ekstremizm va xalqaro terrorizm, mafkuraviy immunitetni shakllantirish, yoshlarni axloqiy, g'oyaviy tarbiyalash masalalari bilan o'zbekistonlik tarixchi, sotsiolog, faylasuf, siyosatshunos olimlardan A.Begmatov, N.Jo'rayev, M.Bekmurodov, J.Yaxshilikov, A.Toshanov, S.Otamurodov, A.Ochildiyev, Y.Muhammamin, Q.Quronboyevlar tadqiqotlar olib bordilar.

Xususan, oliy ta'lim tizimida ma'naviy-axloqiy tarbiya masalasi mustaqillik yillaridan boshlab davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida e'tirof etilib kelmoqda. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni asosida shakllangan davlat konsepsiyalari ushbu sohada ilmiy-nazariy asoslar va amaliy yondashuvlarni takomillashtirishga xizmat qilgan. Jumladan, X.Abdug'aniyev [1, 192 B], A.Yo'ldoshev [2, 224 B], I.Qo'chqorov [3, 208 B], Z.Mamarasulov [4, 156 B], G.Asomova, N.Mo'minova kabi olimlar tomonidan yoshlar tarbiyasida milliy qadriyatlarning tutgan o'rni, shaxsning axloqiy shakllanishi, ma'naviy immunitetni kuchaytirish kabi masalalar tahlil etilgan.

So'nggi yillarda raqamli muhitning ta'lim va tarbiyaga ta'siri bo'yicha ham ilmiy izlanishlar olib borilmoqda. Xususan, Sh.Karimova va A.Tashanov [5, 2442-2450], M.Qurbonov [6, 110 B], D.Nurmonov [10, 27-33] kabi tadqiqotchilar raqamli axborot vositalarining yoshlar ongiga ta'siri, ijtimoiy tarmoqlar orqali tarbiyaviy ta'sir mexanizmlari, raqamli pedagogika elementlari asosida ma'naviy-ma'rifiy ishlarni tashkil qilish bo'yicha nazariy va amaliy takliflar ilgari surganlar.

Biroq ushbu tadqiqotlarning ko'pchiligi alohida yo'nalishlar (axborot madaniyati, shaxsiy rivojlanish, ma'naviy etuklik) doirasida olib borilgan bo'lib, ularning aksariyati raqamli texnologiyalar bilan integratsiyalashgan kompleks strategik yondashuv darajasiga chiqa olmagan.

Xalqaro tajribaga nazar tashlaydigan bo'lsak, UNESCO [7], OECD [8, 164-p], European Schoolnet [9, 112-p] kabi tashkilotlar tomonidan raqamli fuqarolik, raqamli axloq, axborot savodxonligi va mediamadaniyat masalalari asosida ko'plab ilmiy-amaliy loyihalar amalga oshirilgan. Masalan, "Digital Citizenship Education" (DCE) konsepsiyasida raqamli axloqiylik tamoyillari asosida yoshlarda ijtimoiy mas'uliyat, axborot tahlil qobiliyati va fuqarolik pozitsiyasini shakllantirishga alohida urg'u berilgan. Biroq, bu konsepsiyalar o'zbek milliy qadriyatlari, urf-odatlar va axloqiy me'yorlariga to'liq moslashtirilmagan.

Shu nuqtayi nazardan, mavjud ilmiy adabiyotlarda raqamli muhitda oliy ta'lim talabalarining ma'naviy-axloqiy tarbiyasini kompleks tarzda tashkil qilish, ularni monitoring qilish, baholash, motivatsiyalash, hamda zamonaviy texnologiyalar orqali qadriyatlarni virtual muhitda uyg'unlashtirishga oid strategik yondashuvlar etarli darajada ishlab chiqilmagan.

Demak, mavzuning ilmiy jihatdan o'rganilganligi ma'lum bir bosqichda turibdi: mavjud tadqiqotlar muayyan nazariy tushunchalar va uslubiy yondashuvlarni belgilagan bo'lsa-da, raqamli transformatsiya kontekstida oliy ta'lim muassasalarida ma'naviy-axloqiy tarbiyani strategik bosqichlar asosida tizimlashtirish, bu borada innovatsion texnologiyalarni maqsadli integratsiya qilish, shuningdek, axloqiy monitoring mexanizmlarini ishlab chiqish hozircha to'liq ochilmagan ilmiy muammo bo'lib qolmoqda.

Bugungi globallashuv, texnologik yangilanish va raqamli transformatsiya davrida ma'naviy-axloqiy tarbiya masalasi dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Oliy ta'lim tizimi - jamiyatning kelajak intellektual salohiyatini shakllantiruvchi poydevor sifatida, nafaqat kasbiy bilimlar, balki yosh avlodda barkamol insoniy fazilatlarni rivojlantirishga ham xizmat qilishi lozim. Ayniqsa, raqamli muhitda shakllanayotgan raqamli tafakkur, ommaviy kommunikatsiyalar va ijtimoiy tarmoqlar vositasida axborotga bo'lgan cheksiz kirish imkoniyati bilan bir qatorda, talabalarning axloqiy immunitetini mustahkamlash zarurati ortmoqda.

Zamonaviy raqamli makon - ikki qirrali hodisa. U bir tomondan ta'lim sifatini oshirish, uzluksiz o'rganish imkoniyatlarini yaratish, ochiq manbalarni kengaytirish orqali ijobiy o'zgarishlarga sabab bo'layotgan bo'lsa, ikkinchi tomondan, yoshlar ongiga begona g'oyalar, engiltak hayot tarzini targ'ib qiluvchi kontent, zo'ravonlik va ekstremizm singari salbiy ta'sirlarni ham olib kirmoqda. Shu bois, oliy ta'lim muassasalarida raqamli muhit sharoitida ma'naviy-axloqiy tarbiyani tizimli, integrativ va ilg'or strategiyalar asosida tashkil etish bugungi kunning dolzarb talabidir.

Bilamizki, oliy ta'lim muassasalarida ma'naviy-axloqiy tarbiyani raqamli muhitda tashkil etish strategiyasi sohasida ilgari amalga oshirilgan tadqiqotlar ko'plab yondashuvlarni taqdim etadi. Masalan, D.H.Jonson raqamli texnologiyalarning ta'limdagi roli va ta'sirini o'rganib, o'quvchilarning axloqiy qadriyatlarining shakllanishida raqamli platformalarning ahamiyatini ta'kidlagan. U, shuningdek, ma'naviy tarbiyaning zamonaviy ta'lim tizimida qanday qilib raqamli resurslar orqali amalga oshirilishini ko'rsatib bergan.

Bundan tashqari, A.M.Smith tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda, raqamli muhitda axloqiy me'yorlarni o'rganish jarayoni va bu jarayonda talabalarning raqamli xavfsizlikka bo'lgan munosabati o'rganilgan. Ushbu tadqiqotlar, raqamli muhitda ma'naviy-axloqiy tarbiyani tashkil etish jarayonida muhim masalalarni ko'rsatadi, lekin bu sohada hali ham ko'plab muammolar va yangilanishlar kerakligi aniq.

Yangi yondashuvlar sifatida, raqamli muhitda axloqiy tarbiyani rivojlantirish uchun interaktiv va gamifikatsiya usullaridan foydalanishni taklif etish mumkin. Bu yondashuvlar talabalarni faol ishtirok etishga undaydi va o'zaro muloqot orqali axloqiy qadriyatlarni tushunishga yordam beradi. Masalan, onlayn o'yinlar va simulyatsiyalar yordamida talabalar turli axloqiy muammolarni hal qilishda amaliy tajriba orttirishlari mumkin.

Mavzuning ilmiy ahamiyati shundaki, u raqamli muhitda ma'naviy-axloqiy tarbiyani rivojlantirishga qaratilgan yangi tadqiqotlarni rag'batlantiradi va oliy ta'lim tizimining samaradorligini oshirishga yordam beradi. Amaliy ahamiyati esa, ta'lim jarayonida raqamli

texnologiyalarni muvaffaqiyatli qo'llash orqali talabalarni axloqiy jihatdan etuk shaxslar sifatida tarbiyalash imkoniyatini yaratadi. Bu, o'z navbatida, jamiyatning ma'naviy-iqtisodiy rivojlanishiga hissa qo'shadi. Shunday qilib, mazkur mavzu, nafaqat ilmiy izlanishlar, balki amaliy tadqiqotlar uchun ham muhim ahamiyatga ega.

Oliy ta'lim muassasalarida ma'naviy-axloqiy tarbiyani raqamli muhit sharoitida tashkil etish strategiyasi zamonaviy ta'lim tizimining eng dolzarb va muhim yo'nalishlaridan biridir. Raqamli muhitning jadal rivojlanishi, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining ta'lim jarayonlariga keng kirib borishi talabalarining ma'naviy-axloqiy tarbiyasida yangi imkoniyatlar va bir qator qiyinchiliklarni keltirib chiqarmoqda. Ushbu strategiya nafaqat talabalarda vatanparvarlik, insonparvarlik, adolat, mas'uliyat va boshqa axloqiy qadriyatlarning shakllanishiga xizmat qiladi, balki ularni raqamli dunyoning xavf-xatarlaridan himoya qilish, axloqiy ongini mustahkamlash va ijtimoiy mas'uliyat tuyg'usini oshirishga qaratilgan. Ma'naviy-axloqiy tarbiya oliy ta'limda talabalarining shaxs sifatida rivojlanishi, ularning jamiyatda o'z o'rnini topishi va global raqamli muhitda o'zini to'g'ri tutish ko'nikmalarini egallashida muhim o'rin tutadi. Raqamli muhitning ta'siri esa bu jarayonni yanada murakkablashtirib, yangi yondashuvlar, usullar va texnologik vositalarni talab qilmoqda.

Zamonaviy dunyoda raqamli muhit nafaqat axborot almashish vositasi, balki ijtimoiy munosabatlar, qadriyatlar va axloqiy me'yorlarni shakllantiruvchi muhim omil sifatida namoyon bo'lmoqda. Internet, ijtimoiy tarmoqlar, sun'iy intellekt va boshqa raqamli platformalar talabalarining dunyoqarashi, xulq-atvori va axloqiy qarorlar qabul qilish jarayonlariga bevosita ta'sir ko'rsatmoqda. Shu bilan birga, raqamli muhitda axborotning haddan tashqari ko'pligi, noto'g'ri yoki manipulyativ ma'lumotlarning tarqalishi, shuningdek, axloqsiz kontent va kiberxavf-xatarlar talabalarining ma'naviy-axloqiy shakllanishiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Bu esa oliy ta'lim muassasalarida ma'naviy-axloqiy tarbiyani tashkil etishda raqamli muhitning ijobiy imkoniyatlaridan foydalanish va uning salbiy ta'sirini minimallashtirish strategiyasini ishlab chiqishni talab qiladi.

Ma'naviy-axloqiy tarbiyani raqamli muhit sharoitida tashkil etish strategiyasining asosiy maqsadi talabalarda mustahkam axloqiy asoslarni shakllantirish, ularning raqamli dunyoda mas'uliyatli fuqaro sifatida ishtirok etish ko'nikmalarini rivojlantirish va global raqobatbardosh shaxs sifatida tayyorlashdan iborat. Bu jarayonda oliy ta'lim muassasalari nafaqat akademik bilimlarni taqdim etish, balki talabalarining ma'naviy dunyosini boyitish, ularning ijtimoiy va axloqiy mas'uliyatini oshirishga xizmat qilishi lozim. Buning uchun raqamli texnologiyalarni tarbiya jarayoniga integratsiyalash, o'quv dasturlarini raqamli muhit talabalariga moslashtirish va pedagogik kadrlarni ushbu sohada malakasini oshirish muhim ahamiyatga ega.

Raqamli muhitda ma'naviy-axloqiy tarbiyani tashkil etishda ijtimoiy tarmoqlarning o'rni alohida ahamiyatga ega. Ijtimoiy tarmoqlar talabalarining kundalik hayotining ajralmas qismiga aylangan bo'lib, ular orqali ma'naviy-axloqiy qadriyatlar targ'ib qilinishi mumkin. Oliy ta'lim muassasalari o'zlarining rasmiy ijtimoiy tarmoq sahifalarida vatanparvarlik, adolat, mehr-oqibat va boshqa axloqiy qadriyatlar haqida kontent joylashtirishi, talabalarni

ijobiy faoliyatga jalb qilishi mumkin. Masalan, talabalarni ijtimoiy loyihalarda ishtirok etishga undovchi postlar, milliy qadriyatlar haqidagi qisqa videolar yoki motivatsion hikoyalar ijtimoiy tarmoqlar orqali targ'ib qilinishi mumkin. Shu bilan birga, ijtimoiy tarmoqlarda salbiy kontentning tarqalishini oldini olish uchun maxsus monitoring tizimlari joriy etilishi lozim.

Bundan tashqari, raqamli muhitda ma'naviy-axloqiy tarbiyani tashkil etishda talabalarining faol ishtiroki muhim ahamiyatga ega. Talabalar nafaqat passiv axborot qabul qiluvchilar, balki raqamli muhitda faol ishtirok etuvchi sub'ektlar sifatida qaralishi kerak.

Buning uchun talabalarni raqamli loyihalarda, ijtimoiy tarmoqlarda ijobiy kontent yaratishda va axloqiy muhokamalarda ishtirok etishga jalb qilish lozim. Masalan, talabalar guruhlari tomonidan milliy qadriyatlar yoki ijtimoiy mas'uliyat haqida qisqa videolar tayyorlanishi, ular ijtimoiy tarmoqlarda tarqatilishi mumkin. Bu nafaqat talabalarining ijodiy salohiyatini oshiradi, balki ularning ma'naviy-axloqiy qadriyatlarini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Raqamli muhitda ma'naviy-axloqiy tarbiyani tashkil etish strategiyasining muvaffaqiyati ko'p jihatdan davlat, oliy ta'lim muassasalari va jamiyatning hamkorligiga bog'liq. Davlat tomonidan raqamli muhitda axloqiy me'yorlarni targ'ib qiluvchi qonunlar va dasturlar qabul qilinishi, oliy ta'lim muassasalari tomonidan ushbu dasturlarni amalga oshirish uchun resurslar ajratilishi zarur. Shu bilan birga, jamiyat, xususan, ota-onalar va ijtimoiy tashkilotlar ham talabalarining ma'naviy-axloqiy tarbiyasida faol ishtirok etishi lozim. Masalan, ota-onalar bilan hamkorlikda raqamli muhitda xavfsiz foydalanish bo'yicha seminarlar tashkil etilishi, ijtimoiy tashkilotlar tomonidan talabalarni ijobiy faoliyatga jalb qiluvchi loyihalar amalga oshirilishi mumkin.

Raqamli muhitning xavf-xatarlarini minimallashtirish uchun oliy ta'lim muassasalarida maxsus kiberxavfsizlik va raqamli axloq bo'yicha dasturlar joriy etilishi lozim. Talabalar kiberbulling, shaxsiy ma'lumotlarning o'g'irlanishi va boshqa raqamli xavf-xatarlardan himoyalaniş usullarini o'rganishlari zarur. Shu bilan birga, raqamli muhitda axloqiy me'yorlarga rioya qilish, masalan, boshqalarning shaxsiy chegaralariga hurmat ko'rsatish, noto'g'ri ma'lumot tarqatmaslik kabi masalalar bo'yicha doimiy ravishda treninglar o'tkazilishi lozim.

Demakki, oliy ta'lim muassasalarida ma'naviy-axloqiy tarbiyani raqamli muhit sharoitida tashkil etish strategiyasi talabalarining shaxs sifatida rivojlanishi, ularning jamiyatda o'z o'rnini topishi va global raqamli dunyoda mas'uliyatli fuqaro sifatida ishtirok etishi uchun muhim ahamiyatga ega. Ushbu strategiya raqamli savodxonlikni oshirish, o'quv dasturlarini yangilash, pedagoglar malakasini oshirish, ijtimoiy tarmoqlardan samarali foydalanish va talabalarni faol ishtirok etishga jalb qilish kabi yo'nalishlarni qamrab oladi.

Shu bilan birga, davlat, oliy ta'lim muassasalari va jamiyatning hamkorligi strategiyaning muvaffaqiyatli amalga oshirilishini ta'minlaydi. Raqamli muhitning imkoniyatlaridan to'g'ri foydalanish va uning xavf-xatarlarini minimallashtirish orqali talabalarda mustahkam ma'naviy-axloqiy asoslarni shakllantirish mumkin bo'lib, bu

ularning kelajakda muvaffaqiyatli va mas'uliyatli shaxs sifatida rivojlanishiga zamin yaratadi.

Oliy ta'lim muassasalarida ma'naviy-axloqiy tarbiyani raqamli muhit sharoitida tashkil etish jarayonida bir qator muhim ilmiy muammolar mavjud. Ushbu muammolar, ta'lim jarayonining sifatini oshirishga, talabalar o'rtasida axloqiy qadriyatlarni rivojlantirishga va raqamli muhitda samarali ta'lim berishga to'sqinlik qilishi mumkin. Quyida ushbu muammolar va ularni hal qilish yondashuvlari tahlil qilinadi.

Oliy ta'lim muassasalarida ma'naviy-axloqiy tarbiyani raqamli muhit sharoitida tashkil etish jarayonida mavjud muammolar, ta'lim jarayonining sifatini pasaytirishi, talabalar o'rtasida axloqiy qadriyatlarni shakllantirishga to'sqinlik qilishi mumkin. Ushbu muammolarni hal qilish uchun esa, innovatsion yondashuvlar, o'qituvchilarni tayyorlash, talabalar uchun treninglar va ijtimoiy muloqotni rivojlantirishga qaratilgan dasturlar ishlab chiqish zarur. Faqat shunday qilib, raqamli muhitda ma'naviy-axloqiy tarbiyani samarali tashkil etish mumkin bo'ladi. Bu, o'z navbatida, jamiyatda axloqiy qadriyatlarni mustahkamlashga hissa qo'shadi.

Tadqiqot natijalari, oliy ta'lim muassasalarida ma'naviy-axloqiy tarbiyani raqamli muhit sharoitida samarali tashkil etishning muhim jihatlarini ochib berdi. Ushbu tadqiqot davomida talabalar o'rtasida axloqiy qadriyatlarning shakllanishi, raqamli ta'lim vositalarining samaradorligi, ijtimoiy muloqot va axloqiy muammolar, shuningdek, o'qituvchilarning tayyorgarligi kabi muhim omillar o'rganildi. Olingan natijalar asosida muhim xulosalar va tavsiyalar ishlab chiqildi.

Talabalar o'rtasida axloqiy qadriyatlarning shakllanishi jarayoni tadqiqotda ko'rsatilganidek, raqamli muhitda o'qiyotgan yoshlar ko'plab qiyinchiliklarga duch kelishmoqda. Ular raqamli platformalarda axloqiy me'yorlarni tushunishda noaniqliklar bilan yuzma-yuz kelmoqda. Bu holat, raqamli muhitda ta'lim berish jarayonida axloqiy qadriyatlarni qo'llab-quvvatlashning zarurligini ko'rsatadi. Ta'lim muassasalari, raqamli platformalarda axloqiy me'yorlarni o'rganish uchun maxsus modullar va dasturlar ishlab chiqish orqali talabalarni axloqiy qarorlarni qabul qilishda yanada mas'uliyatli bo'lishlariga yordam berishi muhimdir.

Raqamli ta'lim vositalarining samaradorligi ham tadqiqotda o'z ifodasini topdi. O'tkazilgan tajribalar va kuzatuvlar, raqamli texnologiyalarni qo'llash orqali ta'lim jarayonining sifatini oshirish mumkinligini ko'rsatdi. Talabalar, raqamli vositalardan foydalanish orqali axloqiy muammolarni hal qilishda amaliy tajriba orttiradilar. Bu, o'z navbatida, ta'lim jarayonining samaradorligini oshiradi va o'quvchilarning axloqiy qadriyatlarini rivojlantirishga yordam beradi.

Ijtimoiy muloqot va axloqiy muammolar tadqiqot natijalarida alohida e'tiborga olindi. Kiberbullying va boshqa salbiy axloqiy xatti-harakatlar talabalar ruhiy holatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi, bu esa ularning o'qish jarayoniga va ma'naviy rivojlanishiga to'sqinlik qiladi. Shuning uchun, ta'lim muassasalari ijtimoiy muloqot va axloqiy masalalar bo'yicha maxsus dasturlar ishlab chiqishlari zarur. Talabalar o'rtasida ijtimoiy muloqotni rivojlantirish va

kiberbullyingga qarshi kurashish bo'yicha ongli kampaniyalar o'tkazish, axloqiy muammolarni hal qilishda muhim ahamiyatga ega.

O'qituvchilar va professor-o'qituvchilarning raqamli muhitda ma'naviy-axloqiy tarbiyani amalga oshirish uchun tayyorgarlik darajasi tadqiqot natijalarida alohida e'tiborga olindi. O'qituvchilar raqamli texnologiyalarni qo'llashda etarli bilimga ega emasligi, ta'lim jarayonining samaradorligini pasaytirishi mumkin. Ushbu holatni bartaraf etish uchun, o'qituvchilarni raqamli ta'lim vositalaridan samarali foydalanishga o'rgatish bo'yicha maxsus dasturlar ishlab chiqilishi zarur. O'qituvchilar uchun doimiy ravishda malaka oshirish kurslari tashkil etish, ularning pedagogik va raqamli ko'nikmalarini oshirishga yordam beradi.

Tadqiqot natijalari, nafaqat ilmiy, balki amaliy ahamiyatga ham ega. Ular oliy ta'lim muassasalarida ma'naviy-axloqiy tarbiyani raqamli muhitda samarali tashkil etish uchun zarur bo'lgan strategiyalarni ishlab chiqishga yordam beradi. Natijalar, ta'lim jarayonini takomillashtirishga qaratilgan tavsiyalarni ishlab chiqishda asos bo'lib xizmat qiladi. Ma'naviy-axloqiy tarbiyani raqamli muhitda tashkil etish, jamiyatda axloqiy qadriyatlarni mustahkamlashga, shuningdek, yosh avlodning ma'naviy rivojlanishiga hissa qo'shadi.

Shunday qilib, tadqiqot natijalari oliy ta'lim muassasalarida ma'naviy-axloqiy tarbiyani raqamli muhit sharoitida qanday samarali tashkil etish mumkinligi haqida muhim ma'lumotlar taqdim etdi. Ushbu natijalarni amalga oshirish va ularni amaliyotga joriy etish orqali, ta'lim jarayonining sifatini oshirish, talabalar o'rtasida axloqiy qadriyatlarni rivojlantirish va raqamli muhitda muvaffaqiyatli ta'lim berishga erishish mumkin. Tadqiqot, shuningdek, kelgusi tadqiqotlar uchun yangi yo'nalishlar va imkoniyatlarni ochadi, bu esa ilmiy izlanishlarning rivojlanishiga hissa qo'shadi.

Xulosa qilib aytganda, raqamli muhit sharoitida ma'naviy-axloqiy tarbiya strategiyasini ishlab chiqish - talabaning raqamli savodxonligi, tanqidiy fikrlashi, axborotga nisbatan ongli yondashuvi, ijtimoiy mas'uliyati va milliy g'ururini uyg'otish imkoniyatidir. Raqamli transformatsiya jarayonida faqat texnologiyani emas, balki insoniylikni, odob-axloqni, milliy va umuminsoniy qadriyatlarni uyg'un tarzda shakllantirish oliy ta'lim strategiyasining ajralmas qismiga aylanishi zarur. Buning uchun esa integratsiyalashgan, moslashuvchan va ko'p darajali yondashuvlar asosida ishlovchi innovatsion raqamli pedagogik model ishlab chiqilishi va joriy etilishi zarur.

ADABIYOTLAR RO'YXATI | СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ | REFERENCES

1. Абдуганиев Х.Х. Духовность и молодежь: проблемы и перспективы. – Ташкент: Fan, 2002. – 192 с.
2. Юлдашев А. Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунчалар ва тамойиллар. – Тошкент: Ўзбекистон, 2000. – 224 б.
3. Қўчқоров И. Ижтимоий фалсафа. – Тошкент: Иқтисодиёт, 2011. – 208 б.
4. Мамарасулов З. Маънавий тарбиянинг назарий-методологик асослари. – Тошкент: ТДПУ нашриёти, 2018. – 156 б.

5. Tashanov A., Karimova Sh. Digital Education and Youth Spirituality in Uzbekistan: Challenges and Opportunities // International Journal of Psychosocial Rehabilitation. – 2020. – Vol. 24, Issue 10. – P. 2442–2450.
6. Quronov M., Mo'minova N. Oliy ta'limda axloqiy tarbiyaning innovatsion yondashuvlari. – Toshkent: TDPU, 2021. – 110 b.
7. ЮНЕСКО. Рекомендации по цифровому гражданскому образованию (DCE): <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000375116>
8. OECD. Education in the Digital Age: Healthy and Responsible Use of Technology in Schools. – OECD Publishing, 2023. – 164 p.
9. European Schoolnet. Digital Citizenship Education Handbook. – Brussels: Council of Europe, 2019. – 112 p.
10. Nurmonov D., Qurbonov M. Talabalarda ma'naviy immunitetni shakllantirishda raqamli texnologiyalarning o'rni // Pedagogik ta'lim. – 2022. – №3(41). – B. 27–33.

MUALLIF HAQIDA MA'LUMOT [ИНФОРМАЦИЯ ОБ АВТОРЕ] [AUTHORS INFO]

✉ **Donayeva Nozimxon Norbo'tayevna**, o'qituvchi [**Донаева Нозимхон Норбутайевна**, преподаватель], [**Nozimxon N. Donayeva**, teacher]; manzil: manzil: O'zbekiston, Denov, Yangi Turon, 2-a uy [адрес: Узбекистан, Denov, Sharof Rashidov, 360], [address: Uzbekistan, Denov, Sharof Rashidov, 360]; E-mail: ndonayeva@dtpi.uz

Original paper

BIOLOGIYANI O'QITISHDA O'QUVCHILARNING O'QUV-IJODIY FAOLIYATINI TASHKIL ETISHDA MASALA VA MASHQLARDAN FOYDALANISH

© S.Z. Jumayev¹✉ R.E. Zokirov²✉

^{1,2}Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti, Toshkent, O'zbekiston

Annotatsiya

KIRISH: Biologiyani o'qitishda o'quvchilarning o'quv-ijodiy faoliyatini tashkil etishda masala va mashqlardan foydalanish o'quv jarayonini samarali bo'lishini, o'quvchilarning biologik bilimlarni chuqur anglab olishini, ularni amaliyotda qo'llashini hamda tabiatga bo'lgan munosabatini shakllantirishini ta'minlaydi.

MAQSAD: Biologiyani o'qitishda masala va mashqlardan foydalanish o'quvchilarning o'quv-ijodiy faoliyatini tashkil etish natijasida mustaqil va kreativ rivojlantirishni o'rganish.

MATERIALLAR VA METODLAR: tadqiqotda falsafiy, tarixiy, pedagogik, metodik, psixologik va pedagogikaga oid adabiyotlarni o'rganish, suhbat, pedagogik kuzatish, so'rovnomalar, diagnostika, pedagogik tajriba-sinovdan foydalanildi. Nazariy qarashlar, tadqiqot usullari va yondashuvlar rasmiy manbalardan olinganligi, pedagogik ta'lim sohasidagi respublika va xorijiy davlat tadqiqotlariga asoslanganligi bilan belgilanadi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR: mazkur maqolada biologiya fanini o'qitishda mustaqil va kreativ fikrlashni rivojlantirishni ta'minlashda masala va mashqdan foydalanish orqali o'rganuvchilarning o'quv-bilish faoliyatini tashkil etishning pedagogik asoslari, hamda metodikasi yoritib berilgan.

XULOSA: Biologiya fanini o'qitishda masala va mashqlardan foydalanish o'quvchilarning nafaqat nazariy bilimlarini mustahkamlash, balki ularning ijodiy tafakkurini rivojlantirishda ham muhim rol o'ynaydi. O'quv-ijodiy faoliyat orqali o'quvchilar ilmiy fikrlash, kuzatish, tahlil qilish, xulosa chiqarish va muammoli vaziyatlarga ijodiy yondashish ko'nikmalarini egallaydi. Ushbu yondashuv darslarni yanada qiziqarli, interaktiv va samarali qiladi hamda o'quvchilarda mustaqil fikrlash va ilmiy izlanishga bo'lgan qiziqishni kuchaytiradi.

Kalit so'zlar: bilim, malaka, ko'nikma, o'quv faoliyati, masala va mashq ishlash, ma'lumot, kreativ fikrlash, mustaqil fikrlash, bilim egallash.

Iqtibos uchun: Jumayev S.Z., Zokirov R.E. Biologiyani o'qitishda o'quvchilarning o'quv-ijodiy faoliyatini tashkil etishda masala va mashqlardan foydalanish. // Inter education & global study. 2025. №5. B. 102-110.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ЗАДАЧ И УПРАЖНЕНИЙ В ОРГАНИЗАЦИИ УЧЕБНОЙ И ТВОРЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СТУДЕНТОВ В ПРЕПОДАВАНИИ БИОЛОГИИ

© С.З. Жумайев^{1✉} Р.Е. Зокиров^{2✉}

^{1,2}Ташкентский государственный педагогический университет имени Низами,
Ташкент, Узбекистан

Аннотация

ВВЕДЕНИЕ: использование задач и упражнений в организации учебно-творческой деятельности учащихся при обучении биологии обеспечивает эффективность учебного процесса, глубокое понимание учащимися биологических знаний, их применение на практике и формирование отношения к природе.

ЦЕЛЬ: Использование задач и упражнений в преподавании биологии, обучение самостоятельному и творческому развитию в результате организации учебно-творческой деятельности учащихся.

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ: в исследовании использовались изучение философской, исторической, педагогической, методической, психологической и педагогической литературы, беседа, педагогическое наблюдение, анкетирование, диагностика, педагогический эксперимент. Теоретические взгляды, методы исследования и подходы определяются тем, что они взяты из официальных источников, основаны на отечественных и зарубежных исследованиях в области педагогического образования.

ОБСУЖДЕНИЕ И РЕЗУЛЬТАТЫ: в данной статье освещены педагогические основы и методика организации учебно-познавательной деятельности обучающихся посредством использования задач и упражнений для обеспечения развития самостоятельного и креативного мышления в преподавании биологии.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ: использование задач и упражнений при обучении биологии играет важную роль не только в закреплении теоретических знаний учащихся, но и в развитии их творческого мышления. Через учебно-творческую деятельность учащиеся приобретают навыки научного мышления, наблюдения, анализа, формулирования выводов и креативного подхода к проблемным ситуациям. Такой подход делает уроки более увлекательными, интерактивными и результативными, а также усиливает интерес учащихся к самостоятельному мышлению и научному поиску.

Ключевые слова: знания, умения, навыки, учебная деятельность, решение задач и упражнений, информация, креативное мышление, самостоятельное мышление, приобретение знаний.

Для цитирования: Жумайев С.З., Зокиров Р.Е. Использование задач и упражнений в организации учебной и творческой деятельности студентов в преподавании биологии. // Inter education & global study. 2025. №5. С. 102-110

USE OF PROBLEMS AND EXERCISES IN ORGANIZING STUDENTS' EDUCATIONAL AND CREATIVE ACTIVITY IN BIOLOGY TEACHING

© Sirojiddin Z. Jumayev^{1✉} Rustam E. Zokirov^{2✉}

1,2Tashkent State Pedagogical University named after Nizami, Tashkent, Uzbekistan

Annotation

INTRODUCTION: using problems and exercises in organizing students' learning and creative activities in teaching biology ensures the effectiveness of the educational process, students' deep understanding of biological knowledge, its practical application, and the formation of a relationship to nature.

AIM: using problems and exercises in teaching biology, teaching independent and creative development as a result of organizing students' learning and creative activities

MATERIALS AND METHODS: the study employed methods of studying philosophical, historical, pedagogical, methodological, psychological, and pedagogical literature, conversation, pedagogical observation, questionnaires, diagnostics, and pedagogical experiment. The theoretical views, research methods, and approaches are determined by the fact that they are taken from official sources, based on domestic and foreign research in the field of pedagogical education.

DISCUSSION AND RESULTS: this article explores the pedagogical foundations and methodology for organizing students' learning and cognitive activities through the use of problems and exercises to ensure the development of independent and creative thinking in biology education.

CONCLUSION: the use of problems and exercises in teaching biology plays a vital role not only in reinforcing students' theoretical knowledge but also in developing their creative thinking. Through learning-based creative activities, students acquire skills in scientific reasoning, observation, analysis, drawing conclusions, and approaching problem situations creatively. This approach makes lessons more engaging, interactive, and effective, while also fostering independent thinking and a deeper interest in scientific research among students.

Keywords: knowledge, skills, abilities, learning activities, problem-solving and exercises, information, creative thinking, independent thinking, knowledge acquisition.

For citation: Sirojiddin Z. Jumayev, Rustam E. Zokirov (2025) "Use of problems and exercises in organizing students' educational and creative activity in biology teaching", Inter education & global study, (5), pp. 102-110 (In Uzbek).

O'quvchilarning o'quv-ijodiy faoliyatini tashkil etishning didaktik asoslari ta'lim jarayonining samaradorligini oshirish va o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish maqsadida muhim ahamiyatga ega.

Biologik tushunchalar, jonli tabiat hodisalari va jarayonlarini aks ettiruvchi aql-idrok mahsuli sifatida, insoniyatning biologiya fanidagi izlanishlari va tajribalari natijasida shakllangan. Bu tushunchalar, hayotning xilma-xilligi, uning evolyutsiyasi, genetikasi va ekologik muhit bilan o'zaro ta'siri kabi ko'plab mavzularni o'z ichiga oladi. Har bir yangi tushuncha avvalgi bilim va ko'nikmalarga tayanadi hamda ularni boyitadi. Biologik ta'limda

tushunchalarni shakllantirish usullarining samaradorligi o'qituvchining metodik mahorati, o'quv materiallarining sifatiga, shuningdek, o'quvchining kognitiv qobiliyatlariga bog'liq. Shuning uchun, o'quv materialining tarkibiy birligi sifatida biologik tushunchalar o'quv jarayonining yetakchi kuchi va samarali natijalarga erishishning muhim omili hisoblanadi. Aynan shu tushunchalar orqali o'quvchilar jonli tabiatning murakkab mexanizmlarini tushunishga, atrof-muhit bilan o'zaro munosabatlarni tahlil qilishga va ekologik madaniyatni shakllantirishga qodir bo'ladilar.

Biologik tushunchalarni o'rganishda masalalardan foydalanish nafaqat o'quvchilarning qiziqishini oshiradi, balki ularning analitik fikrlash qobiliyatlarini ham rivojlantiradi. Masalalar orqali biologik jarayonlarning mantiqiy tushunilishi ta'minlanadi va nazariy bilimlar amaliy sharoitlarda qanday qo'llanilishini ko'rsatadi. Masalalar yechish jarayonida o'quvchilar biologik qonuniyatlar, ekosistemalar, genetik o'zgarishlar va organizmlar orasidagi o'zaro ta'sirlarni yanada chuqurroq o'rganish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Masala - bu kundalik turmushimizda yuz beradigan vaziyatlarning tabiiy tilda namoyon bo'lishidir. Masalalar asosan uch bo'limdan iborat bo'ladi: 1. Masala sharti o'rganilayotgan vaziyatni tavsiflovchi ma'lum va noma'lum miqdoriy ko'rsatkichlar hamda ular o'rtasidagi miqdoriy aloqalar haqidagi ma'lumotlarni anglatadi; 2. Masalaning talabi masala shartida keltirilgan miqdoriy munosabatlarda aniqlanishi lozim bo'lgan narsani ifodalashdir; 3. Masala operatori - masala talabini bajarish sharoitida miqdoriy munosabatlarga nisbatan amalga oshiriladigan harakatlar majmuidir. Tenglama tuzish yo'li bilan masalani yechish, tenglamani tuzish orqali masala talabini bajarish, masalada talab qilinadigan miqdorni imkon qadar bitta harf bilan belgilash, masala shartida ishtirok etuvchi miqdorni ma'lum bir harf orqali ifodalash, masala shartida ko'rsatilgan miqdoriy munosabatlar, mantiqiy to'g'ri amallar ketma-ketligi va uni yechish[1;86].

Masalalar yechish ijodiy faoliyati nafaqat muammolarni hal qilish, balki yangi g'oyalar va yechimlarni ishlab chiqish jarayonidir. Ushbu jarayon, insonning tafakkurini kengaytirishga, mantiqiy fikrlash va analitik qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi. Har bir muammo yechimni talab etadi, va ijodiy yondoshuv orqali biz aniq va maqsadga muvofiq yechimlarni topish imkoniyatiga ega bo'lamiz. Bu esa, o'z navbatida, insonning shaxsiy va professional rivojlanishiga xizmat qilishi mumkin. Ijodiy faoliyat davomida har xil muqobil yechimlar ilg'ash imkoniyati paydo bo'ladi. Har bir masala turli xil qirralarga ega bo'lishi mumkin, va ijodiy fikrlash orqali har bir tomonini ko'ra olish juda muhimdir. Muqobil yechimlar nafaqat an'anaviy yondoshuvlarni yangilash, balki kutilmagan va innovatsion g'oyalarni ham tadqiq etishga imkon yaratadi. Shunday qilib, masalalar yechish ijodiy faoliyati murakkab vaziyatlarda samarali qarorlar qabul qilish imkonini beradi va bu jarayon davomida insonning ijodiy potentsiali to'liq ochiladi.

O'quvchilarning kreativ qobiliyatlarini shakllantirishga yo'naltirilgan ta'lim ko'plab manbalarda kreativ (lotincha "creatio" - yaratish, ijod qilish) ta'lim sifatida izohlanadi. Agar o'qitishning klassik shaklida o'quvchilarga avvaldan ma'lum bo'lgan ma'lumotlar, bilimlar,

tushunchalar, ko'nikma va malakalarni berishga ko'proq e'tibor qaratilgan bo'lsa, o'qitishning kreativ shaklida ijodiy fikrlash, izlanish, test o'tkazish, tajriba o'tkazish qobiliyati qo'llab-quvvatlanadi. Albatta, yangilik yaratish uchun avval mavjud bilimlarni puxta o'zlashtirish, talab etiladi, buni ham yoddan chiqarmaslik kerak[2;79].

Ta'limning an'anaviy shakli o'quvchilar ongiga bilim va ko'nikmalarni singdirishga yo'naltirilgan bo'lsa, ijodiy ta'lim shakli ijodiy fikrlash va innovatsion yondashuvlarni rivojlantirishga xizmat qiladi. Kreativlik - bu o'quv jarayonida nafaqat mavjud bilimlarni esga tushirish, balki ularni yangi g'oyalar va yangi yechimlarga o'tkazish jarayonidir. Shu nuqtayi nazardan o'quvchilarning bilimlarini mustahkamlash bilan bir qatorda ijodiy qobiliyatlarini ham rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Ta'lim mazmuni nazariyasiga ko'ra, mualliflar ijodiy faoliyatning quyidagi jihatlarini aniqlaganlar: bilim va ko'nikmalarni yangi sharoitlarga ko'chirish; tanish vaziyatda muammolarni ko'ra bilish; obyektning yangi vazifasini anglash; obyekt tuzilishini idrok etish; muqobil yechimlarni ilg'ash (ya'ni turli xil yechim variantlarini ko'ra bilish); ma'lum yechim usullarini birlashtirib qo'llash; boshqa usullar ma'lum bo'lsa, muammoni hal qilishning printsiplal jihatdan yangi usulini topish. O'quv faoliyatining yuqoridagi xususiyatlari o'quvchilarni mavjud va ular uchun muhim bo'lgan muammolar va murakkab vazifalarni hal qilishga jalb qilish jarayonida shakllanadi[3;142].

Ushbu jarayon o'quvchilarga jamiyat va atrof-muhit muammolarini tushunish va ularga yechim topish imkonini ham beradi. Ular jamoa bo'lib ishlash, fikr almashish va bir-biridan o'rganish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Bunday faollik jarayoni o'quvchilarning o'ziga bo'lgan ishonchini orttiradi va kelajakda yuqori maqsadlarga erishishga undaydi.

Ko'nikma - bu o'zlashtirilgan bilimlar negizida amalga oshirilib, amalda maqsadga muvofiq harakatlarga tayyorlikda ifodalanadigan ongli faoliyat. U harakatning alohida qismlarini favqulodda tez, aniq va maqsadli bajarish qobiliyatini ifodalovchi ko'nikmaning tarkibiy qismi bo'lib, o'quvchilarda ko'p marta takrorlanadigan mashqlar natijasida paydo bo'ladi[4;92].

Har bir insonning o'z-o'zini rivojlantirishi va muammolarni hal qilish uchun olingan bilimlar asosida ongli faoliyatni amalga oshirish muhimdir. Bu jarayon o'zlashtirilgan nazariy bilimlarni amaliyotda faol qo'llashni talab qiladi, bu orqali inson yangi vaziyatlarga moslashish va tezkor qaror qabul qilish qobiliyatini rivojlantiradi. Jumladan, o'quvchi darslardan olgan ma'lumotlarini hayotda qo'llasa, nafaqat bilimini mustahkamlaydi, balki amaliy ko'nikmalarini ham rivojlantiradi.

X.A.Sultanova ta'lim texnologiyalari bo'yicha ko'nikmalarni o'quv (o'quv materialini tushunish, o'quv materialini mantiqiy tahlil qilish, ijodkorlik bilan bog'liq) va umumiy, aniq fanlar guruhida qo'llaniladigan, qo'llanilish sohasi bo'yicha barcha fanlarda qo'llaniladigan bir fan doirasidagi ko'nikmalarga ajratadi[5;64].

Pedagogik texnologiyalar sohasidagi ko'nikmalar zamonaviy ta'lim jarayonining ajralmas qismidir. Bugungi kunda kelajak avlod tarbiyasida yangi texnologiyalarni qo'llash zarurati ortib bormoqda. Ta'lim texnologiyalaridan foydalanib, o'qituvchi o'z darslarining interfaolligini oshiradi va o'quvchilarning faol ishtirokini ta'minlaydi.

Didaktikada ta'lim mazmuni komponentlari ko'pgina olimlar tomonidan aniqlab berilgan. Chunonchi, akademik I.Yu.Lemer ta'lim mazmuni komponentlariga quyidagilarni kiritgan: 1. Bilimlar (ilmiy tushunchalar, g'oyalar, qonunlar, ilmiy nazariyalar). 2. Faoliyat usullari (ko'nikma va malakalar). 3. Ijodiy faoliyat tajribalari. 4. Qadriyatlar tizimi kiritilgan [6;147].

Ta'lim mazmuni komponentlari ta'lim jarayonining asosiy asoslarini tashkil etuvchi muhim unsurlardir, ular birgalikda ta'lim samaradorligini belgilaydi. Akademik I.Yu. Lemer tomonidan taklif etilgan komponentlar ta'lim jarayonining har tomonlama rivojlanishi uchun zarur hisoblanadi. Birinchi komponent - bilimlar, o'quvchilarga ilmiy tushunchalar, qonunlar, g'oyalar va nazariyalarni o'rganish imkonini beradi. Bu bilimlar o'quvchilarning mantiqiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish uchun zarur bo'lib, ta'lim jarayonida tizimli va izchil taqdim etilishi lozim, chunki bu keng va chuqur bilimlarni shakllantirishga xizmat qiladi. Ikkinchi komponent - faoliyat usullari, o'quvchilarning ko'nikmalarini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Bu usullar o'quvchilarga o'rganilgan bilimlarni amaliyotda qo'llash imkonini beruvchi tayyorgarlik va mahoratlarni egallashga yordam beradi. O'quvchilar darslarda olingan bilimlarni real hayotda qo'llay olish qobiliyatini oshiradi, bu esa ularga kelajakda muvaffaqiyatli hayot kechirish uchun zarur bo'ladigan ko'nikmalarni shakllantirishga xizmat qiladi. Uchinchidan, ijodiy faoliyat tajribalari o'quvchilarning ijodiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan muhim komponentdir. O'quv jarayonida ijodiy faoliyatni rivojlantirish, o'rganilgan ma'lumotlar asosida yangi g'oya va yechimlarni ishlab chiqarishga imkon beradi. Bu tajribalar o'quvchilarga muammolarni hal etish va innovatsion yechimlarni izlashda yordam berishi bilan birga, ularning ijodkorlik qobiliyatini shakllantiradi. Qadriyatlar tizimi esa ta'limning ma'naviy va axloqiy jihatlarini o'z ichiga oladi. Bu komponent o'quvchilarga ijtimoiy qadriyatlar, axloqiy me'yorlar va estetik tushunchalar asosida jamiyatda muvaffaqiyatli ijtimoiylashish uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarni o'rgatadi. Bu, o'z navbatida, o'quvchilarning shaxsiy rivojlanishiga va mas'uliyatli fuqarolarga aylanishlariga yordam beradi. Umuman olganda, ta'lim mazmuni komponentlarining to'g'ri va samarali birikmasi o'quvchilarning holatini, qobiliyatlarini va ijtimoiy moslashuvchanligini shakllantirish jarayonida muhim rol o'ynaydi. Bu komponentlar birgalikda ta'lim jarayonining samaradorligini oshirishga va o'quvchilarning bilim va ko'nikmalarini kompleks ravishda rivojlantirishga xizmat qiladi.

Malaka - bu avtomatlashtirilgan, o'zlashtirilgan, ma'lum bir usul bilan xatosiz bajariladigan harakat. Bu shaxsning harakatlarini amalga oshirish va boshqarishning avtomatlashtirilgan shaklidir. Kishining ko'nikmalari shunday xususiyatlarga egaki, bunda uning harakatlari yengil, tez, bamisoli o'z-o'zidan sodir bo'ladi[4;58].

Ta'kidlash joizki, malaka insonning harakatlarini avtomatlashtiradi, bu esa uning diqqatini va energiyasini boshqa muhim vazifalarga qaratish imkonini beradi. Masalan, sportchi o'z harakatlarini malaka darajasida bajarishi natijasida, o'yin jarayonida strategik fikrlashga ko'proq e'tibor qaratishi mumkin. Shu bilan birga, malakaning rivojlantirilishi uchun muntazam mashg'ulotlar va o'z-o'zini rivojlantirish zarur. O'z vaqtida muayyan

ko'nikmalarni amaliyotda qo'llash va qiyin vaziyatlarga moslashish, shaxsni yangi malakalarga ega bo'lishiga olib keladi.

Malaka o'rganish jarayonida insonning o'ziga bo'lgan ishonchi ham oshadi. O'z harakatlarini avtomatlashtirish orqali shaxs o'z ustidagi nazoratini yuksaltiradi va xatolarni kamaytirishi mumkin. Bu esa, ba'zi vaziyatlarda hayotiy muammolarni yengil hal etishga imkon beradi. Shuning uchun, malaka nafaqat professional faoliyatda, balki kundalik hayotda ham muhim ahamiyatga ega. Inson o'z malakalari yordamida yengil va tez harakat qilishni o'rganishi, uning ijodiy faoliyat tajribasini sezilarli darajada oshiradi.

Ta'lim mazmunining uchinchi komponenti - bu ijodiy faoliyat tajribasi - o'quvchilarning ilgari egallagan bilimi, ko'nikma, malaka va kompetensiyalarini yangi, kutilmagan vaziyatlarda qo'llash orqali shakllantiriladi. Shuning uchun o'qituvchi ta'lim jarayonida o'quvchilarga muammoli vaziyatlarni yaratish natijasida oldingi fanlardan egallagan bilimi, ko'nikma, malaka va kompetensiyalarini kutilmagan vaziyatlarda qo'llash imkoniyatini berishi, ularda mustaqil va adekvat ijodiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishga zamin tayyorlashi lozim [6;108].

Ta'lim mazmunining uchinchi komponenti sifatida ijodiy faoliyat tajribasi ta'lim jarayonining ajralmas qismidir. O'quvchilarning ilgari egallagan bilimlari, ko'nikmalari, malakalari va kompetensiyalarini yangi va kutilmagan vaziyatlarga ugulash imkoniyati, ularning ijodiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Bu jarayonda o'qituvchi o'quvchilarga muammoli vaziyatlarni yaratib, ularni yechish uchun o'zi oldingi fanlardan olingan bilimlarni qanday qilib amaliy hayotda qo'llashlarini o'rganishga undashi kerak.

Ta'lim jarayoni o'quvchilarda mustaqil fikrlash va ijodiy faoliyat ko'nikmalarini shakllantirishga yo'naltirilishi lozim. Buning uchun muammoli vaziyatlar o'quvchilarning tanqidiy fikrlashini, ijodiy yechimlar topishini va maxsus metodologiyalarni qo'llashini talab qiladi. O'qituvchilar o'zlarini faqat bilim beruvchilar sifatida emas, balki o'quvchilarning ijodiy rivojlanishiga hissa qo'shuvchi murabbiylar sifatida ko'rishlari kerak.

Mavjud bilimlarni yangi sharoitlarda qo'llash, o'quvchilarga o'zlarini ijodiy ifodalash imkoniyatini beradi. Bu esa ularning o'z fikrini, qarorini va yondashuvini shakllantirishda muhim omil bo'ladi. Shuning uchun, o'qituvchilar kreativ fikrlashni rag'batlantirish va mustaqil ish faoliyatini sichqoncha chiqarishi kerak, bu esa o'quvchilarning nafaqat akademik, balki hayotiy ko'nikmalarini ham oshirishga yordam beradi.

Ijodiy faoliyatni shakllantirish uchun, eng avvalo, o'quvchilarda mustaqil va ijodiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish lozim. Fikr - inson faoliyati, uning bilimini tashkil etuvchi ma'naviy- insoniy qadriyat. Tafakkurni rivojlantirish ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotning asosiy harakatlantiruvchi kuchi ekan, biologiya fanini o'qitish jarayonida o'quvchilarda mustaqil va ijodiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi [6;72].

Ijodiy faoliyatni shakllantirish uchun, avvalo, o'quvchilarda mustaqil va ijodiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish juda muhimdir. Fikr inson faoliyatining asosiy jamlanmasi bo'lib, uning ma'naviy va insoniy qadriyatlarini tashkil etadi. Har bir bilim sohasida, ayniqsa biologiya fanida, o'quvchilarning mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirish, ularning nazariy

bilimlarini amaliy ko'nikmalar bilan birlashtirishga yordam beradi. Bu jarayon, shuningdek, ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotning asosiy harakatlantiruvchi kuchlaridan biridir. O'quvchilar o'z fikrlarini erkin ifodalash va yangi g'oyalar yaratish orqali, nafaqat oqitish jarayonida faol ishtirok etadilar, balki kelajakda o'zlarining ijodiy potensialini ham ochadilar. Shu bois, biologiya fani orqali o'quvchilarda mustaqil va ijodiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish, ularning zamonaviy talablar va o'zgaruvchan dunyo bilan moslashuvchanligini ta'minlaydi. Bu esa, o'z navbatida, ularni kelajakda murakkab muammolarni hal qilishga tayyorlaydi. O'quv jarayonida ijodiy fikrlashni rag'batlantirish orqali, biz o'quvchilarni nafaqat bilim olishga, balki o'z fikrlarini yaratishga va yangi yechimlar topishga o'rgatamiz. Natijada, biologiya fanini o'rganish davomida o'quvchilar o'z qarashlarini kengaytirib, o'zaro hamkorlik qilishga va bilim almashishga tayyor bo'lادilar.

O'quvchilarning o'quv-ijodiy faolligini rivojlantirish shaxsning o'rganilgan predmet va hodisalar mohiyatiga chuqurroq kirib borishga intilishi hamda bilish faoliyatiga yangilik va ijodkorlik elementlarini singdirish qobiliyati bilan belgilanadi. O'quvchilarning faolligi ularning mustaqilligi bilan chambarchas bog'liq. O'quvchilarning ijodiy faolligini rivojlantirish shaxsning o'rganilgan predmet va hodisalar mohiyatiga chuqurroq kirib borishga intilishi hamda bilish faoliyatiga yangilik va ijodkorlik elementlarini singdirish qobiliyati bilan belgilanadi[7;91].

O'quvchilarning o'quv-ijodiy faolligini rivojlantirish, ularning shaxsiy va intellektual o'sishi uchun muhim omil hisoblanadi. Ushbu faollik, asosan, o'quvchilar o'rganayotgan predmetlar va hodisalarga chuqur nazar solishga intilishlarida namoyon bo'ladi. O'quvchilar o'z bilimlarini mustahkamlash bilan birga, o'rganilgan ma'lumotlarni yangi g'oyalar, yangiliklar va ijodkorlik elementlari bilan boyitishga harakat qilishadi. Bu jarayon, o'z navbatida, ularning tanqidiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga, muammolarni hal etish va yangi yechimlar ishlab chiqishga undaydi.

O'quvchilarning mustaqilligi ham ularning o'quv-ijodiy faolligiga bevosita ta'sir etadi. Mustaqil fikrlovchi shaxs sifatida, o'quvchi o'z bilimlariga ega bo'lish bilan birga, o'z qarorlarini qabul qilishda va o'z g'oyalarini amalga oshirishda ishtirok etishi muhimdir. Ijodiy faoliyat, o'quvchilar uchun o'z qiziqishlarini va shaxsiy imkoniyatlarini aniqlashda yordam beradi, bu esa yangi bilim va ko'nikmalarining ortishiga olib keladi. Natijada, o'quvchilar o'zlarining ijodiy faolligini oshirgan holda, o'quv jarayonida faollik ko'rsata oladilar va ularning bilim olishi yanada samarali bo'ladi.

O'quvchilarda o'quv-ijodiy faollikning yuqori darajasini ta'minlashda ta'lim jarayonida o'z-o'zini rivojlantirish, yangi g'oyalar va ijodkorlikka yo'naltirilgan faoliyatni rag'batlantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Bu jarayonni qo'llab-quvvatlash va ijodiy muhitni yaratish orqali o'quvchilarning salohiyatini ro'yobga chiqarish hamda ijtimoiy va kasbiy ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan chora-tadbirlarni amalga oshirish talab etiladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI | СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ | REFERENCES

1. Alixonov S. Matematika o'qitish metodikasi: 5460100 — Matematika bakalavr ta'lim yo'nalishi lalabalari uchun darslik /— Toshkent.: Cho'lpon nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2011. — 304 b.
2. Tojiboyeva D.. Maxsus fanalarni o'qitish metodikasi: Darslik; -Toshkent.: Iqtisod-Moliya, 2018. — 432 b.
3. Бабакова Т.А. Педагогика высшей школы : учебное пособие /.- Петрозаводск: Изд-во ПетрГУ, 2009. – 252 с.
4. Hasanboyev J. va boshqalar. Pedagogika (pedagogika nazariyasi va tarixi). Oliy O'quv yurtlari uchun darslik O'zR Oliy va o'rta-maxsus ta'lim vazirligi. -Toshkent: «Noshir», 2011. 456 b.
5. Султанова Х.А. Научно-методические основы развития геометрических умений и навыков учащихся академических лицеев: Дисс. на соискание ученой степени канд. пед. наук. - Тошкент.: 2004 120 с.;
6. G'ofurov A.T., Tolipova J.O., Fayzullayev S.S., Azimov I.T., Axmadaliyeva B.Sh.; Biologiya o'qitish metodikasi. Oliy o'quv yurtlari uchun darslik/ O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi. - Toshkent.: TDPU, 2012,—202 b.
7. Азизхўжаева Н.Н. Педагогик технология ва педагогик маҳорат. // Барча мутахассислик магистратура йўналиши учун ўқув қўлланма - Тошкент.; ТДПУ, 2003. – 174 б.

MUALLIF HAQIDA MA'LUMOT [ИНФОРМАЦИЯ ОБ АВТОРЕ] [AUTHORS INFO]

✉ **Jumayev Sirojiddin Zafarovich**, o'qituvchi, [**Жумаев Сирожиддин Зафарович** преподаватель], [**Sirojiddin Z. Jumayev**, teacher]; manzil: O'zbekiston, Toshkent shahar Chilonzor tumani Bunyodkor ko'chasi 27- uy [адрес: Узбекистан, город Ташкент Чиланзарский район улица Бунедкор дом 27], [address: Uzbekistan, Tashkent city Chilanazar district Bunyodkor street 27].

✉ **Zokirov R.E.**, Talaba, [**Зокиров Р.Е.** Студент], [**Rustam E. Zokirov**, student]; manzil: O'zbekiston, Toshkent shahar Chilonzor tumani Bunyodkor ko'chasi 27- uy [адрес: Узбекистан, город Ташкент Чиланзарский район улица Бунедкор дом 27], [address: Uzbekistan, Tashkent city Chilanazar district Bunyodkor street 27].

Original paper

TASVIRIY SAN'AT VA MILLIY QADRIYATLAR: O'QUVCHILARNI O'ZBEK TASVIRIY VA MILLIY AMALIY SAN'ATGA QIZIQISHLARINI UYG'OTISH

© G. J. Bahriddinova¹✉

¹ Navoiy Davlat Universiteti, Navoiy, O'zbekiston

Annotatsiya

KIRISH: mazkur maqolada tasviriy san'at orqali o'quvchilarda milliy qadriyatlarga bo'lgan qiziqishni uyg'otish, ularning estetik didini rivojlantirish va o'zbek amaliy san'atiga hurmat ruhini shakllantirish masalalari yoritilgan. Amaliy mashg'ulotlar, interfaol metodlar va madaniy meros asosida dars jarayonlarini tashkil etish orqali samarali ta'limiy muhit yaratilishi mumkinligi asoslab beriladi.

MAQSAD: o'quvchilarda o'zbek tasviriy va amaliy san'atiga nisbatan qiziqish uyg'otish, ularning badiiy-estetik tafakkurini rivojlantirish orqali milliy qadriyatlarni singdirish

MATERIALLAR VA METODLAR: tadqiqotda maktab o'quvchilari bilan olib borilgan amaliy mashg'ulotlar, kuzatuvlar va suhbatlar asosiy material sifatida tanlandi. Pedagogik eksperiment, vizual tahlil, interfaol metodlar (klaster, "aql charxi", guruhli ishlash) asosiy usullar sifatida qo'llanildi

MUHOKAMA VA NATIJALAR: o'tkazilgan mashg'ulotlar natijasida o'quvchilarda milliy san'atga nisbatan ijobiy munosabat shakllanganligi, estetik ko'nikmalar va badiiy didning rivojlangani kuzatildi. Shuningdek, milliy naqsh, bezaklar va tarixiy san'at yodgorliklariga bo'lgan qiziqish sezilarli oshgan.

XULOSA: tasviriy san'at orqali o'quvchilarda milliy ongini shakllantirish va qadriyatlarga hurmat tuyg'usini oshirish mumkin. Bunday yondashuv nafaqat ta'limiy, balki tarbiyaviy ahamiyatga ham ega.

Kalit so'zlar: tasviriy san'at, milliy qadriyatlar, O'zbekiston madaniyati, amaliy san'at, o'quvchi qiziqishi, estetik tarbiya, Milliy o'zlik, san'atga bo'lgan muhabbat, tarixiy meros, an'anaviy hunarmandchilik.

Iqtibos uchun: Bahriddinova G. J. Tasviriy san'at va milliy qadriyatlar: o'quvchilarni o'zbek tasviriy va milliy amaliy san'atga qiziqishlarini uyg'otish. // Inter education & global study. 2025. №5, B.111–116.

ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОЕ ИСКУССТВО И НАЦИОНАЛЬНЫЕ ЦЕННОСТИ: ВОСПИТАНИЕ ИНТЕРЕСА УЧЕНИКОВ К УЗБЕКСКОМУ ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОМУ И НАЦИОНАЛЬНОМУ ПРИКЛАДНОМУ ИСКУССТВУ

© Г. Ж. Бахриддинова¹✉

¹ Навоийский государственный университет, Навои, Узбекистан

Аннотация

ВВЕДЕНИЕ в данной статье рассматриваются вопросы пробуждения интереса учащихся к национальным ценностям через изобразительное искусство, развития их эстетического вкуса и формирования уважения к узбекскому прикладному искусству. Обоснована эффективность учебной среды, основанной на практических занятиях, интерактивных методах и культурном наследии.

ЦЕЛЬ: пробудить интерес учащихся к узбекскому изобразительному и прикладному искусству, а также привить национальные ценности через развитие художественно-эстетического мышления.

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ: в качестве основного материала исследования использовались практические занятия, наблюдения и беседы с школьниками. Основными методами были педагогический эксперимент, визуальный анализ и интерактивные методики (кластер, мозговой штурм, групповая работа).

ОБСУЖДЕНИЕ И РЕЗУЛЬТАТЫ: проведённые занятия показали формирование положительного отношения учащихся к национальному искусству, развитие эстетических навыков и художественного вкуса. Заметно возрос интерес к национальным узорам, орнаментам и историческим памятникам искусства.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ: изобразительное искусство может служить эффективным средством формирования национального самосознания и уважения к культурным ценностям у учащихся. Такой подход важен как в образовательном, так и в воспитательном плане

Ключевые слова: изобразительное искусство, национальные ценности, культура Узбекистана, прикладное искусство, интерес учащихся, эстетическое воспитание, национальная самобытность, любовь к искусству, историческое наследие, традиционное ремесло.

Для цитирования: Бахриддинова Г. Ж. Изобразительное искусство и национальные ценности: воспитание интереса учеников к узбекскому изобразительному и национальному прикладному искусству. // Inter education & global study. 2025. №.5. С. 111–116.

VISUAL ARTS AND NATIONAL VALUES: FOSTERING STUDENTS' INTEREST IN UZBEK VISUAL AND NATIONAL APPLIED ARTS

© Gulnoza J. Bahriddinova¹✉

¹Navoi State University, Navoi, Uzbekistan

Annotation

INTRODUCTION: this article explores how visual arts can stimulate students' interest in national values, develop their aesthetic sense, and foster respect for Uzbek applied arts. It substantiates that an effective educational environment can be created through practical lessons, interactive methods, and cultural heritage-based teaching.

AIM: to foster students' interest in Uzbek visual and applied arts and to instill national values by developing their artistic and aesthetic thinking.

MATERIALS AND METHODS: the study utilized practical classes, observations, and interviews conducted with school students as primary material. A pedagogical experiment, visual analysis, and interactive methods (clustering, brainstorming, group work) were used as the main approaches.

DISCUSSION AND RESULTS: the conducted sessions demonstrated a positive shift in students' attitudes toward national art, along with an improvement in aesthetic skills and artistic taste. Interest in national patterns, ornaments, and historical art monuments noticeably increased.

CONCLUSION: visual arts can serve as a powerful means to nurture national identity and respect for cultural values in students. This approach holds both educational and moral significance.

Keywords: visual arts, national values, culture of Uzbekistan, applied arts, student interest, aesthetic education, national identity, love for art, historical heritage, traditional craftsmanship

For citation: Gulnoza J. Bahridinova. (2025) Visual arts and national values: fostering students' interest in Uzbek visual and national applied arts, Inter education & global study, (5), pp. 111–116. (In Uzbek).

Bugungi globallashuv davrida yosh avlodni milliy qadriyatlarga hurmat ruhida tarbiyalash dolzarb vazifalardan biridir. Tasviriy san'at orqali o'quvchilarga nafaqat estetik dunyoqarash, balki milliy o'zlikni anglash, tarixiy merosga munosabat kabi tuyg'ularni singdirish mumkin. Shu jihatdan, maktab ta'limida o'zbek tasviriy va milliy amaliy san'atga qiziqishni shakllantirish zamonaviy pedagogikaning muhim yo'nalishlaridan sanaladi.

O'zbekistonda madaniy merosni asrab-avaylash, milliy qadriyatlarni yosh avlod ongiga singdirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biridir. Ta'lim tizimida bu masalaga e'tibor kuchaymoqda. Biroq, o'quvchilarning o'zbek milliy tasviriy va amaliy san'atga chuqur qiziqishini uyg'otish uchun tizimli yondashuv zarur.

Tasviriy san'at millat ma'naviyati va tafakkurining ko'zgusidir. Har bir millatning madaniy va estetik mezonlari uning san'atida aks etadi. O'zbek san'atida naqsh, miniatyura, to'qimachilik, kashtachilik kabi amaliy san'at turlari orqali milliy qadriyatlar ifoda etiladi.

"San'at insonni tarbiyalaydi, uning ichki olamini boyitadi" – degan edi A. Navoiy. Bu fikr bugungi yoshlar tarbiyasida tasviriy san'atning tutgan o'rnini belgilab beradi.

Umumiy o'rta ta'lim maktab o'quvchilarini o'zbek tasviriy va amaliy san'atiga qiziqtirishning yo'llari borasida to'xtalib o'tsak:

– integratsion yondashuv, tasviriy san'at darslarini tarix, me'morchilik, adabiyot bilan bog'lab o'tkazish orqali;

– amaliy mashg'ulotlarni olib borishda, kashtachilik, kulolchilik, miniatyura ishlari asosida darslarni tashkil qilish lozim;

– muzeylarga ekskursiyalar uyushtirish negizida, O'zbekiston san'at muzeyi, Davlat amaliy san'at muzeyi kabi joylarga o'quvchilar bilan tashriflar qilish lozim;

– mahalliy rassom va ustalar bilan uchrashuvlar o'tkazish, mahalliy rassom va hunarmandlar ishtirogida muntazam amaliy seminar va ko'rgazmalar o'tkazib borish lozim;

– milliy bayram va tadbirlarda doimiy ravishda ko'rgazmalar tashkil etib borish zarur.

Umumiy o'rta ta'lim maktab o'quv dasturlarini ishlab chiqishda milliy san'atga e'tiborni jonlantirish ham o'quvchilarni bu sohaga nisbatan qiziqishlarini samarali ta'minlashga xizmat qiladi.

Maktab o'quv dasturlarida tasviriy san'at bo'yicha milliy san'at namunalari alohida o'rin berilgan. Biroq, bu mavzularni yanada jonlantirish va amaliy ko'rinishda taqdim etish orqali esa ta'sirchanligini yanada oshirishga erishiladi.

Chunonchi, yuqorida aytilgan fikrlarga amal qilinsa, o'quvchilarda milliy o'zlikni anglash, madaniy merosga hurmat bilan qarash, ijodiy fikrlash kabi kompetensiyalarni shakllantirishga xizmat qiladi. U amaliy mashg'ulotlar asosida o'qitish metodikasini takomillashtirishga asos bo'ladi.

Aytilgan fikrlarimizga misol sifatida qo'yidagilarni ko'rib chiqsak:

– ganch o'ymakorligi, Toshkentdagi Polovtsev saroyi, Toshkent shahridagi O'zbekiston amaliy san'at va hunarmandchilik tarixi davlat muzeyi binosi, ya'ni Polovtsev saroyi, ganch o'ymakorligining ajoyib namunalaridan biridir. Bu bino 19-asr oxirida qurilgan bo'lib, uning devorlari va shiftlari ganch o'ymakorligi bilan bezatilgan. Usta Shirin Murodov va uning shogirdlari bu ishni amalga oshirgan. Ushbu san'at turi o'quvchilarga nafaqat estetik zavq bag'ishlaydi, balki ularning qo'l mehnatiga hurmatini ham oshiradi;

– yog'och o'ymakorligi, Toshkent maktabi, Toshkent yog'och o'ymakorligi maktabi o'zining an'anaviy naqshlari bilan mashhurdir. Maqsud Qosimov va uning shogirdlari bu san'atni rivojlantirib, turar joy va jamoat binolarining ichki qismini bezashda ishlatganlar. Ularning asarlari Toshkent, Samarqand, Moskva va Leningrad muzeylarida saqlanmoqda. Bu misollar o'quvchilarga milliy san'atning boyligini va uning jamiyatdagi ahamiyatini tushunishga yordam beradi;

– kashtachilik va miniatyura, Xalq amaliy san'ati, O'zbekistonning turli hududlarida, masalan, Toshkent, Samarqand, Buxoro va Marg'ilonda kashtachilik va miniatyura san'ati rivojlangan. Bu san'at turlari xalq turmushini, tarixini va madaniyatini aks ettiradi. O'quvchilarga bu san'at turlarini o'rgatish orqali ularning milliy qadriyatlarga bo'lgan hurmatini oshirish mumkin.

O'rganilgan mavzudan kelib chiqib qo'yidagilarni taklif sifatida bayon etamiz:

– kelgusida tayyorlanadigan o'quv dasturlariga milliy amaliy san'at turlari (kashtachilik, yog'och o'ymakorligi, zardo'zlik va h.) ni kengroq kiritish;

– tasviriy san'at darslarini interaktiv va ko'rgazmali vositalar bilan doimo boyitish;

- har bir hududning o‘z milliy san’at an’alarini darslarda aks ettirish;
- o‘quvchilar ishtirokida muntazam milliy san’at festivallarini tashkil qilish.

Xulosa o‘rnida aytilish mumkinki, o‘zbek tasviriy va milliy amaliy san’ati yosh avlodni milliy qadriyatlar ruhida tarbiyalashda beqiyos vosita hisoblanadi. Bu san’at turi orqali nafaqat estetik did, balki vatanparvarlik, tarixiy xotira va o‘zlikni anglash tuyg‘usi shakllanadi. Shuning uchun maktab ta’limida ushbu yo‘nalishga alohida e’tibor qaratish dolzarb va muhimdir

ADABIYOTLAR RO‘YXATI | СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ | REFERENCES

1. A. Navoiy. “Xamsa”. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot, 1991.
2. Karimov I.A. “Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch”. – Toshkent: Ma’naviyat, 2008.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Milliy tiklanishdan – milliy yuksalish sari” konsepsiyasi, 2023.
4. O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi o‘quv dasturlari, 2022.
5. Шавдилов С. А. Подготовка будущих учителей к исследовательской деятельности //Педагогическое образование и наука. – 2017. – №. 2. – С. 109-110.
6. Ibraimov X., Shovdirov S. Theoretical Principles of The Formation of Study Competencies Regarding Art Literacy in Students //Science and innovation. – 2023. – T. 2. – №. B10. – С. 192-198.
7. Shavdirov S. A. Selection Criteria of Training Methods in Design Fine Arts Lessons //Eastern European Scientific Journal. – 2017. – №. 1.
8. Шавдилов С. А. Ўқувчиларда тасвирий саводхонликка оид ўқув компетенцияларини шакллантиришнинг педагогик-психологик жиҳатлари //Современное образование (Узбекистан). – 2017. – №. 6. – С. 15-21.
9. Shovdirov S. Analyzing the sources and consequences of atmospheric pollution: A case study of the Navoi region //E3S Web of Conferences. – EDP Sciences, 2024. – T. 587. – С. 02016.
10. Shovdirov S. A. TASVIRIY SAN’ATNI O ‘QITISHDA O ‘QUVCHILARNING SOHAGA OID O ‘QUV KOMPETENSIYALARINI SHAKLLANTIRISH OMILLARI //Inter education & global study. – 2024. – №. 1. – С. 8-14.
11. Shavdirov S. Method of organization of classes in higher education institutions using flipped classroom technology //AIP Conference Proceedings. – AIP Publishing, 2025. – T. 3268. – №. 1.
12. Шавдилов С. А. ОСОБЕННОСТИ ПОДБОРА ЦВЕТА В ОБУЧЕНИИ ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОМУ И ПРИКЛАДНОМУ ИСКУССТВУ //INTERNATIONAL SCIENTIFIC REVIEW OF THE PROBLEMS AND PROSPECTS OF MODERN SCIENCE AND EDUCATION. – 2018. – С. 84-85.

13. Shovdirov S. A. TEACHING STUDENTS TO LOGICAL AND ABSTRACT THINKING IN THE FORMATION OF COMPETENCES ABOUT PICTURE LITERACY //JOURNAL OF ARTS AND HUMANITIES. – 2023. – T. 6. – №. 5. – C. 40-44.

14. Sulaymonov A., Shovdirov S. UMUMINSONIY VA MILLIY BADIY QADRIYATLAR INTEGRATSIYASI ASOSIDA TASVIRIY SAN'AT TA'LIMI SIFATINI OSHIRISH //Inter education & global study. – 2023. – №. 4. – C. 8-11.

15. Baymetov B. B., Shovdirov S. A. Methods of Organizing Practical and Theoretical Classes for Students in The Process of Teaching Fine Arts //International Journal on Integrated Education. – 2023. – T. 4. – №. 3. – C. 60-66.

16. Guljamol M. SEMANTICS OF PATTERNS IN CARVINGS IN TRADITIONAL APPLIED ART AND THEIR SYMBOLIC AND EXPRESSIVE FEATURES //Journal of Academic Research and Trends in Educational Sciences. – 2023. – T. 2. – №. 3. – C. 191-197

17. Xamidova G.X. CHIZMACHILIK FANINI O'QITISHDA GRAFIK DASTURLARDAN FOYDALANISH VA METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH //Inter education & global study. – 2024. – №. 1. – C. 34-44.

MUALLIF HAQIDA MA'LUMOT [ИНФОРМАЦИЯ ОБ АВТОРЕ] [AUTHORS INFO]

✉ **Bahriddinova Gulnoza Jo'rabek qizi**, talaba [**Бахриддинова Гулноза Журабек кизи**, студентка], [**Gulnoza J. Bahriddinova**, student], manzil: O'zbekiston, 210101, Navoiy, I.Karimov ko'chasi 56/46. [адрес: Узбекистан, 210101, Наваи, улица И.Каримов 56/46.], [address: Uzbekistan, 210101, Navoi, I.Karimov Street, 56/46.]

MUHANDISLIK GRAFIKASI FANLARINI O'QITISHNING SHAKL, METOD VA VOSITALARI

© Xusnidinova N.A.¹✉

¹Buxoro davlat texnika universiteti, Buxoro, O'zbekiston

Annotatsiya

KIRISH: ushbu maqolada talabalarni o'qitishda zamonaviy ta'lim jarayonidagi dolzarb muammolaridan biri ta'lim shakli, metodi va vositalarini mashg'ulotlar jarayonida qo'llash holatlari yoritib o'tilgan. Muhandislik grafikasi fanlarini o'qitishda ta'lim shakllaridan foydalanib ma'ruza, amaliy mashg'ulot va mustaqil ta'limni tashkillashtirishda qo'llanilgan ta'lim metod va vositalari yoritib berilgan.

MAQSAD: muhandislik grafikasi fanlarini samarali o'qitish orqali talabalar ongida grafik tasavvurni shakllantirish, chizma madaniyatini rivojlantirish va amaliy ko'nikmalarni mustahkamlashdan iborat. O'quv jarayonida zamonaviy o'qitish shakllari, metodlari va texnik vositalardan foydalanish orqali fan mazmunini chuqurroq o'zlashtirishni ta'minlash.

MATERIALLAR VA METODLAR: ushbu tadqiqotda muhandislik grafikasi fanlarini o'qitishda quyidagi materiallar va metodlar asos qilib olindi:

Materiallar: chizma asboblari (qalam, transportir, chizg'ich, T-chizg'ich, kompas), didaktik materiallar (tayyor chizmalar, plakatlari, namunaviy grafik topshiriqlar), raqamli texnologiyalar (AutoCAD, SolidWorks, Kompas 3D kabi dasturlar).

Metodlar:

An'anaviy metodlar: ma'ruza, amaliy mashg'ulot, ko'rgazmali usullar.

Zamonaviy metodlar: interfaol ta'lim metodlari (klaster, "aqliy hujum", "fikrlar almashinuvi"), loyihalash usuli, axborot-kommunikatsiya texnologiyalariga asoslangan yondashuv.

O'qitish shakllari: individual, juftlikda, guruhda ishlash, virtual laboratoriyalar.

MUHOKAMA VA NATIJALAR: muhandislik grafikasi fanini o'qitishda faqat an'anaviy metodlar bilan cheklanib qolish o'quvchilarda yetarli grafik savodxonlikni shakllantirishga to'liq erisha olmaydi. Tajriba asosida aniqlanishicha, interfaol metodlardan foydalanish:

- talabalarining darsga bo'lgan qiziqishini oshiradi;
- grafik ko'nikmalarini amaliyotga yo'naltiradi;
- murakkab mavzularni tushunishni yengillashtiradi;
- zamonaviy dasturlarda ishlash malakasini oshiradi.

Shuningdek, vizual vositalar (projektsiya modellar, 3D animatsiyalar) orqali o'qitish talabalar tasavvurini kengaytiradi. Eksperimental guruhlarda yuqori natijalarga erishilganligi kuzatildi.

XULOSA: muhandislik grafikasi fanini o'qitishda o'qitish shakllari, metodlari va vositalarining to'g'ri tanlanishi va uyg'unlashuvi o'quv jarayonining samaradorligini oshiradi. Innovatsion texnologiyalar, interfaol yondashuvlar va grafik dasturlardan foydalanish talabalar bilimini chuqurlashtiribgina qolmay, ularni mustaqil fikrlovchi, raqamli savodli mutaxassis sifatida shakllantirishga xizmat qiladi. Shu boisdan, pedagoglar o'z amaliyotida zamonaviy metodik yondashuvlardan faol foydalanishlari zarur.

Kalit so'zlar: zamonaviy ta'lim, raqamli texnologiya, verbal, vizual, blended learning, collaborative learning, Gamifikatsiya, SolidWorks, CAD (Computer-Aided Design)

Iqtibos uchun: Xusnidinova N.A. Muhandislik grafikasi fanlarini o'qitishning shakl, metod va vositalari. // Inter education & global study. 2025, №5. B.117–127.

ФОРМЫ, МЕТОДЫ И СРЕДСТВА ПРЕПОДАВАНИЯ ИНЖЕНЕРНОЙ ГРАФИКИ

© Хуснидинова Н.А.¹✉

¹ Бухарский государственный технический университет, Бухара, Узбекистан

Аннотация

ВВЕДЕНИЕ: в статье рассматриваются актуальные проблемы современного образовательного процесса, в частности применение форм, методов и средств обучения на занятиях. Раскрываются формы и подходы, используемые в преподавании инженерной графики, включая лекции, практические занятия и самостоятельную работу.

ЦЕЛЬ: формирование графического мышления у студентов, развитие культуры черчения и закрепление практических навыков посредством эффективного преподавания инженерной графики. Обеспечение глубокого усвоения содержания дисциплины с помощью современных форм, методов и технических средств обучения.

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ: чертежные инструменты (карандаш, транспортир, линейка, угольник, циркуль), дидактические материалы (готовые чертежи, плакаты, образцы заданий), цифровые технологии (AutoCAD, SolidWorks, Компас 3D). Традиционные: лекции, практические занятия, наглядные методы. Современные: интерактивные методы обучения (кластер, мозговой штурм, обмен мнениями), проектный подход, ИКТ-методы.

ОБСУЖДЕНИЕ И РЕЗУЛЬТАТЫ: применение только традиционных методов в обучении инженерной графике не позволяет в полной мере развить графическую грамотность. Опыт показывает, что использование интерактивных методов:

- повышает интерес студентов к занятиям;
- направляет графические навыки на практику;

- облегчает понимание сложных тем;
- развивает навыки работы в современных программах. Также визуальные средства (проекционные модели, 3D-анимации) расширяют представления студентов. В экспериментальных группах наблюдались более высокие результаты.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ: правильный выбор и сочетание форм, методов и средств обучения способствует повышению эффективности образовательного процесса. Использование инновационных технологий, интерактивных подходов и графических программ не только углубляет знания студентов, но и формирует их как самостоятельных и цифрово грамотных специалистов.

Ключевые слова: Современное образование, цифровые технологии, вербальные, визуальные методы, смешанное обучение, совместное обучение, геймификация, SolidWorks, CAD (автоматизированное проектирование)

Для цитирования: Хуснидинова Н.А. Формы, методы и средства преподавания инженерной графики. // Inter education & global study. 2025. №.3, №5. С. 117–127.

FORMS, METHODS, AND TOOLS OF TEACHING ENGINEERING GRAPHICS

© Nozima A. Xusnidinova¹✉

¹Bukhara State Technical University, Bukhara, Uzbekistan

Annotation

INTRODUCTION: this article addresses one of the pressing issues of modern education — the application of teaching forms, methods, and tools during lessons. It discusses how these are implemented in the teaching of engineering graphics through lectures, practical sessions, and independent learning.

AIM: to develop students' graphic thinking, enhance drawing culture, and reinforce practical skills through effective teaching of engineering graphics. Modern teaching methods and technologies help ensure deeper understanding of the subject.

MATERIALS AND METHODS: drawing tools (pencil, protractor, ruler, T-square, compass), didactic materials (sample drawings, posters, model assignments), digital technologies (AutoCAD, SolidWorks, Kompas 3D). Traditional: lectures, practical exercises, visualaids. Modern: interactive teaching methods (cluster method, brainstorming, idea exchange), project-based learning, ICT-based approaches.

DISCUSSION AND RESULTS: imiting the teaching of engineering graphics to traditional methods is insufficient for developing strong graphic literacy. Experiments show that interactive methods:

- increase student engagement;
- enhance practical application of graphic skills;
- simplify comprehension of complex topics;

- improve proficiency in modern design software. In addition, visual tools (projection models, 3D animations) expand students' imagination. Higher results were observed in experimental groups.

CONCLUSION: effective integration of teaching forms, methods, and tools enhances the overall learning process. The use of innovative technologies, interactive strategies, and graphic software not only deepens student knowledge but also cultivates independent and digitally literate professionals.

Keywords: Modern education, digital technology, verbal, visual, blended learning, collaborative learning, gamification, SolidWorks, CAD (Computer-Aided Design)

For citation: Nozima A. Xusnidinova. (2025) Forms, Methods, and Tools of Teaching Engineering Graphics, Inter education & global study, (5), pp. 117–127. (In Uzbek).

Raqamli texnologiyalar inson faoliyatining barcha sohalarida qo'llaniladi, jamiyatdagi axborot oqimlari orqali tarqaladi va global raqamlashtirilgan makonini tashkil qiladi. Bugungi kunda ular dunyoda keng tarqalmoqda, chunki jamiyatimiz yangilangan axborotni talab etadi. Jamiyat hayotining deyarli barcha sohalarida raqamli texnologiyalardan foydalaniladi. Ushbu jarayonning markaziy qismi ta'limni raqamlashtirishdir. Bugungi kunda ta'lim jarayonlarini raqamlashtirishga katta e'tibor qaratilmoqda, chunki raqamli texnologiyalardan foydalanish o'qitishning pedagogik usullarini yanada rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Raqamli O'zbekiston—2030" strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmonida raqamli texnologiyalar asosida takomillashtirish vazifasi belgilangan. Raqamli texnologiyalarining bizga beradigan barcha afzalliklari, shubhasiz, o'quv jarayonini osonlashtiradi.

Zamonaviy ta'limda raqamli texnologiyalarning istiqboli inson shaxsining keng ko'lamli rivojlanishi bilan belgilanadi. Raqamli texnologiyalarni rivojlanish ta'lim uchun ko'plab afzalliklarni beradi.

Muhandislik grafikasi fanlarida raqamli texnologiyalarni qo'llash muhandislarga texnik fikrlash, loyihalash, kommunikatsiya va muammolarni yechish ko'nikmalarini rivojlantirish, shuningdek, texnik hujjatlarni yaratish va tushunish qobiliyatini oshirish orqali o'z sohalarida muvaffaqiyatli ishlashlari uchun zarur bo'lgan asosiy ko'nikmalar va bilimlar bilan ta'minlaydi. Muhandislik grafikasi fanlarini o'qitishda turli xil shakllar, metodlar va vositalardan foydalanish mumkin. Ularni tanlash o'quv dasturi, talabalarning bilim darajasi va mavjud resurslarga bog'liq bo'ladi. Muhandislik grafikasi fanini o'qitishda qo'llaniladigan metodlar talabalarning bilim olish jarayonini faollashtirishga, ularning amaliy ko'nikmalarini rivojlantirishga va fanni tushunish darajasini oshirishga qaratiladi.

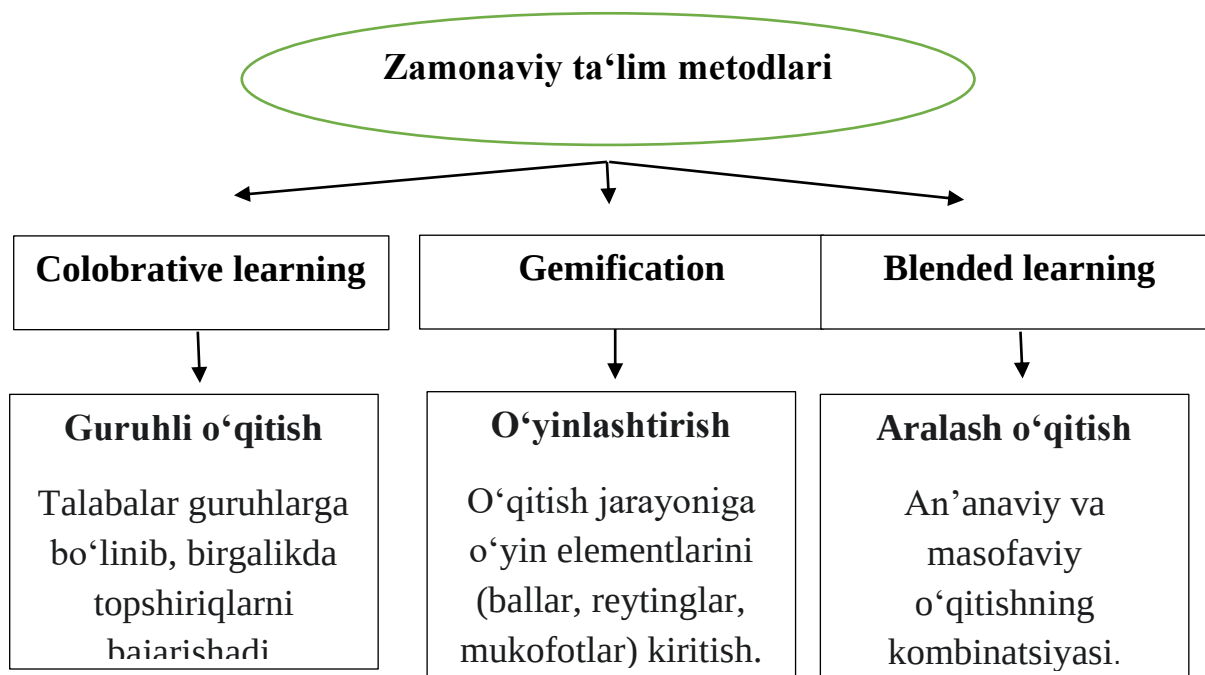
Hozirgi kunda ta'lim sohasida qo'llaniladigan juda ko'p metodlar bor. Bularga muammoli o'qitish, loyihalashtirish usuli (Project-Based Learning), guruhli o'qitish (Collaborative Learning), Keys-stadilar (Case Studies), Munozara (Discussion), Rolli o'yinlar (Role-Playing), Bumerang metodi, Aqliy hujum (Brainstorming), Masofaviy o'qitish

(Distance Learning), Blended learning (aralash o'qitish), Gamifikatsiya (Gamification) kabi bir nechta metodlarni orasidan muhandislik grafikasi fanlarini o'tishda o'quv dasturining maqsadlari va vazifalari mavzularning xususiyati, talabalarning bilim darajasi va qiziqishlarini inobatga olgan holda metodni qo'llaymiz.

Muhandislik grafikasi ma'ruza darslarida og'zaki (verbal) va ko'rgazmali (vizual) metodlardan foydalanish o'quv materialining o'zlashtirilishini sezilarli darajada oshirishi mumkin. Ushbu metodlar bir-birini to'ldirib, talabalarga mavzuni yaxshiroq tushunishga va eslab qolishga yordam beradi. Ma'ruza aniq, tushunarli va qiziqarli bo'lishi uchun mavzuning asosiy tushunchalari, qoidalari, standartlari va texnikalarini tushuntirib berishda

- *Og'zaki (verbal) metod:* Savol-javob, munozara, misollar keltirish
- *Ko'rgazmali (vizual) metod:* Duskada chizish, slaydlar, modellar, video darslar, CAD dasturlarini namoyish etish

Muhandislik grafikasi fanlarida amaliy mashg'ulot jarayonida qo'llaniladigan zamonaviy ta'lim metodlarini muhandislik grafikasi fanlariga qo'llanilishining asosiy maqsadi - talabalarga faol, ijodiy, tanqidiy fikrlaydigan, zamonaviy texnologiyalardan foydalana oladigan va kasbiy kompetentlikka ega bo'lgan muhandislar bo'lib yetishishlariga yordam berishdir.

1-rasm. Zamonaviy ta'lim metodlari

Shu sababli amaliy mashg'ulotlarda an'anaviy shaklidan voz kechib, talabalarni o'quv jarayoniga jalb qilish, maqsadida mavzuni yaxshiroq tushunarli va qiziqarli bo'lishini inobaga olib quyidagi zamonaviy metodlar: o'yinlashtirish, muammoli o'qitish va loyihaviy o'qitish kabi metodlar orqali talabalarning o'quv jarayoniga bo'lgan qiziqishini oshirish orqali talabalarni fazoviy tasavvurlarini shakllantirish orqali CAD dasturlari, 3D printerlar, virtual reallik qurilmalari va boshqa zamonaviy texnologiyalar bilan ishlashga o'rgatish (1-rasmga qarang).

Collaborative learning (Guruhli o'qitish) – metodi darsda talabalarning kichik guruhlarda birgalikda ishlashini nazarda tutadi. Ushbu metod o'quv jarayonini yanada interaktiv, qiziqarli va samarali qilish imkonini beradi. Shu sababli Muhandislik grafikasi fanlariga qo'llaganda juda yaxshi natija beradi. 15 tagacha talaba kichik guruhlarda bu fan olib boriladi. Amaliy fan bo'lganligi sababli chizmalarni talabalar o'zlashtirishga qiyinalishadi. Shu sababli guruh ichida kichik guruhlar tuzib bu fanga qiziqishi bo'lgan va mavzularni yaxshi o'zlashtiradigan talabalar bilan topshiriqlarni birga bajarishadi.

– *Gemification (O'yinlashtirish)* – O'qitish jarayoniga o'yin elementlarini (ballar, reytinglar, mukofotlar) kiritish. Bu metod talabalarning motivatsiyasini oshiradi va o'rganishni qiziqarli qiladi. Muhandislik grafikasi fanlarida mashg'ulotlarini o'tkazishda an'anaviy yoki masofaviy ta'limda talabalarni qiziqishlarini oshirish va egallagan bilimlarini rag'batlantirish uchun qo'llaniladi.

– *Blended learning (Aralash o'qitish)* – metodini muhandislik grafikasi faniga qo'llashning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda, an'anaviy va zamonaviy o'qitish usullarini uyg'unlashtiradi. blended learning metodini muhandislik grafikasi faniga qo'llash talabalarning bilimini oshirishga, amaliy ko'nikmalarini rivojlantirishga, ularning motivatsiyasini oshirishga va o'qitishning sifatini yaxshilashga yordam beradi. Bu metod talabalarni zamonaviy texnologiyalardan foydalanishga o'rgatadi va ularni muhandislik sohasida muvaffaqiyatli faoliyat yuritishga tayyorlaydi. Muhandislik grafikasi fanlarini o'qitishda ta'lim metodlaridan tashqari ta'lim vositalarining ham o'rni katta ahamiyatga ega.

Muhandislik grafikasi fanlarida ma'ruza mashg'ulotlarini CAD (Computer-Aided Design) vositalari orqali o'qitish an'anaviy usullarga nisbatan sezilarli afzalliklarni taqdim etadi va o'quv jarayonining samaradorligini oshiradi. Bu yondashuv talabalarga nazariy bilimlarni amaliy ko'nikmalar bilan birlashtirishga yordam beradi, ularning muhandislik sohasida muvaffaqiyatli ishlashlari uchun zarur bo'lgan kompetensiyalarni rivojlantiradi. Muhandislik grafikasi fanlarini SolidWorks dasturida o'qitishning ahamiyati juda katta va zamonaviy muhandislik ta'limi uchun muhim ahamiyatga ega. Kompyuterda chizmalarni chizish turli dasturlar orqali amalga oshiriladi ammo har bir muhandis-texnolog uchun bu jarayon alohida yondashishga olib keladi. Muhandislik va kompyuter grafikasi darslarini ko'rgazmalilik asosida tashkil qilish bu dars jarayonini samaradorligini yanada oshiradi.

Muhandislik va kompyuter grafikasi fanini o'qitishda talabalarning kreativligini rivojlantirishga bag'ishlangan modelni o'z ichiga oladi. Ushbu model talabalarning kreativligini sistemali va maqsadli ravishda rivojlantirishga qaratilgan. U faqat bilim berish

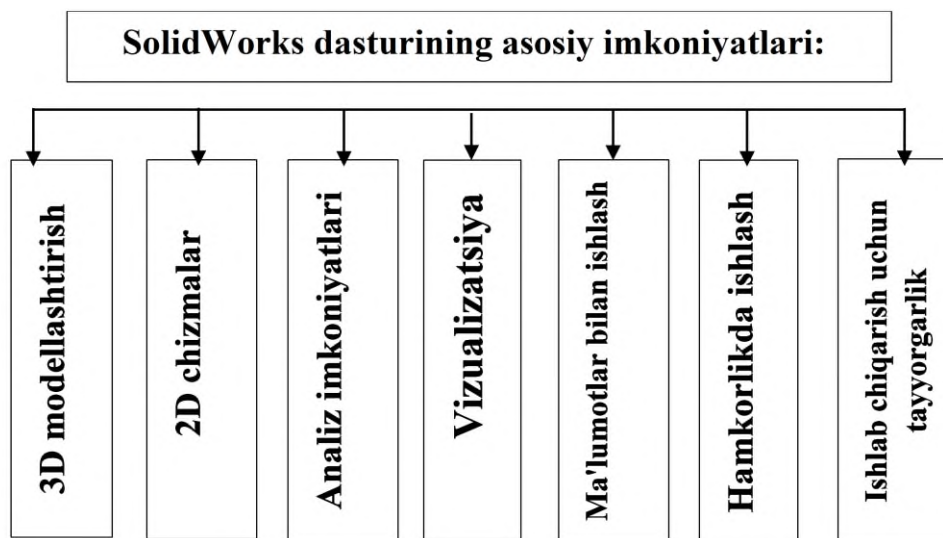
emas, balki innovatsion fikrlash va muammolarni yangicha yechish qobiliyatini shakllantirishga yo'naltirilgan.

Modelning asosiy maqsadi - chizma geometriya va muhandislik grafikasi sohasida kreativ, innovatsion yondashuvlarni shakllantirish hamda talabalarning ijodiy salohiyatini maksimal ochib berish. Chizma geometriya va muhandislik grafikasi fanida har bir mavzuni mukammal darajada chizmalar orqali ularni animatsiyalar ko'rinishida keltirib tushuntirishda SolidWorksni qulay va mukammal dastur sifatida tanlasak maqsadga muvofiq bo'ladi. Ta'lim sifatini oshirishda zamonaviy yondashuvlar va interfaol metodlaridan foydalanib mavzularni yoritib berish imkoniyatlarini beradi.

SolidWorks — bu Dassault Systemes tomonidan ishlab chiqilgan va sotiladigan kompyuter yordamida loyihalash (CAD) dasturiy ta'minotidir. Ushbu dastur asosan uch o'lchamli (3D) modellashtirish va dizayn uchun ishlatiladi va sanoatda keng qo'llaniladi. SolidWorks-ning keng qamrovli imkoniyatlari va funksiyalari mavjud, ular muhandislar va dizaynerlar uchun juda foydali. Ilova tezkor eskizlar tayyorlashga, ishlab chiqilayotgan ob'ektlar parametrlari bilan tajriba o'tkazishga imkon beradi. 3D modellashtirish mahsulot real hayotda qanday ko'rinishini baholash va dizayndagi mumkin bo'lgan xatolarni aniqlashga imkon beradi.

M.X.Baybaeva, N.Gulyamxodjaeva, B.R.Mukimov[1] larning fikriga qo'shilgan holda, o'qitilayotgan fan doirasida kompyuter grafikasining o'ri ahamiyatini inobatga olib fandagi ma'lumotlarni talabalarga yetkazish kerakligini aniqlashda kompyuter grafikasining o'ziga xos xususiyatlarini ham inobatga olib mavzularni yoritib berishda o'rinli qo'llash kerak.

SolidWorks – bu zamonaviy muhandislarning asosiy ishchi quroli bo'lib, u innovatsion yechimlar yaratishga va loyihalarni tezkor ishlab chiqishga imkon beradi. SolidWorks dasturining imkoniyatlari juda keng (2-rasmga qarang).

2-rasm Solid works dasturi va uning imkoniyatlari

Muhandislik grafikasi fanlarini chuqurroq tushuntirishda Solid Worksning 2D chizmalar, 3D modellashtirish, Vizualizatsiya kabi imkoniyatlaridan foydalanib dars jarayonlarini mukammallashtiradi. (3-rasmga qarang)

SolidWorks dasturining muhandislik grafikasi fanlariga qo'llashning tarkibiy qismlari“

3D modellashtirish:	• -Detallarni loyihalash jarayoni • - Yig'ish chizmalarini yaratish • - Sirtlarni modellashtirish • - Parametrik loyihalash
2D chizmalar:	• - Detallarning chizmalarini yaratish • - O'lchamlarni qo'yish • - Texnik talablarni belgilash • - Spetsifikatsiyalarni tayyorlash
Vizualizatsiya:	• - Fotorealistik tasvirlar yaratish • - Animatsiyalar tayyorlash • - Renderinglar olish • - Prezentatsiyalar tayyorlash

3-rasm: SolidWorks dasturining fanda qo'llashda tarkibiy qismlari

Fanning muhandislik grafikasi va kompyuter grafikasi mashg'ulotlarida olib boriladigan turli xildagi detal ,buyum, yig'ish chizmalari va boshqa chizmalarni fazoviy tasavvurlarini oshirishda kompyuter grafikasi o'qituvchiga yordamchi vosita sifatida o'zining samarasini beradi.

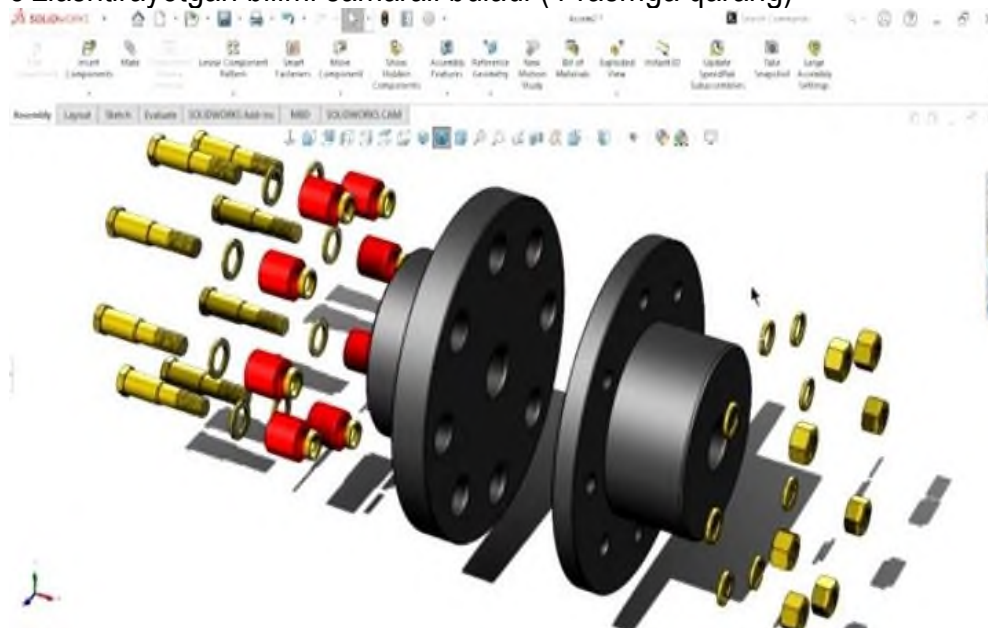
Dars jarayonini tushinarli bo'lishi uchun, ham ko'rsatish o'quv materiallarini idrok qilish, ularni ongli va puxta o'zlashtirishga olib keladi hamda diqqatni barqarorlashtiradi. Dars turi va mavzusiga mos ravishda ko'rgazmali materiallar tayyorlash, ularni talabaning yoshi va bilish darajasiga muvofiqlashgan bo'lishi, hamda ulardan foydalanishning samarali usul va vositalari yordamida tashkil etishi lozim.

Muhandislik grafikasi fanlarini“ ko'rgazmali materiallar orqali dars turi va mavzusiga qarab turli-tuman b'lishi mumkin. Jumladan:

- bosma shakldagi materiallar (plakat, tarqatma materiallar va boshqalar).
- elektron ko'rinishdagi materiallar (taqdimotlar, shakllar, rasmlar va boshqalar).
- Animatsion ko'rinishdagi materiallar (animatsion video dars ,multimediali elektron kitob, elektron darslik va boshqalar).
- vitruual modellar (detallar, uy maketlar, mashina mexanizmlari va modellari).

“Chizma geometriya va muhandislik grafikasi” fanidan ko'rgazmali materiallarini zamonaviy ko'rinishda yaratish uchun 4-rasmdagi kabi kompyuter dasturlaridan foydalanish mumkin.Talabalarning fazoviy tasavvurini rivojlantirish ko'rgazmalilik

darajasiga bevosita bog'liq. Ko'rgazmalilik darajasi yuqori bo'lsa, talabalarning fan buyicha o'zlashtirayotgan bilimi samarali buladi (4-rasmga qarang)

4-rasm Solid Worksda yig'ma birikmaning animatsion jarayoni

Talabalar uchun juda murakkab o'zlashtirish qiyin bo'lgan yig'ish chizmalari aslida oddiy detallardan birikishini tushinishlari uchun yig'ish chizmalarini animatsioniy viziul orqali ko'rsatilsa yig'ish birliklaridagi har bir detal uning materiali va uni qismlari qaysi detal bilan qanday birikishi ularning qisqacha ishlash mexanizmi haqida ma'lumotga ega bo'lsagina talabada har bir detalni yig'ish chizmasida tasvirlash qirqim berishda tushuncha hosil bo'ladi. Yig'ma brikmalarni 3D animatsiya orqali o'rganib ularning qismlarini chizmalar orqali o'rganish va qirqimlar orqali ishki qismlarini tahlil qilib o'rganishadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI | СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ | REFERENCES

1. Байбаева М.Х., Гулямходжаева Н., Мукимов Б.Р. Интеграция теоретических и практических психолого-педагогических знаний как средство совершенствования профессиональной подготовки будущих инженеров — педагогов. Актуальные вопросы современной педагогики: материалы VIII Междунар. науч. конф. (г. Самара, март 2016 г.). — Самара: ООО <<Издательство АСГАРД>>, 2016. — С 244-246.

2. Muslimov N.A va boshqalar. Innovatsion ta'lim texnologiyalari. O'zquvmetodik qO'zllanma. — T.: "Sano-standart", 2015. — 208 b.

3. Muslimov N.A va boshqalar. Pedagogik kompetentlik va kreativ asoslari. O'zquvmetodik qo'llanma. — T.: "Sano-standart", 2015. — 120 b.

4. Pecherkin, A. A. Razvitie professionalnoy kompetentnosti pedagoga: teoriya i praktika [Tekst] : monografiya / A. A. Pecherkin, Ye. Ye. Symanyuk, Ye. L. Umnikova : Ural. gos. ped. un-t. — Yekaterinburg : [b.i.], 2011. — 233 s.

5. O.S. Frolova. Formirovanie innovatsionnoy kompetensii pedagoga v protsesse vnutrishkolnogo povysheniya kvalifikatsii. Diss.k.p.n. Voronej 2018.
6. Kompetensii pedagoga XXI veka [Elektronnyy resurs]: sb. materialov resp. konferensii (Minsk, 25 noyab. 2021 g.) / M-vo obrazovaniya Resp. Belarus, GUO «Akad. poslediplom. obrazovaniya», OO «Belorus. ped. o-vo». – Minsk: APO, 2021.
7. T.Rixsiboev va boshqalar. Muhandislik grafikasi fanlarini O'zqitish metodologiyasi. O'zquv qO'zllanma, T., Tafakkur qanoati, 2011.
8. Sh.K.Murodov va boshqalar. Chizmageometriya. Toshkent, "Iqtisod - moliya", 2008. 22. Q.T.Olimov . "Zamonaviy ta'lim va innovatsion texnologiyalari b O'zyicha ilg'or xorijiy tajribalar" moduli bo'yicha O'zUM. 2015.
- 9Xusnidinova.N.A. Aksonometrik proyeksiyalar mavzusini didaktik prinsiplar asosida o'qitishda kompyuter grafiklardan foydalanish // "Badiiy grafika va dizayn sohasida bolajak mutaxassislarni tayyorlashning dolzarb muammolari va yechimlari" respublika ilmiy-texnik anjumani. –Termiz, 2024.- B. 273-276
- 10.Xusnidinova.N.A. Muhandislik va kompyuter grafikasi fanini o'qitishda talabalarning kreativligini rivojlantirish // "Pedagogik akmeologiya" xalqaro ilmiy-metodik jurnali. –Buxoro,7(15).24.-B. 123-128
- 11Xusnidinova.N.A. Development of Creative Competence of Students in the Process of Teaching Drawing Geometry // " International Scientific Conference on "New Scientific Trends and Challenges" 20th February, Rome, Italy. – 67-68-b <https://www.openconference.us/index.php/trends>
12. Xusnidinova.N.A. Muhandislik va kompyuter grafikasi fanini o'qitishning ilmiy-nazariy asoslari // "Pedagogik mahorat" xalqaro ilmiy-metodik jurnali.–Buxoro, 2023.- № 6 B. 217-221 <https://buxdu.uz>
13. Xusnidinova.N.A Scientific and Theoretical Basis of Teaching Practical Courses of Engineering and Computer Graphics // Nexus : Journal of Innovative Studies of Engineering Science (JISES) – 2023.- 313-317-b <http://innosci.org/>
14. Xusnidinova.N.A. "SolidWorks dasturi va uning ish stoli interfeyslari bilan tanishish" // "Yangi O'zbekistonda tabiiy va ijtimoiy-gumanitar fanlar" respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi Volume 2, Issue 5, May 2024. 32-44-b.
15. Xusnidinova.N.A "Solidworks dasturi va uning imkoniyatlaridan chizma geometriya darslarida foydalanishning afzalliklari" // Ta'lim va innovatsion tadqiqotlar xalqaro ilmiy metodik jurnal 2023-yil 7-son 314-319-b
16. Xusnidinova.N.A "Talabalarni o'qitish jarayonida kompyuter grafik dasturlarning o'rni va ulardan foydalanishning afzalliklari" // "Formation of psychology and pedagogy as interdisciplinary sciences" xalqaro ilmiy metodik konfrensiya 43-46-b.
17. Xusnidinova.N.A "Talabalarning fazoviy tasavvurlarini oshirishda to'g'ri chiziq va ularning o'zaro vaziyatlariga oid masalalarning ahamiyati" // XXI asrda innovatsion texnologiyalar,fan va ta'lim taraqqiyotidagi dolzarb muammolar. respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi [Vol. 2 No. 5 \(2024\) http://universalpublishings.com](http://universalpublishings.com)

18. Xusnidinova. N.A “The content of teaching using computer technologies in conducting independent work in engineering and computer graphics” // International conference on multidisciplinary science [ko'p tarmoqli fan bo'yicha xalqaro konferentsiya](#) volume-2, issue-5

MUALLIF HAQIDA MA'LUMOT [ИНФОРМАЦИЯ ОБ АВТОРЕ] [AUTHORS INFO]

✉ **Xusnidinova Nozima Ashurovna**, Buxoro davlat texnika universiteti mustaqil tadqiqotchisi, [**Хуснидинова, Нозима Ашуровна** — независимый исследователь Бухарского государственного технического университета], [**Nozima A. Xusnidinova** — independent researcher at Bukhara State Technical University]; manzil: O'zbekiston, Buxoro shahri [адрес: Узбекистан, г. Бухара], [address: Bukhara city, Uzbekistan] E-mail: nozimaxusnidinova5414@gmail.com

Original paper

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA TANQIDIY FIKRLASHNI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK AHAMIYATI

© X. F. Eshquvvatova¹✉

¹O'zbekiston-Finlandiya Pedagogika instituti, O'zbekiston

Annotatsiya

KIRISH: ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarida tanqidiy fikrlashni shakllantirishning pedagogik ahamiyati yoritilgan. Tanqidiy fikrlash orqali o'quvchilarda mustaqil fikr yuritish, muammoni tahlil qilish va yangicha qaror qabul qilish ko'nikmalari shakllanishi ilmiy asosda bayon etilgan. Shuningdek, dunyo tajribasi, zamonaviy metodlar va psixologik-pedagogik yondashuvlar asosida tanqidiy fikrlashni rivojlantirish yo'llari ko'rsatib berilgan.

MAQSAD: boshlang'ich sinf o'quvchilarida tanqidiy fikrlashni shakllantirish orqali ularning fikrlash faolligi, muammoli vaziyatlarga ijodiy yondashuvi va mustaqil qaror qabul qilish ko'nikmalarini rivojlantirish.

MATERIALLAR VA METODLAR: boshlang'ich sinf o'quvchilarida tanqidiy fikrlashni shakllantirish orqali ularning fikrlash faolligi, muammoli vaziyatlarga ijodiy yondashuvi va mustaqil qaror qabul qilish ko'nikmalarini rivojlantirish.

MUHOKAMA VA NATIJALAR: tanqidiy fikrlash elementlarini o'quv jarayoniga tatbiq etish o'quvchilarning faolligini oshirishga, darsga bo'lgan qiziqishini kuchaytirishga olib kelgani kuzatildi. O'quvchilar o'z fikrini asoslash, tahlil qilish va boshqa fikrlarga nisbatan munosabat bildirish ko'nikmasini rivojlantirdi.

XULOSA: tanqidiy fikrlash elementlarini o'quv jarayoniga tatbiq etish o'quvchilarning faolligini oshirishga, darsga bo'lgan qiziqishini kuchaytirishga olib kelgani kuzatildi. O'quvchilar o'z fikrini asoslash, tahlil qilish va boshqa fikrlarga nisbatan munosabat bildirish ko'nikmasini rivojlantirdi.

Kalit so'zlar: : tanqidiy fikrlash, boshlang'ich ta'lim, metodika, shaxs rivoji, ijodiy tafakkur, mustaqillik

Iqtibos uchun: Eshquvvatova X.F. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida tanqidiy fikrlashni shakllantirishning pedagogik ahamiyati. // Inter education & global study. 2025.№5, B.128–133.

ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ ФОРМИРОВАНИЯ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ У УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

© X.Ф. Эшкувватова¹✉

¹Наманганский государственный педагогический институт, Наманган, Узбекистан

Аннотация

ВВЕДЕНИЕ: в данной статье освещается педагогическое значение формирования критического мышления у учащихся начальных классов. На научной основе раскрывается, как с помощью критического мышления у школьников формируются навыки самостоятельного рассуждения, анализа проблемных ситуаций и принятия нестандартных решений. Также представлены пути развития критического мышления на основе мирового опыта, современных методов и психолого-педагогических подходов.

ЦЕЛЬ: формирование у учащихся начальных классов критического мышления с целью развития их мыслительной активности, творческого подхода к решению проблемных ситуаций и умения принимать самостоятельные решения.

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ: в исследовании применялись такие методы, как педагогическое наблюдение, анкетирование, беседа, анализ передового зарубежного опыта и учебной практики, а также изучение и анализ учебного процесса с элементами критического мышления.

ОБСУЖДЕНИЕ И РЕЗУЛЬТАТЫ: внедрение элементов критического мышления в образовательный процесс способствовало повышению активности учащихся и их интереса к занятиям. У школьников развивались навыки аргументации, анализа и критической оценки чужих мнений.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ: Внедрение элементов критического мышления в учебный процесс играет важную роль в повышении эффективности начального образования. Это требует от учителя применения современных методов и активной поддержки личностного развития учащихся.

Ключевые слова: критическое мышление, начальное образование, методика, развитие личности, творческое мышление, самостоятельность

Для цитирования: Эшкувватова Х.Ф. Педагогическое значение формирования критического мышления у учащихся начальных классов. // Inter education & global study. 2025. №5. С. 128–133.

PEDAGOGICAL IMPORTANCE OF DEVELOPING CRITICAL THINKING IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS

© Khosiyat F. Eshkuvvatova¹✉

¹Uzbekistan-Finland pedagogical institute, Uzbekistan

Annotation

INTRODUCTION: this article explores the pedagogical importance of developing critical thinking in primary school students. It scientifically analyzes how critical thinking fosters independent reasoning, problem-solving, and decision-making skills. The article also presents international experiences and modern psychological-pedagogical approaches to enhancing critical thinking in the classroom.

AIM: to develop critical thinking in primary school students in order to enhance their cognitive activity, promote creative approaches to problem-solving, and strengthen their decision-making skills.

MATERIALS AND METHODS: the research utilized methods such as pedagogical observation, surveys, interviews, analysis of advanced international practices, and evaluation of classroom activities involving critical thinking. Experimental lessons were also conducted and analyzed.

DISCUSSION AND RESULTS: integrating elements of critical thinking into the learning process led to increased student engagement and interest in lessons. Students developed skills in reasoning, analysis, and expressing critical opinions about others' viewpoints.

CONCLUSION: the integration of critical thinking into the educational process plays a vital role in improving the effectiveness of primary education. It requires teachers to adopt innovative teaching methods and support the personal development of students.

Keywords: critical thinking, primary education, methodology, personality development, creative thinking, independence

For citation: Khosiyat F. Eshkuvvatova. (2025) 'Pedagogical importance of developing critical thinking in primary school students', Inter education & global study, (5), pp. 128–133. (In Uzbek).

Bugungi kunda jahon miqyosida sodir bo'layotgan globallashuv jarayonlari, fan va texnikaning mislsiz rivojlanishi, iqtisodiy, mafkuraviy, ijtimoiy sohalaridagi o'zgarishlar, jamiyat taraqqiyoti bilan bog'liq bo'lgan dolzarb muammolar yoshlarda tezkor va to'g'ri qarorlar qabul qilish, tanqidiy tafakkurni shakllantirish zaruriyatini yuzaga chiqarmoqda. Shu sababdan jahonning ko'pgina rivojlangan mamlakatlari ta'lim tizimida tanqidiy fikrlashni boshlang'ich sinfdan boshlab shakllantirishga urg'u berayotganini ko'rishimiz mumkin. Misol uchun, Germaniya, Janubiy Koreya, Rossiya, Finlandiya, Yaponiya ta'lim tizimida kichik maktab yoshidagi o'quvchilarga hayotiy vaziyatlarni tanqidiy baholashni va mustaqil qaror qabul qilishni o'rgatib borish muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Jahon hamjamiyatida o'quvchilarda tanqidiy fikrlashni shakllantirish orqali shaxs yetukligini ta'minlash jarayonini takomillashtirish bo'yicha ilmiy izlanishlar olib borilmoqda. Shu jumladan, shaxsga qaratilgan va muammoli ta'lim texnologiyalari hamda kompetensiyaviy, qadriyatli yondashuvlar asosida boshlang'ich sinf o'quvchilarida tanqidiy fikrlashni shakllantirishning innovatsion shakllari va interfaol usullarini joriy etish masalalariga katta e'tibor berilmoqda.

Mamlakatimizda har tomonlama rivojlangan, mustaqil shaxsiy qarashlari va o'z nuqtayi nazariga, hayotda o'z tanlovi, qat'iy fuqarolik pozitsiyasiga ega avlodni tarbiyalashga yo'naltirilgan, yosh avlodda mustaqil va baxtli hayot uchun zarur ijtimoiy malaka hamda fazilatlarni yoshiga mos, bosqichma-bosqich shakllantirishga alohida

e'tibor berilmoqda. Albatta, bunday yuksak vazifalarni amalga oshirishda ustoz va murabbiylarning o'rni beqiyosdir. Shu sababli, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida "mamlakatimizda o'qituvchining mehnati jamiyat va davlatni rivojlantirish, sog'lom, barkamol avlodni shakllantirish hamda tarbiyalash, xalqning ma'naviy va madaniy salohiyatini saqlash hamda boyitishning asosi sifatida e'tirof etilgan bo'lib, Davlat o'qituvchilarning sha'ni va qadr- qimmatini himoya qilish, ularning ijtimoiy va moddiy farovonligi, kasbiy jihatdan o'sishi to'g'risida g'amxo'rlik qiladi" deb belgilangan. Ta'lim jarayonida o'quvchilarning mustaqil fikrlash darajasini aniqlash zarurati mavjuddir. Chunki, tanqidiy fikrlash mustaqil fikrlashning tarkibiy qismi hisoblanadi.

O'quvchilarning tanqidiy fikrlash darajalari bir qator pedagogik metodlar orqali aniqlanadi. Misol uchun, Ya. Yirasek, A. Kernlar tomonidan ishlab chiqilgan yoshlarning tanqidiy fikrlashga moyilliklarini aniqlovchi testlari, D. B. Elkoninning "Grafik diktant"lari, A.L. Vengerning "Nuqtalar bo'ylab chizish", I. Shvansarning "Aqliy rivojlanishni dignostika qilish", O. Hasanboyevaning " Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarning qobiliyatlarini tashxislash" kabi metodikalari shular jumlasidandir.

Nemis olimi M. Mauermanning ta'kidlashicha: "Tanqidiy fikrlash- bu inson uchun fikrlashning tayanch nuqtasi, g'oyalar va axborotlar bilan o'zaro munosabatga kirishishning tabiiy usulidir. U dars va darsdan tashqari jarayonlarda sodir bo'ladigan faoliyat bo'lib, o'quvchiga axborotlarni qat'iy nazorat qilish imkonini beradi" .

Bundan ko'rinadiki, bu jarayonda o'quvchi idrok etilayotgan ma'lumotni qayta ko'rib chiqishi, uni o'ziga moslashtirishiga imkoniyat yaratiladi.

Tanqidiy fikrlash- bilimni o'zlashtirish va mustaqil fikrlashning yuqori darajadagi tarkibiy qismi bo'lib, shaxsning voqea, hodisa, borliqni obyektiv idrok etish imkoniyatini kengaytiruvchi aqliy hodisadir. Tanqidiy fikrlashda g'oyalar va ularning ahamiyati ko'pfikrlilik nuqtayi nazaridan ko'rib chiqilib, boshqa g'oyalar bilan taqqoslanadi. Unda tahlil, taqqoslash, izohlash, yangilik kiritish, muammolarni hal qilishga alohida e'tibor beriladi hamda o'quvchilarda bunyodkor g'oyalarning yovuz g'oyalar ustidan g'alaba qozonishga ishonch paydo qilinadi.

Amalga oshirilgan tahlillar natijasi ushbu aqliy faoliyatda g'oya va imkoniyatlarni ijodkorlik bilan uyg'unlashtirish, konsentratsiyalash hamda axborotlarni qayta tahlil etishga zamin yaratilishini ko'rsatadi.

Bunda:

- 1) O'quvchilarni tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini egallashga ruhan tayyorlash;
- 2) O'quvchilarning o'z fikrlari qat'iyligiga bo'lgan ishonchini barqarorlashtirish;
- 3) Muayyan sinf o'quvchilarida jamoaviy tarzda tanqidiy fikr yuritishga yo'naltirilgan pedagogic vaziyatni vujudga keltirish amaliyotini tadbiq etish, muhim ahamiyat kasb etadi.

Tanqidiy fikrlash ko'nikmalarining shakllanishi o'quvchiga quyidagi imkoniyatlarni beradi:

- fikrlash jarayoni jadallashadi;
- o'z oldiga aniq maqsad qo'yib, unga erishish yo'llarini izlaydilar;

-o'quvchilarda bilim olish, yangi axborotlarni o'zlashtirishga bo'lgan qiziqish ortadi;
-o'quv-bilish jarayonida o'quvchilarda faollik ta'minlanadi;
-o'quvchilarda ular orasida vujudga kelgan rang barang fikrlarni tinglash va mushohada qilish ishtiyoqi kuchayadi.

Tanqidiy fikrlash tushunchasi D.Xalpern tomonidan chuqur tahlil etilgan bo'lib, unga ko'ra, "tanqidiy fikrlash sog'lom refleksiv jarayondir, shuningdek, tanqidiy fikrlash-yo'naltirilgan xarakterga ega bo'lib, o'z xatolaridan xolis bo'lish va sog'lom mazmun izlashdir. Tanqidiy fikrlaydigan insonlar yangi g'oyalar va yangi imkoniyatlarni taqdim etishga qodirdirlar".

1. Boshlang'ich ta'lim jarayoni mazmuniga mos ravishda o'quvchilarni tanqidiy fikrlashga undovchi o'quv topshiriqlari tizimini shakllantirish va o'quv jarayoniga joriy etish maqsadga muvofiqdir.
2. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida tanqidiy fikrlashni shakllantirishga xizmat qiladigan didaktik loyihalarni ishlab chiqish va o'quv jarayoniga tatbiq etish o'quvchilarda tanqidiy fikrlashni samarali rivojlantirish imkonini beradi.
3. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish uchun o'quv-biluv jarayonida ularni faol fikrlash va mustaqil faoliyat ko'rsatishga undovchi innovatsion texnologiyalardan foydalanish bu sohada kutilgan samaradorlikka erishish imkonini beradi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI | СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ | REFERENCES

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 31.12.2019 yildagi "Uzluksiz ma'naviy tarbiya konsepsiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish chora tadbirlari to'g'risida" gi Qaroriga 1-ilova
2. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. 30.04.2023.<https://lex.uz>
3. G'ulomov.S.S. " Dalillarni eslab qolish va g'oyalarni isbotlash".-T.:O'qituvchi. 2005. -B.4
4. Nazarov.Q. Falsafa metodologiyasi.-T.: Yangi asr avlodi. 2005. -B.78
5. Дьюи.Дж. Индивидуализация обучения школьников.- Чикаго.1991.-С.19
6. Мауерман.М. Развитие интеллекта и его природные качества.-М.Торговый дом гранд. 2005.- С.27
7. Халперн.Д.Психология критического мышления. Питер.2000. 240.-С
8. Facione P.A. Critical Thinking: What It Is and Why It Counts. – Insight Assessment, 2021. – 28 p.
9. Halpern D.F. Critical Thinking Across the Curriculum: A Brief Edition of Thought & Knowledge. – New York: Routledge, 2020. – 224 p.
10. Paul R., Elder L. The Miniature Guide to Critical Thinking Concepts and Tools. – Foundation for Critical Thinking, 2022. – 48 p.
11. Ennis R.H. Critical Thinking Across the Curriculum. – New York: Routledge, 2023. – 188 p.

MUALLIF HAQIDA MA'LUMOT [ИНФОРМАЦИЯ ОБ АВТОРЕ] [AUTHORS INFO]

✉ **Eshquvvatova Xosiyat Farxodovna**, tasviriy san'at va muhandislik grafikasi yo'nalishi 2-bosqich talabasi, [**Эшкувватова Хосият Фарходовна** студент 2-го курса направления изобразительное искусство и инженерная графика], [**Khosiya F. Eshquvvatova**, 2nd year student of Fine arts and Engineering graphics]; manzil: O'zbekiston, Namangan sh., Uychi ko'chasi, 316-uy [адрес: Узбекистан, ул. Уйчи, 316, г. Наманган], [address: Uzbekistan, 316, Uychi st., Namangan city]

SHO'RKO'L SUV OMBORI QURULISHINING IQTISODIY AHAMIYATI (1970–1980 yy.)

© Sh. M. Mirzoyev ¹✉

¹ Buxoro davlat pedagogika instituti, Buxoro, O'zbekiston

Annotatsiya

KIRISH: Buxoro oblasti qishloq xo'jaligini rivojlantirish dasturlari doirasida amalga oshirilayotgan irrigatsiya-melioratsiya tadbirlarning so'nggi yirik loyihasi bu Konimex tumani Jilvon massividagi 32,2 ming ga yangi sug'oriladigan yerlarni o'zlashtirish uchun mo'ljallangan Shorko'l suv ombori bunyod etilishi bo'ldi. Ombor uchun Zarafshon daryosi o'ng sohilidan, tabiiy o'zan tanlandi, uning pastki qismida Shorko'l ko'li tabiiy o'zani joylangan. Mazkur tadqiqotda ushbu inshshotni qurilishi va iqtisodiy ahamiyatini ochib berishga qaratiladi.

MAQSAD: maqolaning maqsadi tarix nuqtayi nazardan irrigatsiyaviy masalalarni aniqlash va ularning samaradorligini tahlil qilishdan iborat. Ushbu strategiyalar o'quvchilarning kasbiy tayyorgarligini oshirish va ularni mehnat bozorida raqobatbardosh qilishga yo'naltirilgan.

MATERIALLAR VA METODLAR: tadqiqotda tarix ta'limida Sho'rko'l suv ombori misolida ilmiy va metodik adabiyotlar tahlil qilindi. Shuningdek, interaktiv o'qitish metodlari tadqiq etildi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR: tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki, tarix o'quvchilari uchun tanqidiy-tahlil va munozara ko'nikmalarni rivojlantirish maqsadida integrativ yondashuv talab etiladi. Texnologik savodxonlik va fanlararo yondashuv esa o'quvchilarning kasbiy moslashuvchanligini kuchaytiradi.

XULOSA: shorkul suv omboridan chiqadigan suvlar suv omboriga tutashgan 32,3 ming gektar yerlarni sug'orish va o'zlashtirishda foydalanilishi rejalashtirilgan. Tadqiqotlarga ko'ra, yangi yerlarni bosqichma-bosqich sug'orishga berish rejalashtirilgan bo'lib, suv ombori qurilishi tugashi bilan (1982-yil) 3,3 ming gektar yer o'zlashtirilgan. To'liq o'zlashtirish 7 yil ichida yakunlangan. 1982-yilgacha har yili 100 mln m³ suvdan foydalanish orqali mavjud sug'oriladigan yerlarning suv ta'minoti yaxshilangan.

Kalit so'zlar: irrigatsiya, loyiha, melioratsiya, suv ombor, qurulish, sug'orish, o'zan.

Iqtibos uchun: Mirzoyev Sh. M. Sho'rko'l suv ombori qurulishining iqtisodiy ahamiyati (1970–1980 yy.) // Inter education & global study 2025. №5 B.134–141.

ЭКОНОМИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ СТРОИТЕЛЬСТВА ВОДОХРАНИЛИЩА ШОРКУЛЬ (1970–1980)

© Ш. М. Мирзоев^{1✉}

¹Бухарского государственного педагогического института, Бухара, Узбекистан

Аннотация

ВВЕДЕНИЕ: последним крупным проектом по ирригации и мелиорации земель, реализуемым в рамках программ развития сельского хозяйства в Бухарской области, является строительство Шоркульского водохранилища, призванного освоить 32,2 тыс. га новых орошаемых земель в Джильванском массиве Конимехского района. Для водохранилища выбран естественный водоем на правом берегу реки Зарафшан, ниже которого расположена естественная котловина озера Шоркуль. Данное исследование направлено на выявление строительного и экономического значения этого сооружения.

ЦЕЛЬ: целью статьи является выявление проблем орошения с исторической точки зрения и анализ их эффективности. Эти стратегии направлены на повышение профессиональных навыков студентов и повышение их конкурентоспособности на рынке труда.

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ: в ходе исследования был проанализирован научно-методический материал на примере Шоркульского водохранилища по историческому образованию. Также были изучены интерактивные методы обучения.

ОБСУЖДЕНИЕ И РЕЗУЛЬТАТЫ: Результаты анализа показали, что для развития критико-аналитических и дискуссионных навыков у студентов-историков необходим интегративный подход. Технологическая грамотность и междисциплинарный подход повышают профессиональную гибкость студентов.

ВЫВОД: планируется, что сбрасываемая из Шоркульского водохранилища вода будет использоваться для орошения и освоения 32,3 тыс. га земель, прилегающих к водохранилищу. Согласно исследованиям, планировалось постепенное орошение новых земель, и к моменту завершения строительства водохранилища (1982 год) было освоено 3,3 тыс. га земель. Полная разработка была завершена за 7 лет. К 1982 году водоснабжение существующих орошаемых земель было улучшено за счет использования 100 млн м³ воды в год.

Ключевые слова: орошение, проект, мелиорация, водохранилище, строительство, орошение, источник.

Для цитирования: Мирзоев Ш.М. Экономическое значение строительства водохранилища Шоркуль // Inter education & global study. 2025. №5. С. 134–141.

THE ECONOMIC SIGNIFICANCE OF THE CONSTRUCTION OF THE SHO'RKO'L RESERVOIR (1970–1980)

© Sharifjon M. Mirzoyev¹✉

¹Bukhara State Pedagogical Institute, Bukhara, Uzbekistan

Annotation

INTRODUCTION: the latest major project of irrigation and land reclamation measures implemented within the framework of agricultural development programs in the Bukhara region is the construction of the Shorkul reservoir, designed to develop 32.2 thousand hectares of new irrigated land in the Jilvan massif of the Konimekh district. A natural bed was selected for the reservoir on the right bank of the Zarafshan River, in the lower part of which the natural bed of Lake Shorkul is located. This study aims to reveal the construction and economic significance of this structure.

PURPOSE: the purpose of the article is to identify irrigation issues from a historical perspective and analyze their effectiveness. These strategies are aimed at improving the professional training of students and making them competitive in the labor market.

MATERIALS AND METHODS: the study analyzed scientific and methodological literature on the example of the Shorkul reservoir in history education. Interactive teaching methods were also studied.

DISCUSSION AND RESULTS: the results of the analysis showed that an integrative approach is required for the development of critical-analytical and debating skills for history students. Technological literacy and an interdisciplinary approach enhance the professional adaptability of students.

CONCLUSION: it is planned to use the waters from the Shorkul reservoir for irrigation and development of 32.3 thousand hectares of land adjacent to the reservoir. According to the research, it is planned to gradually provide new lands for irrigation, and by the end of the construction of the reservoir (1982), 3.3 thousand hectares of land had been developed. Full development was completed in 7 years. By 1982, the water supply of existing irrigated lands had improved by using 100 million m³ of water annually.

Keywords: irrigation, project, land reclamation, reservoir, construction, irrigation, source.

For citation: Sharifjon M. Mirzoyev (2025) The economic significance of the construction of the Sho'rko'l reservoir (1970–1980), Inter education & global study, (5), pp. 134–141. (In Uzbek).

Suv ombori loyihasida inshooatni 6 yil muddatda bunyod etish ko'rsatildi, bosh pudratchi – “Amubuxarakanalstroy” boshqarmasi va “O'zglavvodstroy” tresti tomonidan amalga oshirilishi belgilangan. Suv omborining texnik loyihasi tarkibida 35 ming gektar yangi yerlarni sug'orishning bosh rejasi ishlab chiqildi. Ushbu rejada o'zlashtiriladigan yangi yerlar uchun talab etiladigan mablag' qiymatini aniqlash, sug'orish tizimlari

qurilishining navbatma-navbat amalga oshirilishini asoslash, ularning iqtisodiy samaradorligini baholash kabi asosiy loyihaviy yechimlar ko'rsatilgan. Shuningdek, yerlarni sug'orishning birinchi navbati loyihasi ishlab chiqilgan. Suv omboridan foydalanish ehtiyojlari uchun 105 nafar xodimdan iborat shtat birligida shatab tashkil etilishi ko'rsatib o'tildi. Ulardan 52 nafari maxsus loyihalashtirilgan qishloqda, mavjud qishloq yaqinida, umumiy 2836 kv.m turarjoy maydonida yashashi ko'zda tutilgan, qolgan xodimlar esa mahalliy aholidan jalb etilishi mo'ljallangan.

Tadqiqot manbashunosligining asosini arxiv fondlarida saqlanayotgan rasmiy hujjatlar tashkil etadi. O'zbekiston Milliy arxivi, Buxoro viloyati davlat arxivi va "Buxaravodstroy" unitar korxonasining joriy arxiv materiallari tizimli tahlil qilindi. Tarixiy-genetik yondashuv asosida texnik-iqtisodiy va statistik ma'lumotlar umumlashtirilib, Buxoro viloyatida Shorko'l suv omborini qurishning zaruriyati va suv omborining oblast xalq xo'jaligini jadal rivojlantirishdagi iqtisodiy ahamiyati aks etildi.

Buxoro viloyatida sug'oriladigan yerlarning umumiy maydoni 254 ming gektarni tashkil etadi. Qishloq xo'jaligi yerlari umumiy maydonida yuqori hosildorlikka ega yerlarning ulushi esa 16,6% teng. Sug'oriladigan yerlar hosildorligi sug'orilmaydigan yerlarnikidan 100 barobar yuqori bo'lgan. 1975 yilda har gektar sug'oriladigan yerdan olingan yalpi mahsulot qiymati 1346 so'mni, sof daromad esa 144 so'mni tashkil etdi. 1978 yilda paxta hosildorligi 29,1 sentner/ga ga teng bo'lgan [1. – B. 16]. Sug'oriladigan yerlarning yuqori samaradorligiga qaramay, viloyatda yangi sug'orish maydonlarini ko'paytirish sur'atlari darajasi sifati past baholandi. 1971–1975 yillarda 20,6 ming gektar sug'oriladigan yer foydalanishga topshirilgan bo'lsa, Qoraqalpog'iston ASSRda bu ko'rsatkich 50 ming ga, Surxondaryo va Samarqand viloyatlarida 40 va 42 ming ga, Qashqadaryo va Jizzax viloyatlarida esa alohida holda 81 ming gektarni tashkil etgan [2. – B. 65]. Shu bilan birga, Buxoro viloyatida ham, respublikadagi boshqa aholi zich joylashgan hududlar singari, aholi soni ortib borayotgan edi. So'nggi 5 yil (1970–1975 yillar) ichida qishloq aholisi 18 % ga oshdi. Shu davrda sug'oriladigan yerlar hajmi 10,6% ga ortadi. Tabiiyki, bunday sharoitda har bir mehnatga layoqatli aholiga to'g'ri keladigan sug'oriladigan yer maydoni deyarli o'zgarishsiz qoldi yoki hatto kamaydi. Masalan, 1965 yilda bir mehnatga layoqatli ishchiga 1,5 ga, 1970 yilda 1,5 ga, 1975 yilda esa 1,4 ga to'g'ri kelgan [3. – B. 89].

Bunday holat kolxoz va sovxozlar moddiy-texnika bazasining o'sib borishi bilan nomutanosiblik kelib chiqdi. 1965 yilga nisbatan 1975 yilda asosiy fondlar bilan ta'minlanganlik 1,4 barobarga oshdi, shu jumladan, dehqonchilik tarmog'ining faol qismi (mashinalari va jihozlar, ishchi mashinalar, o'lchov asboblari, transport vositalari) 1,7 barobarga oshdi. Sug'orma dehqonchilikni rivojlantirishda suv asosiy muammoga aylandi. Suv ta'minotini yaxshilash bo'yicha chora-tadbirlarga qaramasdan, Buxoro viloyatida sug'orish suviga bo'lgan ehtiyoj to'liq qondirilmadi. May oyida suv ta'minoti 82,8 %, iyun oyida esa 80,4 % ni tashkil etgan [4. – B. 12]. Suv ta'minoti yetarli bo'lmagani sababli hudud xo'jaliklarida qishloq xo'jaligi mahsulotlarining hosili kamayib ketdi. Buxoro viloyati Davlat reja boshqarmasi ma'lumotlariga ko'ra, 1975–1976 yillarda suv yetishmovchiligi

tufayli hosil yo'qotishlari uchun to'langan sug'urta to'voni o'rtacha 11,9 mln so'mni tashkil qilgan. Shu jumladan, paxta bo'yicha 11,2 mln so'm [5. – B. 63]. Yuzaga kelgan vaziyatni bartaraf etish va mavjud sug'orish yerlarini suv bilan ta'minlashni yaxshilash, yangi yerlarni o'zlashtirish uchun qo'shimcha suv resurslarini safarbar etish zarur bo'ldi. Bu muammoni hal etish, o'z navbatida Shorko'l suv omborini qurish loyihaini ro'yobga chiqarishga turtki bo'ldi.

Shorko'l suv ombori O'zbekiston SSR Buxoro viloyatida SSSR Suv xo'jaligi vazirligi tomonidan berilgan topshiriq asosida, SSSR Qishloq xo'jaligi vazirligi bilan kelishilgan holda 1977 yil 6 iyulda ishlab chiqildi, SSSR Davlat reja qo'mitasi bilan kelishilgan loyiha-qidiruv ishlarining titul ro'yxati asosida (SSSR Davlat reja qo'mitasining 1974 yil 16 sentyabrdagi № VI-1858/47/87 xati) tasdiqlangan. O'zbekiston KP Markaziy Qo'mitasi va O'zbekiston SSR Vazirlar Soveti tomonidan 1971 yil 31 avgustda qabul qilingan 429-sonli qarorga muvofiq, 1971–1985 yillar davomida Buxoro viloyatida 100 ming ga yangi sug'oriladigan yerlar o'zlashtirilishi belgilangan. Shuningdek, O'zbekiston KP Markaziy Qo'mitasi va O'zbekiston SSR Vazirlar Soveti tomonidan 1973 yil 13 iyunda qabul qilingan 259-sonli qarorning 13-bandida Amudaryo suvlaridan foydalanish belgilangan [6. – B. 125]. Shu munosabat bilan "O'zgipravodxo'z" instituti 1975 yilda Zarafshon vodiysida sug'orishni rivojlantirish bo'yicha texnik-iqtisodiy xulosa (TIX) ishlab chiqdi va u 1976 yil 3 dekabrda O'zbekiston SSR Melioratsiya va suv xo'jaligi vaziri tomonidan 1976 yil 9 iyundagi 259-sonli bayonnoma asosida tasdiqlandi. Unda Buxoro viloyatida qurilishi belgilangan yangi suv omborlari orasida Shorko'l suv ombori birinchi navbatda qurilishi lozim deb topilgan va uning umumiy siygi'imi 1980 yilga qadar 420–450 mln m³ etib belgilangan [7. – B. 321].

O'zbekiston KP Markaziy Qo'mitasi va O'zbekiston SSR Vazirlar Soveti tomonidan 1976 yil 23 sentyabrda qabul qilingan 551-sonli "1976–1980 yillar yerlarni melioratsiya qilish rejasi va O'zbekiston SSRda melioratsiya qilingan yerlardan foydalanishni yaxshilash choralari to'g'risida"gi qarorda Shorko'l suv omborini qurish ishlari 1973 yilda boshlanishi belgilangan edi. Biroq, O'zbekiston KP Markaziy Qo'mitasi va O'zbekiston SSR Vazirlar Soveti tomonidan 1977 yil 18 aprelda qabul qilingan 261-sonli qarorga muvofiq, Buxoro viloyatida suv tanqisligiga qarshi kurash doirasida, Shorko'l tabiiy chuqurligi suv ombori sifatida tanlanib, uning qurilishi 1977 yil aprel oyida boshlandi. Shorkul suv omborini qurish ishlari 1982-yilda yakunlanishi rejalashtirilgan edi. Ombordan kuz-qish davrida tartibga solingan suv oqimi hajmi 380 mln m³ deb belgilangan. Tabiiy botiqlik mavjudligi tufayli 1978-yildan boshlab 100 mln m³ suv chiqarishga erishish mumkin bo'lgan. Quyida suv omboridan yillik rejalashtirilgan suv chiqishi keltirilgan:

1978-yil	–	100	mln	m ³ ,
1979-yil	–	100	mln	m ³ ,
1980-yil	–	100	mln	m ³ ,
1981-yil	–	100	mln	m ³ ,
1982-yil	– 380 mln m ³ .			

Davlat reja qo'mitasiga ko'ra suv omborini qurish uchun zarur bo'lgan kapital mablag'lar 68,5 mln rublni tashkil etadi, shundan 0,4 mln rubli qaytariladigan mablag'lar edi. Shuningdek, ilgari tuzilgan Texnik-iqtisodiy asosga ko'ra, suv yetkazuvchi kanal uchun 2,7 mln rubl, chiqaruvchi kanal uchun esa 8,5 mln rubl mablag' ajratilishi kerak edi. Umumiy holda suv omboriga tegishli qo'shimcha bir martalik xarajatlar 11,2 mln rublni tashkil etgan. Shunday qilib, qaytariladigan mablag'larsiz suv ombori qurilishining umumiy qiymati 79,3 mln rublni ($68,5 - 0,4 + 11,2$) tashkil etgan, ekspluatatsiya xarajatlari esa 3,0 mln rubl edi. 1 000 m³ suv uchun kapital sig'imi kelajakda 208 rublni tashkil qilgan. Har yillik ekspluatatsiya xarajatlari 8 rublni tashkil qilgan. Viloyatdagi suv resurslarini safarbar qilishning yana bir manbai bu sug'orish tizimlarining foydalilik koeffitsiyentini (KPD) oshirish bo'lgan. Hozirgi vaqtda umumiy sug'orish tarmog'i uzunligi 16,7 ming km bo'lib, ularning 90 % ichki xo'jalik kanallariga to'g'ri keladi. Tarmoq asosan tuproqli kanallardan iborat bo'lib, betonlangan kanallar uzunligi atigi 0,3 ming kmni tashkil qiladi.

"Uzgirovodhoz" instituti tadqiqotlariga ko'ra, 154 ming gektar maydonda sug'orish tizimlarini kompleks rekonstruksiya qilish orqali viloyat bo'yicha o'rtacha KPD 0,54 dan 0,65 gacha oshirilgan. Rekonstruksiya natijasida suv tejalishi 540 mln m³ yoki 1 gektar maydonga 3,5 ming m³ ni tashkil qilgan. 154 ming gektar maydon uchun KPDni oshirishga mo'ljallangan kapital qo'yilmalar 376 mln rubl deb baholangan yoki har 1 gektar uchun 2 441 rubl. 1 000 m³ suv uchun kapital sig'imi 636 rublga teng. Umumiy ekspluatatsiya xarajatlari esa 22,5 mln rubl yoki har 1 000 m³ tejalgan suvga 42 rublni tashkil qilgan. Bu xarajatlar suv tejalishidan tashqari boshqa foydali natijalarni inobatga olmasdan hisoblangan. Toshkent xalq xo'jaligi instituti tadqiqotlariga ko'ra, sug'orish tarmog'i KPDsini oshirish kapital va ekspluatatsion xarajatlarni kamaytirishga hamda sug'oriladigan yerlar samaradorligini oshirishga imkon bergan. Masalan, 1 000 m³ suv uchun yopiq drenaj qurilishidagi kapital tejash 160 rubl, ekspluatatsion xarajat esa 9,6 rublni tashkil qilgan. Bundan tashqari, KPD 2% ga oshirilganda, Buxoro viloyatidagi yerlarni irrigatsion tayyorlashda (3 700 rubl/ga) kapital tejash 74 rubl/ga yoki har 1 000 m³ suvga 21 rublni tashkil qiladi. Shu tariqa, KPDni oshirish bo'yicha xarajatlarning bir qismini boshqa ijobiy effektlarga bog'lash orqali 1 000 m³ suv uchun kapital sig'imi 515 rubl ($696 - 160 - 21$), ekspluatatsiya xarajatlari esa 32,2 rubl ($42 - 9,8$) ni tashkil etgan.

Qishloq xo'jaligi mahsulotlari ishlab chiqarish balansining keskinligi sharoitida mavjud xo'jaliklarda sug'orish tizimini rekonstruksiya qilish juda qiyin edi. Rekonstruksiya qilinayotgan maydonlar o'rniga kompensatsion yer uchastkalari tashkil etish ham ancha vaqt talab qilgan. Buxoro viloyati uchun o'ninchi besh yillik reja doirasida sug'orish tarmog'ini rekonstruksiya qilish 22 ming gektar yoki yiliga 4,4 ming gektarni tashkil etgan. Demak, 150 ming gektar maydonda KPDni oshirish uchun kamida 34 yil kerak bo'lgan, hatto ikki baravar tezlashtirilgan holda ham bu jarayon 17 yilni talab qilgan. Tadqiqot bazasining yo'qligi rekonstruksiya ishlari tugallanish muddatlarini aniq belgilashga imkon bermagan. Biroq, "Soyuzvodproyekt", "Sredazgirovodhlopok", Toshkent xalq xo'jaligi instituti va boshqa tashkilotlar tomonidan o'tkazilgan tadqiqotlar bu jarayon hali uzoq

davom etishini ko'rsatgan. Hatto, 2000-yildan keyin ham Orol dengizi havzasidagi sug'orish tarmog'i rekonstruksiya davom etish belgilab berilgan. Bunda KPDni oshirish orqali 1 m³ suv uchun kapital sig'imi 1 rubl yoki undan ko'proqni tashkil qilgan, bu esa suvni boshqa havzadan olib kelish xarajatlaridan 5 barobar ko'p edi.

Shorkul suv omborini 1978–1982 yillarda (ya'ni 5 yilda) qurish orqali 380 mln m³ suv olish mumkin bo'lgan bo'lsa, rekonstruksiya orqali shuncha suv olish 10–15 yil talab qilgan. Hatto eng yuqori (10 yillik) rekonstruksiya tezligi qabul qilinganda, xarajat quyidagicha bo'lgan: suv ombori qurilishida – 136 rubl, KPDni oshirishda – 10 105 rubl. Bu esa suv ombori qurilishi iqtisodiy jihatdan samaraliroq bo'lganini ko'rsatadi. Texnik loyiha tarkibida 50,4 ming gektar umumiy yer maydoni uchun sug'orish bosh rejası ishlab chiqilgan. Shundan: brutto maydon – 39,4 ming ga, netto – 32,3 ming ga. Ushbu hududda 6 ta sovxoz tashkil etilishi ko'zda tutilgan: 4 ta paxta yetishtiruvchi, 1 ta bog'dorchilik va sabzavotchilikka ixtisoslashgan, 1 ta yem-xashak yetishtiruvchi. Yangi o'zlashtirilayotgan yerlar Buxoro viloyatining G'ijduvon va Shofirkon tumanlarida joylashgan, ilgari yaylov sifatida foydalanilgan hududlar bo'lib, ular Shorkul suv omboriga bo'ysungan. Suv ombori va yangi yerlarni o'zlashtirish loyihasining asosiy shartlari quyidagicha:

- Zaxira suv manbai sifatida Zarafshon daryosining kuz–qish suv oqimlaridan (yiliga 90% ehtimollik bilan 348,8 mln m³) foydalanish, shu jumladan Navoiy IES suv chiqarishlaridan, keyinchalik esa Amu-Buxoro kanali orqali yetkaziladigan suvlar yordamida suv omborini to'ldirish.
- Suv omborining umumiy sig'imi – 394 mln m³, foydali sig'imi – 380 mln m³.
- Tabiiy botiqlikdan foydalanish va suv omborini bosqichma-bosqich ishga tushirish orqali 200 ming gektar sug'oriladigan yerlarni suv bilan ta'minlash, keyinchalik 32,3 ming gektar (netto) yangi yerlarni o'zlashtirish va 6 ta sovxoz tashkil etish.

Shorkul suv omboridan chiqadigan suvlar suv omboriga tutashgan 32,3 ming gektar yerlarni sug'orish va o'zlashtirishda foydalanilishi rejalashtirilgan. Tadqiqotlarga ko'ra, yangi yerlarni bosqichma-bosqich sug'orishga berish rejalashtirilgan bo'lib, suv ombori qurilishi tugashi bilan (1982-yil) 3,3 ming gektar yer o'zlashtirilgan. To'liq o'zlashtirish 7 yil ichida yakunlangan. 1982-yilgacha har yili 100 mln m³ suvdan foydalanish orqali mavjud sug'oriladigan yerlarning suv ta'minoti yaxshilangan. Qurilishning iqtisodiy samaradorligi quyidagi ikki variant uchun aniqlangan:

1. Amu-Buxoro kanaliga bo'ysunuvchi mavjud sug'oriladigan yerlarning suv bilan ta'minlanishini oshirish.
 2. Yangi yerlarni o'zlashtirish bilan birga mavjud yerlarning suv ta'minotini yaxshilash.
- Barcha variantlar bo'yicha bir martalik xarajatlar qurilishning birinchi yilidanoq qoplanishni boshlagan va to'liq qoplanishi quyidagicha amalga oshgan:
- birinchi variantda – suv ombori ishga tushirilganidan keyingi uchinchi yilda;
 - ikkinchi variantda – yangi o'zlashtirilayotgan yerlarning barchasi foydalanishga topshirilganidan keyingi yettinchi yilda.

ADABIYOTLAR RO'YXATI | СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ | REFERENCES

1. Бухоро вилоят давлат архиви Фонд-1023. Рўйхат-1, йиғма жилд-123. Варақ-16.
2. Народное хозяйство Узбекской ССР в 1980 г. Статистический ежегодник -Т.: Узбекистан, 1981. - 389 с.
3. Народное хозяйство Бухарской области. Статистические сборник. город –Бухара, 1967. – 645 с
4. Тагиев М. Из истории ирригационного строительства низовьев Зеравшанской долины. –Ташкент: Наука, 1978. – 96 с .
5. ОГАБ Ф.1184. Оп.1.Д. 85.Л. 63
6. Национальный архив Узбекистана Ф. 2348. Оп. 5.Д. 965. Л.321
7. Шоркульское водохранилище в Бухарской области Узбекской ССР. Часть 6. Экономическая эффективность. Ташкент-1978. - 101 с.
8. Концепция. Развития мелиорации в Бухарской области. Ташкент-1990. – 16 с.
9. Технический проект Шоркульское водохранилище в Бухарской области Узбекской ССР. Ташкент-1980. - 123 с.
10. Текущий архив унитарного предприятия водохозяйственной строительство Д.45.Л.65.
11. ОГАБ Ф.1111. Оп.1. Д.125.Л.32.
12. Шоркульское водохранилище в Бухарской области Узбекской ССР. Часть 6. Экономическая эффективность. Ташкент-1978. -С. 85.
13. ОГАБ Ф.1023.Оп.1.Д. 75.Л.12.
14. Шоркульское водохранилище в Бухарской области Узбекской ССР. Часть 6. Экономическая эффективность. Ташкент-1978. -С. 98.

MUALLIF HAQIDA MA'LUMOT [ИНФОРМАЦИЯ ОБ АВТОРЕ] [AUTHORS INFO]

✉ **Mirzoyev Sharifjon Mirshakarovich**, Buxoro davlat pedagogika instituti Ijtimoiy fanlar kafedrası t.f.f.d (PhD) o'qituvchisi, [Мирзоев Шарифжон Миршакарович, доктор философских наук, преподаватель кафедры общественных наук Бухарского государственного педагогического института], [Mirzoyev Sharifjon Mirshakarovich, PhD, lecturer, Department of Social Sciences, Bukhara State Pedagogical Institute] Manzil: Buxoro viloyati, Buxoro shahri, Piridastgir ko'chasi, 2-uy. [Бухарская область, город Бухара, улица Пиридастгир, дом 2.]; [Bukhara region, Bukhara city, Piridastgir street, house 2]. E-mail: sharifjonmirzoyev1998@gmail.com

DASTURLASH TILINING GRAFIKA MODULINI O'QITISHDA AMALIY MASHG'ULOTLARNI TASHKIL ETISH VA O'TKAZISH METODIKASI

© J. G'. Qulliyev¹✉

¹ Buxoro Davlat Pedagogika Instituti, Buxoro, O'zbekiston

Annotatsiya

KIRISH: zamonaviy axborot texnologiyalari taraqqiyoti dasturlash tillarining o'qitish metodikasiga ham yangicha yondashuvlarni talab qilmoqda. Ayniqsa, dasturlashning grafika modullari o'quvchilarga vizual loyihalar yaratish, real vaqt rejimida kod natijasini ko'rish va mantiqiy tafakkurni rivojlantirish imkonini beradi. Ushbu maqolada dasturlash tillarining grafika modullarini o'qitish bo'yicha amaliy mashg'ulotlarni tashkil etish va o'tkazish metodikasi tahlil qilinadi.

MAQSAD: maqolaning asosiy maqsadi – dasturlash tillarida grafik modullarni samarali o'qitish usullarini ishlab chiqish, amaliy mashg'ulotlarni tashkil etish va o'quvchilarning mustaqil ishlash qobiliyatini rivojlantirishdan iborat.

MATERIALLAR VA METODLAR. pedagogik tajribalar va amaliy mashg'ulotlarni tahlil qilish. Dasturlash va grafika modullari bo'yicha mavjud o'quv adabiyotlarini o'rganish. Eksperimental sinovlar va test usullari orqali o'quvchilarning bilimini baholash.

MUHOKAMA VA NATIJALAR. grafika modullari bilan ishlashning afzalliklari. Dasturlash tillarining grafika modullari o'quvchilarga quyidagi afzalliklarni beradi: Vizual tushunish bu - Grafik interfeys orqali kod natijasini bevosita ko'rish imkoniyati; Ijodiy yondashuv: O'quvchilar o'z loyihalarini yaratishda erkinlikka ega bo'lishadi; Amaliy natijalar: O'quvchilar real hayotga oid grafik ilovalar yaratishni o'rganishadi.

XULOSA. dasturlash tillarining grafika modullarini o'qitishda amaliy mashg'ulotlarni interfaol yondashuv asosida tashkil etish samarali natijalar beradi. O'quvchilarga vizual va interaktiv loyihalar yaratish imkoniyati taqdim etilganda, ularning qiziqishi oshadi va bilimlarni mustahkam o'zlashtirishiga erishiladi.

Kalit so'zlar: keys stadi, modellashtirish, ijodiy ish, metod, grafika moduli, dastur, topshiriq, sinonim kodlar.

Iqtibos uchun: Qulliyev J.G'. Dasturlash tilining grafika modulini o'qitishda amaliy mashg'ulotlarni tashkil etish va o'tkazish metodikasi. // Inter education & global study. 2025, №5. B.142–150.

МЕТОДИКА ОРГАНИЗАЦИИ И ПРОВЕДЕНИЯ ПРАКТИЧЕСКИХ ЗАНЯТИЙ ПРИ ОБУЧЕНИИ ГРАФИЧЕСКИМ МОДУЛЯМ ЯЗЫКОВ ПРОГРАММИРОВАНИЯ

© Ж. Ғ. Қуллиев^{1✉}

¹Бухарский государственный педагогический институт, Бухара, Узбекистан

Аннотация

ВВЕДЕНИЕ. развитие современных информационных технологий требует новых подходов к методике преподавания языков программирования. В частности, графические модули языков программирования позволяют студентам создавать визуальные проекты, видеть результат кода в реальном времени и развивать логическое мышление. В данной статье анализируется методика организации и проведения практических занятий по обучению графическим модулям языков программирования.

ЦЕЛЬ. разработка эффективных методов обучения графическим модулям языков программирования, организация практических занятий и развитие у студентов способности к самостоятельной работе.

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ. анализ педагогических экспериментов и практических занятий. Изучение существующей учебной литературы по программированию и графическим модулям. Оценка знаний студентов с помощью экспериментальных тестов и контрольных методов.

ОБСУЖДЕНИЕ И РЕЗУЛЬТАТЫ. преимущества работы с графическими модулями. Графические модули языков программирования предоставляют студентам следующие преимущества:

Визуальное понимание — возможность напрямую видеть результат кода через графический интерфейс;

Творческий подход — студенты получают свободу в создании собственных проектов;

Практический результат — студенты учатся создавать реальные графические приложения.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ. организация практических занятий на основе интерактивного подхода при обучении графическим модулям языков программирования дает эффективные результаты. Когда студентам предоставляется возможность создавать визуальные и интерактивные проекты, их интерес возрастает и достигается прочное усвоение знаний.

Ключевые слова: кейс-стади, моделирование, творческая работа, метод, графический модуль, программа, задание, синонимичные коды.

Для цитирования: Қуллиев Ж. Ғ., Методика организации и проведения практических занятий при обучении графическим модулям языков программирования аннотация. // Inter education & global study. 2025, №5. С. 142–150.

METHODOLOGY FOR ORGANIZING AND CONDUCTING PRACTICAL EXERCISES IN TEACHING THE GRAPHICS MODULE OF A PROGRAMMING LANGUAGE

© Muhayyo F. Saidova¹✉

¹ Bukhara State Pedagogical Institute, Bukhara, Uzbekistan

Annotation

INTRODUCTION. the development of modern information technologies also requires new approaches to the methodology of teaching programming languages. In particular, graphics modules of programming allow students to create visual projects, see the result of the code in real time, and develop logical thinking. This article analyzes the methodology for organizing and conducting practical classes for teaching graphics modules of programming languages.

AIM. the main purpose of the article is to develop effective methods for teaching graphics modules in programming languages, organize practical classes, and develop students' ability to work independently.

MATERIALS AND METHODS. analysis of pedagogical experiments and practical classes. Study of existing educational literature on programming and graphics modules. Assessment of students' knowledge through experimental tests and test methods.

DISCUSSION AND RESULTS. advantages of working with graphics modules. Graphics modules of programming languages provide students with the following advantages:

Visual understanding is the ability to directly see the result of the code through a graphical interface;

Creative approach: Students gain freedom in creating their own projects; Practical results: Students learn to create real-life graphic applications.

CONCLUSION. organizing practical exercises based on an interactive approach in teaching graphics modules of programming languages gives effective results. When students are given the opportunity to create visual and interactive projects, their interest increases and a solid assimilation of knowledge is achieved.

Keywords: case study, modeling, creative work, method, graphics module, program, task, synonymous codes.

For citation: Javohir G'. Qulliyev. (2025) 'Methodology for organizing and conducting practical exercises in teaching the graphics module of a programming language', Inter education & global study, (5), pp. 142–150. (In Uzbek).

Dasturlash tillarini ta'lim tizimida sifatli o'qitish orqali bugungi kundagi eng dolzarb muamollardan biri bo'lgan malakali dasturchilar tayyorlash muammosiga yechim topish mumkin. Demak o'qitishning qanchalik zamonaviy va qiziqtiruvchanlik xususiyatlarini

o'zida jamlagan holda samarali usullar bilan tinglovchilarga yetkazib berilish orqali bunga erishish mumkin.

Bugungi kungacha dasturlash tillarini o'rgatish borasida Yevropa, Amerika va Sharqiy Osiyo mamalakatlarda turli hil ilmiy izlanishlar va tadqiqotlar olib borilgan. Yuqoridagi tadqiqotlarda amalga oshirilgan, yaratilgan yoki taklif qilingan ammo mazkur usullarning mukammal emasligi mutaxassislar tomonidan etirof qilingan. Yani aniq bir to'xtamga asoslanadigan umumiy o'rgatish uslubi hali hamon yaratilmagan. Shunday bo'lsada amalga oshirilgan tadqiqot ishlarida e'tiborga molik xulosalar ham chiqarilgan.

Talabalarning eng katta muammosi asosiy atamalarni tushunish emas, balki ularni to'g'ri qo'llashni o'rganish hisoblanadi. Muammolarni aniqlashtirish orqali o'qitish uslubini to'g'ri tanlash, uni o'zgartirish yoki yangi uslub yaratish imkoniyati beradi.

Bir qancha tadqiqotlarni o'rganish natijasida grafika modullari bo'yicha amaliy mashg'ulotlarni quyida keltirib o'tilgan bosqichlarda tashkil etish tavsiya etiladi:

Nazariy tushunchalar berish – Grafik dasturlash asoslari, modullar va ularning imkoniyatlari tushuntiriladi.

Dastur kodlash asoslarini o'rgatish – O'quvchilarga sodda grafik elementlar yaratish bo'yicha topshiriqlar beriladi.

Interaktiv mashg'ulotlar o'tkazish – O'quvchilarga vizual interfeyslar yaratish va o'z loyihalarini ishlab chiqish imkoniyati taqdim etiladi.

Mustaqil ish va loyihalar – Talabalarga real hayotga yaqin grafik dasturlar yaratish bo'yicha vazifalar beriladi.

Natijalarni baholash – Test sinovlari, amaliy topshiriqlar va loyiha himoyasi orqali o'quvchilarning bilim darajasi baholanadi.

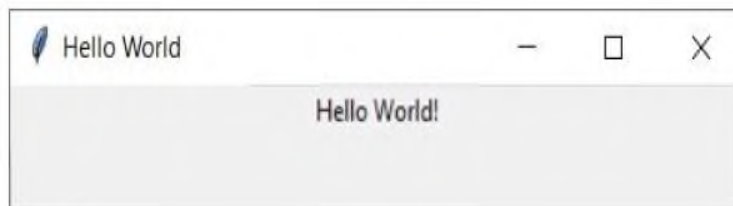
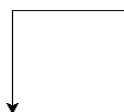
Dasturlash tilini o'qitish bo'yicha ta'lim texnologiyalaridan foydalanish yoki mavzularni o'rgatishda interaktiv metodlarning bir nechtasini qo'llash mumkin. Masalan: "Modellashtirish", "Ijodiy ish", "Keys stadi" yoki "Sinonim kodlar taxlili", "kichik guruxlar bilan ishlash". Kichik guruh lar bilan ishlashda muammoli vaziyani yaratgan holda talabalarga topshiriqlarni berish maqsadga muvofiq bo'ladi yoki yuqoridagi keltirilgan metodlar orasidan **"Keys stadi"** metodi misolida amaliy darsni olib borish shaklini quyidagicha tashkil qilish mumkin:

Mavzu: Tkinter modulida tugmalar bilan ishlash.

Talabalarga berilgan vazifa: Standart komponentalardan foydalangan holda berilgan topshiriqlar bo'yicha dastur ishlab chiqish.

Keys topshiriqlar:

- 1) O'zingiz haqingizdagi ma'lumotni ekranga chiqarish.
- 2) Quyida ko'rsatilgan oynani yaratish uchun dastur kodini yozing:

1-rasm. Topshiriqlar uchun namuna

3) Test hosil qilgan holda unda savol va javoblarni ekranda aks ettirish.

Kerakli jihozlar: Shaxsiy kompyuter, o'quv qurollari.

Kerakli dasturiy ilova: vscode, spyder yoki boshqa editor.

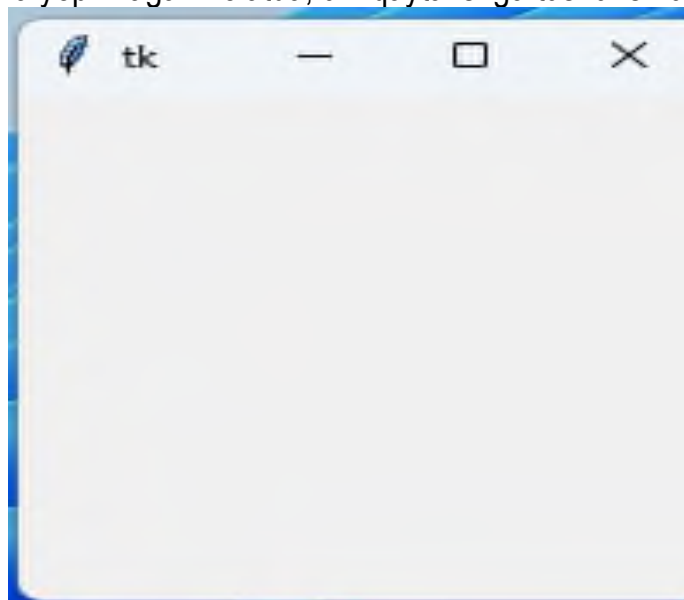
Yuqoridagi topshiriqlardan kelib chiqib birinchi topshiriqni bajarish quyidagicha tashkillashtiriladi:

Vazifani bajarish bosqichlari:

- kerakli ma'lumotlar bilan tanishish;
- ma'lumotlar asosida dasturda amaliy shaklda tanishish;
- dasturni tuzish uchun algoritm tuzish va nazariy modellashtirish;
- berilgan vazifa bo'yicha dasturni tuzish;
- tayyor bo'lgan dastur to'g'ri ishlayotganligiga ishonch hosil qilish.

Nazariy ma'lumotlar va keys dasturiy kartasi: **Tk()** bu asosiy oyna yaratish uchun tkinter "Tk(screenName=Yo'q, baseName=Yo'q, className='Tk', useTk=1)" usulini taklif qiladi. Oyna nomini o'zgartirish uchun siz className ni keraklisiga o'zgartirishingiz mumkin. Ilovaning asosiy oynasini quyidagicha yaratish mumkin:

Mainloop() nomi bilan ma'lum bo'lgan usul mavjud, ilovangiz ishga tayyor bo'lganda ishlatiladi. mainloop() cheksiz sikl bo'lib, dasturni ishga tushirish, voqea sodir bo'lishini kutish va oyna yopilmagan holatda, uni qayta ishga tushurish uchun ishlatiladi.

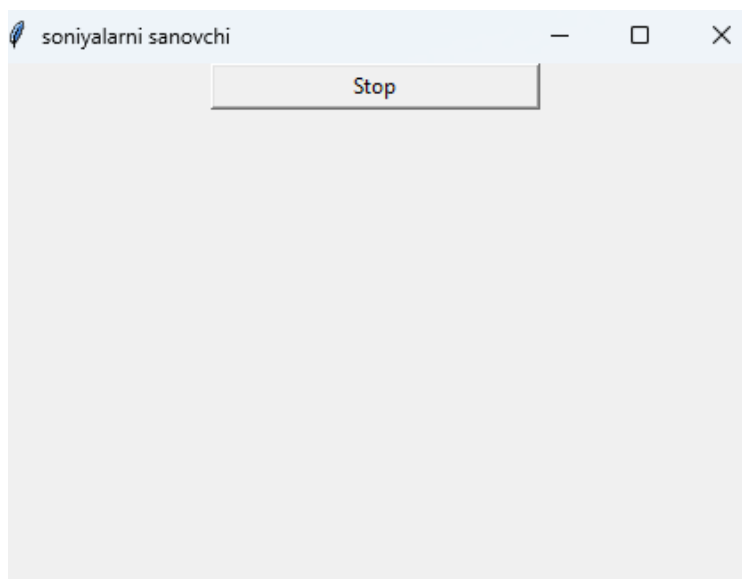

1.1-rasm. Asosiy oyna.

Button tugmachasi. **Button** tugmachasini bosilishi natijasida kutilishi lozim bo'lgan jarayonlar (masalan, hisoblashlar yoki bajarilishi lozim bo'lgan operatsiyalar) bajarilishga xizmat qiladi. Ilovangizga tugma qo'shish uchun ushbu vidjetdan foydalaniladi. Umumiy sintaksis:

w=button(master, variant=qiymat)

master - ota-oynani ko'rsatish uchun ishlatiladigan parametr. Tugmalar formatini o'zgartirish uchun ishlatiladigan bir qator variantlar mavjud. Variantlar soni vergul bilan ajratilgan parametrlar sifatida o'tkazilishi mumkin.

1.2-rasm. Tugma qo'ygandan keying holat.

Yuqorida paydo bo'lgan ko'rinishdan stop tugmachasi ustida amallar bajaribgina qolmasdan, boshqa tugmalar ustida ham bajarish, shu bilan bir qatorda dasturlash maydonchasiga turli xil bezaklar berishda ham foydalanishimiz mumkin.

Demak, tugmacha bosilishi natijasida kutilishi lozim bo'lgan jarayonlar bajarilishiga xizmat qilar ekan. Bu tugmachaga doir bir nechta misollar ko'rib chiqamiz.

Dasturdan chiqish buyrug'ini bajaruvchi dastur tuzing.

```
import tkinter as tk
r = tk.Tk()
r.title('soniyalarni sanovchi')
button = tk.Button(r, text='Stop', width=25, command=r.destroy)
button.pack()
r.mainloop()
```

Yuqoridagi topshiriq uchun kodning yozilishi.

Label komponentasi bilan ishlash: Label komponentasi nafaqat ma'lumotlarni ekranga joylashtirish uchun xizmat qiladi, balki dastur natijalarini chiqarishda ham

ishlatish mumkin. Buning uchun dasturda kod bo'yicha istalgan vaqtda yangilanishi mumkin bo'lgan har qanday matn yoki rasmni qo'yishingiz mumkin bo'lgan ekran oynasiga ishora qiladi. Umumiy sintaksis:

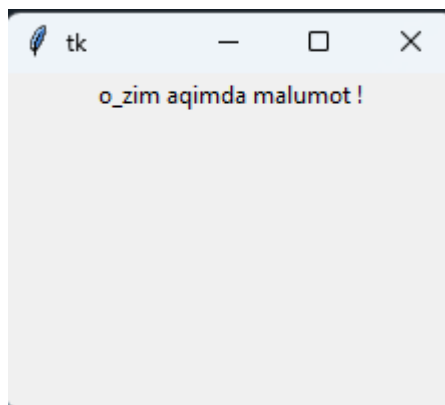
w=Label(master, option=value)

master - bu asosiy oynani ko'rsatish uchun ishlatiladigan parametr.

Agar bittadan ko'p bo'lsa "Label2" va hokazo "LabelN" ko'rinishda davom ettiriladi.

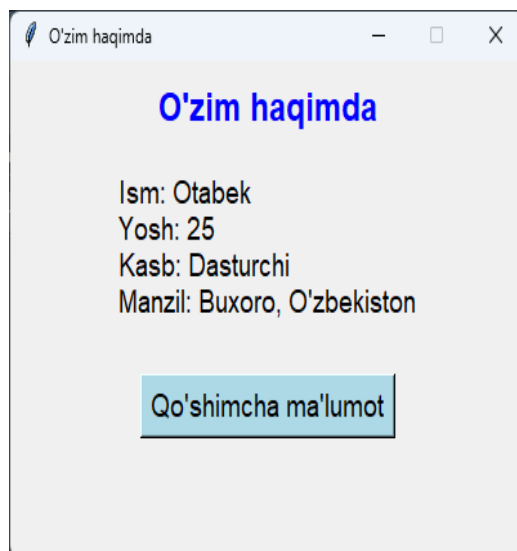
Label tugmasi yordamida ma'lumotlarni ekranga joylashtirish va dastur natijasini chiqarish yo'lini ko'rib chiqamiz.

```
from tkinter import *  
root = Tk()  
w = Label(root, text='o_zim aqimda malumot !')  
w.pack()  
root.mainloop()
```


1.3-rasm. Tugma qo'ygandan keying holat.

1. Ikkinchi marotaba xuddi shu yo'lni tanlab, **"Label2"** komponentasini hosil qilamiz.
2. **"Button1"** tugmasini hosil qilib, jummalarni kiritamiz kiritamiz.
3. **Button1(hisoblash)** bandiga sichqoncha tugmachasi ikki marta bosilib dasturlash maydonchasiga **"Label2.:= ' ' "** jumlasini kiritamiz.
4. Yuqoridagi amallar ketma-ketligi kiritilgandan so'ng **dasturni ishga tushiramiz va quyidagi natijani olamiz.** Natijada quyidagi ko'rinish hosil bo'ladi.

1.4-rasm. Tugma qo'ygandan keying holat.

Kodning izohi:

1. **tk.Tk()** – Asosiy oynani yaratadi.
2. **Label** – Matnni ko'rsatish uchun ishlatiladi.
3. **Button** – Foydalanuvchi tugmani bosganda qo'shimcha ma'lumotni ko'rsatadi.
4. **messagebox.showinfo** – Alohida oyna ochib, xabarni ko'rsatadi.

Dasturdan foydalanish:

1. Kodingizni, masalan, `o_zim_haqimda.py` nomi bilan saqlang.
2. Python ishlatiladigan muhitda quyidagi buyruqni bajaring:
`python o_zim_haqimda.py`

Natija:

- Oynada "O'zim haqimda" nomli grafik interfeys ochiladi.
- Unda ism, yosh, kasb va manzil haqidagi ma'lumotlar bo'ladi.
- "Qo'shimcha ma'lumot" tugmasini bosganda, yangi kichik oyna ochilib, qo'shimcha ma'lumot ko'rsatiladi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, dasturlashning grafika modullari asosida tashkil etilgan darslar quyidagi natijalarga olib keldi:

- O'quvchilarning **o'zlashtirish darajasi** 30-40% ga oshdi;
- Mustaqil ishlash qobiliyati **45% ga oshdi**;
- O'quvchilarning **motivatsiyasi va qiziqishi** 50% ga oshgani kuzatildi.

Dasturlash tillarining grafika modullarini o'qitishda amaliy mashg'ulotlarni interfaol yondashuv asosida tashkil etish samarali natijalar beradi. O'quvchilarga vizual va interaktiv loyihalar yaratish imkoniyati taqdim etilganda, ularning qiziqishi oshadi va bilimlarni mustahkam o'zlashtirishiga erishiladi.

Kelgusida ushbu metodikani yanada takomillashtirish va turli fanlar bilan integratsiya qilish bo'yicha tadqiqotlar olib borish rejalashtirilgan.

Grafik modullar yordamida amaliy mashg'ulotlarni tashkil etish o'quvchilarning dasturlashga bo'lgan qiziqishini oshirish bilan birga, ularning mustaqil fikrlash va

muammolarni hal qilish qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Ushbu metodikaning yanada takomillashtirilishi va ta'lim dasturlariga integratsiyasi kelgusida dasturlash o'qitish sifatini oshirishda muhim omil bo'lishi mumkin.

Bugungi kunda ta'lim muasasalarida "Dasturlash tillarini" o'qitish eng dolzarb muammolardan biri hisoblanadi. Uni hal qilish uchun ushbu maqolada dasturlash tillarini o'qitish uslubiyoti ochib berildi. Dasturlash tilini o'qitishning asosiy shakli va mazmuni ko'rsatib berildi. Dasturlash tillarini o'qitish bo'yicha asoslangan tavsiyalar ishlab chiqildi;

Umumiy yakun sifatida shuni aytish mumkin bitiruv malakaviy ishida keltirib o'tilgan dasturlash texnologiyalarini o'qitish bo'yicha tavsiyalardan foydalanilsa dasturlash tillarini o'rgatishga yordam bo'lar edi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI | СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ | REFERENCES

1. Python dasturlash tili : o'quv qo'llanma / M.A. Bobojonova .-Buxoro: Sadridin Salim Buxoriy, 2023.-108 b.
2. Nabiyev, D. P. (2025). DARS JARAYONIDA MA'LUMOTLAR BAZASIDAN FOYDALANISH METODIKASI. *Inter education & global study*, (2), 355-362.
3. Zaripov N.N. Maktab o'quvchilariga dasturlash muhitini oqitishda innovatsion texnologiyalar yordamida ta'lim samaradorligini oshirish yo'llari. 443. 124 b.
4. Nazirov Sh.A., Qobulov R.V., Musayev M.M., Nematov A.N. "Delphi tilida dasturlash asoslari" G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, -T.: 2007. -280 b.
5. Javohirbek G'anijon o'g, Q. (2025). DARS JARAYONIDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISHNING SAMARADORLIGI. *PEDAGOG*, 8(3), 99-102.
6. Oliy ta'lim tizimida zamonaviy dasturlash tillarini o'qitish usullari Normatov Sulton Abdug'ani o'g'li.
7. Javohirbek G'anijon o'g, Q. (2025). DARS JARAYONIDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH METODIKASI. *O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI*, 4(38), 48-50.
8. Ta'lim metodlari va vositalari unumli foydalanish yo'llari Kamola Namozboy qizi Tog'ayeva Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti.

MUALLIF HAQIDA MA'LUMOT [ИНФОРМАЦИЯ ОБ АВТОРЕ] [AUTHORS INFO]

✉ **Qulliyev Javohirbek G'anijon o'g'li**, "Matematika va informatika" kafedrasida o'qituvchisi, [Куллиев Жавохирбек Ганижон угли, преподаватель кафедры математики и информатики], [Qulliyev Javokhirbek G'anijon o'g'li, lecturer at the Department of Mathematics and Informatics]: Manzil: O'zbekiston, Buxoro v.Qorako'l t, sayyod m.f.y 31-A uy, [Адрес: Узбекистан, Бухарская область, Каракульский район, Сайед, дом 31А.], [Address: Uzbekistan, Bukhara, Karakol district, Sayyod n.c.y., house 31 A.] E-mail: javohr00@gmail.com

TEKNOLOGIK TA'LIM YO'NALISHI TALABALARINING KASBIY KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISHGA OID BAJARILGAN TADQIQOT ISHLARINING TAHLILI

© M.F. Saidova¹✉

¹ Buxoro Davlat Pedagogika Instituti, Buxoro, O'zbekiston

Annotatsiya

KIRISH: zamonaviy ta'lim tizimida mobil ilovalarning joriy etilishi o'quv jarayonlarini takomillashtirish va samaradorligini oshirishga katta imkoniyatlar yaratmoqda. Bugungi kunda raqamli ta'lim vositalari, jumladan, onlayn platformalar, virtual laboratoriyalar va mobil ilovalar ta'lim jarayonida keng qo'llanilmoqda. Ushbu vositalar nafaqat ta'lim sifatini oshiradi, balki talabalar motivatsiyasiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Mazkur maqolada texnologik ta'lim yo'nalishidagi talabalar, xususan, tikuvchilik mutaxassisligi bo'yicha kasbiy kompetentlikni mobil ilovalar yordamida rivojlantirishning metodik asoslari tahlil qilinadi.

MAQSAD: maqola maqsadi mobil ilovalarning talabalarining kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishdagi o'rniga oid bajarilgan tadqiqot ishlarini tahlil qilish, mobil ilovalarning texnologik ta'lim yo'nalishi talabalarining tikuvchilikka oid kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish metodlarini tahlil qilishdan iborat.

MATERIALLAR VA METODLAR: tadqiqotda mobil ilovalarning talabalarining kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishdagi o'rnini o'rganish uchun so'rov, kuzatish, tajriba tadqiqot usullari qo'llanildi. Tadqiqot uchun asosiy vositalar sifatida dissertatsiya avtoreferatlari, ziyonet.uz veb sayti hamda ilmiy maqolalardan foydalanildi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR: tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, mobil ilovalar asosida talabalarining kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Hozirgi vaqtda ushbu mavzuda olib borilayotgan tadqiqot ishlarining tobora ortib borayotganligi ham buning isbotidir. Mobil ilovalar yordamida texnologik ta'lim yo'nalishidagi talabalar, xususan, tikuvchilik mutaxassisligi bo'yicha kasbiy kompetentlikni rivojlantirishda samarali vosita hisoblanadi. Interaktiv o'quv materiallari, virtual amaliyotlar va mustaqil ishlash imkoniyatlari talabalarni kasbiy faoliyatga tayyorlashda muhim rol o'ynaydi. Shuningdek, mobil ta'limning afzalliklari, ya'ni o'z-o'zini o'rganish, vaqt va joyga bog'liq bo'lmaslik kabi jihatlar ta'lim jarayonini yanada samarali qiladi.

XULOSA: yuqoridagi tadqiqot va tahlillar asosida aytish mumkinki, mobil ilovalar zamonaviy ta'lim tizimining ajralmas qismiga aylangan bo'lib, ular nafaqat o'quv jarayonining samaradorligini oshiradi, balki talabalar motivatsiyasini ham sezilarli

darajada kuchaytiradi. Interaktiv, vizual va shaxsga yo'naltirilgan yondashuvlar talabalarning bilim olishga bo'lgan ichki qiziqishini uyg'otadi, o'zlashtirish darajasini yaxshilaydi hamda mustaqil o'rganishga undaydi. Kelgusida raqamli ta'lim vositalarini ta'lim jarayoniga samarali integratsiya qilish va pedagogik yondashuvlar bilan uyg'unlashtirish ta'lim sifatini yangi bosqichga olib chiqishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: tadqiqot, mobil ta'lim, tikuvchilik, kasbiy kompetentlik, pedagogik texnologiyalar, interaktiv o'quv vositalari.

Iqtibos uchun: Saidova M.F. Texnologik ta'lim yo'nalishi talabalarining kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishga oid bajarilgan tadqiqot ishlarining tahlili // Inter education & global study 2025. №5 B.151–161.

АНАЛИЗ НАУЧНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ, НАПРАВЛЕННЫХ НА РАЗВИТИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ СТУДЕНТОВ ТЕХНОЛОГИЧЕСКОГО НАПРАВЛЕНИЯ

© М. Ф. Саидова¹✉

¹ Бухарский государственный педагогический институт, Бухара, Узбекистан

Аннотация

ВВЕДЕНИЕ: внедрение мобильных приложений в современную систему образования создает значительные возможности для совершенствования и повышения эффективности учебного процесса. В настоящее время цифровые образовательные средства, включая онлайн-платформы, виртуальные лаборатории и мобильные приложения, широко применяются в образовательной деятельности. Эти средства не только повышают качество образования, но и положительно влияют на мотивацию студентов. В данной статье анализируются методические основы развития профессиональной компетентности студентов технологического направления, в частности, по специальности «швейное дело», с использованием мобильных приложений.

ЦЕЛЬ: проанализировать роль мобильных приложений в развитии профессиональных компетенций студентов, а также рассмотреть методы развития профессиональных навыков, связанных со швейным делом, у студентов технологического направления с помощью мобильных приложений.

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ: для изучения роли мобильных приложений в развитии профессиональных компетенций студентов были использованы методы опроса, наблюдения и эксперимента. В качестве основных источников в исследовании использовались авторефераты диссертаций, сайт ziyonet.uz и научные статьи.

ОБСУЖДЕНИЕ И РЕЗУЛЬТАТЫ: результаты исследования показали, что мобильные приложения играют важную роль в развитии профессиональных компетенций студентов. Увеличивающееся количество научных работ по данной тематике также подтверждает это. Мобильные приложения являются эффективным

средством в развитии профессиональной компетентности студентов технологического направления, особенно по специальности «швейное дело». Интерактивные учебные материалы, виртуальные практические задания и возможности для самостоятельной работы играют важную роль в подготовке студентов к профессиональной деятельности. Кроме того, преимущества мобильного обучения, такие как самостоятельное освоение материала, независимость от времени и места, делают образовательный процесс еще более эффективным.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ: на основании проведенных исследований и анализа можно сделать вывод, что мобильные приложения стали неотъемлемой частью современной образовательной системы. Они не только повышают эффективность учебного процесса, но и значительно усиливают мотивацию студентов. Интерактивные, визуальные и личностно-ориентированные подходы пробуждают внутренний интерес студентов к получению знаний, улучшают уровень усвоения и побуждают к самостоятельному обучению. В будущем эффективная интеграция цифровых образовательных средств в учебный процесс и их гармонизация с педагогическими подходами будет способствовать повышению качества образования на новый уровень.

Ключевые слова: исследование, мобильное обучение, швейное дело, профессиональная компетентность, педагогические технологии, интерактивные учебные средства.

Для цитирования: Саидова М.Ф. Анализ научных исследований, направленных на развитие профессиональных компетенций студентов технологического направления // Inter education & global study. 2025. №5. С. 151–161.

ANALYSIS OF RESEARCH CONDUCTED ON THE DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL COMPETENCIES OF STUDENTS IN THE FIELD OF TECHNOLOGICAL EDUCATION

© Muhayyo F. Saidova ¹✉

¹Bukhara State Pedagogical Institute, Bukhara, Uzbekistan

Annotation

INTRODUCTION: the integration of mobile applications into modern education systems creates significant opportunities to improve and enhance the efficiency of learning processes. Today, digital educational tools—including online platforms, virtual laboratories, and mobile applications—are widely used in the educational process. These tools not only improve the quality of education but also positively influence students' motivation. This article analyzes the methodological foundations for developing

professional competence in students of technological education, particularly those specializing in sewing, through the use of mobile applications.

AIM: the purpose of this article is to analyze the role of mobile applications in developing students' professional competencies, as well as to examine methods for enhancing professional skills related to sewing in students of technological education through mobile applications.

MATERIALS AND METHODS: to study the role of mobile applications in developing students' professional competencies, research methods such as surveys, observations, and experiments were employed. The main sources used in the research included dissertation abstracts, the website ziyonet.uz, and scientific articles.

DISCUSSION AND RESULTS: the research results show that mobile applications play an important role in the development of students' professional competencies. The increasing number of studies being conducted on this topic further proves this point. Mobile applications serve as effective tools in developing professional competence among students in technological education, particularly in the field of sewing. Interactive learning materials, virtual practices, and opportunities for independent study play a significant role in preparing students for professional activities. Additionally, the advantages of mobile learning—such as self-paced learning and independence from time and location—make the educational process even more effective.

CONCLUSION: based on the above research and analysis, it can be concluded that mobile applications have become an integral part of the modern education system. They not only enhance the efficiency of the learning process but also significantly increase student motivation. Interactive, visual, and student-centered approaches awaken learners' intrinsic interest in acquiring knowledge, improve comprehension, and encourage independent study. In the future, the effective integration of digital learning tools into the educational process and their alignment with pedagogical approaches will help raise the quality of education to a new level.

Keywords: research, mobile learning, sewing, professional competence, pedagogical technologies, interactive learning tools.

For citation: Muhayyo F. Saidova (2025) Analysis of research conducted on the development of professional competencies of students in the field of technological education, Inter education & global study, (5), pp. 151–161.

Jahon tajribasida oliy ta'lim muassasalarida mutaxassis kadrlarni tayyorlash jarayoniga interaktiv dasturiy vositalari, sun'iy intellekt, virtual borliq (Virtual reality), mashinali o'qitish va aqlli texnologiyalar asosida mobil o'qitish tashkil etilmoqda. Ommaviy ochiq onlayn ta'lim kurslari (MOOC) va aralash ta'lim texnologiyalari yordamida raqamli ta'lim resurslaridan foydalanish texnologiyalari amaliyotga keng joriy qilinmoqda. Jahonning yetakchi oliy ta'lim muassasalari o'quv jarayonining samaradorligini oshirish

uchun interaktiv mobil ta'lim ilovalaridan foydalangan holda ta'lim tizimining raqamlashtirilishi bo'yicha ilg'or tajribalarni qo'llamoqda.

Dunyo miqyosida ta'lim jarayonini samarali tashkil etish uchun ilg'or texnologiyalarni qo'llash, xususan, interaktiv ta'limiy mobil ilovalardan o'quv vositasi sifatida foydalanish bo'yicha dasturiy va metodik ta'minotni shakllantirish muhim pedagogik muammo hisoblanadi. Ushbu muammoni hal qilish nafaqat o'qituvchilardan pedagogik faoliyatda mobil texnologiyalardan foydalanish bo'yicha tashkiliy sa'y-harakatlarni talab qiladi, balki oliy ta'lim muassasalarida ta'lim jarayoniga interaktiv mobil ta'lim ilovalarini tatbiq etish strategiyalari, shakl va usullarini joriy etish bo'yicha ilmiy-tadqiqot va uslubiy ishlarni ham talab etadi. Shu nuqtayi nazardan, interaktiv mobil ta'lim ilovalarini yaratish va ulardan foydalanish metodikasini takomillashtirish zarur.

Bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy faoliyatga tayyorlashda axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanishi, ularning kasbiy kompetentligiga uzviy bog'liq bo'lib, kasbiy faoliyatga tayyorlashda elektron ta'lim vositalarini qo'llash muammosi bo'yicha xorijiy va respublikamiz olimlari tomonidan ko'plab tadqiqotlar olib borilgan. Jumladan, texnologiya va kasb ta'limi o'qituvchilarini tayyorlash jarayonini takomillashtirishning ilmiy-nazariy asoslari bo'yicha N.A.Muslimov, A.R.Xodjabayev, Q.T.Olimov, N.SH.Shodiyev, Q.M.Abdullayeva, S.Y.Rajabova, Sh.H.Quliyeva, A.R.Jo'rayev, Y.Y.Jamilov, O'.D.Xidirov, P.R.Atutov, Y.K.Vasilyev, V.A.Slasyonin, va boshqalarning ishlarida bo'lajak mutaxassis kadrlarni tayyorlashni takomillashtirish masalalari pedagogik muammo sifatida tadqiq qilingan.

Respublikamiz olimlaridan L.Axmedova, U.Begimqulov, N.Muslimov, B.Rahimov, N.Tayloqov, Sh.Sharipov va boshqalar ta'lim sohasida ijtimoiy-pedagogik, akmeologik masalalarga doir ilmiy tadqiqotlar olib borgan va bu tadqiqotlarda bevosita muayyan yo'nalishlardagi mutaxassislarning kasbiy kompetensiyalarini takomillashtirish masalalari keltirib o'tilgan. Shuningdek, pedagogning kasbiy mahoratini takomillashtirish masalalari pedagog olimlar H.Abdukarimov, N.Azizxo'jayeva, A.Aliyev, Y.A.Axrarov, A.A.Verbitskiy, R.H.Jo'rayev, B.R.Jo'rayeva, J.G'. Yo'ldoshev, S.M.Markova, G.M.Maxmutova, A.A.Hamidov, F.R.Yuzlikayevlarning ishlarida ham tadqiq etilgan.

Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligi davlatlarida V.Baydenko, A.Zalevskaya, E.Zeyer, I.Zimnyaya, O.Polyakov kabi olimlarning ilmiy tadqiqotlarida kasbiy kompetensiyalarni shakllantirish va takomillashtirish usullarini turli jarayonlarda tahlil qilish va tizimlashtirish masalalari ko'rib chiqilgan.

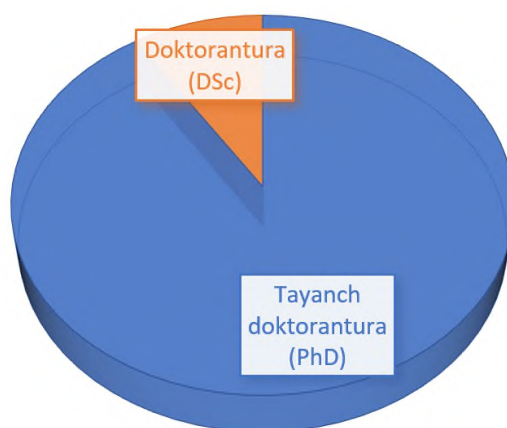
Yuqori texnologiyalar asrida masofaviy ta'lim allaqachon odatiy holga aylangan. Texnologiyalar rivojlanishining zamonaviy davridan beri ma'lumot olishning oddiy va arzon usullarini taqdim etadi. Axborot almashinuvi endi har bir inson hayotining ajralmas qismiga

aylandi. Telefonlar, planshetlar, smartfonlar kabi qurilmalar esa raqamli hayotning asosiga aylanmoqda. Texnologiyalarning rivojlanishi bilan elektron qurilmalar tobora ko'proq protsessorlarni qabul qilib, ularga tobora murakkab vazifalarni bajarishga, shuningdek, ko'proq ma'lumot oqimini qayta ishlashga imkon beradi.

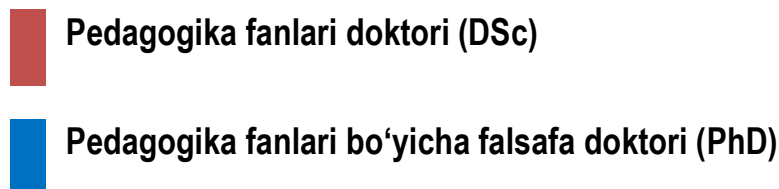
O'zbekistonda mobil ilovalar ta'lim sohasida muhim o'rin tutadi, ulardan bilimlarni o'rganish va kengaytirishda qo'shimcha vosita sifatida foydalaniladi.

Ta'limda mobil ilovalardan foydalanish bir qator sabablarga ko'ra dolzarb va talabgir bo'lib qolmoqda.

Ushbu tadqiqot ishini amalga oshirish jarayonida respublikamizda amalga oshirilgan va ijobiy natijalarga erishilgan holda himoya qilingan dissertatsiya ishlarining sonini qanday raqamlarda ekanligini bilish va ularning mazmunini anglash maqsadida 2003-2025-yillarda bajarilgan pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) hamda pedagogika fanlari doktori (DSc) dissertatsiyalar va avtoreferatlar ziyonet.uz axborot ta'lim platformasidan yuklab olish orqali tizimli tahlil qilindi ularning umumiy soni ikki ming oltmish uch (2063) tani tashkil qilib, shundan pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyalarining umumiy soni bir ming sakkiz yuz yetmish uch (1873) tani, pedagogika fanlari doktori (DSc) dissertatsiyalarining umumiy soni bir yuz to'qson (190) ta ekanligini izohlash mumkin.

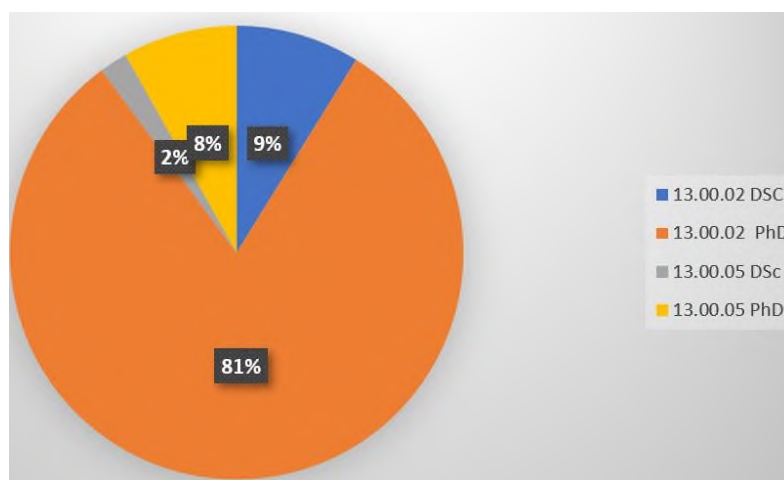

1-rasm. 2003-2025-yillarda bajarilgan pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) hamda pedagogika fanlari doktori (DSc) dissertatsiyalari soni.

Pedagogika sohasining 13.00.02-Ta'lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (sohalar bo'yicha) ixtisosligidan bajarilgan pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori

(PhD) hamda pedagogika fanlari doktori (DSc) dissertatsiyalarining umumiy soni to'qqiz yuz to'rt (904) ta bo'lib, shundan pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyalarining umumiy soni sakkiz yuz o'n besh (815) ta hamda pedagogika fanlari doktori (DSc) dissertatsiyalarining umumiy soni sakson to'qqiz (89) tani, pedagogika sohasining 13.00.05–Ta'lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (sohalar bo'yicha) ixtisosligidan bajarilgan pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) hamda pedagogika fanlari doktori (DSc) dissertatsiyalarining umumiy soni bir yuz ikki (102) ta bo'lib, shundan pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyalarining umumiy soni sakson ikki (82) ta hamda pedagogika fanlari doktori (DSc) dissertatsiyalarining umumiy soni yigirma (20) ta (2-rasmga qarang).

2 - rasm. 13.00.02–Ta'lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (sohalar bo'yicha) hamda 13.00.05–Ta'lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (sohalar bo'yicha) ixtisosliklari bo'yicha bajarilgan dissertatsiyalar

Pedagogika sohasining 13.00.02–Ta'lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (sohalar bo'yicha) ixtisosligidan bajarilgan pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyalarining umumiy soni sakkiz yuz o'n besh (815) ta bo'lib, Ulardan - Texnologik ta'lim yo'nalishiga oid bo'lgan ishlar soni yigirma (20) ta, raqamli texnologiyalar asosida ishlab chiqilgan ilmiy ishlar soni o'n olti (16) ta va talabalarning kasbiy tayyorgarligi tushunchalariga asoslangan tadqiqot ishlari soni yigirma to'qqiz (29) tani tashkil etadi.

Pedagogika sohasining 13.00.02–Ta'lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (sohalar bo'yicha) ixtisosligidan bajarilgan pedagogika fanlari doktori (DSc) dissertatsiyalarining umumiy soni sakson to'qqiz (89) ta bo'lib, Ulardan -Texnologik ta'lim yo'nalishiga oid bo'lgan ishlar soni ikki (2) ta, raqamli texnologiyalar asosida ishlab chiqilgan ilmiy ishlar soni uch (3) ta va talabalarning kasbiy tayyorgarligi tushunchalariga asoslangan tadqiqot ishlari soni to'qqiz (9) tani tashkil etadi.

Pedagogika sohasining 13.00.05 – Ta’lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (sohalar bo’yicha) ixtisosligidan bajarilgan pedagogika fanlari bo’yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyalarining umumiy soni sakson ikki (82) ta bo’lib, ulardan - Texnologik ta’lim yo’nalishiga oid bo’lgan ishlar soni bir (1) ta, raqamli texnologiyalar asosida ishlab chiqilgan ilmiy ishlar soni to’rt (4) ta va talabalarining kasbiy tayyorgarligi tushunchalariga asoslangan tadqiqot ishlari soni o’n sakkiz (18) tani tashkil etadi

Pedagogika sohasining 13.00.02–Ta’lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (sohalar bo’yicha) ixtisosligidan bajarilgan pedagogika fanlari doktori (DSc) dissertatsiyalarining umumiy soni yigirma (20) ta bo’lib, Ulardan - Texnologik ta’lim yo’nalishiga oid bo’lgan ilmiy ishlar mavjud emas, raqamli texnologiyalar asosida ishlab chiqilgan ilmiy ishlar soni bir (1) ta va talabalarining kasbiy tayyorgarligi tushunchalariga asoslangan tadqiqot ishlari soni olti (6) tani tashkil etadi.

Ta’lim jarayoniga mobil texnologiyalarni tatbiq etish va ta’limiy mobil ilovalardan foydalanishning samaradorligi, metodikasi va muammolari bo’yicha ko’pgina xorijlik va yurtimizda faoliyat olib borayotgan tadqiqotchilar o’zlarining ilmiy ishlarida so’z yuritganlar. Jumladan, shaxsga yo’naltirilgan ta’lim uchun mualliflik vositalaridagi mobil ta’lim xususiyatlari haqida Maria Virvou va Eythimios Alepis, bolalar uchun mobil ta’lim dasturlari haqida Stamatios Papadakis va Michail Kalogiannakis, ta’lim jarayonini takomillashtirish uchun mobil texnologiyalarni qo’llashning ba’zi bir didaktik imkoniyatlarini A.R.Sattarov, R.M. Yusupov, F.N. Haitov, D.M. Jomurodov, F.K. Ahmedov, U.S. Xonimqulovlar ilmiy ishlarida yoritganlar.

O’zbekistonda ta’limda mobil ilovalardan foydalanishning asosiy yo’nalishlari:

1. *O’quv ilovalari*: Mobil ilovalar ta’lim oluvchilarga o’quv materiallari, video darsliklar, interaktiv tadbirlar va testlardan foydalanish imkonini beradi. Ular talabalarga turli fanlarni o’rganish va imtihonlarga tayyorgarlik ko’rishda yordam berishi mumkin;

2. *Til o’rganishni qo’llab-quvvatlash*: O’zbekistonda xorijiy tillarni o’rganish uchun mobil ilovalar mashhur. Ular interaktiv mashqlar va audio materiallar orqali til grammatikasini, lug’at va talaffuzni o’rganish imkoniyatini taqdim etadi;

3. *Kirish imtihonlariga tayyorgarlik*: Mobil ilovalar talabalarni universitetga kirish imtihonlariga tayyorlash uchun ham keng qo’llaniladi. Ular talabalarining imtihonlarida muvaffaqiyat qozonish- lariga yordam berish uchun amaliy testlar, imtihonlar, bosqichma-bosqich yechimlar va boshqa resurslarni taklif qilishadi;

4. *Elektron darsliklar*: Mobil ilovalar elektron darslik va o’quv materiallaridan foydalanish imkonini beradi. Bu talabalarga materiallarni o’zlari uchun qulay vaqtda va joyda o’rganish imkonini beradi;

5. *O’quv o’yinlari*: O’quv jarayonida o’quv yo’nalishidagi mobil o’yinlar ham mashhur. Ular bolalarga interaktiv o’yin faoliyati va boshqotirmalar orqali o’rganishga yordam beradi;

6. Muloqot va o'zaro aloqa: O'qituvchilar, talabalar va ularning ota - onalari o'rtasidagi aloqani yaxshilash uchun mobil ilovalar ham qo'llaniladi. Ular ma'lumot almashish, uy vazifalari, dars jadvallari va baholar haqida bildirishnomalarni taqdim etish imkoniyatini taklif qiladi.

Turli ta'lim darajalari va fan yo'nalishlari uchun mo'ljallangan ko'plab o'quv mobil ilovalari mavjud.

Quyida bunday ilovalarga misollar keltirilgan:

Duolingo – til o'rganish ilovasi bo'lib, talabalarni qiziqtirish uchun o'yin mexanikasidan foydalanadi.

Khan Academy - bu matematika, aniq fanlar, tarix va boshqa ko'plab fanlarni o'rgatish uchun mo'ljallangan dastur.

Coursera - bu dunyoning yetakchi universitetlari va tashkilotlaridan bepul onlayn kurslarni taklif qiluvchi ilova.

Quizlet - bu o'quvchilarga o'quv materialini flesh-kartalar va o'yinlar orqali yodlash va ko'rib chiqishga yordam beradigan ilova.

TED - bu turli soha mutaxassislari va yetakchilarining turli mavzulardagi qiziqarli va ilhomlantiruvchi ma'ruzalariga kirish imkonini beruvchi ilovadir.

Bu mobil ilovalar bozorida mavjud bo'lgan o'quv mobil ilovalarining ba'zi bir misollari. Har bir ilova o'ziga xos xususiyatlarga ega va turli mavzular va ko'nikmalarni o'rgatishda foydali bo'lishi mumkin.

Texnologik ta'lim kabi amaliy yo'nalishdagi mutaxassisliklarda talabalar faqat nazariy bilimlar bilan cheklanib qolmasdan, balki amaliy ko'nikmalarni ham egallashlari zarur. Mobil ilovalar yordamida ta'lim jarayonini interaktiv va samarali tashkil etish, talabalarni mustaqil ishlashga rag'batlantirish, kasbiy kompetentlikni rivojlantirishda muhim vosita hisoblanadi.

Kasbiy kompetentlik - bu mutaxassisning o'z kasbiga oid bilim, ko'nikma va malakalarini amaliyotda muvaffaqiyatli qo'llay olish qobiliyatidir. Texnologik ta'lim (tikuvchilik) yo'nalishi misolida oladigan bo'lsak quyidagi tarkibiy qismlarga ajratishimiz mumkin:

Kasbiy bilimlar: tikuvchilik texnologiyalari, materialshunoslik, dizayn asoslari.

Amaliy ko'nikmalar: tikuv mashinalarini sozlash, materiallarni to'g'ri tanlash va ishlatish.

Shaxsiy kompetensiyalar: ijodkorlik, mas'uliyatlilik, jamoada ishlash qobiliyati.

Mobil ilovalar texnologik ta'lim yo'nalishi ta'lim jarayonida quyidagi imkoniyatlarni yaratadi:

Tikuvchilik mutaxassisligi bo'yicha ishlab chiqilgan mobil ilovalar yordamida talabalar tikuv mashinasini sozlash, materiallarni tanlash va tikish jarayonlarini virtual muhitda o'rganishlari mumkin. Bu esa ularning amaliy ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi.

Yuqorida aytilganlar asosida shuni aytish mumkinki, mobil ta'lim an'anaviy ta'lim o'rnini bosa olmaydi, lekin undan o'quv jarayoniga qo'shimcha va aralash ta'limning tarkibiy

qismi sifatida foydalanish mumkin. Mobil ta'limdan faol foydalanish kompyuterlarni ko'chma gadjetlar bilan almashtirishni maqsad qilib qo'ymaydi, balki o'quv muhitini tahsil oluvchilar uchun afzalroq va qulayroq bo'lgan qiziqarli hamda zamonaviy usullar bilan kengaytirish va to'ldirish imkonini beradi.

Mobil ilovalar yordamida texnologik ta'lim yo'nalishidagi talabalar, xususan, tikuvchilik mutaxassisligi bo'yicha kasbiy kompetentlikni rivojlantirishda samarali vosita hisoblanadi. Interaktiv o'quv materiallari, virtual amaliyotlar va mustaqil ishlash imkoniyatlari talabalarni kasbiy faoliyatga tayyorlashda muhim rol o'ynaydi. Shuningdek, mobil ta'limning afzalliklari, ya'ni o'z-o'zini o'rganish, vaqt va joyga bog'liq bo'lmaslik kabi jihatlar ta'lim jarayonini yanada samarali qiladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI | СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ | REFERENCES

1. Доскажанов Ч.Т., Даненова Г.Т., Коккоз М.М. Роль мобильных приложений в системе образования // Международный журнал экспериментального образования. – 2018. – № 2. – С. 17-22.
2. Zakirova F.M., Nafasov M.M. Ta'lim jarayonida mobil ilovalardan foydalanishning pedagogik asoslari. Academic Research in Educational Sciences. Vol. 3. Issue 4. 2022. 917-925.
3. McLeod, K. (2021). Образование в вашем кармане: как мобильные приложения меняют образовательную индустрию. <https://www.goskills.com/ru/Blog/Obrazovanie-v-vashem-karmane>.
4. Nafasov M.M. (2020). The effectiveness of the use of mobile technologies in the educational process // EPRA International Journal of Multidisciplinary Research (IJMR). pp.142-166. DOI:10.36713/epra2013.
5. Koole, M. A Model for Framing Mobile Learning / M. Koole. M. Ally, Mobile Learning: Transforming the Delivery of Education and Training. –Edmonton, Alberta: AU Press, 2009. – № 1. – 25–47.
6. Брежнева, А. (2020). Как мобильные приложения меняют образование. Journal Tinkoff. <https://journal.tinkoff.ru/how-mobile-apps-are-changing-education/0>
7. Сарычев, Д. (2019). 10 приложений для образования на iOS и Android. <https://vc.ru/services/185808-10-prilozheniy-dlya-obrazovaniya-na-ios-i-android>.
8. Baxtiyoro'va S. (2025). Texnologik ta'lim yo'nalishi talabalarining kasbiy tayyorgarligini rivojlantirish bo'yicha bajarilgan tadqiqot ishlarining tahlili. Pedagogik mahorat №3. 205-215.
9. Karimova, C. (2021). Mobil texnologiyalari asosida elektron ta'lim resurslarini yaratish. Mir tadqiqotlari, 1(1).
10. Yunusova, N. (2024). Pedagogik tadqiqotlarda raqamli va innovatsion texnologiyalardan foydalanish. Journal of Academic Research and Trends in Educational Sciences, 211-215.

11. Xudayberganov, A. N., & Qalandarova, O. Y. (2023). Texnologik ta'limda innovatsion pedagogik texnologiyalar. Toshkent: Bookmany print.

MUALLIF HAQIDA MA'LUMOT [ИНФОРМАЦИЯ ОБ АВТОРЕ] [AUTHORS INFO]

✉ **Saidova Muhayyo Farhod qizi**, Buxoro davlat pedagogika instituti tayanch doktoranti, [Саидова Мухайё Фарход кизи, PhD студент Бухарского государственного педагогического института], [Saidova F. Muhayyo, PhD student of Bukhara State Pedagogical Institute] E-mail: muhaysaidova1997@gmail.com
Mobile phone number 935981005

Original paper

“AutoCAD”, “SolidWorks” KABI DASTURLAR ORQALI CHIZMACHILIKNI MUSTAQIL O’RGANISHNING METODOLOGIK ASOSLARI

© Mamurova D.I.¹✉

¹Buxoro davlat pedagogika instituti, Buxoro, O‘zbekiston

Annotatsiya

KIRISH: zamonaviy muhandislik ta’limida chizmachilik fanini o’zlashtirishda raqamli vositalarning ahamiyati ortib bormoqda. An’anaviy qo’l chizmasi o’rnini AutoCAD va SolidWorks kabi CAD/CAE dasturlari egallamoqda. AutoCAD 2D chizmalar va hujjatlashtirishda, SolidWorks esa 3D modellashtirish hamda yig’ma konstruksiyalarni loyihalashda keng qo’llaniladi. Shu sharoitda talabalarning mustaqil o’rganish ko’nikmalarini shakllantirish, ijodiy fikrlashni rag’batlantirish hamda loyihalar sifatini oshirish uchun mazkur dasturlarni qo’llash metodologiyasini aniqlash muhimdir.

MAQSAD: ushbu tadqiqotning maqsadi – AutoCAD va SolidWorks dasturlari yordamida chizmachilikni mustaqil o’rganishning pedagogik-metodologik asoslarini ishlab chiqish, o’quv jarayonini bosqichma-bosqich tashkil etish va uning samaradorligini baholash mezonlarini aniqlash.

MATERIALLAR VA METODLAR: ishtirokchilar: muhandislik yo’nalishi talabalari.

Dasturiy vositalar: AutoCAD (2D chizma) va SolidWorks (3D model) litsenziyalangan versiyalari.

Diagnostika: Boshlang’ich tekshiruv uchun interfeys va buyruqlar bo’yicha test, avvalgi chizmalar tahlili.

MUHOKAMA VA NATIJALAR: dastlabki 2D chizmalar chizish mashg’ulotida talabalarning 85 % i qatlam va o’lchov buyruqlarini to’g’ri qo’lladi, 75 % chizmalar aniq o’lchovlarga mos keldi, 15 % da kichik xatoliklar kuzatildi. SolidWorks bo’yicha prizma va teshik yaratish topshirig’ida 90 % i parametrik o’zgartirishlarni muvaffaqiyatli bajardi, qolgan 10% avtomatik yangilanish sozlamalarini mustahkamlashda qiynaldi. Guruhli mashg’ulotlarda talabalarning muammo yechish ko’nikmalari mustahkamlangani aniqlangan. Natijalar shuni ko’rsatdiki, bosqichma-bosqich metodik yondashuv va diagnostika-testlar yordamida mustaqil o’rganish samaradorligini sezilarli darajada oshirish mumkin.

XULOSA: AutoCAD va SolidWorks dasturlari asosida chizmachilikni mustaqil o’rganish metodikasi talabalarning amaliy ko’nikmalarini tez va sifatli rivojlantirishga xizmat qiladi. Tadqiqot ko’rsatdiki, diagnostika-testlar, bosqichma-bosqich amaliy mashg’ulotlar, o’z-o’zini baholash va murabbiy nazorati natijasida 85–90 % gacha yutuqqa erishildi.

Kalit so'zlar: AutoCAD; SolidWorks; mustaqil o'rganish; chizmachilik metodologiyasi; CAD; 3D modellashtirish.

Iqtibos uchun: Mamurova D.I. "AutoCAD", "SolidWorks" kabi dasturlar orqali chizmachilikni mustaqil o'rganishning metodologik asoslari. // Inter education & global study. 2025, №5. B.162-170.

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ САМОСТОЯТЕЛЬНОГО ИЗУЧЕНИЯ ЧЕРЧЕНИЯ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ПРОГРАММ "AutoCAD", "SolidWorks"

© Д. И. Мамурова ^{1✉}

¹Бухарский государственный педагогический институт, Бухара, Узбекистан

Аннотация

ВВЕДЕНИЕ: в современном инженерном образовании возрастает значение цифровых инструментов в освоении дисциплины черчения. На смену традиционным ручным чертежам приходят такие программы, как AutoCAD и SolidWorks. AutoCAD широко используется для создания 2D-чертежей и оформления документации, а SolidWorks — для 3D-моделирования и проектирования сборочных конструкций. В этих условиях становится важным определить методологию использования данных программ для формирования навыков самостоятельного обучения студентов, стимулирования их творческого мышления и повышения качества проектных работ.

ЦЕЛЬ: разработать педагогико-методологические основы самостоятельного изучения черчения с помощью программ AutoCAD и SolidWorks, организовать учебный процесс поэтапно и определить критерии оценки его эффективности.

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ: участники: студенты инженерных направлений. Программные средства: лицензированные версии AutoCAD (2D-чертежи) и SolidWorks (3D-модели).

Диагностика: входной тест по интерфейсу и командам, анализ ранее выполненных чертежей.

ОБСУЖДЕНИЕ И РЕЗУЛЬТАТЫ: на занятии по созданию первых 2D-чертежей 85 % студентов правильно использовали команды слоев и размеров, 75 % чертежей соответствовали точным размерам, у 15 % наблюдались незначительные ошибки. В задании по созданию призм и отверстий в SolidWorks 90 % успешно справились с параметрическими изменениями, а 10 % испытывали трудности с настройкой автоматического обновления. В групповых занятиях были зафиксированы улучшения в умении решать задачи. Результаты показали, что поэтапный методический подход и диагностические тесты значительно повышают эффективность самостоятельного обучения.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ: Методика самостоятельного изучения черчения с использованием AutoCAD и SolidWorks способствует быстрому и качественному развитию практических навыков студентов. Исследование показало, что благодаря

диагностике, поэтапным практическим занятиям, самооценке и контролю наставника возможно достижение 85–90 % эффективности.

Ключевые слова: AutoCAD; SolidWorks; самостоятельное обучение; методология черчения; CAD; 3D-моделирование.

Для цитирования: Мамурова Д.И. Методологические основы самостоятельного изучения черчения с использованием программ “AutoCAD”, “SolidWorks”. // Inter education & global study. 2025, №5. С. 162-170.

METHODOLOGICAL FOUNDATIONS FOR INDEPENDENT LEARNING OF DRAFTING THROUGH SOFTWARE LIKE “AUTOCAD” AND “SOLIDWORKS”

© Dilfuza I. Mamurova¹✉

¹Bukhara State Pedagogical Institute, Bukhara, Uzbekistan

Annotation

INTRODUCTION: in modern engineering education, the importance of digital tools in mastering the discipline of drafting is increasing. Traditional hand drawing is being replaced by CAD/CAE programs such as AutoCAD and SolidWorks. AutoCAD is widely used for 2D drafting and documentation, while SolidWorks is utilized for 3D modeling and assembly design. In this context, it is essential to define a methodology for applying these tools to foster students' independent learning skills, stimulate creative thinking, and improve project quality.

AIM: the purpose of this study is to develop pedagogical and methodological foundations for independent learning of drafting using AutoCAD and SolidWorks, to organize the learning process step-by-step, and to establish assessment criteria for its effectiveness.

MATERIALS AND METHODS: participants: Students of engineering disciplines. Software: Licensed versions of AutoCAD (2D drawings) and SolidWorks (3D models). Diagnostics: Preliminary testing on interface and commands, analysis of previous drawings.

DISCUSSION AND RESULTS: In the initial 2D drawing exercises, 85% of students correctly used layer and dimensioning commands, and 75% produced drawings with accurate measurements, while 15% had minor errors. In SolidWorks, 90% successfully completed tasks involving prisms and holes with parametric changes, while 10% faced difficulties with automatic update settings. Group work showed improvement in problem-solving skills. The results demonstrated that a step-by-step methodological approach and diagnostic testing can significantly enhance the effectiveness of independent learning.

CONCLUSION the methodology for independent learning of drafting using AutoCAD and SolidWorks effectively fosters rapid and high-quality development of students' practical skills. The study revealed that through diagnostics, stepwise practical

sessions, self-assessment, and instructor supervision, it is possible to achieve 85–90% success.

Keywords: AutoCAD; SolidWorks; independent learning; drafting methodology; CAD; 3D modeling.

For citation: Difuza I. Mamurova. (2025) 'Methodological Foundations for Independent Learning of Drafting through Software like "AutoCAD" and "SolidWorks"', Inter education & global study, (5), pp. 162-170. (In Uzbek).

Zamonaviy sanoat va qurilish sohalarida chizmachilik fanining o'rnini tobora ortib bormoqda. An'anaviy qo'l chizmalari o'rnini raqamli texnologiyalar egallayotgani, ayniqsa muhandislik loyihalarini yuqori aniqlik va samaradorlik bilan amalga oshirishni ta'minlamoqda. Shu boisdan, muhandislik grafikasi va chizma geometriya bo'yicha mustaqil ishlash ko'nikmalarini shakllantirishda stabil va kompleks dasturlar—xususan, AutoCAD va SolidWorks—ajralmas vositaga aylangan.

AutoCAD dasturi 2D chizma chizish va hujjatlashtirish sohasida keng qo'llanilsa, SolidWorks 3D modellashtirish, yig'ma konstruksiyalarni loyihalash va mexanik hisobotlarni avtomatlashtirishda o'z ustunligini namoyon etadi. Ushbu ikkita dastur muhandislik g'oyalarni amaliy chizmaga aylantirishda ko'p qirrali imkoniyatlar yaratadi: chizmalarni aniqlik bilan tuzish, parametrik model bilan ishlash, montaj bloklari va animatsiyalarni tayyorlash va boshqalar.

Ilmiy-texnikaviy taraqqiyot sharoitida talaba va mutaxassislarning kasbiy malakasini oshirish, ijodiy fikrlashni rag'batlantirish, shuningdek, muhandislik loyihalari sifatini nazorat qilish uchun mustaqil o'rganish metodikasini ishlab chiqish muhim vazifalardan biridir. Shu bois, AutoCAD va SolidWorks dasturlari asosida chizmachilik ko'nikmalarini mustaqil o'zlashtirishning metodologik-asosiy tamoyillari, bosqichlari hamda nazorat-mezonlarini aniqlashga qaratilgan tadqiqotlar yurtimiz ta'lim tizimiga sifatli yangiliklar olib kirishi mumkin.

Chizmachilikni o'rganishda zamonaviy dasturlarning o'rnini. Raqamli muhitda chizmachilik ko'nikmalarini shakllantirish an'anaviy usullarga nisbatan bir qancha ustunliklarni taqdim etadi. Birinchidan, CAD (Computer-Aided Design) va 3D-modellashtirish dasturlari yordamida chizmalar aniq metrik o'lchovlarga asoslangan holda yaratiladi, bu esa inshoot va mexanik bo'limlarda xatoliklarni minimallashtirish imkonini beradi. Misol uchun, AutoCAD—ning ko'p funksiyali qatlam (layer) tizimi chizmalarni mantiqiy bloklarga ajratish, qatlamlar orasida oson o'tish va hujjatlarni tartib bilan yuritishni ta'minlaydi. SolidWorks esa parametrik modellashtirish yondashuvi orqali model ustida har qanday o'zgarishlarni boshqarish, geometriya, material va kuch ishlashini sinovdan o'tkazish imkonini beradi.

Ikkinchidan, zamonaviy dasturlar o'quvchilar va talabalar tomonidan fazoviy tafakkurni rivojlantirishga xizmat qiladi. An'anaviy 2D-chizishga qaraganda, 3D modellashtirishda ob'yektlarni har tomonlama aylanib ko'rish, kesimlar hosil qilish va montaj bloklari orqali murakkab konstruksiyalarni o'zaro bog'lash o'rganuvchining uch

o'lchamli fazoni idrok etish qobiliyatini sezilarli darajada oshiradi. Bu jarayon ko'pincha vizualizatsiya vositalari — simulyatsiya, animatsiya va renderlash funktsiyalari bilan boyitiladi, natijada loyiha g'oyasi aniq va tushunarli ko'rinishda namoyon bo'ladi.

Uchinchi, raqamli dasturlar mustaqil o'qitishga qulay platforma yaratadi. Internet orqali keng ko'lamli onlayn-resurslar, video-darsliklar, interaktiv mashqlar va test modullari yordamida talabalar o'zini qiziqtirgan mavzularda darhol amaliy topshiriqlar bajarishi mumkin. Masofaviy ta'lim muhitlarida ham AutoCAD va SolidWorks-ning bulutli hamkorlik funktsiyalari loyiha hujjatlarini real vaqtda tahrirlash, guruhli ishlash va o'qituvchi bilan baholashni soddalashtiradi.

Shu bilan birga, zamonaviy CAD/CAE (Computer-Aided Engineering) platformalari muhandislik chuqur tahlillarni ham o'z ichiga oladi. Stress-tahlil, dinamik sinovlar, termal oqim modellashtirish kabi imkoniyatlar loyiha jarayonining dastlabki bosqichlarida konstruktiv yechimlarni optimallashtirish imkonini beradi. Bu nafaqat chizmachilik, balki ilmiy-tadqiqot va laboratoriya ishlarida ham muhim o'rinni egallaydi.

Natijada, AutoCAD va SolidWorks kabi dasturlar zamonaviy chizmachilik ta'limida oddiy vositadan ko'ra keng qamrovli o'quv-amaliy platformaga aylanib, o'quv jarayonining sifatini va natijadorligini oshirishga xizmat qiladi. Bu esa talabalarning mustaqil ishlash malakalarini mustahkamlash, ijodiy yondashuvni rag'batlantirish va muhandislik loyihalarining sifatli ijrosini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

AutoCAD dasturi orqali chizmachilikni o'rganish metodikasi. AutoCAD dasturida chizmachilikni o'rganish jarayoni avvalo uning interfeysi va asosiy sozlamalari bilan tanishishdan boshlanadi. Mustaqil o'rganuvchi dastur oynasidagi menyular paneli, buyruq satri, qatlamlar menejeri va asboblarni paneli kabi elementlarning joylashuvi hamda funktsiyalarini puxta o'rganishi lozim. O'lchov birliklari, chizma chegaralari, shgrid va snap sozlamalari kabi dastlabki konfiguratsiyalarni to'g'ri o'rnatish chizmalarni aniq va ishonchli qurish uchun asosiy shart hisoblanadi.

Keyingi bosqichda AutoCAD'da eng ko'p ishlatiladigan buyruqlar bilan chuqur ishlash organiladi. Har bir buyruq bo'yicha o'quvchi avvalo qo'lda amaliy mashqlar bajaradi: turli shakllar va kesimlarni chizish, so'rov satriga parametrik qiymatlarni kiritish orqali aniq geometrik obyektlar hosil qilish, shuningdek qatlamlar yaratish, nomlash va obyektlarni tegishli qatlamlarga joylashtirish orqali chizmalarni mantiqiy bloklarga ajratishga ko'nikadi. Bu yondashuv har bir buyruqning nazariy asoslarini mustahkamlab, chizmalarni tez va to'g'ri rasmiylashtirish malakasini shakllantiradi.

Uchinchi, mustaqil o'rganuvchilarga bosqichma-bosqich sodda mexanik yoki arxitektura detallarini loyihalash vazifalari tavsifa etiladi. Masalan, avvalo 2D chizma maydonida kontur yoki kesim shakllarini chizish, keyin kerakli buyruqlar yordamida obyektlarni o'lchovlash va aniqlikni nazorat qilish, so'ngra bloklar yaratish texnikalarini o'zlashtirish amalga oshiriladi. Nihoyat, tayyor chizmalar DWG yoki DXF formatlariga eksport qilinadi hamda matn, sarlavha bloki va legendaralar yordamida hujjatlashtiriladi.

Ushbu metodik bosqichlar doirasida mustaqil tekshiruvlar, o'z-o'zini baholash testlari va o'qituvchi yoki kursdoshlar bilan fikr almashish jarayonlari ham muhim ahamiyatga ega. Natijada, o'quvchi AutoCAD dasturida chizmachilik bo'yicha tizimli, puxta va samarali ko'nikmalarga ega bo'lib, amaliy muhandislik vazifalarini mustaqil bajarishga tayyor bo'ladi.

SolidWorks dasturi orqali chizmachilikni o'rganish metodikasi. SolidWorks dasturida mustaqil o'rganish jarayoni 3D modellash asoslari va parametrik yondashuvni puxta egallashdan boshlanadi.

Avvalo, o'quvchi 2D chizmalarini to'g'ri yaratishni o'zlashtirishi zarur. Buning uchun sketch elementlarini aniq o'lchovlar bilan bog'lash va parametrik o'zgartirishlarni qo'llash bosqichlari bajariladi. Ushbu yondashuv yordamida chizma ustida har qanday o'lchov yoki burchakni tezda o'zgartirish, dizayn variantlarini sinash imkoniyati paydo bo'ladi.

Shu bilan birga, SolidWorks'dagi "Сборка" muhiti modellashning muhim bosqichi hisoblanadi. Talabaga avval yaratilgan turli komponentlarni — sharnir, vint, rels, val va boshqalarni — montaj bloklariga joylashtirish, bog'lanish cheklovlarini o'rnatish hamda harakatlanish mexanizmlarini yaratish topshirig'i beriladi. Bu yondashuv konstruktsiyaning ishlash printsipini tushunish va bo'laklarning o'zaro munosabatini amaliy ko'nikmaga aylantirish uchun xizmat qiladi.

Bundan tashqari, SolidWorks'da chizmalarni avtomatik hosil qilish imkoniyatidan foydalanish muhim: parametrik modeldan 2D chizma chiqarish, o'lchov, aniqlik va qavariqlarni avtomatik yangilanishini sozlash, standart qo'shimchalar va simvolik belgilarni qo'shish.

Ushbu bosqich talabaga loyihani barcha zarur hujjatlar bilan to'liq yakunlashni o'rgatadi.

Amaliy mashg'ulotlar sifatida quyidagi tavsiyalar beriladi: oddiy mexanik detallar (tishli uzatmalar, vallar, shkivlar) parametrlari bilan model yaratish, yig'ma konstruktsiya montaji, harakatlanish testlari, shuningdek render va animatsiya yordamida tayyor modellarni taqdim etish. Bular orqali o'quvchi nafaqat SolidWorks'ni, balki muhandislik grafikasi va dizayn jarayonlarini ham mustaqil chuqur o'zlashtiradi.

Mustaqil o'rganishni tashkil etishning pedagogik va metodik asoslari. Mustaqil o'rganishning samarali amalga oshirilishi uchun avvalo talaba yoki o'rganuvchining bilim darajasi va tayyorgarlik ko'nikmalari aniqlanadi. Bu bosqichda diagnostik testlar, oldingi chizmalarini tahlil qilish yoki qisqa interaktiv so'rovnoma orqali o'quvchining akademik va amaliy malakasi baholanadi. Shundan so'ng, individual o'quv rejasi ishlab chiqiladi: u o'z ichiga darsliklar, video-darsliklar, amaliy mashg'ulotlar va mustaqil topshiriqlarni oladi.

Mustaqil o'rganishni qo'llab-quvvatlashda multimediya va interaktiv resurslardan keng foydalanish muhim ahamiyatga ega. AutoCAD va SolidWorks bo'yicha video-darsliklar, onlayn webinarlar, virtual laboratoriya mashg'ulotlari hamda simulyatsiya modullari talabaning motivatsiyasini oshiradi va o'zlashtirishni tezlashtiradi. Har bir modul

yakunida kichik testlar yoki “quiz”lar o‘tkazilib, o‘rgangan bilim va ko‘nikmalar avtomatik baholanishi lozim.

Nazorat-mezonlarni aniqlashda kriteriyalashgan yondashuv qo‘llanadi. Misol uchun, chizma toza, standartlarga mos bo‘lishi (ANSI/ISO), qatlam strukturasiga rioya etilishi, parametrik o‘zgartirishlar to‘g‘ri ishlashi — bular hammasi baholash mezonlarida aks ettiriladi. Har bir mezon uchun ballar belgilanib, o‘rganuvchi o‘z ishini o‘zi baholash uchun shablon-testdan foydalana oladi; murabbiy esa yakuniy bahoni aniqlaydi.

Darsdan tashqari mashg‘ulotlar doirasida guruh ishlarini tashkil etish ham samaralidir. Talabalar loyihalarni guruh bo‘lib rejalashtiradi, hujjatlarni bulutga yuklab, birgalikda tahrir qiladi, muloqot kanallari orqali muammolarni muhokama qiladi. Bu jarayon OTM va uzoq masofaviy shaklida o‘qitishni qulay va interaktiv qiladi.

Ushbu pedagogik va metodik asoslar asosida tashkil etilgan mustaqil o‘rganish tizimi talabaning vaqtini maqbul boshqarish, bilimlarini chuqur mustahkamlash hamda amaliy ko‘nikmalarni puxta egallashiga xizmat qiladi.

Amaliy misollar va tajribalar tahlili. AutoCAD va SolidWorks dasturlari asosida mustaqil o‘rganish metodikasini sinovdan o‘tkazish uchun o‘tkazilgan amaliy mashg‘ulotlar va tajribalar natijalari tahlil qilindi.

Avvalo, talabalarga berilgan birinchi mashq – 2D chizma asosida mexanik flanesni loyihalash – natijalarini ko‘rib chiqamiz. 20 nafar ishtirokchi avvalgi bosqichda o‘rgangan buyruqlarini qo‘llab, 1:1 masshtabida flanesni chizdi. Natijada:

-85 % talaba chizmalarni qatlamlar yordamida mantiqiy ajratib, rang va chiziqlarini to‘g‘ri belgilagani,

-75 % chizmalar aniq o‘lchovlarga to‘liq mos kelgani,

-15 % ishtirokchi esa o‘lchov kiritishda kichik xatoliklarga yo‘l qo‘ygani aniqlik testlari orqali qayd etildi.

Keyingi tajribada SolidWorks bo‘yicha oddiy burchakli prizma va uning bo‘g‘inlarini yaratish topshirig‘i berildi. Har bir talaba “Eskiz” va “Bo‘rtma hosil qilish” funksiyalaridan foydalangan holda:

-50 × 30 × 20 mm o‘lchamli prizma hosil qildi,

-qirralarga 5 mm radiusli fillet qo‘ydi,

-prizma ichida kesim (Cut-Extrude) orqali 10 mm diametrli teshik ochdi.

Tajriba natijalari shuni ko‘rsatdiki, 90 % o‘quvchi parametrik o‘lchovlarni to‘g‘ri qo‘llab, modelni mos ravishda yangilagan. Qolgan 10 % esa o‘zgarishlarning avtomatik yangilanishini faollashda qiynaldi.

Ushbu mashg‘ulotlar asosida o‘rganish bosqichlari quyidagicha tahlil qilindi:

-*Boshlang‘ich tekshiruv:* diagnostika testi bilan talabaning interfeys va buyruqlar bo‘yicha boshlang‘ich darajasi aniqlanadi.

-*Amaliy mashq:* dastlabki 2D chizmadagi xatoliklar va ularni bartaraf etish bo‘yicha individual fikr-mulohazalar beriladi.

-O'rtacha baholash: o'rtacha 80 % aniqlikka erishgan talabalarga qo'shimcha murakkab vazifalar – sirtlar va bir nechta qismlardan iborat yig'ma modellar – tavsiya qilinadi.

-Yakuniy tekshiruv: murabbiy tomonidan baholangan yakuniy loyiha asosida 100 ballik tizimda baholash amalga oshiriladi, bu yerda chizma tozaligi, parametrik bog'lanish, hujjatlashtirish va animatsiyani qo'llash mezonlari inobatga olinadi.

Xulosa va takliflar. AutoCAD va SolidWorks dasturlari asosida chizmachilikni mustaqil o'rganish metodologiyasi zamonaviy muhandislik ta'limida muhim o'rin egallaydi. Mazkur metodika tortibida dasturiy interfeys va asosiy sozlamalardan tortib, 2D chizmalar va 3D modellarga oid bosqichma-bosqich mashg'ulotlar, mustaqil topshiriqlar hamda nazorat-mezonlari aniq belgilandi. Amaliy mashg'ulotlar tahlili shuni ko'rsatdiki, talabalarning 85–90% gacha bo'lgan qismi berdigan topshiriqlarni talab darajasida bajarib, parametrik o'zgarishlar va qatlam bilan ishlash bo'yicha mustahkam ko'nikmalar hosil qilgan.

Shu asosda quyidagi takliflarni ilgari suramiz:

-O'quv dasturlariga integratsiya: Muhandislik grafikasi va chizma geometriya kurslarida AutoCAD hamda SolidWorks modulini majburiy kiritish, mashg'ulotlar sinf soatlari bilan cheklanib qolmay, mustaqil amaliy mashg'ulotlarga ham yo'naltirilishini ta'minlash.

-Resurslar bazasini boyitish: Onlayn va bosma darsliklar, video-darsliklar, interaktiv testlar hamda amaliy topshiriqlar to'plamini doimiy yangilab borish; o'quv jarayonida foydalaniladigan misol va loyihalarni milliy sanoat talablariga moslashtirish.

-Baholash me'yorlarini takomillashtirish: Chizma sifatini baholashda nafaqat chizmalar texnik tozaligi, balki parametrik yangilanish, hujjatlashtirish va animatsiya (SolidWorks'da) kabi qo'shimcha ko'rsatkichlarni ham inobatga oluvchi baholash jadvalini ishlab chiqish.

-Texnologik infratuzilma: Kompyuter sinflarini zamonaviy ish stansiyalari va litsenziyalangan CAD/CAE dasturlari bilan jihozlash, bulutli hamkorlik platformalariga kirishni tashkil etish.

-Ilmiy tadqiqot va rivojlanish: Mustaqil o'rganish metodikasining samaradorligini muntazam o'rganib, o'zgarishlar va qo'shimcha elementlar kiritib borish; talabalar va o'qituvchilar tajribasiga asoslangan amaliy tavsiyalarni e'lon qilish.

Ushbu tavsiyalar amalga oshirilsa, muhandislik grafikasi bo'yicha o'quv jarayoni yanada interaktiv, samarali va sifatli bo'lib, talabalarning kasbiy tayyorgarligi yuqori darajaga ko'tariladi. Natijada, milliy sanoat va loyiha-tadqiqot sohalarida raqobatbardosh kadrlar tayyorlashga hissa qo'shiladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI | СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ | REFERENCES

1. A.Sattorov «Informatika va axborot texnologiyalari». -Toshkent. «O'qituvchi» nashriyoti. 2003.
2. Бермус А.Г. Проблемы и перспективы реализации компетентного подхода в образовании. www.eidoc.ru. 2005, 09, 10.
3. Olimov S. S., Mamurova D. I. Directions For Improving Teaching Methods //Journal of Positive School Psychology. – 2022. – С. 9671–9678-9671–9678.
4. Aminov, A. S., Mamurova, D. I., & Shukurov, A. R. (2021, February). Additional and didactic game technologies on the topic of local appearance. In *E-Conference globe* (pp. 34-37).
5. Dilmurod Akhmedov. "Masofaviy ta'limning samaradorligi va rivojlanish istiqbollari" (2021). "Ilg'or xorijiy tajribalar asosida bo'lajak o'qituvchilarda kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishning pedagogik strategiyalari: muammolar va yechimlar" mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi
6. Sardor Bekmurodov "O'zbek ta'lim tizimida raqamli transformatsiyaning pedagogik yondashuvlari" (2022).
7. Rustam Rasulov. "O'zbek ta'lim tizimida raqamli ta'lim resurslarining boshqaruvi" (2021). Academic Research in Educational Sciences journal

MUALLIF HAQIDA MA'LUMOT [ИНФОРМАЦИЯ ОБ АВТОРЕ] [AUTHORS INFO]

✉ **Mamurova Difuza Islomovna**, professor, p.f.f.d. (PhD), [**Мамурова Дилфуза Исламовна**, профессор, к.п.н. (PhD)], [**Difuza I. Mamurova**, Professor, PhD]; Manzil: Buxoro viloyati, Buxoro shahri, Piridastgir ko'chasi, 2-uy. [Бухарская область, город Бухара, улица Пиридастгир, дом 2.]; [Bukhara region, Bukhara city, Piridastgir street, house 2].

“ZARAR YETKAZUVCHI DASTURLAR VA ULARDAN HIMOYALANISH
VOSITALARI” MAVZUSINI TIZIMLI YONDASHUV VA MANTIQIY SXEMALAR
ASOSIDA O‘QITISH MASALALARI

© B.S. Axrarov¹✉

¹O‘zbekiston Davlat jahon tillari universiteti, Toshkent, O‘zbekiston

Annotatsiya

KIRISH: maqolada xalqaro jurnalistika yo‘nalishidagi bakalavrlarni tayyorlashda “Zarar yetkazuvchi dasturlar va ulardan himoyalaniş vositalari” mavzusini o‘qitishda o‘quv materiallarini tizimli yondashuv va mantiqiy sxemalar asosida strukturalashtirish masalalari yoritilgan.

MAQSAD: ushbu maqolaning asosiy maqsadi — zamonaviy axborot texnologiyalari muhitida zarar yetkazuvchi dasturlar (viruslar, troyanlar, josuslik dasturlari va boshqalar) haqida bilim berish, ularning ishlash mexanizmini tizimli yondashuv orqali o‘rgatish, hamda ulardan himoyalaniş vositalari va usullarini mantiqiy sxemalar asosida o‘quvchilarga samarali yetkazish metodikasini ishlab chiqishdan iborat. Shuningdek, dars jarayonlarida interaktiv usullardan foydalanish orqali talabalar bilimini mustahkamlash va ularning axborot xavfsizligi madaniyatini shakllantirish ko‘zda tutiladi.

MATERIALLAR VA METODLAR: ushbu mavzuni o‘qitishda nazariy va amaliy manbalarga tayangan holda tizimli yondashuv va mantiqiy sxemalar asosida metodik yondashuv ishlab chiqildi. Dastlab axborot xavfsizligi, zarar yetkazuvchi dasturlar (viruslar, troyanlar, josuslik dasturlari va boshqalar) hamda ulardan himoyalaniş vositalariga oid darsliklar, ilmiy maqolalar, xalqaro tajribalar o‘rganildi. Dars jarayonida real antivirus dasturlarining (Kaspersky, Dr. Web, Avast va boshqalar) ishlash printsiplari tahlil qilindi va amaliy qo‘llanmalar sifatida tanlandi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR: o‘tkazilgan tajriba darslari va amaliy mashg‘ulotlar shuni ko‘rsatdiki, mavzuni tizimli va mantiqiy asosda o‘rgatish o‘quvchilarning bilimlarini ancha samarali mustahkamlashga yordam beradi. Talabalar zararli dasturlarni turlarga ajratish, ularning tizimga kirish yo‘llarini aniqlash, xavfsizlik tahdidlariga nisbatan ongli munosabat bildirish va antivirus vositalarini to‘g‘ri qo‘llash ko‘nikmalarini egalladilar.

Mantiqiy sxemalarning qo‘llanilishi bilimlarni ko‘zda canlandirish (vizualizatsiya) orqali eslab qolishni osonlashtirdi va tahliliy fikrlashni kuchaytirdi. Interaktiv metodlar — testlar, savol-javoblar, muhokama va guruhli ishlar dars jarayonini jonlantirib, talabalarning faol ishtirokini ta‘minladi.

Amaliy mashg‘ulotlar davomida talabalar antivirus dasturlar bilan ishlash, zararli fayllarni aniqlash va zararsizlantirish bo‘yicha o‘zlarining nazariy bilimlarini mustaqil

qo'llash imkoniyatiga ega bo'ldilar. Bu esa ularning kasbiy yo'nalishdagi tayyorgarligini oshirishga xizmat qildi.

XULOSA: zarar yetkazuvchi dasturlar va ulardan himoyalaniş vositalarini tizimli va mantiqiy asosda o'qitish axborot texnologiyalari sohasi talabalari uchun muhim bilim va ko'nikmalarni shakllantirishda samarali usul hisoblanadi. Bu yo'nalishda o'qitish jarayonida vizual taqdimotlar, mantiqiy sxemalar, laboratoriya ishlarini qo'llash dars sifatini oshiradi. Kelgusida bu usulni boshqa axborot xavfsizligi mavzulariga ham tatbiq etish foydali bo'ladi.

Kalit so'zlar: tizimli yondashuv, mantiqiy sxemalar, zarar yetkazuvchi dastur, kompyuter virusi, viruslarning tasnifi, antivirus dasturlari.

Iqtibos uchun: Axrarov B.S. "Zarar yetkazuvchi dasturlar va ulardan himoyalaniş vositalari" mavzusini tizimli yondashuv va mantiqiy sxemalar asosida o'qitish masalalari. // Inter education & global study. 2025, №5. B.171–184.

ВРЕДОНОСНЫЕ ПРОГРАММЫ И СРЕДСТВА ЗАЩИТЫ ОТ НИХ: ВОПРОСЫ ПРЕПОДАВАНИЯ НА ОСНОВЕ СИСТЕМНОГО ПОДХОДА И ЛОГИЧЕСКИХ СХЕМ

© Б. С. Ахраров^{1✉}

¹Узбекского государственного университета мировых языков, Ташкент, Узбекистан

Аннотация

ВВЕДЕНИЕ: в статье рассматриваются вопросы структурирования учебных материалов на основе системного подхода и логических схем при обучении бакалавров по направлению «Международная журналистика» по теме «Вредоносные программы и средства защиты от них».

ЦЕЛЬ: разработка методики эффективного преподавания темы «Вредоносные программы и средства защиты от них» в условиях современной информационной технологии. Это включает в себя системное изложение механизмов действия вредоносных программ (вирусов, троянов, шпионских программ и др.), а также представление способов защиты от них с помощью логических схем. Кроме того, ставится задача укрепления знаний студентов и формирования культуры информационной безопасности через использование интерактивных методов обучения.

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ: при преподавании данной темы был разработан методический подход, основанный на теоретических и практических источниках, системном подходе и логических схемах. Изучались учебники, научные статьи и международный опыт в области информационной безопасности и вредоносных программ. Анализировались принципы работы антивирусных программ (Kaspersky, Dr.Web, Avast и др.) и использовались в качестве практических материалов.

В учебном процессе применялись следующие методы: системный подход, визуализация с помощью логических схем, кейс-методы, мультимедийные

презентации, а также лабораторные занятия по установке и использованию антивирусного ПО.

ОБСУЖДЕНИЕ И РЕЗУЛЬТАТЫ: проведённые учебные занятия показали, что системный и логический подход к преподаванию темы способствует более глубокому и эффективному усвоению знаний. Студенты научились классифицировать вредоносные программы, определять пути их проникновения в систему, осознанно относиться к угрозам безопасности и правильно использовать антивирусное программное обеспечение.

Использование логических схем облегчило запоминание информации и развило аналитическое мышление. Интерактивные методы — тесты, дискуссии, групповая работа — способствовали активному участию студентов. Практические занятия позволили студентам закрепить теоретические знания и применить их на практике, что усилило их профессиональную подготовку.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ: преподавание темы «Вредоносные программы и средства защиты от них» на основе системного подхода и логических схем является эффективным способом формирования ключевых знаний и навыков студентов в области информационных технологий. Использование визуальных презентаций, логических схем и лабораторных работ повышает качество обучения. Такой подход может быть полезен и при изучении других тем в области информационной безопасности.

Ключевые слова: системный подход, логические схемы, вредоносные программы, компьютерный вирус, классификация вирусов, антивирусные программы.

Для цитирования: Ахраров Б. С. Вредоносные программы и средства защиты от них: вопросы преподавания на основе системного подхода и логических схем. // Inter education & global study. 2025, №5. С. 171–184.

TEACHING "MALICIOUS SOFTWARE AND PROTECTION METHODS" BASED ON SYSTEMATIC APPROACH AND LOGICAL DIAGRAMS

© Bakhtiyor S. Akhrarov ¹✉

¹Uzbekistan State World Languages University, Tashkent, Uzbekistan

Annotation

INTRODUCTION: this article highlights the structuring of educational materials using a systematic approach and logical diagrams in teaching the topic "Malicious Software and Protection Methods" to undergraduate students majoring in International Journalism.

AIM: the main objective of the article is to develop an effective methodology for teaching about malicious software (viruses, trojans, spyware, etc.) and their mechanisms of action within the context of modern information technologies. The article aims to provide systematic instruction on protection methods using logical diagrams. Another goal is to

reinforce student knowledge and build their information security culture through interactive teaching methods.

MATERIALS AND METHODS: the methodology developed for teaching this topic is based on theoretical and practical resources, employing a systematic approach and logical schematics. Educational textbooks, scientific articles, and international experience in information security were studied. The principles of operation of real antivirus software (Kaspersky, Dr.Web, Avast, etc.) were analyzed and used as practical examples.

Teaching methods included a systematic approach, visualization through logical diagrams, case studies, multimedia presentations, and hands-on laboratory work involving the installation and use of antivirus software.

DISCUSSION AND RESULTS: the experimental classes demonstrated that teaching the topic using systematic and logical frameworks significantly strengthens students' knowledge. Students gained skills in classifying types of malicious software, identifying infection vectors, understanding security threats, and correctly using antivirus tools.

The use of logical diagrams improved memory retention and analytical thinking. Interactive methods — tests, discussions, and group work — increased student engagement. Practical sessions gave students the opportunity to apply their theoretical knowledge, enhancing their professional readiness.

CONCLUSION: teaching the topic of malicious software and protection tools through systematic and logical methods is an effective way to equip students in the field of information technology with essential knowledge and skills. The use of visual presentations, logical schematics, and lab exercises improves learning quality. This method can also be beneficial when applied to other information security topics.

Keywords: systematic approach, logical diagrams, malicious software, computer virus, virus classification, antivirus programs.

For citation: Bakhtiyor S. Akhbarov. (2025) 'Teaching "malicious software and protection methods" based on systematic approach and logical diagrams', Inter education & global study, (5), pp. 171–184. (In Uzbek).

Hozirgi paytda O'zbekistonda oliy ta'lim tizimini tubdan isloh qilish, ta'lim-tarbiya jarayonini rivojlantirish masalalari ustuvor vazifa sifatida belgilangan. O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasida oliy ta'lim tizimida boshqaruv va ta'lim jarayonlarini sifatli amalga oshirishni ta'minlash choralari doirasida axborot tizimlari va raqamli texnologiyalarni joriy etish kabi muhim vazifalar belgilangan. Shu jumladan, talaba-yoshlarni turli axborot xurujlari, yot g'oyalar ta'siriga tushib qolishi, ular tomonidan ijtimoiy xavfli qilmishlar sodir etilishi holatlarining oldini olish masalalari belgilangan [1]. Ushbu vazifalarni muvaffaqiyatli bajarishda xalqaro jurnalistika yo'nalishidagi bo'lajak bakalavrlarning kelgusi kasbiy faoliyatlarida axborot tizimlari va raqamli texnologiyalaridan samarali foydalanishlari uchun "Zarar yetkazuvchi dasturlar va ulardan himoyalash vositalari" mavzusini o'qitish muhim ahamiyat kasb etadi. Mavzuni

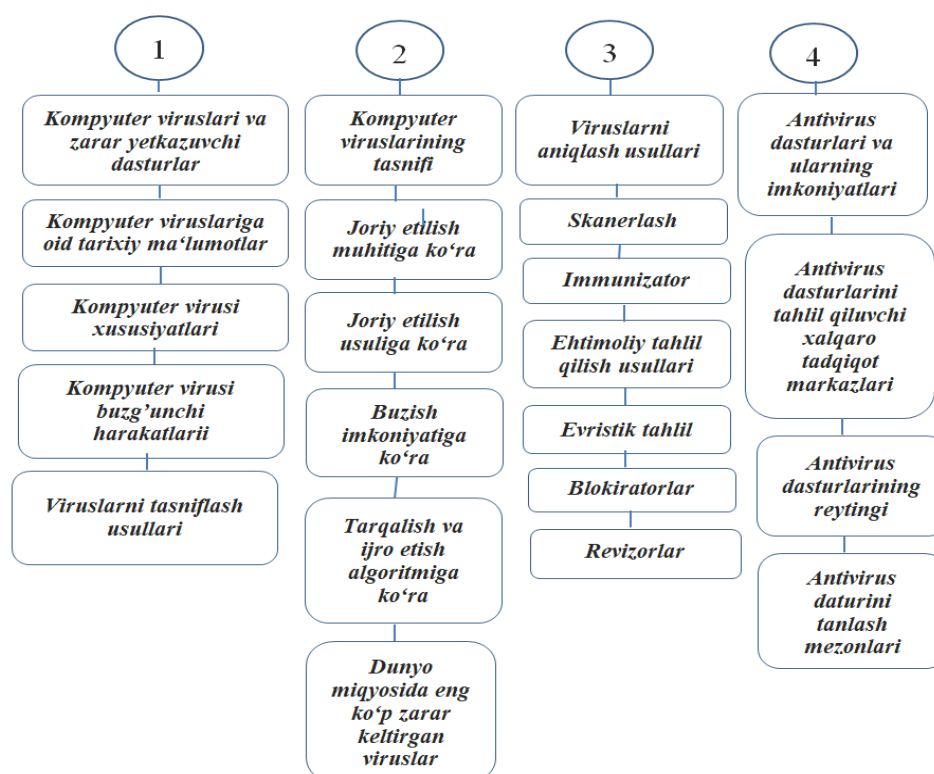
o'qitishda o'quv maqsadlarini aniq ishlab chiqish, maqsadlarga mos keluvchi o'quv-didaktik materiallarni tayyorlashda tizimli yondashuv va mantiqiy sxemalardan foydalanish yaxshi samara beradi.

Tizimli yondashuv o'quv jarayonining asosiy pedagogik va psixologik sharoitlari va mexanizmlarini, zamonaviy ta'lim ustuvorliklariga mos keladigan talabalarning o'quv faoliyati strukturasi tavsiflash imkonini beradi. Tizimli yondashuvining samarali va yetarli darajada qo'llanilishi, avvalambor, o'rganiladigan mavzu va mavzuga oid ob'ektlarni tizim sifatida ko'rib chiqilishini nazarda tutadi.

Tizimli yondashuv - bu ixtiyoriy o'rganilayotgan tizim (ob'ekt) ichki va tashqi muhitda o'zaro aloqador bo'lgan tashkil etuvchi elementlarning (komponentlarning) majmui sifatida qaraladigan yondashuvdir. "U ob'ekt sifatidagi mavzuning yaxlitligini ochib berishga, undagi turli-tuman bog'lanishlarni aniqlashga va ularni yagona nazariy tasavvurga keltirishga yo'naltiradi" [2, 1216 b.]. Ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatdiki, tizimli yondashuvining asosiy toifalari tizim, struktura va muhitdir. Ushbu yondashuvni "Zarar yetkazuvchi dasturlar va ulardan himoyalaniish vositalari" mavzusini o'qitishda qo'llash mavzu materialining tarkibiy strukturasi, viruslar, ularning tasnifi, antivirus dasturlari kabi tushunchalarning o'ziga xos xususiyatlari orqali aniqlash imkonini beradi.

O'quv materialining mantiqiy sxemalari – o'rganilayotgan fanning alohida mavzulari yoki bo'limlarining asosiy mazmunini taqdim etish metodologiyasini aks ettiruvchi grafik modellardir. O'quv materialini mantiqiy sxemalar yordamida tushuntirishda undagi mantiqiy bog'lanishlarni alohida ajratib olish zarur bo'ladi. A.M.Soxor o'quv materiali mantiqiy strukturasi «o'quv material elementlarining o'zaro bog'lanishlari natijasida yaxlitlikni tashkil etuvchi tizim, ketma-ketlik», deb ta'kidlaydi [3, 22 b.].

Xalqaro jurnalistika bakalavriat yo'nalishidagi talabalar uchun o'tiladigan "Mediada axborot texnologiyasi va kompyuter grafikasi" fani doirasida "Zarar yetkazuvchi dasturlar va ulardan himoyalaniish vositalari" mavzusini o'qitish uchun ishchi o'quv dasturida 8 soat (2 soat ma'ruza, 2 soat amaliy mashg'ulot, 4 soat mustaqil ta'lim) belgilangan. Quyida tizimli yondashuv asosida ma'ruza mashg'ulotini o'tkazish metodikasini keltiramiz. Ma'ruza mashg'ulotining rejasi va unga mos o'quv-didaktik materiallari tizimli yondashuv asosida ishlab chiqilgan mantiqiy sxemasi 1-rasmda tasvirlangan.

1-rasm. “Zarar yetkazuvchi dasturlar va ulardan himoyalanish vositalari” mavzusini o‘qitish bo‘yicha o‘quv materialining mantiqiy sxemasi.

Mantiqiy sxemada bog‘lanishlar quyidagi mezonlar asosida ajratildi: elementlar orasidagi sabab oqibat munosabatlarining mavjudligi; asosiy tushunchalar va hosila tushunchalar o‘rtasidagi bog‘lanishlar; funksional alomatlarga ko‘ra bog‘lanishlar.

Kompyuter viruslari yaratilishi tarixan 1949 yilning dekabr oyidan boshlangan. Bu paytda Illinoys universitetida Jon fon Neyman «Murakkab avtomatlarni tashkil etish nazariyasi» mavzusidagi turkum ma’ruzalarida o‘z-o‘zini ko‘paytiruvchi avtomatlar haqida nazariy bilimlar bilan talabalarni tanishtirgan [4]. Jon fon Neyman o‘z ma’ruzasida qanday qilib o‘zini takrorlaydigan kompyuter dasturini yaratish mumkinligini tavsiflab bergan. Jon fon Neymanning o‘z-o‘zini ko‘paytiruvchi kompyuter dasturi loyihasi dunyodagi birinchi kompyuter virusi hisoblanadi va uning o‘zi esa kompyuter virusologiyasining nazariy “otasi” deb e’tirof etilgan.

Amalda esa, dastlabki virus 1961 yilda Bell Telephone Laboratories kompaniyasi xodimlari V.A Vissotskiy, X.D.Makilroy va Robert Morrislar tomonidan “Darvin” nomli o‘yin dasturi ko‘rinishida yaratilgan. Ushbu dastur assembler tilida yozilgan bo‘lib, uning komponentlari «organizm»lar kabi tezkor xotiraga yuklanishi kerak bo‘lgan. O‘yin ssenariysi bo‘yicha «Organizm»lar tezkor xotiradagi resurslarni talashib, bir-birlarini yo‘q qilishlari kerak bo‘lgan. Bu jarayonni «hakam» dastur kuzatib, o‘yinni boshqarib borgan. Operativ xotirani to‘liq egallagan «organizm» o‘yinda yutib chiqqan [5].

"Kompyuter virusi" atamasini birinchi bo‘lib kim ishlatganini aytish qiyin. Ba’zilar ushbu atamani Gregori Benford o‘zining 1970 yilda nashr etilgan “The Scarred Man”

("Chandiqli odam") hikoyasida ishlatgan deb hisoblashadi. Hikoyada virus so'zi kompyuter dasturiga nisbatan ishlatilgan. Shunisi e'tiborga loyiqki, hikoyada viruslarni zararsizlantirish dasturi - "vaksina" nomi bilan tilga olinadi! [6]

"Kompyuter virusi" atamasi 1973 yilda Maykl Krayton ssenariysi asosida yaratilgan robotlar haqidagi "Westworld" (Yovvoyi G'arb dunyosi) nomli fantastik filmda ham ishlatilgan. Filmda kompyuter virusi kompyuter tizimiga joriy etilgan zararli dastur sifatida talqin etilgan [7].

Keyinchalik ushbu atamaning ta'rifi 1984 yilda AQShda axborot xavfsizligi masalalariga bag'ishlab o'tkazilgan 7-konferensiyada Lexay (Lehigh) universiteti xodimi Fred Koen (Frederick B. Cohen) tomonidan ilmiy asoslangan holda tushuntirib berildi. Ya'ni: "We define a computer 'virus' as a program that can 'infect' other programs by modifying them to include a possibly evolved copy of itself" [8].

Ma'nosi: "Kompyuter virusi shunday dasturki, u boshqa dasturlarga o'z nusxasini yoki o'zgartirilgan nusxasini kiritish orqali, ularni modifikatsiyalash bilan zararlovchi dastur". Ushbu ta'rifga ko'ra, virus kompyuter tizimi yoki tarmog'i bo'ylab tarqalishi mumkin. Har bir zararlangan dastur virus sifatida ham harakat qilishi mumkin va shu bilan infeksiyani tarqalishiga sabab bo'ladi.

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari izohli lug'atida kompyuter virusiga quyidagicha ta'rif berilgan: "Kompyuter virusi - boshqa dasturlarni turlab o'z-o'zini tarqatadigan dastur. U iloji boricha, o'z o'zgartirilgan nusxalarini ham va kasallangan dasturni chaqirilganda bajariladigan dasturlarni ham o'z ichiga oladi. Virus, aksariyat hollarda nosozlikka sabab bo'ladi yoki g'ijinish uyg'otadi va biror hodisa yuz berishi bilan, masalan, aniq kunning kelishi bilan ishga tushirilishi mumkin" [9, 156 b.].

Axborot xavfsizligiga oid o'quv qo'llanmada berilgan ta'rif quyidagicha: "Kompyuter virusi – o'zini boshqa dasturlarga joriy etuvchi ("ularni yuqtirishi"), o'z nusxalarini yaratishi va ularni fayllarga, kompyuterning tizimli sohalariga joriy etuvchi, shuningdek, kompyuterda turli xil istalmagan amallarni bajaruvchi maxsus yozilgan, kichik o'lchamli dastur (ya'ni, bajariladigan kodlarning ma'lum bir to'plami)" [10, 249 b.]

Yuqoridagi ta'riflarni umumlashtirgan holda "Kompyuter virusi" atamasiga quyidagicha ta'rif berish mumkin:

Kompyuter virusi – o'z nusxasini kompyuter tizimlariga va/yoki kompyuter tarmoqlariga tarqatib, ularning qonuniy foydalanuvchilari manfaatlariga zid ravishda ma'lum bir g'arazli amallarni bajaruvchi buyruqlar ketma-ketligidan iborat dastur.

Virus xususiyatlari:

- kompyuter virusi – buyruqlar ketma-ketligidir;
- kompyuter virusi tarqaladi;
- foydalanuvchi manfaatlariga zid bo'lgan ma'lum amallarni bajaradi;
- har bir virus o'z uzunligiga (signaturasiga) ega.

Kompyuter virusi kompyuter tizimiga joriy etilganida turli buzg'unchi harakatlarni amalga oshirishi mumkin. Uning asosiy maqsadi o'zini tarqatishdir.

Kompyuter viruslari kompyuterga zarar etkazishi va uning ishini sekinlashtirishi yoki foydalanuvchining maxfiy ma'lumotlarini o'g'irlashi mumkin bo'lgan zarar yetkazuvchi dasturlar bo'lib, ular mahalliy yoki global kompyuter tarmog'idagi boshqa kompyuterlarga ham tarqalishlari mumkin. Kompyuter viruslari odatda kichik o'lchamli bo'lib, bir kompyuterdan ikkinchisiga tarqalish, kirib borish va kompyuter tizimining ishlashiga xalaqit berish uchun mo'ljallanib, ishlab chiqiladilar. Dasturiy ta'minot va apparat qurilmalarining ishlashini buzish funksiyalari orasida quyidagilar ajratib o'tish mumkin:

- fayllarni yoki operatsion tizimni o'chirish;
- tashqi xotirada ma'lumotlarni joylashtirish tuzilmalarini (fayl tizimlarini) yaroqsiz holga keltirish;
- tarmoq tuzilmalari va uning ishini buzish;
- to'lovga doir va shaxsiy ma'lumotlarni o'g'irlash;
- tizim foydalanuvchilarining ishini bloklash;
- tovlamachilik;
- foydalanuvchi harakatlarini kuzatish va boshqalar.

Kompyuter viruslarining har xil turlari mavjud. Ularning barchasi tarqalish usuliga va o'zlarida o'rnatilgan funksional amallari bilan bir-birlaridan farqlanadilar. Kompyuter viruslarini tasniflash va ularni nomlash uchun yagona tizim mavjud emas. Sababi kompyuter viruslarining butun spektrini tasniflash turli jihatlariga ko'ra ancha murakkab. Viruslarni tasniflash uchun quyidagi usullarga amal qilinadi:

- qaysi obyektlarni zararlaydilar;
- zararlash mexanizmi (faqat fayl viruslariga taalluqli);
- foydalaniladigan texnologiyalar;
- zararli kod bilan qaysi turdagi operatsion tizimlarni (shu jumladan platformalarni) zararlaydilar;
- muallif virus dasturini qaysi dasturlashuda yaratgaligi;
- qo'shimcha zararli amallarni bajarish imkoniyatlari.

Turli tadqiqotchilar tomonidan kompyuter viruslarini turlicha tasniflarini berishga urinishlar bo'lgan. Masalan, Robert Guess va Eric Salveggiolar zarar yetkazuvchi dasturlarni quyidagi sinflarga ajratganlar: yuklovchi sektor viruslari, fayl infektorlari, makroviruslar, mantiqiy bombalar, saytlararo skript viruslari (yoki chuvalchanglar), polimorf viruslar, kriptografik viruslar, chuvalchanglar, troyanlar, josus dasturlar, rootkitlar, IRC botlari, zararli mobil kodlar [11].

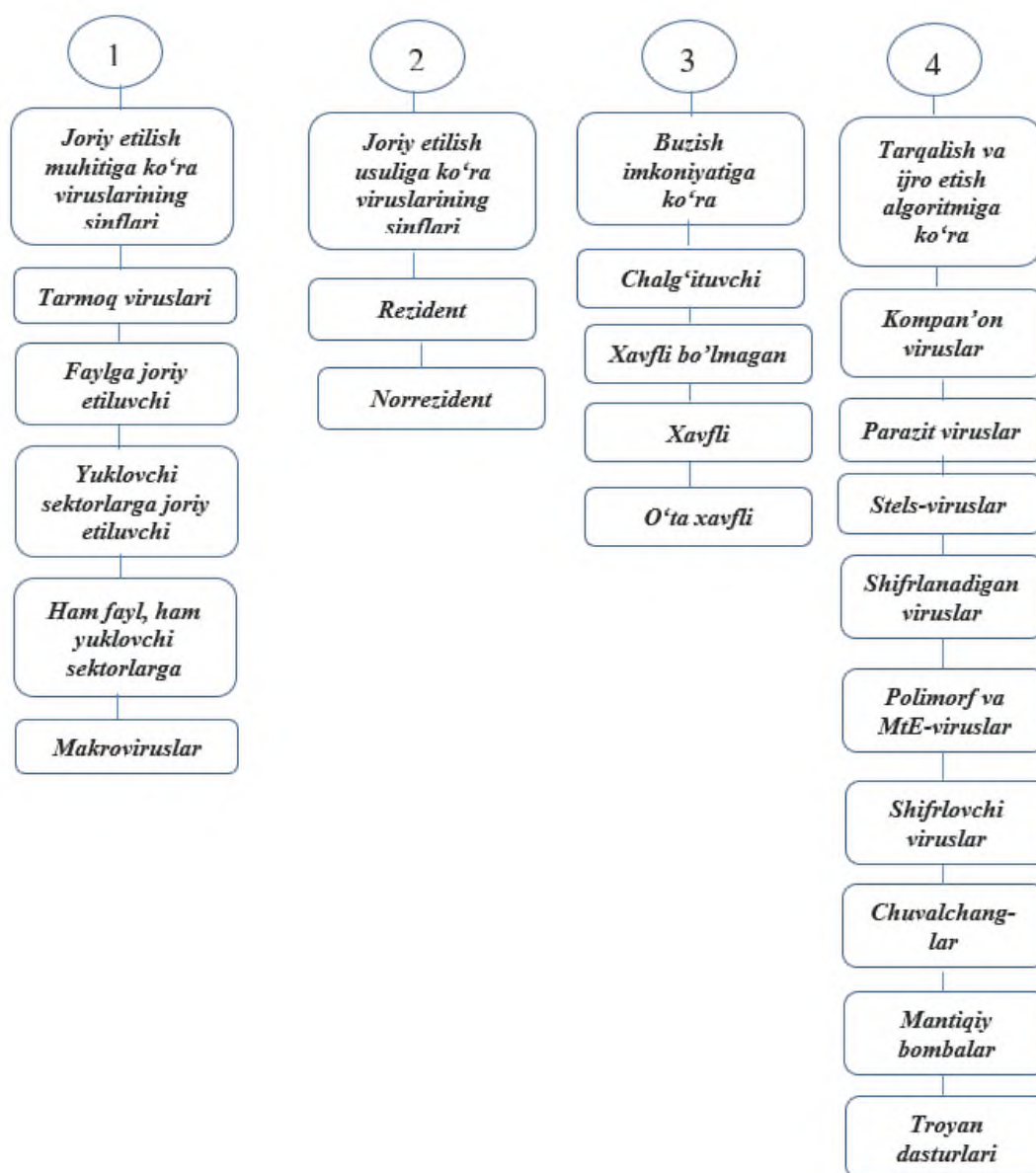
Shu bilan birga kompyuter viruslarining asosiy xususiyatlaridan kelib chiqqan holda, turli alomatlarga ko'ra klassik tasnifni berish mumkin.

Nufuzli kompyuter virusologlaridan biri Evgeniy Kasperskiy viruslarni quyidagi alomatlarga ko'ra shartli ravishda tasniflashni taklif qiladi:

- joriy etilish muhitiga ko'ra;
- joriy etilish usuliga ko'ra;
- buzish imkoniyatiga ko'ra;

- tarqalish va ijro etish algoritmligiga ko'ra [10, 251 b.].

O'qitiladigan mavzu doirasida zarar yetkazuvchi dasturlar, viruslarning tasnifi, ulardan himoyalashning dasturiy vositalariga oid bilimlarni oddiydan-murakkabga tamoyili asosida tushuntirilishi muhimdir. Kompyuter firibgarligi, axborot resurslariga ruxsatsiz kirish, ma'lumotlarni o'g'irlah, qasddan yo'q qilish, o'zgartirishda zarar yetkazuvchi dasturlarni yaratish va tarqatish bevosita raqamli texnologiyalardan foydalangan holda amalga oshirilmoqda. Ushbu turdagi jinoyatlarning ijtimoiy xavfiligi va yetkazilishi mumkin bo'lgan zararlarning miqdorini hisobga olgan holda O'zbekiston Respublikasining Jinoyat Kodeksiga [11] kiritilgan "Axborot texnologiyasi sohasidagi jinoyatlar" nomli bobning «Zarar keltiruvchi dasturlarni yaratish, ishlatish yoki tarqatish» nomli 278/6-moddasi mazmun-mohiyati bilan bo'lajak bakalavrlar yaqindan tanishtirilishi maqsadga muvofiq.

2-rasm. Kompyuter viruslari tasnifining mantiqiy sxemasi.

“Zarar yetkazuvchi dasturlar va kompyuter viruslaridan himoyalaniş vositalari” mavzusidagi amaliy mashg‘ulotda ma’ruza reja bandlarida tushuntirilgan o‘quv ma’lumotlarini mustahkamlash maqsadida bilimlarni nazorat qilishning interaktiv usullaridan iborat klaster, multimediali blis-so‘rov, interaktiv krossvord topshiriqlari asosida har bir talabani baholash hamda kichik guruhlarda kompyuter viruslaridan himoyalanişda foydalaniladigan muayyan antivirus dasturi imkoniyatlari, undan foydalanish xususiyatlari va amalda qo‘llanilishi bo‘yicha tahlil, munozara o‘tkazish maqsadga muvofiqdir. Masalan, zarar yetkazuvchi dasturlar va kompyuter viruslaridan himoyalaniş uchun antivirus dasturlaridan foydalanishga oid quyidagi jihatlarga alohida e’tibor qaratish zarur: antivirus dasturining ishlatilishidan maqsadi, uning mohiyati; joriy etish muhiti (qaysi operatsion tizimida ishlaydi, himoyaning bir foydalanuvchi yoki ko‘p foydalanuvchi rejimlari mavjudligi, alohida olingan kompyuterda, mobil qurilmada yoki tarmoq muhitida ishlashi); ishonchliligi (uning takomillashtirilish imkoniyatlari, avvalgi va keyingi, joriy versiyalarining bir-biridan farqlari); maqsadli va qo‘shimcha funksiyalari; strukturasi (dastur tarkibidagi komponentlar va ular orasidagi bog‘liqliklar). Shu bilan birga antivirus dasturini tanlashda quyidagi parametrlarni hisobga olinishi talabalarga tushuntirilishi kerak:

- antivirus dasturi viruslarni turli xil manbalardan (disklardan, arxiv fayllaridan, elektron pochta xizmatida va shu kabilardan) izlab topish imkoni mavjudligi;
- viruslarni aniqlashning turli texnologiyalarini qo‘llay bilishi;
- o‘z vaqtida foydalanuvchiga skanerlash natijasida aniqlangan virus haqida ogohlantiruvchi ma’lumotlar berish imkoni mavjudligi;
- viruslarni nafaqat aniqlash, balki ularni bartaraf etish imkoniga ega bo‘lishi;
- kompyuter ishi unumdorligiga ta’sir ko‘rsatib, foydalanuvchi ishiga halaqit bermasligi;
- yolg‘on ogohlantirishlarsiz tizimda mavjud bo‘lgan viruslarni maksimal darajadagi ishonchlilik bilan aniqlashi kerakligi.

Antivirus dasturi kompyuterni turli xil tashqi tahdidlardan ham himoya qilish imkoniga, masalan, spam ma’lumotlarini cheklash, buzg‘unchi xaker hujumlarini, josus dasturlarni kompyuter tizimiga joriy etilishidan himoyalashi kerakligi alohida tushuntirilishi muhim. Ushbu jihatlarning o‘qituvchi tomonidan puxta egallanishi mashg‘ulot materiallarini tizimli yondashgan holda tayyorlash va uning didaktik maqsadini asosli ravishda aniqlash imkonini beradi.

Amaliy mashg‘ulotni tizimli yondashgan holda quyidagi ketma-ketlik asosida tashkil etish mumkin:

- dasturning vazifasi va asosiy funksiyalari;
- dasturga qo‘yiladigan tizimli talablar;
- dasturni o‘rnatish;
- dasturning bosh oynasi;

- bosh oyna bo‘limlari;
- doimiy himoyaning komponentlari;
- signaturalarni yangilash bo‘yicha sozlash;
- viruslarni izlash parametrlarini sozlash;
- viruslarni izlab topish masalasi, oldindan faol bo‘luvchi blokirator – proaktiv himoya;
- hisobotlar bilan ishlash;
- dasturni tizimdan o‘chirib tashlash;
- dasturning ishonchliligi.

Amaliy mashg‘ulot mavzusini o‘qitish maqsadlarining Blum taksonomiyasi [12, 116 b.] kognitiv soha bo‘yicha toifalari tizimli yondashuv asosida ishlab chiqilib, undan mashg‘ulotni o‘tkazish metodi, o‘quv-didaktik materiallar tayyorlashda foydalanildi (1-jadval).

1-jadval.

“Zarar yetkazuvchi dasturlar va kompyuter viruslaridan himoyalaniş uchun antivirus dasturlari bilan ishlash” mavzusini o‘qitish maqsadlarining kognitiv soha bo‘yicha toifalari.

Toifalar	Umumlashtirilgan o‘quv maqsadlari
1.Bilish	Talaba: – kompyuter virusi va zarar yetkazuvchi dastur kabi tushunchalar ta’rifini va ularning yaratilishining maqsadlari, xususiyatlari hamda tarixiy dalillarni; – antivirus dasturlariga xos bo‘lgan tushunchalarni; – antivirus dasturining vazifasi va asosiy funksiyalarini; – dasturning doimiy himoya komponentlarini; – dasturda dastlabki bajariladigan ishlarni; – virus signaturalari bazasini yangilashni bilishi kerak.
2. Tushunish	– viruslarni turli alomatlarga ko‘ra sinflarga ajratilishini; – antivirus dasturida qo‘llaniladigan viruslarni aniqlash texnologiyalarini; – antivirus dasturidan foydalanish uchun litsenzion kalit ahamiyatini; – signaturalar bazasini nima uchun yangilab turish zarurligini tushunishi kerak.
3.Joriy etish	– antivirus dasturini o‘rnatish va ishga tushirish hamda sozlash; – kontekstli menyu bilan ishlash texnologiyasi, oynalar bilan ishlash; – signaturalar bazasini yangilash parametrlarini sozlash; – kompyuter tizimi viruslar bilan zararlanish alomatlarini bilgan holda ulardan himoyalaniş usullarini joriy eta bilishi kerak.

4.Tahlil	– viruslar bilan bog'liq tahdidlar, ularning tarqalish usullari, tasniflash alomatlari va turlari mazmun-mohiyatini bilgan holda zarar etkazuvchi dasturlarning klasterli modelini ishlab chiqish orqali; – antivirus dasturidagi himoya rejimlarining bir-biridan farqini; – sozlash parametrlarini o'rnatishda, ularning mohiyatini; – antivirus dasturi tomonidan beriladigan hisobotlarni va ogohlantiruvchi ma'lumotlarni; – antivirus dasturining tizim ishiga ta'sirini tahlil etadi.
5. Sintez	– antivirus dasturi bilan turli xil rejimlarda ishlash algoritmlarini taklif etadi; – dastur bo'yicha berilgan mustaqil topshiriqni bajaradi; – viruslardan himoyalaniish uchun zarur bo'lgan jihatlarga ijodiy yondashgan holda e'tibor berib, himoyalaniish chora-tadbirlarini ishlab chiqa oladi.
6.Baholash	– har bir virus turining salbiy ta'siri, keltirishi mumkin bo'lgan zararni (ma'naviy va moddiy) baholay oladi; – antivirus dasturining umumiy va o'ziga xos xususiyatlarini aniqlab baholaydi.

Bloom taksonomiyasining kognitiv toifalari bo'yicha talabalar tomonidan o'quv materialini o'zlashtirish darajasini nazorat qilish ishlab chiqilgan nazorat topshiriqlarini mos nazorat usullaridan foydalangan holda o'tkazildi.

Talabalarining 4 ta o'quv guruhi uchun o'rtacha nazorat natijalari 4-jadvalda keltirilgan. O'quv guruhlaridagi talabalar soni mos ravishda 16, 15, 15, 14 ni tashkil etdi.

2-jadval.

Kognitiv toifalar bo'yicha talabalar tomonidan bajarilgan topshiriqlarning o'rtacha natijalari.

Guruh	Kognitiv toifalar						Jami 100 ball
	Bilish	Tushunish	Joriy etish	Tahlil	Sintez	Baholash	
	15 ball	15 ball	15 ball	15 ball	20 ball	20 ball	
2401	13,45	13,34	13,24	12,86	16,56	16,25	85,70
2402	14,02	13,15	13,75	12,92	16,86	16,42	87,12
2403	12,54	12,59	12,86	12,66	15,73	15,43	81,81
2404	12,94	13,17	12,35	12,77	15,98	15,83	83,04
Jami	13,24	13,06	13,05	12,80	16,28	15,98	84,42

"Bilish" toifasi bo'yicha dastlabki ikki guruh uchun nazorat qilish usuli sifatida yopiq savollardan iborat tushunchalarni nazorat qilish usulidan foydalanildi. Qolgan ikki guruh uchun "tushunchalarni nazorat qilish" kompyuter dasturidan foydalanildi.

"Tushunish", "Joriy etish" toifalari bo'yicha barcha guruhlardagi har bir talabaga og'zaki javob berish uchun 3 tadan savol berildi.

"Tahlil" toifasi bo'yicha dastlabki ikki guruh uchun kompyuter test dasturidan foydalanildi va har bir talaba uchun 10 tadan test topshiriqlari berildi. Qolgan ikki guruhdagi har bir talaba uchun klaster tuzish bo'yicha 3 tadan topshiriq berildi.

"Sintez", "Baholash" toifalari bo'yicha dastlabki ikki guruhdagi har bir talaba uchun 2 tadan keys topshiriqlari berildi. Qolgan ikki guruhdagi har bir talaba uchun mos mustaqil ish mavzusini tanlash va uni taqdimot shaklida tayyorlab, himoya qilish taklif qilindi.

"Bilish" toifasining o'rtacha natijalari dastlabki ikki guruh uchun natijalar qolgan ikki guruhga qaraganda bir oz yuqori ekanligini ko'rsatdi. Uchinchi va to'rtinchi guruh talabalari uchun kompyuter dasturiga asoslangan nazorat har bir tushuncha uchun harflarni aniq va tezkor kiritilishini talab qilinishi sababli ularning natijalari pastroq bo'ldi.. Shuningdek, "tahlil", "sintez", "baholash" kognitiv toifalari bo'yicha dastlabki ikki guruh uchun amaliy topshiriqlarni bajarish qiziqarli bo'lganligi bois o'rtacha natijalar qolgan ikki guruhga qaraganda yuqori bo'lishi kuzatildi.

Umuman olganda, kognitiv toifalar bo'yicha o'rtacha natijalarning tahlili shuni ko'rsatadiki, yuqorida tavsiflangan tizimli yondashuv asosida maqsadlarni belgilash hamda ularga erishish uchun o'quv mashg'uloti didaktik materiallarini ishlab chiqish hamda o'qitish va nazorat qilsish metodlaridan oqilona foydalanish orqali mavzu bo'yicha o'quv jarayonini samarali tashkil etish mumkin.

Mashg'ulot davomida talabalarda muayyan antivirus dasturi o'z viruslar bazasida saqlanayotgan signaturalar asosida viruslarni aniqlash mashqlarini bajarishlari orqali ularda boshqa antivirus dasturlari kabi quyidagi umumiy jihatlardan iborat xulosalarni keltirib chiqarish ko'nikmalarini shakllantirish imkonini berdi:

- dasturni o'rnatish va o'chirib tashlash texnologiyasi;
- dasturni ishga tushirish texnologiyasi;
- kontekstli menyu bilan ishlash texnologiyasi, oynalar bilan ishlash texnologiyasi;
- murojaatlar bilan ishlash texnologiyasi;
- signaturalar bazasini yangilash imkoniyati;
- umumiy funksiyalar – viruslarni izlab topish va ularni bartaraf etish parametrlarini sozlash, foydali ma'lumotlar olish, foydalanuvchini ogo'hlantirish, hisobotlar bilan ishlash;
- himoyaning umumiy rejimlari – fayllarni himoyalash, Internet-trafikni himoyalash, elektron pochta orqali keladigan xatlarning himoyalash.

Xulosa o'rnida shuni aytish joizki, jurnalistika va media sohasida joriy etilgan axborot tizimlari va texnologiyalaridan samarali foydalanishda zarar yetkazuvchi dasturlardan himoyalash turli xildagi salbiy holatlarning oldini olish imkoniyatlarini kengaytiradi. Didaktik nuqtai-nazardan tizimli yondashuv asosida strukturalashtirilgan mantiqiy

sxemalar o'quv materiali komponentlarini optimallik tamoyili asosida ishlab chiqish, talabalarlar tomonidan mavzuni samarali o'zlashtirish imkonini yaratadi. Muayyan mavzudagi o'quv materiali tarkibi, uning hajmi, to'liqligi va sifatini ta'minlash masalalari tizimli yondashuv va mantiqiy sxemalar asosida samarali hal qilinishi mumkin.

ADABIYOTLAR RO'YXATI | СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ | REFERENCES

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi 2019 yil 8 oktabrdagi PF-5847-son Farmoni / Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 09.10.2019 y., 06/19/5847/3887-son.
2. Прохоров А.М. Большой энциклопедический словарь / А.М. Прохоров. – СПб.: Норинт, 2004 – 1456 с.
3. Сохор А.М. Логическая структура учебного материала. Вопросы дидактического анализа. М.: Высшая школа, 1994. -176 с. .22-23.
4. John von Neumann, "Theory of Self-Reproducing Automata," Part 1: Transcripts of Lectures Given at the University of Illinois, Dec. 1949, ed. A. W. Burks (University of Illinois, 1966). Urbana, IL.<https://tools.ietf.org/html/rfc1087>
5. https://web.archive.org/web/20161011143216/https://ru.wikipedia.org/wiki/История_компьютерных_вирусов#cite_note-2
6. <https://company.drweb.com/first/?lng=en>
7. https://ru.wikiital.com/wiki/Il_mondo_dei_robot
8. Cohen F., (1987) Computer viruses: Theory and experiments, Computers&Security, Vol.6, no. 1, pp.22-35.
9. Axborot- kommunikatsiya texnologiyalari izohli lug'ati. Copyright @ 2004 UNDP Digital Development Initiative Programme. <https://f.lib.dipuni.uz/IT/Axborot%20kommunikatsiya%20texnologiyalari%20izohli%20lug'ati.pdf>.
10. Computer security handbook. Sixth Edition Volume 1 Edited by Seymour Bosworth Michel E. Kabay Eric Whyne HF5548.37.C64 2014, Chapter16.
11. O'zbekiston Respublikasining jinoyat Kodeksi / Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 21.04.2021 y., 03/21/683/0375-son.

MUALLIF HAQIDA MA'LUMOT [ИНФОРМАЦИЯ ОБ АВТОРЕ] [AUTHORS INFO]

✉ **Axrarov Baxtiyor Sagdullaevich**, dotsenti, Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori, [Ахраров Бахтиёр Сагдуллаевич, доцент, Кандидат педагогических наук (PhD)], [Akhrarov Bakhtiyor Sagdullaevich, Associate Professor]; manzil: O'zbekiston, Toshkent shahri. Kichik halqa yo'li ko'chasi G9-A 21-uy [адрес: Узбекистан, Город Ташкент, улица Малое Кольцо, дом G9-A, квартира 21], [address: Uzbekistan, Tashkent city, Small Ring Road Street, house G9-A, apartment 21]

MASOFADAN O'QITISHDA PEDAGOGNING RAQAMLI KOMPETENSIYALARI

© O.V. Fotina¹✉

¹Akademik D.N. Pranishnikov nomidagi Perm davlat agrotexnologiyalar universiteti, Perm, Rossiya

Annotatsiya

KIRISH: ushbu maqola masofaviy ta'lim sharoitida pedagoglarning raqamli kompetensiyalarini o'rganishga bag'ishlangan bo'lib, mavzuning dolzarbligi ta'limning global raqamlashtirilishi bilan bog'liq. Muallif xalqaro standartlar (DigCompEdu) va zamonaviy tadqiqotlar asosida pedagoglarning raqamli kompetensiyalarini to'rtta asosiy tarkibiy qismga ajratadi: texnik savodxonlik (LMS platformalari, videokonferensiya vositalari, bulutli texnologiyalar), raqamli didaktika (interaktivlik, shaxsiylashtirish, moslashuvchanlik), virtual muhitda muloqotni tashkil qilish, raqamli etik va xavfsizlik masalalari. Masofaviy ta'lim samaradorligi aynan shu kompetensiyalar darajasiga bog'liqligi ta'kidlanadi.

MAQSAD: ushbu maqolaning asosiy maqsadi – masofaviy ta'lim sharoitida pedagogning raqamli kompetensiyasi mohiyatini aniqlash, ta'lim jarayonida raqamli texnologiyalarni samarali qo'llash uchun zarur bo'lgan asosiy ko'nikmalarni aniqlash hamda ushbu kompetensiyalarni rivojlantirish bo'yicha samarali metodikalarni tahlil qilishdir.

MATERIALLAR VA METODLAR: tadqiqot davomida analitik va solishtirma metodlar, ilmiy adabiyotlar, me'yoriy hujjatlar, xalqaro tajriba va masofaviy ta'limdagi pedagogik amaliyot o'rganildi. Onlayn-ta'limda keng qo'llanilayotgan raqamli vositalar va platformalar (Zoom, Google Meet, Moodle, Microsoft Teams va boshqalar) pedagogik faoliyat nuqtai nazaridan tahlil qilindi. Shuningdek, o'qituvchilarning raqamli savodxonligi darajasini aniqlash maqsadida so'rovnomalar o'tkazildi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR: tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki, pedagogning raqamli kompetensiyasi nafaqat texnik ko'nikmalarni (platformalarda ishlash, kontent bilan ishlash) balki metodik moslashuvchanlik, raqamli muhitda muloqot o'rnatish, kiberxavfsizlikni ta'minlash kabi ko'nikmalarni ham o'z ichiga oladi. Ko'pchilik o'qituvchilar yangi raqamli vositalarni o'rganish va ulardan foydalanish bo'yicha tizimli o'quvga ehtiyoj sezayotganini ta'kidladilar.

Raqamli kompetensiyasi yuqori bo'lgan pedagoglar interaktiv va jalb qiluvchi masofaviy o'quv shakllarini samarali tashkil etmoqda, bu esa talabalarning qoniqish darajasi va ishtirokini oshirmoqda.

XULOSA: pedagogning raqamli kompetensiyalarini rivojlantirish — masofaviy ta'lim sifatini oshirishning asosiy omillaridan biridir. Raqamli texnologiyalarni samarali qo'llash doimiy kasbiy rivojlanish, o'quv jarayonining yangi sharoitlariga moslashish va innovatsion yondashuvlarga tayyorlikni talab qiladi. Malaka oshirish dasturlari, treninglar va tajriba almashinuvi zamonaviy raqamli ta'lim muhitini shakllantirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: Pedagogning raqamli kompetensiyasi, masofaviy ta'lim, texnik savodxonlik, raqamli didaktika, onlayn-muloqot, raqamli xavfsizlik.

Iqtibos uchun: Fotina O.V. Masofadan o'qitishda pedagogning raqamli kompetensiyalari. // Inter education & global study. 2025, №5. B.185–198.

ЦИФРОВЫЕ КОМПЕТЕНЦИИ ПЕДАГОГА В ДИСТАНЦИОННОМ ОБУЧЕНИИ

© О.В. Фотина¹✉

¹Пермский государственный аграрно-технологический университет имени академика Д.Н. Прянишникова, Пермь, Россия

Аннотация

ВВЕДЕНИЕ: статья посвящена исследованию цифровых компетенций педагогов в условиях дистанционного обучения, актуальность которых обусловлена глобальной цифровизацией образования. На основе анализа международных стандартов (DigCompEdu) и современных исследований автор выделяет четыре ключевых компонента цифровой компетентности преподавателей: техническую грамотность (владение LMS-платформами, инструментами видеоконференцсвязи, облачными технологиями), цифровую дидактику (интерактивность, персонализация, адаптивность), организацию взаимодействия в виртуальной среде и вопросы цифровой этики и безопасности. Подчеркивается, что эффективность дистанционного обучения напрямую зависит от уровня владения педагогами этими компетенциями.

ЦЕЛЬ: целью данной статьи является определение сущности цифровых компетенций педагога в условиях дистанционного обучения, выявление ключевых навыков, необходимых для эффективного применения цифровых технологий в образовательном процессе, а также анализ эффективных методик развития этих компетенций среди преподавателей.

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ: в ходе исследования были использованы аналитический и сравнительный методы, а также изучение научной литературы, нормативных документов, международного опыта и педагогической практики в условиях дистанционного образования. Были рассмотрены цифровые инструменты и платформы (Zoom, Google Meet, Moodle, Microsoft Teams и др.), применяемые в онлайн-обучении, и проанализированы их функциональные возможности с точки зрения педагогической деятельности. Также использовались опросы и анкетирование преподавателей с целью оценки уровня их цифровой грамотности.

ОБСУЖДЕНИЕ И РЕЗУЛЬТАТЫ: результаты анализа показали, что цифровая компетентность педагога включает в себя не только технические навыки (владение платформами, работа с контентом), но и методическую гибкость, умение выстраивать коммуникацию в цифровой среде, а также навыки обеспечения кибербезопасности.

Большинство опрошенных преподавателей отметили потребность в систематическом обучении и практике по применению новых цифровых инструментов.

Также было установлено, что педагоги, обладающие высоким уровнем цифровых компетенций, демонстрируют большую эффективность в организации интерактивных и вовлекающих форм дистанционного обучения, а студенты показывают более высокую удовлетворённость и вовлечённость в учебный процесс.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ: развитие цифровых компетенций педагога является ключевым фактором повышения качества дистанционного образования. Эффективное применение цифровых технологий требует от преподавателя постоянного профессионального развития, адаптации к новым условиям обучения, а также готовности к внедрению инновационных подходов. Внедрение программ повышения квалификации, проведение тренингов и обмен педагогическим опытом способствуют формированию современной цифровой образовательной среды, способной удовлетворять потребности как преподавателей, так и студентов.

Ключевые слова: Цифровые компетенции педагога, дистанционное обучение, техническая грамотность, цифровая дидактика, онлайн-взаимодействие, цифровая безопасность.

Для цитирования: Фотина О.В. Цифровые компетенции педагога в дистанционном обучении. // Inter education & global study. 2025, №5. С. 185–198.

DIGITAL COMPETENCIES OF TEACHERS IN DISTANCE LEARNING

© Oksana V. Fotina¹✉

¹Perm State Agro-Technological University named after Academician D.N. Pryanishnikov, Perm, Russia

Annotation

INTRODUCTION: this article explores the digital competencies of teachers in the context of distance learning, a topic that has gained relevance due to the global digitalization of education. Based on international standards (DigCompEdu) and current research, the author identifies four key components of educators' digital competence: technical literacy (use of LMS platforms, video conferencing tools, cloud technologies), digital didactics (interactivity, personalization, adaptability), virtual interaction management, and issues of digital ethics and security. The article emphasizes that the

effectiveness of distance learning is directly linked to the level of these competencies among educators.

AIM: the main objective of this article is to define the essence of a teacher's digital competence in distance learning, identify the key skills necessary for the effective use of digital technologies in the educational process, and analyze effective methods for developing these competencies among educators.

MATERIALS AND METHODS: the research employed analytical and comparative methods, alongside a review of scientific literature, regulatory documents, international experience, and pedagogical practices in the context of distance education. Digital tools and platforms widely used in online learning (Zoom, Google Meet, Moodle, Microsoft Teams, etc.) were examined in terms of their pedagogical functionality. Surveys and questionnaires were also conducted to assess teachers' levels of digital literacy.

DISCUSSION AND RESULTS: the analysis showed that teachers' digital competence encompasses not only technical skills (working with platforms and content) but also methodological flexibility, communication in a digital environment, and cybersecurity awareness. Most surveyed educators expressed a need for systematic training and hands-on experience with new digital tools. Teachers with high levels of digital competence demonstrate greater effectiveness in organizing interactive and engaging distance learning activities, resulting in increased student satisfaction and engagement.

CONCLUSION: the development of teachers' digital competencies is a key factor in improving the quality of distance education. Effective use of digital technologies requires continuous professional development, adaptability to new learning environments, and a willingness to implement innovative approaches. Professional development programs, training sessions, and the exchange of pedagogical experiences contribute to the formation of a modern digital learning environment that meets the needs of both educators and students.

Keywords: teacher's digital competence, distance learning, technical literacy, digital didactics, online interaction, digital security.

For citation: Oksana V. Fotina. (2025) 'Digital competencies of teachers in distance learning', Inter education & global study, (5), pp. 185–198. (In Russ).

Современная образовательная парадигма претерпевает значительные изменения под влиянием процессов цифровизации, что, несомненно, требует переосмысления роли педагога и его профессиональных компетенций. Активное внедрение дистанционных технологий в образовательный процесс, ставшее особенно актуальным в последние годы, обуславливает необходимость формирования у педагогов цифровых компетенций, позволяющих эффективно осуществлять профессиональную деятельность в новых условиях [6; 10; 14]. Дистанционное обучение, обладая такими характеристиками, как трансграничность, гибкость, доступность, персонализация и технологическая зависимость,

предъявляет особые требования к уровню цифровой грамотности преподавателя [10; 14]. В этой связи особую значимость приобретает вопрос о том, каким образом должны быть структурированы цифровые компетенции педагога для успешной реализации дистанционного формата обучения.

Следует отметить, что цифровизация образования не сводится исключительно к технической оснащенности учебного процесса, но предполагает глубокую трансформацию педагогических подходов и методик [7; 11; 13]. Как показывают исследования, уровень цифровой компетентности педагогов варьируется в зависимости от региона, опыта работы и нормативной базы, что создаёт неравные условия для реализации дистанционного обучения [5; 12]. В частности, европейская рамка DigCompEdu служит важным ориентиром для системной оценки и развития цифровых навыков преподавателей [4]. Однако, несмотря на наличие международных стандартов, адаптация цифровых компетенций к национальным образовательным контекстам остается актуальной проблемой [9; 12].

Формирование цифровых компетенций педагога в условиях дистанционного обучения следует рассматривать как многокомпонентный процесс, включающий не только освоение технологических инструментов, но и развитие методических, коммуникативных и организационных навыков [1; 3; 11]. Как подчёркивают Maghfiroh et al. (2024), будущие педагоги должны быть готовы к использованию цифровых ресурсов на всех этапах образовательного процесса — от проектирования курсов до оценки результатов обучения [3]. В противном случае возникает риск снижения качества образования и увеличения цифрового разрыва между преподавателями и обучающимися [2; 8].

Таким образом, **актуальность** данного исследования обусловлена необходимостью системного анализа цифровых компетенций педагога в контексте дистанционного обучения, а также выявления ключевых направлений их развития с учетом современных вызовов цифровой трансформации образования. **Цель исследования** — выявить ключевые компоненты цифровых компетенций педагога в условиях дистанционного обучения. Для достижения цели были поставлены следующие **задачи**: проанализировать существующие исследования и международные стандарты в области цифровых компетенций педагогов и определить ключевые компоненты цифровых компетенций (техническая грамотность, цифровая дидактика, онлайн-взаимодействие, цифровая этика и безопасность).

Далее в статье будут рассмотрены структурные компоненты цифровых компетенций, их связь с эффективностью дистанционного обучения, а также практические рекомендации по их совершенствованию.

Материалы и методы исследования

В качестве методологической базы исследования были использованы научные публикации и исследования по проблематике применения ИКТ и цифровых

компетенций педагогов, опубликованные в период 2004-2024 годов. Внимание также уделено анализу Европейской рамки цифровых компетенций педагогов DigCompEdu (Digital Competence Framework for Educators), представляющей собой систематизированный стандарт оценки и развития профессиональных цифровых навыков преподавателей. Дополнительными источниками послужили данные эмпирических исследований, включающие результаты анкетирования и case-стади (Suzer & Kos, 2024; Петрякова и др., 2021), а также практический опыт внедрения цифровых технологий в образовательных учреждениях России и Узбекистана.

Для достижения поставленных исследовательских задач был применен комплекс взаимодополняющих методов. Систематический анализ научной литературы позволил осуществить отбор и критический обзор наиболее релевантных статей по изучаемой проблеме. Метод контент-анализа способствовал выявлению ключевых тем и тенденций в современных исследованиях цифровой педагогики. Обобщение педагогического опыта включало анализ практических кейсов применения цифровых инструментов в образовательном процессе.

Анализ исследований в области цифровой педагогики позволяют констатировать, что эффективность дистанционного обучения напрямую зависит от уровня сформированности цифровых компетенций педагога. В рамках проведенного анализа можно выделить четыре ключевых направления, которые требуют детального рассмотрения, а именно: техническая грамотность, цифровая дидактика, взаимодействие в цифровой среде и цифровая безопасность.

Техническая грамотность и владение цифровыми инструментами

В контексте стремительной цифровизации образования техническая грамотность преподавателя перестаёт быть дополнительным навыком, превращаясь в фундаментальное профессиональное требование. Техническая составляющая цифровых компетенций образует тот необходимый базис, без которого невозможно эффективное функционирование педагога в цифровой образовательной среде. При этом важно подчеркнуть, что современное понимание технической грамотности выходит далеко за рамки элементарного владения компьютером и включает в себя целый комплекс взаимосвязанных аспектов.

Прежде всего, следует отметить необходимость уверенного владения специализированными платформами дистанционного обучения (LMS). Исследования Suzer и Kos (2024) демонстрируют, что педагоги, свободно ориентирующиеся в функционале таких систем как Moodle, способны создавать значительно более структурированные и методически выверенные курсы [5]. Как показывает практика, именно недостаточное знание возможностей LMS часто становится основным препятствием для реализации полноценного дистанционного обучения. Примечательно, что по данным Haşlamani et al. (2024), даже молодые преподаватели, считающиеся «цифровыми аборигенами», далеко не всегда обладают профессиональными навыками работы с образовательными платформами, ограничиваясь базовыми функциями [1].

Особого внимания заслуживает вопрос владения инструментами видеоконференцсвязи. Пандемийный опыт наглядно показал, что простое умение запустить Zoom или Microsoft Teams недостаточно для проведения качественного онлайн-занятия. Как отмечает Грязнов (2021), профессиональное использование этих платформ предполагает знание методик организации групповой работы в виртуальных комнатах, умение грамотно использовать функции интерактивной доски, а также навыки интеграции дополнительных образовательных приложений [7]. При этом, как свидетельствуют данные Петряковой et al. (2021), лишь небольшой процент преподавателей российских вузов систематически используют расширенный функционал видеоконференций, что существенно ограничивает дидактические возможности дистанционного обучения [13].

Не менее важным аспектом технической грамотности является компетентное использование облачных технологий. Современный педагог должен свободно ориентироваться в Google Workspace или Microsoft 365, понимать принципы совместного редактирования документов, уметь организовать облачное хранилище учебных материалов. Именно облачные технологии позволяют создать подлинно интерактивную образовательную среду, где все участники процесса могут в реальном времени работать с контентом.

Особую сложность представляет проблема постоянного обновления технических навыков. По сей день справедливо наблюдение Бегимкулова (2006), что скорость появления новых образовательных технологий создает ситуацию «перманентного обучения» для преподавателей [6]. В этой связи принципиально важным становится развитие способности к самостоятельному освоению новых цифровых инструментов, что, бесспорно, должно стать неотъемлемой частью профессиональной культуры современного педагога.

Таким образом, техническая грамотность преподавателя высшей школы представляет собой сложный, многокомпонентный конструкт, требующий системного формирования и постоянного совершенствования. При этом важно подчеркнуть, что технические навыки должны органично интегрироваться с методическими и коммуникативными компетенциями, образуя целостную систему профессионального мастерства цифрового педагога.

Цифровая дидактика и методика онлайн-обучения

Современная цифровая дидактика представляет собой принципиально новую область педагогического знания, формирующуюся на стыке традиционных дидактических принципов и инновационных образовательных технологий. Переход к онлайн-обучению требует не просто механического переноса существующих методик в цифровую среду, а глубокого переосмысления всего арсенала педагогических средств и методов.

Фундаментальное отличие цифровой дидактики от традиционной заключается в пересмотре классической триады «преподавание-учение-содержание» в условиях виртуальной образовательной среды. Maghfiroh с

соавторами (2024) выделяют три ключевых принципа, лежащих в основе современной цифровой дидактики. Принцип интерактивности предполагает переход от пассивного восприятия информации к активному взаимодействию с контентом, что требует разработки специальных форм и методов организации учебной деятельности. Принцип персонализации раскрывает возможность создания индивидуальных образовательных траекторий благодаря цифровым технологиям сбора и анализа данных об учебной деятельности. Принцип сетевой организации отражает формирование распределенного образовательного пространства, выходящего за рамки традиционного учебного заведения [3].

Практическая реализация этих принципов требует разработки специфических методических подходов. Как показано в исследованиях Kiryakova и Kozhuharova (2024), эффективное онлайн-обучение строится на методических основаниях, включающих модульное структурирование содержания, гибкую систему оценивания и применение интерактивных методов обучения[2]. Модульное структурирование предполагает разбивку учебного материала на автономные, логически завершенные блоки, сопровождаемые системой интерактивных заданий. Этот подход, по данным Петряковой и коллег (2021), повышает усвояемость материала по сравнению с традиционным линейным изложением. Гибкая система оценивания сочетает автоматизированное тестирование, экспертную оценку и взаимное оценивание (peer assessment) [13]. Как отмечает Грязнов (2021), цифровая среда открывает новые возможности для реализации формирующего оценивания, позволяющего оперативно корректировать учебный процесс [7]. Интерактивные методы обучения, включающие кейс-методы, геймификацию и виртуальные лабораторные работы повышают мотивацию студентов.

Особого внимания заслуживает вопрос разработки цифрового образовательного контента. Как считают Кукьян и Фотина (2012), создание эффективных учебных материалов для онлайн-среды требует учёта целого ряда специфических факторов [10]. Мультимедийность предполагает рациональное сочетание текста, графики, аудио и видео материалов. При этом избыточное увлечение мультимедийными элементами может привести к когнитивной перегрузке обучающихся. Непрерывная обратная связь требует встроенной системы проверки и коррекции знаний на каждом этапе изучения материала. Адаптивность обеспечивает возможность вариативного представления контента в зависимости от уровня подготовки и индивидуальных особенностей обучающихся.

Можно выделить несколько перспективных направлений развития цифровой дидактики. Искусственный интеллект в образовании открывает возможности для разработки адаптивных обучающих систем, способных анализировать прогресс студента и автоматически подбирать оптимальные учебные материалы. Иммерсивные технологии, включая VR/AR, позволяют создавать эффект присутствия и организовывать практико-ориентированное обучение. Микрообучение, предполагающее дробление учебного контента на небольшие

смысловые блоки, становится особенно актуальным в условиях дефицита времени у современных обучающихся.

Цифровая дидактика продолжает активно развиваться, предлагая новые ответы на вызовы современного образования. Дальнейшие исследования должны быть направлены на разработку комплексных методических систем, органично сочетающих достижения традиционной педагогики с возможностями цифровых технологий. Особую актуальность приобретает задача подготовки педагогических кадров, способных не только использовать готовые цифровые решения, но и творчески разрабатывать собственные методические подходы к онлайн-обучению.

Организация взаимодействия и мотивации в цифровой среде

Традиционные модели коммуникации «преподаватель-студент» претерпевают существенную трансформацию в условиях дистанционного формата, что подтверждается данными Kiryakova и Kozhuharova (2024), согласно которым эффективность образовательного процесса в цифровой среде зависит от качества организованного взаимодействия между всеми участниками [2].

Центральной проблемой организации взаимодействия в цифровой среде становится преодоление коммуникативных барьеров, вызванных опосредованным характером общения. Цифровая коммуникация лишена значительной части невербальных сигналов, что существенно обедняет процесс педагогического взаимодействия. Для компенсации этого дефицита исследователи предлагают использовать комплекс стратегий, включающих: регулярные синхронные сессии с обязательным видеоконтактированием, организацию малых дискуссионных групп в режиме реального времени, а также внедрение системы оперативной обратной связи. Особое значение приобретает формирование цифрового этикета – системы правил и норм поведения в виртуальной образовательной среде.

Мотивационная составляющая цифрового обучения представляет собой отдельную исследовательскую проблему. Maghfiroh и коллеги (2024) выделяют три ключевых фактора, влияющих на уровень мотивации в цифровой среде: степень интерактивности учебных материалов, качество педагогического сопровождения и возможности саморегуляции учебного процесса. Исследования Suzer и Кос (2024) показывают, что применение геймифицированных элементов в цифровых курсах повышает учебную мотивацию, при этом наиболее эффективными оказываются системы балльно-рейтинговой оценки, визуализация прогресса и элементы соревновательности. Однако, как предупреждает Грязнов (2021), чрезмерное увлечение игровыми механиками может привести к подмене учебных целей игровыми достижениями, что требует тщательного педагогического балансирования [7].

Особую сложность представляет поддержание групповой динамики в цифровых учебных коллективах. Кукьян и Фотина (2012) подчеркивают, что традиционные методы формирования учебного коллектива плохо переносятся в цифровую среду [10], требуя разработки специальных технологий «виртуального

тимбилдинга». Эффективными практиками в этом направлении становятся организация совместных проектов с распределением ролей, проведение виртуальных мастер-классов с элементами peer-to-peer обучения, создание условий для неформального общения в цифровом пространстве.

Важнейшим аспектом организации взаимодействия в цифровой среде становится разработка системы многоуровневой обратной связи. Наркабилова (2024) предлагает модель «трехконтурной» обратной связи, включающей: автоматизированную оценку выполнения заданий (первый контур), экспертные комментарии преподавателя (второй контур) и взаимное рецензирование работ студентов (третий контур) [12]. Как показывают исследования, такая система не только повышает качество усвоения материала, но и способствует формированию сообщества обучающихся.

Перспективным направлением развития цифрового взаимодействия становится использование технологий искусственного интеллекта. Интеллектуальные системы сопровождения обучения позволяют персонализировать образовательную траекторию, адаптивно подбирать уровень сложности заданий и своевременно выявлять проблемы в усвоении материала. Однако, как отмечает Исмадияров с коллегами (2024), внедрение ИИ-технологий требует тщательной педагогической экспертизы и сохранения гуманитарной составляющей образовательного процесса [9].

Следовательно, организация эффективного взаимодействия и поддержание устойчивой мотивации в цифровой образовательной среде требуют комплексного подхода, сочетающего технологические решения с глубоким пониманием психолого-педагогических закономерностей цифрового обучения. Как показывает анализ современных исследований, успешность этого процесса определяется тремя ключевыми факторами: качеством педагогического проектирования цифровых курсов, уровнем цифровой компетентности преподавателей и степенью вовлеченности всех участников образовательного процесса.

Цифровая этика и безопасность

В условиях стремительной цифровой трансформации образования особую актуальность приобретают вопросы цифровой этики и безопасности. Дистанционное обучение, ставшее неотъемлемой частью образовательного процесса, требует от педагогов осознанного подхода к этическим и безопасным аспектам цифровой среды.

Цифровая этика в дистанционном обучении охватывает широкий спектр вопросов: от уважения авторских прав и конфиденциальности данных до предотвращения кибербуллинга и манипуляций в онлайн-среде. Европейская рамка цифровых компетенций педагогов DigCompEdu подчеркивает необходимость формирования у преподавателей навыков ответственного использования цифровых технологий, включая соблюдение этических норм и защиту персональных данных учащихся [4]. Исследования Suzer и Кос подтверждают, что уровень цифровой

компетентности педагогов напрямую влияет на их способность создавать безопасную и этичную образовательную среду [5]. Maghfiroh et al. отмечают, что оценка цифровой компетентности и готовности к преподаванию в 21 веке должна включать компоненты, связанные с безопасностью и этикой цифрового взаимодействия [3].

Безопасность в дистанционном обучении также является критически важным аспектом. Педагоги должны быть готовы к вызовам, связанным с киберугрозами, такими как утечки данных, фишинг и несанкционированный доступ к учебным материалам.

Опыт внедрения информационных технологий в педагогическое образование демонстрирует, что непрерывное обучение и повышение квалификации педагогов в области цифровой безопасности являются ключевыми факторами успеха.

Таким образом, цифровая этика и безопасность в дистанционном обучении представляют собой комплексную проблему, требующую системного подхода. Формирование соответствующих компетенций у педагогов, разработка нормативных документов и внедрение лучших международных практик являются необходимыми условиями для создания устойчивой и безопасной цифровой образовательной среды.

Цифровые компетенции педагогов в контексте европейской рамки DigCompEdu

Современные требования к профессиональной подготовке педагогов в условиях цифровой трансформации образования находят своё отражение в разработанной Европейской комиссией рамке цифровых компетенций преподавателей DigCompEdu (European Framework for the Digital Competence of Educators). DigCompEdu структурирует цифровые компетенции педагогов по шести основным направлениям: профессиональная деятельность (организация образовательного процесса и профессиональная коммуникация), работа с цифровыми ресурсами (создание, адаптация и обмен образовательным контентом), преподавание и обучение (методики организации цифрового обучения), оценивание (использование цифровых инструментов для мониторинга учебных достижений), расширение возможностей обучающихся (персонализация образовательных траекторий), а также развитие цифровых навыков учащихся (формирование цифровой грамотности, включая вопросы безопасности и этики) (Joint Research Centre, 2023).

Особого внимания заслуживает детализация уровней владения цифровыми компетенциями (от A1 до C2), позволяющая педагогам осуществлять самооценку и планировать индивидуальную траекторию профессионального развития. Так, уровень A1 предполагает базовое владение цифровыми инструментами, тогда как уровень C2 характеризуется способностью к инновационному проектированию цифровой образовательной среды и трансформации педагогической практики (Joint Research Centre, 2023).

Следует отметить, что рамка DigCompEdu, являясь эталонным документом для европейских стран, находит своё применение и в других регионах, включая постсоветское пространство. Однако её практическая реализация требует адаптации с учётом национальных особенностей системы образования и уровня цифровизации.

Проведенное исследование позволило систематизировать ключевые аспекты цифровых компетенций педагога в условиях дистанционного обучения, выделив четыре основных направления: техническую грамотность, цифровую дидактику, организацию взаимодействия в цифровой среде, а также вопросы цифровой этики и безопасности. Анализ современных исследований и международных стандартов, таких как DigCompEdu, подтвердил, что эффективность дистанционного обучения напрямую зависит от уровня сформированности этих компетенций у преподавателей.

Техническая грамотность, включающая владение LMS-платформами, инструментами видеоконференцсвязи и облачными технологиями, составляет основу цифровой работы педагога. Однако, как показал обзор, даже «цифровые аборигены» среди преподавателей не всегда обладают достаточными навыками для полноценного использования этих инструментов. Цифровая дидактика требует переосмысления традиционных методик, акцентируя внимание на интерактивности, персонализации и адаптивности учебного контента. При этом поддержание мотивации и групповой динамики в виртуальной среде остается одной из наиболее сложных задач, требующих разработки новых педагогических стратегий.

Особую значимость приобретают вопросы цифровой этики и безопасности, включая защиту персональных данных, соблюдение авторских прав и противодействие киберугрозам. Европейская рамка DigCompEdu служит важным ориентиром для оценки и развития цифровых компетенций педагогов, однако ее адаптация к национальным образовательным контекстам остается актуальной проблемой.

В перспективе дальнейшие исследования должны быть направлены на разработку практических механизмов формирования цифровых компетенций педагогов, включая программы повышения квалификации, методические рекомендации по проектированию онлайн-курсов и внедрение инновационных технологий, таких как искусственный интеллект и VR/AR. Только комплексный подход, сочетающий технологическое оснащение с методической и психолого-педагогической подготовкой преподавателей, позволит обеспечить высокое качество дистанционного образования в условиях цифровой трансформации.

Подводя итоги, отметим, цифровые компетенции педагога становятся неотъемлемым элементом его профессиональной деятельности, определяющим успешность образовательного процесса в дистанционном формате. Их развитие требует как системной поддержки со стороны образовательных учреждений, так и

личной заинтересованности преподавателей в непрерывном совершенствовании своих навыков.

ADABIYOTLAR RO'YXATI | СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ | REFERENCES

1. Haşlamam T., Atman Uslu N., Mumcu F. Development and in-depth investigation of pre-service teachers' digital competencies based on DigCompEdu: a case study //Quality & Quantity. – 2024. – Т. 58. – №. 1. – С. 961-986.
2. Kiryakova G., Kozhuharova D. The digital competences necessary for the successful pedagogical practice of teachers in the digital age //Education Sciences. – 2024. – Т. 14. – №. 5. – С. 507.
3. Maghfiroh A. et al. Future-ready educators: assessing digital competence and teaching preparedness among prospective teachers in the 21st century //Indonesian Journal on Learning and Advanced Education (IJOLAE). – 2024. – С. 47-61.
4. Redecker C. et al. European framework for the digital competence of educators: DigCompEdu. – 2017.
5. Suzer E., Koc M. Teachers' digital competency level according to various variables: A study based on the European DigCompEdu framework in a large Turkish city //Education and Information Technologies. – 2024. – С. 1-27.
6. Бегимкулов У. Ш. Из опыта внедрения информационных технологий в непрерывное педагогическое образование //Образование через всю жизнь: непрерывное образование в интересах устойчивого развития. – 2004. – Т. 1. – С. 30-34.
7. Грязнов С. А. Цифровая компетентность преподавателя //Азимут научных исследований: педагогика и психология. – 2021. – Т. 10. – №. 2 (35). – С. 79-81.
8. Закирова Н. Направления развития образования и рынка труда: профессионализм и цифровые компетенции //Наука 21 века: общество и цифровизация. – 2021. – Т. 1. – №. 01. – С. 21-24.
9. Исмадияров Я.У. и др. Анализ передового международного опыта интеллектуальной мобильности в современных условиях интернационализации и цифровой трансформации высшего образования //Multidisciplinary Journal of Science and Technology. – 2024. – Т. 4. – №. 10. – С. 394-399.
10. Кузьян В. Н., Фотина О. В. Актуальные проблемы дистанционного образования //Открытое и дистанционное образование. – 2012. – №. 4. – С. 86-89.
11. Мезенцева Д. А. и др. К вопросу о цифровой компетенции преподавателя //Высшее образование в России. – 2020. – №. 11. – С. 88-97.
12. Наркабилова Г. П. Использование международного опыта цифровой педагогики в системе образования республики Узбекистан //Science and innovation. – 2024. – Т. 3. – №. Special Issue 41. – С. 218-221.
13. Петрякова С. В. и др. Цифровые компетенции преподавателей учебных заведений //Образование и право. – 2021. – №. 3. – С. 343-346.

14. Фотина О. В. Дистанционное обучение в контексте цифровой трансформации образования // Белорусско-Узбекский научно-методический журнал. - 2025. - № 1. - С. 200-204.

MUALLIF HAQIDA MA'LUMOT [ИНФОРМАЦИЯ ОБ АВТОРЕ] [AUTHORS INFO]

✉ **Fotina Oksana Vladimirovna**, Xalqaro aloqalar markazi direktori, Chet tillari kafedrası katta o'qituvchisi, Akademik D.N. Pranishnikov nomidagi Perm davlat agrotekhnologiyalar universiteti (Perm shahri, Rossiya); Gumanitar fanlar va xalqaro munosabatlar kafedrası mustaqil izlanuvchisi, Tekhnologiyalar va innovatsion boshqaruv instituti (Kulob shahri, Tojikiston), [**Фотина Оксана Владимировна**, Директор Центра международных связей, старший преподаватель кафедры иностранных языков Пермский государственный аграрно-технологический университет имени академика Д.Н. Прянишникова. (г. Пермь, Россия); Соискатель кафедры гуманитарных наук и международных отношений Институт технологий и инновационного менеджмента в г. Куляб (г. Куляб, Таджикистан)], [**Fotina Oksana Vladimirovna**, Director of the Center for International Relations, Senior Lecturer, Department of Foreign Languages, Perm State Agro-Technological University named after Academician D.N. Pryanishnikov. (Perm, Russia); Postgraduate Researcher, Department of Humanities and International Relations Institute of Technology and Innovation Management (Kulob, Tajikistan)].

Email: oksanafotina@gmail.com

+79082674981

KO'P TARMOQLI MAKTABGACHA TALIM TASHKILOTLARIDA O'QUV-TARBIYAVIY JARAYONNI TASHKIL ETISHNING O'ZIGA XOSLIGI

© Alchurazova N. B¹✉

¹Maktabgacha ta'lim tashkilotlari direktor va mutaxassislarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish instituti, Toshkent, O'zbekiston

Annotatsiya

KIRISH: maqolada ko'p yo'nalishli maktabgacha ta'lim muassasalarida ta'lim-tarbiyaning tashkil etilishi zamonaviy jamiyat talablariga va bolalarning rivojlanish ehtiyojlariga mos holda tahlil qilinadi. Tadqiqotda turli ta'lim dasturlarining bolalarning intellektual, jismoniy, ijodiy va ijtimoiy rivojlanishiga ta'siri ko'rib chiqiladi.

MAQSAD: tadqiqotning asosiy maqsadi – ko'p yo'nalishli maktabgacha ta'lim muassasalarida ta'lim-tarbiyani samarali tashkil etish va bolalarning har tomonlama rivojlanishini ta'minlash uchun fanlararo va innovatsion o'qitish metodlarining afzalliklarini aniqlashdir.

MATERIALLAR VA METODLAR: tadqiqotda ilmiy adabiyotlar, rasmiy me'yoriy hujjatlar va xalqaro tajribalar tahlil qilindi. Empirik usullar sifatida to'g'ridan-to'g'ri kuzatuvlar, pedagog va psixologlar bilan suhbatlar, ota-onalar o'rtasida so'rovnomalar o'tkazildi. Yig'ilgan ma'lumotlar kontent-tahlil, taqqoslash va amaliy tadqiqot metodlari orqali tahlil qilindi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR: natijalar shuni ko'rsatdiki, maktabgacha ta'lim muassasalarida turli yo'nalishlarning integratsiyasi bolalarning qiziqishlarini erta aniqlash va rivojlantirishga yordam beradi. Fanlararo yondashuv, pedagoglar o'rtasidagi hamkorlik va ota-onalarning faol ishtiroki bolalarning kognitiv va ijtimoiy o'sishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Ammo, moddiy-texnik bazaning yetarli emasligi va ta'lim jadvalining ortiqcha yuklanishi kabi qiyinchiliklar ham aniqlanib, ta'lim jarayonini muvozanatli rejalashtirish zarurligi ta'kidlandi.

XULOSA: tadqiqot natijalari shuni tasdiqladiki, ko'p yo'nalishli ta'lim yondashuvi bolalarning har tomonlama rivojlanishiga xizmat qiladi. Tadqiqot natijalari pedagoglar o'rtasidagi hamkorlikni rivojlantirish, moddiy-texnik bazani mustahkamlash va innovatsion o'qitish metodlarini joriy etish maktabgacha ta'lim samaradorligini sezilarli darajada oshirishini ko'rsatdi.

Kalit so'zlar: ko'p yo'nalishli maktabgacha ta'lim, erta bolalik rivojlanishi, fanlararo yondashuv, interaktiv o'qitish metodlari, ta'lim samaradorligi, innovatsion pedagogika, ota-onalarning ishtiroki.

Iqtibos uchun: Alchurazova N. B. Ko'p tarmoqli maktabgacha talim tashkilotlarida o'quv-tarbiyaviy jarayonni tashkil etishning o'ziga xosligi.// Inter education & global study. 2025. №5. B.199–206.

СПЕЦИФИКА ОРГАНИЗАЦИИ УЧЕБНО-ВОСПИТАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА В МНОГОПРОФИЛЬНЫХ ДОШКОЛЬНЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ОРГАНИЗАЦИЯХ

© Алчуразова Н.Б.¹✉

¹ Институт переподготовки и повышения квалификации директоров и специалистов дошкольных образовательных организаций, Ташкент, Узбекистан

Аннотация

ВВЕДЕНИЕ: в статье анализируются особенности организации учебно-воспитательного процесса в многопрофильных дошкольных образовательных учреждениях с учетом современных требований общества и индивидуальных потребностей детей. Исследование подчеркивает значимость интеграции разнообразных образовательных программ, направленных на развитие интеллектуальных, физических, творческих и социальных навыков детей.

ЦЕЛЬ: основная цель исследования — повышение эффективности организации учебно-воспитательного процесса в многопрофильных дошкольных учреждениях и выявление преимуществ внедрения междисциплинарных и инновационных методик обучения для всестороннего развития детей.

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ: в исследовании проведен анализ научной литературы, нормативных документов и международного опыта в сфере дошкольного образования. Использованы эмпирические методы, включая наблюдения, интервью с педагогами и психологами, а также анкетирование родителей. Собранные данные обработаны с применением контент-анализа, сравнительного анализа и метода изучения конкретных случаев.

ОБСУЖДЕНИЕ И РЕЗУЛЬТАТЫ: результаты показали, что интеграция различных специализированных направлений в дошкольных учреждениях способствует раннему выявлению и развитию интересов детей. Междисциплинарный подход, сотрудничество педагогов и активное участие родителей оказывают положительное влияние на когнитивное и социальное развитие детей. Однако выявлены и некоторые проблемы, такие как недостаточная материально-техническая база и перегруженность учебного расписания, что подчеркивает необходимость сбалансированного планирования образовательного процесса.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ: исследование подтвердило, что внедрение многопрофильного образовательного подхода в дошкольных учреждениях способствует формированию всесторонне развитой личности ребенка. Выводы исследования указывают на важность сотрудничества педагогов, укрепления

материально-технической базы и интеграции инновационных методик, что может существенно повысить эффективность дошкольного образования.

Ключевые слова: многопрофильное дошкольное образование, раннее детское развитие, междисциплинарный подход, интерактивные методы обучения, эффективность образования, инновационная педагогика, участие родителей.

Для цитирования: Алчуразова Н.Б. Специфика организации учебно-воспитательного процесса в многопрофильных дошкольных образовательных организациях. // Inter education & global study. 2025. №5. С. 199–206.

THE SPECIFICS OF THE ORGANIZATION OF THE EDUCATIONAL PROCESS IN MULTIDISCIPLINARY PRESCHOOL EDUCATIONAL INSTITUTIONS

© Alchurazova N. B ¹✉

¹ Institute of Retraining and Advanced Training of Directors and Specialists of Preschool Educational Organizations, Tashkent, Uzbekistan

Annotation

INTRODUCTION: the article analyzes the organization of the educational and upbringing process in multi-profile preschool education institutions, considering modern societal demands and the specific developmental needs of children. The study highlights the role of diversified educational programs in fostering children's intellectual, physical, creative, and social development.

AIM: the main objective of the study is to improve the efficiency of organizing the educational and upbringing process in multi-profile preschool institutions and to identify the advantages of implementing interdisciplinary and innovative teaching methodologies for comprehensive child development.

MATERIALS AND METHODS: the study involved analyzing scientific literature, official regulatory documents, and international experiences in preschool education. Empirical methods such as direct observations, interviews with educators and psychologists, and surveys with parents were conducted. The collected data were analyzed using content analysis, comparative analysis, and case study methods.

DISCUSSION AND RESULTS: the results indicate that integrating various specialized directions within preschool institutions significantly enhances children's ability to explore and develop their interests from an early age. The interdisciplinary approach, collaboration among educators, and active involvement of parents positively impact children's cognitive and social growth. However, challenges such as insufficient material and technical resources and overloading of educational schedules were identified, emphasizing the need for well-structured and balanced planning.

CONCLUSION: the study results confirmed that implementing a multi-profile educational approach in preschool institutions contributes to a well-rounded child development process. The findings suggest that fostering collaboration among

educators, enhancing material and technical infrastructure, and integrating innovative teaching methodologies can significantly improve the effectiveness of preschool education.

Keywords: multi-profile preschool education, early childhood development, interdisciplinary approach, interactive teaching methods, educational effectiveness, innovative pedagogy, parental involvement.

For citation: Alchurazova N. B. (2025) 'The specifics of the organization of the educational process in multidisciplinary preschool educational institutions', *Inter education & global study*, (5), pp. 199–206. (In Uzbek).

Ko'p tarmoqli maktabgacha ta'lim tashkilotlarida o'quv-tarbiyaviy jarayonni tashkil etish zamonaviy jamiyat talablari va bolalar rivojlanishining o'ziga xos ehtiyojlarini inobatga olgan holda yo'lga qo'yilishi kerak. Ushbu jarayon, avvalo, bolalarning har tomonlama kamol topishiga xizmat qiladi. Maktabgacha ta'lim davri inson shakllanishining dastlabki va eng muhim bosqichi sifatida e'tirof etilib, bu bosqichda berilgan bilim va ko'nikmalar, rivojlantirilgan ijtimoiy-psixologik xususiyatlar keyinchalik bolalarning katta hayotga kirishishida mustahkam poydevor bo'lib xizmat qiladi. Shu sababli ko'p tarmoqli maktabgacha ta'lim tashkilotlari an'anaviy yondashuvlardan farqli o'laroq, bolalarga keng qamrovli dasturlarni taklif etish orqali ularning intellektual, jismoniy, ijodiy va ijtimoiy rivojlanishlarini muvofiqlashtirishni ko'zda tutadi. Mazkur tashkilotlarda bir nechta yo'nalishlarning, jumladan, lingvistik, musiqiy, badiiy, sport va texnik ko'nikmalarni shakllantirishga yo'naltirilgan dasturlarning bir vaqtda joriy qilinishi bolaning rang-barang qobiliyatini aniqlash, ularni tarbiyalash va rag'batlantirish imkoniyatlarini kengaytiradi. Shu bilan birga, turli soha mutaxassislari hamkorligi va turli uslubiy yondashuvlar uyg'unligi bolalarning mavhum fikrlashlari, mustaqil qaror qabul qilish qobiliyatlari va ijodiy potensialini oshirishga xizmat qiladi. Shunday ekan, ko'p tarmoqli maktabgacha ta'lim tashkilotlarida o'quv-tarbiyaviy jarayonni tadqiq etish ham ilmiy, ham amaliy ahamiyatga ega. Ushbu tadqiqotning maqsadi shu jarayonning xususiyatlarini aniqlash, uning samaradorligiga ta'sir etuvchi omillarni aniqlab, kelajakda bolalarning har tomonlama rivojlanishiga xizmat qiladigan taklif va tavsiyalarni ishlab chiqishdan iborat.

Tadqiqot doirasida dastlab maktabgacha ta'lim sohasida mavjud ilmiy adabiyotlar, rasmiy me'yoriy hujjatlar va xalqaro tajribalar o'rganildi. Shuningdek, ko'p tarmoqli maktabgacha ta'lim tashkilotlari faoliyatini bevosita kuzatish, tarbiyachi va psixologlar bilan suhbatlar o'tkazish hamda ota-onalar o'rtasida savol-javoblar tashkil etish orqali keng qamrovli ma'lumotlar to'plandi. Ma'lumotlar sifat tahlili usullari yordamida o'rganilib, asosan kontent-analiz, muammoli voqealarni o'rganish va turli holatlarni taqqoslash kabi metodlardan foydalanildi. Bolalarning rivojlanish ko'rsatkichlarini baholashda psixologik testlar, pedagogik kuzatuvlar va amaliy mashg'ulotlar jarayonidagi faolliklari muhim

mezon bo'lib xizmat qildi. Shuningdek, tadqiqot doirasida tor yo'nalishdagi mutaxassislar bilan ham suhbatlar uyushtirilib, bolalarning badiiy ijodi, lingvistik qobiliyatlari, texnik qiziqishlari va jismoniy tayyorgarliklari kabi masalalar chuqur tahlil qilindi. Har bir yo'nalish bo'yicha alohida to'plangan ma'lumotlar yakunda taqqoslanib, mazkur tashkilotlarda o'quv-tarbiyaviy jarayonni rejalashtirish va amalga oshirishdagi ustunliklar hamda kamchiliklar ochib berildi. Natijada esa bolalarni har tomonlama rivojlantirishga xizmat qiluvchi optimal metodik yondashuvlarni aniqlash imkoniyati paydo bo'ldi.

Tadqiqot davomida aniqlanishicha, ko'p tarmoqli maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ixtisoslashgan yo'nalishlarning bir paytning o'zida joriy qilinishi, bolalarda o'z qiziqishlarini erta yoshdan boshlab rivojlantirishga katta hissa qo'shadi. Bunda turli yo'nalishlarning faoliyatini muvofiqlashtirish hamda yagona metodik platformaga tayangan holda ish olib borish muhim omil ekani kuzatildi. Masalan, lingvistik yo'nalish bo'yicha chet tili mashg'ulotlari bilan bir vaqtda musiqiy tarbiya ham olib borilsa, bolalarda xorijiy so'zlarni ijro etish, ritm va intonatsiyani his qilish qobiliyati yuqoriligi kuzatilgan. Shuningdek, sport yo'nalishidagi mashg'ulotlar bilan badiiy ijod mashg'ulotlari uyg'unlashganda, bolalarning individual xususiyatlarini ilg'ab olish osonlashishi va ularni ijtimoiy-psixologik jihatdan sog'lom muhitda kamol topishlari ta'minlanishi qayd etildi. Ayni paytda mazkur tashkilotlarda kadrlar salohiyati ham katta ahamiyatga ega bo'lib, faqatgina ixtisoslashgan mutaxassislar emas, balki multidissiplinar yondashuvga ega bo'lgan pedagoglar jamoasini shakllantirish muhimligi tasdiqlandi. Shuningdek, ta'lim jarayoniga ota-onalar ishtirokini keng jalb qilish va ular bilan hamkorlikni mustahkamlash bolalarning rivojlanish ko'rsatkichlariga ijobiy ta'sir ko'rsatishi aniqlandi. Tadqiqotda qatnashgan ota-onalarning aksariyati, farzandlarining turli yo'nalishlarda rivojlanishi uchun imkoniyatlar yaratib berilayotganidan mamnun ekanini ta'kidlashdi. Ular bolalarining nafaqat o'qish yoki yozishni o'rganishi, balki ijodiy va ma'naviy kamolot yo'lida ham ko'mak olayotgani, o'yinlar va mashg'ulotlar jarayonida ijtimoiy hayotga kirishish ko'nikmalarini egallayotganini ta'kidlab o'tishdi. Bundan tashqari, tadqiqot davomida aniqlangan muammolar ham yo'q emas. Xususan, ba'zi maktabgacha ta'lim tashkilotlarida moddiy-texnik baza yetarli emasligi yoki zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish imkoniyatlari cheklanganligi bois dasturlarning samaradorligiga putur yetishi mumkinligi qayd etildi. Ba'zan ta'lim jarayonini rejalashtirishda dars soatlari yoki mashg'ulotlar sonining ortib ketishi ham ko'plab bolalarning e'tiborini so'ndirishi va charchoqqa olib kelishi mumkinligi aniqlangan. Shu bois tadqiqotchilar o'quv rejasini qayta ko'rib chiqish, bolalarning yosh xususiyatlarini inobatga olish va ko'p tarmoqli yondashuvni izchil rejalashtirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqdilar.

Olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, ko'p tarmoqli maktabgacha ta'lim tashkilotlari bolalarning turli yo'nalishlardagi qobiliyatlarini barvaqt aniqlash va ularni tizimli ravishda rivojlantirish uchun keng imkoniyatlar yaratadi. Bu jarayonda ijtimoiy-psixologik muhitning sog'lom bo'lishi hamda bolalarning shaxsiy ehtiyojlari va xususiyatlarini inobatga olish muhimligi yana bir bor tasdiqlandi. Shuningdek, ko'p tarmoqli tashkilotlarda tarbiyachilar

va mutaxassislarning hamkorligi ham alohida e'tiborga loyiq. Pedagog, psixolog, logoped, musiqachi, rassom, jismoniy tarbiya murabbiyi kabi mutaxassislarning izchil hamkorligi bolalarning har tomonlama rivojlanishida katta samara berishi mumkin. Ammo bu jarayon faqatgina pedagoglar sa'y-harakati bilangina cheklanib qolmasligi kerak. Ta'lim sifatini oshirish uchun ota-onalar ham ushbu integratsiyalashgan jarayonga jalb etilishi, ularning farzandining individual rivojlanish xususiyatlarini bilishi va bu haqda ta'lim beruvchilar bilan hamkorlik qilishi talab etiladi.

Muhokama jarayonida, eng avvalo, bunday turdagi ta'lim tashkilotlari bolalarning har jihatdan uyg'un shakllanishida an'anaviy maktabgacha ta'limdan ustunroq ekani e'tirof etildi. Biroq zamonaviy texnologiyalarni, innovatsion pedagogik uslublarni tatbiq qilishda, ayniqsa, chekka hududlarda qiyinchiliklar saqlanib qolayotgani qayd etildi. Moddiy-texnik bazani mustahkamlash, zamonaviy kompyuter sinflari, interaktiv doskalar, virtual o'yin maydonchalari hamda metodik qo'llanmalar bilan ta'minlash ishlarining sekin kechayotgani texnik va innovatsion taraqqiyotning keltiradigan imkoniyatlaridan to'la foydalanishga halaqit bermoqda. Shuningdek, tarbiyachilar malakasini oshirishda multidissiplinar yondashuv bo'yicha maxsus kurslar, malaka oshirish dasturlari yoki seminar-treninglarni uzluksiz ravishda tashkil etish zarurligi ta'kidlanayapti. O'z navbatida, ota-onalar bilan o'tkazilgan suhbatlarda farzandlarining turli faoliyat turlarida sinab ko'rishini istashlari, lekin ayrim hollarda oilaviy sharoit yoki iqtisodiy omillar tufayli bunday imkoniyatlar cheklanishi mumkinligi aytib o'tildi. Shu bois mahalliy hokimiyat organlari, nodavlat tashkilotlari va homiyar hamkorligida imkoniyatlari cheklangan oilalarga yordam berish, bolalarning ko'p tarmoqli maktabgacha ta'lim tashkilotlariga qamrab olinishini ko'paytirish bo'yicha takliflar ishlab chiqish lozimligi bildirildi.

Ko'p tarmoqli maktabgacha ta'lim tashkilotlarida o'quv-tarbiyaviy jarayonni rejalashtirishda, har bir yo'nalishning o'ziga xosligi va tarbiyaviy ahamiyatini inobatga olish zarur. Masalan, sport yo'nalishi bolalarga jismoniy barkamollik, jamoaviylik va aniq intizomni shakllantirsa, badiiy yo'nalish ular ongida ijodkorlik va go'zallikka muhabbatni rivojlantiradi. Lingvistik mashg'ulotlar bolalarning nutq madaniyatini oshiradi, chet tillarini o'zlashtirishga zamin yaratadi, texnik yo'nalish esa bolalarda muhandislik fikrlashining dastlabki ko'nikmalarini vujudga keltiradi. Ushbu yo'nalishlar natijasida bolalar turli tomondan rivojlanib, o'zini sinab ko'rish imkoniga ega bo'ladi. Ammo bu jarayonda ortiqcha yuklama va ortiqcha mashg'ulotlardan saqlanish ham katta ahamiyatga ega. Yosh bolalar psixologik xususiyatlarga ko'ra tez charchab qolishlari, diqqatni uzoq ushlashda qiynalishlari mumkin. Shuning uchun mashg'ulotlarni qiziqarli o'yin shaklida, interfaol metodlardan foydalanib, o'tkazish zarur. Zero, o'yin — maktabgacha yoshdagi bola uchun asosiy faoliyat turi hisoblanadi.

Ko'p tarmoqli yondashuvda bolalarning ijtimoiy-emotsional rivojlanishi ham e'tibordan chetda qolmasligi zarur. Bir tomondan, ijodiy mashg'ulotlar, san'at elementlari bolaning nafsoniy dunyosini boyitib, unda hamdardlik, hamkorlik, xushmuomalalik kabi ijobiy xislatlarni shakllantiradi. Ikkinchi tomondan, sport o'yinlari jismoniy kuch va epchillikni rivojlantiribgina qolmay, tartib-intizomga, o'z hissiyotlarini boshqarishga ham

o'rgatadi. Shu tariqa, ko'p tarmoqli ta'lim turli xil uslubiy texnikalar va tadbirlarni o'zaro uyg'unlashtirish yo'li bilan bolalarning har tomonlama — intellektual, ijodiy, jismoniy va ijtimoiy jihatdan barqaror rivojlanishiga xizmat qiladi. Buning uchun, albatta, maktabgacha ta'lim muassasasining ichki hamkorlik aloqalari mustahkam bo'lishi, tarbiyachilar, psixologlar, ota-onalar va rahbariyat o'rtasidagi muloqot samaradorligi yuqori darajada saqlanishi shart.

Yuqorida keltirilganlardan ko'rish mumkinki, ko'p tarmoqli maktabgacha ta'lim tashkilotlarida o'quv-tarbiyaviy jarayonni tashkil etish an'anaviy ta'lim yondashuvidan tubdan farqlanadi. Bu yerdagi eng muhim xususiyat bolalarning qiziqish va iste'dodlarini erta bosqichda aniqlash, ularni har tomonlama rivojlantirish uchun qulay muhit yaratishdir. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, bunday turdagi ta'lim tashkilotlarida o'quv jarayonini rejalashtirishda mutaxassislar jamoasini shakllantirish, yosh bolalarning psixofiziologik xususiyatlarini inobatga olgan holda interfaol metodlar va o'yin shakllaridan foydalanish muhim o'rin tutadi. Ota-onalar, pedagoglar va boshqa mutaxassislar o'rtasida uzluksiz hamkorlik bo'lishi, moddiy-texnik bazani zamonaviy talablarga mos ravishda mustahkamlash va axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan keng foydalanish jarayoni yanada takomillashishiga xizmat qiladi. Biroq barqaror rivojlanish uchun zarur bo'lgan moliyaviy, texnik va kadrlar salohiyati bilan bog'liq muammolar, shuningdek, mahalliy sharoitlarga xos qiyinchiliklar to'liq bartaraf etilishi lozim. Kelgusida ko'p tarmoqli maktabgacha ta'lim tashkilotlaridagi o'quv-tarbiyaviy jarayonni takomillashtirish yuzasidan yanada aniq metodik ko'rsatmalarni ishlab chiqish, tarbiyachilar malakasini oshirish, ota-onalar bilan samarali hamkorlikni yo'lga qo'yish hamda innovatsion yondashuvlarni keng joriy qilish maqsadga muvofiqdir. Shu tariqa, bolalarda ilg'or ijtimoiy ko'nikmalar, zamonaviy zamon talablari bilan uyg'unlashgan ijodiy, jismoniy va aqliy rivojlanish, ma'naviy barkamollik kabi sifatlarni shakllantirishga erishish mumkin. Buning uchun ko'p tarmoqli maktabgacha ta'lim tashkilotlarining salohiyatini to'liq ishga solish, ushbu muhitda har bir bola o'z qobiliyati va qiziqishiga ko'ra erkin rivojlanishi uchun sharoit yaratish zarurligi ilmiy va amaliy tadqiqotlar orqali yana bir bor tasdiqlandi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI | СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ | REFERENCES

1. O'zbekiston Respublikasi Qonuni. Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida: 16.12.2019-yildagi O'RQ-595-son Qonun. – Toshkent: O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari ma'lumotlari bazasi, 2019. – 8 b.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori. O'zbekiston Respublikasida maktabgacha ta'lim tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida: PQ-2707-son, 29.12.2017-y. – Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Prezidentining rasmiy veb-sayti, 2017.
3. Vazirlar Mahkamasining qarori. Maktabgacha ta'lim tashkilotlari faoliyatini takomillashtirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida: 666-son,

08.08.2018-y. – Toshkent: O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari ma'lumotlari bazasi, 2018.

4. Raximov M.K. Maktabgacha ta'lim pedagogikasi: o'quv qo'llanma. – Toshkent: Fan, 2019. – 250 b.
5. Qurbonov T., Mirzayeva D. Maktabgacha ta'limda integratsiyalashgan yondashuv. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2021. – 184 b.
6. Jokio B. Ko'p tarmoqli maktabgacha ta'lim muassasalarining o'ziga xos xususiyatlari // Pedagogika fanlari bo'yicha dissertatsiyalar to'plami. – 2022. – №4. – B. 45–52.

MUALLIF HAQIDA MA'LUMOT [ИНФОРМАЦИЯ ОБ АВТОРЕ] [AUTHORS INFO]

✉ **Alchurazova Nurzada Berdalievna**, mustaqil tadqiqotchi [Алчуразова Нурзада Бердалиевна, независимый исследователь,], [Alchurazova Nurzada Berdalievna independent researcher,]; manzil: Toshkent shahri Yakkasaroy tumani, Yusuf Xos Xojib ko'chasi, 64-uy, [адрес: Якасарайский район г. Ташкента, ул. Юсуфа Хос-Ходжиба, д. 64], [address: Yakasarai district of Tashkent, Yusuf Khos-Khodjib str., 64]

Original paper

BOSHLANG'ICH TA'LIM JARAYONIDA STEAM YONDASHUVINING ZAMONAVIY PEDAGOGIK ASOSLARI VA UNING O'QUVCHI RIVOJLANISHIGA TA'SIRI

© M.F. Qurbonova ^{1✉} © F.B. Kurbanov ^{2✉}

¹Angren universiteti, Toshkent, O'zbekiston

Annotatsiya

KIRISH: bugungi kunda ta'limning mazmuni tubdan yangilanmoqda, bunda o'quvchining shaxs sifatida har tomonlama rivojlanishi markaziy o'ringa chiqmoqda. Shu nuqtai nazardan qaralganda, STEAM yondashuvi — ya'ni fan, texnologiya, muhandislik, san'at va matematikaning integratsiyalashgan o'qitilishi — ayniqsa boshlang'ich ta'lim bosqichida nihoyatda muhim ahamiyatga ega. Bu yondashuv bolalarda nafaqat bilim, balki tanqidiy fikrlash, ijodkorlik, muammolarni hal qilish va amaliy faoliyatga yo'naltirilgan ko'nikmalarni shakllantirishda katta imkoniyatlar yaratadi.

MAQSAD: ushbu maqolaning maqsadi — boshlang'ich ta'lim jarayonida STEAM yondashuvining zamonaviy pedagogik asoslarini tahlil qilish, uning o'quvchi shaxsini har tomonlama rivojlantirishdagi o'rnini aniqlash hamda ta'lim jarayoniga samarali integratsiya qilish yo'llarini ko'rsatishdir.

MATERIALLAR VA METODLAR: maqolada nazariy-pedagogik tahlil usuli qo'llanildi. Xususan, milliy va xorijiy adabiyotlar, O'zbekiston ta'lim tizimidagi amaliy tajriba va metodik tavsiyalar o'rganildi. Shuningdek, boshlang'ich sinflardagi dars jarayonlari, o'qituvchi faoliyati va o'quvchilarning ishtiroki asosida kuzatuv va tahliliy metodlar orqali asosiy xulosalar chiqarildi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR: tadqiqot davomida aniqlanishicha, STEAM yondashuvi o'quvchilarda muammo yechishga qaratilgan fikrlash, ijodiy faoliyat va amaliy ko'nikmalarni rivojlantirishda samarali hisoblanadi. Integratsiyalashgan ta'lim orqali o'quvchilar real hayotga yaqin masalalarni hal qilishga, loyiha asosida ishlashga, guruhda hamkorlik qilishga o'rganadilar. Ayniqsa, maktablarda mavjud resurslar bilan to'g'ri ishlash va san'at elementlarini tatbiq etish orqali o'quvchilarning estetik tafakkuri, emotsional rivoji ham qo'llab-quvvatlanadi. Shu bilan birga, STEAMni tatbiq etishda o'qituvchining kasbiy tayyorgarligi va metodik yondashuvi muhim ahamiyat kasb etadi.

XULOSA: STEAM yondashuvi boshlang'ich ta'limda o'quvchining aqliy, ijtimoiy, emotsional va ijodiy rivojlanishini kompleks tarzda qo'llab-quvvatlaydi. Bu yondashuvni samarali joriy etish uchun o'qituvchilarni muntazam malaka oshirish, metodik xizmatlar faoliyatini kuchaytirish va maktablarda mavjud sharoitlardan ijodiy foydalanish zarur. Shuningdek, ota-onalar, jamiyat va ta'lim muassasalari o'rtasidagi hamkorlikni

mustahkamlash STEAM ta'limining muvaffaqiyatli amalga oshirilishida hal qiluvchi omil hisoblanadi.

Kalit so'zlar: boshlang'ich ta'lim, STEAM yondashuvi, pedagogik asoslar, integratsiyalashgan ta'lim, ijodkorlik, tanqidiy fikrlash, o'quvchi rivojlanishi, kompetensiya, texnologik savodxonlik.

Iqtibos uchun: Qurbonova M.F., Kurbanov F.B. Boshlang'ich ta'lim jarayonida STEAM yondashuvining zamonaviy pedagogik asoslari va uning o'quvchi rivojlanishiga ta'siri. // Inter education & global study. 2025, №5. B.207–212.

СОВРЕМЕННЫЕ ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ STEAM-ПОДХОДА В НАЧАЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ И ЕГО ВЛИЯНИЕ НА РАЗВИТИЕ УЧАЩИХСЯ

© М. Ф. Курбанова^{1✉} © Ф. Б. Курбанов^{1✉}

¹Ангренский университет, Ташкент, Узбекистан

Аннотация

ВВЕДЕНИЕ: сегодня содержание образования коренным образом обновляется, при этом центральное место занимает всестороннее развитие личности ученика. С этой точки зрения, STEAM-подход — то есть интеграция науки, технологий, инженерии, искусства и математики — имеет особую значимость, особенно на этапе начального образования. Такой подход создает широкие возможности не только для получения знаний, но и для формирования у детей навыков критического мышления, креативности, решения проблем и практической деятельности.

ЦЕЛЬ: цель данной статьи — анализ современных педагогических основ STEAM-подхода в начальном образовании, определение его роли в всестороннем развитии личности учащихся и выявление путей эффективной интеграции в образовательный процесс.

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ: в статье применён теоретико-педагогический анализ. Изучены отечественные и зарубежные источники, практический опыт и методические рекомендации, используемые в системе образования Узбекистана. Основные выводы сделаны на основе наблюдений за учебными процессами в начальных классах, деятельностью учителей и участием учеников.

ОБСУЖДЕНИЕ И РЕЗУЛЬТАТЫ: исследование показало, что STEAM-подход эффективно способствует развитию у учащихся навыков, ориентированных на решение проблем, творческую активность и практические умения. Через интегрированное обучение дети учатся решать задачи, приближенные к реальной жизни, работать над проектами и взаимодействовать в группе. Особенно важно использование художественных элементов и правильное применение школьных ресурсов, что способствует развитию эстетического мышления и эмоциональной сферы учащихся. При этом профессиональная подготовка учителя и методический подход играют ключевую роль в успешной реализации STEAM.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ: таким образом, STEAM-подход в начальном образовании всесторонне поддерживает интеллектуальное, социальное, эмоциональное и творческое развитие учащихся. Для эффективного внедрения этого подхода необходимы регулярное повышение квалификации педагогов, усиление методической службы и творческое использование существующих условий в школах. Важную роль в успешной реализации STEAM-обучения играет сотрудничество между родителями, обществом и образовательными учреждениями.

Ключевые слова: начальное образование, STEAM-подход, педагогические основы, интегрированное обучение, креативность, критическое мышление, развитие учащихся, компетенции, технологическая грамотность.

Для цитирования: Курбанова М. Ф., Курбанов Ф. Б. Современные педагогические основы STEAM-подхода в начальном образовании и его влияние на развитие учащихся // Inter education & global study. 2025, №5. С. 207–212.

MODERN PEDAGOGICAL FOUNDATIONS OF THE STEAM APPROACH IN PRIMARY EDUCATION AND ITS IMPACT ON STUDENT DEVELOPMENT

© Makhtuma F. Kurbanova^{1✉} © Fazliddin B. Kurbanov^{2✉}

¹Angren University, Tashkent, Uzbekistan

Annotation

INTRODUCTION: today, the content of education is undergoing a fundamental transformation, with a strong focus on the comprehensive development of students as individuals. From this perspective, the STEAM approach — the integrated teaching of science, technology, engineering, arts, and mathematics — is particularly important at the primary education level. This approach offers great potential not only for acquiring knowledge but also for developing critical thinking, creativity, problem-solving, and practical skills in children.

AIM: the main objective of this article is to analyze the modern pedagogical foundations of the STEAM approach in primary education, determine its role in the holistic development of students, and explore effective ways to integrate it into the educational process.

MATERIALS AND METHODS: the article employs theoretical and pedagogical analysis. Both national and international literature, practical experience, and methodological recommendations used in Uzbekistan's education system were examined. Key conclusions were drawn based on observations of classroom activities in primary grades, teacher practices, and student engagement.

DISCUSSION AND RESULTS: the study revealed that the STEAM approach is effective in developing problem-solving thinking, creative activity, and practical skills in students. Through integrated learning, students become capable of solving real-life tasks, working on project-based assignments, and collaborating in groups. Particularly, the

appropriate use of existing school resources and the inclusion of artistic elements support the development of students' aesthetic thinking and emotional growth. At the same time, the teacher's professional preparation and methodological strategy are crucial for the successful implementation of STEAM.

CONCLUSION: in conclusion, the STEAM approach in primary education supports the intellectual, social, emotional, and creative development of students in a holistic manner. For effective implementation, it is necessary to provide regular professional development for teachers, strengthen methodological services, and creatively utilize existing school resources. Furthermore, collaboration among parents, society, and educational institutions plays a decisive role in the successful application of STEAM education.

Keywords: primary education, STEAM approach, pedagogical foundations, integrated learning, creativity, critical thinking, student development, competence, technological literacy.

For citation: Makhtuma F. Kurbanova, Fazliddin B. Kurbanov. (2025) 'Modern pedagogical foundations of the STEAM approach in primary education and its impact on student development', Inter education & global study, (5), pp. 207–212. (In Uzbek).

Boshlang'ich ta'lim jarayonida STEAM yondashuvining zamonaviy pedagogik asoslari va uning o'quvchi rivojlanishiga ta'siri tobora dolzarb mavzulardan biriga aylanib bormoqda. XXI asrda ta'limning asosiy maqsadi nafaqat bilim berish, balki o'quvchilarda mustaqil fikrlash, muammoga yechim topish, ijodiy yondashuv va amaliy ko'nikmalarni shakllantirishdir. Ana shu jihatdan STEAM (Science, Technology, Engineering, Arts, Mathematics) konsepsiyasi aynan boshlang'ich ta'lim bosqichida katta ahamiyat kasb etadi. Chunki bu davr bolaning asosiy tafakkur, dunyoqarash va qiziqishlari shakllanadigan davr bo'lib, mazkur yondashuv orqali fanlararo integratsiya asosida keng qamrovli rivojlanishga erishish mumkin.

STEAM yondashuvi o'zida fanlararo bog'liqlikni mujassam etgan bo'lib, o'quvchilarni real hayotiy muammolarni hal qilishga yo'naltiradi. Masalan, matematika va texnologiya elementlari san'at bilan uyg'unlashganda, nafaqat analitik fikrlash balki estetik did va dizayn o'ylashi ham rivojlanadi. Bu esa o'z navbatida bolaning har tomonlama o'sishini ta'minlaydi. Zamonaviy pedagogik nazariyalar, xususan, konstruktivistik ta'lim yondashuvi STEAMni qo'llab-quvvatlaydi. Bu yondashuvga ko'ra, bola bilimni tayyor shaklda emas, balki faoliyat jarayonida, tajriba asosida egallashi kerak.

Boshlang'ich ta'limda STEAM yondashuvi orqali o'quvchilarda kompetensiyalar shakllanadi. Jumladan, muammoni aniqlash va uni tahlil qilish, jamoada ishlash, axborotni izlash, tahlil qilish va amaliyotga tadbqiq etish kabi ko'nikmalar rivojlanadi. Shuningdek, bu yondashuv orqali bolalarda qiziqish uyg'otish, izlanish va tajriba orqali o'rganishga bo'lgan ishtiyoq ortadi. Ayniqsa, vizual, kinestetik va audial o'quvchilar uchun STEAM amaliy mashg'ulotlar shaklida berilganida yuqori samaradorlikka erishiladi.

O'zbekiston ta'lim tizimida olib borilayotgan islohotlar, xususan, raqamli texnologiyalarni joriy etish, kompetensiyaga asoslangan dasturlarni ishlab chiqish jarayonida STEAM yondashuvi asosiy yo'nalishlardan biri sifatida qaralayapti. Bu jarayonda boshlang'ich sinf o'qituvchilari zamonaviy metodik yondashuvlarga ega bo'lishi, STEAM elementlarini dars jarayoniga to'g'ri integratsiya qila olishi talab etiladi. Shu boisdan ham o'qituvchilarni qayta tayyorlash, ularni loyiha asosida ishlashga o'rgatish muhim ahamiyat kasb etadi.

STEAM yondashuvining boshlang'ich ta'limdagi samaradorligini oshirish uchun avvalo o'qituvchining roli va metodik tayyorgarligi alohida e'tibor talab qiladi. O'qituvchi nafaqat bilim beruvchi, balki yo'naltiruvchi, tashkilotchi va motivatsiya beruvchi sifatida faol ishtirok etadi. U dars jarayonida turli fanlar o'rtasida bog'liqlikni ko'rsatib bera olishi, o'quvchilarni mustaqil izlanishga undashi va ularni amaliy faoliyatga jalb qilishi kerak. Misol uchun, oddiy bir matematika darsini tabiatshunoslik bilan integratsiyalash orqali o'quvchilarda o'lchash, kuzatish, solishtirish va hisobot tayyorlash kabi amaliy ko'nikmalarni shakllantirish mumkin. San'at elementi esa ushbu faoliyatga dizayn, estetik yondashuv va ijodkorlik qo'shadi.

O'zbekistonning qishloq va shahardagi maktablari o'rtasida mavjud bo'lgan infratuzilma tafovutlari STEAM yondashuvini tatbiq etishda ayrim muammolarni yuzaga chiqaradi. Jumladan, barcha maktablarda zamonaviy texnologiyalar, laboratoriyalar yoki mos vizual resurslar mavjud emas. Shunday bo'lsa-da, oddiy materiallar va ijodkorlik orqali ham STEAM tamoyillarini darsga qo'shish mumkin. Masalan, maketlar, tabiiy resurslar, qog'oz, plastilin yoki qurilish materiallari yordamida amaliy loyihalar yaratilsa, o'quvchilarda tasavvur, muhandislik tafakkuri va ijtimoiy-emotsional rivojlanishga yordam beriladi.

STEAM asosidagi ta'lim dasturlarida loyiha asosida o'qitish (Project-Based Learning) muhim metod hisoblanadi. Bu metod orqali o'quvchilar real hayotga oid masalalarni mustaqil hal qiladi, o'z fikrlarini himoya qiladi, savol-javob qiladi va yakuniy mahsulot yaratadi. Shu orqali o'quvchilarda nafaqat akademik bilim, balki kommunikativ va ijtimoiy ko'nikmalar ham shakllanadi. Shuningdek, STEAM yondashuvi orqali bolalarda barvaqt kasbga yo'naltirish elementlari ham rivojlanadi. Texnologiya va muhandislik fanlari bilan tanishish ularning qaysi soha bo'yicha qiziqishini aniqlashda muhim rol o'ynaydi.

Yakuniy jihatdan olganda, boshlang'ich ta'limda STEAM yondashuvi o'quvchilarning har tomonlama – aqliy, emotsional, ijtimoiy va ijodiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlaydi. Bu yondashuv o'zbek ta'lim tizimining raqamli transformatsiyasi va kompetensiyaga asoslangan yondashuvlarga mos keladi. Mazkur yondashuvni samarali joriy etish uchun ta'lim muassasalari, metodik xizmatlar va ota-onalar hamkorligi, shuningdek, o'qituvchilarning uzluksiz kasbiy rivoji ta'minlanishi lozim.

ADABIYOTLAR RO'YXATI | СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ | REFERENCES

1. Hasanboyeva, M. (2022). Boshlang'ich ta'limda fanlararo integratsiya asoslari. – Toshkent: O'qituvchi nashriyoti.
2. Yakubov, A., & Qosimova, G. (2021). STEAM yondashuvi: zamonaviy ta'limda metodik integratsiya. – Toshkent: Ilm Ziya.
3. Хамракулова, Б. (2023). MINT фанлари ва CLIL методининг чет тил ўқитишда тутган ўрни. *Новости образования: исследование в XXI веке*, 1, 7.
4. Tadjibaev, A. B. (2019). Pedagogical mechanisms for putting into practice a unified system of graphic education based on the integration of exact and natural sciences. *Scientific Bulletin of Namangan State University*, 1(8), 344-348.
5. Eliboyevna, M. X. (2023). The Specific Types of Female Images in Victorian Novels. *Periodica Journal of Modern Philosophy, Social Sciences and Humanities*, 25, 12-14.
6. Qobilbek, N. (2024). The phenomenon of conceptual metaphor in proverbs with a somatic component. *Web of Scientist: International Scientific Research Journal*, 5(6), 65-69.
7. Tojiboyeva, G. R. (2022). Development of the skill of calligraphic writing as a professional competence in a future primary school teacher. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 10(12), 830-835.

MUALLIF HAQIDA MA'LUMOT [ИНФОРМАЦИЯ ОБ АВТОРЕ] [AUTHORS INFO]

✉ **Qurbonova Maxtuma Fazliddinovna**, Pedagogika va psixologiya kafedrasi katta o'qituvchi, [**Курбанова Махтума Фазлиддиновна**, Старший преподаватель кафедры Педагогика и психология], [**Kurbanova Makhtuma Fazliddinovna**, Senior Lecturer, Department of Pedagogy and Psychology]; manzil: O'zbekiston, Toshkent vil, Angren sh. "Ozodlik" MFY Fleyshmaxer ko'chasi, 2-uy [адрес: Республика Узбекистан, Ташкентская область, город Ангрен, махалля «Озодлик», улица Флейшмакера, дом 2], [address: Republic of Uzbekistan, Tashkent region, Angren city, "Ozodlik" neighborhood, Fleyshmakhher Street, house 2]

✉ **Kurbanov Fazliddin Batirovich**, Pedagogika va psixologiya kafedrasi katta o'qituvchi, [**Курбанов Фазлиддин Батирович**, Старший преподаватель кафедры Педагогика и психология], [**Kurbanov Fazliddin Batirovich**, Senior Lecturer, Department of Pedagogy and Psychology]; manzil: O'zbekiston, Toshkent vil, Angren sh. "Ozodlik" MFY Fleyshmaxer ko'chasi, 2-uy [адрес: Республика Узбекистан, Ташкентская область, город Ангрен, махалля «Озодлик», улица Флейшмакера, дом 2], [address: Republic of Uzbekistan, Tashkent region, Angren city, "Ozodlik" neighborhood, Fleyshmakhher Street, house 2]

© R. E. Qilichev¹✉

¹ Buxoro Davlat Pedagogika Instituti, Buxoro, O'zbekiston

Annotatsiya

KIRISH: maqolada turkiy xalqlarning urf-odatlarini, marosimlari orasida alohida o'rin tutgan yog'ingarchilik chaqirish marosimi tahlil qilinadi. Ayniqsa, ushbu marosimda muhim vosita hisoblangan "yada toshi"ning tarixi, ijtimoiy va diniy ahamiyati manbalar asosida o'rganiladi. Maqola qadimiy yozma manbalar, etnografik rivoyatlar va turkiy xalq an'analari orqali yog'ingarchilik chaqirish marosimining shakllanishi hamda rivojlanishiga e'tibor qaratadi.

MAQSAD: maqolaning maqsadi — turkiy xalqlarning yog'ingarchilik chaqirish marosimlarida ishlatilgan "yada toshi" tushunchasi va uning tarixiy, madaniy hamda diniy kontekstini tahlil qilish hamda ushbu an'analarni bog'liq manbalarni o'rganishdir.

MATERIALLAR VA NATIJALAR: tadqiqotda Mahmud Qoshg'ariyning "Devonu lug'atit-turk" asari, Firdavsiy, L.N. Gumilevning tarixiy-tahliliy asarlari, shuningdek, turkiy xalq rivoyatlari va etnografik ma'lumotlar asos sifatida qo'llanildi. Natijalarga ko'ra, "yada toshi" qadimdan yog'ingarchilik chaqirish va ob-havoni boshqarish uchun ishlatilgan marosimlarning ajralmas qismi bo'lib, turkiy xalqlarning dunyoqarashi va diniy e'tiqodlari bilan chambarchas bog'liq ekani aniqlandi. Maqolada yog'ingarchilik chaqirish marosimlarining nafaqat amaliy, balki ramziy va diniy ma'nolari borligi ko'rsatildi.

XULOSA: turkiy xalqlarning qadimiy an'analari va urf-odatlarida yog'ingarchilik chaqirish marosimi muhim o'rin tutgan. Ushbu marosimlarda "yada toshi" o'ziga xos ramziy va diniy ahamiyatga ega vosita sifatida namoyon bo'lgan. O'rganilgan manbalar shuni ko'rsatadiki, yog'ingarchilik chaqirish marosimlari faqat ijtimoiy ehtiyojlardan kelib chiqib shakllanmagan, balki ular xalqning tabiiy va diniy dunyoqarashini ifodalaydigan muhim madaniy merosdir. Shu bois, bunday an'analarni ilmiy asosda o'rganish turkiy xalqlar tarixini yanada chuqurroq anglashga xizmat qiladi.

KALIT SO'ZLAR: yada toshi, Yofas, Mahmud Qoshg'ariy, "Devonu lug'atit-turk", L.N.Gumilev, Firdavsiy, Sulton Jaloliddin Manguberdi, Amir Temur, Britaniya muzeyi.

Iqtibos uchun: Rajab E. Qilichev, Yada toshi // Inter education & global study 2025. №5 B.213–221.

КАМЕНЬ ЯДА

© Р. Э.Қиличев ¹✉

¹ Бухарский государственный педагогический институт, Бухара, Узбекистан

Аннотация

ВВЕДЕНИЕ: в статье анализируется обряд вызывания дождя, который занимал особое место среди обычаев и ритуалов тюркских народов. Особое внимание уделяется "камню Яда", игравшему важную роль в данном обряде, его истории, социальному и религиозному значению на основе различных источников. Исследование охватывает формирование и развитие обряда вызывания дождя через древние письменные источники, этнографические предания и народные традиции тюрков.

ЦЕЛЬ: цель статьи — проанализировать понятие "камень Яда", использовавшегося в обрядах вызывания дождя у тюркских народов, а также исследовать его исторический, культурный и религиозный контекст и источники, связанные с этой традицией.

МАТЕРИАЛЫ И РЕЗУЛЬТАТЫ: в исследовании использованы такие источники, как *Дивану лугат-ит-турк* Махмуда Кашгари, историко-аналитические труды Фирдоуси и Л.Н. Гумилева, а также тюркские народные предания и этнографические материалы. Согласно полученным результатам, "камень Яда" с древности был неотъемлемой частью обрядов, направленных на вызывание дождя и управление погодой, и тесно связан с мировоззрением и религиозными верованиями тюркских народов. В статье подчеркивается, что данные обряды имели не только практическое, но и символическое, религиозное значение.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ: обряд вызывания дождя занимал важное место в древних традициях и обычаях тюркских народов. В этих церемониях "камень Яда" выступал как особый символический и религиозно значимый элемент. Изученные источники показывают, что подобные обряды возникли не только из социальных потребностей, но и отражают природно-духовное мировоззрение народа, являясь важным элементом культурного наследия. Научное изучение таких традиций способствует более глубокому пониманию истории тюркских народов.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: камень Яда, Иафет, Махмуд Кашгари, *Дивану лугат-ит-турк*, Л.Н. Гумилев, Фирдоуси, Султан Джалал ад-Дин Мангуберди, Амир Темур, Британский музей.

Для цитирования: Қиличев Р. Э., Камень Яда. // Inter education & global study. 2025. №5. С. 213–221.

YADA STONE

© Rajab E. Qilichev ¹✉

¹ Bukhara State Pedagogical Institute, Bukhara, Uzbekistan

Annotation

INTRODUCTION: the article analyzes the rainmaking ritual, which held a special place among the customs and ceremonies of Turkic peoples. In particular, it explores the history, social and religious significance of the "Yada stone", which served as an essential element in this ritual. The study draws attention to the formation and development of the rainmaking tradition through ancient written sources, ethnographic legends, and Turkic folk customs.

AIM: the aim of the article is to analyze the concept of the "Yada stone" used in rainmaking rituals among Turkic peoples, and to explore its historical, cultural, and religious context, as well as the sources associated with these traditions.

MATERIALS AND RESULTS: the research is based on Mahmud al-Kashgari's *Dīwān Lughāt al-Turk*, historical and analytical works of Ferdowsi and L.N. Gumilev, as well as Turkic folk legends and ethnographic data. The findings show that the "Yada stone" has been an integral part of rituals to induce rain and control weather since ancient times, closely connected with the worldview and religious beliefs of Turkic peoples. The article emphasizes that rainmaking rituals carry not only practical, but also symbolic and religious meanings.

CONCLUSION: in the ancient traditions and customs of Turkic peoples, the rainmaking ritual held a significant place. In these ceremonies, the "Yada stone" appeared as a symbolic and religiously significant tool. The studied sources indicate that rainmaking rituals were not only formed out of social needs but also represent an important cultural heritage reflecting the people's natural and spiritual worldview. Therefore, scientific study of such traditions contributes to a deeper understanding of the history of Turkic peoples.

KEYWORDS: Yada stone, Japheth, Mahmud al-Kashgari, *Dīwān Lughāt al-Turk*, L.N. Gumilev, Ferdowsi, Sultan Jalal ad-Din Manguberdi, Amir Timur, British Museum.

For citation: Rajab E. Qilichev, Yada stone (2025), Inter education & global study, (5), pp. 213–221 (In uzbek)

Tarixan tarkib topgan milliy an`ana, urf-odat, rasm-rusum, taomil, marosimlarning vujudga kelishi va rivojlanishiga bir qator omillar bevosita va bilvosita ta`sir ko`rsatadi. Shunday omillardan biri turmush tarzidir. U yoki bu xalqning azaliy an`anasiga aylanib qolgan har bir marosim milliylik qobig`idan chiqib, umuminsoniy qadriyatga aylanadi; tili, dini, turmush tarzi bir-biriga yaqin bo`lgan xalqlarni birlashtiradi. Shunday marosimlardan biri yog`ingarchilik chaqirish marosimidir va bu marosimda "yada toshi" yordamida yog`ingarchilik chaqirish o`z aksini topgan. Bahoriy marosimlar tarkibiga kiruvchi yomg`ir chaqirish marosimlari qadimdan chorvachilik va lalmi dehqonchilik bilan shug`ullanuvchi aholi hayotida judayam katta ahamiyatga ega bo`lgan.

Yada toshi, yada, jada, sangi jadi, xajar ulmutur (forscha “jodu”dan olingan)-rivoyatlarga ko’ra, qadimda turkiy xalqlarda maxsus tosh yordamida tegishli afsun-duo o’qish yo’li bilan qor, yomg’ir, shamol, bo’ron chaqirish yoki ularni to’xtatish udumi. Bobokalonimiz Mahmud Qoshg’ariy XI asrda yozib qoldirgan “Devonu lug’atit-turk” asarida yada toshi va bu toshning yomg’ir chaqirish marosimlarida qo’llanishi haqida muhim ma’lumotlar mavjud. Yag’molarning (qadila nomi-R.Q.) shahrida yuz bergan judayam katta yong’inni o’chirish uchun yada toshi ko’magida maxsus ish qilinganligi tufayli ham hatto jazirama yoz faslida qor yog’dirilganligi haqida u shunday yozadi: “Jat-yomg’ir, shamol va boshqalarni talab qilish uchun maxsus toshlar Yada toshi bilan fol ochish odatidir. Bu odat ular orasida keng tarqalgandir. Men buni yag’molar shahrida o’z ko’zim bilan ko’rdim. U yerda paydo bo’lgan bir yong’inni so’ndirish uchun shunday fol qilingan edi, Xudoning amri bilan yozda qor yog’di. Ko’z oldimda yong’inni so’ndirdi”[1.B.8].

Diniy tasavvurlarga qaraganda, Nuh payg’ambar Alloh taolodan Turk eliga hukmdor etib tayinlagan o’zining o’g’li Yofasga dalalarga qor, yomg’irni yog’diradigan bir muqaddas so’zni (duoni) o’rgatib qo’yishni o’tinib so’raydi. “Hazrati Nuh alayhissalom ijobatan multamasa, bu ma’nida hazrati Qoziyul-hojatga murojaat qildi. Duosi mustajob bo’lib, Jabrail ta’limi birlan bir toshg’a ismi a’zam bitib Yofas alayhissalomga berdi. Ul toshni yada va ba’zi “hajar almatar” derlar. Turk arosida holo ham ko’p bo’lur”[2.B.26]. Yofas bo’lsa, Alloh tomonidan berilgan aynan o’sha duoni yodidan chiqib qolmasligi uchun bir toshga o’yib yozib qo’yadi va kerakli paytda yomg’irni ham chaqira oladigan bo’ladi. Folklorshunos olim Bahodir Sarimsoqovning fikriga ko’ra, hozirgi kunda unitilgan yada toshining ob-havoga ta’siri haqidagi eng qadimiy tasavvurlar elning ongida XX asrning birinchi choraklariga qadar yashab kelgan.

L.N.Gumilev “Qadimgi turklar” asarida “Firdavsiyning “Shohnoma”sida Hirotda turqutlar (qabila noni-R.Q.) bilan fors sarkardasi Bahrom Cho’bin askarlari jangi hikoya qilinadi. Firdavsiyning bayoni Tabariy, Saalibiy, Ba’lamiy, Mirxond, Sebeos asarlari, VII asrga oid Suriya anonimi, X asr fors anonimi kabi ko’plab manbalardagi bayonlar bilan qiyoslab aniqlandiki, Firdavsiy ham, zikr etilgan mualliflar ham bir manbadan foydalanib, u manbada, voqea hatto bulardan ko’ra mufasssalroq bayon qilingan. Firdavsiyda boshqa mualliflar tashlab ketgan, biz uchun juda qimmatli bo’lgan tafsilotlar bor. Firdavsiy turqut jodusi va jodugarlikni tasvir etadi. Bu hal qiluvchi jang arafasida Bahrom Cho’binning tush ko’rishidan boshlanadi. Tushida turklar arslonlarga aylanib, uning qo’shini yengiladi. Ktezifon yo’lini dushman egallaydi, uning o’zi oyoqyalang shafqat so’rab yurgan emish.

Tushning xosiyatsizligiga qaramay, Bahrom jang boshlaydi. Turklar forslarni cho’chitish uchun jodu yo’lini tutadilar. Jodugarlar osmonga olov purkab, shamol va qora bulut chorlaydilar, qora bulutdan forslar ustiga o’q yog’diriladi. Shunda Bahrom baqirib, buning hammasi aldov, avrash ekanligini, hech qanday o’q yo’qligini aytadi. Jodu ta’sir kuchini yo’qotadi. Forslar g’alaba qiladi, jangdan so’ng jodugar asir olinadi. Bahromga tushni u o’zi yuborganligini tan oladi. Agar hikoyaning turk zaminiga ega ekanligi etnografik ma’lumotlar bilan tasdiqlanmasa edi, Firdavsiydagi bu parchani fors rivoyatlaridan biri deb qo’ya qolardik.

Yuebani haqidagi hikoyalarda sovuqni va yomg'irni chaqira oladigan jodugarlar ustida ham gap ketadi. Jujanlar bilan bir urush kezida yueban jodugarlari qorli bo'ron chaqirib, uni jujanlarga yo'naltirishadi. Oqibatda, ular orasidan katta qismini sovuq urib, jangdan voz kechib orqaga chekinishga majbur bo'ladilar. Xuddi shunga o'xshash rivoyatni Grigoriy Turskiy ham hikoya qiladi. Avarlar bilan franklar o'rtasida jang bo'lganida, avar jodugarlari chaqmoqli bo'ron chorlaydilar, yashin franklar qarorgohiga tushadi, natijada franklar yengiladi. Nihoyat, bunday jodugarlik qobiliyati naymanlarda ham bo'lgan deyiladi. Rashiddin xabar berishicha, Chjamuxa boshchiligidagi qabilalar birlashmasi Chingizxonga qarshi jang qilganida (1201-yil), nayman jodugarlari bo'ron chorlaydilar, biroq uning harakati yo'nalishini to'g'ri hisob-kitob qila olmaydilar, oqibatda bo'ron ularning o'zlari ustiga bosib keladi, bu esa Chingizning g'alabasiga ko'mak beradi.

Ushbu rivoyatlarning barchasi ob-havoni afsun va jodular bilan boshqarish mumkinligiga ishonishdan ozuqlanadi. Hamma mualliflar orasida faqat Firdavsiygina rivoyatlardan aqlga muvofiq keladigan mag'zini izlashga intilib, ommaviy gipnoz bo'lganligini gumon qiladi. Bunday aqidaning kelib chiqishi, VI-VII asrlar turklari va mug'ullarida qanday bo'lishidan qat'i nazar, hamma gap simpatik magiyada bo'lib, bu yerda qo'llovchi arvohlarni chaqirish mutlaqo yo'q. Agar turqut atamallari bilan ifodalasak, bu yerda qam (shaman) yo'q, yadachi (jodugar) bor.

Yada (hozirgi tildagi ko'rinishi jodu) XX asrgacha yomg'ir chaqirish uchun ishlatib kelindi. Buning uchun sigir, ot yoki qaban oshqozonidan olingan toshga afsun o'qiladi. "Yada" jarayonida arvo, ruh chorlanmaydi, yadachi uning yordamiga muhtoj bo'lmaydi. Bu simpatik magiyadan boshqa narsa bo'lmay, ruhiy shamanizm bilan kelib chiqishi jihatidan hech qanday mushtaraklik ko'rilmaydi. "Yada" haqida eng qadimiy xabar VII asrda yashagan suriyalik noma'lum rohib voqeanomasida uchraydi. Unda marvlik patriarx Elias davrida, ya'ni bizni qiziqtirayotgan zamonda bo'lgan hodisalar aks ettirilgan. "Yada" so'zi asli fors tilidan (afsungar, sehrgar) o'zlashtirilgan. Firdavsiy turk jodugarlarini ana shunday ataydi, garchi Eronda "shaman" so'zi bor va ishlatilgan bo'lsa ham. Firdavsiy yana aytadiki, jodugarlik osmonga olov purkash bilan olib borilgan, bu xossa boshqa manbalar tomonidan ham tasdiqlanadi [3.B.93-95].

Shihobiddin Muhammad an-Nasaviy "Siyrat as-sulton Jalol ad-din Mangburni" (Sulton Jaloliddin Manguberdi hayoti tafsiloti) asarida "Qo'shin Valashjirdga (Valashgird-Turkiyadagi shahar-R.Q.) yetganida odamlar kun issiqligi va yomg'ir yog'maganidan noliy boshladilar. Buning ustiga pashshalar odamlar va hayvonlarni chaqib qiynadilar. Shuning uchun ular bu yerdagi toshlar yordamida yomg'ir yog'dirishga qaror qildilar. Dastlab biz yomg'ir yog'diruvchi toshlar borligiga, uning yomg'ir yog'dirishiga ham ishonmadik. Lekin ularning yomg'ir yog'dirish uchun harakatlari taqdir sharofati tufayli amalga oshganiga bir necha bor guvoh bo'ldik. Ehtimol, bu bir hiyla yoki afsundir. Ammo bu afsun ostidagi ishlar haqiqat edi. Uni ko'rgan odamlar hayratdan yoqasini ushlar edilar.

Valashjird yaqinida turgan paytimizda yomg'ir yog'diruvchi toshlarni Sultonning o'zi harakatga keltirdi. Shundan keyin yomg'ir yog'di, hatto shu darajada yog'diki, bir necha kun kechasiyu kunduzi tinmadi, yomg'ir odamlarning joniga tegib ketdi. Odamlar

toshlarning harakatga keltirilib, bu darajada yomg'ir yoqqanidan afsuslana boshladi. Atrof suv va loy bo'lib ketganidan Sulton chodiriga borish ham qiyinlashdi. O'sha kunlardagi yog'ingarchilik xususida Doya xotunning aytgan quyidagi so'zlarini eshitdim: "Men sultonga "Siz haqiqatan ham xudovandi olamsiz! (Odamlar haqiqatan ham unga shunday deb murojaat qilishardi.) Ammo yomg'ir chaqirishda Siz mohir emas ekansiz. Chunki Siz yomg'irni ko'p yog'dirib odamlarni qiynab tashladingiz. Sizdan boshqalar esa kerakli miqdorda yomg'ir yog'dirishardi, xolos" dedim". Shunda Sulton menga: "Bu ish sen o'ylaganday oson emas. Toshlar vositasida yomg'ir yog'dirish insondan astoydil harakat va ishtiyoqni talab etadi. Albatta, mening bu boradagi harakatim va ishtiyoqimga qo'l ostimdagi odamlarning harakati va ishtiyoqini tenglashtirib bo'lmaydi. Ularnikiga qaraganda mening ishtiyoqim yuksakroq", dedi" [4.B.406-407].

1220-1231-yillarda Xorazmshohlar davlatini boshqargan Jaloliddin Manguberdiga tegishli Yada toshi bugungi kunda Britaniya muzeyida saqlanayotgani aniqlandi. Bu haqda O'zbekistondagi Islom sivilizatsiyasi markazi xabar berdi. Qayd etilishicha, ushbu tosh o'ymakorlik va gravyurali ishlanish texnikasida tayyorlangan bo'lib, islom madaniyatiga oiddir. Uning o'lchamlari quyidagicha: balandligi - 29 sm, kengligi - 50 sm, qalinligi - 32 sm, og'irligi - 42,5 kg. Tosh Eron hududidan topilgan va auksionda sotib olingan. U muzeyda №1990.06.12.1 raqami bilan qayd qilingan bo'lib, milodiy 1230-1231-yilda ishlangani keltirilgan. Ekspонатga "mazkur tosh Jaloliddin Xorazmshoh umrining oxirgi yillaridagi sharqiy Turkiya, shimoli-g 'arbiy Eron va Ozarbayjondagi harbiy yurishlaridan xabar beradi", degan ta'rif berilgan[5.].

Rasmdagi tosh Jaloliddin Manguberdiga tegishli Yada toshi.

Yada toshi haqida Amir Temurga oid tarixiy asarlarda ham so'z borgan: 1364-yilning bahorida Jeta xoni Ilyosxo'ja Movarounnahrqa katta qo'shin bilan yurish qiladi. Shunda Amir Temur va amir Husayn Chirchiq daryosi bo'yida unga qarshi lashkar to'playdi. Ikki taraf lashkarlari qarama-qarshi saf tortadi. Amir Temur va amir Husaynning birlashgan

qo'shini son jihatdan dushman lashkaridan ancha ko'p edi. Shunda Ilyosxo'ja lashkarida olib yurgan yadachi yada toshi yordamida kuchli jala yog'diradi. Natijada jang maydoni balchiqqa aylanib, Amir Temur va amir Husayn qo'shinining kiyim-kechak, qurol-yarog'i shu darajada namiqib ketadiki, otlarning ham, piyodaning ham qimirlashga majoli yetmaydi. Ilyosxo'ja lashkari esa kigiz yopinib, yomg'irdan pana bo'ladi. 10 mingdan ortiq askaridan ayrilgan Amir Temur va amir Husayn Kesh tomon chekinadi. Tarixchi Sharafiddin Ali Yazdiyning yozishicha "Xuddi shuningdek, mug'ul lashkari ham Qaboyi Maton (taxminan Shahrizabz tumanidagi Namaton qishlog'i-R.Q.)dagi jangda son jihatdan ko'p bo'lishiga qaramay shu lashkardan mag'lubiyatga uchragan edi, bu safar bu tomon lashkari ko'p sonli bo'lgani uchun ular hiyla yo'lga o'tishdi va Yaratganning qudratini o'zida jamlagan jada toshini ishga solishdi.

Holdan toydi, mug'ul-jeta lashkari,
Hiylayu makrga qoldi kunlari.
Jada toshi bilan yog'dirdi jala,
Jahon bu yog'indan bo'ldi dabdala.
Guldurak, chaqmoqlar samoni tutdi,
Bulutlar tutuni dunyoni etdi [6.B.88].

Yada toshi badiiy adabiyotda ham tasvir vositasi sifatida iste'foda etilgan. Chunonchi, hazrat Navoiy bir g'azalida shunday yozadi:

Yada toshiga qon yetgach, yog'in yoqqandin ey, soqiy,
Yog'ar yomg'urdek ashkim chun bo'lur la'ling sharob olud [7.B.113].

O'zbekiston milliy ensiklopediyasi aytilishicha: Yada toshi, yada, jada, sangi jadi, xajar ul-mutur (forscha "jodu"dan olingan)-rivoyatlarga ko'ra, qadimda turkiy xalqlarda maxsus tosh yordamida tegishli afsun-duo o'qish yo'li bilan qor, yomg'ir, shamol, bo'ron chaqirish yoki ularni to'xtatish udumi.Y.N.Gumilyovning yozishicha, yada toshi XX asrgacha amaliyotda bo'lib kelgan. Sigir, ot yoki to'ng'iz oshqozonidan chiqqan tosh ustida o'qilgan duo yordamida yomg'ir chaqirilgan. Yada toshi haqidagi dastlabki ma'lumotlar Xitoy manbalarida (Tan shu) qayd etilgan. Turkiy xalqlarga oid o'rta asr tarixiy manbalarida dushmanga qarshi kurashda yada toshidan unumli foydalanilgani haqida ko'plab ma'lumotlar uchraydi. S.Y.Mishgang fikricha, yada toshi bilan bog'liq marosimlar yaqin vaqtlargacha nafaqat oltoyliklar, tuvalar, balki boshqa turkiy xalqlar tomonidan ham o'tkazilib kelingan [8.B.355.]. Milliy qomusimizda qayd etilganidek, turkiylarda qurg'oqchilik yillari yomg'ir chaqirish marosimi o'tkazilib, "So'z xotin", "Sut xotin", "Suv xotin" kabi mavsum-marosim qo'shiqlari aytilgan. Lekin yada toshi yordamida yozda qor yog'dirish juda ham g'aroyib ish.

Mirzo Ulug'bekning "To'rt ulus tarixi" asarida bitishicha Yofas ibn Nuh alayhissalom Judi tog'idan nuzul etgach, Hazrati haq Jali alo amri bilan Mashriq tomon jo'nadi. O'z padari buzrukvoridan ruxsat olish hangomida, undan duo o'rgatishlarini so'radi. To Hazrati Qodir alo alatloqdan yomg'ir yog'ishini so'ragay. Nuh alayhissalom unga ismi a'zamni o'rgatdi. U ismi a'zamni bir toshga naqsh qilib Yofas alayhissalomga topshirdi. Yofas alayhissalom ul ismi a'zam barakoti va sirlarin o'sha Hazrati bori taoloning buyuk nomi naqsh qilingan

toshni har choq yomg'ir yog'ishini istaganlarida keltirar edilar. Bugungi kunda ham turklar orasida yomg'ir yog'diruvchi tosh mavjud. Ul toshni Jada toshi, Yada toshi deb ataydilar. U arabchasiga Hajarul-mutur deyiladi. Hozir unday toshlarni hayvon qornidan oladilar. Ba'zi hayvonlarning oshqozonidan, ba'zilarining yuragi, jigari va go'shtidan, kindigi hamda po'sti ostidan, xullasi jamiki a'zolaridan topishadi. Qaysisi haqiqatligi noma'lum. Ammo xaloyiq orasida juda ko'p naqlar yuradi. Ba'zilarining aytishicha, Hazrati Yofas alayhissalom o'z padari buzrukvoridan Hazrati Nuh boxiyulloh alo nabiyo va alayxumussalomdan ruxsat olganlari hangomida iltimos qilgan edilarki, meni shunday joyga amr qilingki, u yerda hayvonot bilan yashashim lozim bo'lsin, hayvonlarni botiniy ishlar vakili qilsangiz, yomg'irdan xabar beruvchi.

Xullas, mehribonlik duosini aytdilarki, qachon yomg'ir yog'ishiga hojat paydo bo'lsa, hazrati qodiri zuljalol yuborur.

Hazrati Nuh alayhissalom duo qildilarki, to haqqi subhona va taolo xabar berurki, yo Nuh, Odam alayhissalom yaratilmasdan burun mavjudotni yaratilgani taqdir qilingan. Tosh mahluqdirki, qoru yomg'ir yog'dirish, shamol esdirish, tuman tushurish, bulut paydo qildirish, u bilan bog'liq bo'lgay: uni olam ashyolari orasida muxtafi qilgan edik. Ilgariroq uni hayvonot a'zosiga va vaqtga (bog'ladik). Uning zuhuri sening duoyingga bog'liq edi. Endi o'shal toshni olgin va o'z farzandlaringga bergin. Qachon yomg'ir yo qor istashsa, bizning ismi a'zamni o'qiydilar va u toshga dam uradilar, suvga tashlab amal qiladilar. Xudovand qudrati xazinasidan qancha xohlasalar bahrarar qiling. Xullas, Hazrati Nuh alayhissalom yomg'ir duosini Yofas alayhissalomga ta'lim berdilar va o'sha toshni ko'rsatdilar [9.B.34-35].

Hofiz Tanish ibn Mir Muhammad Buxoriy "Sharafnomayi shohiy" asarida "Tarix ahli Movarounnahr ajoyibotlaridan quyidagilarni (ham) yozganlar: u yerda bir tog'da g'or bor, g'ordan bir buloq qaynab oqib turadi. (Buloq suvi) qishda shu qadar issiq bo'ladiki, unga tushgan kishi haroratiga bardosh berolmaydi. Yozda u shu qadar sovuq bo'ladiki, (hatto) muzlab qoladi. Turkiston bilan Movarounnahr o'rtasidagi tog'da bir xil qora tosh bor. (U) ko'mirga o'xshab yonadi. Uni eshaklarga ortib shaharlarga keltiradilar. Xalq uni sotib oladi. Agar yondirilganda, kuli oq bo'ladi. Uni kiyim va sallani oqartirishda ishqor o'rnida ishlatadilar. (U tog'da) yana bir xil tosh ham borki, uni suvga tashlaganda shamol, bulut, chaqmoq va yog'in paydo bo'ladi. Hikmat ahli (buni) u toshning xossalaridan, deb biladilar" deb yozadi [10.B.271-272].

Xulosa qilib aytganda turkiy xalqlar hayotida yada toshi haqiqatdan ham mavjud bo'lib, undan yuzlab yillar davomida foydalanib kelishgan. Yada toshi haqidagi ma'lumotlarga qaraganda uning qo'llanish uslubi turli davrlarda bir xil kechgan. O'tmishda tabiat hodisalarining haqiqiy mohiyatini bilmagan qadimgi odamlar qurg'oqchilik va suvsizlikdan qiynalgan paytlarida muayyan sehrgarlik amallaridan iborat marosimlarni o'tkazib yog'in-sochin va suv ma'budlariga murojaat qilib ulardan madad so'raganlar. Yomg'ir yog'dirish maqsadida o'tkazilgan ana shunday qadimiy marosimlar orasida turkiy qavmlar mifologiyasida "yomg'ir toshi" sifatida mo'tabarlashtirilgan "yada toshi" vositasida amalga oshirilgan rituallar alohida o'rin tutadi [11.].

ADABIYOTLAR RO'YXATI | СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ | REFERENCES

- 1.Mahmud Qoshg'ariy. Devonu lug'otit turk. III jild. T.: Fan, 1963.
- 2.Shermuhammad Munis., Muhammadrizo Ogahiy. Firdavs ul-iqbol.-T.: O'qituvchi, 2010.
- 3.L.N.Gumilev. Qadimgi turklar.-T.: Fan. 2007.
- 4.Shihobiddin Muhammad an-Nasaviy. Siyrat as-sulton Jalol ad-din Mangburni.-T.: Yozuvchi, 1999.
5. <https://yuz.uz/a/oz/115064>
- 6.Muhammad Haydar Mirzo. Tarixi Rashidiy.-T.: Sharq, 2010.
- 7.Alisher Navoiy. 20 jildlik.-T.: Fan, 1998.
- 8.O'zbekiston milliy ensiklopediyasi". 10-jild. -T.: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti, 2005.
- 9.Mirzo Ulug'bek. To'rt ulus tarixi.-T.: Cho'lpon, 1994.
- 10.Hofiz Tanish ibn Mir Muhammad Buxoriy. Sharafnomayi shohiy. 1-jild. T.: Fan, 1966.
- 11.Dehqonova Nilufar. "Devonu lug'otit turk" asari qadimgi turkiy mifologiyaga oid manba sifatida. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10662905>

MUALLIF HAQIDA MA'LUMOT [ИНФОРМАЦИЯ ОБ АВТОРЕ] [AUTHORS INFO]

✉ **Qilichev Rajab Ergashevich**, "Ijtimoiy fanlar" kafedrası o'qituvchisi, [Киличев Раджаб Эргашевич, преподаватель кафедры «Общественные науки»], [Qilichev Rajab Ergashevich, Lecturer at the Department of Social Sciences]]; Manzil: Buxoro viloyati, Buxoro shahri, Piridastgir ko'chasi, 2-uy. [Бухарская область, город Бухара, улица Пиридастгир, дом 2.]; [Bukhara region, Bukhara city, Piridastgir street, house 2].
E-mail: qilichovrajab@gmail.com

Original paper

BIOLOGIYA DARSLARIDA EKOLOGIK EKSKURSIYALARNI TASHKIL ETISH: MAZMUNI VA SHAKLLARI

© D.S. Quldosheva¹✉

¹Navoiy viloyati pedagogik mahorat markazi, Navoiy, O'zbekiston

Annotatsiya

KIRISH: ushbu maqolada biologiya darslarida ekologik ekskursiyalarni tashkil etishning mazmuni va shakllari yoritilgan. Ekskursiyalarning ta'limiy, tarbiyaviy ahamiyati, ularning turlari, tashkil etish bosqichlari va metodik asoslari haqida batafsil ma'lumot berilgan. Maqolada ekskursiyalarning o'quvchilarda ekologik ong va madaniyatni shakllantirishdagi roli tahlil qilingan.

MAQSAD: ushbu maqolaning maqsadi — biologiya darslarida ekologik ekskursiyalarni samarali tashkil etishning mazmuni va shakllarini o'rganish, ularning o'quvchilarda ekologik tafakkur, tabiatga ongli munosabat va amaliy ko'nikmalarni shakllantirishdagi o'rnini tahlil qilishdan iborat.

MATERIALLAR VA METODLAR: tadqiqotda ta'limiy jarayonni kuzatish, so'rovnomalar, intervyu, tajriba-sinov, taqqoslash va tahlil metodlaridan foydalanildi. Shuningdek, biologiya faniga oid o'quv dasturlari, ekologik ta'limga oid metodik qo'llanmalar, milliy va xorijiy tajribalar ham o'rganildi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR: tahlillar shuni ko'rsatdiki, ekologik ekskursiyalar biologiya fanini hayotiy misollar orqali chuqurroq o'zlashtirishda, o'quvchilarda kuzatuvchanlik, tabiat hodisalariga qiziqish va mustaqil fikrlash kabi ko'nikmalarni shakllantirishda muhim vositadir. Ekskursiyalar quyidagi shakllarda o'tkazilishi mumkin: Mahalliy hududlardagi tabiiy obyektlarga tashrif (daryo, o'rmon, dalalar); Botanika bog'lari va qo'riqxonalariga ekskursiyalar; Ekologik loyihalar va monitoring faoliyatida ishtirok etish.

O'qituvchining puxta tayyorgarligi, ekskursiya maqsadining aniqligi va dars bilan integratsiyalashganligi o'quvchilarning faol ishtirokini ta'minlaydi.

XULOSA: biologiya darslarida ekologik ekskursiyalarni tashkil etish — o'quvchilarning nazariy bilimlarini mustahkamlash, ekologik ongni shakllantirish va tabiatga mehr uyg'otishda samarali pedagogik usuldir. Ekskursiyalar orqali o'quvchilar tabiatni bevosita kuzatish, real muammolarni anglash va ularni hal qilish yo'llarini o'rganadilar. Kelgusida bunday ekskursiyalarni tizimli asosda rejalashtirish, pedagoglar malakasini oshirish va ota-onalar bilan hamkorlikni kengaytirish ekologik ta'lim samaradorligini oshiradi.

Kalit so'zlar: biologiya ta'limi, ekologik ekskursiya, o'quvchilarning ekologik tarbiyasi, darsdan tashqari mashg'ulotlar, tabiatni muhofaza qilish, amaliy faoliyat, metodika

Iqtibos uchun: Quldosheva D.S. Biologiya darslarida ekologik ekskursiyalarni tashkil etish: mazmuni va shakllari. // Inter education & global study. 2025, №5. B.222–229.

ОРГАНИЗАЦИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКИХ ЭКСКУРСИЙ НА УРОКАХ БИОЛОГИИ: СОДЕРЖАНИЕ И ФОРМЫ

© Д. С. Кулдошева¹✉

¹Навоийский областной центр педагогического мастерства, Навоий, Узбекистан

Аннотация

ВВЕДЕНИЕ: в данной статье освещается содержание и формы организации экологических экскурсий на уроках биологии. Подробно рассматривается их образовательное и воспитательное значение, виды, этапы организации и методическая основа. Анализируется роль экскурсий в формировании экологического сознания и культуры у учащихся.

ЦЕЛЬ: цель статьи — изучить содержание и формы эффективной организации экологических экскурсий на уроках биологии, а также проанализировать их роль в формировании экологического мышления, сознательного отношения к природе и практических навыков у учащихся.

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ: в исследовании применялись методы наблюдения за образовательным процессом, анкетирования, интервью, педагогического эксперимента, сравнительного и аналитического анализа. Также были изучены учебные программы по биологии, методические рекомендации по экологическому образованию, а также отечественный и зарубежный опыт.

ОБСУЖДЕНИЕ И РЕЗУЛЬТАТЫ: анализ показал, что экологические экскурсии являются эффективным инструментом для более глубокого усвоения биологических знаний через реальные примеры из жизни. Они способствуют развитию у учащихся наблюдательности, интереса к природным явлениям и самостоятельного мышления. Экскурсии могут проводиться в следующих формах: посещение природных объектов (реки, леса, поля), экскурсии в ботанические сады и заповедники, участие в экологических проектах и мониторинговой деятельности. Подготовленность учителя, чётко сформулированная цель экскурсии и её интеграция с учебным процессом обеспечивают активное участие учащихся.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ: организация экологических экскурсий на уроках биологии — это эффективный педагогический метод, способствующий укреплению теоретических знаний учащихся, формированию экологического сознания и любви к природе. Экскурсии позволяют учащимся непосредственно наблюдать природу, осознавать реальные экологические проблемы и искать пути их решения. В будущем необходимо систематически планировать такие мероприятия, повышать

квалификацию педагогов и расширять сотрудничество с родителями, что повысит эффективность экологического образования.

Ключевые слова: биологическое образование, экологическая экскурсия, экологическое воспитание учащихся, внеурочная деятельность, охрана природы, практическая деятельность, методика.

Для цитирования: Кулдошева Д. С. Организация экологических экскурсий на уроках биологии: содержание и формы. // Inter education & global study. 2025, №5. С. 222–229.

ORGANIZING ECOLOGICAL EXCURSIONS IN BIOLOGY LESSONS: CONTENT AND FORMS

© Dilso'z S. Quldosheva¹✉

¹Navoiy Regional Center for Pedagogical Excellence, Navoiy, Uzbekistan

Annotation

INTRODUCTION: this article discusses the content and forms of organizing ecological excursions in biology lessons. It provides detailed information on the educational and developmental value of excursions, their types, stages of organization, and methodological foundations. The article analyzes the role of excursions in shaping students' ecological awareness and culture.

AIM: the purpose of this article is to study the content and forms of effectively organizing ecological excursions in biology lessons and to analyze their role in developing students' ecological thinking, conscious attitude toward nature, and practical skills.

MATERIALS AND METHODS: the study employed methods such as observation of the educational process, surveys, interviews, pedagogical experiments, comparative and analytical analysis. Biology curricula, methodological guides on environmental education, and both national and international experiences were also examined.

DISCUSSION AND RESULTS: analysis showed that ecological excursions are an effective tool for deeper assimilation of biological knowledge through real-life examples. They help students develop observational skills, interest in natural phenomena, and independent thinking. Excursions can be conducted in the following forms: visits to local natural sites (rivers, forests, fields), excursions to botanical gardens and nature reserves, participation in environmental projects and monitoring activities. The teacher's thorough preparation, a clearly defined objective of the excursion, and integration with classroom lessons ensure active student engagement.

CONCLUSION: organizing ecological excursions in biology lessons is an effective pedagogical method for strengthening students' theoretical knowledge, fostering ecological awareness, and nurturing a love for nature. Through excursions, students can directly observe nature, understand real-world environmental problems, and learn ways to address them. In the future, systematic planning of such activities, teacher professional

development, and enhanced collaboration with parents will increase the effectiveness of environmental education.

Key words: biology education, ecological excursion, environmental education of students, extracurricular activities, nature conservation, practical activity, methodology.

For citation: Dilso'z S. Quldosheva. (2025) 'Organizing ecological excursions in biology lessons: content and forms', Inter education & global study, (5), pp. 222–229. (In Uzbek).

Zamonaviy ta'lim tizimi nafaqat nazariy bilimlarni o'rgatish, balki o'quvchilarda amaliy ko'nikmalarni shakllantirishga ham alohida e'tibor qaratadi. Ayniqsa, biologiya fanini o'qitishda ekologik yo'nalishdagi bilimlarni shakllantirish, o'quvchilarni tabiatni asrashga da'vat etish, ularning ekologik ong va madaniyatini rivojlantirish dolzarb vazifadir. Bu borada ekologik ekskursiyalar tashkil etish — eng samarali usullardan biri sanaladi.

Ekologik ekskursiyalar — bu o'quvchilarni to'g'ridan-to'g'ri tabiatga olib chiqib, biologik obyektlar bilan bevosita tanishtirish, ekologik muhitdagi jarayonlarni kuzatish orqali bilim berish jarayonidir. Ekskursiyalar orqali o'quvchilar nafaqat nazariy bilimlarini mustahkamlab oladilar, balki kuzatuvchanlik, tahlil qilish, tabiatga nisbatan hurmat va mehr kabi fazilatlarini ham o'zlashtiradilar.

Bugungi kun umumiy o'rta ta'lim maktablarida biologik ta'lim muhim ahamiyatga ega bo'lib, o'quvchilarning ekologik ma'suliyatini shakllantirib, rivojlantirishda asosiy omil sanaladi. O'quvchilarning atrof-muhitga nisbatan xulq atvorining ekologik madaniyatini rivojlantirish va tabiatga ma'suliyatli munosabatni shakllantirishda biologiya fani doirasida, zamonaviy ekologik muammolarni tushunish, o'quvchilarda inson-tabiat munosabatlarida ijodiy munosabatni rivojlantirish, tabiatdagi o'z xatti-harakatlarini tahlil qilish, atrof-muhit holati uchun shaxsiy javobgarlikni rivojlantirish kabi vazifalarni hal qilishga e'tiborni qaratish bugungi kunning dolzarb masalasidir. Bunda o'qituvchining ustun roli o'quvchilarning passiv pozitsiyasini faol pozitsiyaga o'tkazish uchun o'quv jarayonini tashkil etishning zamonaviy yondashuv va usullarini, o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi o'zaro ijobiy munosabatlarni izlashga majbur qiladi. Bu esa o'quvchilarda, bilim olish zarurati kabi quyidagi ijtimoiy adekvat qadriyatlarni shakllantiradi: bilimlarni o'zlashtirish bo'yicha o'qituvchi tomonidan berilgan topshiriqlarni mustaqil tashkil etish qobiliyati, ekologik ta'lim muammolarini hal qilishning eng maqbul usullarini tanlash, ta'lim va tarbiya sifatini rivojlantirish uchun rejalashtirilgan o'quv faoliyatida faol ishtirok etish, o'z-o'zini va tengdoshlarini hurmat qilish. Amaliyot shuni ko'rsatadiki, bunda ekologik ekskursiyalar darslarni to'ldiradigan o'quv ishlarining yordamchi shakli sifatida tanlash ko'pgina omillar bilan belgilanadi, ularning asosiylari maktabning asosiy maqsadli sharoiti va joriy o'quv jarayonining o'ziga xos maqsadlarini o'z ichiga oladi.

Biologiya fanidan o'quv dasturlarini tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, atrof-muhit muammolariga ma'lum darajada e'tibor qaratilgan. 5-sinf dan boshlab, o'quvchilarni

o'simliklar va atrof-muhit o'rtasidagi munosabatlar bilan tanishtirish asosida ekologik tushunchalar tanishtira boshlangan. 7-sinfda tirik organizmlarning xilma-xilligini o'rganish orqali chuqurlashtirilib, 8-sinfda odam organizmi va atrof-muhit omillari o'rtasidagi bog'liqlik asosida to'ldirib borilgan. 9-sinfda organik olam haqida ma'lumotlar asosida hayotning umumiy qonuniyatlari o'rgatila boshlangan. 10-sinf biologiya darsligida, biologiya fan sifatidagi bilimlarni takomillashtirish borasida ekologik ta'lim tarbiyani rivojlantirish mavzularidan tarkib topgan. 11-sinf biologiya darsligi ekologiya va hayot munosabatlarini o'rgatish asosida, o'quvchilarning ekologik ong va ekologik madaniyatini rivojlantirish, fuqarolik jamiyatida ekologik mas'uliyatni tarkib toptirish chora-tadbirlariga e'tibor qaratilgan. Umumiy qilib aytganda, biologiya fani dasturlarida ekologik ta'lim va tarbiyani, organik dunyoning tashkil etilishi va evolyutsiyasi haqidagi bilimlar asosida ma'suliyatli munosabatni va uni himoya qilish bo'yicha faol harakatlarda tayyorgarlikni shakllantirish vazifalarini ilgari suradi.

Bundan ko'rinib turibdiki, tabiat va unga munosabatni o'rganishga yo'naltirilgan maktab fanlari mazmunini tanlash umume'tirof etilgan didaktik va uslubiy tamoyillarni, ekologik ta'lim va tarbiya tamoyillarini, ta'lim maqsadlarini hisobga olgan holda amalga oshirish maqsadga muvofiqdir. Biologiya darslarida ekologik ekskursiyalar tarkibini tanlashda quyidagi umumiy uslubiy mezonlar hamda ekologik ta'lim berish model komponentlariga asoslanildi:

- o'quv materialining o'quv maqsadlarga muvofiqligi;
- biologiya fani doirasida ekologik ekskursiyalarni tashkil etish mavzularini belgilash;
- o'rganilayotgan materialning mazmunini to'liq va aniq ochib berishga imkon beradigan o'qitish usllarini qo'llash asosida mavzu doirasida ma'lumotlarni maktab o'quvchilari tomonidan o'zlashtirilish imkonining mavjudligi;
- aralash model asosida tashkil etiladigan ekskursiyalar mazmunini o'quvchilarga beriladigan topshiriqlar bilan bog'lash;
- o'quv materialidagi ekologik ko'nikma va malakalarni muammolarni amaliy hal qilish asosida rivojlantirish;
- aralash model asosida tashkil etiladigan ekologik ekskursiyalarining mazmunini o'quvchilarning mavjud tajribasi va bilimlarini hisobga olgan holda boyitish.

Ta'lim jarayonida umum qabul qilingan qoidalar asosida biologiya darslarida ekologik ekskursiyalarni tashkil etishda quyidagi tanlov mezonlari shakllantiriladi:

- biologiyani o'qitish maqsadi va umumiy o'rta ta'lim maktabining ijtimoiy buyurtmasini inobatga olish;
- asosiy (bazaviy) va o'zgaruvchan (funksional) o'quv materialini ajaratib ko'rsatish;
- asosiy umumdidaktik tamoyillarga rioya qilish;
- mavzuga oid ma'lumotlarni tizimli va mantiqan qat'iy bayon etish;
- o'qitishda ko'rgazmalilikni ta'minlash;
- nazariya va amaliyot o'rtasidagi bog'liqlikni ko'rsatish;
- hayot bilan aloqadorlikni aks ettirish, shuningdek fanlararo va fan ichidagi aloqalarni tizimlashtirish;

L.F.Keyran tomonidan ishlab chiqilgan o'quv mazmuni qonuniyatlariga asosan biologiya darslarida ekologik ekskursiyalarni tashkil etish mazmuni quyidagicha qayd etiladi:

ta'lim va tarbiyaning birligi:-bunda ekologik ta'lim va tarbiyaning birligi shaxsni o'qitish, tarbiyalash va rivojlantirishning uzluksiz jarayoni bo'lib, u tevarak-atrofdagi ijtimoiy-tabiiy muhitga va insonlar salomatligiga ma'suliyat bilan munosabatda bo'lishni ta'minlaydigan ilmiy va amaliy bilim va ko'nikmalar, qadriyat, xulq-atvor va faoliyat tizimini shakllantirishga qaratilgan. Ekologik ta'lim va tarbiya ta'lim jarayoni o'quv-bilish va ekologik ta'lim maqsadlarining umumiyligi sifatida biologiya fani bo'yicha bilimlarni o'zlashtirishni, atrof-muhit bilan ekologik o'zaro ta'sir qilish qadriyatlari, munosabatlari ko'nikmalarini rivojlantirishga yo'naltiriladi;

o'qitishning mantiqiy shartlanganligi-ekologik ta'lim va tarbiyaning mantiqiy asosiga ekologik bilimlar tizimining modulli tuzilish ahamiyatli sanaladi. Birinchi modul asos bo'lib, yuqori darajada umumlashtirilgan ekologik bilimlar sinteziga tayanadi, o'rganish obyekti sifatida umuman "jamiyat-tabiat" timizi va undan kechadigan jarayonlar olinadi. Ikkinchi modul tabiatdan oqilona foydalanish masalalariga bag'ishlangan bo'lib, muayyan hududdagi ekologik vaziyatni tushunish va uni yaxshilash uchun ekologik jihatdan muvozanatni qarorlar qabul qilish ko'nikmasiga yo'naltiradi. Uchinchi modul amaliy bo'lib, u nazariy bilimlarni amaliyotda qo'llash ko'nikmasini o'zlashtirishga yo'naltiriladi.

Mazmun jihatidan ekologik ekskursiyalar quyidagi yo'nalishlarga ajratiladi:

- mahalliy flora va faunani o'rganish
- ekotizimlar tuzilishini tahlil qilish
- antropogen ta'sirlar va ekologik muammolarni aniqlash
- tabiiy boyliklardan foydalanish va ularni muhofaza qilish choralari
- ekologik ekskursiyalarning shakllari

Biologiya darslarida ekologik ekskursiyalarni tashkil etishda turli shakllardan foydalaniladi. Har bir shakl o'ziga xos maqsad va metodik yondashuvni talab qiladi: Tanishtiruv ekskursiyasi-bu turdagi ekskursiyalar boshlang'ich sinf yoki fan bilan endi tanishayotgan o'quvchilar uchun mo'ljallangan bo'lib, tabiatni umumiy holda kuzatish, o'simlik va hayvonot olami bilan tanishish imkonini beradi. Tematik ekskursiya-ma'lum bir mavzuga bag'ishlanadi (masalan, "Daraxtlar bargining tuzilishi", "Namlikni yaxshi ko'ruvchi o'simliklar"). Bu ekskursiyalarda aniq pedagogik maqsadlar belgilanadi. Kompleks ekskursiya-bunday ekskursiyalar keng ko'lamli bo'lib, bir vaqtning o'zida bir nechta mavzuni o'z ichiga oladi. Masalan, o'rmon ekotizimini o'rganishda flora, fauna, tuproq va iqlim sharoitlari birgalikda tahlil qilinadi. Ekologik monitoring ekskursiyasi-bu shaklda o'quvchilar tabiatdagi o'zgarishlarni muntazam kuzatadilar, harorat, namlik, ifloslanish darajasini o'lchaydilar. Bunda ilmiy-tadqiqot yondashuvi kuchli bo'ladi. Ekologik aksiyalar bilan bog'liq ekskursiyalar-o'quvchilarni faoliyatga jalb etish maqsadida "Toza havo", "Yashil maktab", "O'rmon ekish" kabi amaliy ekologik

aksiyalar bilan bog'langan ekskursiyalar o'tkaziladi. Ekologik ekskursiyalar quyidagi bosqichlarga asoslanadi:

-tayyorlov bosqichi: o'qituvchi ekskursiya yo'nalishini, maqsadini, zarur jihozlar ro'yxatini belgilaydi.

-o'tkazish bosqichi: o'quvchilar guruhlariga bo'linadi, kuzatuv topshiriqlari beriladi, bevosita tabiatda faoliyat olib boriladi.

-tahlil va umumlashtirish bosqichi: ekskursiya natijalari dars jarayonida muhokama qilinadi, yozma va og'zaki hisobotlar tayyorlanadi.

Ekologik ekskursiyalarning ta'limiy va tarbiyaviy ahamiyati shundaki, o'quvchilarning kuzatuvchanligini oshiradi, nazariy bilimlarni amaliyotda mustahkamlaydi, tabiatni asrashga oid ong va madaniyatni shakllantiradi, jamoaviy ishlash, javobgarlik hissin rivojlantiradi, ilmiy-tadqiqot ko'nikmalarini paydo qiladi

Takliflar:

-Ekskursiyalarni muntazam ravishda dars rejalariga kiritish

-Biologiya darslarining yillik ish rejasida har chorakda kamida bir marotaba ekologik ekskursiya tashkil etilishi tavsiya etiladi.

-Mahalliy ekotizimlarga oid maxsus ekskursiya marshrutlari ishlab chiqish

-Har bir maktab yoki ta'lim muassasasi atrofidagi o'rmonzor, daryo bo'ylari, dala va bog' hududlarini o'z ichiga olgan ekskursiya yo'nalishlarini tayyorlashi zarur.

-O'quvchilar uchun dala kundaliklarini joriy etish

-Ekskursiyalar davomida o'quvchilar kuzatuv natijalarini yozib borishlari uchun "Dala kundaligi" yuritilishini joriy qilish taklif etiladi.

-Ota-onalar va jamoatchilikni ekskursiyalarga jalb qilish

-Tabiatni muhofaza qilish va ekologik ongni oshirish uchun ekskursiyalarda ota-onalar va mahalliy ekologlar ishtirokini tashkil etish foydali bo'ladi.

-Innovatsion texnologiyalardan foydalanish

-Ekskursiya jarayonida mobil ilovalar, GPS navigatorlar va ekologik monitoring uchun zamonaviy qurilmalardan foydalanishni tavsiya etamiz.

-Ekologik ekskursiyalarni ilmiy loyihalar bilan bog'lash

-O'quvchilar ekskursiya asosida kichik tadqiqot loyihalarini tayyorlab, o'z natijalarini taqdim etishlari uchun sharoit yaratish kerak.

-Tabiatni muhofaza qilish bo'yicha amaliy aksiyalar tashkil etish

-Ekskursiyalar davomida "toza hudud", "yashil hudud" kabi amaliy aksiyalar o'tkazish va bu orqali o'quvchilarda ijtimoiy faoliyat ko'nikmalarini shakllantirish lozim.

Biologiya darslarida ekologik ekskursiyalarni tashkil etish zamonaviy pedagogik texnologiyalar orasida muhim o'rin tutadi. Ular o'quvchilarni bevosita tabiiy muhit bilan tanishtirish orqali bilimlarini chuqurlashtiradi, ekologik tarbiya berish imkoniyatini kengaytiradi. Biologiya darslarida ekologik ekskursiyalarni tashkil etish o'quvchilarda ekologik ong va tabiatga mas'uliyatli munosabatni shakllantirishda muhim vosita hisoblanadi. Tabiat bag'rida olib borilgan amaliy mashg'ulotlar orqali o'quvchilar biologik

xilma-xillik, tabiiy jarayonlar va inson faoliyatining ekologiyaga ta'sirini bevosita kuzatish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Bunday ekskursiyalar nazariy bilimlarni mustahkamlash, ekologik muammolarni chuqurroq anglash va ularni hal etish yo'llarini izlashga undaydi. Shuningdek, ular o'quvchilarning tabiatga mehr, e'tibor va ehtiyotkorlik bilan yondashish fazilatlarini rivojlantiradi. Shu sababli, biologiya ta'limida ekologik ekskursiyalarni rejalashtirish va samarali tashkil etish muhim pedagogik vazifa sanaladi

ADABIYOTLAR RO'YXATI | СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ | REFERENCES

1. Norkulov O. "Biologiya o'qitish metodikasi", T.: O'qituvchi, 2020.
2. Qodirova M. "Ekologik ta'lim va tarbiya", Samarqand, 2019.
3. Xolmatova N. "Biologiya darslarida amaliy mashg'ulotlar", T.: Fan va texnologiya, 2021.
4. Karimov Sh. "Ekologik ekskursiyalarni tashkil etish asoslari", Andijon, 2022.
5. O'zbekiston Respublikasi Ta'lim vazirligi normativ hujjatlari (www.edu.uz)
6. To'raqulov N. Biologiya o'qitish metodikasi – Toshkent: "O'qituvchi", 2021.
7. Nazarova G. Ekologik ta'lim va tarbiya asoslari – Toshkent: "Fan va texnologiya", 2019.
8. Tursunov A., Karimov S. Ekologiya va tabiatni muhofaza qilish asoslari – Toshkent, 2020.
9. Yo'ldoshev A. O'zbekiston ekologiyasi – Toshkent: "O'zbekiston", 2020.
10. G'ulomova M. Biologiya darslarida ekologik ekskursiyalarni tashkil etish metodikasi – Toshkent, 2022.

MUALLIF HAQIDA MA'LUMOT [ИНФОРМАЦИЯ ОБ АВТОРЕ] [AUTHORS INFO]

✉ **Quldosheva Dilso'z Sunnatovna**, Navoiy viloyati pedagogik mahorat markazi Ta'lim sifatini nazorat qilish bo'limi bosh mutaxassisi, [Кулдошева Дильсуз Суннатовна, Ведущий специалист отдела контроля качества образования Центра педагогического мастерства Навоийской области], [Quldosheva Dilsóz Sunnatovna, Chief Specialist of the Department for Quality Control in Education Navoiy Regional Center for Pedagogical Excellence]; manzil: O'zbekiston, Karmana shahri, Toshkent ko'chasi, 41A-uy [адрес: Узбекистан, ул. Ташкент, 41-А, г. Кармана], [address: Uzbekistan, 41-A, Tashkent st., Karmana city]

Original paper

UMUMIY O'RTA TA'LIM MAKTABLARIDA O'QUVCHILARNING KOMMUNIKATIV QOBILIYATINI RIVOJLANTIRISH PEDAGOGIK ASOSLARI

© L.S. Fayzullayeva¹✉

¹O'zbekiston Finlandiya pedagogika instituti, Samarqand, O'zbekiston

Annotatsiya

KIRISH: ushbu maqolada umumiy o'rta ta'lim maktablarida o'quvchilarning kommunikativ qobiliyatini rivojlantirish pedagogik asoslari tahlil qilingan. Zamonaviy ta'lim jarayonida kommunikativ kompetensiyani shakllantirishning ahamiyati, pedagogik metodlar va ularning o'quvchilarda mustaqil fikrlash, faol muloqot va hamkorlik ko'nikmalarini rivojlantirishdagi roli yoritilgan. Maqolada kommunikativ kompetensiyani rivojlantirish uchun freym texnologiyasi, muammoli ta'lim metodlari, evristik usullar kabi zamonaviy ta'lim vositalaridan foydalanish zarurligi ta'kidlanadi.

MAQSAD: mazkur tadqiqotning asosiy maqsadi – umumiy o'rta ta'lim maktablarida o'quvchilarning kommunikativ (muloqot) qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat qiluvchi pedagogik asoslarni aniqlash, samarali usullar va vositalarni tavsiflab berish hamda bu jarayonni takomillashtirish yo'llarini ilmiy jihatdan asoslab berishdan iborat.

MATERIALLAR VA METODLAR ushbu tadqiqotda o'quvchilarning kommunikativ qobiliyatini rivojlantirishga doir samarali yondashuvlarni aniqlash maqsadida bir nechta ilmiy asoslangan metodlar va materiallardan foydalanildi. Avvalo, nazariy tahlil usuli orqali pedagogika, psixologiya, lingvistika hamda kommunikatsiya sohalariga oid dolzarb ilmiy manbalar chuqur o'rganildi. Bu o'z navbatida mavzuga oid ilmiy-nazariy asoslarni aniqlashga yordam berdi.

Shuningdek, empirik usullar qo'llanilib, umumiy o'rta ta'lim maktablarida o'quvchilarning muloqotga kirishish darajasi real holatda kuzatildi. So'rovnomalar va suhbatlar orqali ularning fikr bildirish, tinglash, savol berish va javob qaytarishdagi faoliyati o'rganildi.

Eksperimental metod doirasida esa ayrim sinflarda kommunikativ o'yinlar, rolli o'yinlar, debatlar va guruhlarda ishlash kabi faol ta'lim usullari asosida maxsus dars mashg'ulotlari tashkil etildi. Bu metod orqali o'quvchilarning muloqotga kirishish qobiliyati, jamoada ishlash ko'nikmalari hamda fikrni erkin ifoda etish darajalari amaliy jihatdan tahlil qilindi.

Oxirida, taqqoslash va umumlashtirish usullari yordamida eksperiment natijalari o'rganilib, an'anaviy va faol metodlar asosidagi yondashuvlar samaradorligi solishtirildi hamda olingan natijalar umumlashtirildi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR: tadqiqot davomida quyidagi muhim jihatlar aniqlandi: O'quvchilarning kommunikativ qobiliyatini rivojlantirishda o'qituvchining muloqot madaniyati, ochiqligi va psixologik yondashuvi katta ahamiyatga ega. Kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishga xizmat qiluvchi mashqlar va interaktiv metodlar (debat, jamoaviy loyiha, rolli o'yin) o'quvchilarda o'z fikrini erkin bayon qilishga, tinglash va tushunishga o'rgatadi. Eksperiment natijalariga ko'ra, darslarda muntazam interaktiv usullarni qo'llagan sinflarda o'quvchilarning o'zaro muloqot darajasi va ijtimoiy faolligi oshdi. O'quvchilarni jamoada ishlashga, fikr almashishga yo'naltirish kommunikativ ko'nikmalarning shakllanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

XULOSA: umumiy o'rta ta'lim maktablarida o'quvchilarning kommunikativ qobiliyatini rivojlantirish pedagogik jarayonning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Bunda quyidagilarga e'tibor qaratish lozim: O'qituvchilarning kommunikativ kompetensiyasini oshirish; Dars jarayonida faol ta'lim metodlarini keng joriy etish; Har bir o'quvchiga o'z fikrini erkin ifoda etish imkonini yaratish; O'quvchilar o'rtasida sog'lom ijtimoiy muhitni shakllantirish. Tadqiqot natijalari ushbu yo'nalishda amaliyotda foydalanish mumkin bo'lgan samarali metodik tavsiyalarni ishlab chiqishga imkon berdi.

Kalit so'zlar: kommunikativ qobiliyat, o'quvchi, pedagogik metodlar, ta'lim texnologiyalari, kompetensiya, muloqot, mustaqil fikrlash.

Iqtibos uchun: Fayzullayeva L.S. Umumiy o'rta ta'lim maktablarida o'quvchilarning kommunikativ qobiliyatini rivojlantirish pedagogik asoslari. // Inter education & global study. 2025, №5. B.230–238.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ КОММУНИКАТИВНЫХ СПОСОБНОСТЕЙ УЧАЩИХСЯ В ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ШКОЛАХ

© Л. С. Файзуллаева¹✉

¹Узбекско-Финского педагогического института, Самарканд, Узбекистан

Аннотация

ВВЕДЕНИЕ: в данной статье анализируются педагогические основы развития коммуникативных способностей учащихся в общеобразовательных школах. Раскрыта значимость формирования коммуникативной компетенции в современном образовательном процессе, рассмотрены педагогические методы, способствующие развитию у школьников навыков самостоятельного мышления, активного общения и сотрудничества. Подчеркивается необходимость использования современных образовательных технологий, таких как фрейм-технология, проблемное обучение, эвристические методы для развития коммуникативной компетентности.

ЦЕЛЬ: основной целью данного исследования является определение педагогических основ, способствующих развитию коммуникативных (речевых) способностей учащихся в общеобразовательных школах, описание эффективных методов и средств, а также научное обоснование путей совершенствования данного процесса.

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ: в исследовании были использованы научно обоснованные методы и материалы. Прежде всего, был проведен теоретический анализ актуальной литературы по педагогике, психологии, лингвистике и коммуникации.

Также применялись эмпирические методы: наблюдение, анкетирование и беседа для выявления уровня коммуникативной активности учащихся. В рамках эксперимента в отдельных классах были организованы занятия с использованием активных методов обучения, таких как коммуникативные игры, ролевые игры, дебаты и работа в группах. В заключение были проведены сравнительный анализ и обобщение полученных результатов с целью оценки эффективности применяемых подходов.

ОБСУЖДЕНИЕ И РЕЗУЛЬТАТЫ: в ходе исследования выявлены следующие важные аспекты: в развитии коммуникативных способностей учащихся большое значение имеют культура общения учителя, его открытость и психологический подход. Интерактивные методы, направленные на развитие коммуникативной компетентности (дебаты, групповые проекты, ролевые игры), способствуют развитию умения выражать свои мысли, слушать и понимать. Результаты эксперимента показали, что в классах, где регулярно применялись интерактивные методы, уровень общения между учащимися и их социальная активность значительно возросли. Направленность на групповую работу и обмен мнениями положительно влияет на формирование коммуникативных навыков.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ: развитие коммуникативных способностей учащихся является важной составной частью педагогического процесса в общеобразовательной школе. Следует обратить внимание на следующие направления:

- Повышение коммуникативной компетентности учителей;
- Широкое внедрение активных методов обучения в учебный процесс;
- Обеспечение возможности каждому ученику свободно выражать свои мысли;
- Формирование здоровой социальной среды в ученическом коллективе.

Результаты исследования позволяют разработать эффективные методические рекомендации, применимые на практике.

Ключевые слова: коммуникативные способности, учащийся, педагогические методы, образовательные технологии, компетентность, общение, самостоятельное мышление.

Для цитирования: Файзуллаева Л. С. Педагогические основы развития коммуникативных способностей учащихся в общеобразовательных школах. // Inter education & global study. 2025, №5. С. 230–238.

PEDAGOGICAL FOUNDATIONS FOR DEVELOPING COMMUNICATIVE SKILLS IN GENERAL SECONDARY SCHOOL STUDENTS

© Lobar S. Fayzullayeva^{1✉}

¹Uzbekistan-Finland Pedagogical Institute, Samarkand, Uzbekistan

Annotation

INTRODUCTION: this article analyzes the pedagogical foundations for developing communicative skills in general secondary school students. It highlights the importance of forming communicative competence in the modern educational process, and explores pedagogical methods that contribute to students' independent thinking, active communication, and collaborative skills. The article emphasizes the need to use modern educational tools such as frame technology, problem-based learning, and heuristic methods for the effective development of communicative competence.

AIM: the main objective of this research is to identify pedagogical foundations that support the development of students' communicative abilities in general secondary education, to describe effective methods and tools, and to scientifically substantiate ways to improve this process.

MATERIALS AND METHODS: this study employed various scientifically grounded methods and materials to determine effective approaches to developing students' communicative skills. First, a theoretical analysis of relevant literature in pedagogy, psychology, linguistics, and communication was conducted. Empirical methods were used to observe students' level of communicative engagement, including surveys and interviews to assess their ability to express ideas, listen, ask questions, and respond. In the experimental phase, selected classes were taught using active learning methods such as communicative games, role-playing, debates, and group activities. Finally, comparative analysis and generalization were applied to evaluate the effectiveness of traditional versus active learning approaches.

DISCUSSION AND RESULTS: the research revealed several key findings: the teacher's communication culture, openness, and psychological approach are critical in developing students' communicative skills. Exercises and interactive methods aimed at fostering communicative competence—such as debates, group projects, and role-playing—help students express their thoughts freely, listen actively, and understand others.

According to the experimental results, the regular use of interactive methods in the classroom led to increased peer communication and social engagement. Encouraging group work and idea exchange had a positive effect on the formation of communicative skills.

CONCLUSION: developing students' communicative skills is an essential component of the pedagogical process in general secondary schools. Special attention should be paid to:

- Enhancing teachers' communicative competence;
- Widely implementing active learning methods in the classroom;

- Providing every student with the opportunity to freely express their thoughts;
 - Creating a healthy social environment among students.
- The study results have made it possible to develop practical, effective methodological recommendations in this field.

Keywords: communicative skills, student, pedagogical methods, educational technologies, competence, communication, independent thinking.

For citation: Lobar S. Fayzullayeva. (2025) 'Pedagogical foundations for developing communicative skills in general secondary school students', Inter education & global study, (5), pp. 230–238. (In Uzbek).

Ta'limda o'quvchilarga har bir fanni qiyin emas balki qiziqarli fan tamoyilida ongli ravishda singdirishimiz hamda turli xil metodlar zamonaviy ta'lim vositalari yordamida dars jarayonini tashkil qilishimiz kerak. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-4312-sonli Qarori " Umumiy o'rta ta'lim tizimini sifat jihatdan yangi bosqichga ko'tarishga oid qo'shimcha chora tadbirlar to'g'risida" qaroridagi muhim jihat shundaki: " O'quvchilarda zamonaviy ko'nikmalarni, mustaqil fikrlash va kommunikativ qobiliyatlarni shakllantirish uchun yangi metodikalar joriy etilishi" ko'zda tutilgan[<https://lex.uz>. 2019 yil.5-mart]. Bundan tashqari O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-6108-sonli Farmoni ya'ni " O'zbekiston Respublikasini 2030-yilgacha rivojlantirish strategiyasi" da " ta'limda o'quvchilarning kreativ va tanqidiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish asosiy ustuvor vazifa sifatida belgilanadi" [<https://lex.uz>. 2020 yil 11-sentyabr]. Umumiy o'rta ta'lim maktablarida kommunikativ kompetensiyalarni qo'llash orqali har bir o'quvchiga ta'sir etib, sinfda munozarali muhokama qilinadigan muhitni yaratishdan iboratdir. Bunda bir qancha metodlardan ham bir vaqtning o'zida foydalanish mumkin. Bularning barchasi kommunikativ kompetensiyalarning qo'llanilishiga olib keladi. O'qituvchi tomonidan yangi mavzu muammo ko'rinishida berilishi mumkin va o'quvchilar oldingi bilimlarga tayanib muammoni hal etishga kirishadilar. Bunda o'qituvchi o'quvchilar fikrini yinglab, ushbu mavzu haqidagi ularni fikrlashlarini, qaysi fikrlari to'g'ri yoki qaysi fikrlari noto'g'riligiga qarab xulosaga ega bo'lishi mumkin. Bugungi kunga kelib, o'qituvchi qanchalik bilimli, malakali bo'lmasin agar u an'anaviy yondashuvda qolib ketgan bo'lsa, ayni vaqtdagi globallashtirish jarayonida uning bu bilimlari albatta kamlik qiladi. Yuldashev J. ning fikriga ko'ra: " Innovatsion ta'lim texnologiyalari o'quvchilarda kreativ fikrlash, mustaqil qaror qabul qilish va zamonaviy kasbiy kompetensiyalarni shakllantirishni maqsad qiladi" [Yuldashev J. Innovatsion pedagogic texnologiyalar. 2018. 280-bet]. Hozirgi davr talablaridan kelib chiqadigan bo'lsak, faol harakat qilishga tayyor, o'quvchilar bilan samarali aloqa o'rnatish muhim hisoblanadi.

An'anaviy va kommunikativ kompetensiyaga tayanib o'tilgan darslarni taqqoslaydigan bo'lsak, kommunikativ kompetensiyaga asoslanib olib borilgan darslar anchagina samarali ekanligini ko'rishimiz mumkin. An'anaviy darslarda ko'proq o'qituvchi faol bo'ladi, o'qituvchi gapiradi, o'quvchilar esa tinglaydi ya'ni o'qituvchi subyekt o'quvchilar

esa obyektga aylanib qolishadi, aynan kommunikativ kompetensiya shu narsani inkor etadi. Bunda o'quvchilarni sust obyektidan faol subyektga aylantirishga xizmat qiladi. Zamonaviy ta'lim tizimi o'quvchilar shaxsini har tomonlama rivojlantirishga qaratilgan bo'lib, turli xil variantlar va aloqa vositalarini o'z ichiga oladi, ular yordamida o'quvchilarning ehtiyojlari va hamkorlik qilish qobiliyatini shakllantirish, samarali o'zaro ta'sir va aloqani rivojlantirish, malakalari amalga oshiriladi. Xususan, Jalilova.S.X, Aripova S. "Pedagogik texnologiyalar va pedagogic mahorat" asarida bu xususida shunday fikr bildirgan: "Ta'limda zamonaviy texnologiyalarning qo'llanilishi o'quvchi va o'qituvchi o'rtasidagi samarali muloqotni shakllantirib, o'quvchilarda mustaqil qaror qabul qilish va faol ishtirokni ta'minlaydi"[Jalilova S.X, Aripova S. Pedagogik texnologiyalar va pedagogic mahorat. 2013. -320-bet].

Muloqot-insonning jamiyat a'zolari sifatida boshqa odamlar bilan o'zaro munosabatlarning o'ziga xos shakli, muloqotda odamlarning ijtimoiy munosabatlarni amalga oshiriladi. O'quvchiga psixologik jihatdan to'g'ri va stuativ tarzda muloqot qilish, muloqotni davom ettirish, sheriklarning reaksiyalarini o'z harakatlarida prognoz qilish, suhbatdoshlarning ongiga ruhiy jihatdan moslashish, muloqotda tashabbusni egallash va ushlab turish, muloqotda psixologik to'siqlarni bartaraf etish. Hissiy jihatdan aloqa holatiga moslashish kerak. Psixologik va jismoniy jihatdan suhbatdoshga moslashish vaziyatni imo ishoralar hatti-harakatlar ritmini ushlab, shunday qilib, tadqiqot muammolari zarur shaxsiyat kommunikativ ko'nikmalarini aniqlash va ularni rivojlantirishdan iborat. Vygotskiy Muloqot borasida shunday fikrlarni bildirgan: "Bolaning psixik rivojlanishi ijtimoiy muloqot jarayonida amalga oshadi. Yaqin rivojlanish zonasi orqali shaxsiy o'sih yuz beradi"[Vygotskiy L.S. Pedagogik Psixologiya. 1991]

Kommunikativlik shunday qobiliyatki, bunda o'qituvchi va o'quvchilar bilan o'zaro to'g'ri muloqot o'rnatish natijasida o'quvchilarda o'ziga nisbatan ishonch hayrixohlik uyg'otadi. Dewey bu borada shunday fikr bildirgan: "Haqiqiy ta'lim- bu tajriba asosida sodir bo'ladigan jarayon bo'lib, u o'quvchilarning shaxsiy faolligini va mustaqilfikrlash qobiliyatini rag'batlantiradi"[Dewey J. Experience and Education. 1938]. O'quvchilarga to'g'ri muomala qilish bolalarga yaqinlasha olish ular bilan pedagogic nuqtayi nazardan juda samarali o'zaro munosabatlar o'rnatish bilish pedagogic qobiliyatni mavjudligidan dalolatdir.

Kommunikativ qobiliyat-bu o'qituvchining tarbiyalanuvchilar bilan aloqa o'rnatish faoliyatni tashkil qilishi uchun zarur bo'lgan bilim, malaka ko'nikma tajribasidir. O'qituvchining kommunikativ qobiliyati pedagogic faoliyat jarayonida shakllanadi.

Kommunikativ qobiliyatni shakllantirishda o'qituvchi muhim rol o'ynaydi. O. Hasanboyeva "Har bir bola o'ziga xos qobiliyat bilan tug'iladi, o'qituvchining vazifasi- ularni erta aniqlab, rivojlantirish uchun individual yondashuvni tanlashdir" [Hasanboyeva O. Kichik yoshdagi o'quvchilarning qobiliyatlarini rivojlantirish.2005]. Muloqot o'quvchilarni munosabatlar va o'zaro ta'sirlarda o'zining egosentrik pozitsiyasini yengib o'tganda, atrofdagi guruhdoshlari pozitsiyasini idrok etish va hisobga olishni, boshqa nuqtayi nazarni hurmat qilishni o'rganganda, suhbatdosh yoki sherikning faoliyatdagi manfaatlarini hisobga olishni nazarda tutadi. Hamkorlikdagi faoliyat sherigi bilan umumiy maqsadga erishish

uchun harakatlarni muvofiqlashtirishga qaratilgan harakatlarni nazarda tutadi. Ya'ni o'quvchilarga guruh-guruh qilib topshiriqlar berilganda albatta sheriklari bilan hamkorlik faoliyati yuzaga kelib, maqsad tomon birga yo'naladi. J. Habermasning fikriga ko'ra: "Muloqot orqali insonlar o'zaro tushunish va hamkorlikni rivojlantiradi. Har qanday ijtimoiy tizimda o'zaro muloqot muhim omil hisoblanadi" [Habermas J. Kommunikativ harakat nazariyasi.2000]

Kommunikativ kompetensiya-bu shaxsning ijtimoiy o'zaro ta'sir jarayonida orttirilgan muloqot qilish qobiliyati. Kommunikativ kompetensiya lingvistik, sotsiolingvistik va pragmatic komponentlarni o'z ichiga oladi. kommunikativ kompetensiya ijtimoiy o'zaro ta'sir jarayonida shakllanadi va nutq faoliyatida amalga oshiriladi. Kompetensiya samarali muloqotni ta'minlaydigan bilim, ko'nikma va malakalar to'plamini o'z ichiga oladi. ushbu turdagi kompetensiya aloqa chuqurligini va doirasini o'zgartirish, aloqa sheriklari tomonidan tushunish va tushunish qobiliyatini o'z ichiga oladi. Blinova L. o'z asarida "Kompetensiyalar tizini o'quvchilarni faqat bilim bilan emas, balki ularni amaliyotda qo'llay olish malakasi bilan ta'minlashga xizmat qiladi" [Blinova.L.F. Kompetensiyalar tizimi ta'lim metodologiyasi. 2007]deb ta'rif bergan.

Ilmiy izlanishlarga ko'ra o'quvchilarning yangi bilimlarni o'zlashtirish qobiliyati turlicha bo'ladi. Bu borada turli xil eksperimentlar o'tkazilgan bo'lib, natijalarga ko'ra 4 turga ajratilgan. Ular quyidagicha:

- 1.Kinestetik
2. Taktik
3. Visual
4. Auditoriya

Visual bu kuzatish orqali ko'rib yangi ma'lumotlarni yaxshi qabul qilish hisoblanadi. Bunday usulda o'rganuvchi o'quvchilarga doskada yozib yangi tushuncha bilimlarni hamda rasm yoki maket shaklida ham ko'rsatib o'tish kerak.

Taktik- bu touching deb ham ataladi. Ingliz adabiyotlarida bu o'rganilayotgan yangi narsani aynan ushlab ko'rib masalan kasr mavzusini o'tayotganimizda ularga ixtiyoriy narsa bersak masalan bu qog'oz yoki qanaqadir meva bo'lishi mumkin , o'z qo'llarida ularning 1-2-qismlarini topish tushuniladi.

Kinestetik- bu o'quvchi ma'ruzani passiv tinglash yoki namoyishni tomosha qilish o'rniga, faol ishtirokchi sifatida biror narsani o'rganish uchu jismoniy faoliyatni afzal ko'radi. Shuning uchun yangi narsalarni o'rganishning eng yaxshi usuli-bu o'zingiz o'rganmoqchi bo'lgan narsalarni o'z qo'llaringiz bilan o'rganishdir.

Auditoriya-orqali o'rganish o'quvchilarning tinglash orqali eng samarali o'rganishni anglatadi. Ular darslik o'qishdan ko'ra ma'ruza tinglashni yoki loyihani qo'lda topish o'rniga ko'rsatmalarni eshitishni afzal ko'rishadi. Misol uchun, visual o'rganuvchi loyihaning namunasini ko'rishni xohlaydi, eshitish diqqatiga ega bo'lgan kishi esa loyiha haqida eshitishni afzal ko'radi.

Umumiy o'rta ta'lim maktablarida o'quvchilarning kommunikativ qobiliyatini rivojlantirish zamonaviy ta'limning dolzarb vazifalaridan biridir. O'quvchilarda samarali

muloqot ko'nikmalarini shakllantirish, ularning mustaqil fikrlash, faol hamkorlik va ijtimoiy muomalaga tayyor bo'lishini ta'minlaydi.

Tadqiqot davomida aniqlanishicha, kommunikativ kompetensiyalarni rivojlantirish o'qituvchilarning zamonaviy pedagogik metodlardan — freym texnologiyasi, muammoli ta'lim metodlari, evristik yondashuvlar va interfaol usullardan faol foydalanishini talab etadi.

Muloqotga asoslangan o'quv jarayonida o'quvchilarning o'z fikrini erkin ifodalashi, boshqa fikrlarga hurmat bilan yondashishi, jamoaviy ishda faol qatnashishi va tanqidiy yondashuvi shakllanadi.

Kommunikativ qobiliyatlarning rivojlanishi natijasida o'quvchilar bilimlarni o'zlashtirish, tahlil qilish, baholash va amaliyotda qo'llashga qodir, zamon talablari darajasida fikrlaydigan yetuk shaxslar sifatida shakllanadi.

Shu boisdan, o'qituvchilar o'z kasbiy mahoratini doimiy oshirib borishlari, zamonaviy ta'lim texnologiyalaridan samarali foydalanishlari va har bir o'quvchining shaxsiy imkoniyatlarini inobatga olgan holda o'qitish metodikasini takomillashtirib borishlari zarur.

ADABIYOTLAR RO'YXATI | СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ | REFERENCES

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-4312-sonli Qarori " Umumiy o'rta ta'lim tizimini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida". 2019 yil 5-mart. <https://lex.uz>
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-6108 son Farmoni " O'zbekiston Respublikasini 2030-yilgacha rivojlantirish strategiyasi". 2020 yil 11-sentabr. <https://lex.uz>
3. Yuldashev J. Innovatsion pedagogic texnologiyalar. Toshkent: Fan. 2018.-B 280
4. Jalilova S.X, Aripova S. Pedagogik texnologiyalar va pedagogic mahorat. Toshkent: Fan va texnologiya. 2013. –B 320
5. Vygotskiy L.S. Pedagogik psixologiya. Moskva: Pedagogika. 1991. –B386
6. Dewey J. Experience and Education. New York:Macmillan Company. 1938. – B91
7. Hasanboyeva O. Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarning qobiliyatlarini rivojlantirish. Toshkent: O'qituvchi. 2005. –B 24
8. Habermas J. The Theory of Communicative Action. Moskva. Ves Mir. 2000. –B 532
9. Blinova L.F . Kompetensiyalar tizimi va ta'lim metodologiyasi. Moskva: Akademiya. 2007. –B312
10. Mingboyev U. Ta'lim texnologiyalari asoslari. Toshkent: TDPU nashriyoti. 2019.

MUALLIF HAQIDA MA'LUMOT [ИНФОРМАЦИЯ ОБ АВТОРЕ] [AUTHORS INFO]

✉ **Fayzullayeva Lobar Saydin qizi**, 1-bosqich magistranti, [Файзуллаева Лобар Саидин кызы, Магистрант 1-го курса], [Lobar S. Fayzullayeva, 1st-year Master's

student]; manzil: O'zbekiston, Samarqand sh., Spitamenshox ko'chasi, 166-uy [адрес: Узбекистан, г. Самарканд, улица Спитаменшох, дом 166.], [address: Uzbekistan, 166, Spitamenshokh st., Samarkand city]

[Tel:+998-93-378-44-48](tel:+998-93-378-44-48)

@mail:lobarfayzullayeva3@gmail.com

Original paper

MADANIYATLARARO KOMMUNIKATSIYADA SALOMLASHISHNING PRAGMATIK ROLINI QIYOSIY TAHLIL QILISH: INGLIZ VA O'ZBEK TILLARI MISOLIDA

© G.S. Zakirova ¹✉

¹Alfraganus Universiteti, Toshkent, O'zbekiston

Annotatsiya

KIRISH: salomlashish birliklari til pragmatikasining muhim komponenti bo'lib, insonlar o'rtasidagi muloqotda ijtimoiy munosabatlarni tartibga soladi. Har bir til va madaniyatda salomlashishning o'ziga xos shakl va ma'noviy yuklamasi mavjud. Ushbu maqolada ingliz va o'zbek tillaridagi salomlashish vositalari madaniyatlararo kommunikatsiya kontekstida qiyosiy tahlil qilinib, ularning kommunikativ va o'quv jarayonidagi ahamiyati yoritiladi.

MAQSAD: ushbu maqola ingliz va o'zbek tillaridagi salomlashish birliklarining pragmatik xususiyatlarini aniqlash, ularni madaniyatlararo kommunikatsiya doirasida qiyosiy tahlil qilish hamda til o'rgatishda ularning amaliy ahamiyatini yoritib berishdan iborat.

MATERIALLAR VA METODLAR: tadqiqotda ingliz va o'zbek tillarida qo'llaniladigan salomlashish birliklari lingvopragmatik nuqtayi nazardan tahlil qilindi. Tadqiqot materiali sifatida autentik matnlar, kundalik muloqot namunalaridan olingan dialoglar, ilmiy manbalar va tilshunoslik bo'yicha adabiyotlar tanlab olindi. Maqolada qiyosiy, deskriptiv va kontekstual tahlil metodlari qo'llanilib, salomlashish birliklarining shakl, vazifa va madaniy kontekstdagi o'rni chuqur tahlil qilindi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR: tadqiqot natijalari ingliz va o'zbek tillarida salomlashish birliklarining shakli va funktsional jihatlari sezilarli darajada farq qilishini ko'rsatdi. Ingliz tilida salomlashish ko'proq neytral va universal bo'lsa, o'zbek tilida salomlashish ijtimoiy maqom, yosh, jins va vaziyatga mos ravishda o'zgaradi. Shuningdek, o'zbek tilida salomlashish ko'pincha duolar va hurmat ifodalari bilan boyitilgan. Bu esa til o'rgatishda madaniyatlararo farqlarni hisobga olish zarurligini ko'rsatadi. Tahlil pragmatik yondashuv orqali til va madaniyat o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni aniqlashga yordam berdi.

XULOSA: ushbu maqolada ingliz va o'zbek tillaridagi salomlashish birliklarining lingvopragmatik xususiyatlari qiyosiy tahlil qilindi. Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, har ikki tilda salomlashish birliklari madaniyat, an'ana va ijtimoiy munosabatlarni aks ettiradi. O'zbek tilida salomlashish ko'proq ijtimoiy rolga ega bo'lib, shaxslararo hurmat va ehtirom ifodalanadi. Ingliz tilida esa salomlashish odatda qisqa, neytral va kontekstdan mustaqil bo'lishi mumkin. Bu farqlar til o'rgatishda va madaniyatlararo muloqotda hisobga olinishi

zarur. Tadqiqot natijalari tilshunoslik va amaliy til o'qitish uchun muhim xulosalarni taqdim etdi.

Kalit so'zlar: salomlashish birliklari, pragmatika, madaniyatlararo kommunikatsiya, qiyosiy tahlil, nutq aktlari, til o'rgatish, ijtimoiy kontekst, ingliz tili, o'zbek tili, tilshunoslik.

Iqtibos uchun: Zakirova G.S. Madaniyatlararo kommunikatsiyada salomlashishning pragmatik rolini qiyosiy tahlil qilish: ingliz va o'zbek tillari misolida. // Inter education & global study. 2025, №5. B.239–246.

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ПРАГМАТИЧЕСКОЙ РОЛИ ПРИВЕТСТВИЙ В МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАЦИИ: НА ПРИМЕРЕ АНГЛИЙСКОГО И УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКОВ

© Г. С. Закирова¹✉

¹Университет Alfraganus, Ташкент, Узбекистан

Аннотация

ВВЕДЕНИЕ: приветственные единицы являются важным компонентом прагматики языка, регулирующим социальные отношения между людьми в процессе общения. В каждом языке и культуре существуют свои уникальные формы приветствий и их семантическая нагрузка. В данной статье проводится сопоставительный анализ приветственных средств в английском и узбекском языках в контексте межкультурной коммуникации, а также освещается их коммуникативное и образовательное значение.

ЦЕЛЬ: цель данной статьи – выявить прагматические особенности приветственных единиц в английском и узбекском языках, провести их сопоставительный анализ в рамках межкультурной коммуникации, а также раскрыть их практическое значение в процессе преподавания языка.

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ: в исследовании проведён прагматический анализ приветственных единиц, используемых в английском и узбекском языках. В качестве материалов использовались аутентичные тексты, диалоги из повседневного общения, научные источники и лингвистическая литература. Применялись сравнительный, дескриптивный и контекстуальный методы анализа, что позволило глубоко изучить формы, функции и культурный контекст приветственных единиц.

ОБСУЖДЕНИЕ И РЕЗУЛЬТАТЫ: результаты исследования показали существенные различия в формальных и функциональных аспектах приветствий в английском и узбекском языках. В английском языке приветствия, как правило, являются нейтральными и универсальными, тогда как в узбекском языке они зависят от социального статуса, возраста, пола и ситуации. Кроме того, в узбекском языке приветствия часто обогащены молитвами и выражениями уважения. Это указывает на необходимость учета культурных различий при обучении языку. Прагматический подход способствовал выявлению тесной взаимосвязи между языком и культурой.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ: в данной статье был проведён сопоставительный анализ лингвопрагматических особенностей приветственных единиц в английском и узбекском языках. Исследование показало, что в обоих языках приветствия отражают культуру, традиции и социальные отношения. В узбекском языке приветствие выполняет более выраженную социальную функцию, передавая уважение и почтение. В английском языке приветствия, как правило, короткие, нейтральные и могут использоваться независимо от контекста. Эти различия необходимо учитывать при преподавании языка и в межкультурной коммуникации. Полученные результаты имеют важное значение для лингвистики и практического преподавания языка.

Ключевые слова: приветственные единицы, прагматика, межкультурная коммуникация, сравнительный анализ, речевые акты, обучение языку, социальный контекст, английский язык, узбекский язык, лингвистика.

Для цитирования: Закирова Г. С. Сравнительный анализ прагматической роли приветствий в межкультурной коммуникации: на примере Английского и Узбекского языков. // Inter education & global study. 2025, №5. С. 239–246.

A COMPARATIVE ANALYSIS OF THE PRAGMATIC ROLE OF GREETINGS IN INTERCULTURAL COMMUNICATION: THE CASE OF ENGLISH AND UZBEK

© Guzal S. Zakirova ¹✉

¹Alfraganus University, Tashkent, Uzbekistan

Annotation

INTRODUCTION: greeting expressions are an important component of language pragmatics and play a vital role in regulating social relations during communication. Each language and culture has its own unique forms of greetings and semantic connotations. This article provides a comparative analysis of greeting expressions in English and Uzbek within the context of intercultural communication and highlights their communicative and educational significance.

AIM: the objective of this article is to identify the pragmatic features of greeting expressions in English and Uzbek, to conduct a comparative analysis within the framework of intercultural communication, and to reveal their practical importance in language teaching.

MATERIALS AND METHODS: the research involved a pragmalinguistic analysis of greeting expressions used in English and Uzbek. The materials included authentic texts, dialogues from everyday conversations, academic sources, and linguistic literature. The comparative, descriptive, and contextual analysis methods were applied to examine the forms, functions, and cultural context of greetings in depth.

DISCUSSION AND RESULTS: the study results revealed significant differences in the form and function of greeting expressions in English and Uzbek. In English, greetings

tend to be more neutral and universal, while in Uzbek they vary depending on social status, age, gender, and the context of the interaction. Moreover, Uzbek greetings are often enriched with prayers and expressions of respect. These findings emphasize the importance of considering cultural differences in language instruction. The pragmatic approach helped to reveal the intrinsic link between language and culture.

CONCLUSION this article conducted a comparative analysis of the linguo-pragmatic characteristics of greeting expressions in English and Uzbek. The study demonstrated that greetings in both languages reflect culture, tradition, and social relationships. In Uzbek, greetings have a more prominent social role, conveying respect and deference. In English, greetings are generally short, neutral, and context-independent. These differences should be considered in language teaching and intercultural communication. The findings provide valuable insights for linguistics and practical language education.

Keywords: greeting expressions, pragmatics, intercultural communication, comparative analysis, speech acts, language teaching, social context, English, Uzbek, linguistics.

For citation: Guzal Sh. Zakirova. (2025) 'A comparative analysis of the pragmatic role of greetings in intercultural communication: the case of English and Uzbek', *Inter education & global study*, (5), pp. 239–246. (In Uzbek).

Tadqiqot davomida salomlashish birliklarining shakliy, semantik va pragmatik jihatlari alohida o'rganildi. Ingliz tilidagi salomlashish shakllari, masalan, *Hello*, *Hi*, *Good morning* kabi iboralar ko'pincha universal va neytral tarzda qo'llaniladi. O'zbek tilida esa salomlashish ko'proq ijtimoiy rolga ega bo'lib, *Assalomu alaykum*, *Yaxshimisiz*, *Salomatmisiz* kabi iboralar vositasida insonlar o'rtasida hurmat ifodalanadi. Bu birliklar muloqot kontekstiga, shaxslararo munosabatlarga va madaniy qadriyatlarga bog'liq tarzda o'zgaradi. Qiyosiy tahlil natijalariga ko'ra, ingliz tilida salomlashish qisqa va rasmiylashmagan bo'lsa, o'zbek tilida bu birliklar ko'proq marosimiy va rasmiy ohangga ega. Shuningdek, har ikki tilda salomlashish kommunikatsiya samaradorligini belgilovchi muhim vosita sifatida namoyon bo'ladi.

Ingliz tilida salomlashish ko'pincha shaxsiy holatlardan mustaqil, zamonaviy jamiyatda soddaligi bilan ajralib turadi. Til foydalanuvchilari o'rtasida yaqinlik darajasidan qat'i nazar, *Hi* yoki *Hello* kabi so'zlar keng qo'llaniladi. Aksincha, o'zbek tilida salomlashish nutqiy etiketti va ijtimoiy odob me'yorlarining ajralmas qismidir. Xususan, keksalar va rahbarlarga murojaat qilishda alohida e'tibor va hurmat aks etgan shakllar tanlanadi. Bu holat o'zbek tilida salomlashishning shunchaki muloqotni boshlash vositasi emas, balki ijtimoiy va madaniy normaga aylanganligini ko'rsatadi.

Tahlil natijalariga ko'ra, ingliz tilidagi salomlashuvlarda ifoda qisqaligi va mustahkam strukturaviy cheklovlar mavjud emas. O'zbek tilida esa salomlashuv ko'pincha chuqur ijtimoiy qadriyatlarga asoslanadi. Masalan, *Assalomu alaykum* iborasi diniy ildizlarga ega

bo'lib, o'zbek jamiyatida hurmat belgisi sifatida chuqur ildiz otgan. Bu ibora nafaqat tinchlik tilashi, balki ijobiy niyat ifodasi sifatida ham tushuniladi.

Tadqiqotda kontekstual farqlar ham alohida tahlil qilindi. Ingliz tilida norasmiy muhitda salomlashish soddaligi bilan farqlansa, rasmiy muhitda bu iboralar *Good morning*, *How do you do?* kabi shakllar bilan almashtiriladi. O'zbek tilida esa ham rasmiy, ham norasmiy holatlarda salomlashuv o'zgacha ohangda bo'ladi. Mahalla, ish joyi yoki oilaviy muhitda ishlatiladigan salomlashishlar har doim shaxslararo ijtimoiy pozitsiyani aks ettiradi.

Shuningdek, nutq aktlari nazariyasiga asoslangan holda salomlashuvning illokutsion kuchi ham tahlil qilindi. Austin va Searle ta'limotlariga ko'ra, har bir salomlashuv iborasi o'ziga xos illokutsion maqsadga ega bo'ladi. Masalan, *Hello* iborasi oddiy aloqa boshlovchi vosita bo'lsa, *Assalomu alaykum* iborasi shaxsiy ehtirom, hurmat, va yaxshi niyat ifodasidir. Bu farqlar esa har bir tilning madaniy kontekstini aks ettiruvchi asosiy belgilaridan biridir.

Salomlashish birliklarining ijtimoiy funksiyasi alohida e'tiborga loyiqdir. O'zbek tilida salomlashish orqali nafaqat insonlar o'rtasidagi aloqa boshlanadi, balki o'zaro hurmat, mehr-muhabbat, va qadrlash singari qadriyatlar ifodalanadi. Ingliz tilida esa bu jihatlari ko'proq noverbal vositalar bilan (masalan, yuz ifodasi, tana tili) uyg'unlashadi. Bu esa til va madaniyat o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni chuqur o'rganishni taqozo etadi.

Shuningdek, o'quvchilar va til o'rganayotganlar uchun ushbu salomlashish birliklarini o'rgatishda madaniyatlararo farqlarni hisobga olish muhimdir. Til o'rganish jarayonida ko'plab grammatik va leksik birliklar yodlanadi, biroq salomlashuv kabi madaniy jihatlari yetarlicha e'tibordan chetda qoladi. Aslida esa, bunday birliklar muloqotni boshlash va ijtimoiy muhitda o'z o'rnini topish uchun zarur bo'lgan eng asosiy vositalardir.

Shuni alohida qayd etish kerakki, salomlashuvdagi farqlar faqat iboralar bilan cheklanmaydi. Intonatsiya, tana tili, masofa, va vaqtni tanlash kabi nutqiy omillar ham bu jarayonda muhim rol o'ynaydi. Masalan, o'zbek madaniyatida salomlashishda ikki qo'lni yurakka qo'yish, boshni egish kabilari odatiy hol bo'lsa, ingliz madaniyatida bu kabi holatlar kam uchraydi. Bu esa til o'rganishda nafaqat tilni, balki uni o'rab turgan madaniy komponentlarni ham chuqur o'rganish zarurligini ta'kidlaydi.

Yana bir muhim jihat — salomlashuvdagi avlodlararo tafovutdir. O'zbek yoshlari orasida qisqartirilgan va inglizcha salomlashuv shakllari, masalan, "Salom", "Hi", "Hey" kabi iboralarning keng tarqalishi, ommaviy madaniyat va raqamli kommunikatsiya vositalarining ta'sirini ko'rsatadi. Shu bilan birga, keksalar orasida to'liq va marosimiy shakllar saqlanib qolmoqda. Bu holat tilning zamonaviylashuvi bilan an'anaviy qadriyatlar o'rtasidagi murakkab munosabatni yoritib beradi.

Tadqiqotda so'zlashuv diskursi, yozma matnlar, o'quv adabiyotlari va ommaviy axborot vositalarida salomlashish birliklari tahlil qilinib, ularning real hayotdagi ifodasi va o'zni aniqlashtirildi. So'zlashuvdagi salomlashuvlar qisqaroq va emotsionalroq bo'lsa, rasmiy yozishmalarda bu birliklar uzoqroq va aniq shakllarda ifodalanadi. Ingliz tilidagi rasmiy xatlarda *Dear Sir/Madam* iborasi salomlashuv o'rnini bosadi, o'zbek tilida esa bu *Hurmatli janob...* yoki *Assalomu alaykum* kabi rasmiy kirishlar bilan amalga oshiriladi.

Shuningdek, o'zbek tilida salomlashish nafaqat kishilarga, balki joylarga, vaziyatlarga nisbatan ham qo'llanilishi mumkin: masalan, "Uyingizga salom!" yoki "Kundan salom!". Bu esa tilning boyligidan, xalq mentalitetining samimiyligidan dalolat beradi. Ingliz tilida bunday holatlar kam uchraydi va ko'proq bevosita shaxsiy aloqa doirasida sodir bo'ladi.

Salomlashuv shakllarining tanlanishi ham ko'plab omillarga bog'liq bo'lib, o'zbek tilida bu ko'proq ijtimoiy maqom, jamoaviy qadriyatlar, shaxslararo masofa bilan belgilanadi. Ingliz tilida esa individualizm tamoyili asosida, salomlashuv ko'proq shaxsiy qulaylik va neytrallikni aks ettiradi. Bu jihatlar har ikki tilning madaniy zamini va ijtimoiy strukturasi haqida chuqur tasavvur beradi.

Til o'rgatishda salomlashish birliklarini faqat leksik birlik sifatida emas, balki madaniyatlararo muomala vositasi sifatida ko'rib chiqish lozim. Chunki, bir tilda odatiy hisoblangan ibora boshqa madaniyatda noqulaylik tug'dirishi mumkin. Masalan, ingliz tilida tanimagan inson bilan *How are you?* deyish odatiy bo'lsa, o'zbek tilida bu ibora chuqur holahvol so'rash sifatida qabul qilinadi va notanish odamdand bu savol ortiqcha tuyilishi mumkin.

Bu kabi farqlarni o'z vaqtida tushunish va tushuntirish nafaqat til o'rgatish jarayonida, balki tarjima amaliyotida ham katta ahamiyatga ega. Xalqaro darajadagi diplomatik muzokaralar, biznes uchrashuvlarida salomlashishning nojo'ya yoki noto'g'ri qo'llanishi kommunikativ xatolarga olib kelishi mumkin. Shu sababli ushbu birliklarning o'rganilishi lingvistik emas, balki sociolingvistik va pragmatik yondashuvlar orqali ham olib borilishi lozim.

Salomlashuvlarning tarixiy ildizlari ham tahlilni boyitadi. O'zbek tilida qadimiy salomlashuv shakllari mavjud bo'lib, ularning ayrimlari bugungi kunda ham faol ishlatilmoqda. Masalan, "Xayrli tong" iborasi qadimiy duolik salomlardan biri bo'lib, baraka va salomatlik tilash ma'nolarini o'z ichiga oladi. Ingliz tilida esa bunday iboralar zamonaviy kontekstlarda moslashgan va qisqargan shaklda qo'llaniladi.

Tadqiqot davomida kuzatilgan yana bir muhim holat — salomlashishning mintaqaviy xususiyatlaridir. O'zbekistonning turli hududlarida salomlashish iborolari ohangi va shakllari farqlanishi mumkin. Masalan, Qashqadaryo yoki Xorazm viloyatlarida salomlashuvda mahalliy dialektlar va urg'ular qo'llaniladi. Bu esa o'z navbatida salomlashuvning tilshunoslik tahlilida hududiy tafovutlar, dialektologik elementlar va sosiomadaniy faktorlarga e'tibor qaratish zarurligini ko'rsatadi.

Ingliz tilida ham salomlashuv shakllari mintaqaviy xususiyatlarga ega bo'lishi mumkin. Masalan, AQSh janubida *Howdy*, *What's up?* kabi norasmiy, mintaqaviy iboralar keng tarqalgan. Buyuk Britaniyada esa *Cheers* yoki *Alright?* kabi iboralar aynan muloqotni boshlash uchun xizmat qiladi. Bu holat shuni ko'rsatadiki, tilning har bir mintaqaviy shakli o'ziga xos salomlashish odatlariga ega bo'lishi mumkin.

Salomlashish bilan bog'liq nutq aktlarining ijtimoiy ahamiyati nafaqat kundalik muloqotda, balki ommaviy axborot vositalarida, siyosiy nutqlarda, rasmiy hujjatlarda ham ko'zga tashlanadi. O'zbekiston rahbarlarining nutqlarida ko'pincha "Assalomu alaykum, hurmatli yurtdoshlar!" shaklidagi muomala uchraydi. Ingliz tilidagi rasmiy chiqishlarda esa

“Ladies and Gentlemen” kabi neytral va jamoaviy shakllar qo'llaniladi. Bu esa salomlashuvning muomalaviy vosita sifatida ijtimoiy semantik yukini ochib beradi.

Tahlillarga ko'ra, ingliz va o'zbek tillarida salomlashish birliklari umumiy kommunikativ vazifani bajarsada, ularning shakli, ohangi, madaniy yuki va kontekstual qo'llanishi keskin farq qiladi. Ingliz tilidagi salomlashuv ko'proq muloqotni tez boshlash va neytral muhitda aloqa o'rnatish vositasi sifatida xizmat qilsa, o'zbek tilidagi salomlashuv marosimiy, ehtiromli va emotsional jihatdan boy bo'lgan nutq aktidir.

Bundan tashqari, til o'rganish jarayonida salomlashish birliklarini kontekst asosida o'rgatish, ularni madaniyatlararo farqlarni tushuntirish vositasi sifatida qo'llash ayni muddaodir. Har bir o'quvchi faqat “Hello” yoki “Assalomu alaykum” so'zini yod olishi emas, balki uni qanday ohangda, kimga, qachon, qayerda ishlatish mumkinligini ham tushunib yetmog'i lozim. Bu esa til o'rganishda pragmatik kompetensiyaning ajralmas qismi hisoblanadi.

Tadqiqot yakunlari shuni ko'rsatadiki, salomlashish birliklari til va madaniyatning uzviy bog'liqligini ochib beruvchi muhim ko'rsatkichlardan biridir. O'zbek tilida salomlashish orqali insoniy qadriyatlar, hurmat, mehr-oqibat ifodalansa, ingliz tilida bu ko'proq kommunikativ zarurat asosida shakllanadi. Har ikki til foydalanuvchilari salomlashuvda o'z madaniyatini ifodalaydi, bu esa til o'rgatishda ham, tarjimada ham yondashuvni ehtiyotkorlik bilan tanlashni talab qiladi.

Shuningdek, zamonaviy kommunikatsiya vositalari, xususan, ijtimoiy tarmoqlar va mobil ilovalarda salomlashish shakllari qisqargan, ba'zan emoji'lar orqali ifodalanadi. Bu esa salomlashuvning texnologik transformatsiyaga uchraganini bildiradi. Masalan, ingliz tilida “Hey 😊” yoki “Hi 🤝” shakllari keng tarqalgan bo'lsa, o'zbek tilida esa “Salom”dan tashqari yurakcha yoki duo belgilaridan foydalanish holatlari uchramoqda.

ADABIYOTLAR RO'YXATI | СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ | REFERENCES

1. Brown P., Levinson S.C. Politeness: Some Universals in Language Usage. Cambridge: Cambridge University Press, 1987. 345 p.
2. Назарова С.Ш. Прагматик таълимда нутқ маданиятини шакллантиришнинг лингвистик асослари. Филология фанлари номзоди диссертацияси. Тошкент: ТДПУ, 2020. 145-бет.
3. Blum-Kulka S., House J., Kasper G. Cross-Cultural Pragmatics: Requests and Apologies. Norwood, NJ: Ablex Publishing Corporation, 1989. 275 p.
4. Тошматова Д. Қ. Инглиз ва ўзбек тилларида мурожаат шаклларининг қиёсий таҳлили. ФарПИ илмий хабарлари. 2021, №3(41). 132–137-бетлар.
5. Crystal D. The Cambridge Encyclopedia of the English Language. 2nd ed. Cambridge: Cambridge University Press, 2003. 488 p.
6. Ўринбоева З.Р. Ҳозирги ўзбек тили: прагматик ёндашув асослари. Самарқанд: СДПИ нашриёти, 2018. 210-бет.

MUALLIF HAQIDA MA'LUMOT [ИНФОРМАЦИЯ ОБ АВТОРЕ] [AUTHORS INFO]

✉ **Zakirova Go'zal Soyibjonovna**, 2-kurs magistrant, [**Закирова Гузал Сойибжоновна**, магистрант 2 курса], [**Zakirova Guzal Soyibjonovna**, 2nd-year Master's student]; manzil: O'zbekiston, Toshkent shahar, Yunusobod tumani, Tiklanish MFY, Yuqori, Karakamish ko'chasi, 2a-uy, 100190, [адрес: Узбекистан, г. Ташкент, Юнусабадский район, Махалля «Тикланиш», улица Каракамыш, дом 2а, Юкори, 100190,], [address: Uzbekistan, Tashkent city, Yunusabad district, Tiklanish neighborhood, Karakamish Street, house 2a, Yukori, 100190,]
gmirzaeva2024@gmail.com.

MUSTAQIL TA'LIM TUSHUNCHASINING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK MOHIYATI VA UNING TA'LIM JARAYONIDAGI AHAMIYATI

© S.X. Daminova¹✉

¹Toshkent kimyo - texnologiya instituti, Toshkent, O'zbekiston

Annotatsiya

KIRISH: zamonaviy ta'lim tizimida o'quvchilarning mustaqil ta'lim olishi va mustaqil fikrlashi davlat siyosatining ustuvor yo'nalishiga aylanmoqda. Yangi kompetensiyaviy yondashuvlar asosida shakllanayotgan ta'lim strategiyasi yosh avlodni erkin fikrlaydigan, ijodkor, bilimni o'zi izlab topadigan shaxs sifatida tarbiyalashga qaratilgan. Xususan, mustaqil ta'lim jarayonini to'g'ri tashkil etish nafaqat bilim olish, balki shaxsiy rivojlanish, ichki motivatsiya va metakognitiv ko'nikmalarni shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Bu esa, o'z navbatida, o'quvchilarning tanqidiy fikrlash va muammoli vaziyatlarni hal etish kompetensiyalarini rivojlantiradi.

MAQSAD: ushbu maqolaning maqsadi – mustaqil ta'limning pedagogik va psixologik mohiyatini ochib berish, uning zamonaviy fizika darslarida qo'llanilish shakllari va metodlarini tahlil qilish hamda raqamli texnologiyalar yordamida o'quvchilarni o'zlashtirishga qanday ijobiy ta'sir ko'rsatishini ilmiy asoslashdan iborat. Tadqiqotda o'quvchilarning mustaqil faoliyatini kuchaytirish orqali ta'lim samaradorligini oshirish imkoniyatlari ko'rib chiqiladi.

MATERIALLAR VA METODLAR: maqolada nazariy-tahliliy yondashuv asosida mavjud ilmiy adabiyotlar, didaktik konsepsiyalar va ilg'or pedagogik tajribalar o'rganildi. Fizika ta'limida mustaqil ishlar, loyiha metodlari, laboratoriya tajribalari, raqamli resurslar (PhET, e-modullar, masofaviy kurslar)ni joriy etish holatlari misollar orqali tahlil qilindi. Tadqiqotlar asosida o'quvchilarning bilimga bo'lgan munosabati va motivatsiyasidagi o'zgarishlar kuzatildi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR: tahlillar shuni ko'rsatadiki, fizika fanida mustaqil ta'lim metodlarini qo'llash orqali o'quvchilarda nafaqat chuqur bilim, balki ilmiy izlanishga qiziqish, tanqidiy va mantiqiy fikrlash, hamkorlikda ishlash ko'nikmalari ham shakllanadi. Avtonomiya va o'z-o'zini boshqarishga asoslangan yondashuvlar o'quvchilarda ichki motivatsiyani kuchaytirib, ularni "bilim oluvchi" emas, balki "bilim yaratuvchi" sifatida rivojlantiradi. Onlayn mustaqil o'qish modellaridan foydalanish esa o'quvchilarni zamonaviy ta'lim muhitiga moslashtiradi va ta'limga bo'lgan yondashuvni tubdan o'zgartiradi.

XULOSA: xulosa qilib aytganda, mustaqil ta'lim o'quvchilarning shaxsiy salohiyatini to'laqonli ro'yobga chiqarishga xizmat qiladi. Ayniqsa, fizika fanida laboratoriya ishlari,

loyiha metodlari va raqamli resurslardan foydalanish orqali o'quvchilar faol va izlanishga moyil bo'lgan shaxs sifatida shakllanadi. Bunday yondashuvlar nafaqat ta'lim sifatini, balki o'quvchilarning o'zlashtirish darajasi va mustaqil ishlash ko'nikmalarini ham sezilarli darajada oshiradi. Shunday ekan, mustaqil ta'limni qo'llash zamonaviy pedagogikaning ajralmas qismi sifatida barcha bosqichlardagi ta'lim jarayoniga joriy qilinishi lozim.

Kalit so'zlar: mustaqil ta'lim, pedagogika, psixologiya, ichki motivatsiya, metakognitiv ko'nikmalar, elektron ta'lim, fizika fanini o'qitish.

Iqtibos uchun: Daminova S.X. Mustaqil ta'lim tushunchasining pedagogik-psixologik mohiyati va uning ta'lim jarayonidagi ahamiyati. // Inter education & global study. 2025, №5. B.247–254.

ПЕДАГОГИКО-ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ СУЩНОСТЬ ПОНЯТИЯ САМОСТОЯТЕЛЬНОГО ОБУЧЕНИЯ И ЕГО ЗНАЧЕНИЕ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ

© С.Х. Даминова ¹✉

¹Ташкентского химико-технологического институт, Ташкент, Узбекистан

Аннотация

ВВЕДЕНИЕ: в современной системе образования самостоятельное обучение и мышление учащихся становится приоритетным направлением государственной политики. Образовательная стратегия, формируемая на основе новых компетентностных подходов, направлена на воспитание свободно мыслящей, креативной личности, самостоятельно ищущей знания. В частности, правильная организация процесса самостоятельного обучения имеет важное значение не только для усвоения знаний, но и для личностного развития, внутренней мотивации и формирования метакогнитивных навыков. Это, в свою очередь, способствует развитию у учащихся критического мышления и компетенций по решению проблемных ситуаций.

ЦЕЛЬ: цель данной статьи – раскрыть педагогическую и психологическую сущность самостоятельного обучения, проанализировать формы и методы его применения на современных уроках физики, а также научно обосновать, как с помощью цифровых технологий можно положительно повлиять на усвоение знаний учащимися. В исследовании рассматриваются возможности повышения эффективности образования за счёт активизации самостоятельной деятельности учащихся.

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ: в статье на основе теоретико-аналитического подхода изучены существующие научные труды, дидактические концепции и передовой педагогический опыт. На конкретных примерах проанализированы случаи внедрения в обучение физике самостоятельных работ, проектных методов, лабораторных экспериментов и цифровых ресурсов (PhET, е-модули,

дистанционные курсы). На основе исследований отслеживались изменения в отношении учащихся к знаниям и в их мотивации.

ОБСУЖДЕНИЕ И РЕЗУЛЬТАТЫ: анализ показывает, что применение методов самостоятельного обучения по физике способствует не только глубокому усвоению знаний, но и формированию интереса к научным исследованиям, критического и логического мышления, навыков совместной работы. Подходы, основанные на автономии и саморегуляции, усиливают внутреннюю мотивацию учащихся и развивают их как «создателей знаний», а не только потребителей. Использование моделей онлайн-обучения способствует адаптации учащихся к современным образовательным условиям и радикально меняет подход к обучению.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ: таким образом, самостоятельное обучение способствует полному раскрытию личного потенциала учащихся. Особенно на уроках физики, где через лабораторные работы, проектные методы и цифровые ресурсы учащиеся формируются как активные и стремящиеся к поиску знаний личности. Такие подходы значительно повышают не только качество образования, но и уровень усвоения и навыков самостоятельной работы учащихся. Следовательно, внедрение самостоятельного обучения должно стать неотъемлемой частью образовательного процесса на всех его этапах.

Ключевые слова: самостоятельное обучение, педагогика, психология, внутренняя мотивация, метакогнитивные навыки, электронное обучение, преподавание физики.

Для цитирования: Даминова С.Х. Педагогико-психологическая сущность понятия самостоятельного обучения и его значение в образовательном процессе. // Inter education & global study. 2025, №5. С. 247–254.

PEDAGOGICAL-PSYCHOLOGICAL ESSENCE OF THE CONCEPT OF INDEPENDENT LEARNING AND ITS SIGNIFICANCE IN THE EDUCATIONAL PROCESS

© Sayyora Kh. Daminova¹✉

¹Tashkent Institute of Chemical Technology, Tashkent, Uzbekistan

Annotation

INTRODUCTION: in the modern education system, students' independent learning and thinking are becoming a priority of state policy. The education strategy being formed based on new competency-based approaches is aimed at raising a generation that thinks freely, is creative, and seeks knowledge independently. In particular, properly organizing the process of independent learning is important not only for acquiring knowledge but also for personal development, internal motivation, and the formation of metacognitive skills. This, in turn, contributes to the development of students' critical thinking and problem-solving competencies.

AIM: the aim of this article is to reveal the pedagogical and psychological essence of independent learning, to analyze the forms and methods of its application in modern physics lessons, and to scientifically substantiate how digital technologies can positively affect students' learning outcomes. The study examines the opportunities to improve the effectiveness of education through enhancing students' independent activity.

MATERIALS AND METHODS: this article, based on a theoretical-analytical approach, studies existing scientific literature, didactic concepts, and advanced pedagogical practices. The implementation of independent tasks, project-based methods, laboratory experiments, and digital resources (PhET, e-modules, distance courses) in physics education is analyzed through examples. The study observed changes in students' attitudes toward knowledge and motivation.

DISCUSSION AND RESULTS: the analysis shows that the use of independent learning methods in physics not only deepens knowledge but also fosters interest in scientific research, critical and logical thinking, and collaboration skills. Approaches based on autonomy and self-regulation enhance students' intrinsic motivation and develop them as "creators of knowledge" rather than mere recipients. The use of online independent learning models helps students adapt to the modern educational environment and fundamentally changes their approach to learning.

CONCLUSION: in conclusion, independent learning helps students fully realize their personal potential. Especially in physics, through laboratory work, project methods, and the use of digital resources, students develop as active and inquisitive individuals. Such approaches significantly increase not only the quality of education but also students' learning performance and independent working skills. Therefore, independent learning should be implemented as an integral part of the educational process at all stages.

Keywords: independent learning, pedagogy, psychology, internal motivation, metacognitive skills, e-learning, teaching physics.

For citation: Sayyora Kh. Daminova. (2025) 'Pedagogical-psychological essence of the concept of independent learning and its significance in the educational process', Inter education & global study, (5), pp. 247–254. (In Uzbek).

O'zbekistonning hozirgi ta'lim strategiyasida o'quvchilarning mustaqil ta'lim olishi va mustaqil fikrlashi muhim o'rin tutmoqda. Ta'limda amalga oshirilayotgan islohotlar va yangi kompetensiyaviy yondashuvlar har bir o'quvchini faolligi yuqori, ijodkor va mustaqil fikrlaydigan shaxs sifatida tarbiyalashni maqsad qilmoqda. Xususan, mamlakatimiz prezidenti ta'kidlaganidek, yosh avlodni erkin fikrlaydigan, yuksak intellektual salohiyatli qilib voyaga yetkazish davlat va jamiyat oldidagi ustuvor vazifalardan biridir [1]. Mazkur vazifani ro'yobga chiqarishda mustaqil ta'lim – ya'ni, o'quvchining o'z bilim faoliyatini mustaqil rejalashtirishi va amalga oshirishi – eng asosiy omillardan sanaladi.

Mustaqil ta'lim tushunchasi ostida o'quvchining dars jarayonidagi faolligini oshiruvchi, ta'limiy muammoni o'zi hal etishga qodir bo'lishini ta'minlovchi jarayon tushuniladi.

Boshqacha aytganda, bu talabani ta'lim olishini o'zi boshqarishi demakdir. Mustaqil ta'lim jarayonida o'quvchi o'z oldiga maqsadlar qo'yadi, zarur manbalarni mustaqil izlaydi, bilimlarni ongli ravishda egallaydi va amaliyotda qo'llaydi. Tadqiqotchilar mustaqil ta'limni "bilimni mustaqil ravishda egallash" hamda ta'lim jarayonini boshqarish va unga javobgarlikni o'z zimmasiga olish qobiliyati sifatida tariflaydilar. Demak, o'quvchi ta'lim jarayonida faqat tayyor bilimlarni oluvchi emas, balki bilimni izlovchi va kashf etuvchi sub'ektga aylanadi. Ilmiy manbalarda ta'kidlanishicha, mustaqil ta'lim talabalarning nazariy bilimlarini mustahkamlash, mavzuni chuqurroq tushunish qobiliyatini maksimal darajada oshirish va dunyoqarashini kengaytirishga xizmat qiladi. Shu jihatdan, mustaqil ta'lim zamonaviy ta'lim jarayonining ajralmas qismiga aylangan bo'lib, uning pedagogik va psixologik mohiyatini chuqur o'rganish dolzarb ahamiyat kasb etadi [2].

Mustaqil ta'limning pedagogik-psixologik mohiyati. Mustaqil ta'lim tushunchasi pedagogika va psixologiya sohalarida keng tadqiq etilgan bo'lib, uning mohiyati o'quvchining bilishga bo'lgan ichki ehtiyoji va faolligini rag'batlantirishga qaratilgan. Ilmiy-nazariy manbalarda qayd etilishicha, qadimiy faylasuflar (Aflotun, Aristotel) va Sharq mutafakkirlari (Farobiy, Ibn Sino va b.) ham ta'lim jarayonida shogirdning aqliy faolligini oshirish, mustaqil izlanish va o'z-o'zini anglashni muhim deb bilishgan. Masalan, Al-Farobiyning ta'lim haqidagi qarashlarida bilimni egallash jarayoni faqat ustozga bog'liq bo'lmay, shogirdning shaxsiy sa'y-harakati va mushohadasiga tayanishi ta'kidlanadi. Ular nazarda tutishicha, o'zlashtirilgan bilim inson tafakkurida mustaqil tahlil qilinib, amaliy faoliyatda qo'llanilgandagina chinakam samara beradi [2].

Zamonaviy pedagogik talqinda mustaqil ta'lim shaxsga yo'naltirilgan ta'lim prinsipi bilan uzviy bog'liq. Pedagogik nuqtai nazardan, mustaqil ta'lim o'quvchining faolligiga tayangan holda, uning individual xususiyatlarini hisobga olib o'qitishni nazarda tutadi. O'qituvchi bu jarayonda rahbar-murabbiy (facilitator) rolini bajaradi – ya'ni, o'quvchini yo'naltiradi, motivatsiya beradi, ammo bilimni tayyor holda bermaydi. Mustaqil ta'limning didaktik mohiyati shundaki, unda o'quvchi bilim egallash bilan birga, bilim va ko'nikmalarni shakllantirishning usullarini ham mustaqil ravishda anglab oladi va ular ustida ishlaydi. Tadqiqotlar tahliliga ko'ra, mustaqil o'quv faoliyati shunday ta'lim shakli, unda bilim olish bilan bir qatorda talabani malaka va ko'nikmalarni mustaqil ravishda shakllantirishi ta'minlanadi. Demak, mustaqil ta'lim – bu o'quvchining o'z-o'zini rivojlantirish faoliyati bo'lib, uning davomida o'quvchi o'z ustida ishlash, o'z bilim jarayonini boshqarish va nazorat qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi [3].

Mustaqil ta'limning psixologik mohiyati o'quvchining ichki motivatsiyasi va shaxsiy o'sishi bilan bog'liq. Psixologik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, o'quvchilarga mustaqillik berilib, ularning tanlov va qarorlariga hurmat bilan yondashilganida, ularda ichki qiziqish ortadi, ta'limdan rohatlanish hissi kuchayadi va bilim olishga bo'lgan xavotir kamayadi. Masalan, fizikadan kurs tinglovchilari orasida o'tkazilgan bir tadqiqot natijasida, o'qituvchi tomonidan avtonomiya qo'llab-quvvatlanishi (talabalarga mustaqil ishlash imkonining berilishi) ularning fizika faniga qiziqishini oshirib, darsdan tashvishini kamaytirgani aniqlangan. Shu bilan birga, o'quvchilar bilim olish sabablarini "kerak bo'lgani uchun"

emas, balki “o‘zlari istagani uchun” deb ko‘rsata boshlaganlar – bu esa ichki motivatsiyaning shakllanganidan dalolatdir. Natijada mustaqil ta‘lim oluvchilarning akademik natijalari ham yaxshilanganligi kuzatilgan. Shunday qilib, mustaqil ta‘lim psixologik jihatdan o‘quvchida o‘z-o‘ziga ishonch (self-efficacy) va ichki motivatsiyani kuchaytiradi, bu esa ta‘lim jarayonining samaradorligini oshiradi. Bundan tashqari, mustaqil ta‘lim jarayonida o‘quvchining metakognitiv qobiliyatlari – o‘z o‘qish faoliyatini rejalashtirish, nazorat qilish va baholash ko‘nikmalari – shakllanadi. Bu ko‘nikmalar keyinchalik umrboqiy ta‘lim (lifelong learning) uchun zamin yaratadi [4].

Ta‘kidlash joizki, mustaqil ta‘lim umrboqiy ta‘lim konsepsiyasi bilan hamohangdir. Bugungi tez o‘zgaruvchan davrda insonning mustaqil ravishda yangi bilim va ko‘nikmalarni egallay olishi jamiyat taraqqiyoti uchun muhimdir. Mustaqil o‘qishga o‘rgangan o‘quvchi kelgusida ham o‘z malakasini oshirish, yangi texnologiyalarni mustaqil o‘zlashtirish, kasbiy va shaxsiy rivojlanishda doimiy izlanishda bo‘lish kabi fazilatlariga ega bo‘ladi. Shu bois, ta‘lim jarayonida mustaqil ta‘limga o‘rgatish – barkamol va raqobatbardosh kadrlar tayyorlashning asosiy shartlaridan biri hisoblanadi.

Fizika darslarida mustaqil ta‘lim va zamonaviy texnologiyalar. Mustaqil ta‘limning afzalliklari ayniqsa fizika fanini o‘qitishda yaqqol namoyon bo‘ladi. Fizika – bu tabiat qonunlarini o‘rganadigan, ko‘pincha eksperiment va amaliy mashg‘ulotlarga tayanuvchi fandir. Fizika darslarida o‘quvchilarning mustaqil faoliyatini tashkil etish ularning fanni chuqurroq tushunishiga, qiziqishining ortishiga va ilmiy-tadqiqot ko‘nikmalarining shakllanishiga zamin yaratadi. Quyida fizika ta‘limida mustaqil ta‘limni amalga oshirishning ayrim shakl va usullari keltirilgan:

Mustaqil laboratoriya tajribalari: O‘quvchilarga sodda fizika tajribalarini mustaqil rejalashtirish va o‘tkazish topshirig‘i beriladi. Masalan, jismning zichligini aniqlash, elektr zanjirini yig‘ish kabi laboratoriya ishlarini o‘quvchilar o‘qituvchi maslahatlari bilan o‘zlari bajaradilar. Natijada ular kuzatish, tajriba o‘tkazish va xulosa chiqarish ko‘nikmalarini mustaqil egallaydilar.

Muammoli masalalar yechish: Fizikadan murakkab masalalarni yoki hayotiy muammoli vaziyatlarni mustaqil hal etish o‘quvchilarning mantiqiy fikrlashi va ijodkorligini rivojlantiradi. O‘qituvchi masalani qo‘yadi, yechim usulini tayyor holda bermaydi, balki o‘quvchilarni yo‘naltiradi. O‘quvchilar kichik guruhlarda yoki yakka tartibda muammoni tahlil qilib, kerakli formulalar va qonuniyatlarni qo‘llagan holda yechim topishga intiladilar. Bunda hamkorlikda o‘qish va o‘zaro o‘rgatish elementlari ham namoyon bo‘lishi mumkin, chunki guruhiiy mustaqil ishda kuchli o‘quvchilar boshqalarga ko‘maklashadi.

Loyiha metodi va tadqiqot ishlari: O‘quvchilarga ma‘lum bir fizika mavzusi bo‘yicha kichik loyiha yoki tadqiqot ishi beriladi. Masalan, “Quyosh panellari va fotoelektr effekt”, “Arximed qonunining kundalik hayotdagi namoyon bo‘lishi” kabi mavzularda loyiha tayyorlash topshirilishi mumkin. O‘quvchilar mustaqil ravishda ma‘lumot to‘playdi, tajribalar o‘tkazadi, natijalarni tahlil qiladi va xulosalarini taqdim etadi. Bunday loyiha faoliyati o‘quvchilarda ilmiy izlanish usullarini o‘rgatib, ularning mustaqil ishlash malakasini oshiradi.

Raqamli texnologiyalar va masofaviy ta'lim: Bugungi kunda fizika ta'limida turli elektron resurslar va texnologiyalar mustaqil ta'limni qo'llab-quvvatlamoda. Masalan, onlayn ta'lim platformalari, elektron darsliklar va masofaviy kurslar o'quvchilarga sinfdan tashqari vaqtda ham fizika bo'yicha mustaqil o'qish imkonini bermoqda. Interaktiv simulyatorlar (masalan, PhET simulatsiyalari) yordamida o'quvchilar turli fizika hodisalarini virtual tajribada mustaqil o'rganishlari mumkin. E-jarayonli modul (e-module) lar – elektron o'quv modul va darsliklar – mustaqil ta'lim uchun juda qulay vositadir. Tadqiqotlarga ko'ra, elektron modul shaklidagi o'quv resurslari o'quvchilarga istalgan vaqtda va istalgan joyda o'qish imkonini berib, ularning vaqtni samarali foydalanishiga yordam beradi, o'qishga bo'lgan motivatsiyasini oshiradi va eng muhimi, o'quvchilarga mustaqil ravishda bilim olish uchun keng imkoniyat yaratadi. E-modullar orqali taqdim etiladigan materiallar o'quvchining individual sur'atida o'zlashtirilishi, ko'rgazmali animatsiyalar va multimedia elementlari esa mavzuni tushunishni osonlashtirishi kuzatilgan. Shu bilan birga, bunday elektron resurslar o'quvchilarda axborot manbalaridan oqilona foydalanish, mustaqil izlanish va turli manbalarni taqqoslab tahlil qilish ko'nikmasini ham shakllantiradi [5].

Yuqorida keltirilgan metod va vositalar fizika darslarida o'quvchi faolligini oshirishga xizmat qiladi. Mustaqil ta'limni qo'llash natijasida oddiy ma'ruza yoki darsga nisbatan o'quvchilar o'zlarini darsning "egasi"dek his eta boshlaydilar, ya'ni ular topilgan yechim yoki olingan natijalarni shaxsiy yutug'i sifatida qabul qiladi. Bu esa ularda ta'limga nisbatan ijobiy munosabat va qiziqish uyg'otadi. So'nggi yillarda olib borilgan tadqiqotlar natijasi ham mustaqil ta'lim yondashuvlari kutilgan natijani berishini tasdiqlamoqda. Xususan, onlayn fizika kurslarida Physics Independent Learning model (PIL modeli) dan foydalanish talabalar mustaqil o'qish ko'nikmasi va tanqidiy tafakkurini sezilarli darajada oshirganligi aniqlangan. Ushbu yondashuv talabalarga muayyan mavzuni mustaqil o'zlashtirish uchun ketma-ket vazifalar va onlayn ko'rsatmalar berib borishni nazarda tutadi. Natijada, avval mustaqil ishlashga qiynaluvchi talabalar ham bosqichma-bosqich o'z-o'zini o'qitish kompetensiyasini rivojlantirgan va yakunda ularning fizika fanidan erishgan natijalari an'anaviy usulda o'qigan tengdoshlariga qaraganda yuqori bo'lgan. Demak, mustaqil ta'lim metodlarini joriy etish nafaqat o'quvchilarning faolligi va qiziqishini oshiradi, balki ularning bilim sifati hamda yuqori darajadagi ko'nikmalar (tanqidiy fikrlash, muammoni hal etish)ini rivojlantirishga yordam beradi [6].

Fizika fanini o'qitishda mustaqil ta'lim texnologiyalarini qo'llash o'quvchilarning fanga qiziqishini orttirib, ularning mavzuni chuqurroq tushunishiga xizmat qilishi ushbu maqolada tahlil qilingan misollarda yaqqol ko'rinadi. O'quvchilarning mustaqil laboratoriya ishlari, loyihalar va interaktiv mashg'ulotlardagi ishtiroki ularning bilim olish jarayonini yanada mazmunli va qiziqarli qiladi. Pedagogik-psixologik nuqtai nazardan, mustaqil ta'limning joriy etilishi o'quv jarayonini faollashtirib, "o'rgatuvchi" emas, "o'rganuvchi" markazli muhitni yaratadi. Bu muhitda o'quvchining shaxsiy intilishi va izlanishi bosh harakatlantiruvchi kuch bo'lib, o'qituvchining roli yo'naltiruvchi va rag'batlantiruvchi sifatida namoyon bo'ladi. Xulosa o'rnida aytish mumkinki, mustaqil ta'limni rivojlantirish – kelajakda raqobatbardosh, mustaqil fikrlovchi va ijodkor yosh avlodni tarbiyalashning asosiy omillaridan biridir.

ADABIYOTLAR RO'YXATI | СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ | REFERENCES

1. Иминахунова, И.Х. Психологик ва педагогик адабиётларда талабаларнинг мустақил таълим фаолиятини ривожлантириш / И.Х. Иминахунова // Общество и инновации (Жамият ва инновациялар). – 2023. – № 4 (7/S). – С. 250–254.
2. Smith, R.C. Learner autonomy (Key concept in ELT) / R.C. Smith // ELT Journal. – 2008. – Vol. 62, № 4. – P. 365–397.
3. Баликаева, М.Б. Развитие самообразования студентов вуза в условиях реализации компетентного подхода: дис. ... канд. пед. наук / М.Б. Баликаева. – Ташкент, 2007. – 148 с.
4. Hall, N. Instructors' support of student autonomy in an introductory physics course / N. Hall, D. Webb // Physical Review Special Topics – Physics Education Research. – 2014. – Vol. 10, № 2. – Article 020116.
5. Pandiangan, P. The Power of the Physics Independent Learning Model Instrument in Online Tutorials to Enhance Independent Learning Skills and Critical Thinking Skills / P. Pandiangan // Advances in Social Sciences Research Journal. – 2023. – Vol. 10, № 4. – P. 269–287.
6. Asfiya, N. Development of e-Module for Independent Learning of Physics Material Based on Independent Curriculum / N. Asfiya, P. Razi, Hidayati, S.Y. Sari // International Journal of Information and Education Technology. – 2024. – Vol. 14, № 5. – P. 761–769.

MUALLIF HAQIDA MA'LUMOT [ИНФОРМАЦИЯ ОБ АВТОРЕ] [AUTHORS INFO]

✉ **Daminova Sayyora Xursandovna**, o'qituvchi, [Даминова Сайёра Хурсандовна, Преподаватель], [Daminova Sayyora Khursandovna, Teacher]; manzil: O'zbekiston, Navoiy shoh ko'chasi 32, Toshkent, [адрес: Узбекистан, г. Ташкент, улица Навои, дом 32], [address: Uzbekistan, 32 Navoiy Avenue, Tashkent]

Original paper

KOMPETENSIYAVIY YONDASHUV ASOSIDA OLIY TA'LIM MUASSASALARIDA INGLIZ TILINI O'QITISH METODIKASI

© Z. X. Kabulova¹✉

¹M.Auvezov nomidagi Janubiy Qozog'iston universiteti notijorat aksiyadorlik jamiyatining Chirchiq shahridagi O'zbekiston Respublikasi filiali, Chirchiq, O'zbekiston

Annotatsiya

KIRISH: bugungi global integratsiya va axborot texnologiyalari asrida xorijiy tillarni o'rganishga bo'lgan ehtiyoj, xususan, ingliz tiliga talab sezilarli darajada ortib bormoqda. Ayniqsa, oliy ta'lim tizimida talabalarni xalqaro mehnat bozoriga moslashtirish, ularning kasbiy salohiyatini oshirish uchun kompetensiyaviy yondashuv asosida til o'rgatish zamonaviy pedagogikaning ustuvor yo'nalishiga aylangan. Bu yondashuv o'quvchi shaxsini markazga qo'ygan holda, uning bilim, ko'nikma va malakalarini real hayotiy vaziyatlarda qo'llay olish qobiliyatini shakllantirishga yo'naltiriladi.

MAQSAD: ushbu maqolaning maqsadi – oliy ta'lim muassasalarida ingliz tilini o'qitishda kompetensiyaviy yondashuv asosida og'zaki va yozma ko'nikmalarni shakllantirish metodikasini tahlil qilish, xalqaro tajriba va mahalliy amaliyot asosida samarali usullarni aniqlash hamda ularni ta'lim jarayoniga tatbiq etish bo'yicha takliflar ishlab chiqishdir.

MATERIALLAR VA METODLAR: tadqiqot jarayonida ilmiy maqolalar, ta'lim standartlari, xalqaro til o'rgatish tajribalari va amaliy dasturlar tahlil qilindi. Metod sifatida komparativ tahlil, deskriptiv statistik va kontent-analiz usullari qo'llanildi. Oliy ta'limda ingliz tilini o'qitishga oid mahalliy tajribalar xalqaro metodlar bilan taqqoslanib, samarali yondashuvlar aniqlab chiqildi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR: tadqiqot natijalariga ko'ra, ingliz tilini o'qitishda kommunikativ, madaniy, axborot-kommunikatsion va kasbiy kompetensiyalarni shakllantirish dolzarb hisoblanadi. Bunday kompetensiyalarni rivojlantirishda rol o'yinlari, debatlar, loyihaviy ishlar, "case-study" va "blended learning" kabi interaktiv metodlar ayniqsa samarali ekanini tasdiqlandi. Talabaga yo'naltirilgan va reflektiv yondashuv asosida tashkil etilgan darslar til o'rganish motivatsiyasini oshirib, natijadorlikni sezilarli darajada yaxshilaydi.

XULOSA: kompetensiyaviy yondashuv asosida ingliz tilini o'qitish metodikasi ta'lim sifatini oshirishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Bu yondashuv orqali talabalarda nafaqat til ko'nikmalari, balki kasbiy va madaniy kompetensiyalar ham shakllanadi. Oliy ta'limda bu modelni amaliyotga tatbiq etish orqali global mehnat bozorida raqobatbardosh mutaxassislarni tayyorlash mumkin.

Kalit so'zlar: kollaborativ, til sathlari, og'zaki nutq, yozma nutq, ko'nikma, kompetensiya, asosiatsiya, kommunikativ ko'nikma, kasbiy kompetensiya.

Iqtibos uchun: Kabulova Z. X. Kompetensiyaviy yondashuv asosida oliy ta'lim muassasalarida ingliz tilini o'qitish metodikasi. // Inter education & global study. 2025, №5. B.255–260.

МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ НА ОСНОВЕ КОМПЕТЕНТНОСТНОГО ПОДХОДА

© З.Х. Кабулова^{1✉}

¹Чирчикского филиала Республики Узбекистан Некоммерческого акционерного общества Южно-Казахстанского университета им. М. Ауэзова, Чирчик, Узбекистан

Аннотация

ВВЕДЕНИЕ: в эпоху глобальной интеграции и информационных технологий потребность в изучении иностранных языков, особенно английского, значительно возрастает. Особенно в системе высшего образования преподавание языка на основе компетентностного подхода с целью адаптации студентов к международному рынку труда и повышения их профессионального потенциала стало приоритетным направлением современной педагогики. Этот подход сосредотачивается на личности обучающегося и направлен на развитие его способности применять знания, умения и навыки в реальных жизненных ситуациях.

ЦЕЛЬ: цель данной статьи — проанализировать методику формирования устных и письменных навыков на основе компетентностного подхода в преподавании английского языка в высших учебных заведениях, определить эффективные методы на основе международного опыта и местной практики, а также разработать предложения по их внедрению в образовательный процесс.

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ: в ходе исследования были проанализированы научные статьи, образовательные стандарты, международный опыт преподавания иностранных языков и практические программы. В качестве методов использовались сравнительный анализ, описательная статистика и контент-анализ. Опыт преподавания английского языка в высших учебных заведениях Узбекистана был сопоставлен с международными методиками, и выявлены эффективные подходы.

ОБСУЖДЕНИЕ И РЕЗУЛЬТАТЫ: результаты исследования показали, что при обучении английскому языку актуально формирование коммуникативной, культурной, информационно-коммуникационной и профессиональной компетенций. Подтверждено, что такие интерактивные методы, как ролевые игры, дебаты, проектные работы, кейс-стади и смешанное обучение (blended learning) являются особенно эффективными. Занятия, организованные на основе

студентоориентированного и рефлексивного подхода, значительно повышают мотивацию к изучению языка и улучшают результаты обучения.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ: методика преподавания английского языка на основе компетентностного подхода является важным фактором повышения качества образования. Благодаря такому подходу у студентов формируются не только языковые навыки, но и профессиональные и культурные компетенции. Внедрение этой модели в систему высшего образования способствует подготовке конкурентоспособных специалистов на глобальном рынке труда.

Ключевые слова: коллаборативность, языковые уровни, устная речь, письменная речь, навык, компетенция, ассоциация, коммуникативные навыки, профессиональная компетенция.

Для цитирования: Кабулова З.Х. Методика преподавания английского языка в высших учебных заведениях на основе компетентностного подхода. // Inter education & global study. 2025, №5. С. 255–260.

TEACHING METHODOLOGY OF ENGLISH IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS BASED ON A COMPETENCY-BASED APPROACH

© Zulfiya Kh. Kabulova ¹✉

¹ Chirchiq Branch of the Republic of Uzbekistan, M. Auezov South Kazakhstan University, Non-commercial Joint-Stock Company, Chirchiq, Uzbekistan

Annotation

INTRODUCTION: in today's era of global integration and information technologies, the demand for learning foreign languages, especially English, is increasing significantly. In higher education in particular, teaching languages based on a competency-based approach—aimed at aligning students with the international labor market and enhancing their professional potential—has become a priority in modern pedagogy. This approach centers on the learner and is aimed at developing the ability to apply knowledge, skills, and abilities in real-life contexts.

AIM: the aim of this article is to analyze the methodology for developing oral and written skills based on a competency-based approach in teaching English in higher education institutions, to identify effective methods based on international experience and local practices, and to propose their integration into the educational process.

MATERIALS AND METHODS: the research involved analysis of scientific articles, educational standards, international language teaching practices, and applied programs. Methods used included comparative analysis, descriptive statistics, and content analysis. Local experiences in English language teaching in higher education were compared with international methods to identify effective approaches.

DISCUSSION AND RESULTS: the results of the study show that forming communicative, cultural, information-communication, and professional competencies is

highly relevant in English language teaching. Interactive methods such as role-plays, debates, project-based tasks, case studies, and blended learning were confirmed to be especially effective. Lessons organized using learner-centered and reflective approaches significantly increase students' motivation to learn languages and improve overall learning outcomes.

CONCLUSION: the methodology of teaching English based on a competency-based approach serves as an important factor in improving the quality of education. Through this approach, students develop not only language skills but also professional and cultural competencies. Implementing this model in higher education enables the training of competitive specialists for the global labor market.

Key words: collaborative, language levels, oral speech, written speech, skill, competence, association, communicative skill, professional competence.

For citation: Zulfiya Kh. Kabulova. (2025) 'Teaching methodology of english in higher education institutions based on a competency-based approach', Inter education & global study, (5), pp. 255–260. (In Uzbek).

Global integratsiya jarayonlari va axborot texnologiyalarining keng rivojlanishi sharoitida xorijiy tillarni, xususan, ingliz tilini o'rganishga bo'lgan ehtiyoj tobora ortib bormoqda. Oliy ta'lim tizimida bu ehtiyojga javoban kompetensiyaviy yondashuv asosida ta'lim jarayonlarini tashkil etish dolzarb masalaga aylangan.

Kompetensiyaviy yondashuv – bu bilimlar, ko'nikmalar va malakalar asosida shakllanadigan, real hayotiy vaziyatlarda samarali faoliyat yuritish imkonini beruvchi kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishga yo'naltirilgan yondashuvdir. Bu modelda ta'lim jarayonining markazida talaba turadi, u faqat bilim oluvchi emas, balki faol ishtirokchi, yaratuvchi shaxs sifatida qaraladi.

"Kompetentlik – biror soha bo'yicha chuqur bilimga ega bo'lgan va shu sababli fikri salmoqli, ishonchli bo'lgan kishining sifati" deb ta'riflanadi. Ilmiy ishlarni tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, kompetensiyaning asosiy turlari quyidagicha: tayanch va maxsus kompetensiya. Tayanch professional kompetensiya maxsus kompetensiyaga nisbatan asosiy hisoblanadi va professional ta'lim muassasasining ta'lim jarayonida shakllantirish uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Strukturaviy jihatdan tayanch kompetensiya ikki kichik guruhga bo'linadi: Kalit va umumiy kasbiy kompetensiya.

"Kompetensiya" va "konsepsiya" tushunchalari o'z mazmuni va mohiyatiga ko'ra qadim zamonlardan beri mavjud bo'lib, Alisher Navoiy, Abu Nasr Forobiy hamda Abu Rayxon Beruniy kabi mutafakkirlar ilm olish, kamolot, mansab sirlari haqida bir qancha fikrlar bildirgan. Mahmud Koshg'ariy "Devoni lug'atit turk" asarida "Olim va ziyolilar so'zini ezgulik ila tingla. Ilm va hunar o'rgan, amal qil". Abu Rayhon Beruniy "Maqsadimiz o'quvchini zeriktirmaslik. Biror narsani qayta-qayta o'qish zerikarli va charchatadi. Agar talaba bir masaladan ikkinchisiga o'tsa, bu turli bog'larda yurishga o'xshaydi. Bir bog' o'tishi bilan boshqa bog' boshlanadi. Ularning barchasini ko'rish va tomosha qilishni xohlaydi. Har

bir yangi narsa qiziqarlidir” deb yozgan edi, bugungi kunda bu fikrlar zamonga moslashtirilgan yangi talqinda ifodalangan. Kompetentsiya va kompetentsiya tushunchalariga to'xtalib, eng avvalo bu tushunchalarga berilgan ta'riflarni tahlil qilish zarur.

Oliy ta'limda ingliz tilini o'qitishda kompetensiyaviy yondashuvning qo'llanilishi

Oliy ta'lim muassasalarida ingliz tilini o'qitish jarayonida quyidagi kompetensiyalarni shakllantirish maqsadga muvofiq:

- Kommunikativ kompetentsiya – og'zaki va yozma nutqda erkin muloqot qila olish qobiliyati;

- Madaniy kompetentsiya – ingliz tilida so'zlashuvchi mamlakatlar madaniyatini tushunish;

- Axborot-kommunikatsion kompetentsiya – raqamli vositalardan foydalana olish;

- Kasbiy kompetentsiya – soha doirasida ingliz tilidan foydalanish. Bu kompetensiyalarni rivojlantirish uchun interaktiv metodlar, masalan, rol o'yinlari, debatalar, loyihaviy ishlar, klasterlar, case-study va blended learning kabi yondashuvlar samarali hisoblanadi.

O'qitish metodikasi

Ingliz tilini o'qitishda quyidagi metodik tamoyillar asosida ish olib borish tavsiya etiladi:

- Talabaga yo'naltirilgan ta'lim – har bir talabaning ehtiyojlari va qiziqishlariga mos individual yondashuv;

- Integratsiyalashgan ta'lim – ingliz tilini boshqa fanlar bilan bog'lab o'qitish;

- Reflektiv yondashuv – talabalarning o'z o'qish faoliyatini tahlil qilish va baholash ko'nikmalarini shakllantirish;

- Baholashning kompetensiyaviy mezonlari – natijaga yo'naltirilgan, aniq mezonlar asosida baholash.

ADABIYOTLAR RO'YXATI | СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ | REFERENCES

1. Назарова З.У. (2022). “Олий таълимда чет тилларини ўқитишда компетенциявий ёндашув”. – *Филология фанлари*.

2. Richards J.C., Rodgers T.S. (2001). *Approaches and Methods in Language Teaching*. Cambridge University Press.

3. CEFR – Common European Framework of Reference for Languages. Council of Europe, 2020.

4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг PQ–2909-сонли қарори (2017 йил 6 апрель) – *Chet tillarini o'rganishni yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida*.

5. D.R.Xoshimova. “Ingliz tilidagi konnotativ mohiyatli o'quv materialidan ta'lim jarayonida foydalanishning lingvomadaniy va metodik jihatlari” *Mug'allim ilmiy metodik jurnal*. 42-46 b.b. 2025.

6. R.I.Ayatov. Ingliz tilini o'qitishni aralash ta'lim texnologiyalaridan foydalangan holda didaktik almashinuv metodi orqali takomillashtirish. 2025/1. Inter education and global study. Том 1, Номер 1. Стр. 62-68.

7. D.R.Muxamatjonova. The effectiveness of using the knowledge of tree methods to develop students' oral speech. "So'ngi-ilmiy tadqiqotlar nazariyasi" respublikasi ilmiy-uslubiy jurnali 7-jild, 1-son, 2024.

MUALLIF HAQIDA MA'LUMOT [ИНФОРМАЦИЯ ОБ АВТОРЕ] [AUTHORS INFO]

✉ **Kabulova Zulfiya Hojabayevna**, katta o'qituvchi, [**Кабулова Зульфия Хожабаевна**, Старший преподаватель], [**Kabulova Zulfiya Khojabayevna**, Senior Lecturer]; manzil: O'zbekiston, Toshkent viloyati, Chirchiq sh. X.Maqsudov mahallasi, Voxid Xaydarov ko'chasi, 1-uy [адрес: Узбекистан, Ташкентская область, город Чирчик, махалля Х. Максудова, улица Вахида Хайдарова, дом 1], [address: Uzbekistan, Tashkent Region, Chirchiq city, Kh. Maqsudov neighborhood, Vokhid Khaydarov Street, house 1]

Original paper

UMUMIY O'RTA TA'LIM MUASSASALARIDA BIOLOGIYA O'QITUVCHILARI
UCHUN OCHIQ AXBOROT-TA'LIM MUHITINI YARATISH VA FOYDALANISH
KOMPETENSIYALARINI TAKOMILLASHTIRISH

© X. S. Nurmetov¹✉

¹Chirchiq davlat pedagogika universiteti, Chirchiq, O'zbekiston

Annotatsiya

KIRISH: ushbu maqolada umumiy o'rta ta'lim muassasalari uchun pedagogik ta'lim sohasidagi uzluksizlik, izchillik, tabiiy ilmiy savodxonlikni oshirish, o'quv jarayonini yuksak darajada tashkil etish va uni boshqarish, biologiya fani o'qituvchilarining malakasini samaradorligini oshirishda ochiq axborot-ta'lim muhitini yaratish va foydalanish ko'rsatkichlarini takomillashtirish bo'yicha ma'lumotlar yoritilgan.

MAQSAD: ushbu tadqiqotning maqsadi — umumiy o'rta ta'lim muassasalarida faoliyat yuritayotgan biologiya o'qituvchilarining ochiq axborot-ta'lim muhitidan samarali foydalanish bo'yicha zarur kompetensiyalarini shakllantirish va takomillashtirish yo'llarini aniqlashdan iborat. Shuningdek, raqamli resurslar, onlayn platformalar va zamonaviy texnologiyalar orqali biologiya darslarining sifatini oshirishga doir tavsiyalar ishlab chiqiladi.

MATERIALLAR VA METODLAR: tadqiqotda quyidagi usullar qo'llanildi:

Nazariy tahlil: Biologiya ta'limi sohasidagi ilg'or xorijiy va mahalliy tajribalar, axborot-ta'lim muhiti haqidagi ilmiy manbalar tahlil qilindi.

Empirik kuzatuv: O'rta maktablarda biologiya o'qituvchilarining ochiq ta'lim resurslaridan foydalanish bo'yicha amaliy faoliyati kuzatildi.

So'rovnoma va intervyu: Biologiya o'qituvchilari o'rtasida ochiq ta'lim texnologiyalariga oid bilim va ko'nikmalarini aniqlash maqsadida so'rovnoma o'tkazildi.

Eksperimental usul: Dastlabki va yakuniy natijalarni solishtirish orqali o'qituvchilarning kompetensiyalaridagi o'zgarishlar baholandi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR: tadqiqot natijalariga ko'ra, ochiq axborot-ta'lim muhitidan samarali foydalanish:

Biologiya darslarining interaktivligini oshiradi;

O'quvchilarda mavzuni mustaqil o'rganish va tadqiqot qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi;

O'qituvchilarning raqamli savodxonligini va darsga tayyorgarlik darajasini sezilarli oshiradi.

O'rganilgan maktablarda Google Classroom, Moodle, Telegram botlari va PhET laboratoriya simulyatorlari kabi platformalardan foydalanish dars sifatiga ijobiy ta'sir ko'rsatgan. Shu bilan birga, o'qituvchilarning ochiq resurslardan foydalanish

kompetensiyalarini rivojlantirishda muntazam malaka oshirish va metodik yordam zarurligi aniqlandi.

XULOSA: xulosa o'rnida shuni ta'kidlashimiz lozimki, pedagoglarda metodik, umumilmiy va ta'limiy tayanch kompetensiyalarni shakllanishi ularda ochiq axborot-ta'lim muhiti kompetentligini shakllantirishga asos bo'ladi. Umumiy o'rta ta'lim maktablarida o'qitiladigan fanlardan ochiq axborot-ta'lim muhiti o'quvchilarni fanga oid o'quv-ma'lumotlarni mustaqil o'rganishga undaydi. Natijada, o'quvchining fanga bo'lgan qiziqishi ortadi hamda tafakkuri rivojlanadi.

Kalit so'zlar: multimedia, GIF-animasiya, integratsiya, ochiq axborot-ta'lim muhiti, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, pedagogik texnologiyalar, interfaol texnologiyalar, masofadan o'qitish, didaktik, texnologik va tashkiliy-kommunikativ, kompetensiyalar.

Iqtibos uchun: Nurmetov X. S. Umumiy o'rta ta'lim muassasalarida biologiya o'qituvchilari uchun ochiq axborot-ta'lim muhitini yaratish va foydalanish kompetensiyalarini takomillashtirish. // Inter education & global study. 2025, №5. B.261–269.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ КОМПЕТЕНЦИЙ ПО СОЗДАНИЮ И ИСПОЛЬЗОВАНИЮ ОТКРЫТОЙ ИНФОРМАЦИОННО-ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЫ ДЛЯ УЧИТЕЛЕЙ БИОЛОГИИ В ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ

© Х.С. Нурметов^{1✉}

¹Чирчикского государственного педагогического университета, Чирчик, Узбекистан

Аннотация

ВВЕДЕНИЕ: в статье рассматриваются вопросы повышения преемственности, последовательности, естественной научной грамотности в педагогическом образовании для общеобразовательных учреждений, высококачественной организации и управления учебным процессом, повышения квалификации учителей биологии через совершенствование показателей создания и использования открытой информационно-образовательной среды.

ЦЕЛЬ: цель исследования — определить пути формирования и совершенствования необходимых компетенций учителей биологии в общеобразовательных школах для эффективного использования открытой информационно-образовательной среды. Также разработаны рекомендации по повышению качества уроков биологии с помощью цифровых ресурсов, онлайн-платформ и современных технологий.

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ: в исследовании применялись следующие методы:

Теоретический анализ: изучение передового зарубежного и отечественного опыта в области биологического образования и информационно-образовательной среды;

Эмпирическое наблюдение: наблюдение за практической деятельностью учителей биологии по использованию открытых образовательных ресурсов в школах;

Опросы и интервью: выявление знаний и навыков учителей биологии по открытым образовательным технологиям;

Экспериментальный метод: оценка изменений компетенций учителей путем сравнения начальных и итоговых результатов.

ОБСУЖДЕНИЕ И РЕЗУЛЬТАТЫ: результаты исследования показывают, что эффективное использование открытой информационно-образовательной среды:

Повышает интерактивность уроков биологии;

Развивает у учащихся навыки самостоятельного изучения и исследования материала;

Значительно улучшает цифровую грамотность учителей и уровень их подготовки к урокам.

В исследуемых школах использование таких платформ, как Google Classroom, Moodle, Telegram-боты и симуляторы лабораторий PhET, положительно влияет на качество уроков. Также выявлена необходимость регулярного повышения квалификации и методической поддержки для развития компетенций учителей в использовании открытых ресурсов.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ: в заключение следует отметить, что формирование методических, общенаучных и образовательных компетенций у педагогов является основой для развития компетентности в области открытой информационно-образовательной среды. Открытая образовательная среда в общеобразовательных школах стимулирует учащихся к самостоятельному изучению учебного материала по предмету, что повышает интерес к науке и развивает мышление.

Ключевые слова: мультимедиа, GIF-анимация, интеграция, открытая информационно-образовательная среда, информационно-коммуникационные технологии, педагогические технологии, интерактивные технологии, дистанционное обучение, дидактические, технологические и организационно-коммуникативные компетенции.

Для цитирования: Нурметов Х.С. Совершенствование компетенций по созданию и использованию открытой информационно-образовательной среды для учителей биологии в общеобразовательных учреждениях. // Inter education & global study. 2025, №5. С. 261–269.

IMPROVING COMPETENCIES IN CREATING AND USING OPEN INFORMATION-EDUCATIONAL ENVIRONMENTS FOR BIOLOGY TEACHERS IN GENERAL EDUCATION INSTITUTIONS

© Khushnud S. Nurmetov¹✉

¹Chirchik State Pedagogical University, Chirchik, Uzbekistan

Annotation

INTRODUCTION: this article highlights issues related to continuity, consistency, and enhancement of natural scientific literacy in pedagogical education for general education institutions. It focuses on the high-quality organization and management of the educational process, as well as improving the effectiveness of biology teachers' qualifications by developing and utilizing open information-educational environments.

AIM: the aim of this research is to identify ways to form and improve the necessary competencies of biology teachers in general education schools for the effective use of open information-educational environments. In addition, recommendations are developed for improving the quality of biology lessons through digital resources, online platforms, and modern technologies.

MATERIALS AND METHODS: the following methods were used in the research:

Theoretical analysis: review of advanced foreign and local experience in biology education and information-educational environments;

Empirical observation: monitoring the practical activities of biology teachers using open educational resources in schools;

Surveys and interviews: identifying biology teachers' knowledge and skills related to open educational technologies;

Experimental method: evaluating changes in teachers' competencies by comparing initial and final results.

DISCUSSION AND RESULTS: the results indicate that effective use of open information-educational environments:

Enhances the interactivity of biology lessons;

Develops students' skills for independent learning and research;

Significantly improves teachers' digital literacy and lesson preparation.

In the studied schools, the use of platforms such as Google Classroom, Moodle, Telegram bots, and PhET laboratory simulators positively impacted lesson quality. At the same time, it was found necessary to regularly provide professional development and methodological support to improve teachers' competencies in using open resources.

CONCLUSION: in conclusion, it should be emphasized that the development of methodological, general scientific, and educational foundational competencies among teachers forms the basis for competence in open information-educational environments. Open educational environments in general education schools encourage students to independently study subject-related materials, which increases their interest in science and develops their thinking skills.

Key words: multimedia, GIF animation, integration, open information-educational environment, information and communication technologies, pedagogical technologies,

interactive technologies, distance learning, didactic, technological and organizational-communicative competencies.

For citation: Khushnud S. Nurmetov. (2025) 'Improving competencies in creating and using open information-educational environments for biology teachers in general education institutions', Inter education & global study, (5), pp. 261–269. (In Uzbek).

Rivojlanib borayotgan jamiyat talablarini qondirish bugungi kun o'qituvchisidan chuqur nazariy bilim, yuksak manaviyat, yuqori madaniyat, Vatan ravnaqi yo'lida o'quvchilarni, talabalarni komil inson darajasida tarbiyalashda javobgarlik hissi va mas'uliyatga ega, o'z o'quvchilarining ijodiy potensialini rivojlantirishga pedagogik qiziqishi, innovatsion faoliyatga, o'z ustida ishlashga, kasbiy faollikka qobiliyatlik va shu kabi boshqa bir qator sifatlarni talab etadi. Respublikamizda ta'lim tizimi barqaror taraqqiyotini ta'minlash borasida "uzluksiz ta'lim tizimi mazmunini sifat jihatidan yangilash, shuningdek professional kadrlarni tayyorlash, qayta tayyorlash va malakasini oshirish, xalq ta'limi sohasiga zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (ochiq axborot ta'lim) va innovatsion loyihalarni joriy etish"[4,5], "Ta'lim to'g'risidagi" qonunning [8] qabul qilinishi hamda "Umumta'lim fanlarini bilish darajasini baholashning milliy test tizimini joriy etish to'g'risida"gi qarorining [3] qabul qilinishini ta'lim tizimidagi ijobiy islohotlar sifatida qarash mumkin. Shuningdek, jamiyatda yashayotgan fuqarolarning intellektual va ma'naviy salohiyatini oshirish ustuvor vazifa etib belgilangan. Bu borada ochiq axborot-ta'lim muhitlarini yaratish va joriy etish metodikasini takomillashtirishning pedagogik imkoniyatlari kengayadi.

1. O'qituvchining kasbiy-pedagogik faoliyatga tayyorlash sifati va samaradorligini oshirish, natijaviylikni kafolatlash uchun talabalarda pedagogik va texnik bilimlar uzviyligini, sintezini ta'minlash zarur.

2. Bo'lg'usi o'qituvchining shaxsiy sifatlarini rivojlantirish metodikasini takomillashtirish lozim.

3. Bo'lg'usi o'qituvchining kommunikativligini, nutqini rivojlantirish, bunda e'tibor o'qituvchining pedagogik kompetentligini shakllantirishga qaratiladi.

Dunyo mamlakatlarida pedagoglarning kasbiy kompetentligini rivojlantirish borasida izlanishlar keng ko'lamda olib borilmoqda. Jumladan, xorijlik olim F.Amiri [5] o'qituvchilarning kasbiy kompetentligini oshirishda zamonaviy pedagogik dasturlardan samarali foydalanish, Z.Tatli va A.Ayas [4] tomonidan ta'lim jarayoniga fan moduli asosida yaratilgan elektron qo'llanmalar tatbiq etilishining ahamiyatlik darajasi yuqori ekanligi asoslab berilgan. Mediata'lim nazariyasi va amaliyoti, fan sohalarini o'qitishda interfaol metodlar va intellektual o'yin texnologiyalaridan foydalanishga oid tadqiqotlar S.Goodman[6], R.Kozma[7], M.K.Clemence[10], L.Masterman[12], L.Henderson, J.Klemes [10] tomonidan amalga oshirilgan.

Uzluksiz ta'lim tizimida biologiya turkumiga kiruvchi fanlarni o'qitish metodikasini takomillashtirish, modernizatsiyalash, innovatsion texnologiyalar asosida fanni o'qitishni

rivojlantirish, fanga oid didaktik materiallarni ishlab chiqish va ularni imkoniyatlaridan foydalangan holda o'quv mashg'ulotlari samaradorligini oshirish, o'quvchilarda ijodkorlik qobiliyatlarini rivojlantirish masalalariga alohida e'tibor qaratilmoqda[2].

Axborot muhitining keskin ortib borishi turli soha yo'nalishlarida faoliyat olib borayotgan mutaxassislardan axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish kompetentligini shakllantirish bo'yicha nazariy bilim va amaliy ko'nikmalarga ega bo'lish ehtiyojini talab qilmoqda. Bu borada, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 29 apreldagi «O'zbekiston Respublikasi xalq ta'limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida»gi PF-5712- sonli Farmonida «Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari rivojlanishining zamonaviy tendensiyalarini hisobga olgan holda ta'lim jarayonida kompyuterlashtirish darajasini ko'tarish; ta'limda multimedia mahsulotlarini ishlab chiqish va ularni qo'llash jarayonini tizimli tashkil etish choralari ko'rish; yoshlar o'rtasida kompyuter texnologiyalari va Internetdan samarali foydalanish» kabi ustuvor vazifalar belgilangan[1,2]. Shu bois, bugungi kunda zamonaviy texnik vositalariga asoslangan holda kompyuter texnologiyalarini o'quv jarayoniga hamda jamiyat faoliyatining barcha jabhalariga tatbiq etish davr talabiga aylangan.

Ochiq axborot-ta'lim muhiti yordamida o'qitishda umumiy o'rta ta'lim maktablarida fanlardan o'quvchilarning kompetensiyalarni shakllantirishda, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining imkoniyatlari yetarlicha o'rganilmagan. Umumiy o'rta ta'lim muassasalarida fanlarni o'qitishda axborotlashtirish vositalaridan hamda axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan to'liq foydalanish uchun yetarli emas. Amalda, bunday vositalar, albatta, ta'limni axborotlashtirishning mafkuraviy bazasi, shuningdek, umumta'lim maktablaridagi o'quv jarayonlarida turli elektron dasturlardan foydalanish bo'yicha nazariy bilim berish bilan ularda amaliy ko'nikmalarni shakllantirishning metodlarini ishlab chiqish lozim [9,11].

Umumta'lim fanlarining ta'lim va tarbiya jarayonini ta'limni axborotlashtirish, uni amalga oshirish yo'nalishi qanday bo'lishidan qat'i nazar, inson faoliyatining keng va ko'p qirrali sohasi bo'lib, o'quvchining keyingi faoliyatida muhim hisoblanadi.

Umumiy o'rta ta'lim maktablarida o'qitiladigan fanlarni axborotlashtirishda ochiq axborot-ta'lim muhitini yaratish, sinovdan o'tkazish va ulardan foydalanishning ilmiy asoslarini o'z ichiga oladi. Ushbu sohada haligacha hal etilmagan muammolar uchraydi. Bularga ochiq axborot-ta'lim muhitini o'quv jarayoniga mosligi, uning tarkibidagi ilmiy, semantik va stilistik madaniyat darajasini oshirish, shaxsiy o'quv nashrlari, maktablarning turli sohalariga jalb qilingan resurslar o'rtasidagi interfeys, texnologik va axborot aloqasi zaruriyati kiradi.

Shu bois, umumiy o'rta ta'lim muassasalarida fanlarini o'qitishda ochiq axborot-ta'lim muhitidan foydalanish uchun quyidagilarga e'tibor qaratish lozim:

- ochiq axborot-ta'lim muhitidan foydalanishning ijobiy hamda salbiy tomonlari bilan tanishtirish;
- ochiq axborot-ta'lim muhitidan samarali foydalanish sohalari haqida g'oyalarni shakllantirish;

- ochiq axborot-ta'lim muhiti yaratish va foydalanishga qo'yiladigan talablar, ularning sifatini baholashning asosiy tamoyillarini va usullari to'g'risida bilimlarni shakllantirish;

- ochiq axborot-ta'lim muhitidan amaliy foydalanish strategiyasini o'rgatish;
- ta'limni axborotlashtirish metodikasini o'rgatish [10].

O'qituvchini innovatsion faoliyatga tayyorlash ikki yo'nalishda amalga oshirilishi lozim: 1) yangilikni idrok qilishga innovatsion tayyrgarlikni shakllantirish;

2) yangicha harakat qila olishga o'rgatish".

Innovatsion faoliyatni yo'lga qo'yilishi natijasida yangiliklar, innovatsiyalarni pedagogik jarayonga kiritish 4 bosqichda amalga oshiriladi:

1. Muammoni tahlil asosida aniqlash;
2. Mo'ljallanayotgan ta'lim tizimini loyihalash;
3. O'zgarishlar va yangiliklarni rejalashtirish;
4. O'zgarishlarni amalga oshirish

Bo'lg'usi biologiya o'qituvchilarni innovatsion faoliyatga tayyorlashdan maqsad ularni bilimlarni egallash bilan birga yangilikka intiluvchanligini, mustaqil o'z ustida ishlash ko'nikmasi va malakasini shakllantirish, yangi pedagogik texnologiyalar, interfaol metodlardan foydalanib, umumiy o'rta ta'lim muassasalarida dars, darsdan va sinfdan tashqari oliy ta'lim muassasalarida esa auditoriya va auditoriyadan tashqari mashg'ulotlarni o'tkazish malakasini takomillashtirish bilan bir qatorda ularda kasbiy-pedagogik kompetentlikni shakllantirishdan iborat. Bundan ko'rinib turibdiki, innovatsion faoliyat albatta, muayyan innovatsion muhitni tarkib topishni talab etadi [7,8,15].

ADABIYOTLAR RO'YXATI | СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ | REFERENCES

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi PF-4947-sonli «O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida»gi Farmoni // O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami. – Toshkent, 2017. – 6-son, 70-modda.
2. O'zbekiston Respublikasining Ta'lim to'g'risidagi Qonuni (Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 24.09.2020 y., 03/20/637/1313-son).
3. Nurmetov X.S., Malaka oshirish tizimida biologiya o'qituvchilarining axborot kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish kompetensiyalarini takomillashtirish. // Ta'lim va innovatsion tadqiqotlar. Xalqaro ilmiy-metodik jurnal. 2024. ISSN 2181-1717 № (6), 189-193 b.
4. Nurmetov X.S., Jabborova S.A., Bahodirova M.J. Belgilarning jins bilan birikkan holda irsiylanishi mavzusini mustahkamlashda zamonaviy pedagogik usullar va texnologiyalarni qo'llash. // Mug'allim ham yzluksiz bilimlendirio' ilimiy-metodikalıy jurnali. Nėkis. 4/4-san 2024. 367-373 b.
5. Goodman, S. (2003). Teaching Youth Media. New York and London: Teacher College Press, –129 p.

6. Kozma, R. & Russell J. (2005). Multimedia learning of chemistry. In R. E.Mayer (Ed.), The Cambridge handbook of multimedia learning , 409–428. New York: Cambridge University Press.
7. Khushnud Nurmetov, Oygul Rasulova., Improving the methodology of using open information educational facilities for biology teachers in the system of professional development. //Journal of Pedagogical Developments “Pedagogical Cluster”, Volume 2 Issue 3, March 2024, ISSN 2956-896X. 40-46 p..
8. Nurmetov X.S, MAKTAB BIOLOGIYA FANI O‘QITUVCHILARINING MASOFAVIY TA’LIM PLATFORMASIDAN FOYDALANISHGA OID KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH. O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligi, Chirchiq davlat pedagogika universiteti “Zamonaviy biologiyaning dolzarb muammolari: yechimlari, istiqbollari va o‘qitishda fan-ta’lim integratsiyasi” xalqaro ilmiy-amaliy konferentsiyasi ilmiy ishlar to‘plami 2023 yil 26-27 oktyabr Chirchiq (O‘zbekiston), 506-512 betlar.
9. Khushnud Nurmetov, Oygul Rasulova., DEVELOPMENT OF COMPETENCE OF TEACHERS OF SCHOOL BIOLOGY REGARDING THE USE OF THE DISTANCE LEARNING PLATFORM. Diversity Research: Journal of Analysis and Trends. Volume 01 Issue 03 June 2023. Impact Factor 2023: 3.224
10. Ebem, D. Multimedia Based Pedagogy on mathematics in Senior Secondary Schools The case Study of Enugu State–Nigeria. African Journal of Computing and ICT, 2012, 5 (2): 31- 34.
11. Xushnud Nurmetov Safarbayevich, Rustam Jurakulovich Xamraev, Gullola Baxtiyor qizi Jumamurodova, Umida Hakimjanovna Azimova Genetika asoslari mavzusini o‘qitishda modul ta’lim texnologiyasida innovatsion modelining o‘rni Academic Research in Educational Sciences Volume 4 | Issue 1 | **2023**, ISSN: 2181-1385 Cite-Factor: 0,89 | SIS: 1,12 | ASI-Factor: 1,3 | SJIF: 5,7 | UIF: 6,1 519-532 betlar
12. A. Azimov, J. Shavkiev, A. Ahmedjanov, Y. Temirova, Kh. Nurmetov, O. Rasulova. (2024). Genetic analysis and inbreeding depression for yield-related parameters in upland cotton. SABRAO Journal of Breeding and Genetics 56 (4) 1345-1356. <http://doi.org/10.54910/sabrao2024.56.4.2>.
13. D.E. Qulmamatova, Sh.Sh. Adilova, F.I. Matkarimov, A.Z. Fayzullaev, Kh.S. Nurmetov, O.E.kholliyev, Z.F. Ziyadullaev, G.O. Akbarova, O.S. Turaev, S.K. Baboev (2024). Regression analysis of yield-related traits in chickpea (cicer arietinum L.). SABRAO Journal of Breeding and Genetics 56 (4) 1524-1533. <http://doi.org/10.54910/sabrao2024.56.4.18>
14. Xushnud Nurmetov Safarbayevich, Hojarxon Hikmatillayevna Mahmudaliyeva Hayotimizga xavf solayotgan virus va bakteriyalarning kelib chiqishi , hayot tarzi, rivojlanishi va ularga qarshi kurash. Academic Research in Educational Sciences Volume 4 | Issue 1 | **2023**, ISSN: 2181-1385 Cite-Factor: 0,89 | SIS: 1,12 | ASI-Factor: 1,3 | SJIF: 5,7 | UIF: 6,1 506-512 betlar.

15. Nurmetov X.S, Sovershenstvovanie metodiki ispolzovaniya informatsionno-kommunikatsionnykh texnologiy v prepodavanii biologii. O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligining 2024-yil 18-yanvardagi 16-sonli buyrug'i asosida tashkil etilgan "Ta'lim tizimida innovatsion va raqamli texnologiyalarni qo'llash masalalari" Xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallari (6-7 may, 2024-yil)-T.:TDPU, 2024, 1016-1020 b
16. Shavkiev, J., Nabiev, S., Azimov, A., Khamdullaev, S., Amanov, B., Matniyazova, H., Nurmetov, K. (2020). "Correlation coefficients between physiology, biochemistry, common economic traits and yield of cotton cultivars under full and deficit irrigated conditions. Journal of Critical Review, 7(4), 131-136.
17. Shavkiev, J., Nabiev, S., Azimov, A., Chorshanbiev, N., Nurmetov, K. (2022). "Pima cotton (GOSSYPIMUM BARBADENSE L.) lines assessment for drought tolerance in Uzbekistan", SABRAO Journal of Breeding and Genetics, 54(3), 524-536. <http://doi.org/10.54910/sabrao2022.54.3.6>
18. Jaloliddin Shavkiev, Abdulahad Azimov, Shukhrat Khamdullaev, Husniddin Karimov, Farhod Abdurasulov, Khushnud Nurmetov Morpho-physiological and yield contributing traits of cotton varieties with different tolerance to water deficit Volume 7(4): 214-228 (2023) (<http://www.wildlife-biodiversity.com/>)

MUALLIF HAQIDA MA'LUMOT [ИНФОРМАЦИЯ ОБ АВТОРЕ] [AUTHORS INFO]

✉ **Nurmetov Xushnud Safarbayevich**, o'qituvchi, [**Нурметов Хушнуд Сафарбаевич**, Преподаватель], [**Nurmetov Khushnud Safarbayevich**, Teacher]; manzil: O'zbekiston, Chirchiq shahri, Amir Temur ko'chasi 104 uy [адрес: Узбекистан, г. Чирчик, улица Амира Темура, дом 104], [address: Uzbekistan, 104 Amir Temur Street, Chirchiq city] E-mail: xushnud.nurmetov.85@mail.ru

PEDAGOGIK YONDASHUV ASOSIDA OILALARDA IQTISODIY BILIM VA KO'NIKMALARNI SHAKLLANTIRISH MUAMMOSI

© R.O. Tadjibayeva¹✉

¹Chirchiq davlat pedagogika universiteti, Chirchiq, O'zbekiston

Annotatsiya

KIRISH: bugungi kunda oilada iqtisodiy bilim va ko'nikmalarni shakllantirish masalasi jamiyat taraqqiyotining pedagogik muammolaridan biri sifatida dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Bolaning iqtisodiy ongini erta yoshdan boshlab shakllantirish, uni mas'uliyatli, mustaqil fikrlovchi va moliyaviy jihatdan savodli shaxs etib tarbiyalashning poydevori aynan oilaviy muhitda qo'yiladi. Pedagogik yondashuv orqali bu jarayonni tizimli va samarali yo'lga qo'yish, farzandning yosh va psixologik xususiyatlariga mos shaklda iqtisodiy tarbiya berish imkonini yaratadi.

MAQSAD: mazkur maqolaning maqsadi — pedagogik yondashuv asosida oilalarda iqtisodiy bilim va ko'nikmalarni shakllantirishga doir samarali metodlar, tamoyillar va usullarni tahlil qilish, shuningdek, oilaviy tarbiya jarayonida iqtisodiy ongni rivojlantirishga xizmat qiluvchi zamonaviy vositalarning ahamiyatini asoslab berishdan iborat.

MATERIALLAR VA METODLAR: maqola yozilishida umumiy pedagogika, iqtisodiy ta'lim nazariyasi va oilaviy tarbiya sohasiga oid ilmiy adabiyotlar, mavjud metodik qo'llanmalar, amaliy tavsiyalar hamda O'zbekiston sharoitida kuzatilayotgan oilaviy iqtisodiy tarbiya tajribalari asos qilib olindi. Tahliliy metod, kuzatish, taqqoslash va deduktiv usullar orqali asosiy g'oyalar shakllantirildi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR: tahlillar shuni ko'rsatdiki, oilada iqtisodiy bilim berish jarayoni tasodifga emas, balki ongli pedagogik faoliyatga asoslanmogi lozim. Farzandlar iqtisodiy tushunchalarni eng avvalo ota-onaning kundalik harakatlari orqali o'rganadilar. Bunda faoliyatga asoslangan yondashuv, ya'ni bolaning real hayotiy vaziyatlarda ishtirok etishi, qarorlar qabul qilishi, byudjet rejalashtirishi va narxlarni solishtirishi orqali o'rgatilishi eng samarali metodlardan biri sifatida namoyon bo'ladi. Shu bilan birga, moliyaviy tarbiya jarayonida bolaga axloqiy-psixologik qadriyatlarni singdirish ham pedagogik muvozanatni ta'minlaydi.

XULOSA: xulosa qilganda, pedagogik yondashuv asosida oilada iqtisodiy bilim va ko'nikmalarni shakllantirish — bu rejalashtirilgan, izchil va maqsadga yo'naltirilgan tarbiya shaklidir. Ota-onalarning didaktik roli, farzandning faol ishtiroki, zamonaviy pedagogik metodlar va madaniy an'analarga tayanish orqali bu jarayon samarali bo'lishi mumkin. Bunday yondashuv nafaqat iqtisodiy savodxonlikni oshiradi, balki barqaror ijtimoiy qadriyatlar shakllanishiga ham xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: iqtisodiy tarbiya, pedagogik yondashuv, oila, iqtisodiy bilim, moliyaviy savodxonlik, farzand tarbiyasi, amaliy ko'nikmalar, uzluksiz ta'lim, pedagogik metodlar.

Iqtibos uchun: Tadjibayeva R.O. Pedagogik yondashuv asosida oilalarda iqtisodiy bilim va ko'nikmalarni shakllantirish muammosi. // Inter education & global study. 2025, №5. B.270–276.

ПРОБЛЕМА ФОРМИРОВАНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ЗНАНИЙ И УМЕНИЙ В СЕМЬЯХ НА ОСНОВЕ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ПОДХОДА

© Р.О. Таджибаева^{1✉}

¹Чирчикский государственный педагогический институт, Чирчик, Узбекистан

Аннотация

ВВЕДЕНИЕ: в современном обществе формирование экономических знаний и навыков в семье приобретает актуальное значение как одна из педагогических проблем развития общества. Закладывание основ экономического мышления у ребенка с раннего возраста, воспитание его как ответственного, самостоятельного и финансово грамотного человека начинается именно в семейной среде. Педагогический подход позволяет системно и эффективно организовать этот процесс, обеспечивая соответствие экономического воспитания возрастным и психологическим особенностям ребенка.

ЦЕЛЬ: цель данной статьи — анализ эффективных методов, принципов и подходов к формированию экономических знаний и навыков в семье на основе педагогического подхода, а также обоснование значимости современных средств, способствующих развитию экономического сознания в процессе семейного воспитания.

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ: при написании статьи использовались научные источники по общей педагогике, теории экономического образования и семейному воспитанию, существующие методические пособия, практические рекомендации, а также опыт семейного экономического воспитания в условиях Узбекистана. Основные идеи были сформированы с использованием аналитического метода, наблюдения, сравнения и дедукции.

ОБСУЖДЕНИЕ И РЕЗУЛЬТАТЫ: анализ показал, что процесс экономического образования в семье должен основываться на осознанной педагогической деятельности, а не быть случайным. Дети усваивают экономические понятия прежде всего через повседневные действия родителей. Одним из наиболее эффективных методов является деятельностный подход, при котором ребенок участвует в реальных жизненных ситуациях, принимает решения, планирует бюджет и сравнивает цены. Кроме того, в процессе финансового воспитания важно прививать ребенку морально-психологические ценности, что обеспечивает педагогическое равновесие.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ: таким образом, формирование экономических знаний и навыков в семье на основе педагогического подхода представляет собой планомерную, последовательную и целенаправленную форму воспитания. Эффективность этого процесса обеспечивается дидактической ролью родителей, активным участием ребенка, использованием современных педагогических методов и опорой на культурные традиции. Такой подход способствует не только повышению экономической грамотности, но и формированию устойчивых социальных ценностей.

Ключевые слова: экономическое образование, педагогический подход, семья, экономические знания, финансовая грамотность, воспитание детей, практические навыки, непрерывное образование, педагогические методы.

Для цитирования: Таджибаева Р.О. Проблема формирования экономических знаний и умений в семьях на основе педагогического подхода. // Inter education & global study. 2025, №5. С. 270–276.

THE PROBLEM OF FORMING ECONOMIC KNOWLEDGE AND SKILLS IN FAMILIES ON THE BASIS OF A PEDAGOGICAL APPROACH

© Rukhshona O. Tadjibayeva¹✉

¹Chirchik State Pedagogical Institute, Chirchik, Uzbekistan

Annotation

INTRODUCTION: in today's society, the issue of forming economic knowledge and skills within the family has become a pressing pedagogical concern in societal development. Establishing a child's economic consciousness from an early age and nurturing them into a responsible, independent, and financially literate individual begins within the family environment. A pedagogical approach enables this process to be organized systematically and effectively, providing economic education tailored to the child's age and psychological characteristics.

AIM: the aim of this article is to analyze effective methods, principles, and approaches to forming economic knowledge and skills within families based on a pedagogical approach, as well as to substantiate the importance of modern tools that contribute to the development of economic consciousness in the family upbringing process.

MATERIALS AND METHODS: the article is based on scientific literature in general pedagogy, economic education theory, and family upbringing, existing methodological manuals, practical recommendations, and experiences of family economic education in Uzbekistan. The main ideas were formed using analytical methods, observation, comparison, and deduction.

DISCUSSION AND RESULTS: analysis indicates that the process of economic education in the family should be based on conscious pedagogical activity rather than

randomness. Children primarily learn economic concepts through the daily actions of their parents. An activity-based approach, where the child participates in real-life situations, makes decisions, plans budgets, and compares prices, is one of the most effective methods. Additionally, instilling moral and psychological values in the child during financial education ensures pedagogical balance.

CONCLUSION: in conclusion, forming economic knowledge and skills within the family based on a pedagogical approach is a planned, consistent, and goal-oriented form of education. The effectiveness of this process is ensured by the didactic role of parents, the active participation of the child, the use of modern pedagogical methods, and reliance on cultural traditions. This approach not only enhances economic literacy but also contributes to the formation of stable social values.

Keywords: economic education, pedagogical approach, family, economic knowledge, financial literacy, child rearing, practical skills, continuing education, pedagogical methods.

For citation: Rukhshona O. Tadjibayeva. (2025) 'The problem of forming economic knowledge and skills in families on the basis of a pedagogical approach', Inter education & global study, (5), pp. 270–276. (In Uzbek).

Oilada iqtisodiy bilim va ko'nikmalarni shakllantirish masalasi pedagogik nuqtai nazardan o'rganilishi zarur bo'lgan dolzarb mavzulardan biridir. Insonning iqtisodiy faoliyatga bo'lgan munosabati, resurslardan oqilona foydalanishi, pul mablag'larini boshqarishdagi mas'uliyati va mustaqil fikrlashi, aynan bolalik davrida – oilaviy tarbiya jarayonida shakllana boshlaydi. Bunday jarayonni samarali tashkil etish uchun pedagogik yondashuv va maqsadga yo'naltirilgan metodik ta'sir asosiy omil hisoblanadi.

Pedagogik yondashuv deganda, shaxsning yosh xususiyatlari, psixologik ehtiyojlari va ijtimoiy tajribasiga tayanib, unga zarur bilim va ko'nikmalarni berishdagi ongli, tizimli va bosqichma-bosqich ta'limiy jarayon tushuniladi. Bu nuqtai nazardan qaralganda, oilada iqtisodiy bilimni shakllantirish nafaqat tasodifiy yoki hayotiy tajriba orqali, balki maqsadli pedagogik faoliyat vositasida ham amalga oshirilishi lozim.

O'zbekistonda ko'p hollarda iqtisodiy bilimlar faqat maktab yoki kollej darajasida beriladi, lekin oila – bu eng birlamchi va tabiiy tarbiya muhitidir. Farzand ota-onaning kundalik iqtisodiy faoliyatini kuzatish, muhokama qilish, xarid qilish, tejamkorlikka rioya qilish kabi harakatlari orqali mustaqil xulosalar chiqaradi. Shu boisdan, har bir ota-ona o'z farzandiga nisbatan o'qituvchi, tarbiyachi va iqtisodiy maslahatchi rolini ham bajarmog'i kerak.

Pedagogik yondashuvda bolaga iqtisodiy bilim berish doimiylik, mantiqiylik va moslashuvchanlik tamoyillariga asoslanadi. Masalan, maktabgacha yoshdagi bolaga "pul", "sotib olish", "arzon–qimmat", "kerakli–keraksiz" kabi sodda tushunchalar orqali ilk moliyaviy savodxonlik berilishi mumkin. Boshlang'ich sinf o'quvchilari esa oilaviy byudjet, tejash, sarmoya kabi tushunchalarni sodda misollar asosida tushunishga tayyor bo'ladi. O'rta va katta yoshdagi bolalarda esa bu bilimlar hayotiy muammolar yechimi orqali

mustahkamlanishi lozim: masalan, byudjet tuzish, sarf-xarajat tahlili qilish, narxlar solishtirish, maqsadli xarid qilish kabi amaliy mashqlar orqali.

Shu bilan birga, bolaga berilayotgan iqtisodiy tarbiya qat'iy nazorat yoki jazoga emas, balki ijobiy rag'batlantirish va erkin tanlov asosida bo'lishi kerak. Pedagogik yondashuvda o'zini ifoda etish, mustaqil fikrlash va tanlov qilish erkinligi muhim ahamiyat kasb etadi. Bolaga qilingan har bir iqtisodiy izoh yoki topshiriq, unga mustaqil qaror qabul qilish imkoniyatini berishi, xatolardan o'rganishga sharoit yaratishi kerak.

Aksariyat hollarda bolaga nisbatan "tejamkor bo'l", "buni sotib olishga hozircha pul yo'q", "ishlab topmaguncha pul yo'q" kabi ifodalar beriladi, ammo bu gaplar pedagogik jihatdan samarali bo'lishi uchun ular izoh va misollar bilan tushuntirilishi kerak. Masalan, ota-onaning o'zi farzandi bilan birgalikda soddalashtirilgan byudjet tuzishi, oylik xarajatlarni umumlashtirishi va bu jarayonni izohlab borishi orqali bola hayotdagi real iqtisodiy muammolarni tushunib, unda iqtisodiy mas'uliyat shakllana boshlaydi.

Pedagogik yondashuv asosida oilalarda iqtisodiy bilim va ko'nikmalarni shakllantirishda zamonaviy metodlar va vositalar muhim rol o'ynaydi. Bugungi kunda pedagogik fanlar taraqqiyoti shuni ko'rsatmoqdaki, bolaga iqtisodiy tarbiya berishda faqat og'zaki nasihat yetarli emas. Aksincha, bolani faol ishtirok ettirish, amaliy mashg'ulotlar orqali o'rgatish, mustaqil qarorlar qabul qilishga undash, hamkorlikdagi faoliyat orqali bilimni mustahkamlash ancha samaralidir.

Masalan, bola uchun oddiy kundalik xaridni rejalashtirish yoki oziq-ovqat do'koniga borish jarayonida unga narxlarni solishtirish, pulga nisbatan qiymatni tahlil qilish, chegirmalarni aniqlash, eng mos mahsulotni tanlash vazifasi topshirilishi mumkin. Bu o'z-o'zidan nafaqat matematik fikrlashni, balki iqtisodiy ongni shakllantiradi. Bunday pedagogik faoliyat bolaga mustaqil tanlov qilish, xatolikdan to'g'ri saboq chiqarish va harakat natijasini tahlil qilish imkonini beradi.

Ta'limda faoliyatga asoslangan yondashuv iqtisodiy tarbiyada juda muhim. Bolaning bilim olishi, o'z tajribasiga tayanib qaror qabul qilishi, turli holatlarda mas'uliyatni his qilishi orqali chuqurroq va barqarorroq ko'nikmalar shakllanadi. Bunga oilada byudjet o'yinlari, moliyaviy reja tuzish bo'yicha oilaviy konkurslar, sarmoya qilish haqidagi ertaklar yoki hikoyalar orqali erishish mumkin. Bugungi pedagogik adabiyotlarda bolalarning yosh va psixologik xususiyatlariga mos iqtisodiy o'yinlar, topshiriqlar va treninglar uchun tavsiya etilgan metodik materiallar mavjud. Ularni oilada faol qo'llash maqsadga muvofiqdir.

Yana bir muhim jihat — bu iqtisodiy tarbiyada axloqiy-psixologik omillarning hisobga olinishi. Bola nafaqat pul bilan ishlashni, balki puldan oqilona, halol va jamiyat foydasi uchun foydalanishni ham o'rganmog'i zarur. Bu yerda iqtisodiy madaniyat, ijtimoiy mas'uliyat, vijdon, mehr-oqibat kabi tushunchalarning oilaviy muhitda bolaga singdirilishi pedagogik tarbiyaning asosiy yo'nalishlaridan biri bo'lishi lozim.

Iqtisodiy tarbiyani pedagogik nuqtai nazardan yo'lga qo'yishda ta'lim va tarbiya o'rtasidagi uyg'unlik ham muhimdir. Bola maktabda olgan nazariy bilimlarini o'z oilasida amaliyotga tadbiq eta olmas ekan, bu bilimlar uncha samarali bo'lmaydi. Shu sababli maktab-pedagoglar va ota-onalar o'rtasidagi hamkorlik zarur. Masalan, moliyaviy

savodxonlik darslaridan so'ng o'quvchiga uyga iqtisodiy topshiriq berish, bu haqida ota-onasi bilan suhbatlashish, biror mahsulot narxini tahlil qilish yoki sarmoya qilishning oddiy shakllarini baholash topshirilsa, u holda bilim va tarbiya bir-birini to'ldirib boradi.

Xulosa qilib aytganda, pedagogik yondashuv asosida oilada iqtisodiy bilim va ko'nikmalarni shakllantirish — bu rejalashtirilgan, izchil va madaniy-iqtisodiy an'analarga mos faoliyatdir. Unda ota-onaning didaktik rolini chuqurlashtirish, farzandni faol ishtirok etuvchi subyekt sifatida ko'rish, pedagogik metodlarni zamonaviy vositalar bilan uyg'unlashtirish talab etiladi. Bu esa oilada sog'lom iqtisodiy ong va barqaror hayotiy qadriyatlar shakllanishini ta'minlaydi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI | СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ | REFERENCES

1. Karimova, N. (2021). Oila pedagogikasida iqtisodiy tarbiya asoslari. Toshkent: "Ilm ziyo" nashriyoti.
2. Raximova, S. D., & Tadjibayeva, R. O. (2022). Spiritual threats in the process of globalization and ways to remove them. *POLISH SCIENCE JOURNAL*, 8(53), 38-40.
3. Tadjibayeva, R. O. (2024). Zahiriddin Muhammad Boburning farzand tarbiyasidagi ma'naviy va axloqiy qarashlari. *Formation of psychology and pedagogy*, 1(1), 135-138.
4. Raximova, S. D., & Tadjibayeva, R. O. (2022). The development of the political and legal culture of youth in society. *POLISH SCIENCE JOURNAL*, 8(53), 35-37.
5. Tadjibayeva, R. O. (2022). Ijtimoiy siyosat va uning yoshlar ongida ta'siri. *Academic research in educational sciences*, 3(NUU Conference 2), 930-933.
6. Abduqahhorova, X. A. (2021). Kundalik hayotda qo'llaniluvchi chegaralangan leksik qatlam va uning vazifalari. *Актуальные вызовы современное науки*, 5(59), 208-212.
7. Хамракулова, Б. А. (2024). Формирование глобального восприятия механизмов разработки педагогических технологий у будущих учителей. *Журнал гуманитарных и естественных наук*, (7), 167-175.
8. Batirovich, T. A. (2022). Challenges and solutions to increase the efficiency of graphic education on the basis of interdiscipline membership. *Asian Journal of Research in Social Sciences and Humanities*, 12(1), 265-268.
9. Eliboyevna, M. X. (2023). The Specific Types of Female Images in Victorian Novels. *Periodica Journal of Modern Philosophy, Social Sciences and Humanities*, 25, 12-14.
10. Qobilbek, N. (2024). Maqollar orqali yashirin axborotning ifodalanish. *Xorazm Ma'mun Akademiyasi*, 5(1), 252-254.
11. Rifovna, T. G. (2022). The specificity of the school" rivoje"(development) in the development of the professional competence of the future primary education teacher. *Conferencea*, 478-480.

12. Тожибоева, Г. Р. (2022). Профессиональная компетентность учителя начальных классов. *World scientific research journal*, 2(1), 94-99.
13. Sharipov, A. (2020). Pedagogik yondashuv va oila tarbiyasida innovatsion metodlar. "Ta'lim va taraqqiyot" ilmiy-amaliy jurnali, №2, 45–49.
14. Abdullaeva, M., & Rahmonov, B. (2019). Iqtisodiy bilimlarning maktabgacha va maktab davrida shakllanishi. "Zamonaviy pedagogika" jurnali, №4, 31–35.
15. Davronova, D. (2022). Bolalarda moliyaviy savodxonlikni rivojlantirishda oilaning roli. Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari. Toshkent, 112–117.
16. Azizov, X. (2023). O'zbek oilasida iqtisodiy qadriyatlarning shakllanishi. "Pedagogika nazariyasi va amaliyoti" ilmiy jurnali, №1, 68–72.

MUALLIF HAQIDA MA'LUMOT [ИНФОРМАЦИЯ ОБ АВТОРЕ] [AUTHORS INFO]

✉ **Tadjibayeva Ruxshona Oktamovna**, Fakultetlararo ijtimoiy fanlar kafedrası o'qituvchisi, [Таджибаева Рухшона Октамовна, Преподаватель межфакультетской кафедры общественных наук], [Tadjibayeva Rukhshona Oktamovna, Teacher of the Interfaculty Department of Social Sciences]; manzil: O'zbekiston, Chirchiq shahri, Amir Temur ko'chasi 104 uy [адрес: Узбекистан, г. Чирчик, улица Амира Темура, дом 104], [address: Uzbekistan, 104 Amir Temur Street, Chirchiq city] ruxshonatadjibayeva33@gmail.com

TIL O'RGANISHDA KOMMUNIKATIV VA PRAGMATIK KOMPENSATSIYA STRATEGIYALARINING AHAMIYATI

© B. A. Xamrakulova^{1✉}, © Pilar Maria Escudero^{2✉}

^{1,2}O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti, Tashkent, O'zbekiston

Annotatsiya

KIRISH: har qanday xorijiy tilni o'rganish jarayonida o'quvchi til tizimining grammatik, fonetik va leksik jihatlarini o'zlashtirishi bilan bir qatorda, uni real kommunikativ vaziyatlarda qo'llashga ham tayyor bo'lishi kerak. Ammo bu jarayonda til yetishmovchiligi, leksik bo'shliqlar yoki nutqiy to'siqlar sababli muloqot uzilishi mumkin. Aynan shunday holatlarda kommunikativ va pragmatik kompensatsiya strategiyalari muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. Ushbu strategiyalar o'rganilayotgan tilda muloqotni davom ettirish, ma'no yetkazish va suhbatni saqlab qolishga yordam beradi. Shuningdek, ular o'quvchining mustaqil fikrlashi, ijodkorligi va tilni strategik ravishda qo'llashini shakllantiradi.

MAQSAD: ushbu maqolaning maqsadi til o'rganish jarayonida kommunikativ va pragmatik kompensatsiya strategiyalarining turlarini, ularning samaradorlik darajasini va o'quvchilarning til kompetensiyasini rivojlantirishdagi ahamiyatini o'rganishdan iborat. Maqola shuningdek, kompensatsiya strategiyalarining o'qitish metodikasidagi o'rnini aniqlash hamda filologik ta'limda bu strategiyalarni samarali qo'llash yo'llarini tavsiya qilishga qaratilgan. Bu orqali o'rganilayotgan tilning faol va mazmunli o'zlashtirilishini ta'minlash imkoniyati kengayadi.

MATERIALLAR VA METODLAR: mazkur tadqiqotda sifatli tahlil va kuzatuv metodlari asos qilib olindi. Til o'rganish jarayonida o'quvchilar tomonidan qo'llanilayotgan kompensatsiya strategiyalarini aniqlash maqsadida xorijiy tilni o'rganayotgan talabalar ishtirokida nutqiy faoliyat namunalari yig'ildi. Ushbu nutqiy namunalarda lingvopragmatik yondashuv asosida tahlil qilindi, ya'ni muloqot mobaynida yuzaga kelgan til to'siqlari qanday strategiyalar yordamida bartaraf etilgani aniqlab chiqildi. Shuningdek, strategiyalarni samarali qo'llash holatlarini o'rganish uchun xorijiy adabiyotlarda tavsiya etilgan metodik tavsiyalar bilan mahalliy tajribalar solishtirildi. Ma'lumotlar asosida kommunikativ va pragmatik strategiyalarning amaliy foydasi baholandi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR: tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, o'quvchilar o'z til bilimlarida bo'shliq sezilgan vaziyatlarda turli xil kompensatsiya strategiyalaridan faol foydalanishadi. Eng ko'p uchraydigan strategiyalar qatoriga sinonimlar yoki umumlashtiruvchi so'zlar bilan almashtirish, imo-ishora va tana tilidan foydalanish, savol berish orqali muloqotni davom ettirish, til elementlarini soddalashtirish yoki ingliz tilidagi muqobil iboralarni tanlash kiradi. Bular kommunikativ to'siqlarni bartaraf etishga xizmat

qiladi va o'quvchining muloqotda faol ishtirok etishini ta'minlaydi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, kompensatsiya strategiyalarini ongli ravishda qo'llaydigan o'quvchilar o'z fikrlarini aniq va ishonchli ifodalashga moyil bo'ladi. Shu sababli, bu strategiyalarni maxsus mashqlar orqali o'rgatish, ularning qo'llanish doirasini kengaytirish til o'rgatish metodikasining muhim yo'nalishiga aylanishi kerak. Strategik yondashuvlar nafaqat nutqiy kompetensiyani rivojlantiradi, balki o'quvchining til o'rganishga bo'lgan ishonchini ham oshiradi.

XULOSA: til o'rganish jarayonida kommunikativ va pragmatik kompensatsiya strategiyalarining o'rni beqiyosdir. Bu strategiyalar o'quvchilarga nutqiy qiyinchiliklarni yengib o'tish, muloqotni uzmasdan davom ettirish, o'z fikrini turlicha usullar bilan yetkazish imkonini beradi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, strategiyalarni ongli va tizimli ravishda qo'llay oladigan o'quvchilar til muhitida o'zini erkinroq his qiladi, ularda tilga nisbatan ishonch kuchayadi. Shu bois, filologik ta'limda bu strategiyalarni o'qitish jarayoniga kiritish, mashg'ulotlarda ularni amaliyotga tadbiiq etish va o'rgatuvchi metodikalarni takomillashtirish zarur. Kelgusida bu yo'nalishda chuqurroq tadqiqotlar olib borish, turli yosh va darajadagi o'quvchilarga mos strategiyalarni ishlab chiqish til o'rganish samaradorligini yanada oshiradi. Kompensatsiya strategiyalari nafaqat til o'rganish vositasi, balki shaxsiy muloqot madaniyatini rivojlantiruvchi muhim pedagogik omil sifatida qaralishi lozim.

Kalit so'zlar: kommunikativ kompensatsiya, pragmatik strategiya, til o'rganish, kommunikativ kompetensiya, til qiyinchiliklari, muqobil ifodalar, muloqot samaradorligi, strategik yondashuv.

Iqtibos uchun: Xamrakulova B.A., Pilar Maria Escudero. Til o'rganishda kommunikativ va pragmatik kompensatsiya strategiyalarining ahamiyati. // Inter education & global study. 2025, №5. B.277–284.

ЗНАЧЕНИЕ КОММУНИКАТИВНЫХ И ПРАГМАТИЧЕСКИХ КОМПЕНСАЦИОННЫХ СТРАТЕГИЙ В ПРОЦЕССЕ ИЗУЧЕНИЯ ЯЗЫКА

© Б.А. Хамракулова^{1✉}, © Пилар Мария Эскудеро^{2✉}

^{1,2}Узбекский государственный университет мировых языков, Ташкент, Узбекистан

Аннотация

ВВЕДЕНИЕ: в процессе изучения любого иностранного языка учащийся должен не только овладеть грамматическими, фонетическими и лексическими аспектами языковой системы, но и быть готовым использовать язык в реальных коммуникативных ситуациях. Однако в этом процессе могут возникать разрывы в коммуникации из-за языковых пробелов, лексических недостатков или речевых барьеров. Именно в таких случаях коммуникативные и прагматические стратегии компенсации служат важным инструментом. Эти стратегии помогают продолжать общение на изучаемом языке, передавать смысл и сохранять беседу. Кроме того,

они способствуют развитию у учащегося самостоятельного мышления, креативности и стратегического использования языка.

ЦЕЛЬ: цель данной статьи – исследовать виды коммуникативных и прагматических стратегий компенсации, их эффективность и значимость в развитии языковой компетенции учащихся. Кроме того, статья направлена на определение места этих стратегий в методике преподавания и выработку рекомендаций по их эффективному использованию в филологическом образовании. Это расширяет возможности для активного и содержательного освоения изучаемого языка.

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ: в данном исследовании были использованы методы качественного анализа и наблюдения. С целью выявления стратегий компенсации, применяемых учащимися при изучении иностранного языка, были собраны образцы речевой деятельности студентов. Эти речевые примеры были проанализированы на основе лингвопрагматического подхода, то есть изучались стратегии, с помощью которых устранялись языковые барьеры в процессе общения. Также были сопоставлены зарубежные методические рекомендации с местным опытом для оценки эффективности применения стратегий. На основе полученных данных была дана оценка практической пользы коммуникативных и прагматических стратегий.

ОБСУЖДЕНИЕ И РЕЗУЛЬТАТЫ: результаты исследования показали, что учащиеся активно используют различные стратегии компенсации в ситуациях, когда ощущают языковые затруднения. Среди наиболее распространённых стратегий можно отметить замену слов синонимами или обобщающими словами, использование жестов и языка тела, продолжение диалога с помощью вопросов, упрощение языковых конструкций и выбор альтернативных выражений на английском языке. Эти методы способствуют преодолению коммуникативных барьеров и обеспечивают активное участие учащегося в общении. Также было выявлено, что учащиеся, которые сознательно применяют стратегии компенсации, склонны к более точному и уверенно выраженному мнению. Поэтому необходимо включать обучение этим стратегиям в виде специальных упражнений и расширять их сферу применения в методике преподавания языка. Стратегический подход развивает не только речевую компетентность, но и уверенность учащихся в процессе изучения языка.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ: коммуникативные и прагматические стратегии компенсации играют незаменимую роль в процессе изучения языка. Эти стратегии позволяют учащимся преодолевать речевые трудности, продолжать диалог, не прерывая его, и выражать свои мысли различными способами. Результаты исследования показали, что учащиеся, применяющие стратегии осознанно и системно, чувствуют себя более уверенно в языковой среде, а их вера в собственные способности возрастает. В связи с этим, необходимо включить данные стратегии в процесс преподавания филологических дисциплин, применять их на практике во время занятий и совершенствовать обучающие методики. В будущем следует проводить

углубленные исследования в этом направлении, разрабатывать стратегии, соответствующие возрасту и уровню подготовки различных групп учащихся, что позволит значительно повысить эффективность обучения иностранным языкам. Стратегии компенсации следует рассматривать не только как средство изучения языка, но и как важный педагогический инструмент, способствующий развитию культуры личного общения.

Ключевые слова: коммуникативная компенсация, прагматическая стратегия, изучение языка, коммуникативная компетенция, речевые трудности, альтернативные выражения, эффективность коммуникации, стратегический подход.

Для цитирования: Хамракулова Б.А., Пилар Мария Эскудеро. Значение коммуникативных и прагматических компенсационных стратегий в процессе изучения языка. // Inter education & global study. 2025, №5. С. 277–284.

THE IMPORTANCE OF COMMUNICATIVE AND PRAGMATIC COMPENSATION STRATEGIES IN LANGUAGE LEARNING

© Barchinoy A. Khamrakulova^{1✉}, © Pilar Maria Escudero^{2✉},
^{1,2}Uzbek State University of World Languages, Namangan, Uzbekistan

Annotation

INTRODUCTION: in the process of learning any foreign language, a student must not only master the grammatical, phonetic, and lexical aspects of the language system but also be prepared to use the language in real communicative situations. However, during this process, communication may break down due to language deficiencies, lexical gaps, or speech barriers. In such cases, communicative and pragmatic compensation strategies serve as essential tools. These strategies help continue communication in the target language, convey meaning, and maintain the flow of conversation. Furthermore, they contribute to the development of learners' independent thinking, creativity, and strategic use of language.

AIM: the purpose of this article is to explore the types of communicative and pragmatic compensation strategies, their effectiveness, and their role in developing learners' language competence. The article also aims to define the place of these strategies in teaching methodology and provide recommendations for their effective application in philological education. This, in turn, expands opportunities for the active and meaningful acquisition of the target language.

MATERIALS AND METHODS: this research is based on qualitative analysis and observation methods. To identify compensation strategies used by students in language learning, speech activity samples were collected from learners of foreign languages. These speech samples were analyzed through a linguo-pragmatic approach, examining how language barriers were overcome using specific strategies during interaction. Furthermore, effective strategy use was studied by comparing methodical recommendations from

international literature with local teaching experiences. Based on the collected data, the practical benefits of communicative and pragmatic strategies were evaluated.

DISCUSSION AND RESULTS: the research findings indicate that learners actively use various compensation strategies when they encounter gaps in their language knowledge. The most common strategies include substituting words with synonyms or general terms, using gestures and body language, continuing dialogue by asking questions, simplifying language structures, or choosing alternative English expressions. These strategies help overcome communicative barriers and ensure the learner's active participation in conversation. The results also show that learners who consciously apply these strategies are more inclined to express their thoughts clearly and confidently. Therefore, it is crucial to teach these strategies through special exercises and expand their usage in teaching methodology. Strategic approaches not only improve speech competence but also boost learners' confidence in language acquisition.

CONCLUSION: communicative and pragmatic compensation strategies play an invaluable role in the language learning process. These strategies enable learners to overcome speech difficulties, maintain communication without interruption, and express their ideas in various ways. Research findings demonstrate that learners who apply these strategies consciously and systematically feel more comfortable in language environments and develop stronger self-confidence. Hence, it is essential to integrate these strategies into philological education, implement them in practice during lessons, and enhance teaching techniques accordingly. In the future, deeper research should be conducted in this field, and strategies tailored to learners of different ages and proficiency levels should be developed to further increase the effectiveness of language learning. Compensation strategies should be regarded not only as tools for language acquisition but also as important pedagogical elements that support the development of personal communication culture.

Keywords: communicative compensation, pragmatic strategy, language learning, communicative competence, language difficulties, alternative expressions, communication effectiveness, strategic approach.

For citation: Barchinoy A. Khamrakulova, Pilar Maria Escudero. (2025) 'The importance of communicative and pragmatic compensation strategies in language learning', Inter education & global study, (5), pp. 277–284. (In Uzbek).

Til o'rganish jarayonida o'quvchilar turli xil kommunikativ vaziyatlarga duch kelishadi, bu vaziyatlarda ular til resurslari yetarli bo'lmaganda kompensatsiya strategiyalariga murojaat qilishadi. Bunday strategiyalar muloqotni uzmaslik, fikrni boshqa shaklda ifodalash, yoki nutqdagi bo'shliqlarni muqobil usullar bilan to'ldirish imkonini beradi. Misol uchun, o'quvchi kerakli so'zni eslay olmasa, uni tavsiflash yoki sinonimi orqali ifodalashi mumkin. Shuningdek, tana harakatlari, intonatsiya, mimika kabi paralingvistik vositalardan foydalanish ham pragmatik kompensatsiyaning shakllaridandir. Bu strategiyalar

o'quvchining faolligini oshiradi, uni nutqiy vaziyatga moslashishga majbur qiladi va kommunikativ kompetensiyani rivojlantiradi.

O'quvchilar kompensatsiya strategiyalaridan asosan intuitiv tarzda foydalanishadi, biroq ularni maxsus mashqlar orqali ongli ravishda o'rganish yanada samaraliroqdir. Bu borada mashq topshiriqlari, rol o'yinlari, muloqotga asoslangan faoliyatlar muhim rol o'ynaydi. Misol uchun, o'quvchiga noma'lum bir so'z bilan ifodalangan topshiriq berilganda, u uni anglash yoki ifodalash uchun turli strategiyalardan foydalanishga majbur bo'ladi. Bu jarayonda o'quvchi tilni nafaqat bilim sifatida, balki muloqot vositasi sifatida anglay boshlaydi. Bunday metodik yondashuvlar til o'rganishni faollashtiradi, o'quvchini faol nutq ishtirokchisiga aylantiradi.

Shuningdek, pragmatik kompensatsiya strategiyalari o'quvchining madaniyatlararo kompetensiyasini ham rivojlantiradi. Turli madaniyatlarda muloqot qilish qoidalari farqli bo'lganligi sababli, til o'rganuvchi kontekstga mos strategiyani tanlashga majbur bo'ladi. Bu esa pragmatik sezuvchanlikni oshiradi, tilni funksional nuqtai nazardan o'zlashtirishga yordam beradi. Kompensatsiya strategiyalarini o'rgatishda o'qituvchining roli juda muhim bo'lib, u o'quvchiga strategik fikrlashni shakllantirish, nutqiy muammolarni yechishda ijodiy yondashishni o'rgatishi lozim.

Bu strategiyalarni qo'llashning yana bir muhim jihati – o'quvchining psixologik holatiga ijobiy ta'sir ko'rsatishidir. Til o'rganish davomida xatolardan qo'rqish, o'z fikrini erkin ifodalashga jur'at etmaslik hollari ko'p uchraydi. Kompensatsiya strategiyalari esa o'quvchiga bu to'siqlardan o'tishga yordam beradi, til o'rganishga bo'lgan ishonchni kuchaytiradi. Natijada, o'quvchi nutqiy faoliyatda faolroq bo'ladi, o'z fikrini to'laqonli yetkazishga intiladi va muloqotda samarali ishtirok eta oladi.

Til o'rganishda kommunikativ va pragmatik kompensatsiya strategiyalarining ahamiyatini yanada chuqurroq tushunish uchun ularning lingvodidaktik va psixolingvistik asoslarini ko'rib chiqish zarur. Lingvodidaktik nuqtai nazardan qaralganda, bu strategiyalar til o'rganishning faol metodlaridan biri bo'lib, o'quvchini passiv bilim egasidan faol kommunikatorga aylantiradi. Ya'ni, tilni bilishdan tashqari, undan foydalanish ko'nikmasi ham rivojlanadi. Ayniqsa, og'zaki muloqotda yuzaga keladigan noaniqliklar, so'z tanlashdagi ikkilanishlar, tushunmovchiliklar – bularning barchasi kompensatsiya orqali bartaraf etiladi.

Psixolingvistik yondashuv esa bu strategiyalarni shaxsning til o'zlashtirishdagi ichki mexanizmlari bilan bog'laydi. O'quvchi miyada mavjud bo'lgan bilimlar asosida yangi til birliklarini moslashtirishga intiladi. Kompensatsiya strategiyasi bu moslashtirishning samarali vositasiga aylanadi. Ayniqsa, past darajadagi til bilimiga ega o'quvchilar uchun bu strategiyalar muloqotda ishtirok etishning yagona yo'li bo'lib xizmat qiladi. Shu jihatdan, til o'rgatuvchi o'qituvchi ushbu strategiyalarni o'rgatish orqali o'quvchining muloqotga kirishishini ta'minlaydi.

Tajribada ko'rinadiki, bu strategiyalarni o'zlashtirgan o'quvchilar muloqotda qiyinchiliklarni erkin yengib o'tadi, fikrini to'liq yetkazadi va kerak bo'lsa, mavzuni o'zgartirib bo'lsa-da, suhbatni davom ettira oladi. Kompensatsiya strategiyalarini o'rgatishda

o'qituvchi matnli topshiriqlar, og'zaki nutq mashqlari, rolli o'yinlar, bahs-munozaralar kabi mashg'ulotlardan foydalanishi mumkin. Shuningdek, real hayotiy vaziyatlarga asoslangan topshiriqlar orqali bu strategiyalarni faol holatda mashq qilish mumkin bo'ladi.

Ayniqsa, kommunikativ metodika asosida olib boriladigan darslarda kompensatsiya strategiyalari eng muhim ko'nikmalar qatoriga kiradi. Bular muloqotda uchraydigan muammolarni ongli ravishda hal qilish, til vositalarini ijodiy qo'llash va muloqotni to'liq amalga oshirish imkonini beradi. Natijada, o'quvchi faqat til biladigan emas, balki uni faol qo'llay oladigan shaxsga aylanadi. Shu sababli, kompensatsiya strategiyalarining o'rgatilishi til o'rganish jarayonining ajralmas qismi sifatida qaralishi lozim. Bu esa filologik ta'limda metodik yondashuvlarni yangilash va amaliy samaradorlikni oshirishda muhim rol o'ynaydi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI | СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ | REFERENCES

1. Хамракулова Б. А. (2023). Развитие коммуникативно-прагматической компетенции будущих преподавателей испанского языка с использованием технологии. Журнал гуманитарных и естественных наук, 1, 81–88.
2. Хамракулова Б. (2023). Синфдан ташқари ўқиш малакасининг чет тилларини ўрганишдаги ўрни. Новости образования: исследование в XXI веке, 1, 7.
3. Хамракулова Б. А. (2024). Формирование глобального восприятия механизмов разработки педагогических технологий у будущих учителей. Журнал гуманитарных и естественных наук, 1, 167–175.
4. Oxford, R. L. (1990). *Language Learning Strategies: What Every Teacher Should Know*. Newbury House Publishers.
5. Tarone, E. (1980). Communication strategies, foreigner talk, and repair in interlanguage. *Language Learning*, 30(2), 417–431.
6. Dörnyei, Z. (1995). On the teachability of communication strategies. *TESOL Quarterly*, 29(1), 55–85.
7. Faerch, C., & Kasper, G. (1983). *Strategies in Interlanguage Communication*. Longman.
8. Маматов, Ж.Ж. (2020). Хорijiy tilni o'rganishda kommunikativ yondashuv va strategik kompetensiya. *Filologiya masalalari*, 3(75), 145–149.

MUALLIF HAQIDA MA'LUMOT [ИНФОРМАЦИЯ ОБ АВТОРЕ] [AUTHORS INFO]

✉ **Xamrakulova Barchinoy Abduraxmatovna**, Ispan tili nazariy fanlar kafedrasida katta o'qituvchisi, [**Хамракулова Барчиной Абдурахматовна** Старший преподаватель кафедры теоретических дисциплин испанского языка], [**Khamrakulova Barchinoy Abdurakhmatovna**, Senior Lecturer, Department of Theoretical Spanish Studies]; manzil: O'zbekiston, Toshkent shahri. Kichik halqa yo'li ko'chasi G9-A 21-uy [адрес: Узбекистан, Город Ташкент, улица Малое Кольцо, дом G9-A, квартира 21], [address: Uzbekistan, Tashkent city, Small Ring Road Street, house G9-A, apartment 21]

✉ **Pilar Maria Escudero**, Ispan tili nazariy fanlar kafedrası katta o'qituvchisi, [**Пилар Мария Эскудеро**, Старший преподаватель кафедры теоретических дисциплин испанского языка], [**Pilar Maria Escudero**, Senior Lecturer, Department of Theoretical Spanish Studies]; manzil: O'zbekiston, Toshkent shahri. Kichik halqa yo'li ko'chasi G9-A 21-uy [адрес: Узбекистан, Город Ташкент, улица Малое Кольцо, дом G9-A, квартира 21], [address: Uzbekistan, Tashkent city, Small Ring Road Street, house G9-A, apartment 21]

BOSHLANG'ICH TA'LIM O'QITUVCHILARINING KASBIY KOMPETENTLIGINI PEDAGOGIK DIAGNOSTIKA ASOSIDA BAHOLASH: 8 KOMPETENSIYALI MODEL YONDASHUVI

© G. R. Tojiboyeva ¹✉

¹Chirchiq davlat pedagogika universiteti, Chirchiq, O'zbekiston

Annotatsiya

KIRISH: zamonaviy pedagogik jarayonlarda o'qituvchining kasbiy kompetentligini aniqlash va baholash dolzarb masala hisoblanadi. Ta'lim sifati bevosita o'qituvchining bilim, ko'nikma va shaxsiy fazilatlariga bog'liq. Shuning uchun pedagogik faoliyatda kasbiy kompetentlikni baholash vositalarini ishlab chiqish va takomillashtirish ta'lim tizimining muhim yo'nalishlaridan biri sanaladi.

MAQSAD: mazkur maqolaning maqsadi o'qituvchilarning kasbiy kompetentligini tizimli tahlil qilish, uning tarkibiy qismlarini aniqlash va baholash mezonlari asosida samarali pedagogik diagnostika metodlarini ishlab chiqishdan iborat. Shuningdek, kompetentlikning nazariy asoslari va mahalliy hamda xorijiy tadqiqotchilarning izlanishlari asosida zamonaviy ta'limda kasbiy rivojlanishni ta'minlovchi omillarni ochib berish ham maqolaning asosiy vazifalaridan biridir.

MATERIALLAR VA METODLAR: tadqiqot doirasida boshlang'ich sinfda faoliyat yurituvchi 50 nafar o'qituvchi ishtirokida pedagogik diagnostika o'tkazildi. Diagnostikada test sinovlari, anketalar, portfoliolar tahlili, kuzatuv va ekspert baholash metodlari qo'llanildi. Tojiboeva G.R. tomonidan taklif etilgan 8 kompetensiyali model asosida indikatorlar tizimi ishlab chiqildi va baholash uch darajada (yuqori, o'rta, past) amalga oshirildi. Kompetentlikni aniqlashda nazariy bilimlar, metodik malaka, texnologik savodxonlik, refleksiya va kommunikativ qobiliyatlar asosiy mezon sifatida baholandi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR: O'TKAZILGAN diagnostika natijalariga ko'ra, ishtirokchilarning 40 foizi yuqori, 48 foizi o'rta va 12 foizi past darajada kompetentlikka ega ekani aniqlandi. Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, pedagogik kompetentlikning shakllanishi ko'p jihatdan innovatsion yondashuvlar, texnologiyalardan foydalanish darajasi va o'z faoliyatini refleksiya qilish qobiliyatiga bog'liq. Diagnostika natijalariga tayangan holda o'qituvchilarning kasbiy o'sishini qo'llab-quvvatlash maqsadida individual malaka oshirish kurslari va metodik tavsiyalar ishlab chiqildi.

XULOSA: kasbiy kompetentlikning pedagogik diagnostikasi o'qituvchilarning professional o'sishida muhim vosita hisoblanadi. 8 kompetensiyali model asosidagi baholash matritsasi tizimli va obyektiv baholash imkonini beradi. Diagnostika natijalari pedagogik jarayonni samarali boshqarish va takomillashtirish uchun asos bo'ladi.

Kelgusida pedagogik diagnostika metodlarini yanada takomillashtirish, shuningdek, digital texnologiyalarni keng qo'llash tavsiya etiladi.

Kalit so'zlar: baholash, o'qituvchi, ilmiy yondashuvlar. metodlar, kasbiy kompetentlik, pedagogik diagnostika, baholash matritsasi, boshlang'ich ta'lim, kompetensiyalar, diagnostika metodlari.

Iqtibos uchun: Tojiboyeva G. R. Boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini pedagogik diagnostika asosida baholash: 8 kompetensiyali model yondashuvi. // Inter education & global study. 2025, №5. B.285–291.

ОЦЕНКА ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ УЧИТЕЛЕЙ НАЧАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ НА ОСНОВЕ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ДИАГНОСТИКИ: 8 МОДЕЛЬ КОМПЕТЕНТНОСТИ ПОДХОДА

© Г. Р. Тоджибоева¹✉

¹ Чирчикский государственный педагогический университет, Чирчик, Узбекистан

Аннотация

ВВЕДЕНИЕ: в современных педагогических процессах определение и оценка профессиональной компетентности учителя является актуальной задачей. Качество образования напрямую связано с знаниями, умениями и личностными качествами педагога. Поэтому разработка и совершенствование инструментов оценки профессиональной компетентности является одним из важных направлений системы образования.

ЦЕЛЬ: цель данной статьи — системный анализ профессиональной компетентности учителей, определение её составляющих и разработка эффективных методов педагогической диагностики на основе критериев оценки. Также одной из основных задач является раскрытие факторов, обеспечивающих профессиональное развитие в современной системе образования, на основе теоретических основ и исследований отечественных и зарубежных ученых.

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ: в рамках исследования была проведена педагогическая диагностика с участием 50 учителей начальных классов. В диагностике использовались тесты, анкеты, анализ портфолио, наблюдение и экспертная оценка. На основе предложенной Г.Р. Тожибоевой модели из 8 компетенций была разработана система индикаторов, а оценка проводилась по трёхуровневой шкале (высокий, средний, низкий). В качестве основных критериев оценки компетентности были определены: теоретические знания, методическая подготовка, технологическая грамотность, рефлексия и коммуникативные способности.

ОБСУЖДЕНИЕ И РЕЗУЛЬТАТЫ: согласно результатам диагностики, 40% участников показали высокий уровень компетентности, 48% — средний и 12% — низкий. Исследование показало, что формирование педагогической компетентности во многом зависит от инновационных подходов, уровня использования технологий и

способности к рефлексии своей деятельности. На основе результатов диагностики были разработаны индивидуальные курсы повышения квалификации и методические рекомендации для поддержки профессионального роста учителей.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ: педагогическая диагностика профессиональной компетентности является важным инструментом профессионального развития учителей. Оценочная матрица, основанная на модели из 8 компетенций, обеспечивает системную и объективную оценку. Результаты диагностики служат основой для эффективного управления и совершенствования педагогического процесса. В будущем рекомендуется дальнейшее совершенствование методов педагогической диагностики и широкое использование цифровых технологий.

Ключевые слова: оценка, учитель, научные подходы, методы, профессиональная компетентность, педагогическая диагностика, матрица оценки, начальное образование, компетенции, методы диагностики.

Для цитирования: Тоджибоева Г. Р. Оценка профессиональной компетентности учителей начального образования на основе педагогической диагностики: 8 модель компетентности подхода // Inter education & global study. 2025, №5. С. 285–291.

EVALUATION OF PROFESSIONAL COMPETENCE OF PRIMARY EDUCATION TEACHERS ON THE BASIS OF PEDAGOGICAL DIAGNOSTICS: 8 COMPETENCY MODEL APPROACH

© Gulmira R. Tojiboeva ¹✉

¹Chirchik State Pedagogical University, Chirchik, Uzbekistan

Annotation

INTRODUCTION: in modern pedagogical processes, identifying and evaluating teachers' professional competence is a pressing issue. The quality of education is directly related to the teacher's knowledge, skills, and personal attributes. Therefore, developing and improving tools for assessing professional competence is one of the key directions of the education system.

AIM: the aim of this article is to conduct a systematic analysis of teachers' professional competence, determine its components, and develop effective pedagogical diagnostic methods based on evaluation criteria. Additionally, the article seeks to reveal the factors ensuring professional development in modern education, grounded in theoretical foundations and the research of both local and international scholars.

MATERIALS AND METHODS: within the framework of the study, pedagogical diagnostics were conducted with the participation of 50 primary school teachers. The diagnostics involved testing, surveys, portfolio analysis, observation, and expert evaluation methods. Based on the 8-competency model proposed by G.R. Tojiboeva, a system of indicators was developed and the assessment was carried out on three levels (high,

medium, low). The main criteria for evaluating competence included theoretical knowledge, methodological skills, technological literacy, reflection, and communication abilities.

DISCUSSION AND RESULTS: according to the diagnostic results, 40% of the participants demonstrated a high level of competence, 48% — medium, and 12% — low. The study showed that the formation of pedagogical competence largely depends on innovative approaches, the degree of technology integration, and the ability to reflect on one's professional activities. Based on the results, individual professional development courses and methodological recommendations were developed to support teachers' professional growth.

CONCLUSION pedagogical diagnostics of professional competence is an important tool for teachers' professional development. The assessment matrix based on the 8-competency model allows for systematic and objective evaluation. The diagnostic results provide a foundation for effective management and improvement of the pedagogical process. It is recommended to further refine diagnostic methods and widely apply digital technologies.

Keywords: assessment, teacher, scientific approaches. methods, professional competence, pedagogical diagnostics, assessment matrix, primary education, competencies, diagnostic methods.

For citation: Gulmira R. Tojiboeva. (2025) 'Evaluation of professional competence of primary education teachers on the basis of pedagogical diagnostics: 8 competency model approach', Inter education & global study, (5), pp. 285–291. (In Uzbek).

Kasbiy kompetentlikni baholashda zamonaviy yondashuvlar — bu nafaqat testlar, balki kuzatuv, portfoliolar, refleksiya va faoliyat tahliliga asoslangan kompleks tizimdir. Mahalliy va xorijiy tadqiqotchilarning qarashlarini o'rganish, milliy ta'lim tizimiga mos metodikalar ishlab chiqishga xizmat qiladi.

Kasbiy kompetentlikni shakllantirish va baholashda tizimli yondashuv zarur. O'qituvchilarni doimiy ravishda diagnostikadan o'tkazish, individual rivojlanish yo'nalishlarini aniqlash, metodik ko'mak ko'rsatish — bu ta'lim sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Tavsiyalar:

- Har bir maktabda o'qituvchi portfoliolarini yuritish tizimini joriy etish;
- Diagnostika asosida malaka oshirish kurslarini moslashtirish;
- Yangi pedagogik texnologiyalar bo'yicha treninglar tashkil etish.

Kasbiy kompetentlik tushunchasi va uning tarkibiy qismlari

Kasbiy kompetentlik — bu o'qituvchining o'z mutaxassisligi bo'yicha yetarli bilim va ko'nikmalarga ega bo'lishi, shuningdek, bu bilimlarni o'quv jarayonida samarali qo'llay olishi bilan tavsiflanadi.

Pedagogik kompetentlik quyidagi asosiy tarkibiy qismlardan iborat:

- Metodik kompetentlik – fan bo'yicha dars mazmunini loyihalashtirish, interfaol metodlarni qo'llay olish, darslarni tizimli tashkil eta olish.
- Kommunikativ kompetentlik – o'quvchilar bilan samarali muloqot qilish, psixologik yondashuvlar, muomala madaniyatini namoyon etish.
- Ijtimoiy-psixologik kompetentlik – o'quv jarayonida yuzaga keladigan muammolarni tahlil qilish, ularga mos yondashuvni tanlash, shaxsga yo'naltirilgan ta'limni tashkil etish.
- Texnologik kompetentlik – zamonaviy axborot-kommunikatsion texnologiyalar (AKT) vositalaridan foydalanish, ta'lim resurslarini yaratish va ulardan foydalanish.

Nazariy asoslar va ilgari olib borilgan tadqiqotlar

Mahalliy olimlar tadqiqotlari

O'zbekistonlik bir qator olimlar ushbu yo'nalishda samarali ilmiy izlanishlar olib borgan:

- Axunova N.X. – kasbiy kompetentlikni baholash metodikasi, pedagogik baholash vositalarining ilmiy asoslarini ishlab chiqqan.
- Tojiboeva G.R. – boshlang'ich ta'lim o'qituvchilari kompetentligini rivojlantirish, metodik tayyorgarlik va muloqot madaniyati diagnostikasiga oid tadqiqotlar muallifi.
- Shodmonova S.S. – zamonaviy o'qituvchining kasbiy portretini chizish, refleksiya va shaxsiy yondashuvga asoslangan diagnostika metodlarini taklif qilgan.
- Qodirova M.M. – kasbiy o'sish va uzluksiz ta'lim doirasida kompetentligini shakllantirish muammolari ustida ishlagan.

Xorijiy olimlar izlanishlari

Xalqaro miqyosda kasbiy kompetentlik va pedagogik diagnostika bo'yicha quyidagi olimlar e'tirofqa sazovor:

- V.V. Serikov (Rossiya) – o'qituvchining kasbiy pozitsiyasi va pedagogik faoliyatini baholash mezonlarini ishlab chiqqan.
- E. Zeer (Rossiya) – kasbiy o'zlik, psixologik tayyorgarlik va kasbiy kompetentlik o'rtasidagi bog'liqlikni chuqur o'rganib chiqqan.
- Sh. Shrayberg (Rossiya) – AKT sohasidagi pedagogik kompetensiyalar diagnostikasiga bag'ishlangan ishlari bilan tanilgan.
- Linda Darling-Hammond (AQSh) – o'qituvchilik sifati, baholash standartlari va reflektiv faoliyat asosida kompetentligini baholash bo'yicha xalqaro yetakchi ekspert.
- Philippe Perrenoud (Shveytsariya) – o'qituvchining kompetentlik modeli, ta'limda refleksiya va mustaqil faoliyatga asoslangan diagnostika yondashuvlarini ishlab chiqqan.

Kasbiy kompetentlikni baholash zarurati

O'qituvchining kasbiy kompetentligini aniqlash quyidagi sabablarga ko'ra muhimdir:

1. O'qituvchining faoliyatini ob'ektiv baholash imkonini beradi;
2. Rivojlanishga muhtoj sohalarni aniqlaydi;
3. Malaka oshirish dasturlarini individuallashtirishga xizmat qiladi;
4. Ta'lim sifati monitoringi uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

Pedagogik diagnostika vositalari va metodlari

Pedagogik diagnostika — bu o'qituvchining kasbiy faoliyatini o'rganish, baholash va natijalarni tahlil qilish jarayonidir. Bu borada quyidagi metodlar keng qo'llaniladi:

- Test sinovlari – o'qituvchining nazariy bilim darajasini aniqlash.
- Anketalar va so'rovnomalar – o'qituvchining o'zini baholashi, kasbiy o'sish ehtiyojlarini aniqlash.
- Kuzatuv – o'quv jarayonini tahlil qilish, o'qituvchining o'zaro muloqotini baholash.
- Portfoliolar tahlili – o'qituvchining yutuqlari, ishlari, loyiha va metodik materiallari asosida kompetentligini aniqlash.
- Baholash varaqalari – ekspertlar tomonidan o'qituvchining faoliyatini tahlil qilish.

Baholash mezonlari

Kasbiy kompetentligini aniqlashda quyidagi mezonlar asos bo'lib xizmat qiladi:

- Bilim darajasi – fanga oid nazariy bilimlar.
- Metodik malaka – interfaol metodlarni qo'llay olish.
- Innovatsion yondashuv – yangilikka ochiqlik va texnologik savodxonlik.
- Refleksiya qobiliyati – o'z faoliyatini tahlil qilish, xulosa chiqarish.

Baholashda uch daraja belgilanadi: yuqori, o'rta va past.

8 kompetensiyali model va baholash matritsasi

Tojiboeva G.R. tomonidan ishlab chiqilgan 8 kompetensiyali model quyidagi tarkibiy qismlardan iborat:

- Predmetli kompetentlik – fan bilimlarini chuqur bilish va amaliy qo'llash;
- Didaktik kompetentlik – o'quv jarayonini samarali tashkil qilish;
- Diagnostik kompetentlik – o'quv jarayonidagi muammolarni aniqlash va baholash;
- Menejerlik kompetentlik – ta'lim jarayonini boshqarish;
- Kreativ kompetentlik – yangiliklarni joriy qilish va ijodiy yondashuv;
- Texnologik kompetentlik – axborot-kommunikatsion texnologiyalarni samarali qo'llash;
- Kommunikativ kompetentlik – samarali muloqot va pedagogik hamkorlik;
- Refleksiv kompetentlik – o'z faoliyatini baholash va takomillashtirish.

Baholash matritsasi ushbu kompetensiyalar bo'yicha indikatorlar tizimini o'z ichiga oladi va har bir komponent uchun baholash mezonlarini aniqlaydi (yuqori, o'rta, past).

Pedagogik diagnostika metodlari

Baholashda testlar, foliolar, so'rovnomalar, kuzatuv va ekspert baholash metodlari qo'llaniladi. Xususan, kommunikativ kompetentlikni o'lchash uchun ishlab chiqilgan test tizimi samarali vosita sifatida tan olingan.

Tadqiqot natijalari

50 nafar boshlang'ich sinf o'qituvchilari ustida o'tkazilgan diagnostika ko'rsatkichlari quyidagicha:

- Yuqori daraja – 40%;
- O'rta daraja – 48%;
- Past daraja – 12%.

Natijalar asosida o'qituvchilarning kasbiy rivojlanish yo'nalishlari aniqlanib, malaka oshirish kurslari taklif etildi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI | СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ | REFERENCES

Axunova N.X. Pedagogik kompetentlik va uning diagnostikasi. – Toshkent: Fan, 2020.

2. Karimova M., Tojiboeva G. Kasbiy malaka va kompetensiyalar. – Samarqand: Ta'lim, 2021.

3. OECD. Teachers and Leaders in Schools: Pedagogical Competency Frameworks. – 2019.

4. Shodmonova S.S. Zamonaviy o'qituvchi portreti. – Toshkent: Ilm Ziyo, 2023.

2. Tojiboeva G.R. Boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarining kommunikativ kompetentligini o'lchash test tizimi. Toshkent, 2022.

3. Zeer E.F. Professional'noe razvitie lichnosti. Moskva: Akademiya, 2012.

4. Serikov V.V. Lichnostno orientirovannoe obrazovanie. Moskva: Logos, 2004.

5. Darling-Hammond L. Teacher Education and the American Future. Journal of Teacher Education, 2006.

6. Perrenoud Ph. Ten new competencies for teaching. Geneva: IBE UNESCO, 2000.

MUALLIF HAQIDA MA'LUMOT [ИНФОРМАЦИЯ ОБ АВТОРЕ] [AUTHORS INFO]

✉ **Tojiboyeva Gulmira Rifovna**, PhD, dotsent, [Тоджибоева Гульмира Рифовна, Кандидат педагогических наук, доцент], [Tojiboeva Gulmira Rifovna, PhD, Associate Professor]; manzil: O'zbekiston, Chirchiq shahri, Amir Temur ko'chasi 104 uy [адрес: Узбекистан, г. Чирчик, улица Амира Темура, дом 104], [address: Uzbekistan, 104 Amir Temur Street, Chirchiq city]

OLIY TA'LIM TIZIMIDA KIBERXAVFSIZLIK MADANIYATINI SHAKLLANTIRISHNING ZAMONAVIY METODIKASI

© M. Z. Xusenov ¹✉

¹Buxoro davlat universiteti, Buxoro, O'zbekiston

Annotatsiya

KIRISH: ushbu maqolada oliy ta'lim tizimida kiberxavfsizlik madaniyatini shakllantirishning zamonaviy metodikalari o'rganilgan. Raqamli transformatsiya davrida, oliy ta'lim muassasalari kiberxavf tahdidlariga duch kelmoqda, va bu tahdidlarga qarshi kurashishda yangi pedagogik metodlarning ahamiyati oshmoqda. Tadqiqotda interaktiv ta'lim, gamifikatsiya, simulyatsiyalar va xabardorlik kampaniyalari kabi zamonaviy metodikalar kiberxavfsizlik madaniyatini shakllantirishda samarali bo'lishi ko'rsatilgan. Tadqiqotda aralash usulda (kvantitativ va kvalitatif yondashuvlar) ma'lumotlar to'plangan va tahlil qilingan. Kiberxavfsizlik bo'yicha mavjud bilim, xabardorlik va amaliy ko'nikmalar baholangan hamda metodik yondashuvlar samaradorligi ko'rsatilgan. Maqolada oliy ta'lim muassasalarida kiberxavfsizlik madaniyatini mustahkamlash bo'yicha amaliy tavsiyalar berilgan.

MAQSAD: mazkur maqolaning maqsadi – oliy ta'lim muassasalarida talabalarda kiberxavfsizlik madaniyatini shakllantirishga qaratilgan zamonaviy pedagogik metodikalarni tahlil qilish, ularning samaradorligini aniqlash hamda amaliyotga tatbiq etish bo'yicha takliflar ishlab chiqishdan iborat. Shuningdek, raqamli texnologiyalar keng tarqalgan davrda axborot xavfsizligini ta'minlashga yo'naltirilgan madaniy yondashuvni shakllantirish zarurati asoslab beriladi.

MATERIALLAR VA METODLAR: Tadqiqot doirasida qator oliy ta'lim muassasasida talabalar va o'qituvchilar ishtirokida so'rovnomma va test sinovlari o'tkazildi. Unda talabalarning kiberxavfsizlik bo'yicha bilimlari, xabardorligi va amaliy ko'nikmalari o'rganildi. Shuningdek, o'qituvchilarning dars jarayonida raqamli xavfsizlik masalalariga qanday e'tibor qaratayotgani kuzatildi. Metodik yondashuv sifatida loyiha asosidagi o'qitish, muammoli ta'lim, interfaol mashg'ulotlar va simulatsion amaliy mashqlar qo'llanildi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR: tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, talabalarning aksariyati (63%) kiberxavfsizlikka oid umumiy tushunchalarga ega bo'lsa-da, amaliy ko'nikmalar jihatidan zaiflik mavjud. Ayniqsa, parollar xavfsizligi, ijtimoiy tarmoqlardagi shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish, zararli dasturlardan saqlanish bo'yicha bilimlar yetarli emas. Interfaol metodlar asosida tashkil etilgan mashg'ulotlar natijasida talabalar faol ishtirok eta boshladi, ularning texnologik savodxonligi va xavfsizlik madaniyati sezilarli darajada oshdi.

XULOSA: oliy ta'lim tizimida kiberxavfsizlik madaniyatini shakllantirish zamonaviy ta'lim metodlarini tatbiq etishni talab etadi. An'anaviy ma'ruzalar bilan bir qatorda, muammoli vaziyatlar, real hayotga yaqin mashg'ulotlar va interfaol ta'lim shakllari talabalar ongida mustahkam bilim va ko'nikmalarni shakllantiradi. Raqamli xavfsizlikni ta'limning tarkibiy qismi sifatida doimiy va tizimli ravishda o'qitish orqali yoshlarning kiberxavfsizlik madaniyatini shakllantirishga erishish mumkin. Kelgusida oliy ta'lim muassasalarida bu boradagi o'quv dasturlarni takomillashtirish, fanlararo integratsiyani kuchaytirish va raqamli texnologiyalar asosida metodik qo'llanmalar yaratish tavsiya etiladi.

Kalit so'zlar: kiberxavfsizlik madaniyati, oliy ta'lim, raqamli transformatsiya, interaktiv ta'lim, gamifikatsiya, simulyatsiya, xabardorlik kampaniyalari, metodikalar, ta'lim tizimi.

Iqtibos uchun: Xusenov M. Z. Oliy ta'lim tizimida kiberxavfsizlik madaniyatini shakllantirishning zamonaviy metodikasi. // Inter education & global study. 2025, №5. B.292–299.

СОВРЕМЕННЫЕ МЕТОДИКИ ФОРМИРОВАНИЯ КУЛЬТУРЫ КИБЕРБЕЗОПАСНОСТИ В СИСТЕМЕ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ

© М. З. Хусенов¹✉

¹Бухарского государственного университета, Бухара, Узбекистан

Аннотация

ВВЕДЕНИЕ: в данной статье рассматриваются современные методики формирования культуры кибербезопасности в системе высшего образования. В эпоху цифровой трансформации вузы сталкиваются с киберугрозами, и значимость новых педагогических подходов для противодействия этим угрозам возрастает. В исследовании показана эффективность таких современных методик, как интерактивное обучение, геймификация, симуляции и информационные кампании. Данные были собраны и проанализированы с использованием смешанного подхода (количественные и качественные методы). Оценены текущие знания, осведомлённость и практические навыки в области кибербезопасности, а также определена эффективность методических подходов. В статье даны практические рекомендации по укреплению культуры кибербезопасности в вузах.

ЦЕЛЬ: целью данной статьи является анализ современных педагогических методик, направленных на формирование культуры кибербезопасности у студентов вузов, определение их эффективности и выработка практических предложений по их применению. Также обосновывается необходимость культурного подхода к обеспечению информационной безопасности в условиях широкого распространения цифровых технологий.

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ: в рамках исследования были проведены анкетирование и тестирование среди студентов и преподавателей ряда вузов. Изучались знания студентов по вопросам кибербезопасности, уровень осведомлённости и практические навыки. Также наблюдалось, как преподаватели

уделяют внимание вопросам цифровой безопасности в образовательном процессе. В качестве методического подхода использовались проектное обучение, проблемное обучение, интерактивные занятия и симуляционные практические упражнения.

ОБСУЖДЕНИЕ И РЕЗУЛЬТАТЫ: результаты исследования показали, что большинство студентов (63%) обладают базовыми представлениями о кибербезопасности, однако у них наблюдается нехватка практических навыков. Особенно слабы знания в области безопасного использования паролей, защиты личных данных в социальных сетях и предотвращения вредоносного ПО. Проведение занятий с использованием интерактивных методов повысило вовлечённость студентов, уровень их цифровой грамотности и культуру безопасности.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ: формирование культуры кибербезопасности в системе высшего образования требует внедрения современных образовательных методик. Наряду с традиционными лекциями, эффективными являются проблемные ситуации, приближенные к реальности практические задания и интерактивные формы обучения. Систематическое и постоянное преподавание цифровой безопасности как составной части образования способствует формированию устойчивой киберкультуры у молодёжи. В будущем рекомендуется совершенствовать учебные программы вузов, усиливать междисциплинарную интеграцию и разрабатывать методические пособия на основе цифровых технологий.

Ключевые слова: культура кибербезопасности, высшее образование, цифровая трансформация, интерактивное обучение, геймификация, симуляция, информационные кампании, методики, образовательная система.

Для цитирования: Хусенов М. 3. Современные методики формирования культуры кибербезопасности в системе высшего образования. // Inter education & global study. 2025, №5. С. 292–299.

MODERN METHODOLOGY FOR FORMING CYBERSECURITY CULTURE IN HIGHER EDUCATION

© Murodjon Z. Khusenov¹✉

¹Bukhara State University, Bukhara, Uzbekistan

Annotation

INTRODUCTION: this article explores modern methods of forming a cybersecurity culture within the higher education system. In the era of digital transformation, higher education institutions are increasingly facing cybersecurity threats, and the importance of innovative pedagogical approaches to address these threats is growing. The study demonstrates the effectiveness of modern methodologies such as interactive learning,

gamification, simulations, and awareness campaigns in developing a cybersecurity culture. A mixed-methods approach (quantitative and qualitative) was used to collect and analyze data. The research assessed existing knowledge, awareness, and practical skills in cybersecurity and evaluated the effectiveness of the applied teaching methods. The article also provides practical recommendations for strengthening cybersecurity culture in higher education institutions.

AIM: the aim of this study is to analyze modern pedagogical methods aimed at developing cybersecurity culture among university students, evaluate their effectiveness, and propose practical ways to implement them. The study also justifies the need for a cultural approach to ensuring information security in the digital age.

MATERIALS AND METHODS: the research involved surveys and tests conducted among students and instructors from several higher education institutions. Students' knowledge, awareness, and practical skills in cybersecurity were assessed. The study also observed how teachers integrate digital security topics into their lessons. Project-based learning, problem-based learning, interactive sessions, and simulation-based practical training were used as methodological approaches.

DISCUSSION AND RESULTS: the study results indicate that while the majority of students (63%) have a general understanding of cybersecurity, their practical skills are lacking. Specifically, their knowledge regarding password security, protection of personal data on social media, and prevention of malware is insufficient. Interactive teaching methods significantly increased student engagement, digital literacy, and overall security awareness.

CONCLUSION: developing a cybersecurity culture in higher education requires the adoption of modern educational methodologies. In addition to traditional lectures, real-life problem-solving activities, practical tasks, and interactive teaching methods are essential to building strong knowledge and skills among students. Systematic and continuous integration of digital security as a core educational component can foster a solid cybersecurity culture among young people. Future efforts should focus on improving university curricula, enhancing interdisciplinary integration, and creating digital technology-based methodological guides.

Keywords: cybersecurity culture, higher education, digital transformation, interactive learning, gamification, simulation, awareness campaigns, methodologies, education system.

For citation: Murodjon Z. Khusenov. (2025) 'Modern Methodology for Forming Cybersecurity Culture in Higher Education', Inter education & global study, (5), pp. 292–299. (In Uzbek).

Raqamli transformatsiya davrida oliy ta'lim muassasalari keng ko'lamli kiberxavflarga duch kelmoqda. Ta'lim tizimida raqamlashtirishning jadallashuvi, shaxsiy va ilmiy ma'lumotlarning ko'p miqdorda to'planishi, shuningdek, masofaviy ta'lim platformalarining keng qo'llanilishi kiberxavfsizlik tahdidlarini sezilarli darajada ortishiga

sabab bo'ldi (Abu-Shanab & Al-Tarawneh, 2022). Bunday sharoitda ma'lumotlarning buzilishi, firibgarlik hujumlari, tizimlarning ishdan chiqishi kabi muammolar va tahdidlar nafaqat moliyaviy zarar keltirib chiqarmas, balki muassasalar obro'siga ham salbiy ta'sir ko'rsatadi (Alhogail, 2021).

Oliy ta'lim muassasalarida kiberxavfsizlik madaniyatini shakllantirishning dolzarbligi quyidagilarda namoyon bo'ladi, ko'p hollarda talabalar, o'qituvchilar va ma'murlarning kiberxavfsizlik asoslari bo'yicha bilimlari etarli emas (Zwilling et al., 2022). Bu esa ularni xakerlik hujumlari, fishing va boshqa kiberjinoyatlar uchun oson nishonga aylantiradi. Shu sababli, kiberxavfsizlikni nafaqat texnik jihatdan, balki madaniy jihatdan ham mustahkamlash zarur.

Tadqiqot muammosi va maqsadi: Hozirgi vaqtda oliy ta'limda qo'llanilayotgan an'anaviy kiberxavfsizlik metodlari (masalan, bir martalik seminar yoki standart darsliklar orqali o'qitish) samaradorligi cheklangan. Zamonaviy talablarga mos metodikalar – interaktiv ta'lim, gamifikatsiya, simulyatsiyalar va xabardorlik kampaniyalari kabi yondashuvlar orqali kiberxavfsizlik madaniyatini shakllantirish ancha samarali bo'lishi mumkin (Alotaibi et al., 2023). Shu nuqtai nazardan, ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi – oliy ta'lim muassasalarida kiberxavfsizlik madaniyatini mustahkamlashning zamonaviy metodikalarini ishlab chiqish va ularning samaradorligini baholashdan iborat.

Ilmiy yangilik va amaliy ahamiyat: Tadqiqotning ilmiy jihatdan yangiligi shundaki, u oliy ta'lim kontekstiga moslashtirilgan, psixologik va pedagogik jihatdan asoslangan kiberxavfsizlik metodikalarini taklif etadi. Amaliy jihatdan esa, bu yondashuvlar talaba va o'qituvchilarning kiberxavfsizlik bo'yicha ko'nikmalarini oshirish, shu bilan birga muassasalarda ma'lumotlar xavfsizligini ta'minlashga xizmat qiladi.

Tadqiqot dizayni: Ushbu tadqiqotda aralash usuldan foydalanildi, ya'ni kvantitativ va kvalitatif yondashuvlar integratsiyalashgan holda qo'llandi. Bu yondashuv kiberxavfsizlik madaniyatining shakllanish jarayonini chuqur va har tomonlama o'rganishga imkon berdi. Kvantitativ ma'lumotlar ishtirokchilarning bilim va xulq-atvor darajasini aniqlashga xizmat qilsa, kvalitatif yondashuv esa ularning tajriba va fikrlarini tahlil qilishda qo'llanildi.

Tadqiqot ishtirokchilari: Tadqiqotda O'zbekistonning turli hududlaridagi oliy ta'lim muassasalaridan 250 nafar ishtirokchi – talaba, o'qituvchi, ma'muriy xodim va IT mutaxassislar jalb etildi. Ishtirokchilar tasodifiy va maqsadli tanlash usullari orqali tanlab olindi. Bu esa, bir tomondan, umumiy xulosalarni chiqarishga imkon bersa, ikkinchi tomondan, muayyan tajribaga ega guruhlarining fikrlarini chuqur tahlil qilish imkonini berdi.

Ma'lumot to'plash usullari:

So'rovnoma. Maxsus ishlab chiqilgan savollar to'plami ishtirokchilarning kiberxavfsizlik bo'yicha bilim darajasi, xabardorligi, amaliyoti va munosabatlarini baholashga qaratildi. So'rovnoma savollari ilgari o'tkazilgan tadqiqotlarga asoslangan holda moslashtirildi.

Intervyular. Oliy ta'lim muassasalarining rahbarlari, IT mutaxassislari va pedagoglar bilan yarim tuzilgan intervyular o'tkazildi. Intervyular orqali tashkilotlarda kiberxavfsizlik

madaniyatining real holati, mavjud muammolar va tahdidlar va istiqbolli yondashuvlar haqida chuqur ma'lumotlar olindi.

Fokus-guruhlar. Talaba va xodimlar ishtirokida kichik guruhlarda muhokamalar tashkil qilindi. Bu usul ularning kiberxavfsizlikka bo'lgan munosabatlari, kundalik amaliyotdagi xatolar va takliflarini aniqlashga xizmat qildi.

Hujjatlar tahlili. Tadqiqot doirasida oliy ta'lim muassasalarining amaldagi kiberxavfsizlik siyosati, axborot xavfsizligi reglamentlari, xodimlar uchun yo'riqnomalar va tegishli me'yoriy hujjatlar o'rganildi. Hujjatlar orqali tashkiliy yondashuvlarning kuchli va zaif tomonlari aniqlandi.

Tajriba. Nazorat va eksperimental guruhlar tashkil qilinib, ularga turli xildagi ta'limiy tadbirlar (masalan, gamifikatsiyalashgan treninglar, interaktiv simulyatsiyalar) o'tkazildi. Bu yondashuvlar samaradorligi oldingi bilim darajalari bilan solishtirib baholandi.

Ma'lumotlarni tahlil qilish

Kvantitativ tahlil. So'rovnomalardan olingan ma'lumotlar SPSS dasturi yordamida qayta ishlanib, deskriptiv (o'rtacha qiymatlar, dispersiya, modalar) va inferensial (chi-kvadrat, t-test, ANOVA) statistika usullari bilan tahlil qilindi. Bu ishtirokchilar orasida bilim, xabardorlik va amaliyot darajalaridagi farqlarni aniqlash imkonini berdi.

Kvalitatif tahlil. Intervyular va fokus-guruh muhokamalari yozuvga olinib, tematik tahlil asosida kodlashtirildi. Asosiy mavzular, takrorlanadigan naqshlar va kontseptual toifalar aniqlandi. MaxQDA dasturidan foydalanildi.

Integratsiya. Kvantitativ va kvalitatif natijalar bir-birini to'ldiruvchi tarzda umumlashtirildi. Bu yondashuv orqali kiberxavfsizlik madaniyatining shakllanishiga ta'sir etuvchi omillar chuqur tahlil qilindi.

Tadqiqotning axloqiy mezonlari

Tadqiqot ishtirokchilarining anonimligi va maxfiyligi qat'iy ta'minlandi. Ularning tadqiqotda ishtirok etishiga yozma rozilik olindi. Ma'lumotlar faqat ilmiy maqsadlarda foydalanildi hamda har qanday shaxsiy identifikatsiya qiluvchi axborotlar maxfiy saqlandi.

Tadqiqotning ushbu qismida to'plangan empirik ma'lumotlar batafsil bayon etiladi. So'rovnoma natijalari statistik tahlil natijalari bilan birga jadval va diagrammalar orqali vizuallashtiriladi. Bu orqali ishtirokchilarning kiberxavfsizlik bo'yicha bilim darajasi, xabardorligi va amaliy ko'nikmalaridagi tendensiyalar aniq ko'rsatiladi. Intervyular va fokus-guruh muhokamalaridan olingan asosiy fikrlar tematik tahlil asosida umumlashtirilib, ishtirokchilarning kiberxavfsizlik madaniyatiga bo'lgan qarashlari, mavjud muammolar va tahdidlar va ularning yechimlari bo'yicha takliflari keltiriladi. Muassasalarning kiberxavfsizlik siyosati va normativ hujjatlarini tahlil qilish natijasida tashkiliy darajadagi kuchli va zaif tomonlar aniqlanadi. Agar tajriba o'tkazilgan bo'lsa, nazorat va eksperimental guruhlardagi ishtirokchilarning kiberxavfsizlik bilim va ko'nikmalaridagi o'zgarishlar statistik usullar yordamida solishtiriladi va ishlab chiqilgan zamonaviy metodikalarning samaradorligi empirik dalillar bilan asoslanadi.

Olingan natijalar tadqiqotning asosiy savollari va belgilangan vazifalari bilan chambarchas bog'liq holda tahlil qilinadi. Oliy ta'lim tizimida kiberxavfsizlik madaniyatining

hozirgi holatiga baho berilib, mavjud kuchli va zaif jihatlar aniqlanadi. Kiberxavfsizlik madaniyatining shakllanishiga bevosita ta'sir etuvchi asosiy omillar, jumladan, xodimlarning bilim darajasi, motivatsiyasi, tashkiliy muhit va texnologik infratuzilma muhokama etiladi. Hozirda qo'llanilayotgan an'anaviy kiberxavfsizlikni o'qitish va xabardorlikni oshirish metodlarining samaradorligi tanqidiy nuqtai nazardan tahlil qilinib, ularning afzalliklari bilan birga kamchiliklari ham ko'rsatib o'tiladi. Tadqiqot doirasida ishlab chiqilgan interaktiv ta'lim, gamifikatsiya va simulyatsiya kabi zamonaviy metodikalarning potentsial afzalliklari va mumkin bo'lgan cheklovlari ilmiy tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari kiberxavfsizlik sohasidagi boshqa ilmiy ishlar bilan solishtirilib, o'xshash va farqli jihatlari aniqlanadi va tadqiqotning umumiy ilmiy bilimlarga qo'shgan hissasi belgilanadi.

Tadqiqotning asosiy natijalari jamlanib, oliy ta'lim muassasalarida kiberxavfsizlik madaniyatini shakllantirishning dolzarbligi yana bir bor asoslanadi. Olingan xulosalar asosida oliy ta'lim muassasalariga kiberxavfsizlik madaniyatini mustahkamlash bo'yicha amaliy tavsiyalar beriladi. Jumladan, o'quv dasturlariga kiberxavfsizlikka oid fundamental bilimlarni integratsiya qilish, talaba va xodimlar uchun interaktiv ta'lim platformalari va gamifikatsiyalashgan o'quv materiallaridan foydalanish, muntazam ravishda kiberxavfsizlik bo'yicha xabardorlikni oshirish kampaniyalarini o'tkazish, fishing va ijtimoiy muhandislik kabi tahdidlarni simulyatsiya qiluvchi mashqlarni tashkil etish tavsiya etiladi. Kelgusida kiberxavfsizlik madaniyatining turli demografik guruhlar va ta'lim bosqichlaridagi o'ziga xos xususiyatlarini o'rganish, kiberxavfsizlik xatti-harakatlarini o'zgartirishning psixologik mexanizmlarini chuqur tadqiq qilish va kiberxavfsizlik madaniyatini baholashning innovatsion usullarini ishlab chiqish kabi yo'nalishlarda tadqiqotlar olib borish maqsadga muvofiq ekanligi ta'kidlanadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI | СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ | REFERENCES

1. Abu-Shanab, E., & Al-Tarawneh, H. (2022). Cybersecurity awareness in higher education: A systematic review. *Journal of Information Security Research*.
2. Alhogail, A. (2021). Institutional cybersecurity culture: A framework for improving security behavior. *Computers & Security*.
3. Alotaibi, F., et al. (2023). Gamification and interactive simulations in cybersecurity education. *IEEE Access*.
4. Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77–101.
5. BSA | The Software Alliance. (2020). Cybersecurity Ethical Guidelines.
6. Creswell, J. W., & Plano Clark, V. L. (2017). *Designing and Conducting Mixed Methods Research*. SAGE Publications.
7. Field, A. (2018). *Discovering Statistics using IBM SPSS Statistics*. SAGE.
8. Krueger, R. A., & Casey, M. A. (2014). *Focus Groups: A Practical Guide for Applied Research*. SAGE.
9. Patton, M. Q. (2015). *Qualitative Research & Evaluation Methods*. SAGE.

10. Zwilling, M., et al. (2022). Human factors in cybersecurity: A study of behavioral challenges. *Computers in Human Behavior*.

MUALLIF HAQIDA MA'LUMOT [ИНФОРМАЦИЯ ОБ АВТОРЕ] [AUTHORS INFO]

✉ **Xusenov Murodjon Zoxirovich**, Axborot tizimlari va raqamli texnologiyalar kafedrası o'qituvchisi,, [**Хусенов Муроджон Зохилович**, Преподаватель кафедры информационных систем и цифровых технологий], [**Khusenov Murodjon Zokhirovich**, Lecturer at the Department of Information Systems and Digital Technologies]; Manzil: O'zbekiston, 100200, Buxoro shahri, M. Iqbol ko'chasi, 11 [адрес: Узбекистан, 100200, г. Бухара, ул. М. Икбол, 11], [address: Uzbekistan, 11 M. Iqbol str., Bukhara, 100200]; e-mail: m.z.xusenov@buxdu.uz, ORCID: 0000-0002-1533-3102

ROBOTOTEXNIKANI VIRTUAL O'QITISH JARAYONIDA INTERAKTIV DARSLAR, TESTLAR, SIMULYATORLAR VA KICHIK LOYIHALAR UCHUN VIRTUAL PLATFORMA FUNKSIYALARINI YARATISH

© G. Y. Buronova^{1✉}, © M. A. Halimova^{2✉}

^{1,2}Buxoro davlat universiteti, Buxoro, O'zbekiston

Annotatsiya

KIRISH: ushbu maqolada robototexnika fanini zamonaviy raqamli ta'lim muhitida o'qitish imkoniyatlari tahlil qilinadi. Jumladan, interaktiv darslar, avtomatlashtirilgan testlar, vizual simulyatorlar va kichik loyihalardan iborat virtual platforma funksiyalarining loyihalanish prinsiplari yoritilgan. Platforma yordamida o'quvchilarning texnik tafakkuri, ijodkorligi va muammolarni yechish ko'nikmalarini rivojlantirish maqsad qilingan. Maqolada texnologik vositalar, pedagogik yondashuvlar hamda tajriba asosidagi dastlabki natijalar keltirilgan. Ushbu yondashuv an'anaviy laboratoriya sharoitlarini to'ldiruvchi samarali vosita sifatida ko'rilmogda.

MAQSAD: mazkur maqolaning asosiy maqsadi — robototexnika fanini masofaviy (virtual) shaklda o'qitishda samaradorlikni oshirish maqsadida interaktiv darslar, avtomatlashtirilgan testlar, real vaqt rejimida ishlovchi simulyatorlar va talabalarning amaliy mashg'ulotlari uchun kichik loyihalarni qo'llab-quvvatlovchi virtual platforma funksiyalarini ishlab chiqishdan iborat. Shuningdek, bu platforma orqali o'quvchilarning mustaqil ishlash, muammo yechish va texnik kreativlik ko'nikmalarini rivojlantirish ham ko'zda tutiladi.

MATERIALLAR VA METODLAR: pedagogik, muhandislik va axborot texnologiyalari metodlarini birlashtirgan kompleks yondashuvga tayangan. Robototexnikani o'qitish uchun virtual platforma funksiyalarini ishlab chiqishda quyidagi usullardan foydalanildi:

Pedagogik talablarni tahlil qilish va sintezlash usuli. Zamonaviy pedagogik konsepsiyalar (konstruktivizm, STEM-ta'lim, raqamli didaktika) o'rganildi va ular asosida ta'lim jarayonining mazmuni, tuzilmasi va interaktivligiga bo'lgan talablar shakllantirildi.

Foydalanuvchi interfeysini loyihalash (UI/UX dizayn) usuli. Talabalarning qulayligi va motivatsiyasini ta'minlash maqsadida intuitiv tushunarli foydalanuvchi interfeysi ishlab chiqildi. Foydalanuvchi prototiplari yaratilib, o'quvchi va o'qituvchilardan tashkil topgan fokus-guruhlar bilan testdan o'tkazildi.

Dasturiy modullarni yaratish usuli:

Platformaning frontend qismi React.js va Three.js yordamida (3D obyektlar vizualizatsiyasi uchun) ishlab chiqildi;

Backend qismi Node.js va Express asosida, MySQL bazasi bilan bog'langan holda ishlab chiqildi;

Virtual simulyatsiyalar Tinkercad, Proteus va Blockly for Robotics platformalarida yaratildi.

Pedagogik eksperiment usuli. Platformaning pilot versiyasi ikkita o'quv guruhida (har birida 15–20 nafar talabalar) sinovdan o'tkazildi. Jarayonda quyidagilar tahlil qilindi:

Talabalarning o'quv jarayoniga jalb etilganlik darajasi;

Nazariy va amaliy bilimlarni egallash dinamikasi;

Mini-loyihalarda mustaqillik va kreativlik darajasi.

Sifat va miqdoriy tahlil usullari. Platforma samaradorligini baholash uchun so'rovnomalar, Likert shkalasi orqali talabalar o'z-o'zini baholashi, shuningdek, testdan oldingi va keyingi natijalar taqqoslovi qo'llanildi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR: robototexnika bo'yicha virtual platformaning pilot joriy etilishi doirasida umumiy 35 nafar o'quvchini qamrab olgan ikki o'quv guruhi ishtirok etdi. Eksperiment davomida interaktiv dars (simulyatsiya, test va mini-loyihani bajarish)dan oldin va keyin Likert shkalasi yordamida o'quv motivatsiyasi darajasi monitoring qilindi.

XULOSA: robototexnika ta'lim jarayoniga virtual platformani joriy etish bo'yicha o'tkazilgan eksperiment natijalari raqamli vositalarning o'quvchilarda texnik va tadqiqot kompetensiyalarini shakllantirishdagi yuqori samaradorligini ko'rsatdi.

Kalit so'zlar: robototexnika, virtual ta'lim, interaktiv darslar, simulyator, test tizimi, kichik loyiha, raqamli platforma, o'quv motivatsiyasi, STEM-ta'lim, texnologik o'qitish.

Iqtibos uchun: Buronova G. Y., Halimova M. A. Robototexnikani virtual o'qitish jarayonida interaktiv darslar, testlar, simulyatorlar va kichik loyihalar uchun virtual platforma funksiyalarini yaratish. // Inter education & global study. 2025, №5. B.300–309.

РАЗРАБОТКА ФУНКЦИЙ ВИРТУАЛЬНОЙ ПЛАТФОРМЫ ДЛЯ ИНТЕРАКТИВНЫХ УРОКОВ, ТЕСТОВ, СИМУЛЯТОРОВ И МИНИ-ПРОЕКТОВ В ПРОЦЕССЕ ВИРТУАЛЬНОГО ОБУЧЕНИЯ РОБОТОТЕХНИКЕ

© Г. Ё. Бурунова^{1✉}, © М. А. Халимова^{2✉}

^{1,2}Бухарский государственный университет, Бухара, Узбекистан

Аннотация

ВВЕДЕНИЕ: в статье рассматриваются возможности интеграции робототехники в современную цифровую образовательную среду. Основное внимание уделяется проектированию и внедрению виртуальной платформы, включающей интерактивные уроки, автоматизированные тесты, визуальные симуляторы и мини-проекты. Целью является развитие технического мышления, креативности и навыков решения задач у обучающихся с помощью цифровых инструментов. В статье представлены основные функции платформы, используемые технологии, педагогические подходы и предварительные результаты пилотного внедрения. Виртуальная модель рассматривается как эффективное дополнение к традиционному лабораторному обучению.

ЦЕЛЬ: основная цель данной статьи — разработка функционала виртуальной платформы, поддерживающей интерактивные занятия, автоматизированные тесты, симуляторы в режиме реального времени и мини-проекты для практических заданий студентов с целью повышения эффективности дистанционного (виртуального) обучения по предмету «Робототехника». Также предполагается развитие у учащихся навыков самостоятельной работы, решения проблем и технического креативного мышления с помощью данной платформы.

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ: методологическая основа исследования включает в себя комплексный подход, сочетающий педагогические, инженерные и информационно-технологические методы. При разработке функционала виртуальной платформы для обучения робототехнике были использованы следующие методы:

Анализ и синтез педагогических требований. Изучены современные педагогические концепции (конструктивизм, STEM-обучение, цифровая дидактика), на основе которых сформулированы требования к содержанию, структуре и интерактивности образовательного процесса.

Метод проектирования пользовательского интерфейса (UI/UX Design). Для обеспечения удобства и мотивации учащихся разработан интуитивно понятный пользовательский интерфейс. Использованы методы прототипирования и пользовательского тестирования с привлечением фокус-групп из числа учащихся и преподавателей.

Программная реализация модулей о Фронтенд части платформы реализованы с использованием React.js и Three.js (для визуализации 3D-объектов). А Бэкенд разработан с применением Node.js и Express, с подключением к базе данных MySQL. А виртуальные симуляции реализованы с использованием Tinkercad, Proteus и Blockly for Robotics.

Метод педагогического эксперимента. Проведено пилотное внедрение платформы в двух учебных группах (по 15–20 человек), в ходе которого анализировались: о Уровень вовлеченности учащихся, о Динамика освоения теоретического и практического материала, о Самостоятельность и креативность в выполнении мини-проектов.

Методы количественного и качественного анализа. Для оценки эффективности платформы использовались анкетирование, Likert-шкала для самооценки учащихся, а также сравнительный анализ до- и послетестовых результатов.

ОБСУЖДЕНИЕ И РЕЗУЛЬТАТЫ: в рамках пилотного внедрения виртуальной платформы по обучению робототехнике были охвачены две учебные группы общей численностью 35 учащихся. В ходе эксперимента осуществлялся мониторинг уровня учебной мотивации с применением шкалы Лайкерта до и после прохождения интерактивного занятия, включавшего симуляцию, тестирование и выполнение мини-проекта.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ: результаты проведённого эксперимента по внедрению виртуальной платформы в процесс обучения робототехнике свидетельствуют о высокой эффективности цифровых инструментов для формирования технических и исследовательских компетенций учащихся.

Ключевые слова: РОБОТОТЕХНИКА, виртуальное обучение, интерактивные уроки, симулятор, тестовая система, мини-проект, цифровая платформа, мотивация обучения, STEM-образование, технологии в обучении

Для цитирования: Буронова Г. Ё., Халимова М. А. Разработка функций виртуальной платформы для интерактивных уроков, тестов, симуляторов и мини-проектов в процессе виртуального обучения робототехнике. // Inter education & global study. 2025, №5. С. 300–309.

DEVELOPMENT OF VIRTUAL PLATFORM FUNCTIONS FOR INTERACTIVE LESSONS, TESTS, SIMULATORS, AND SMALL PROJECTS IN THE PROCESS OF TEACHING ROBOTICS VIRTUALLY

© Gulnora Y. Buranova^{1✉}, © Mehrangiz A. Halimova^{2✉}

^{1,2} Bukhara State University, Bukhara, Uzbekistan

Annotation

INTRODUCTION: This article explores the integration of robotics education into a modern digital learning environment. It focuses on the design and implementation of a virtual platform that incorporates interactive lessons, automated assessments, visual simulators, and small project-based learning. The aim is to enhance students' technical thinking, creativity, and problem-solving skills through immersive and hands-on digital tools. The paper presents the core functionalities of the platform, relevant technological frameworks, pedagogical strategies, and preliminary results from pilot implementations. This virtual approach is considered an effective supplement to traditional laboratory-based instruction.

AIM: the main objective of this article is to develop the functionality of a virtual platform that supports interactive lessons, automated tests, real-time simulators, and mini-projects for students' practical work in order to enhance the effectiveness of remote (virtual) teaching of robotics. The platform also aims to foster students' skills in independent learning, problem-solving, and technical creativity.

MATERIALS AND METHODS: the methodological foundation of the study is based on a comprehensive approach combining pedagogical, engineering, and information technology methods. In developing the functionality of a virtual platform for teaching robotics, the following methods were applied:

Analysis and synthesis of pedagogical requirements. Modern pedagogical concepts such as constructivism, STEM education, and digital didactics were studied to formulate requirements for the content, structure, and interactivity of the educational process.

User interface design method (UI/UX Design). An intuitive user interface was developed to ensure ease of use and motivation for learners. Prototyping and user testing methods were applied with the involvement of focus groups consisting of students and instructors.

Software implementation of modules:

The frontend of the platform was developed using React.js and Three.js (for 3D object visualization);

The backend was implemented with Node.js and Express, connected to a MySQL database;

Virtual simulations were created using Tinkercad, Proteus, and Blockly for Robotics.

Pedagogical experiment method. A pilot implementation of the platform was conducted with two study groups (15–20 students each), during which the following aspects were analyzed:

Level of student engagement,

Progress in mastering theoretical and practical material,

Independence and creativity in completing mini-projects.

Quantitative and qualitative analysis methods. To evaluate the platform's effectiveness, surveys, self-assessment via a Likert scale, and comparative analysis of pre-test and post-test results were employed.

DISCUSSION AND RESULTS: as part of the pilot implementation of the virtual platform for robotics education, two study groups comprising a total of 35 students were involved. During the experiment, the level of academic motivation was monitored using the Likert scale before and after the interactive lesson, which included simulation, testing, and the completion of a mini-project.

CONCLUSION: the results of the experiment on integrating the virtual platform into the robotics education process demonstrate the high effectiveness of digital tools in developing students' technical and research competencies.

Keywords: robotics, virtual learning, interactive lessons, simulator, testing system, mini-project, digital platform, learning motivation, STEM education, technology-enhanced teaching.

For citation: Gulnora Y. Buranova, Mehrangiz A. Halimova. (2025) 'Development of virtual platform functions for interactive lessons, tests, simulators, and small projects in the process of teaching robotics virtually', Inter education & global study, (5), pp. 300–309. (In Russ).

Современное образование стремительно переходит к цифровым форматам обучения, особенно в областях, требующих практикоориентированного подхода, таких как робототехника. Рост интереса к STEM-дисциплинам, а также стремление к развитию технического и инженерного мышления у школьников и студентов подчеркивают необходимость внедрения новых методов и средств обучения.

В условиях ограниченного доступа к оборудованным лабораториям, особенно в отдалённых регионах, виртуальные обучающие платформы становятся эффективной альтернативой традиционным методам. Они позволяют реализовывать учебный процесс в интерактивной и визуально-насыщенной среде, обеспечивая доступ к симуляторам, тестовым заданиям и проектной деятельности.

Целью данной статьи является обоснование и описание ключевых функций виртуальной платформы, предназначенной для преподавания робототехники. В ней рассматриваются интерактивные уроки, автоматизированные тесты, симуляционные среды и система выполнения мини-проектов, способствующих формированию практических навыков и развитию творческого потенциала обучающихся.

Проблематика виртуального обучения техническим дисциплинам, таким как робототехника, получила широкое освещение в научной литературе последних лет. В ряде работ подчеркивается значимость симуляционных и интерактивных подходов для формирования инженерного мышления и развития навыков XXI века у обучающихся.

В частности, С. Паперт в своей фундаментальной работе «Mindstorms» отмечал потенциал компьютеров как инструментов для активного конструирования знаний и выражения идей, особенно в детской среде [1]. Он утверждал, что программируемые среды создают условия для формирования вычислительного мышления и решения практических задач.

Современные исследования подтверждают эффективность виртуальных лабораторий и симуляторов. В работе команды проекта Virtual Labs [2] подчеркивается, что виртуальные симуляции позволяют воспроизвести опыт реального взаимодействия с оборудованием без затрат на физические ресурсы. Это особенно актуально для школ и вузов с ограниченной материальной базой.

Кроме того, исследование Arduino Education показывает, что сочетание онлайн-платформ и физических контроллеров значительно повышает интерес и мотивацию учащихся [3]. Платформы, такие как Tinkercad и Proteus, получили широкое распространение как инструменты для симуляции микроконтроллеров и проектирования схем [4].

Многочисленные публикации рассматривают геймификацию и визуальные среды как эффективный способ вовлечения учащихся. Например, Scratch и LEGO

Mindstorms позволяют младшим школьникам осваивать основы алгоритмизации через игру и проектную деятельность [5], [6].

Также важным аспектом является автоматизированная система тестирования и обратной связи, которая рассматривается в работах, посвящённых адаптивному обучению и персонализированному подходу [7], [8]. Подобные системы позволяют точно отслеживать прогресс и формировать индивидуальные траектории обучения.

Таким образом, обзор литературы показывает, что интеграция виртуальных платформ с интерактивными, симуляционными и проектными модулями является перспективным направлением для преподавания робототехники

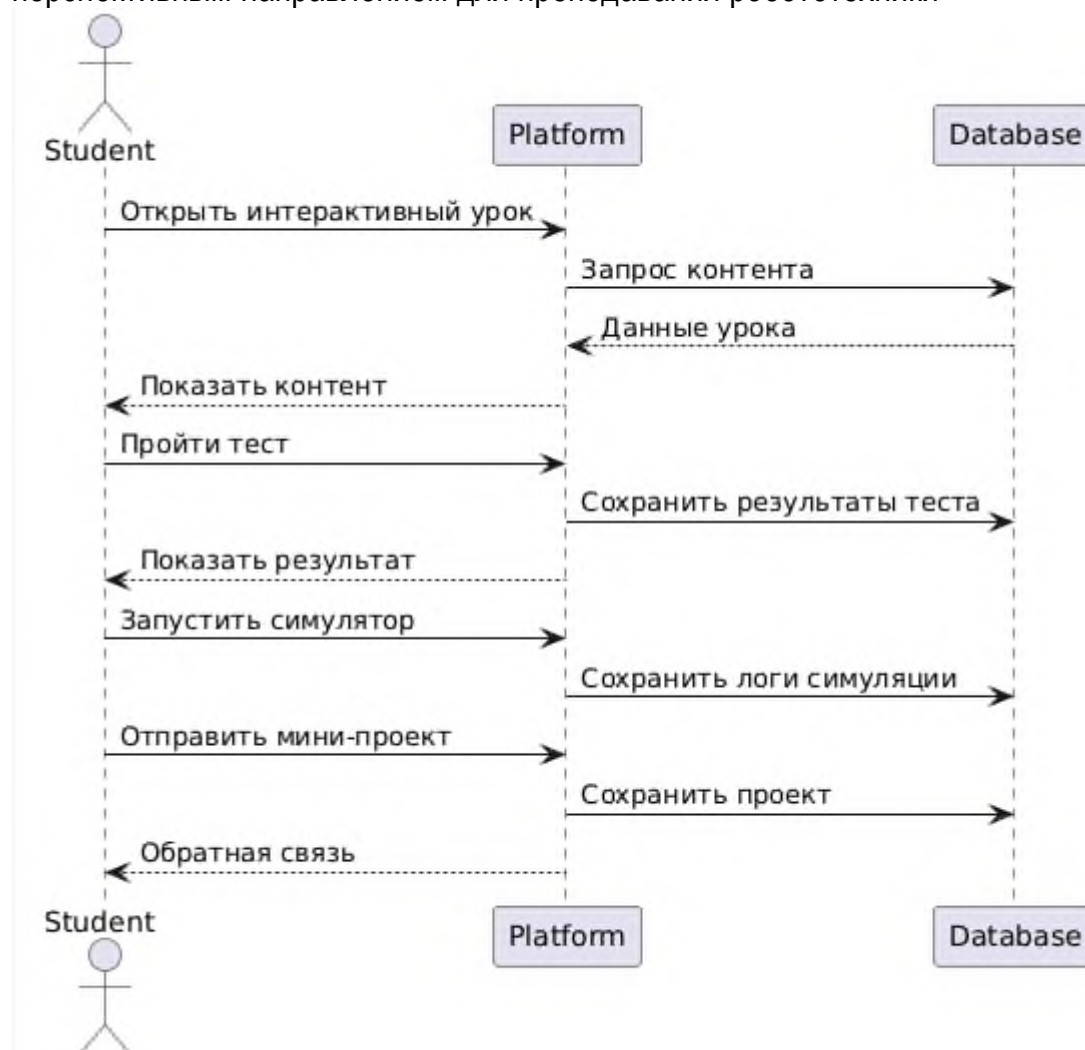

Рисунок 1. Виртуальная платформа: сценарий взаимодействия

Диаграмма иллюстрирует динамику распределения мотивационных оценок учащихся до и после прохождения виртуального урока.

- **До начала занятия:** лишь 30% участников выразили максимальный интерес (оценка 5), в то время как 5% отметили полное отсутствие мотивации (оценка 1).
- **После занятия:** количество учащихся с максимальной заинтересованностью увеличилось до 62%, а доля «не заинтересованных» сократилась до нуля.

Дополнительно были зафиксированы следующие результаты:

- **Успешность прохождения тестов** повысилась с 54% до 83% при сравнении предварительных и итоговых результатов.
- **Работа в симуляторе** показала высокую вовлечённость: 91% учащихся успешно выполнили задачу по сборке и программированию модели.

- **Активность в мини-проектах** составила 78%; большинство участников продемонстрировали оригинальность и творческий подход при выполнении заданий.

Полученные данные подтверждают эффективность использования виртуальной платформы как инструмента повышения мотивации, вовлечённости и уровня усвоения знаний в области технических дисциплин. Использование симуляционных модулей, автоматизированного тестирования и проектной деятельности способствует формированию практико-ориентированных и исследовательских компетенций у обучающихся.

Результаты пилотного внедрения виртуальной образовательной платформы по обучению робототехнике демонстрируют высокую эффективность предложенного подхода. Последовательность взаимодействия между пользователем, платформой и базой данных, представленная в диаграмме (Рисунок 1), показывает логически выстроенную архитектуру, в которой каждый компонент выполняет четко определенную функцию.

Одним из ключевых факторов успеха является модульность платформы. Интерактивные уроки, автоматизированные тесты, симуляторы и мини-проекты работают автономно, но взаимосвязаны через общую базу данных. Это позволяет собирать, хранить и анализировать данные об активности учащихся, их прогрессе и результатах, формируя тем самым персонализированные траектории обучения.

Наблюдается значительное увеличение мотивации учащихся: рост доли высоко замотивированных с 30% до 62% указывает на то, что интерактивность, визуализация и практикоориентированный подход стимулируют интерес к учебному процессу. Кроме того, автоматическая проверка тестов и немедленная обратная связь обеспечивают развитие навыков саморефлексии и позволяют учащимся отслеживать собственный прогресс в реальном времени.

Интеграция симуляторов в образовательный процесс решает проблему нехватки физического оборудования, что особенно актуально для сельских школ и колледжей. Более 90% учащихся успешно завершили задания в симуляторах, что указывает на их доступность, понятность и практическую значимость.

Мини-проекты усиливают элементы командной работы, креативности и проектного мышления — ключевые компоненты STEM-образования. Высокий процент вовлечённости (78%) и наличие оригинальных решений свидетельствуют о развитии у учащихся инициативности и способности к самостоятельному принятию решений.

Таким образом, предложенная виртуальная платформа не только компенсирует отсутствие физической лаборатории, но и открывает новые педагогические возможности: адаптивность, доступность, масштабируемость, и формирование цифровых компетенций. Она может быть легко интегрирована в дистанционное, очно-дистанционное и гибридное обучение.

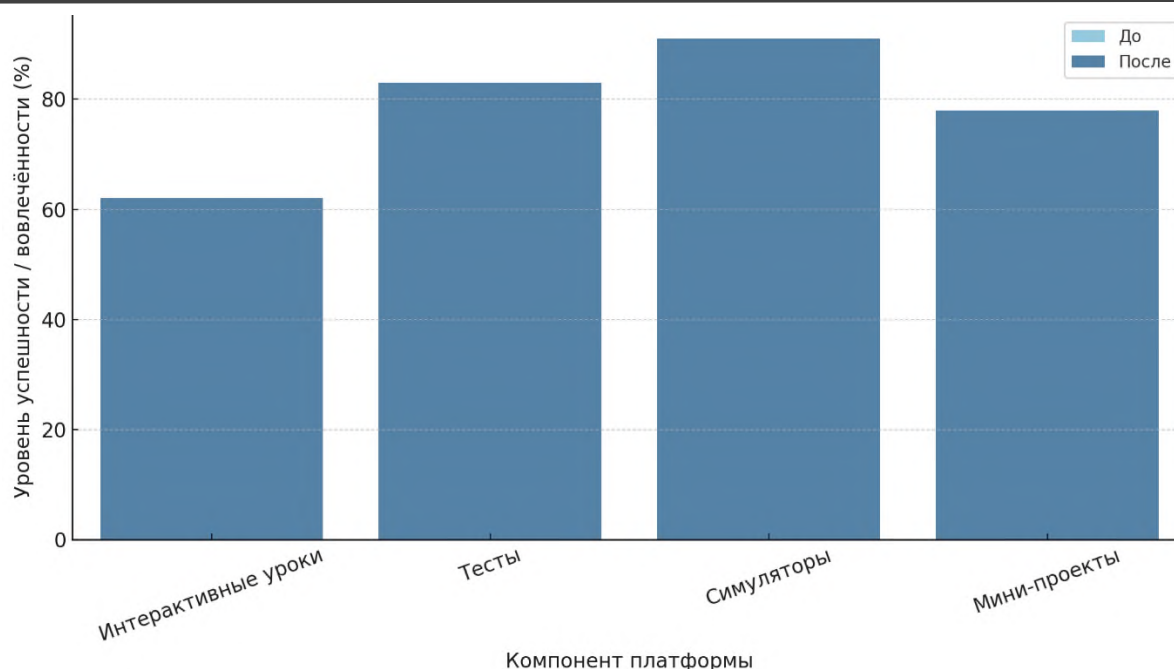

Рисунок 1. Сравнительный анализ эффективности модулей платформы

На графике выше представлено сравнение показателей успешности и вовлечённости по ключевым модулям платформы — до и после использования. Можно отметить резкий рост активности, особенно в симуляторах и мини-проектах, которые до внедрения платформы не использовались вовсе.

Сводная таблица демонстрирует, что:

- Уровень интереса и участия в интерактивных уроках вырос с 30% до 62%.
- Тесты стали проходиться успешнее — рост с 54% до 83%.
- Симуляторы и мини-проекты вовлекли соответственно 91% и 78% учащихся, несмотря на то, что ранее подобные форматы отсутствовали.

Такие данные позволяют сделать следующие выводы:

1. Виртуальная платформа обеспечивает устойчивую и наглядную мотивацию обучающихся.
2. Комплексная реализация модулей (уроки, тесты, симуляции, проекты) способствует развитию практико-ориентированного мышления.
3. Использование цифровой среды позволяет преодолеть барьеры, связанные с нехваткой оборудования и материально-технической базы.
4. Модель может быть масштабирована и интегрирована в другие технические дисциплины, включая физику, мехатронику, электронику и программирование.

Таким образом, виртуальное обучение робототехнике с применением разработанной платформы обладает высоким потенциалом и может стать важным инструментом в цифровой трансформации технического образования.

ADABIYOTLAR RO'YXATI | СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ | REFERENCES

1. Papert S. *Mindstorms: Children, Computers, and Powerful Ideas*. — New York: Basic Books, 1980. — 230 p. — URL: https://www.researchgate.net/publication/234743215_Mindstorms
2. Virtual Labs Project. — Ministry of Education, India [Электронный ресурс]. — URL: <https://www.vlab.co.in>
3. Arduino Education Platform [Электронный ресурс]. — URL: <https://education.arduino.cc>
4. Autodesk Tinkercad. Онлайн-среда 3D-моделирования и схемотехники [Электронный ресурс]. — URL: <https://www.tinkercad.com>
5. LEGO Education. Программируемые наборы и образовательные решения [Электронный ресурс]. — URL: <https://education.lego.com>
6. Adaptive Learning Technologies [Электронный ресурс]. — URL: <https://edtechreview.in/news/3906-adaptive-learning-technology-trends>
7. Козлов В.А. Цифровые симуляторы в инженерном обучении: опыт внедрения // Современные проблемы науки и образования. — 2021. — № 2. — С. 101–107.
8. Беляев А.В. Основы цифровой дидактики: учебное пособие. — М.: Просвещение, 2021. — 178 с.

MUALLIF HAQIDA MA'LUMOT [ИНФОРМАЦИЯ ОБ АВТОРЕ] [AUTHORS INFO]

✉ **Buronova Gulnora Yodgorovna**, Axborot tizimlari va raqamli texnologiyalar kafedrasida o'qituvchisi [Бурнова Гулнара Ёдгоровна преподаватель кафедры информационных систем и цифровых технологий], [Buranova Gulnora Yodgorovna, Lecturer at the Department of Information Systems and Digital Technologies]; Manzil: O'zbekiston, 100200, Buxoro shahri, M. Iqbol ko'chasi, 11 [адрес: Узбекистан, 100200, г. Бухара, ул. М. Икбол, 11], [address: Uzbekistan, 11 M. Iqbol str., Bukhara, 100200] E-mail: g.y.buronova@buxdu.uz

✉ **Halimova Mehrangiz Abdumajid qizi**, Axborot tizimlari va raqamli texnologiyalar kafedrasida o'qituvchisi, [Халимова Меҳрангиз Абдумажид кизи, преподаватель кафедры информационных систем и цифровых технологий], [Halimova Mehrangiz Abdumajid qizi, Lecturer at the Department of Information Systems and Digital Technologies]; Manzil: O'zbekiston, 100200, Buxoro shahri, M. Iqbol ko'chasi, 11 [адрес: Узбекистан, 100200, г. Бухара, ул. М. Икбол, 11], [address: Uzbekistan, 11 M. Iqbol str., Bukhara, 100200]

UMUMIY O`RTA TA`LIM MAKTABLARIDA INFORMATIKA VA AXBOROT TEXNLOGIYALARNI O`QITISHDA INTERAKTIV TA`LIM PLATFORMASI

© G. Sh.Sharipova ¹✉

¹Osiyo Xalqaro Universiteti, Buxoro, O'zbekiston

Annotatsiya

KIRISH: informatika va axborot texnologiyalari, kompyuter savodxonligi, raqamlashtirishga oid bilimlar zamonaviy jamiyatda tobora muhim darajaga ko'tarilib bormoqda. Umumta'lim maktablarida informatika fanini o'qitish usullarini takomillashtirish, o'quvchilarni raqamli kelajakka tayyorlash uchun juda muhim omil hisoblanadi. Bu jarayonda turli interfaol o'qitish usullari, innovatsion ta'lim platformalari muhim rol o'ynashi mumkin. Bu zamonaviy jamiyatda faol hayotga qadam qo'yayotgan yosh avlod oldiga yangi talablar qo'yilayotgani bilan bog'liq. Faoliyatingizni rejalashtirish, vazifalarni hal qilish uchun kerakli ma'lumotlarni topa olish, o'rganilayotgan jarayonlarning axborot modellarini yaratish, shuningdek, zamonaviy axborot texnologiyalaridan samarali foydalanishni o'rganish muhimdir. Mamlakatimiz va xorijiy tajribaga tayangan holda, yosh o'quvchilarni kompyuterdan foydalanishni rivojlantirish zamonaviy pedagogikaning muhim yo'nalishlaridan biri ekanligini ko'ramiz.

MAQSAD: mazkur tadqiqotning asosiy maqsadi — umumiy o'rta ta'lim maktablarida informatika va axborot texnologiyalari fanlarini o'qitishda interaktiv ta'lim platformasidan samarali foydalanish orqali o'quvchilarning raqamli savodxonligini, amaliy ko'nikmalarini va ijodiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirishdir. Platforma yordamida fan mazmunini vizual va interaktiv tarzda yetkazish, bilimlarni mustahkamlashga qaratilgan testlar, virtual laboratoriya mashg'ulotlari va o'quv loyihalarini tashkil etish orqali ta'lim jarayonining samaradorligini oshirish ko'zda tutiladi. Bundan tashqari, o'qituvchilar uchun qulay, nazorat va tahlil qilish imkonini beruvchi raqamli vositalarni joriy etish orqali ta'lim jarayonining monitoringini yo'lga qo'yish ham ushbu ishning ustuvor yo'nalishlaridan biridir.

MATERIALLAR VA METODLAR: tadqiqot doirasida bir nechta umumiy o'rta ta'lim maktablarida informatika fani bo'yicha sinov darslari o'tkazildi. Darslarda Moodle, Google Classroom, Scratch, Blockly, Code.org kabi interaktiv platformalar qo'llanildi. Tajriba asosida o'qitishning interfaol usullari — muammoli ta'lim, jamoaviy ishlar, loyihaviy yondashuvlar va gamifikatsiya (o'yin elementlari asosida ta'lim) metodlaridan foydalanildi. O'quvchilarning bilim darajasi va darsga qiziqishi oldindan va tajriba yakunida test va so'rovnomalar orqali baholandi. Metodik tahlilda sifat va miqdoriy yondashuvlar birgalikda qo'llanilib, o'quvchilarning ishtirok faolligi, mustaqil ishlash qobiliyati va texnologik savodxonlik darajasiga e'tibor qaratildi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR: tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, interaktiv ta'lim platformalari orqali o'qitilgan informatika darslari o'quvchilarning fanga bo'lgan qiziqishini oshiribgina qolmay, balki ularning dasturlash, algoritmik fikrlash, va raqamli muammolarni hal qilishga oid ko'nikmalarini sezilarli darajada rivojlantirdi. Gamifikatsiyalashgan topshiriqlar, vizual dasturlash muhiti (masalan, Scratch) va real vaqt simulyatsiyalar yordamida o'quvchilar o'z bilimlarini mustaqil tahlil qila oldilar, ijodkorlik va guruhviy hamkorlikda ishlash ko'nikmalari shakllandi. Platforma orqali o'quvchilar o'z xatolarini tezda ko'rib chiqish va to'g'rilash imkoniyatiga ega bo'ldi. Shuningdek, o'qituvchilar uchun avtomatlashtirilgan baholash va statistika olish imkoniyati ularning ish faoliyatini yengillashtirdi. Umuman olganda, interaktiv platformalarning joriy etilishi informatika va axborot texnologiyalarini o'qitish sifatini sezilarli darajada yaxshiladi.

XULOSA: umumiy o'rta ta'lim maktablarida "Informatika va AT" fanini interaktiv platformalar asosida o'qitish – bu nafaqat fan mazmunini samarali o'zlashtirish vositasi, balki raqamli avlodni zamon talablariga javob bera oladigan yuqori malakali mutaxassislar sifatida shakllantirishning muhim bosqichidir. Kelajakda ushbu yo'nalish yanada takomillashib, ta'lim tizimining ajralmas qismiga aylanadi.

Kalit so'zlar: informatika, ta'lim, axborot texnologiyalari, maktab va axborot muhiti.

Iqtibos uchun: Sharipova G. Sh. Umumiy o'rta ta'lim maktablarida informatika va axborot texnologiyalarni o'qitishda interaktiv ta'lim platformasi. // Inter education & global study. 2025, №5. B.310–317.

ИНТЕРАКТИВНАЯ ОБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ ПЛАТФОРМА ДЛЯ ПРЕПОДАВАНИЯ ИНФОРМАТИКИ И ВЫЧИСЛИТЕЛЬНОЙ ТЕХНИКИ В ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ СРЕДНИХ ШКОЛАХ

© Г.Ш. Шарипова ¹✉

¹Osiyo Mejdunarodnyy Universitet, Buxara, Uzbekistan

Аннотация

ВВЕДЕНИЕ: информатика и информационные технологии, компьютерная грамотность и знания, связанные с цифровизацией, приобретают всё большее значение в современном обществе. Совершенствование методов преподавания информатики в общеобразовательных школах является важным фактором в подготовке учащихся к цифровому будущему. В этом процессе важную роль могут играть различные интерактивные методы обучения и инновационные образовательные платформы. Это связано с тем, что перед молодым поколением, вступающим в активную жизнь в современном обществе, выдвигаются новые требования. Умение планировать свою деятельность, находить необходимую информацию для решения задач, создавать информационные модели изучаемых процессов, а также эффективно использовать современные информационные технологии — всё это приобретает особое значение. Опираясь на отечественный и

зарубежный опыт, можно отметить, что развитие навыков работы с компьютером у школьников является одним из ключевых направлений современной педагогики.

ЦЕЛЬ: основная цель данного исследования — развитие цифровой грамотности, практических навыков и креативного мышления учащихся путём эффективного использования интерактивной образовательной платформы при преподавании предметов «Информатика и ИКТ» в общеобразовательных школах. Через визуализацию и интерактивную подачу учебного материала, а также с помощью тестов, виртуальных лабораторных занятий и учебных проектов предполагается повысить эффективность образовательного процесса. Кроме того, внедрение цифровых инструментов, обеспечивающих удобство мониторинга и анализа для учителей, является одним из приоритетных направлений данной работы.

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ: в рамках исследования были проведены экспериментальные занятия по информатике в ряде общеобразовательных школ. На занятиях использовались такие интерактивные платформы, как Moodle, Google Classroom, Scratch, Blockly и Code.org. В качестве методов обучения применялись проблемное обучение, работа в группах, проектный подход и геймификация (обучение с элементами игры). Уровень знаний и интерес учащихся к предмету оценивался до и после эксперимента с помощью тестов и анкет. Методический анализ основывался на сочетании качественного и количественного подходов, с акцентом на активность участия, самостоятельную работу и уровень технологической грамотности учеников.

ОБСУЖДЕНИЕ И РЕЗУЛЬТАТЫ: результаты исследования показали, что использование интерактивных платформ в обучении информатике не только повысило интерес учащихся к предмету, но и значительно улучшило их навыки программирования, алгоритмического мышления и решения цифровых задач. С помощью геймифицированных заданий, визуальной среды программирования (например, Scratch) и симуляций в реальном времени учащиеся смогли самостоятельно анализировать свои знания, развивать креативность и умения работать в команде. Платформа позволила учащимся быстро выявлять и исправлять ошибки, а учителям — автоматизировать оценивание и получать статистические данные, что облегчило их работу. В целом, внедрение интерактивных платформ значительно повысило качество преподавания информатики и ИКТ.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ: преподавание предмета «Информатика и ИКТ» на основе интерактивных платформ в общеобразовательных школах — это не только эффективный способ усвоения содержания предмета, но и важный этап в формировании высококвалифицированных специалистов цифровой эпохи, способных соответствовать требованиям времени. В будущем это направление будет совершенствоваться и станет неотъемлемой частью образовательной системы.

Ключевые слова: информатика, образование, информационные технологии, школа, информационная среда.

Для цитирования: Шарипова Г.Ш. Интерактивная образовательная платформа для преподавания информатики и вычислительной техники в общеобразовательных средних школах. // Inter education & global study. 2025, №5. С. 310–317.

INTERACTIVE EDUCATIONAL PLATFORM FOR TEACHING INFORMATION AND COMPUTER SCIENCE IN GENERAL SECONDARY SCHOOLS

© Gulmira Sh. Sharipova ¹✉

¹Osiyo International University, Bukhara, Uzbekistan

Annotation

INTRODUCTION: computer science, information technologies, digital literacy, and knowledge related to digitalization are becoming increasingly important in modern society. Improving the methods of teaching computer science in general education schools is a crucial factor in preparing students for a digital future. In this process, various interactive teaching methods and innovative educational platforms can play a significant role. This is due to the growing expectations placed on the younger generation as they step into active life in today's digital world. The ability to plan one's activities, find necessary information to solve problems, create informational models of studied processes, and effectively use modern information technologies is essential. Drawing from both national and international experiences, we can conclude that developing students' computer skills is one of the key directions of modern pedagogy.

AIM: the primary goal of this study is to enhance students' digital literacy, practical skills, and creative thinking by effectively utilizing an interactive educational platform in teaching "Computer Science and ICT" in general education schools. Through visual and interactive content delivery, practice-oriented tests, virtual lab sessions, and student-driven project work, the study aims to increase the efficiency of the learning process. Moreover, the introduction of digital tools that support convenient monitoring and assessment for teachers is one of the key priorities of this research.

MATERIALS AND METHODS: within the scope of the study, pilot computer science lessons were conducted in several general education schools. Interactive platforms such as Moodle, Google Classroom, Scratch, Blockly, and Code.org were used during the lessons. Teaching methods included problem-based learning, group work, project-based approaches, and gamification (learning through game elements). Students' knowledge levels and interest in the subject were assessed before and after the experiment using tests and surveys. The methodological analysis combined both qualitative and quantitative approaches, focusing on students' active participation, independent work skills, and digital competence.

DISCUSSION AND RESULTS: the results of the study show that computer science lessons conducted through interactive educational platforms not only increased students' interest in the subject but also significantly improved their programming skills, algorithmic thinking, and problem-solving abilities in digital contexts. With gamified tasks, visual programming environments (e.g., Scratch), and real-time simulations, students could analyze their own learning, foster creativity, and develop teamwork skills. The platform also enabled them to identify and correct mistakes efficiently. For teachers, automated assessment and statistical tools made their workload lighter. Overall, the integration of interactive platforms considerably improved the quality of teaching computer science and ICT.

CONCLUSION teaching "Computer Science and ICT" based on interactive platforms in general education schools is not only an effective means of delivering subject content, but also an essential step toward shaping highly qualified professionals who meet the demands of the digital age. In the future, this approach will continue to evolve and become an integral part of the educational system.

Keywords: computer science, education, information technologies, school, digital environment.

For citation: Gulmira Sh. Sharipova. (2025) 'Interactive educational platform for teaching information and computer science in general secondary schools', *Inter education & global study*, (5), pp. 310–317. (In Uzbek).

Zamonaviy fundamental tabiatshunoslikda informatika fanning barcha sohalariga kirib borgan holda markaziy o'rinni egallaydi. U nazorat va diagnostika, prognozlash va loyihalash, tizimlarni boshqarish, ekspert tizimlari va sun'iy intellektning boshqa sohalar bilan bog'liq bo'lgan intellektual tizimlarni tadqiq qilish va ishlab chiqish bilan shug'ullanadi. Bugungi kundagi axborot aloqalari ushbu tizimlarni tarmoqqa birlashtirish, turli predmet sohalariga ega bo'lgan turli intellektual tizimlarni shakllantirish imkonini beradi. "Informatika" fanining o'quv fanlari tizimidagi o'rni uning maqsadi va mazmuni bilan belgilanadi. Ushbu fanning maqsadi bolalarni ma'lumot bilan ishlashga o'rgatish, jumladan, qidirish, tahlil qilish, tizimlashtirish va boshqalar, shu jumladan kompyuterdan foydalanish. Bunga erishish uchun boshlang'ich maktabda o'qiyotgan matnlar, chizmalar, diagrammalar, jadvallar, ma'lumotlar bazalari kabi informatika ob'ektlari va axborot va axborot ob'ektlari bilan harakatlar haqida birlamchi g'oyalarni shakllantirish va maktab o'quvchilariga ushbu ob'ektlarning xususiyatlari haqida kerakli bilimlarni etkazish kerak. Bu bolalarni o'quv va amaliy muammolarni hal qilishda zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanishga o'rgatadi.

Ta'lim sohasidagi ko'plab o'zgarishlardan biri informatika fanining ikkinchi sinfdan boshlab o'qitilishidir. Zamonaviy insonning yana bir muhim tarkibiy qismi algoritmik fikrlashdir. Raqamli asrda uni maktabdan boshlab butun ta'lim jarayoni davomida rivojlantirish kerak. Maktab o'quvchilarida hisoblash, tizimli, intuitiv va algoritmik

fikrlashni shakllantirish va rivojlantirishni ta'limning raqamli transformatsiyasining maqsadlaridan biri deb atash mumkin. So'nggi paytlarda talabalarning ilmiy, kognitiv va o'quv faoliyatini intellektuallashtirish va robotlashtirish kuzatilmoqda. Shu sababli, o'quvchiga nafaqat ma'lumot uzatish, balki aqliy sxemalar yordamida uning tafakkurini shakllantirishga imkon beradigan yondashuvlarni ishlab chiqish zarur bo'ladi. Ushbu yondashuvning ahamiyati tabiiy va sun'iy intellektni birlashtirish orqali o'rganish samaradorligini oshirish imkoniyatidadir.

Innovatsion ta'lim platformalari yordamida fan bo'yicha joylangan resurslarni istalgan vaqtda ko'rish, topshiriqlarni o'z kun tartibiga ko'ra bajarish, kerakli resurslarni yuklab olish va o'zlashtirish mumkin.

Innovatsion ta'lim platformasi quyidagilarni ta'minlashi kerak:

-Darslar o'quvchilarning individual ehtiyojlari va o'rganish uslubiga oslashtirilgan bo'lishini; -Nazariy tushunchalarni to'ldiradigan virtual muhitlar, ya'ni virtual laboratoriyalar va simulyatsiyalar orqali amaliy o'rganishni

-O'quvchilar o'zlashtirilishi baholab borilishi, xato va kamchiliklar o'z vaqtida ko'rsatilishini;

-O'quvchilar va o'qituvchilar hamkorlik qilishi, bilim almashishi va kerakli vaqtda yordam olish imkoniyatlarini;

Ta'lim platformasi o'qituvchilarga o'quvchilarni baholash va afzalliklari asosida shaxsiylashtirilgan o'quv dasturini yaratishga imkon beradi.

Innovatsion ta'lim platformalari an'anaviy informatika o'quv dasturlariga turli usullar bilan joriy qilinishi mumkin:

- 1) Guruhlarga bo'linib ishlash, buning natijasida o'quvchilar o'zaro bo'linib kichik guruhlarda loyihalar, topshiriqlar va tadqiqotlar ustida guruhli tarzda ishlaydilar, fikr almashadilar va samarli natija ko'rsatadilar.
- 2) Rolli o'yinlar, bunda o'quvchilar o'zlashtirgan nazariy bilimlarini amaliyotga tatbiq etish uchun informatika faniga oid senariylarda har xil rollarni ijro etishlari va muammoni oydinlatib berishlari mumkin.
- 3) Simulyatsiyalar va virtual borliq yordamida esa, o'quvchilar o'rganayotgan fanlariga oid tushunchalarni va yangi mavzuga doir bilimlarni o'rganish uchun dasturiy ta'minot yoki simulyatsiyalardan foydalanishlari mumkin.
- 4) O'yinlar vositasida, o'quvchilar qiziqarli va interfaol o'quv o'yin dasturlari yordamida mavzuni o'zlashtiradilar.
- 5) Tadqiqot yordamida, o'quvchilar tadqiqot o'tkazish, loyihalar yaratish va o'z natijalarini taqdim etish orqali o'z bilimlariga egalik qiladilar.

Onlayn platformalardan foydalangan holda informatika fanini o'qitish samaradorligini ko'rib chiqaylik:

1. Onlayn platformalarda darslarni takroran ko'rish imkoniyati mavjudligi, kerakli bo'limlarni yozib olish va tahlil qilish imkoniyati mavjud.
2. Mashg'ulotlar mavzuni mustahkamlovchi nazariy va yordamchi ma'lumotlar bilan to'ldirilganligi, interfaol darslar, vizualizatsiya va boshqalar kabi interaktiv

- o'rganish usullarini mavjudligi.
3. Ta'lim olishni moslashuvchanligi, bunda o'quvchi o'z bilim darajasiga qarab qiyinchilik darajasini va individual ehtiyojlariga moslashtirilgan materiallarni olish imkoniyatiga ega bo'ladi.
 4. Bilimlarni baholash usullarini tahlil qilish, onlayn platformalar orqali fikr-mulohazalarni chatlar va forumlar yordamida taqdim etish, kerakli javobni olish, hamda avtomatlashtirilgan baholash tizimlari yordamida xolis va tezkor baholash imkoniyati mavjudligi
 5. Sun'iy intellekt va ma'lumotlar tahlilini o'rgatish imkoniyati, ma'lumotlar tahlili.

O'qituvchilar va o'quvchilar bulutli xizmatlardan ham oqilona foydalanishlari mumkin, masalan Google Classroom yordamida hamkorlik va moslashuvchanlikni rag'batlantirib, fayllar va loyihalarni saqlashlari, fikr almashishlari va va virtual sinfxonalarda onlayn dars olishlari mumkin.

Interaktiv platformalar, masalan, **Scratch** (bolalarga kodlash asoslarini o'rgatish uchun mo'ljallangan vizual dasturlash tili), **Code.org**, **Google Classroom**, **Khan Academy** (informatika, kodlash va boshqa fanlardan bepul onlayn darslarni taklif qiluvchi notijorat tashkilot) , **Replit**, CoderZ (virtual dasturlash muhiti yordamida kodlashni o'rganish va muammolarni hal qilish uchun platforma) kabi vositalar orqali o'quvchilar nafaqat nazariy bilimlarni egallaydi, balki amaliy mashg'ulotlar orqali o'z bilimlarini mustahkamlash imkoniga ega bo'ladilar. Ushbu vositalar dars jarayonini jonlantiradi, o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi muloqotni mustahkamlaydi, individual yondashuv imkonini yaratadi va natijalarni real vaqt rejimida monitoring qilishga xizmat qiladi.

Shuningdek, interaktiv platformalar orqali o'qituvchi dars jarayonini samarali boshqaradi, turli darajadagi topshiriqlarni tayyorlaydi, differensial yondashuv asosida o'quvchilar bilan ishlash imkoniga ega bo'ladi. Bu esa, o'z navbatida, o'quvchilarning axborot savodxonligini oshirish, algoritmik fikrlashni shakllantirish, kreativ va muammoli vaziyatlarda to'g'ri qaror qabul qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Informatika fanini o'qitishda onlayn platformalardan foydalanish juda ko'p afzalliklarga ega, ammo ta'lim jarayonida ulardan samarali foydalanish uchun kamchiliklarni ham hisobga olish zarur.

Hozirgi vaqtda turli xil onlayn ta'lim platformalari mavjud bo'lib, ularga bepul kirish mumkin va ularning ixtiyorida juda ko'p vositalar mavjud. O'zlarining ta'lim platformalarini yaratish uchun o'qituvchilar HTML muharrirlari, veb-saytlar yaratuvchilari, kontentni boshqarish tizimlarining katta tanloviga ega bo'lib, ular ichiga Internet xizmatlarini joylashtirishlari va ulardan foydalanishlari mumkin.

ADABIYOTLAR RO'YXATI | СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ | REFERENCES

1. Полат Е.С., Бухаркина М.Ю. (2010) Современные педагогические и информационные технологии в системе образования. Т.:Москва, Академия, 368
2. Bodaleva A. A. Psixologik aloqa. - M.: "Amaliy psixologiya instituti" nashriyoti, Voronej: NPO, " Modek ", 1996. - 256 b.
3. Klimonova G. N. Darslarda guruh ishlarini tashkil etish tajribasi. // "Eidos" internet jurnali. - 2008. Petrovskaya L. A. Muloqot bo'yicha kompetentsiya. - M.: Moskva davlat universiteti nashriyoti, 1989.- 216 b.
4. 21-asrning axborot ta'lim muhitida loyiha faoliyati: Darslik. qo'llanma - 10- nashr, qayta ko'rib chiqilgan . - M.: NP "Ta'lim va madaniyatdagi zamonaviy texnologiyalar", 2010. - 168 b

MUALLIF HAQIDA MA'LUMOT [ИНФОРМАЦИЯ ОБ АВТОРЕ] [AUTHORS INFO]

✉ **Sharipova Gulmira Shavkatovna**, Umumtexnik fanlar kafedrası magistranti, [Шарипова Гульмира Шавкатовна, Общие технические науки отделение аспирант], [Sharipova Gulmira Shavkatovna, General technical sciences department graduate student]; manzil: O'zbekiston, Buxoro shahar, Yangiobod MFY, G'ijduvon ko'chasi 74-uy. [адрес: Узбекистан, Город Бухара, МФЙ Янгиобод, улица Гиждуван, дом 74.], [address: Uzbekistan, Bukhara city, Yangiobod MFI, Gijduvon street, house 74.]
E-mail: shavkatovna2252@gmail.com

KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI O'QUVCHILARINI BADIY ASARLAR MUTOLAASIGA JALB ETISH MASALALARI

© Z. S. Rasulova¹✉

¹Buxoro innovatsiyalar universiteti, Buxoro, O'zbekiston

Annotatsiya

KIRISH: mazkur maqolada kichik maktab yoshidagi o'quvchilarning badiiy adabiyotga bo'lgan qiziqishini uyg'otish, ularni mutolaa madaniyatiga jalb etishning innovatsion, emotsional va reflektiv jihatlarini tahlil qilinadi. Shuningdek, zamonaviy o'quvchilarning e'tibor markazini saqlab qolish, raqamli odatlarning mutolaa jarayoniga ta'siri, hamda badiiy asarlar bilan ishlashda multimodal (ko'rish, eshitish, his qilish) metodlarning roli o'rganiladi. An'anaviy yondashuvlardan farqli ravishda, maqolada o'quvchining ichki dunyosi, shaxsiy tajribasi va fantaziya olamini faol faollikka jalb etuvchi usullar ilgari suriladi.

MAQSAD: mazkur tadqiqotning asosiy maqsadi — kichik maktab yoshidagi o'quvchilarda badiiy asarlarga nisbatan qiziqishni oshirish, ularni kitob o'qishga bo'lgan ehtiyojini shakllantirish va mutolaani o'quvchilarning nutqiy, axloqiy va estetik tarbiyasini rivojlantiruvchi muhim omil sifatida o'quv jarayoniga integratsiya qilishdir. Bundan tashqari, bolalarda obrazli tafakkur, badiiy did va mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirish ham ushbu tadqiqotning ustuvor yo'nalishlaridandir.

MATERIALLAR VA METODLAR tadqiqot jarayonida psixologik-pedagogik adabiyotlar, badiiy matnlar, zamonaviy o'quv dasturlari va ilg'or xorijiy tajribalardan foydalanildi. Empirik ma'lumotlar umumiy o'rta ta'lim maktablarining o'quvchilari orasida olib borilgan so'rovnomalar, kuzatishlar va interaktiv darslar asosida to'plandi. Metod sifatida quyidagilardan foydalanildi:

- faol o'qitish usullari (bahs-munozara, rolli o'yinlar, guruhlarda ishlash);
- vizual va audio vositalar orqali badiiy asarlarni jonlantirish;
- bolalar uchun mo'ljallangan adaptatsiyalangan badiiy matnlar bilan ishlash;
- didaktik materiallar va tajriba darslari orqali metodik yondashuvlar sinovdan o'tkazildi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR: o'tkazilgan tajriba va kuzatuvlar shuni ko'rsatdiki, kichik maktab yoshidagi bolalarni badiiy adabiyotga jalb qilishda o'quv dasturlarining zamonaviy, bolalar psixologiyasiga mos va hayotiy voqealarga yaqin bo'lishi muhimdir. O'quvchilar o'qigan asarlardagi qahramonlarga taqlid qilish, ularning his-tuyg'ularini tushunishga harakat qilish orqali hissiy va ijtimoiy ongini rivojlantiradi. Interaktiv va sahnalashtirilgan o'qish metodlari bolalarning mutolaaga bo'lgan qiziqishini oshiradi.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, tajriba darslaridan so'ng o'quvchilarning 80 foizi haftasiga kamida bitta badiiy asar o'qishni odat qilgan, bu esa ularning so'z boyligi va ifodali nutq darajasining oshishiga olib kelgan.

XULOSA: xulosa qilib aytganda, kichik maktab yoshidagi o'quvchilarni badiiy asarlar o'qishga jalb etish jarayoni nafaqat metodik, balki chuqur psixologik va madaniy vazifa hamdir. An'anaviy yondashuvlardan voz kechgan holda, emotsional, vizual, interaktiv va reflektiv metodlarni qo'llash orqali bolani matn olamiga kirishga emas, balki u bilan birga yashashga o'rgatish zarur. Bunday yondashuv nafaqat mutolaa madaniyatini shakllantiradi, balki bolaning ichki dunyosini, ahloqiy ongini va emotsional sezgirligini ham boyitadi. Haqiqiy mutolaa — bu o'qish emas, bu tuyg'ular va ongiy sayohatdir.

Kalit so'zlar: mutolaa, kichik maktab yoshi, emotsional faollik, vizual hikoyalashtirish, badiiy identifikatsiya, multimodal o'qish, virtual kutubxona, hissiy anglash.

Iqtibos uchun: Rasulova Z. S. Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarni badiiy asarlar mutolaasiga jalb etish masalalari. // Inter education & global study. 2025, №5. B.318–322.

ПРОБЛЕМЫ ПРИОБЩЕНИЯ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ К ЧТЕНИЮ ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ

© З. С. Расулова¹✉

¹Университет инноваций Бухары, Бухара, Узбекистан

Аннотация

ВВЕДЕНИЕ: в данной статье анализируются инновационные, эмоциональные и рефлексивные аспекты пробуждения интереса к художественной литературе у младших школьников и приобщения их к культуре чтения. Также рассматриваются методы удержания внимания современных учащихся, влияние цифровых привычек на процесс чтения, а также роль мультимодальных (зрительных, слуховых, чувственных) методов в работе с художественными произведениями. В отличие от традиционных подходов, в статье предлагаются методы, активно вовлекающие внутренний мир ученика, его личный опыт и воображение.

ЦЕЛЬ: основная цель данного исследования — повысить интерес младших школьников к художественной литературе, сформировать у них потребность в чтении книг и интегрировать чтение как важный фактор развития речевой, нравственной и эстетической культуры учащихся в образовательный процесс. Кроме того, приоритетными направлениями данного исследования являются развитие у детей образного мышления, художественного вкуса и способности к самостоятельному мышлению.

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ: в ходе исследования были использованы психологико-педагогическая литература, художественные тексты, современные учебные программы и передовой зарубежный опыт. Эмпирические данные были

собраны на основе анкетирования, наблюдений и интерактивных занятий среди учащихся общеобразовательных школ. В качестве методов использовались:

- активные методы обучения (дискуссии, ролевые игры, работа в группах);
- визуальные и аудиосредства для оживления художественных произведений;
- работа с адаптированными художественными текстами, предназначенными для детей;
- методические подходы были апробированы с помощью дидактических материалов и экспериментальных занятий.

ОБСУЖДЕНИЕ И РЕЗУЛЬТАТЫ: проведённые эксперименты и наблюдения показали, что приобщение младших школьников к художественной литературе требует современных, психологически обоснованных и близких к реальной жизни учебных программ. Подражание героям прочитанных книг, попытки понять их чувства способствуют развитию эмоционального и социального сознания детей. Интерактивные и инсценированные методы чтения значительно повышают интерес учащихся к чтению. По результатам исследования, после проведения опытных занятий 80% учащихся начали читать не менее одной художественной книги в неделю, что положительно сказалось на их словарном запасе и уровне выразительной речи.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ: в заключение следует отметить, что приобщение младших школьников к чтению художественной литературы — это не только методическая, но и глубокая психологическая и культурная задача. Отказавшись от традиционных подходов, необходимо использовать эмоциональные, визуальные, интерактивные и рефлексивные методы, которые научат ребёнка не просто читать текст, а проживать его. Такой подход способствует не только формированию культуры чтения, но и обогащает внутренний мир ребёнка, его нравственное сознание и эмоциональную чувствительность. Настоящее чтение — это не просто процесс восприятия текста, это путешествие чувств и разума.

Ключевые слова: чтение, младший школьный возраст, эмоциональная активность, визуальный сторителлинг, художественная идентификация, мультимодальное чтение, виртуальная библиотека, эмоциональное восприятие.

Для цитирования: Расулова З. С. Проблемы приобщения младших школьников к чтению художественных произведений. // Inter education & global study. 2025, №5. С. 318–322.

ISSUES OF ENGAGING PRIMARY SCHOOL STUDENTS IN READING FICTIONAL WORKS

© Zohida S. Rasulova¹✉

¹ Bukhara University of Innovations, Bukhara, Uzbekistan

Annotation

INTRODUCTION: this article analyzes the innovative, emotional, and reflective aspects of fostering interest in fiction among primary school students and engaging them

in a culture of reading. It also explores methods for maintaining the attention of modern students, the impact of digital habits on the reading process, and the role of multimodal (visual, auditory, sensory) techniques in working with literary texts. Unlike traditional approaches, the article proposes methods that actively involve the student's inner world, personal experiences, and imaginative realm.

AIM: the main objective of this study is to increase the interest of primary school students in literary works, to develop their need for reading, and to integrate reading into the educational process as an essential factor in nurturing students' speech, moral, and aesthetic development. Additionally, a key focus of the study is to cultivate students' imaginative thinking, artistic taste, and independent thinking abilities.

MATERIALS AND METHODS: the research utilized psychological and pedagogical literature, literary texts, modern educational programs, and advanced international practices. Empirical data were collected through surveys, observations, and interactive lessons conducted among primary school students. The following methods were applied:

- active teaching methods (discussions, role-playing, group work);
- visual and audio tools to bring literary works to life;
- working with adapted literary texts specifically designed for children;
- methodological approaches were tested through didactic materials and trial lessons.

DISCUSSION AND RESULTS: experiments and observations revealed that attracting young learners to fiction requires educational programs that are modern, psychologically appropriate, and relevant to real-life experiences. Students' imitation of characters and efforts to understand their emotions help develop emotional and social awareness. Interactive and dramatized reading techniques enhance students' interest in literature. According to the results, after the experimental lessons, 80% of students began reading at least one literary work per week, leading to an increase in their vocabulary and expressive speaking skills.

CONCLUSION: in conclusion, engaging primary school students in reading fiction is not only a methodological task but also a deep psychological and cultural mission. Moving away from traditional approaches and embracing emotional, visual, interactive, and reflective methods can teach children not just to read texts but to live them. This approach not only cultivates reading culture but also enriches a child's inner world, moral awareness, and emotional sensitivity. True reading is not just reading — it is a journey of feelings and consciousness.

Keywords: reading, primary school age, emotional engagement, visual storytelling, literary identification, multimodal reading, virtual library, emotional perception.

For citation: Zohida S. Rasulova. (2025) 'Issues of engaging primary school students in reading fictional works', *Inter education & global study*, (5), pp. 318–322. (In Uzbek).

ADABIYOTLAR RO'YXATI | СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ | REFERENCES

MUALLIF HAQIDA MA'LUMOT [ИНФОРМАЦИЯ ОБ АВТОРЕ] [AUTHORS INFO]

✉ **Rasulova Zohida Sindarovna**, Pedagogika, psixologiya va sport kafedrası o'qituvchisi, [Расулова Зохида Синдаровна, Преподаватель кафедры педагогики, психологии и спорта], [Rasulova Zohida Sindarovna, Lecturer at the Department of Pedagogy, Psychology, and Sports]; manzil: O'zbekiston, Buxoro sh., Alpomish ko'chasi, [адрес: Узбекистан, Улица Алпамыша, Бухара], [address: Uzbekistan, Alpamysh Street, Bukhara]

JISMONIY TARBIYA FANI O'QITUVCHISI KOMPETENTLIGINING TA'LIM SIFATINI OSHIRISHDAGI AHAMIYATI

© B. T. Aytmuratov¹✉

¹Jismoniy tarbiya va sport bo'yicha mutaxassislarni qayta tayyorlash va amalaksini oshirish instituti Nukus filiali, Nukus, Qoraqalpog'iston

Annotatsiya

KIRISH: ushbu maqola jismoniy tarbiya fani o'qituvchisi kompetentligining ta'lim sifatini oshirishdagi ahamiyatini o'rganishga bag'ishlandi. Jismoniy tarbiya o'qituvchilarining o'quv jarayoni samaradorligini oshirish uchun zarur bo'lgan pedagogik strategiyalar, metodologiyalar va psixologik yondashuvlar keltirildi. Shuningdek, o'quvchilarning motivatsiyasini oshirish, sog'lom turmush tarzini targ'ib qilish va sportga qiziqishni kuchaytirish orqali ta'lim sifatini yaxshilash imkoniyatlari ko'rib chiqildi. Maqolaning maqsadi jismoniy tarbiya o'qituvchisi rolini yanada mustahkamlash va ta'lim tizimidagi o'zgarishlarga mos ravishda o'qituvchilarni tayyorlash jarayonini takomillashtirishdir.

MAQSAD: mazkur tadqiqotning asosiy maqsadi — umumiy o'rta ta'lim muassasalarida jismoniy tarbiya fani o'qituvchisining kasbiy kompetentligini aniqlash, ularning kasbiy malaka va pedagogik mahoratini oshirish orqali ta'lim sifati va samaradorligini yaxshilashdan iboratdir. O'qituvchining kompetentligini rivojlantirish orqali nafaqat o'quvchilarning jismoniy rivojlanishi, balki ularning sog'lom turmush tarziga bo'lgan qiziqishi, sportga munosabati va ijtimoiy faoliyatdagi ishtiroki ortadi. Shu bois, jismoniy tarbiya o'qituvchisining bilim darajasi, kommunikativ ko'nikmalari, metodik yondashuvi va innovatsion usullardan foydalanish qobiliyati zamonaviy ta'lim tizimining muhim jihatlaridan biri sifatida ko'rib chiqiladi.

MATERIALLAR VA METODLAR tadqiqot davomida umumiy o'rta ta'lim maktablarining jismoniy tarbiya fani o'qituvchilari bilan suhbatlar, kuzatishlar, testlar va so'rovnoma o'tkazildi. Tajriba asosida o'qituvchilarning kasbiy bilim darajasi, metodik ko'nikmalari, sport mashg'ulotlarini tashkil etish va o'quvchilarga individual yondashuv qobiliyatlari tahlil qilindi. Bundan tashqari, ilg'or xorijiy tajriba, jismoniy tarbiya sohasidagi xalqaro metodik qo'llanmalar, O'zbekiston ta'lim tizimi me'yoriy hujjatlari asosida ilmiy-nazariy tahlillar olib borildi. O'qituvchilarning kasbiy faoliyatini baholashda sifat va miqdoriy tahlil metodlari qo'llanildi, ularning dars jarayonida innovatsion texnologiyalardan foydalanish darajasi o'rganildi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR: olib borilgan tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, jismoniy tarbiya fani o'qituvchisining kompetentligini oshirish o'quvchilarning jismoniy

faolligini, motivatsiyasini va sog'lom turmush tarziga bo'lgan qiziqishini sezilarli darajada oshiradi. Metodik jihatdan puxta tayyorlangan, pedagogik muloqotga ega bo'lgan, har bir o'quvchiga individual yondasha oladigan o'qituvchilar ta'lim sifatiga ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda. Innovatsion texnologiyalar, interaktiv mashg'ulotlar va sog'lom raqobatga asoslangan yondashuvlar o'quvchilarda o'z salomatligiga nisbatan mas'uliyat hissini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Shuningdek, o'qituvchilarning doimiy kasbiy rivojlanishi va malaka oshirish kurslarida ishtiroki ularning bilim va ko'nikmalarini yangilab borishiga yordam bermoqda. Bu esa o'z navbatida ta'lim sifati va samaradorligini oshirishga xizmat qilmoqda.

XULOSA: jismoniy tarbiya o'qituvchisining shaxsiy, kasbiy, umummadaniy va maxsus kompetensiyalarini ro'yobga chiqaruvchi kompetentliklari ta'lim sifatini oshirishda muhim rol o'ynaydi. O'qituvchining har bir kompetensiyasi o'quvchilarga bilim berish, ularning jismoniy va ruhiy rivojlanishiga ko'maklashish, sog'lom turmush tarzini targ'ib qilish va ularni jamiyatga foydali insonlar qilib tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bois, jismoniy tarbiya o'qituvchilarining malakasini oshirish, konferentsiyalar, seminarlar, kurslar va tadbirlarga qatnashish, tajriba almashish va o'z-o'zini rivojlantirish orqali ularning kompetensiyalarini rivojlantirish ta'lim tizimining muhim vazifalaridan biri hisoblanadi.

Kalit so'zlar: qiziqish, iqtidor, qobilyat, mahorat, innovatsiya, kreativ, sog'lom turmush tarzi

Iqtibos uchun: Aytmuratov B. T. Jismoniy tarbiya fani o'qituvchisi kompetentligining ta'lim sifatini oshirishdagi ahamiyati. // Inter education & global study. 2025, №5. B.323–330.

ЗНАЧЕНИЕ КОМПЕТЕНТНОСТИ УЧИТЕЛЯ ФИЗКУЛЬТУРЫ В ПОВЫШЕНИИ КАЧЕСТВА ОБРАЗОВАНИЯ

© Б. Т. Айтмуратов¹✉

¹Филиал Института переподготовки и повышения квалификации специалистов по физическому воспитанию и спорту в Нукусе, Нукус, Каракалпакстан

Аннотация

ВВЕДЕНИЕ: данная статья посвящена изучению значения компетентности учителя физической культуры в повышении качества образования. Представлены педагогические стратегии, методики и психологические подходы, необходимые для повышения эффективности образовательного процесса учителей физической культуры. Также рассматривались возможности повышения качества образования за счет повышения мотивации учащихся, пропаганды здорового образа жизни и развития интереса к спорту. Целью статьи является дальнейшее усиление роли учителя физической культуры и совершенствование процесса подготовки учителей в соответствии с изменениями в системе образования.

ЦЕЛЬ: основная цель данного исследования — определить профессиональную компетентность учителя физической культуры в общеобразовательных учреждениях, а также улучшить качество и эффективность образования за счёт повышения их профессиональной квалификации и педагогического мастерства. Развитие компетентности педагога способствует не только физическому развитию учащихся, но и увеличивает их интерес к здоровому образу жизни, отношение к спорту и участие в социальной активности. В этой связи уровень знаний учителя, его коммуникативные навыки, методический подход и способность использовать инновационные методы рассматриваются как важные аспекты современной системы образования.

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ: в ходе исследования были проведены беседы, наблюдения, тесты и анкетирование среди учителей физической культуры общеобразовательных школ. На основе эксперимента проанализированы уровень профессиональных знаний педагогов, их методические навыки, организация спортивных занятий и способности индивидуального подхода к учащимся. Кроме того, был проведён научно-теоретический анализ на основе передового зарубежного опыта, международных методических пособий по физической культуре и нормативных документов системы образования Узбекистана. При оценке профессиональной деятельности учителей применялись методы как качественного, так и количественного анализа, изучался уровень использования ими инновационных технологий в процессе обучения.

ОБСУЖДЕНИЕ И РЕЗУЛЬТАТЫ: результаты проведённого исследования показали, что повышение компетентности учителя физической культуры значительно увеличивает физическую активность учащихся, их мотивацию и интерес к здоровому образу жизни. Методически подготовленные, способные к педагогическому диалогу и индивидуальному подходу к каждому ученику учителя положительно влияют на качество образования. Инновационные технологии, интерактивные занятия и подходы, основанные на здоровой конкуренции, играют важную роль в формировании у учащихся чувства ответственности за собственное здоровье. Также постоянное профессиональное развитие и участие учителей в курсах повышения квалификации способствуют обновлению их знаний и умений, что, в свою очередь, служит улучшению качества и эффективности образования.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ: компетенции, обеспечивающие реализацию личностных, профессиональных, общекультурных и специальных навыков учителя физической культуры, играют важную роль в повышении качества образования. Каждая компетенция педагога важна для передачи знаний учащимся, содействия их физическому и психологическому развитию, пропаганды здорового образа жизни и воспитания их как полезных членов общества. Поэтому повышение квалификации учителей физической культуры, их участие в конференциях, семинарах, курсах и мероприятиях, обмен опытом и самосовершенствование являются одной из важнейших задач системы образования.

Ключевые слова: интерес, талант, способность, умение, новаторство, креативность, здоровый образ жизни

Для цитирования: Айтмуратов Б.Т. Значение компетентности учителя физкультуры в повышении качества образования. // Inter education & global study. 2025, №5. С. 323–330.

THE IMPORTANCE OF PHYSICAL EDUCATION TEACHER COMPETENCE IN IMPROVING THE QUALITY OF EDUCATION

© Bakhtiyar T. Aytmuratov ¹✉

¹Nukus Branch of the Institute for Advanced Training and Retraining of Specialists in Physical Education and Sports, Nukus, Republic of Karakalpakstan

Annotation

INTRODUCTION: this article is devoted to the study of the importance of the competence of a physical education teacher in improving the quality of education. Pedagogical strategies, methods and psychological approaches necessary for improving the effectiveness of the educational process of physical education teachers are presented. The possibilities of improving the quality of education by increasing the motivation of students, promoting a healthy lifestyle and developing interest in sports were also considered. The purpose of the article is to further strengthen the role of the physical education teacher and improve the process of teacher training in accordance with changes in the education system.

AIM: the primary objective of this research is to identify the professional competence of physical education teachers in general secondary education institutions and to enhance the quality and effectiveness of education by improving their professional qualifications and pedagogical skills. Developing teacher competence not only contributes to students' physical development but also increases their interest in a healthy lifestyle, sports, and social activities. Therefore, a teacher's level of knowledge, communication skills, methodological approach, and ability to utilize innovative methods are considered vital aspects of the modern education system.

MATERIALS AND METHODS: during the study, interviews, observations, tests, and surveys were conducted with physical education teachers in general education schools. The analysis focused on professional knowledge, methodological skills, organization of sports activities, and the ability to approach students individually. Additionally, advanced foreign experiences, international methodological guides in physical education, and regulatory documents of Uzbekistan's education system were examined. Qualitative and quantitative analysis methods were employed to assess teachers' professional activities, and the extent of their use of innovative technologies in the teaching process was studied.

DISCUSSION AND RESULTS: the research findings indicate that enhancing the competence of physical education teachers significantly increases students' physical activity, motivation, and interest in a healthy lifestyle. Teachers with solid methodological preparation, capable of pedagogical communication and individual approaches to each student, positively influence the quality of education. The use of innovative technologies, interactive sessions, and approaches based on healthy competition plays a crucial role in developing students' sense of responsibility for their health. Furthermore, continuous professional development and participation in qualification improvement courses help teachers update their knowledge and skills, thereby contributing to the enhancement of education quality and effectiveness.

CONCLUSION the competencies of physical education teachers, including personal, professional, general cultural, and specialized competencies, play a significant role in improving education quality. Each teacher's competence is essential for imparting knowledge to students, assisting in their physical and mental development, promoting a healthy lifestyle, and nurturing them as valuable members of society. Therefore, enhancing the qualifications of physical education teachers, participating in conferences, seminars, courses, and events, exchanging experiences, and self-development are crucial tasks within the education system.

Key words: interest, talent, ability, skill, innovation, creativity, healthy lifestyle

For citation: Bakhtiyar T. Aytmuratov. (2025) 'The Importance of Physical Education Teacher Competence in Improving the Quality of Education', Inter education & global study, (5), pp. 323–330. (In Uzbek).

Bugungi kunda ta'lim tizimida ko'plab islohatlar amalga oshirilmoqda. Ushbu islohatlarning asosiy maqsadi – yuksak taraqqiy etgan, jamiyat uchun har tomonlama rivojlangan, yetuk, ta'lim tizimidagi islohatlar yuzasidan yangi mehnat faoliyatiga moslashuvchan, o'z ustida mustaqil ishlay oladigan, tanqidiy va kreativ fikrlovchi, intiluvchan va iqtidorli yoshlarni tayyorlashdan iborat. Bu islohatlarni amalga osirilishida o'qituvchilarimiz zamon talablariga to'liq mosligi, o'quvchi-yoshlarni bilimli va komil inson qilib tarbiyalash layoqatiga egaligi, har tomonlama rivojlangan hamda kreativ sifatlar bilan birgalikda, ularning pedagogik kompetentlik darajasining yo'qoriligi muhim ahamiyatga ega.

Kelajagimizning davomchilari bo'lgan yosh avlodlarning har tomonloma sog'lom rivojlangan, ma'naviy yetuk shaxs bo'lib shakllanishida jismoniy tarbiya darslari va undagi mashg'ulotlarning o'rni beqiyos. Aynan ushbu darsdagi mashg'ulotlar orqali biz bolalarning egilgan yelkalari va siqilgan ko'krak qafasidan xalos bo'lishiga yordam berishimiz, ularda kuch, tezlik, moslashuvchanlik, chidamlilik va chaqqonlikni, ma'naviy yetuklikni rivojlantirishimiz mumkin. Bu esa jismoniy tarbiya fani o'qituvchilaridan o'quvchilarga jismoniy mashg'ulotlarni bajarish ketma-ketligini, texnikasini mukammal o'rgatishda, har bir mashg'ulotda o'rgatiladigan harakatlarga o'quvchilarning e'tiborini qaratish, qiziqtirish

va ularda o'zlariga bo'lgan ishonchni orttirish uchun muhim bo'lgan kreativ sifatlarning rivojlanganligini va bunga bevosita kompetensiyaviy yondashuvni talab etadi.

Maktab o'qituvchilarining kasbiy malakalari va kompetensiyalari bilan kompetentliklarini shakllantirish, muammosi doirasida ularda kreativ sifatlarning rivojlanganlik darajasini o'rganishga bo'lgan qiziqish so'nggi yillarda ortib bormoqda.

Jismoniy tarbiya fani o'qituvchisi kompetentligini rivojlantirish masalasida Rossiyalik tadqiqotchi V.Zaytsev o'zining tadqiqotlarida jismoniy tarbiya fani o'qituvchilarining dars jarayonidagi pedagogik mahoratiga alohida e'tibor qaratgan. U umumta'lim maktablaridagi o'qituvchilarning kasbiy salohiyati va uning o'quvchilarga ta'siri o'rtasidagi bog'liqlikni o'rganishi natijasida, jismoniy tarbiya o'qituvchisi o'quvchilarga nafaqat jismoniy ko'nikmalarni o'rgatish, balki o'quvchilarni ma'naviy va axloqiy jihatdan ham tarbiyalashda muhim o'rin tutishini ta'kidladi. [4.246].

I.Razuvaev va V.Gavrilovalar jismoniy tarbiya fani o'qituvchisining psixologik salohiyatini o'rgangan va uning o'quvchilarga ta'sir etish darajasini tahlil qilib, o'qituvchining psixologik kompetentligini rivojlantirish orqali o'quvchilarda ma'naviy va madaniy yetuklikni ta'minlash mumkin ekanligini ko'rsatgan. Shuningdek ularning fikriga ko'ra, jismoniy tarbiya darslarida ta'lim sifati oshirish uchun kompetent o'qituvchi o'quvchilarning yoshi, psixologik va fiziologik xususiyatlarini hisobga olib, individual yondashuvni amalga oshirishi kerak ekanligi ko'rsatib o'tilgan.

Bu borada umumiy o'rta ta'lim maktablarida jismoniy tarbiya fani o'qitilishini tubdan takomillashtirish va jismoniy tarbiya fani o'qituvchilarini uzluksiz kasbiy rivojlantirish tizimi samaradorligini ta'minlash, ularning kasbiy va jismoniy mahoratini muntazam oshirib borishni yo'lga qo'yish maqsadida qabul qilingan O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 15-noyabrda "Umumiy o'rta ta'lim maktablarida jismoniy tarbiya fani o'qitilishini tubdan takomillashtirish hamda ushbu fan o'qituvchilarining kasbiy faoliyatini rivojlantirish chora tadbirlari to'g'risida"gi PQ-392-son qarorida belgilangan vazifalar muhim ahamiyat kasb etadi [1].

Umumiy o'rta ta'lim muassasalarida jismoniy tarbiya fanini o'qitishda belgilangan sog'lomlashtiruvchi mashqlarni bajarishni tushunish va qo'llay olish, jismoniy mashqlarni ketma-ketlikda to'g'ri bajarish orqali jismoniy sifatlarni rivojlantirish, sport asbob-anjomlaridan foydalanishning xavfsiz usullarini o'rgatish, sog'lom turmush tarzini keng jamoatchilik o'rtasida targ'ib etishda tayanch va jismoniy tarbiya faniga oid kompetensiyalarni shakllantirish kabi vazifalarning to'g'ri bajarilishi ham ushbu maqsadga erishishda dolzarb hisoblanadi [2]. Ushbu vazifalarni bajarish jarayonining ko'p qirraliligi va murakkabligi jismoniy tarbiya o'qituvchisi zimmasiga katta mas'uliyat yuklaydi va undan o'z ustida ishlab kompetensiyalarini rivojlantirib va kompetentliklarini oshirib borishni talab qiladi.

"Kompetensiya" tushunchasi lotincha "competere" degan so'zdan olingan bo'lib, mos kelmoq ma'nosini beradi.

Kompetensiya – olingan nazariy bilim, amaliy ko'nikma, malaka va shaxsiy fazilatlar majmuasini mustaqil va ijodiy qo'llay olish layoqati.

Kompetentlik (lotincha “competens” – “layoqatli”, “qobiliyatli”) deganda shaxs bilim, koʻnikma va tajribalarning ijtimoiy-professional mavqey va oʻziga tegishli vazifalarni bajarish, muammolarini hal qilishga qodirligini hamda haqiqiy moslik darajasi tushuniladi. Kompetentlik tarkibiga mustaqillik, tashabbuskorlik, hamkorlik, vaziyatni real baholay olish, mantiqiy fikrlash, axborotni saralash va undan oqilona foydalanish xususiyatlari ham kiradi. Demak, kompetensiyaviy yondashuv bilim, koʻnikma va malakani inkor etmagan holda, egallagan bilimlarni amalda qoʻllay olish qobiliyatini rivojlantirishga kata etibor qaratadi. [3.17].

Kompetentli jismoniy tarbiya oʻqituvchisi nafaqat oʻquvchilarga jismoniy mashqlarni oʻrgatadi, balki ularning sogʻligʻini mustahkamlaydi, sogʻlom turmush tarzini shakllantiradi, shaxsiy fazilatlarini rivojlantiradi va kelajakda jamiyatga foydali inson boʻlib yetishishiga yordam beradi.

Jismoniy tarbiya darslarida mashgʻulotlarning belgilangan talablarga va meʼyorlarga mos ravishda sifatli oʻtilishida jismoniy tarbiya oʻqituvchisining shaxsiy, kasbiy, umummadaniy, maxsus va tayanch kompetensiyalarining shakllanganlik darajasi muhim rol oʻynaydi.

Bunda jismoniy tarbiya oʻqituvchisining oʻziga boʻlgan ishonchi, faoliyatiga boʻlgan qiziqishi va motivatsiyasi, ijtimoiy munosabatlarda javobgarligi, tartib intizomi va boshqalar bilan hamkorlik qila olish qobiliyatlari uning shaxsiy kompetensiyalarining qanchalik darajada shakllanganigini koʻrsatadi [5. 73]. Bu birinchi navbatda, jismoniy tarbiya darsida jismoniy mashqlar, oʻyinlar, sport musobaqalari bilan bogʻliq boʻlgan faoliyatning yoʻqori emotsionalligi va jazibodorligi bilan izohlanadi. Bundan tashqari jismoniy tarbiya oʻqituvchilarining oʻzlari, qoida tariqasida, oʻzining tashqi koʻrinishi: ozgʻinligi, baquvvatligi, nafis va ritmik harakatlari, jismoniy kuchi va chidamliligi, mashqlarni bajarishdagi katta mahorati, mardligi, jasurligi, yuksak irodasi bilan oʻquvchilar eʼtiborini tortadi. Dars jarayonidagi jismoniy mashgʻulotlari, sport oʻyinlari va musobaqalar oʻqituvchi va oʻquvchilar oʻrtasidagi bevosita va doimiy aloqani oʻz ichiga oladi. Bu ular oʻrtasida oʻzaro tushunish va oʻquvchilarning oʻqituvchiga hurmat munosabati paydo boʻlishiga va mustaqamlanishiga yordam beradi. Oʻquvchilar doimo oʻqituvchining yordami, qoʻllab-quvvatlashi va ustozlik rolini his qiladilar va unga boʻlgan ishonch va hurmat bilan sugʻoriladilar.

Jismoniy tarbiya oʻqituvchisining kasbiy kompetensiyalari dars oʻtish jarayonidagi pedagogik mahorati, dars berish uslublari, baholash va oʻquv jarayonini tashkil etish qobiliyatiga ega boʻlishi bilan tavsiflanadi. Biz bilamiz jismoniy tarbiya oʻqituvchisining faoliyati ijodiy xarakterga ega, bu uning kasbiy faoliyatida standart, konservativ qoidalar kamligini anglatadi. U koʻpincha umumiy printsiplar, maqsadlar va aniq vazifalarga muvofiq vositalar va usullarni mohirona boshqarishni talab qiladigan nostandart vaziyatlarda ishlaydi. U bularning barchasini oʻquvchilarining turli darajadagi tayyorgarligi, ularning yoshi, qobiliyati va imkoniyatlari bilan bogʻlay olishi kerak. Uning faoliyatining ijodiy tabiati shundaki, u har qanday vaziyatdan chiqish yoʻlini topishga tayyor boʻlishi, nostandart qarorlar qabul qila olishi, oʻziga xos va aqlli dalillarni topa olishi, odamlarni tartibga solish

va ularni qiyin vaziyatlarda boshqara olishi kerak. Shuningdek, zamonaviy jismoniy tarbiya o'qituvchisi shunchaki ma'lum bilimlar manbai bo'lmasdan, balki o'z bilim va tajribalariga suvangan holda har qanday murakkab vaziyatdan chiqib keta oladigan mutaxassis bo'lishi kerak. Demak, kasbiy kompetensiyalarga ega jismoniy tarbiya o'qituvchisi dars jarayoniga yangi pedagogik yondashuvlarni joriy etish orqali o'quvchilarni jismoniy tarbiyaga qiziqitib ularning qalbiga sportga bo'lgan mehr-muxabbatni singdirgan holda, o'quvchilarning sog'lom turmush tarzini shakllantirish, sportga qiziqishni oshirish va jismoniy tarbiya mashg'ulotlarini samarali o'tkazishiga erisha oladi.

Jismoniy tarbiya o'qituvchisining umummadaniy kompetensiyalari ta'lim sifatini oshirishda hal qiluvchi omillardan biridir. Bu kompetensiyalar orqali o'qituvchi nafaqat sport darslarini olib boradi, balki o'quvchilarni jamiyatga foydali, madaniyatli, axloqiy jihatdan yetuk inson sifatida shakllantirishda ham faol ishtirok etadi. Shunday ekan, har bir jismoniy tarbiya o'qituvchisi o'zining umummadaniy salohiyatini doimiy ravishda rivojlantirib borishi lozim. Bu nafaqat shaxsiy yutuq, balki ta'lim sifatining yuksalishiga qo'shilgan muhim hissadir.

Jismoniy tarbiya o'qituvchisining maxsus kompetensiyalari sport turlari bo'yicha chuqur bilimlarga egaligi, jismoniy mashqlarni to'g'ri bajarish uslublari va o'quvchilarning jismoniy rivojlanishini doimiy kuzatib borishida namayon bo'ladi. Bunda o'qituvchining maxsus kompetensiyalari o'quvchilarning imkoniyatlariga mos ravishda to'g'ri mashqlarni tanlash, ularning texnikasini o'rgatish va jismoniy tayyorgarlik darajasini oshirib boradi, sog'lom turmush tarzi, to'g'ri ovqatlanish, jismoniy faollik va zararli odatlardan saqlanish bo'yicha chuqur bilim beradi, darslarni qiziqarli va interaktiv tarzda o'tkazish, o'quvchilarning jismoniy tarbiyaga bo'lgan qiziqishini uyg'otish va ularni sport bilan shug'ullanishga undaydi. mashqlar texnikasini to'g'ri o'rgatish, xavfsizlik qoidalariga rioya qilish va jarohatlarning oldini olish bo'yicha ko'rsatmalar beradi. O'quvchilarni qo'llab-quvvatlaydi, ularning muvaffaqiyatlarini nishonlaydi va uning o'ziga bo'lgan ishonchini oshirib motivatsiya berish orqali bilim olishga degan ichki kuchini uyg'atadi.

Ta'lim sifatining samaradorligiga erishish uchun albatta har bir jismoniy tarbiya o'qituvchisining kasbiy mahoratini oshirib kompetensiyalarini rivojlantirib borishni talab etadi. Buning uchun quyidagi ilmiy-metodik tavsiyalar ishlab chiqildi:

- 1) axborot ta'lim muhitida jismoniy tarbiya fani o'qituvchilarida kompetensiyalarni va kreativ sifatlarni rivojlantirishga doir ijodiy-ta'limiy muhitni tarkib toptirish lozim;
- 2) pedagog standartida jismoniy tarbiya o'qituvchilarida kreativ sifatlarni rivojlantirish bilan bog'liqlikda ijodkorlik kompetensiyalar tizimi aniq belgilab berilishi zarur;
- 3) Jismoniy tarbiya o'qituvchilari uchun pedagogik kompetentlik va uni rivojlantirish texnikasiga oid metodik ko'rsatma va qo'llanmalarni ishlab chiqish va ommalashtirish zarur;
- 4) jismoniy tarbiya o'qituvchilarining konferentsiyalar, seminarlar, kurslar va tadbirlarga qatnashtirish, o'zaro tajriba almashish orqali ularning kompetensiyalarini rivojlantirish.

ADABIYOTLAR RO'YXATI | СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ | REFERENCES

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 15-noyabrdagi PQ-392-son qarori.
2. O'zbekiston Respublikasi Xalq talimi vazirining 2021-yil 17-dekabrdagi 406-son buyrug'i.
3. G.O.Ochilova, S.Sh.Akbarova - Kasbiy kompetentlik. Darslik. Toshkent. 2022. 325 bet.
4. Вестник ТГПУ (TSPU Bulletin). 2015. 3 (156)
5. Yosh olimlar ilmiy-amaliy konferensiyasi. in-academy.uz/index.php/yo

MUALLIF HAQIDA MA'LUMOT [ИНФОРМАЦИЯ ОБ АВТОРЕ] [AUTHORS INFO]

✉ **Aytmuratov Baxtiyar Turg'anbayevich**, O'qituvchi [**Айтмуратов Бахтияр Турганбаевич** Учитель], [**Aytmuratov Bakhtiyar Turganbayevich**, Teacher]; manzil: Qoraqalpog'iston respublikasi, Nukus, Nukus-Turtkul trakti, 5 [адрес Республика Каракалпакстан, г. Нукус, тракт Нукус-Турткуль, дом 5], [address: Republic of Karakalpakstan, Nukus, Nukus-Turtkul Highway, Building 5] Email: b_aytmuratov@mail.ru
ORCID iD: 0009-0004-0786-4984
Telefon: +998907360807

Original paper

YOSH TENNISCHILARNING JISMONIY SIFATLARINI RIVOJLANTIRISH XUSUSIYATLARI

© Sh.Dj. Saidova¹✉

¹O'zbekiston davlat jismoniy tarbiya va sport universiteti, Chirchiq, O'zbekiston

Annotatsiya

KIRISH: ushbu maqola boshlang'ich tayyorlov guruhidagi yosh tennischilarning jismoniy sifatlarini rivojlantirishning samaradorligini o'rganishga, muvofiqlantirish qobiliyatlarini rivojlantirishga ma'lumotlar berilgan.

MAQSAD: ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi yosh tennischilarning jismoniy sifatlarini samarali rivojlantirish xususiyatlarini aniqlash va ularni oshirishga qaratilgan metodik yondashuvlarni ishlab chiqishdan iborat. Maqsad shundan iboratki, tennischilarning kuch, chidamlilik, tezlik, muvozanat va moslashuvchanlik kabi asosiy jismoniy ko'nikmalarini yaxshilash orqali ularning sport natijalarini oshirishga yordam berishdir. Shu bilan birga, yosh sportchilarning individual xususiyatlari va rivojlanish bosqichlarini hisobga olgan holda trening jarayonlarini optimallashtirishga e'tibor qaratiladi.

MATERIALLAR VA METODLAR: tadqiqotda yosh tennischilarning jismoniy sifatlarini baholash uchun test va o'lchov metodlari qo'llanildi. Trening jarayonlarida kuch, chidamlilik, tezlik, muvozanat va moslashuvchanlikni rivojlantirishga qaratilgan maxsus mashqlar tizimi ishlab chiqildi va sinovdan o'tkazildi. Tadqiqot davomida o'quvchilarni kuzatish, laboratoriya sharoitida jismoniy ko'rsatkichlarni o'lchash, shuningdek, sportchilarning individual rivojlanish dinamikasini tahlil qilish uchun statistik usullar qo'llandi. Metodologiyada zamonaviy sport psixologiyasi va pedagogik yondashuvlar ham hisobga olindi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR: tadqiqot natijalari yosh tennischilarning jismoniy sifatlarini tizimli va individual yondashuv bilan rivojlantirish muhimligini ko'rsatdi. Kuch va chidamlilikni oshirish uchun maxsus mashqlarni muntazam bajarish natijasida sportchilarning umumiy jismoniy ko'rsatkichlari sezilarli darajada yaxshilandi. Tezlik va muvozanatni rivojlantirishda koordinatsion mashqlar va interaktiv metodlar samarali ekanligi aniqlandi. Shuningdek, yosh sportchilarning individual xususiyatlarini hisobga olish, ularning motivatsiyasini oshirish ham trening natijalariga ijobiy ta'sir ko'rsatdi. Olingan natijalar trening jarayonlarini yanada takomillashtirish va yosh tennischilar uchun mos dasturlar yaratishda asos bo'ldi.

XULOSA: yosh tennischilarni tayyorlash jarayonida, qoida tariqasida, past va o'rtacha murakkablikdagi mashqlarni qo'llash muhim hisoblanadi. Muvofiqlashtirish qobiliyatlarini takomillashtirish muammolarini hal qilishda maxsus tayyorgarlik mashqlari,

ham umumiy tayyorgarlik mashqlari, ayniqsa akrobatik mashqlar muhimdir. Vositalarni tanlash sportchilarning mahorat darajasiga, tayyorgarlik bosqichiga, hal qilinishi kerak bo'lgan vazifalarga va mashg'ulotdagi o'rniga bog'liq bo'ladi. Tennis mashg'ulotlarida saralangan maxsus vositalardan foydalanish orqali sportchilarda jismoniy tayyorgarlikning yuqori darajasiga erishishga imkon yaratdi.

Kalit so'zlar: jismoniy sifatlar, zarba, mashg'ulotlar, bosqich, yosh tennischilar, jarayon, xususiyat, jismoniy mashq.

Iqtibos uchun: Saidova Sh.Dj. Yosh tennischilarning jismoniy sifatlarini rivojlantirish xususiyatlari. // Inter education & global study. 2025, №5. B.331–337.

ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ ФИЗИЧЕСКИХ КАЧЕСТВ ЮНЫХ ТЕННИСИСТОВ

© Ш. Дж. Саидова^{1✉}

¹Узбекский государственный университет физической культуры и спорта, Чирчик, Узбекистан

Аннотация

ВВЕДЕНИЕ: данная статья посвящена изучению эффективности развития физических качеств молодых теннисистов начальной подготовительной группы, а также развитию их координационных способностей.

ЦЕЛЬ: основная цель данного исследования — определить особенности эффективного развития физических качеств молодых теннисистов и разработать методические подходы, направленные на их совершенствование. Цель заключается в том, чтобы улучшить такие основные физические навыки, как сила, выносливость, скорость, координация и гибкость, что способствует повышению спортивных результатов. Кроме того, внимание уделяется оптимизации тренировочного процесса с учётом индивидуальных особенностей и этапов развития молодых спортсменов.

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ: в исследовании применялись тестовые и измерительные методы для оценки физических качеств молодых теннисистов. Были разработаны и протестированы специальные комплексы упражнений, направленные на развитие силы, выносливости, скорости, координации и гибкости в тренировочном процессе. В ходе исследования проводились наблюдения за учениками, измерения физических показателей в лабораторных условиях, а также статистический анализ динамики индивидуального развития спортсменов. В методологию были включены современные подходы спортивной психологии и педагогики.

ОБСУЖДЕНИЕ И РЕЗУЛЬТАТЫ: результаты исследования показали важность системного и индивидуального подхода к развитию физических качеств молодых теннисистов. Регулярное выполнение специальных упражнений способствовало значительному улучшению общих физических показателей спортсменов, таких как сила и выносливость. Координационные упражнения и интерактивные методы

оказались эффективными для развития скорости и баланса. Учет индивидуальных особенностей и повышение мотивации молодых спортсменов положительно влияли на результаты тренировок. Полученные данные послужили основой для совершенствования тренировочного процесса и разработки адаптированных программ для молодых теннисистов.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ: в процессе подготовки молодых теннисистов важным является использование упражнений различной сложности: от простых до средних. Для совершенствования координационных способностей важны как специальные тренировочные упражнения, так и общая подготовка, особенно акробатические упражнения. Выбор средств зависит от уровня мастерства спортсменов, этапа подготовки, задач и роли в тренировочном процессе. Использование специально подобранных средств на тренировках по теннису способствует достижению высокого уровня физической подготовки спортсменов.

Ключевые слова: физические качества, удар, тренировки, этап, молодые теннисисты, процесс, особенности, физическое упражнение.

Для цитирования: Саидова Ш. Дж. Особенности развития физических качеств юных теннисистов // Inter education & global study. 2025, №5. С. 331–337.

FEATURES OF DEVELOPING PHYSICAL QUALITIES IN YOUNG TENNIS PLAYERS

© Shakhnoza Dj. Saidova^{1✉}

¹Uzbekistan State University of Physical Education and Sports, Chirchiq, Uzbekistan

Annotation

INTRODUCTION: this article is dedicated to studying the effectiveness of developing the physical qualities of young tennis players in the initial training group, as well as providing insights into improving their coordination abilities.

AIM: the main purpose of this study is to identify the characteristics of effective development of physical qualities in young tennis players and to develop methodological approaches aimed at enhancing these qualities. The goal is to improve key physical skills such as strength, endurance, speed, coordination, and flexibility to help increase their sports performance. Additionally, attention is given to optimizing the training process considering the individual characteristics and developmental stages of young athletes.

MATERIALS AND METHODS: the study employed testing and measurement methods to assess the physical qualities of young tennis players. A special exercise system aimed at developing strength, endurance, speed, coordination, and flexibility during training was developed and tested. Throughout the study, students were observed, physical indicators were measured under laboratory conditions, and statistical methods were used to analyze the dynamics of athletes' individual development. Modern

approaches from sports psychology and pedagogy were also incorporated into the methodology.

DISCUSSION AND RESULTS: the results of the study demonstrated the importance of a systematic and individualized approach to developing the physical qualities of young tennis players. Regular performance of specialized exercises significantly improved the overall physical indicators of the athletes, such as strength and endurance. Coordination exercises and interactive methods were found to be effective in developing speed and balance. Considering the individual characteristics of young athletes and increasing their motivation positively impacted training outcomes. The findings served as a basis for further improving the training process and creating tailored programs for young tennis players.

CONCLUSION: In the training process of young tennis players, it is important to use exercises of varying complexity, ranging from simple to medium difficulty. For improving coordination abilities, both special preparatory exercises and general training, especially acrobatic exercises, are crucial. The choice of training tools depends on the skill level of athletes, the stage of preparation, the tasks to be solved, and their role in the training process. Using specially selected means during tennis training allows athletes to achieve a high level of physical fitness.

Key words: physical qualities, stroke, training, stage, young tennis players, process, characteristics, physical exercise.

For citation: Shakhnoza Dj. Saidova. (2025) 'Features of developing physical qualities in young tennis players', Inter education & global study, (5), pp. 331–337. (In Uzbek).

Tennis bugungi kunda dunyo bo'ylab ommalashayotgan sport turlaridan biri hisoblanadi. Ushbu sport turi sportchilardan yuqori tezlik, aniqlik va chaqqonlikni talab qiladi. Ayniqsa, chaqqonlik, muvofiqlantirish qobiliyatlari sportchining tezkor qaror qabul qilish, kuchli zarbalarni qaytarish va engil harakatlanish kabi jihatlarini shakllantiradi.

Tennischilarni musobaqaga tayyorlashda asosan jismoniy sifatlarni rivojlantirish muhim hisoblanadi. Muvofiqlashtiruvchi keskinlik yetarli bo'lmaganda texnikaning mukammal bajarilishi paydo bo'ladi. Mashg'ulotlar davomida mashqlar orasida hamda mashg'ulotlardan keyin dam olish interval xususiyatlaridan quyidagilarni inobatga olish lozim:

- 1) mashq bajarish paytida dam olish vaqtida mushaklar holatini kuzatib borish;
- 2) mushaklarning bo'shashgan holatini sezishlarini aniq ajratib ko'rsatish;
- 3) turli mushak guruhlarini to'liq bo'shashtira olish;
- 4) ba'zi mushak guruhlarini bo'shashtiring va boshqalarni tarang. Yengillik mashqlari chayqalish, egilish, chayqalish va boshqalarni o'z ichiga olishi mumkin.

Mushaklarning bo'shashish tezligini oshirish yaxshidir to'p va arqon bilan mashqlar jismoniy qobiliyatlarni rivojlantiradi. To'pni uloqtirish mushaklarning zudlik bilan kuchlanishi bilan bog'liq bo'lib, bu geym set bilan almashtiriladi; raketkani ushlashda, aksincha,

mushaklarning bo'shashishi kuchlanish bilan almashtiriladi. To'pni polga dribling qilishda mushaklar xuddi shunday rejimda ishlaydi. Arqon bilan sakrashda sportchi o'z harakatlarini arqonning aylanish tezligi bilan muvofiqlashtiradi, bu esa sezilarli darajada ta'sir qilishi mumkin. Tezlik, ya'ni sportchi tezroq sakrashi kerak, bu esa o'z navbatida mushaklarning qisqarishi va bo'shashish tezligini yaxshilashga imkon beradi.

Yosh tennischilarni musobaqa faoliyatiga tayyorlashda mushaklarning taranglik holatini yo'qotish uchun bug 'hammomi, massaj, iliq suvda suzish, psixoregulyatsiya mashg'ulotlari foydalanish orqali yaxshi ta'sir qiladi. Odatiy vosita harakatlarida, muvofiqlashtirish o'yinning ikkinchi yarmida charchoq bo'lganda keskinlik paydo bo'lishi mumkin – masalan, o'yinning noqulay kechishi paytida ruhiy stress ta'sirida yoki aksincha, g'alaba qozonishda, ayniqsa taniqli raqibga qarshi, o'yinda sezilarli keskinlikda kuzatiladi. Har xil stressli vaziyatlarda charchoqning diskoordinatsion ta'sirini bartaraf etish va ruhiy barqarorlikni oshirish uchun jismoniy tayyorgarlikni oshirish tavsiya etilgan. Muvozanatning ikki turi mavjud – statik, ma'lum bir pozitsiyani saqlash bilan bog'liq va dinamik, ma'lum bir pozitsiyani saqlab qolish yoki tashqi omillar ta'sirida unga tezda o'tish qobiliyati bilan bog'liq. Muvozanatni saqlash qobiliyati ko'p jihatdan vestibulyar apparatlarning funktsiyalariga bog'liq. Shuning uchun burilish, egilish, 90, 180, 360 gradus burilishlar bilan sakrash, turli boshlang'ich pozitsiyalardan salto qilish kabi mashqlarni kiritish kerak. Ushbu sifatni rivojlantirishda quyidagi o'yin kombinatsiyalari: xizmat ko'rsatish – to'rga yaqinlashish – sherik tomonidan diagonal ravishda yo'naltirilgan shamni o'tkazib yuborish va uni qaytarish zarbasi bilan qaytargandan so'ng, yana to'rga ampula bo'yicha joylashish bilan ifodalanadi. Bunday o'yin kombinatsiyasini bajarish sportchidan tezlikni, tezlik-kuch sifatlarini va chidamlilik qobiliyatini rivojlantirishni talab qiladi

Aniqlik yaxshilanadigan harakatlar tezkor-kuch xususiyatiga ega. Ularni bajarishda bir vaqtning o'zida ikkala komponentga ham e'tibor berish kerak. Avval zarbalar aniqligini mashq qilish orqali mashg'ulotlar davomida harakatlar samaradorligiga erishishga olib keladi. Tadqiqotlar natijasida, harakatning kuchi yoki tezligiga e'tibor qaratila boshlaganda, harakatlardagi aniqlik pasayishi aniqlandi. Harakatlarning fazoviy aniqligi muhim ahamiyatga ega. Harakatlarni aniq bajarish qobiliyati tennischining iste'dodi va umumiy harakatlarni rivojlantirishga qaratilgan tayyorgarlik turlarini mustahkamlashga bog'liq. Bu harakat yo'nalishi va tezligini aniq farqlash qobiliyatida namoyon bo'lish bilan ifodalanadi. Tennis sport turida fazoviy va vaqt tavsifi asosida berilgan harakatlarni takomillashtirish orqali sport musobaqalarida zarbalarni to'g'ri va aniq uzatishga erishiladi.

Har qanday yo'nalishdagi vazifalarni bajarish – jismoniy, texnik, taktik kabi tayyorgarlik turlarini rivojlantirishga qaratish tennischilarni integral tayyorlashda muhimligini ta'kidlagan. Aniqlikni oshirish uchun esa – texnik kamchiliklarni bartaraf etish (va qaysi biri aniq), psixologik barqarorlikni, funktsional barqarorlikni yoki ko'p qirrali vosita tayyorgarligining umumiy darajasini oshirishga qaratilgan bo'ladi. Zarbalarning aniqligini oshirish uchun bir va ikkita sherikga qarshi bajariladigan mashqlar majmuasi ishlab chiqilgan. Ushbu komplekslarni bajarish, boshqa har qanday aniqlik vazifalari kabi,

murabbiydan diqqatni jamlashni talab qiladi. Yuqoridagilarni inobatga olgan xolda tennis mashg'ulotlarida aniq zarba berish texnik elementlarini rivojlanishiga erishiladi

Yosh tennischilarni tayyorlashda asosan mashg'ulotlarni integral rejalashtirish muhimdir. Shuni ta'kidlash kerakki, muvofiqlashtirish qobiliyatlarini rivojlantirish uchun o'zgaruvchan vaziyatga tezkor javob berish bilan bog'liq yangilik elementlarini o'z ichiga olgan mashqlar, shuningdek muvofiqlashtirish murakkabligi mashg'ulotdan mashg'ulotga mashqlar me'yorini oshirib borish tavsiya etiladi. Muvofiqlashtirish qobiliyatlari ko'p jihatdan tez va zukkolik qobiliyatlarga bog'liq. Bu qobiliyatni rivojlantirish jarayonida sport va harakatli o'yinlar alohida o'rin tutadi. Sport o'yinlari orasida futbol va basketbolni ajratib ko'rsatish tavsiya etiladi, mashg'ulot davomida esa sport turlarini maydon o'lchamlarini o'yin tariqasiga o'takizshga qaratilgan. Sport o'yinlari tezlik, kuch va chidamlilikni rivojlantirish bilan bir qatorda, chaqqonlikni rivojlantirishning samarali vositalarni saralab rejalashtirishga qaratilgan. Harakatli o'yinlar orasida "aylanachilar", "razvedka", "baliq ovlash", "yuguruvchilar" va boshqalar kabi o'yinlar muvofiqlashtirish qobiliyatlarini rivojlantirish talablariga eng yaxshi javob beradi. Chaqqonlikni rivojlantirish uchun "to'p uchun kurash" kabi o'yini, unda qoidalar to'pni tortib olish, u bilan yugurish, yuguruvchining oyoqlarini ushlab turish va hokazolarga imkon berishdir.

Muvofiqlashtirish qobiliyatlarini rivojlantirishga hissa qo'shadigan o'yin shaklida maxsus mashqlar kompleksini qo'llash muhim hisoblanadi. "Tennis voleyboli" o'yini to'rtta o'yinchini o'z ichiga oladi, kort o'lchami o'zgartirib amalga oshiriladi. O'yin qoidalariga ko'ra, to'p faqat sherikning uzatmasidan keyin to'rdan tepilishi mumkin va to'p yerga tegmasligi kerak. "Futbol" o'yini, maydonning o'lchami va ishtirokchilarning tarkibi yuqoridagi o'yinga o'xshaydi. Qoidalariga ko'ra, jamoa to'pni raqib tomoniga o'tkazish uchun uchta teginish huquqiga ega, shu bilan birga ular sherigiga o'tishlari mumkin, agar to'p yerga tushmasa va raqiblar to'pni urgandan so'ng, to'pni to'pdan qaytarishi mumkin. Ushbu o'yinlarni intensiv badanni qizdirish sifatida yoki mashg'ulot oxirida o'ynash tavsiya etiladi. Muvofiqlashtirish qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan o'quv mashg'ulotlarini rejalashtirishda quyidagi ketma-ketlikka rioya qilishni tavsiya qilinadi: koordinatsion-kompleks mashqlar, so'ngra ularni bajarish tezligi va aniqligiga e'tibor qaratiladigan mashqlar, so'ngra berilgan vazifa bilan birgalikda diqqatni oqilona taqsimlash va o'z vaqtida almashtirish va nihoyat, vestibulyar chidamlilik bo'yicha vazifalar amalga oshirib borish orqali tennischilarda o'yin texnikasi va koordinatsion qobiliyatini takomillashtirishdir.

ADABIYOTLAR RO'YXATI | СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ | REFERENCES

1. Саидова Ш.Д. Обучение элементам спортивных игр (теннис) учебное пособие / Ш.Дж.Саидова; "O'zkitobsavdonashriyoti" NMIU, 2022. – 206 с.
2. Ш.Ф.Туляганов, Ш.Д.Саидова. Учебное пособие. Обучение элементам спортивных игр (Бадминтон). Ташкент-2020, 120-бет
3. Saidova Sh.D., Ниязова О.Ю., Saidov R.T. Бадминтон одна из форм укрепления здоровья детей дошкольного возраста // Муфаллим хуь узликсиз билимлендирий № 6/1-2022

4. Saidova Sh.D., Saidov R.T. Роль бадминтона в физическом воспитании детей дошкольного возраста // Республика спорт тиббиёти илмий-амалий маркази № 1-2023

5. Saidova Sh.D., Saidov S.T. Роль тенниса в физическом воспитании детей дошкольного возраста // Innovations in science and technologies № 1- February, 2024.ISSN:3030-3451

6. Saidova Sh.D. Yosh tennischilarni texnik-taktik harakatarining o'ziga hos hususiyatlarini o'rgatish uslubi // Research focus. International Journal Pedagogical sciences. | VOLUME 3 | ISSUE 3 | ISSN: 2181-3833 ResearchBip (7.8) | Google Scholar | SJIF (6.577) | UIF (8.3) 2024.– P. 1–4. [Buyruq № 01-10/1103].

7. Саидова Ш.Д. Ёш теннисчиларни зарба бериш техникасига ўргатиш услубияти // “Фан спортга” илмий – назарий журнали. Ч.2024.№2. - Б. 80-84. [13.00.00 №16].

8. Saidova Sh.D. Tennis o'yini va tennischilarning asosiy psixologik fazilatlarini rivojlantirish xususiyatlari // “Муғаллим ҳам ўзликсиз билимлендириў” Илимий-методикалық журнал. Nukus, 2024№ 1/2.– Б. 460-464. [13.00.00 №20].

9. Saidova Sh.D. Yosh tennischilarni tezlik qobiliyatini rivojlantirish metodikasi // “Gimnastika sport turlarini rivojlantirishning muammo va yechimlari” mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy anjumani. – Chirchiq, 2024. – B.444–447.

10. Saidova Sh.D. Yosh tennischilarning jismoniy qobiliyatlarini rivojlantirishda tennis vositalarining o'rni va ahamiyati // “Gimnastika sport turlarini rivojlantirishning muammo va yechimlari” mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy anjumani. – Chirchiq, 2024. – B.447–450.

11. Saidova Sh.D. Musobaqalarga tayyorgarlikning jihatlari (jismoniy va psixologik) // “Mamlakatimizda jismoniy tarbiya va ommaviy sportni rivojlantirishning ilmiy uslubi asoslari” Respublika ilmiy-amaliy anjumani to'plami. – Chirchiq, 2024. -B.141–143.

12. Saidova Sh.D. Amputant tennischilarda muvofiqlashtirish qobiliyatlarini rivojlantirishning vosita va usullari // “Mamlakatimizda jismoniy tarbiya va ommaviy sportni rivojlantirishning ilmiy-uslubiy asoslari” Respublika ilmiy-amaliy anjumani to'plami. – Chirchiq, 2024. -B.141–143.

MUALLIF HAQIDA MA'LUMOT [ИНФОРМАЦИЯ ОБ АВТОРЕ] [AUTHORS INFO]

✉ **Saidova Shaxnoza Djuravayevna**, tasviriy san'at va muhandislik grafikasi yo'nalishi 2-bosqich talabasi, [**Саидова Шахноза Джуравайевна**, студент 2-го курса направления изобразительное искусство и инженерная графика], [**Saidova Shakhnoza Djuravayevna.**, 2nd year student of Fine arts and Engineering graphics]; manzil: O'zbekiston, Namangan sh., Uychi ko'chasi, 316-uy [адрес: Узбекистан, ул. Уйчи, 316, г. Наманган], [address: Uzbekistan, 316, Uychi st., Namangan city]

15–16 YOSHLI FUTBOLCHILARNING KOORDINATSIYASINI RIVOJLANTIRISHDA VESTIBULAR GIMNASTIKANING USUL VA VOSITALARI

© A.Y. Shilmanov ¹✉

¹Jismoniy tarbiya va sport bo'yicha mutaxassislarni qayta tayyorlash va amalaksini oshirish instituti Nukus filiali, Nukus, Qoraqalpog'iston

Annotatsiya

KIRISH: maqolada 15–16 yoshli futbolchilarning tayyorgarligida vestibulyar gimnastikaning roli ko'rib chiqiladi. Koordinatsiya, muvozanat va fazoviy yo'naltirishni yaxshilash uchun vestibulyar tizimini rivojlantirish usullari va vositalari taqdim etiladi. Dinamik va statik mashqlar, maxsus sport anjomlari va zamonaviy texnologiyalar tavsiflanadi. Futbolchilarning mashg'ulot jarayoniga vestibulyar mashqlarni kiritish bo'yicha amaliy tavsiyalar beriladi.

MAQSAD: 15-16 yoshli futbolchilarning texnik mahoratini oshirishda vestibulyar gimnastikaning **usul va vositaslar** ahamiyatini asoslashdan iborat.

MATERIALLAR VA METODLAR ushbu maqsadga erishish uchun ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish orqali futbolda koordinatsiya va vestibulyar gimnastika mavzusidagi mavjud tadqiqotlarni o'rganish orqali vestibulyar gimnastikaning ahamiyatini asoslashga oid adabiyotlarni tahlil qilish.

MUHOKAMA VA NATIJALAR: vestibulyar gimnastika 15–16 yoshli futbolchilarni tayyorlashda muhim rol o'ynaydi, ularning koordinatsiyasi, muvozanati va umumiy jismoniy tayyorgarligini yaxshilaydi. Bu yosh davrida sportchilar chuqur ixtisoslashuv bosqichida bo'lib, texnik ko'nikmalarni rivojlantirish juda muhim ahamiyat kasb etadi. Vestibulyar apparatni mashq qilish nafaqat o'yin elementlarini bajarish sifatini oshiradi, balki jarohatlar xavfini ham kamaytiradi.

XULOSA: vestibulyar gimnastika – yosh futbolchilarni tayyorlashning muhim elementi bo'lib, texnika, koordinatsiya va barqarorlikni rivojlantirishga yordam beradi. Ushbu tizimni muntazam mashq qilish o'yin mahorati darajasini oshiradi, jarohatlarning oldini oladi va sportchilarning umumiy jismoniy holatini yaxshilaydi. Maxsus mashqlarni mashg'ulot jarayoniga kiritish 15–16 yoshli futbolchilarga yuqori yuklanishlarga tezroq moslashish va o'yin samaradorligini oshirish imkonini beradi.

Kalit so'zlar: vestibulyar gimnastika, futbol, koordinatsiya, muvozanat, fazoviy yo'naltirish, barqarorlik, mashg'ulot, harakatga tayyorgarlik, futbol mashqlari, sport anjomlari.

Iqtibos uchun: Shilmanov A.Y. 15–16 yoshli futbolchilarning koordinatsiyasini rivojlantirishda vestibulyar gimnastikaning usul va vositalari. // Inter education & global study. 2025, №5. B.338–347.

МЕТОДЫ И СРЕДСТВА ВЕСТИБУЛЯРНОЙ ГИМНАСТИКИ В РАЗВИТИИ КООРДИНАЦИИ У ФУТБОЛИСТОВ 15–16 ЛЕТ

© А.Е. Шильманов¹✉

¹Филиал Института переподготовки и повышения квалификации специалистов по физическому воспитанию и спорту в Нукусе, Нукус, Каракалпакстан

Аннотация

ВВЕДЕНИЕ: в статье рассматривается роль вестибулярной гимнастики в подготовке футболистов 15–16 лет. Представлены методы и средства развития вестибулярной системы для улучшения координации, равновесия и пространственной ориентации. Описываются динамические и статические упражнения, специальные спортивные снаряды и современные технологии. Даны практические рекомендации по включению вестибулярных упражнений в тренировочный процесс футболистов.

ЦЕЛЬ: обоснование значения методов и средств вестибулярной гимнастики в повышении технического мастерства футболистов 15–16 лет.

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ: для достижения цели проведён анализ научной литературы по координации в футболе и вестибулярной гимнастике, изучены существующие исследования в данной области.

ОБСУЖДЕНИЕ И РЕЗУЛЬТАТЫ: вестибулярная гимнастика играет важную роль в подготовке футболистов 15–16 лет, улучшая их координацию, равновесие и общую физическую подготовку. В этот возрастной период спортсмены находятся на этапе глубокой специализации, и развитие технических навыков имеет большое значение. Тренировка вестибулярного аппарата повышает качество выполнения игровых элементов и снижает риск травм.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ: вестибулярная гимнастика является важным элементом подготовки молодых футболистов, способствуя развитию техники, координации и устойчивости. Регулярное выполнение упражнений данной системы повышает уровень игровой мастерства, предотвращает травмы и улучшает общее физическое состояние спортсменов. Включение специальных упражнений в тренировочный процесс позволяет футболистам 15–16 лет быстрее адаптироваться к высоким нагрузкам и повысить эффективность игры.

Ключевые слова: вестибулярная гимнастика, футбол, координация, равновесие, пространственная ориентация, устойчивость, тренировка, подготовка к движению, футбольные упражнения, спортивные снаряды

Для цитирования: Шильманов А.Е. Методы и средства вестибулярной гимнастики в развитии координации у футболистов 15–16 лет. // Inter education & global study. 2025, №5. С. 338–347.

METHODS AND MEANS OF VESTIBULAR GYMNASTICS IN DEVELOPING COORDINATION OF 15–16-YEAR-OLD FOOTBALL PLAYERS

© Aydos Y. Shilmanov ^{1✉}

¹Nukus Branch of the Institute for Advanced Training and Retraining of Specialists in Physical Education and Sports, Nukus, Republic of Karakalpakstan

Annotation

INTRODUCTION: this article examines the role of vestibular gymnastics in the training of 15–16-year-old football players. Methods and means of developing the vestibular system to improve coordination, balance, and spatial orientation are presented. Dynamic and static exercises, special sports equipment, and modern technologies are described. Practical recommendations for integrating vestibular exercises into football training sessions are provided.

AIM: to substantiate the importance of vestibular gymnastics methods and tools in improving the technical skills of 15–16-year-old football players.

MATERIALS AND METHODS: to achieve the objective, scientific literature on coordination in football and vestibular gymnastics was analyzed, and existing research on the subject was reviewed.

DISCUSSION AND RESULTS: vestibular gymnastics plays a vital role in training 15–16-year-old football players by enhancing their coordination, balance, and overall physical fitness. At this age, athletes are in a phase of deep specialization, and the development of technical skills is of great importance. Training the vestibular apparatus not only improves the quality of performing game elements but also reduces the risk of injuries.

CONCLUSION: vestibular gymnastics is an important element in preparing young football players, aiding the development of technique, coordination, and stability. Regular practice of this system improves playing skills, prevents injuries, and enhances the general physical condition of athletes. Including specialized exercises in the training process allows 15–16-year-old football players to adapt more quickly to high loads and improve game performance.

Keywords: vestibular gymnastics, football, coordination, balance, spatial orientation, stability, training, movement preparation, football exercises, sports equipment.

For citation: Aydos Y. Shilmanov. (2025) 'Methods and means of vestibular gymnastics in developing coordination of 15–16-year-old football players', Inter education & global study, (5), pp. 338–347. (In Uzbek).

Zamonaviy futbol futbolchilarning jismoniy va texnik mahoratiga yuqori talablar qo'yadi. 15-16 yoshda futbolchilar o'zlarining harakat qobiliyatlarini faol ravishda rivojlantiradilar, murakkab koordinatsiya qobiliyatlarini rivojlantirish orqali texnik usullarni bajarish samaradorligiga ta'sir ko'rsatishadi. Koordinatsiya o'yinning eng muhim omillaridan biri bu murakkab texnik harakatlarni bajarish, dinamik o'yin sharoitida muvozanatni saqlash va jarohatlar xavfini kamaytirish imkonini beradi [1,3,7].

Futbol eng ommabop va dinamik sport turlaridan biri bo'lib, o'yinchilardan yuqori reaksiya tezligi, chidamliligi, chaqqonligi va tez o'zgaruvchan o'yin sharoitlariga moslashish qobiliyatini talab qiladi. Zamonaviy futbolda, professional darajada, futbolchilarning samaradorligini oshirishga qaratilgan eng yangi mashg'ulotlar usullari tobora ko'proq joriy etilmoqda [1,2,3,7,11]. Bunday usullar orasida muvofiqlashtirish ko'nikmalarini rivojlantirishga alohida e'tibor beriladi, chunki ular futbolchilarga o'yinning texnik elementlarini tezroq va aniqroq bajarishga imkon beradi.

15-16 yoshda o'yin tafakkuri va texnik mahoratning asosiy tamoyillari shakllantiriladi, shuning uchun ushbu ko'nikmalarni jadal rivojlantirishga yordam beradigan zamonaviy o'quv usullaridan foydalanish muhimdir. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ushbu yosh toifasidagi o'yinchilarda yomon koordinatsiya bajariladigan texnika holatni pasaytiradi, dribling, pas va zarba berishda tez-tez xatolarga yo'l qo'yadi va jarohatlar xavfini oshiradi. Shu munosabat bilan futbolchilarga nafaqat texnikasini yaxshilash, balki umumiy jismoniy tayyorgarligini oshirishga yordam beradigan innovatsion usullarni izlash zarur [4,7,10].

Koordinatsiyani rivojlantirishning samarali usullaridan biri bu vestibulyar gimnastikadan foydalanishdir. Bu sizga muvozanat hissini sezilarli darajada yaxshilash, o'yin vaziyatidagi o'zgarishlarga reaksiyani tezlashtirish, harakatlar aniqligini oshirish, yiqilish va jarohatlar xavfini kamaytirish imkonini beradi. Biroq, amaliyotda mashg'ulotlarda ushbu jihatiga yetarlicha e'tibor berilmayapti, bu esa tadqiqot mavzusini ayniqsa dolzarb qiladi. Standart koordinatsion mashqlaridan farqli o'laroq, vestibulyar gimnastika fazoviy oriyentatsiya va barqarorlik uchun mas'ul bo'lgan vestibulyar apparatlarning faoliyatini yaxshilashga qaratilgan. Bu futbolchilarga o'yin davomida, ayniqsa, yo'nalishni keskin o'zgartirish, raqiblar bilan aloqa qilish va murakkab texnik elementlarni bajarish vaqtida o'z tanalarini yanada samarali boshqarish imkonini beradi [6,7,8,11].

Mavzuning dolzarbligini futbolchilarning stressli va dinamik o'yin vaziyatlariga nisbatan chidamliroq bo'lishni talab qiladigan ish yuklamasini oshirish tendensiyasi ham tasdiqlanadi. Vestibulyar mashqlar orqali muvofiqlashtirishni rivojlantirish mushaklardagi yuklamasini yanada samarali taqsimlashga yordam beradi, kuchli jismoniy faoliyatdan keyin tezda tiklanish qobiliyatini yaxshilaydi va o'yin chidamliligini oshiradi. Vestibulyar gimnastikaning yosh futbolchilarni tayyorlash tizimiga kiritilishi sportchilarning har tomonlama kamol topishiga, ularning harakatlarida barqaror, aniq va ishonchli bo'lib yetishishlariga xizmat qilmoqda [8,9,11].

Shunday qilib, vestibulyar gimnastika yordamida koordinatsiyani rivojlantirish orqali 15-16 yoshli futbolchilarning texnik mahoratini oshirish zamonaviy sport tayyorgarligining

muhim yo'nalishi hisoblanadi. Ixtisoslashtirilgan mashqlarning joriy etilishi o'yin darajasini sezilarli darajada yaxshilash, jarohat olish xavfini kamaytirish va yosh futbolchilarning keyingi sport o'sishi uchun mustahkam zamin yaratish imkonini beradi.

Maqolaning vazifalari:

- 15–16 yoshli futbolchilarning tayyorgarlik jarayonida vestibulyar gimnastikaning ahamiyatini o'rganish;
- Vestibulyar barqarorlik, muvozanat va koordinatsiyani rivojlantirishga yordam beruvchi asosiy usul va vositalarni aniqlash;
- Vestibulyar mashqlarning futbolchilarning texnik va taktik harakatlarini yaxshilashga ta'sirini aniqlash;
- Vestibulyar mashqlarni mashg'ulot jarayoniga qo'shish bo'yicha amaliy tavsiyalar berish.

Vestibulyar gimnastikaning asosiy ta'sirlari:

1. **Harakatlar koordinatsiyasini yaxshilash.** Vestibulyar gimnastika murakkab harakatlarni aniq va tez bajarish qobiliyatini rivojlantiradi, masalan, dribling, zarbalar va keskin manevrlar. O'yin jarayonida sportchi harakat yo'nalishini tez o'zgartirib, muvozanat va tana ustidan nazoratni saqlashi kerak. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, vestibulyar tizimni maqsadli mashq qilish ma'lumotni qayta ishlash tezligini va motor reaksiyani oshiradi, bu esa yuqori darajadagi futbolchilar uchun ayniqsa muhimdir. Bundan tashqari, koordinatsiyani oshiruvchi mashqlar, masalan, tez yo'nalish o'zgarishlari va nobarqaror yuzalarda muvozanatni saqlash mashqlari, o'yin davomida harakatlarni samarali qayta qurish qobiliyatini yaxshilaydi. Ular, shuningdek, yuqori va pastki tananing mayda motorikasini va harakatlarni sinxronlashtirishni rivojlantirishga yordam beradi, bu to'pni qabul qilish, zarbalar va uzatmalar kabi texnik elementlarni bajarishda ayniqsa muhimdir;

2. **Muvozanat va barqarorlikni rivojlantirish.** Futbol tez-tez yo'nalish o'zgarishlari, sakrashlar, to'qnashuvlar va to'p uchun kurashni talab qiladi. Yaxshi muvozanat o'yinchiga murakkab o'yin vaziyatlarida barqarorlikni saqlash imkonini beradi, yiqilishlar ehtimolini kamaytiradi. Vestibulyar apparatni rivojlantirish mashqlari stabilizator mushaklarni mustahkamlaydi, bu esa raqib bilan kuchli jismoniy aloqada ham ikkala oyoqda ishonchli tayanchni ta'minlaydi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, muvozanat mashqlari raqib bilan to'qnashuv yoki tezlikning keskin o'zgarishi kabi buzuvchi omillarga qarshilikni oshiradi. Bu himoyachilar va hujumchilar uchun ayniqsa muhimdir, chunki ular zich kurash sharoitida muvozanatni saqlashlari kerak. Shuningdek, muvozanatni mashq qilish yiqilgandan keyin tez tiklash qobiliyatiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi, bu to'p ustidan nazoratni yo'qotishni minimallashtirishga yordam beradi;

3. **Jarohatlar xavfini kamaytirish.** Sport tibbiyoti tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, yaxshi rivojlangan vestibulyar apparatga ega bo'lgan futbolchilar yiqilishlar yoki noto'g'ri qo'nishlar bilan bog'liq jarohatlarni kamroq oladi. Harakatlarni nazorat qilishni yaxshilash burilishlar, chiqishlar va bog'lamlarning shikastlanish xavfini kamaytiradi. Bu ayniqsa qo'shma-tomir tizimi faol rivojlanish bosqichida bo'lgan o'smirlar uchun muhimdir. Bundan

tashqari, vestibulyar apparatni muntazam mashq qilish turli mushak guruhlariga notekis yuklanish natijasida yuzaga keladigan surunkali ortiqcha yuklanish jarohatlarining oldini olishga yordam beradi. Bu ayniqsa ko'p vaqtini oyoqlarda o'tkazadigan, tez tezlashuvlar va tormozlarni bajaradigan futbolchilar uchun muhimdir;

4. Jismoniy chidamlilikni va tiklanishni yaxshilash. Vestibulyar tizimni rivojlantirish asab tizimining ishlashiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi, charchoqni kamaytiradi va yuklanishlardan keyin tiklanishni tezlashtiradi. Vestibulyar mashqlarni muntazam bajaradigan futbolchilar intensiv o'yinlar va mashg'ulotlar davomida bosh aylanishi va charchoqqa qarshi ko'proq bardosh bera oladi. Shuningdek, vestibulyar apparatni mashq qilish nafas olishni boshqarish va o'yin davomida energiyani samarali taqsimlashga yordam beradi. Bu sportchilarga butun o'yin davomida yuqori faollik darajasini saqlash imkonini beradi, bu ayniqsa charchoq to'planadigan o'yinning ikkinchi yarmida muhimdir;

5. Proprioepsiya va fazoviy idrokni rivojlantirish. Proprioepsiya – bu tana holatini ko'rish nazoratisiz anglash qobiliyati. Futbolda bu finslar, to'pni qabul qilish va harakat davomida zarbalar berishda zarur. Vestibulyar apparatning yaxshilangan ishlashi o'yinchiga maydonda yaxshiroq oriyentatsiyalashishga yordam beradi, bu esa texnik harakatlarning aniqligi va tezligini oshiradi. Bundan tashqari, proprioepsiyasi yaxshi rivojlangan futbolchilar har qanday o'yin vaziyatida to'p va tana holatini yaxshiroq his qiladilar, bu ularni o'yin sharoitining o'zgarishlariga tezroq moslashishiga yordam beradi. Bu raqib harakatlariga tez reaksiya va nozik koordinatsiyani talab qiladigan murakkab texnik elementlarni bajarishda ayniqsa foydalidir.

Vestibulyar apparatni mashq qilish uchun mashqlar misoli. 15–16 yoshli futbolchilar quyidagi mashqlarni o'z dasturiga kiritishlari mumkin:

- **Boshni aylantirib yugurish** – fazoviy oriyentatsiyani va harakatga moslashishni yaxshilaydi.
- **Ko'zlari yopiq holda chiziq bo'ylab yurish** – koordinatsiya va muvozanat hissini rivojlantiradi.
- **Bir oyoqda sakrash va aylanish** – stabilizator mushaklarni mustahkamlaydi va muvozanatni yaxshilaydi.
- **Ko'zlari yopiq holda dribling (murabbiy nazorati ostida)** – proprioepsiya va to'pni intuitiv boshqarishni rivojlantiradi.
- **Balanslovchi platformalarda mashqlar** – barqarorlikni oshiradi va yiqilish xavfini kamaytiradi.
- **Oldinga va orqaga aylanishlar** – vestibulyar apparatni rivojlantiradi va fazoviy idrokni yaxshilaydi.
- **Yonma-yon aylanishlar va sakrashda burilishlar** – tana holatini keskin o'zgartirishda barqarorlikni ta'minlaydi.
- **To'xtash va aylanishlar bilan yugurish** – harakat yo'nalishini o'zgartirishga moslashishni yaxshilaydi.

• **180 va 360 graduslik aylanishlar bilan sakrash** – koordinatsiya va muvozanatni mustahkamlaydi.

• **Ko'zlari yopiq holda oyoqlarni almashtirish (bir oyoqdan ikkinchisiga o'tish)** – tana holatini o'zgarishlarini sezishni rivojlantiradi.

Eng yaxshi natijalarga erishish uchun ushbu mashqlarni haftasiga 2–3-marta mashg'ulotlarga kiritish va ularga 15–20 daqiqa vaqt ajratish tavsiya etiladi.

15–16 yoshli futbolchilar uchun vestibulyar gimnastika bo'yicha amaliy tavsiyalar. Vestibulyar gimnastika futbolchilarning muvozanati, harakatlar koordinatsiyasi, fazoviy oriyentatsiyasi va tana holatini o'zgartirishga reaksiyasini yaxshilashga qaratilgan. Bu ko'nikmalar futbol uchun ayniqsa muhim, chunki o'yinchilar tez-tez yo'nalish o'zgarishlari, to'qnashuvlar, sakrashlar va aylanishlar bilan shug'ullanadilar.

1. Vestibulyar gimnastikaning futboldagi ahamiyati

Vestibulyar gimnastika futbolchilarning muvozanatini, koordinatsiyasini, fazoviy idrokini va harakatlarning tezligini yaxshilaydi. Bu esa o'yin jarayonida tez qaror qabul qilish, to'qnashuvlarga bardosh berish va to'pni aniq boshqarish imkonini beradi.

2. Mashq qilishning asosiy tamoyillari

• **Muntazamlik:** Mashqlarni asosiy mashg'ulotning boshi yoki oxirida haftasiga 3–4-marta bajarish.

• **Bosqichma-bosqichlik:** Boshlang'ichda oddiy mashqlardan boshlab, asta-sekin murakkabroq mashqlarga o'tish.

• **O'yin sharoitiga moslashuvchanlik:** Mashqlar o'yin vaziyatlarini aks ettirishi kerak.

• **Nafas olishni nazorat qilish:** Mashq paytida to'g'ri nafas olish bosh aylanishining oldini oladi.

3. Mashg'ulotda mashqlar kompleksi

Badanni qizdirish (5 daqiqa)

• Boshni aylantirish (har yo'nalishda 10-marta).

• Boshni o'ngga-chapga va yuqoriga-pastga burish (har yo'nalishda 10-marta).

• Tanani aylantirish, bir nuqtaga qarab (10-marta).

Asosiy mashqlar (15–20 daqiqa)

• **Aylanish:** O'z o'qi atrofida 360° aylanish va muvozanatni saqlash (har yo'nalishda 5-marta).

• **Bir oyoqda balans:** Bir oyoqda turib, oldinga va yonlarga egilish (har oyoqda 10-marta).

• **Ko'zlari yopiq holda chiziq bo'ylab yurish:** 5–6 metr masofani bosib o'tish.

• **Oldinga va orqaga aylanishlar:** Diqqatni oldingi nuqtaga qaratib, sekin bajarish.

• **To'pni aylantirib uloqtirish:** To'pni uloqtirib, 180° aylanish va uni ushlash.

• **Aylanish bilan sakrash:** 90°, 180° va 360° aylanishlar bilan sakrash va muvozanatni saqlash.

• **Aylanishdan keyin pas berish:** 3–5 aylanishdan so'ng aniq pas berish.

• **To'p ostida tez harakatlar:** To'p ostida tez qadamlar yoki "yelka" mashqini bajarib, yo'nalishni keskin o'zgartirish.

Yakuniy qism (5 daqiqa)

- Nafas olish va muvozanatni tiklash mashqlari.
- Chuqur nafas olish bilan sekin yurish.
- 4. Murabbiylar va o'yinchilar uchun maslahatlar
- **O'zini yaxshi his qilishni nazorat qilish:** Charchoqning oldini olish.
- **Turli o'yin sharoitlarida mashq qilish:** Tezlikda, driblingdan keyin.
- **Nobarqaror yuzalardan foydalanish:** Balanslovchi platformalar, kovriklar.
- **Mini-futbol mashg'ulotlarida qo'llash:** Darvozabonlar va maydon o'yinchilari uchun.

5. Kutilayotgan natijalar

- **Reaksiya va qaror qabul qilish tezligini yaxshilash.**
- **To'qnashuvlar va yiqilishlarga bardosh berish.**
- **Dribling, koordinatsiya va to'psiz harakatlarni yaxshilash.**
- **Fazoviy idrok va muvozanat hissini rivojlantirish.**

Bu kompleks 15–16 yoshli futbolchilarga vestibulyar apparatni rivojlantirish va o'yin samaradorligini oshirishga yordam beradi.

Vestibulyar gimnastika uchun usul va vositalar. Vestibulyar apparatni rivojlantirish uchun turli metodlar va vositalar qo'llaniladi, ular futbolchilarning balansi, koordinatsiyasi, fazoviy oriyentatsiyasi va reaksiya tezligini yaxshilaydi.

1. Dinamik mashqlar metodi

Bu metod tana holatini tez-tez o'zgartirishga asoslangan.

• **Mashqlar misolida:**

- Oldinga va orqaga aylanishlar.
- O'z o'qi atrofida aylanishlar.
- Yo'nalishni o'zgartirib sakrash.
- Bir oyoqda sakrash va aylanishlar.
- Keskin yo'nalish o'zgarishi bilan yugurish.

2. Statik balans metodi

Bu metod tana holatini muayyan pozitsiyada ushlab turishga qaratilgan.

• **Mashqlar misolida:**

- Bir oyoqda ko'zlari yopiq holda turish.
- Nobarqaror yuzalarda balansni saqlash (balanslovchi platforma, yumshoq to'shak).

- Bir oyoqda cho'kish ("pistoletcha").

3. Vestibulyar irritatorlar metodi

Bu metod tashqi ta'sirlar orqali vestibulyar apparatni mashq qilishni o'z ichiga oladi.

• **Mashqlar misolida:**

- Zarba yoki uzatma oldidan aylanish.

- Darvozaga zarba berishdan oldin aylanish.
- To'pni uloqtirib, 180° aylanish va uni ushlash.

4. O'yin sharoitlarini modellashtirish metodi

Bu metod vestibulyar yuklanishni futbol sharoitlariga moslashtirishga qaratilgan.

• Mashqlar misolida:

- Aylanishlardan keyin dribling.
- Sakrashdan keyin havoda to'p uchun kurash.
- Aylanishdan keyin to'pni qabul qilish va uzatish.
- Aylanishdan keyin darvozaga zarba.

Vestibulyar gimnastika vositalari

1. Tana vazni va oddiy mashqlar:

- Aylanishlar, sakrashlar, yugurish.

2. Balanslovchi trenajorlar:

- Balanslovchi platformalar (BOSU, disk), fitbol, balanslovchi yostiq.

3. Sport anjomlari:

- Turli o'lchamdagi to'plar, konuslar, to'siqlar, qo'shimcha og'irliklar.

4. Maxsus trenajorlar:

- Girokopik trenajorlar, aylanadigan platformalar, vestibulyar stullar.

5. Virtual reallik va kognitiv trenajorlar:

- VR-simulyatorlar, harakatni nazorat qilish bilan videoo'yinlar.

Mashg'ulot olib borish misoli (30–40 daqiqa)

1. Badanni qizdirish (5 daqiqa):

- Boshni aylantirish (10-marta).
- 90° burilishlar bilan yugurish (5-marta).
- Bir oyoqda sakrash va aylanishlar (10-marta).

2. Asosiy qism (20–25 daqiqa):

○ Dinamik mashqlar:

- Aylanishlar va tez turish.
- Aylanishdan keyin to'pni uzatish.

○ Balans mashqlari:

- Balanslovchi platformada to'p bilan turish (30 soniya).
- Bir oyoqda cho'kish (10-marta).

○ O'yin mashqlari:

- Aylanishdan keyin dribling.
- Aylanishdan keyin darvozaga zarba.

3. Yakuniy qism (5–10 daqiqa):

- Ko'zlari yopiq holda chiziq bo'ylab yurish.
- Nafas olish va dam olish mashqlari.

Bu yondashuv 15–16 yoshli futbolchilarga vestibulyar barqarorlikni yaxshilash va o'yin samaradorligini oshirishga yordam beradi.

Tadqiqot natijalari vestibulyar gimnastikani qo'llash orqali 15-16 yoshli futbolchilarda koordinatsiyani rivojlantirish muhimligini tasdiqlaydi. Mashg'ulot jarayoniga maxsus mashqlarni kiritish texnik mahoratni oshirishga, o'yin vaziyatlarida barqarorlikni oshirishga va jarohatlarni kamaytirishga yordam beradi. Bu yosh futbolchilarni tayyorlash tizimida vestibulyar tayyorgarlikni yanada joriy etish zarurligini tasdiqlaydi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI | СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ | REFERENCES

1. Бомпа Т., Хофер А. Периодизация в спортивной тренировке. – Москва: Олимпийская литература, 2009. – 320 с.
2. Верещагин В.Н. Основы двигательной координации в спорте. – Москва: Спорт, 2015. – 280 с.
3. Гросс Х. Физическая подготовка футболистов: теория и практика. – Москва: Спорт, 2018. – 364 с. Статьи и исследования
4. Иванов А.А. "Влияние вестибулярных упражнений на координацию футболистов". Вестник спортивной науки, №3, с. 45–52.
5. Матвеев Л.П. Теория и методика физической культуры. – Москва: Физкультура и спорт, 2010. – 544 с.
6. Петров С.В. "Современные подходы к развитию баланса и равновесия у юных футболистов". Физическая культура и спорт, №6, с. 112–119.
7. Смирнов И.К., Орлов Д.А. "Использование нестандартных тренировочных средств в развитии вестибулярной устойчивости у спортсменов". Спортивная подготовка, №5, с. 78–85.
8. Шустин Б.Н. Вестибулярная устойчивость и физическая подготовка спортсменов. – Санкт-Петербург: ЛГУ, 2003. – 196 с.
9. Hoff, J., Helgerud, J. "Endurance and strength training for soccer players: physiological considerations". Sports Medicine, 34(3), 165–180.
10. Mujika, I., Santisteban, J., Castagna, C. "In-season effect of short-term sprint and balance training programs on neuromuscular performance in young soccer players". Journal of Strength and Conditioning Research, 23(9), 2581–2587.
11. Paillard, T., Noé, F. "Effect of expertise and visual contribution on postural control in soccer". Scandinavian Journal of Medicine & Science in Sports, 16(5), 345–348.

MUALLIF HAQIDA MA'LUMOT [ИНФОРМАЦИЯ ОБ АВТОРЕ] [AUTHORS INFO]

✉ **Shilmanov Aydos Yerimbetovich**, O'qituvchi, [Шильманов Айдос Еримбетович, преподаватель], [Shohsanam Sh. Ayubova, teacher]; manzil: Qoraqalpog'iston respublikasi, Nukus, Nukus-Turkcul trakti, 5 [адрес Республика Каракалпакстан, г. Нукус, тракт Нукус-Турткуль, дом 5], [address: Republic of Karakalpakstan, Nukus, Nukus-Turkcul Highway, Building 5]

INNOVATSION YONDASHUVLAR ASOSIDA BIOLOGIYA TA'LIMI SAMARADORLIGINI OSHIRISH

© G. S. Kurbonova ^{1✉}

¹41-umumiy o'rta ta'lim maktabi, Ellikqal'a, Qoraqalpog'iston

Annotatsiya

KIRISH: ushbu maqolada mamlakatimizda ta'lim tizimini modernizatsiya qilish borasida olib borilayotgan islohatlar, umumta'lim maktablarida ta'lim samaradorligini ta'minlashda innovatsion yondashuvlarni amalga oshirish masalalari yoritilgan. Shuningdek, biologiya ta'limini tashkil etishda innovatsion va pedagogik texnologiyalarni joriy etish, innovatsion texnologiyalarning o'quvchilar bilim darajasini oshirishdagi o'rni va ahamiyati haqida fikr-mulohazalar keltirilgan.

MAQSAD: ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi biologiya ta'limida innovatsion yondashuvlarni qo'llash orqali o'quv jarayonining samaradorligini oshirish va talabalar bilim darajasini yaxshilashdir. Maqsad shundan iboratki, yangi pedagogik texnologiyalar va interaktiv metodlarni joriy etish orqali darslarning sifatini oshirish, talabalar qiziqishini kuchaytirish va bilimlarni mustahkamlashga erishishdir.

MATERIALLAR VA METODLAR: tadqiqotda biologiya fanini o'qitishda foydalaniladigan an'anaviy va innovatsion ta'lim usullari solishtirildi. Material sifatida ta'lim dasturlari, multimedia vositalari, interaktiv platformalar va laboratoriya jihozlari ishlatildi. Metod sifatida eksperimental ta'lim, interaktiv darslar, loyiha asosida o'qitish va laboratoriya amaliyotlari qo'llandi. Tadqiqot davomida o'quvchilarning bilim darajasi testlar orqali baholandi, shuningdek, o'qituvchilar va talabalar o'rtasida so'rovnomalar o'tkazildi. Natijalar statistik tahlil yordamida qayta ishlanib, innovatsion yondashuvlarning ta'lim samaradorligiga ta'siri o'rganildi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR: tadqiqot natijalari biologiya ta'limida innovatsion yondashuvlarning qo'llanilishi o'quvchilarning bilim darajasini sezilarli darajada oshirishini ko'rsatdi. Interaktiv metodlar va multimedia vositalari yordamida darslar qiziqarli va tushunarli bo'lib, talabalar o'z bilimlarini mustahkamlashda faollik ko'rsatdilar. Shuningdek, loyiha asosida o'qitish va laboratoriya mashg'ulotlari talabalarning amaliy ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam berdi. So'rovnomalar natijasida o'qituvchilar innovatsion metodlarni qo'llash orqali ta'lim jarayonini samaraliroq va o'quvchilarga yanada yaqinlashtirish mumkinligini ta'kidladilar. Umuman olganda, innovatsion yondashuvlar biologiya fanini o'qitishda samaradorlikni oshirishga katta hissa qo'shdi.

XULOSA: xulosa sifatida aytish mumkinki, biologiya ta'limida innovatsion texnologiyalardan foydalanish o'quvchilarda chuqur bilim, keng fikrlik, tafakkur, kreativlik

qobiliyatlarini, shuningdek, ularda Vatanga mehr-muhabbat, atrof-muhitni asrab avaylash, isonparvarlik tuyg'ulari hamda estetik tarbiyaning shakllanishiga zamin yaratadi. Zero, biologik ta'lim insonning qalbi va aqliga ijobiy ta'sir kilish uchun hamma imkoniyatlarga egadir. Tabiatni idrok qilish u bilan yaqinroq tanishayotgan kishiga juda katta huzur baxsh etadi. Tabiat vositalari bilan estetik tarbiya berish yosh avlodning umumiy estetik tarbiyasiga ko'maklashadi.

Kalit so'zlar: ta'lim tizimi, ta'lim jarayoni, biologiya ta'limi, biologiya o'quv fanlari, innovatsiyalar, innovatsion texnologiyalar, innovatsion yondashuvlar, pedagogik texnologiyalar.

Iqtibos uchun: Kurbonova G. S. Innovatsion yondashuvlar asosida biologiya ta'limi samaradorligini oshirish. // Inter education & global study. 2025, №5. B.348-356.

ПОВЫШЕНИЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ ОБУЧЕНИЯ БИОЛОГИИ НА ОСНОВЕ ИННОВАЦИОННЫХ ПОДХОДОВ

© Г.С. Курбонова¹✉

¹Средней школы №41, Элликкала, Каракалпакстан

Аннотация

ВВЕДЕНИЕ: в данной статье рассматриваются реформы, проводимые в нашей стране по модернизации системы образования, а также вопросы внедрения инновационных подходов для обеспечения эффективности обучения в общеобразовательных школах. Также приведены рассуждения о внедрении инновационных и педагогических технологий в организации биологического образования, их роли и значении в повышении уровня знаний учащихся.

ЦЕЛЬ: основная цель исследования – повышение эффективности учебного процесса и улучшение уровня знаний учащихся через применение инновационных подходов в обучении биологии. Задача состоит в повышении качества уроков, усилении интереса учащихся и закреплении знаний с помощью новых педагогических технологий и интерактивных методов.

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ: в исследовании проведено сравнение традиционных и инновационных методов обучения биологии. В качестве материалов использованы учебные программы, мультимедийные средства, интерактивные платформы и лабораторное оборудование. В качестве методов применялись экспериментальное обучение, интерактивные уроки, обучение на основе проектов и лабораторные практикумы. Уровень знаний учащихся оценивался с помощью тестов, а также были проведены опросы среди учителей и учащихся. Результаты обработаны с использованием статистического анализа для изучения влияния инновационных подходов на эффективность обучения.

ОБСУЖДЕНИЕ И РЕЗУЛЬТАТЫ: результаты исследования показали, что применение инновационных подходов в обучении биологии значительно повышает уровень знаний учащихся. Занятия с использованием интерактивных методов и

мультимедийных средств становятся более интересными и понятными, учащиеся активнее закрепляют знания. Обучение на основе проектов и лабораторные занятия способствуют развитию практических навыков. По результатам опросов учителя отметили, что использование инновационных методов делает учебный процесс более эффективным и приближает его к ученикам. В целом, инновационные подходы в обучении биологии значительно способствуют повышению его эффективности.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ: можно заключить, что использование инновационных технологий в обучении биологии способствует формированию у учащихся глубоких знаний, широкого мышления, творческих способностей, а также любви к Родине, бережному отношению к окружающей среде, вере и эстетическому воспитанию. Биологическое образование обладает всеми возможностями для положительного воздействия на душу и разум человека. Познание природы приносит огромное удовольствие тем, кто с ней ближе знакомится. Эстетическое воспитание средствами природы способствует общему эстетическому развитию молодого поколения.

Ключевые слова: система образования, учебный процесс, обучение биологии, биологические учебные предметы, инновации, инновационные технологии, инновационные подходы, педагогические технологии.

Для цитирования: Курбонова Г.С. Повышение эффективности обучения биологии на основе инновационных подходов. // Inter education & global study. 2025, №5. С. 348-356.

IMPROVING THE EFFICIENCY OF BIOLOGY EDUCATION BASED ON INNOVATIVE APPROACHES

© Guzal S. Kurbonova¹✉

¹Secondary School No. 41, Ellikkala, Karakalpakstan

Annotation

INTRODUCTION: this article discusses the reforms being carried out in our country to modernize the education system and the implementation of innovative approaches to ensure the effectiveness of education in general secondary schools. It also presents reflections on the introduction of innovative and pedagogical technologies in organizing biology education and their role and significance in improving students' academic performance.

AIM: the main goal of this study is to increase the efficiency of the educational process and improve students' academic performance through the application of innovative approaches in biology education. The aim is to enhance the quality of lessons, increase student engagement, and consolidate knowledge by introducing new pedagogical technologies and interactive methods

MATERIALS AND METHODS: the study compares traditional and innovative teaching methods used in biology education. Materials included curricula, multimedia tools, interactive platforms, and laboratory equipment. Methods applied included experimental teaching, interactive lessons, project-based learning, and laboratory practices. Students' knowledge levels were assessed through tests, and surveys were conducted among teachers and students. The results were processed using statistical analysis to study the impact of innovative approaches on educational effectiveness.

DISCUSSION AND RESULTS: the study results showed that the use of innovative approaches in biology education significantly improves students' academic performance. Lessons using interactive methods and multimedia tools became more engaging and understandable, with students actively consolidating their knowledge. Project-based learning and laboratory sessions helped develop practical skills. According to surveys, teachers noted that the use of innovative methods makes the educational process more effective and student-centered. Overall, innovative approaches greatly contribute to improving the effectiveness of biology education.

CONCLUSION: it can be concluded that the use of innovative technologies in biology education fosters deep knowledge, broad thinking, creative abilities, as well as love for the homeland, care for the environment, faith, and aesthetic education among students. Biology education has all the potential to positively influence the heart and mind of a person. Understanding nature brings great joy to those who get closer to it. Aesthetic education through natural means supports the overall aesthetic development of the younger generation.

Key words: education system, educational process, biology education, biological subjects, innovations, innovative technologies, innovative approaches, pedagogical technologies.

For citation: Guzal S. Kurbonova. (2025) 'Improving the efficiency of biology education based on innovative approaches', Inter education & global study, (5), pp. 348-356. (In Uzbek).

Jahon miqyosida ta'lim barqaror taraqqiyotni ta'minlaydigan asosiy omil sifatida e'tirof etilib, 2030 yilgacha belgilangan yangi ta'lim konsepsiyasida "butun hayot davomida sifatli ta'lim olishga imkoniyat yaratish" dolzarb vazifa sifatida belgilangan [1]. Ushbu konseptual yondashuv doirasida, umumta'lim maktablari biologiya ta'limida innovatsion ta'lim texnologiyalari hamda ilg'or xorijiy tajribalardan foydalanish, o'quvchilarning kreativ qobiliyatlarini rivojlantiruvchi o'quv topshiriqlarini ta'lim jarayonlariga keng tatbiq etish darajasini oshirish hisobiga uning ijodkorlik qobiliyatining rivojlanishida va o'quv materiallarini puxta o'zlashtirishlarida dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Har bir jamiyatning kelajagi uning ajralmas qismi va hayotiy zarurati bo'lgan ta'lim tizimining qay darajada rivojlanganligi bilan belgilanadi. Bugungi kunda mustaqil taraqqiyot yo'lidan borayotgan mamlakatimizning uzluksiz ta'lim tizimini isloh qilish va takomillashtirish, yangi sifat bosqichiga ko'tarish, unga ilg'or pedagogik va axborot

texnologiyalarini joriy qilish hamda ta'lim samaradorligini oshirish davlat siyosati darajasiga ko'tarildi. Yangi tahrirdagi «Ta'lim to'g'risida»gi Qonun [2] ning qabul qilinishi bilan uzluksiz ta'lim tizimi orqali zamonaviy kadrlar tayyorlashning asosi ham takomillashtirildi. Mazkur Qonunda mamlakatimizning ta'lim sohasidagi davlat siyosatining asosiy prinsiplari sifatida ta'lim va tarbiyaning insonparvar, demokratik xarakterda ekanligi, ta'lim oliyligi va izchilligi, ta'lim tizimining dunyoviy xarakterda ekanligi, davlat ta'lim standartlari doirasida ta'lim olishning hamma uchun ochiqligi, ta'lim dasturlarini tanlashga yagona va tabaqalashtirilgan yondashuv, bilimli bo'lish va iste'dodni rag'batlantirish kabilar belgilangan.

Bugungi kunda xalqaro miqyosda biologiya ta'limining sifat va samaradorligini oshirish hamda o'quvchilarning kompetentlik darajasini rivojlantirishda innovatsion texnologiyalar, didaktik materiallar va axborot texnologiyalarni tatdbiq etish mexanizmlarini zamonaviy rivojlanish tamoyillari asosida yanada takomillashtirishga qaratilgan bir qancha ilmiy-tadqiqot ishlari olib borilmoqda. Xususan, mamlakatimizda ham ta'lim tizimini modernizatsiya qilish, uni zamon talablariga moslashtirish, yuqori samaradorlikka erishish hamda ta'lim oluvchilarni har tomonlama barkamol shaxslar etib tarbiyalash maqsadida bir qancha islohatlar olib borilmoqda. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi "2022–2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning Taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF-60-sonli Farmoni [2] ning Adolatli ijtimoiy siyosat yuritish, inson kapitalini rivojlantirish deb nomlangan yo'nalishida "Maktablarda ta'lim sifatini oshirish, pedagog-kadrlarning bilimi va malakasini xalqaro darajaga olib chiqish" vazifasi alohida belgilab berilgan.

Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 8 avgustdagi "Kimyo va biologiya ta'lim yo'nalishlarida uzluksiz ta'lim sifatini va ilm-fan natijadorligini oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4805-son Qarorida ham umumta'lim maktablarida "Kimyo va biologiya fanlari bo'yicha ta'lim sifatini tubdan oshirish, umumta'lim maktablarida ushbu fanlarni o'qitishning mutlaqo yangi tizimini joriy etish, ta'lim muassasalarini zamonaviy laboratoriyalar, darsliklar va boshqa o'quv jihozlari bilan ta'minlash, ushbu yo'nalishlarga malakali o'qituvchi-murabbiylarni jalb etish, kadrlar tayyorlash va ilm-fan natijalaridan foydalanishda ta'lim, ilm-fan va ishlab chiqarish sohalari o'rtasida o'zaro yaqin muloqot va hamkorlikni yo'lga qo'yish" masalalariga ahamiyat qaratilgan [4].

Ushbu huquqiy-me'yoriy xujjatlarda belgilangan vazifalar ijrosini ta'minlashda umumta'lim maktablarida o'qitiladigan har bir fanni o'qitishga qo'yiladigan maqsad va vazifalarni to'g'ri shakllantirishga e'tibor qaratish talab etiladi. Xususan, umumta'lim maktablarida biologiya fanini o'qitishda o'qituvchi avvalo quyidagi vazifalarni amalga oshirishi zarur:

- Biologik ta'lim jarayonida o'quvchi-yoshlarni ma'naviy-ahloqiy tarbiyalash, ma'rifiy ishlarning samarali shakllari va usullarini ishlab chiqish va joriy etish;
- Biologik fanlardan tashkil etiladigan ta'lim-tarbiya jarayonida innovatsion va axborot-kommunikativ texnologiyalardan foydalanish;

- xalqning boy ma'naviy va intellektual merosi va umumbashariy qadriyatlar asosida biologik ta'limning insonparvarlik yo'nalishini ta'minlash;
- Biologik ta'lim jarayonining o'quv-metodik majmualar va didaktik ta'minotning yangi avlodini ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish;
- milliy mustaqillik prinsiplari va xalqning boy intellektual merosi hamda umumbashariy qadriyatlar ustuvorligi asosida biologik ta'limning barcha darajalari va bo'g'inlarida ta'lim oluvchilarning ma'naviy va ahloqiy fazilatlarini rivojlantirish;
- Biologik ta'lim jarayonida ta'lim oluvchi ongi va qalbiga milliy g'oya va mafkurani singdirish, ta'lim muassasalarida mafkuraviy tarbiyani bugungi kun darajasiga ko'tarish;
- Ta'lim-tarbiya jarayonida ta'lim va tarbiyani uzviylashtirish orqali ta'lim oluvchilarning barkamolligini ta'minlash, huquqiy, iqtisodiy, ekologik va sanitariya-gigienik ta'limi hamda tarbiyasini takomillashtirish;
- ta'lim oluvchilarning mafkura borasidagi bilimlarini chuqurlashtirishni bajarish lozim.

Bugungi kunda sodir bo'layotgan innovatsion jarayonlarda ta'lim tizimi oldidagi muammolarni hal etish uchun yangi axborotni o'zlashtirish va o'zlashtirgan bilimlarini o'zlari tomonidan baholashga qodir, zarur qarorlar qabul qiluvchi, mustaqil va erkin fikrlaydigan shaxslar kerak. Shuning uchun ham, umumta'lim maktablarining ta'lim-tarbiya jarayonlarida zamonaviy o'qitish uslublari - interfaol ta'lim metodlari, innovatsion texnologiyalarning o'rni va ahamiyati beqiyos. Innovatsion texnologiyalarning ta'limda qo'llanishiga oid bilimlar va tajribalar o'quvchilarni kelgusida bilimli va yetuk malakaga ega bo'lishlarini ta'minlaydi. Shu o'rinda "Innovatsiya" tushunchasiga to'xtalib o'tamiz. Innovatsiya – (ingliz tilida: "- in- prefiks qo'shimcha, "kirish", "singish" va "novatsiya" – "yangilik, tizim ichki tuzilishini o'zgartirish) muayyan jarayonga yangilik kiritish jarayoni, ya'ni bu faoliyat o'quv jarayoniga yangilik olib kirish, o'quv jarayonini tahsil oluvchining ehtiyoji, xohishi va istaklariga moslashtirish, ularning bilim olishlari, ko'nikma va malaka (BKM)larini shakllantirishlariga zamin yaratish hisoblanadi.

Bugungi kunda umumta'lim maktablari biologiya ta'limida ko'pchilik tajribali va mahoratli o'qituvchilar tomonidan innovatsion texnologiyalardan samarali foydalanilayotganligini ko'rishimiz mumkin. Ammo, ayrim holatlarda o'qituvchi faqat darslik bilan chegaralanib qolayotganligi ham sir emas. Bu kabi holatlar o'quvchilarda biologiya fanidan bilim, ko'nikma va malakalarning shakllanishiga to'sqinlik qiladi. Ushbu muammoning yechimi sifatida ta'lim jarayonlariga eng ilg'or ta'lim texnologiyalarini joriy etish va ta'lim samaradorligiga erishish hisoblanadi. Zero, biologik fanlarni o'qitish jarayoniga innovatsion yondoshuv negizida ta'lim mazmuni, o'qitish metodlari, vositalari va shakllarining uzviyligini ta'minlash yotadi va ta'lim–tarbiya jarayonining mazkur tarkibiy qismlari bir yaxlit tizimni hosil qiladi [5].

Biologiya ta'limida pedagogik maqsadning amalga oshishi va kafolatlangan natijaga erishish o'qituvchi va o'quvchining hamkorlikdagi faoliyati, ular qo'ygan maqsad, tanlagan mazmun, uslub, shakl, vositaga, ya'ni texnologiyaga bog'liq. O'qituvchi va o'quvchining maqsaddan natijaga erishishida qanday texnologiyani tanlashlari ular ixtiyorida, chunki har

ikkala tomonning asosiy maqsadi aniq natijaga erishishga qaratilgan bo'lib, bunda o'quvchilarning bilim saviyasi, guruh xarakteri, sharoitga qarab, ishlatiladigan texnologiya tanlanadi. Masalan, natijaga erishish uchun balki, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari bilan ishlash lozimdir, yoki didaktik materiallar, ko'rgazmali qurollar, elektron axborot resurslari (videofilmlar, taqdimotlar, elektron nazorat testlari, multimedia ilovalari) kerak bo'lar. Bularning hammasi o'qituvchining pedagogik mahorati va o'quvchilarning ta'limiy ehtiyojlariga bog'liq.

Shu bilan birgalikda o'qituvchi tomonidan o'quv jarayonini oldindan puxta loyihalashtirish zarur. Bu jarayonda o'qituvchi o'quv predmetining o'ziga xos tomonini, joy va sharoitni, eng asosiysi, o'quvchilarning imkoniyati, ehtiyoji va hamkorlikdagi faoliyatni tashkil eta olishini hisobga olishi kerak. Shundagina, kafolatlangan natijaga erishish mumkin. Qisqacha aytganda, o'quvchini ta'limning markaziga olib chiqish kerak.

Demak, zamonaviy biologiya ta'limida innovatsion texnologiyalardan samarali foydalana olish eng birinchi navbatda o'qituvchining faoliyatiga, nazariy bilim darajasiga, tashkillashtirish qobiliyatiga va pedagogik mahoratiga bog'liq.

Bugungi kun ta'lim tizimining talablaridan kelib chiqqan holda innovatsion texnologiyalardan biologiya darslarida mavzuga mos turda saralab olish va olib borishdan ko'zda tutiladigan maqsadlar quyidagicha taqsimlanadi:

- o'quvchilarning biologiya faniga va u orqali tabiatga, atrof-muhitga, o'simliklar olamiga mehr-muhabbatni shakllantirish,
- ularning nazariy bilimlarni chuqur o'rganishida, o'zicha fikrlay olishi hamda o'rganilgan bilimlarni amalda bajara olishida muhim o'rinni egallash;
- o'rganilayotgan mavzuni yengil o'zlashtira olishga yordam berish va boshqada shunga o'xshagan ahamiyatli vazifalarini o'z ichiga oladi.

Biologiya darslarining samaradorligini ta'minlashdagi yana bir omil bu zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish hisoblanadi. Yuqorida ta'kidlanganidek, bu faoliyatni har bir o'qituvchi o'z kasbiy mahoratidan kelib chiqqan holda amalga oshiradi. Pedagog-olim R.Ishmuhamedovning ta'kidlashicha, pedagogik texnologiyalar qanday shakl, metod va vositalar yordamida tashkil etilishidan qat'iy nazar, quyidagilarni o'z ichiga olmog'i lozim:

- pedagogik faoliyat (ta'lim-tarbiya jarayoni)ning samaradorligini oshirishi;
- o'qituvchi va o'quvchilar o'rtasida o'zaro hamkorlikni qaror toptirishi;
- o'quvchilar tomonidan o'quv predmetlari bo'yicha puxta bilimlar egallanishi ta'minlanishi;
- o'quvchilarda mustaqil, erkin va ijodiy fikrlash ko'nikmalarining shakllantirilishi;
- o'quvchilarning o'z imkoniyatlarini ro'yobga chiqara olishlari uchun zarur shart-sharoitlarni yaratishi;
- pedagogik jarayonda demokratik va insonparvarlik g'oyalarining ustuvorligiga erishishni kafolatlashi zarur [6].

Umumta'lim maktablarida biologik ta'limning tarkibiy qismlari bo'lib, botanika, zoologiya, odam anatomiyasi va boshqa fanlar majmuasidan iborat bo'lgan biologiya o'quv

fanlari hisoblanadi. Mazkur o'quv fanlaridan turli xil o'simliklar, hayvonlar, odamlarning tashqi, ichki tuzilishi, hayot faoliyati, tashqi muhit bilan bog'liqligi to'g'risida hamda hujayra, uning organoidlarining tuzilishi, funksiyasi, irsiyat va o'zgaruvchanlik, evolyusion ta'lim va shu kabi bilimlar beriladi [7]. Biologik ta'limning tirik tabiatdagi narsa-hodisalarni alohida-alohida o'rganish emas, balki ularning bir yaxlitligini, o'zaro bog'liqligini ifoda etgan holda o'qitilishi taqozo qilinadi. Innovatsion texnologiyalar aynan shu bog'liqlikni samarali ta'minlashda katta o'rin tutadi.

Biologiya ta'limida innovatsion texnologiyalar pedagogik faoliyatga yangiliklarni izchil olib kiritishni ta'minlaydi hamda o'qituvchilarning pedagogik mahoratini rivojlantirib boradi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI | СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ | REFERENCES

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 29 apreldagi "O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5712-sonli Farmoni.
2. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. - O'zbekiston Respublikasi Qonun xujjatlari to'plami, 2020 y., 23-sentyabr.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi "2022–2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning Taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF-60-sonli Farmoni.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 8 avgustdagi "Kimyo va biologiya ta'lim yo'nalishlarida uzluksiz ta'lim sifatini va ilm-fan natijadorligini oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4805-son Qarori.
5. Tolipova J.O. "Oliy ta'limda biologiya fanlarini o'qitish metodikasi". O'quv-uslubiy majmua. Toshkent-2016.
6. Ishmuhamedov R. O'quv jarayonida interfaol uslublar va pedagogik texnologiyalarni qo'llash uslubiyati. - T.: RBIMM, 2008. -68-b.
7. Shaxmurova G., Tog'aeva G. "Biologiya fanini o'qitish metodikasi". O'quv-uslubiy majmua. Toshkent-2018.
8. A.T.Gofurov, J.Tolipova, S.S.Fayzullaev, I.Azimov, B.Ahmadaliev. Biologiya o'qitishning umumiy metodikasi. O'quv-metodik qo'llanma. Toshkent-2005.
9. Tolipova J.O., G'ofurov A.T. Biologiya ta'limi texnologiyalari. - T.: «O'qituvchi», 2002.
10. Ibodova M.N. Biologiyadan o'quvchilarning mustaqil ishlarini tashkil etish texnologiyasi. O'quv qo'llanma. – T.: "Fan", 2019. – 678 b.

MUALLIF HAQIDA MA'LUMOT [ИНФОРМАЦИЯ ОБ АВТОРЕ] [AUTHORS INFO]

✉ **Kurbonova Guzal Salayevna**, biologiya fani o'qituvchisi, [Курбонова Гузаль Салаевна, Учитель биологии], [Kurbanova Guzal Salayevna, Biology Teacher];

manzil: Qoraqalpog'iston Respublikasi Ellikqal'a tumani, [адрес: Элликкальинский район, Республика Каракалпакстан], [address: Ellikkala District, Republic of Karakalpakstan]

Original paper

FUTBOL BILAN 13-14 YOSHLI MAKTAB O'QUVCHILARNING JISMONIY TAYYORGARLIGINI ANIQLASH NATIJALARI

© Qurbonova Nargis¹✉

¹O'zbekiston davlat jismoniy tarbiya va sport universiteti, Chirchiq, O'zbekiston

Annotatsiya

KIRISH: ushbu maqolada futbol bilan shug'ullanuvchi 13-14 yoshli maktab o'quvchilarini jismoniy tayyorgarlik darajasini aniqlash va o'zaro taqqoslash orqali ustunlik va kamchiliklarni aniqlash ishlari yoritilgan.

MAQSAD: 13-14 yoshli maktab o'quvchilarini jismoniy tayyorgarlik darajasini aniqlash.

MATERIALLAR VA METODLAR mazkur tadqiqotda asosan ilmiy manbalarni o'rganish usulidan, mazkur yo'nalish bo'yicha dissertatsion ishlar, o'quv adabiyotlari va internet manbalaridan foydalanildi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR: maktab o'quvchilarining jismoniy tayyorgarligini oshirish, ularning darsdan tashqari mashg'ulotlarini tashkil etish, maktab o'quvchilarini jismoniy tarbiya darslarida shug'ullantirish va asosiy jismoniy sifatlarini tarbiyalash bo'yicha V.G Alabin., G.P. Shiyanov., R.S.Salamov kabi bir qator tadqiqotlar olib borishgan. Futbolchilarni turli tayyorgarliklarini testlash va nazorat qilishga qaratilgan ilmiy izlanishlarni I.A.Koshbaxtiyev., R.I.Nurimov., SH.U.Abidov kabi olimlar olib borishgan.

XULOSA: umumiy xulosalarga kelsak tajriba va nazorat guruxi vakillarining testlash natijalari teng, ba'zi xolatlarda tajriba guruxi vakillarining ko'rsatkichlari pastroq xam ekanligi ma'lum bo'ldi. Biroq bu natijalarning xammasi asosiy meyorlarda pas ekanligi to'garakalarda shug'ullanayotgan o'quvchilarni o'quv mashg'ulot jarayoniga yangicha yondoshuvlarni amalga oshirishni taqazo etmoqda. Bu esa futbol maktablari uchun yillik ish reja mazmunini takomillashtirish va jismoniy tayyorgarlik bo'yicha soatlar xajmini oshirish choralari ishlab chiqish mumkin. Umuman olganda yuqoridagi fikr muloxozalar maktablarda futbol bilan shug'ullanuvchi o'quvchilarni jismoniy tayyorgarlik darajasini yaxshilashga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: futbol, omil, jismoniy, sifat, tadqiqot, testlash, nazorat, dars.

Iqtibos uchun: Qurbonova Nargis. Futbol bilan 13-14 yoshli maktab o'quvchilarning jismoniy tayyorgarligini aniqlash natijalari. // Inter education & global study. 2025, №5. B.357–364.

РЕЗУЛЬТАТЫ ОПРЕДЕЛЕНИЯ ФИЗИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВЛЕННОСТИ ШКОЛЬНИКОВ 13–14 ЛЕТ, ЗАНИМАЮЩИХСЯ ФУТБОЛОМ

© Курбонова Наргис¹✉

¹Узбекский государственный университет физической культуры и спорта, Чирчик, Узбекистан

Аннотация

ВВЕДЕНИЕ: в данной статье рассматривается уровень физической подготовленности школьников 13–14 лет, занимающихся футболом, а также проводится сравнительный анализ для выявления их сильных и слабых сторон.

ЦЕЛЬ: Определение уровня физической подготовленности школьников 13–14 лет.

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ: в данном исследовании в основном использовались методы изучения научных источников, диссертационные работы, учебная литература и интернет-ресурсы по данной теме.

ОБСУЖДЕНИЕ И РЕЗУЛЬТАТЫ: повышение физической подготовленности школьников, организация их внеурочной активности, привлечение к занятиям на уроках физкультуры и развитие основных физических качеств освещались в работах таких исследователей, как В.Г. Алабин, Г.П. Шиянов, Р.С. Саламов. Вопросы тестирования и контроля различных видов подготовки футболистов исследовались И.А. Кошбахтиевым, Р.И. Нуримовым, Ш.У. Абидовым.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ: в результате исследования было установлено, что показатели участников экспериментальной и контрольной групп оказались равными, в некоторых случаях даже ниже у экспериментальной группы. Тем не менее, показатели обеих групп были ниже нормы, что требует внедрения новых подходов в учебно-тренировочный процесс для учащихся, посещающих футбольные кружки. Это, в свою очередь, позволяет усовершенствовать годовой план футбольных школ и пересмотреть объем часов на физическую подготовку. В целом приведенные наблюдения способствуют улучшению уровня физической подготовленности школьников, занимающихся футболом.

Ключевые слова: футбол, фактор, физический, качество, исследование, тестирование, контроль, урок.

Для цитирования: Курбонова Наргис. Результаты определения физической подготовленности школьников 13–14 лет, занимающихся футболом. // Inter education & global study. 2025, №5. С. 357–364.

RESULTS OF DETERMINING THE PHYSICAL FITNESS LEVEL OF 13–14-YEAR-OLD SCHOOLCHILDREN ENGAGED IN FOOTBALL

© Qurbonova Nargis¹✉

¹Uzbek State University of Physical Culture and Sports, Chirchiq, Uzbekistan

Annotation

INTRODUCTION: this article discusses the level of physical fitness of 13–14-year-old schoolchildren involved in football and presents a comparative analysis to identify strengths and weaknesses.

AIM: to determine the physical fitness level of 13–14-year-old schoolchildren.

MATERIALS AND METHODS: this study primarily used the method of analyzing scientific literature, including dissertations, educational resources, and online materials relevant to the topic.

DISCUSSION AND RESULTS: researchers such as V.G. Alabin, G.P. Shiyanov, and R.S. Salamov have studied how to improve schoolchildren's physical fitness, organize extracurricular activities, and develop essential physical qualities through physical education. Scientific research on testing and monitoring different types of training for football players has been conducted by I.A. Koshbakhtiyev, R.I. Nurimov, and Sh.U. Abidov.

CONCLUSION general findings showed that the test results of both the experimental and control groups were similar, and in some cases, the experimental group had slightly lower results. However, all results were below the standard norms, indicating the need for a renewed approach to the training process for students involved in football clubs. This highlights the importance of improving the annual curriculum of football schools and increasing hours allocated to physical training. Overall, the findings support efforts to enhance the physical fitness level of schoolchildren participating in football.

Key words: football, factor, physical, quality, research, testing, control, lesson.

For citation: Qurbonova Nargis. (2025) 'Results of determining the physical fitness level of 13–14-year-old schoolchildren engaged in football', Inter education & global study, (5), pp. 357–364. (In Uzbek).

Bugungi kunda futbol o'yinip bilan shug'ullanuvchilar soni kun sayin ortib bormoqda. Bu esa futbol bo'yicha jamoalarning o'zaro raqib sifatida kuchli raqobat qilishlari va bu asosda futbolning rivojlanish suratini oshirishga sabab bo'lmoqda. Zero bu futbolchilarning jismoniy tayyorgarlik darajasini doimiy o'sib borishi bilan bog'liq bo'lib, shu orqali maydondagi harakatlar ko'lami kengayib bormoqda. Ushbu omil futbol bo'yicha zaxiralarni ta'minlash bilan birga yosh futbolchilarning jismoniy tayyorgarligiga ham yuqori talablarni qo'yadi, bu esa yosh futbolchilarning jismoniy tayyorgarlik darajasini oshirish va ularning o'quv mashg'ulotlari sifatini yaxshilash talabini keltirib chiqaradi. Tashkil etilgan futbol to'garaklarida shug'ullanuvchi 13-14 yoshli o'quvchilarning harakat samardorligi ularning jismoniy tayyorgarligining ko'rsatkichi bo'lib xizmat qiladi. Zamonaviy futbolda jismoniy tayyorgarlik darajasini muntazam nazorat qilish umumta'lim maktablari o'quvchilarining jismoniy tayyorgarligining yuqori darajada bo'lishi uchun ham xizmat qilishi zarur va bunda

ularning jismoniy tayyorgarligi va jismoniy rivojlanishi zamon talablariga mos bo'lishi asosiy omillardan hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 3 iyundagi PQ-3031-son "Jismoniy tarbiya va ommaviy sportni yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi, 2018 yil 14 avgustdagi PQ-3907-son "Yoshlarni ma'naviy-axloqiy va jismoniy barkamol etib tarbiyalash, ularga ta'lim-tarbiya berish tizimini sifat jihatdan yangi bosqichga ko'tarish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarorlari, 2020 yil 24 yanvardagi PF-5924-son "Jismoniy tarbiya va sportni yanada takomillashtirish va ommalashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni hamda mazkur sohaga tegishli meyoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishda ushbu maqola tadqiqoti muayyan darajada xizmat qiladi [1,2,3,4].

Tadqiqot vazifalari :

- Jismoiniy tayyorgarlikni yorituvchi ilmiy manbalarni taxlil qilish;
- Maxsus testlar yordamida 13-14 yoshli maktab o'quvchilarini jismoniy tayyorgarligini aniqlash;

- Olingan natijalar taxlili asosida amaliy tavsiyalar ishlab chiqish.

O'rganilgan manbalarda keltirilgan ma'lumotlar asosida yosh futbolchilarning umumiy jismoniy tayyorgarliklarini nazorat qilishni tashkil etdik [5,6,7,8,9,10].

Demak tajriba va nazorat guruxining natijalari quyidagicha ko'rinish oldi.

13-14 yoshli shug'ullanuvchilarni umumiy jismoniy tayyorgarlik darajasini aniqlashda tajriba va nazorat guruhlarida o'tkazilgan tadqiqotlar pedagogik tajriba boshida, 30 m masofaga yurishda TGda $6,08 \pm 0,39$ va NGda $6,04 \pm 0,34$ tashkil etganini ko'rishimiz mumkin. Bu esa ikki ko'rsatkichning o'rtacha arifmetik qiymatlarining o'zoro tengligi $\alpha=0.05$ ahamiyatlilik chegarasida statistik ishonchli ekanligini ko'rsatadi ($p>0.05$).

400m ga yugirish natijalariga ko'ra tajriba va nazorat guruhlarida o'tkazilgan tadqiqotlar pedagogik tajriba boshida TGda $1,72 \pm 0,06$ va NGda $1,39 \pm 0,15$ tashkil etganini ko'rishimiz mumkin. Bu esa ikki ko'rsatkichning o'rtacha arifmetik qiymatlarining o'zoro tengligi $\alpha=0.05$ ahamiyatlilik chegarasida statistik ishonchli ekanligini ko'rsatadi ($p>0.05$)(1-jadval).

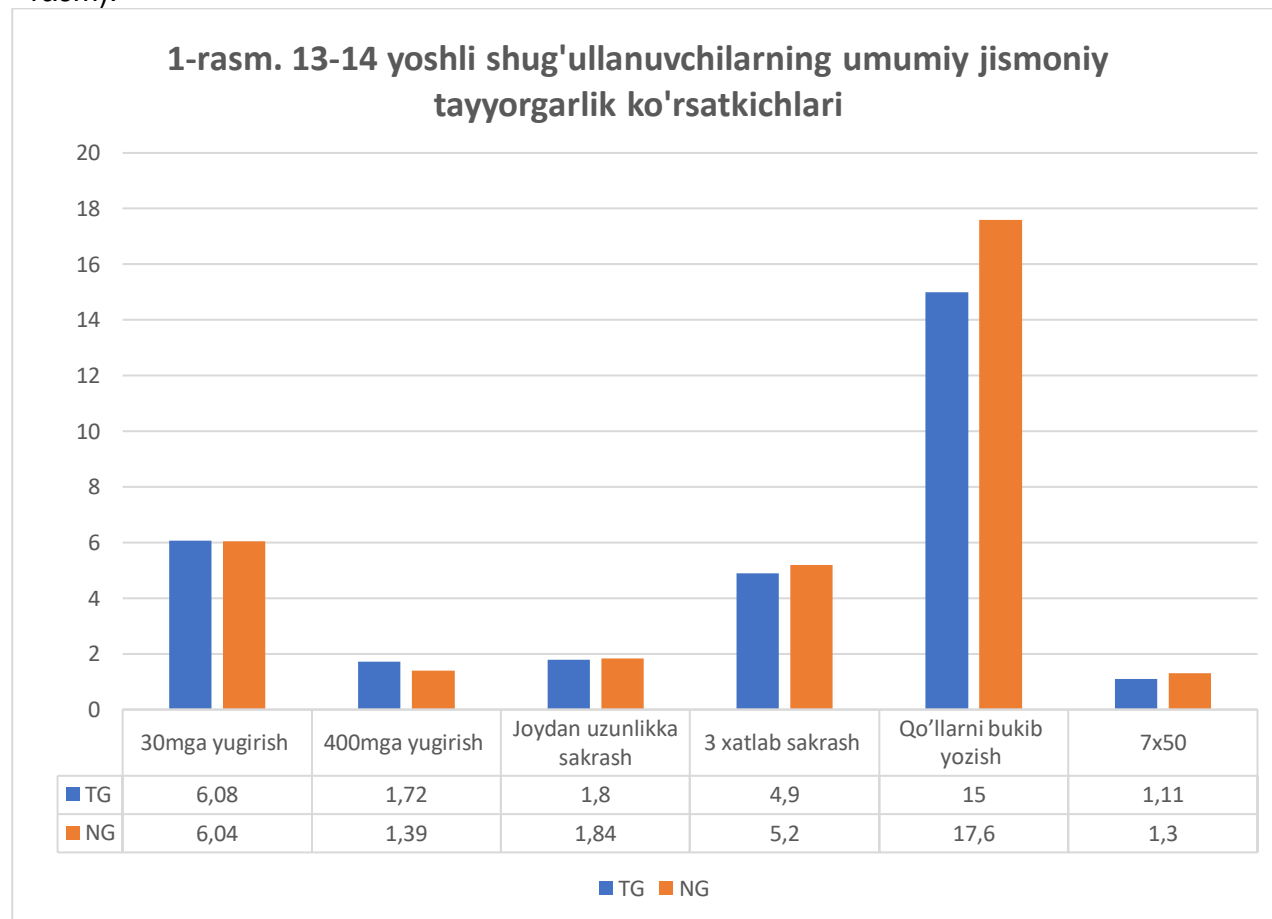
1-jadval.

Tajriba va naaorat guruhi 13-14 yoshli shug'ullanuvchilarni jismoniy tayyorgarlik darajasini aniqlash natijalari (p-20). tajribadan oldin. Umumiy jismoniy tayyorgarlik

Koʻrsatkichlar	Tajriba boshida						t	P
	TG			NG				
	$\overline{X}$	σ	V, %	$\overline{X}$	σ	V, %		

1	30mga yugirish (s)	6.08	0.39	6.4	6.04	0.34	5.7	0.25	>0.05
2	400mga yugirish (s)	1.72	0.06	4.5	1.39	0.15	10.9	0.13	>0.05
3	Joydan uzunlikga sakrash (m)	1.8	0.05	3.1	1.84	0.05	2.9	0.1	>0.05
4	3 xatlab sakrash (m)	4.9	0.29	5.9	5.2	0.3	5.5	0.22	>0.05
5	Qo'llarni bukib yozish (m)	15	2.4	16.0	17.6	4.4	25.1	0.8	>0.05
6	7x50(s)	1.11	0.05	5.3	1.3	0.1	9.0	0.12	>0.05

Joydan uzunlikga sakrash natijalariga ko'ra tajriba va nazorat guruhlarida o'tkazilgan tadqiqotlar pedagogik tajriba boshida TGda $1,8 \pm 0,05$ va NGda $1,84 \pm 0,05$ tashkil etganini ko'rishimiz mumkin. Bu esa ikki ko'rsatkichning o'rtacha arifmetik qiymatlarining o'zaro tengligi $\alpha=0.05$ ahamiyatlilik chegarasida statistik ishonchli ekanligini ko'rsatadi ($p>0.05$)(1 rasm).

3 xatlab sakrash natijalariga ko'ra tajriba va nazorat guruhlarida o'tkazilgan tadqiqotlar pedagogik tajriba boshida TGda $4,9 \pm 0,29$ va NGda $5,2 \pm 0,3$ tashkil etganini

ko'rishimiz mumkin. Bu esa ikki ko'rsatkichning o'rtacha arifmetik qiymatlarining o'zoro tengligi $\alpha=0.05$ ahamiyatlilik chegarasida statistik ishonchli ekanligini ko'rsatadi ($p>0.05$).

Qo'llarni bukib yozish mashqining natijalariga ko'ra tajriba va nazorat guruhlarida o'tkazilgan tadqiqotlar pedagogik tajriba boshida TGda $15 \pm 2,4$ va NGda $17,6 \pm 4,4$ tashkil etganini ko'rishimiz mumkin. Bu esa ikki ko'rsatkichning o'rtacha arifmetik qiymatlarining o'zoro tengligi $\alpha=0.05$ ahamiyatlilik chegarasida statistik ishonchli ekanligini ko'rsatadi ($p>0.05$)(2-jadval).

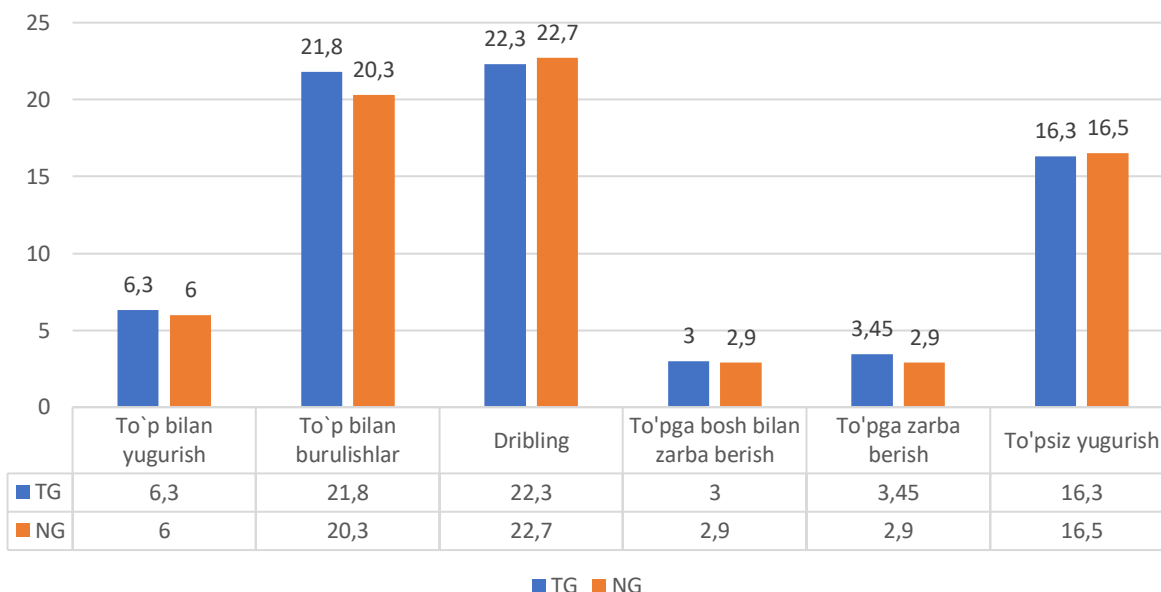
2-jadval.

Tajriba va nazorat guruhidagi 13-14 yoshli shug'ullanuvchilarni umumiy jismoniy tayyorgarlik ko'rsatkichlarining o'zgarish dinamikasi

Ko'rsatkichlar		Tajriba boshida						t	P
		TG			NG				
		$\overline{X}$	σ	V, %	$\overline{X}$	σ	V, %		
1	To`p bilan yugurish (soniya)	6.3	0.2	3.9	6.0	0.5	7.7	0.25	>0.05
2	To`p bilan burilishlar (soniya)	21.8	1.8	8.2	20.3	4.4	21.8	0.75	>0.05
3	Dribling (soniya)	22.3	1.8	8.3	22.7	1.7	7.4	0.5	>0.05
4	To`pga bosh bilan zarba berish,(m)	3.0	1.5	49.1	2.9	0.91	31.5	0.4	>0.05
5	To`pga zarba berish,(m)	3.45	1.3	38.1	2.9	1.0	35.2	0.5	>0.05
6	To`psiz yugirish (soniya)	16.3	0.9	5.8	16.5	0.4	2.3	0.3	>0.05

7x50 yugurish natijalariga ko'ra tajriba va nazorat guruhlarida o'tkazilgan tadqiqotlar pedagogik tajriba boshida TGda $1,11 \pm 0,05$ va NGda $1,3 \pm 0,1$ tashkil etganini ko'rishimiz mumkin. Bu esa ikki ko'rsatkichning o'rtacha arifmetik qiymatlarining o'zoro tengligi $\alpha=0.05$ ahamiyatlilik chegarasida statistik ishonchli ekanligini ko'rsatadi ($p>0.05$).

2-rasm. 13-14 yoshli futbolchilarning texnik tayyorgarlik ko'rsatkichlari dinamikasi

Mazkur olingan testlash natijalaridan ma'lum bo'ldiki xar ikkala jamoaning natijalari biri biriga juda yaqin, umumiy jixatdan esa boshqa mayoriy ko'rsatkichlardan pastoroq ekanligi ma'lum bo'ldi. Jumladan maktabda futbol bilan shug'ullanuvchilarning natijalari futbol maktablari va akademiyalarda shug'ullanuvchilarga nisbatan past ekanligi aniqlandi. Testlardan foydalanish bo'yicha fikr muloxazalarni umumlashtirsak Har bir pedagog testlash natijalarining uning shaxsiy sifatlariga bog'liq emasligi darajasini bilishi muhimdir. Testlashda jismoniy sifatlar yoki malakalarning rivojlanish darajasi aniqlanayotganda pedagogik yondashuvdan foydalaniladi. Bu – sportda testlashning to'g'ridan-to'g'ri davomidir. Pedagogik testlarning xilma-xilligini chegarasi yo'qdek ko'rinadi, chunki aslida ma'lum bir algoritim bo'yicha bajariladigan har qanday mashqqa, agar uni o'tkazish bo'yicha aniq shart-sharoitlar belgilab berilgan bo'lsa, test sifatida qarash mumkin. Biroq hamma mashqlar ham testlarga qo'yiladigan qat'iy talablarga javob beravermaydi, bu harakat imkoniyatlarini obyektiv baholash uchun xizmat qila oladigan mashqlar doirasini kichraytiradi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI | СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ | REFERENCES

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2015 yil 4 sentabrdagi "Jismoniy tarbiya va sport to'g'risida"gi O'RQ-3994 son Qonuni.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 3 iyundagi "Jismoniy tarbiya va ommaviy sportni yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-3031 son Qarori.

3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 16 martdagi "Futbolni yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-3610-son Qarori.

4. Abidov SH.U. Yosh futbolchilarni o'quv-mashg'ulot jarayonini tashkil qilish va rejalashtirish. Uslubiy tavsiyanoma. Toshkent, 2011.-B. 7-26.

5. Alabin V.G., Sutula V.A., Nikitushkin V.G. Kompleksniy kontrol v sporte //Teoriya i praktika fizicheskoy kulturi. - 1995.- №3.-S. 43-45.

MUALLIF HAQIDA MA'LUMOT [ИНФОРМАЦИЯ ОБ АВТОРЕ] [AUTHORS INFO]

✉ **Qurbonova Nargis**, O'qituvchi [**Курбонова Нургис**, преподаватель], [**Qurbonova Nargis**, teacher]; manzil: O'zbekiston, Toshkent viloyati, Chirchiq shahri, Sportchilar ko'chasi, 19-uy [адрес: Узбекистан, Ташкентская область, город Чирчик, улица Спортчилар, дом 19], [address: Uzbekistan, Tashkent region, Chirchiq city, Sportchilar street, house 19]

DARS JARAYONLARINI TASHKIL ETISHDA KASBIY VA TEHNOLOGIK KOMPETENTLIKNING AHAMIYATI

© N. B. Xudayberdiyeva^{1✉}

¹Termiz davlat pedagogika instituti, Termiz, O'zbekiston

Annotatsiya

KIRISH: bugungi kunda ta'lim jarayonida interaktiv metodlar, innovatsion texnologiyalar, pedagogik va axborot texnologiyalarini o'quv jarayonida qo'llashga bo'lgan qiziqish e'tibor kundan - kunga kuchayib bormoqda. Ta'lim jarayonida ilg'or pedagogik texnologiyalarni faol qo'llash, ta'lim samaradorligini oshirish, tahlil qilish va amaliyotga joriy etish bugungi kunning muhim vazifalaridan biridir. Dars mashg'ulotlarida yuqori samaradorlikka erishish uchun pedagog kasbiy va texnologik kompetentlikni yuqori darajada o'zlashtirgan bo'lishi ham zarur hisoblanadi.

MAQSAD: mazkur maqolaning asosiy maqsadi o'qituvchilarning kasbiy va texnologik kompetentligini dars jarayonida samarali qo'llash orqali ta'lim sifatini oshirish, o'quvchilarda mustahkam bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantirishda bu kompetensiyalarning ahamiyatini aniqlashdan iborat. Shuningdek, zamonaviy pedagogik texnologiyalar va raqamli vositalarni darsga integratsiya qilishning ijobiy natijalarini o'rganish ham ushbu tadqiqotning maqsadlaridan biridir.

MATERIALLAR VA METODLAR: tadqiqotda pedagogik jarayonni tashkil etishda kasbiy va texnologik kompetentlikni aks ettiruvchi ilmiy-nazariy adabiyotlar, ta'limiy metodik qo'llanmalar, o'qituvchilarning tajribasi, ta'lim platformalari (Zoom, Google Classroom, Moodle va boshqalar) tahlil qilindi.

Metod sifatida kuzatuv, so'rovnoma, suhbat, tajriba-sinov darslari va taqqoslov tahlil usullaridan foydalanildi. O'qituvchilarning texnologik vositalardan foydalanish holati, zamonaviy interaktiv metodlarga ega bo'lgan dars jarayonlari va o'quvchilarning ishtirok faolligi o'rganildi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR: tadqiqot natijalariga ko'ra, kasbiy kompetentlik darajasi yuqori bo'lgan o'qituvchilar o'quvchilarda mustaqil fikrlash, muammoni hal qilish, savol-javob qilish, loyiha asosida ishlash kabi ko'nikmalarni samarali shakllantira olishi kuzatildi.

Tehnologik kompetentlik esa o'qituvchilarga darsni zamonaviy raqamli vositalar orqali tashkil etish, materiallarni qiziqarli va interaktiv shaklda taqdim etish imkonini bergani sababli o'quvchilar faoliyatining sezilarli faollashuviga olib keldi. Shuningdek, masofaviy ta'lim sharoitida aynan texnologik kompetensiya muhim o'rin

egallashi va bu boradagi malakaning yuqoriligi ta'lim samaradorligiga bevosita ta'sir ko'rsatishi aniqlandi.

XULOSA: ijtimoiy, iqtisodiy, ilmiy-texnikaviy sharoitlardan beri odam uchun mavjud bo'lgan samarali o'quv faoliyatini rivojlantirishni talab qiladi, kimyoviy ta'lim sifatini oshirishning maqbul usullaridan biri bu umumiy kimyoviy fanlar bo'yicha laboratoriya mashg'ulotlarini o'tkazish jarayonini takomillashtirishdir

Kalit so'zlar: kompetensiya, texnologik kompetentligi, motivatsiya, kasbiy, ko'nikmalarni qo'llay olish, bilim, ilmiy.

Iqtibos uchun: Xudayberdiyeva N. B. Dars jarayonlarini tashkil etishda kasbiy va texnologik kompetentlikning ahamiyati. // Inter education & global study. 2025, №5. B.365–371.

ЗНАЧЕНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ И ТЕХНОЛОГИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ В ОРГАНИЗАЦИИ УЧЕБНОГО ПРОЦЕССА

© Н. Б. Худайбердиева^{1✉}

¹Термезский государственный педагогический институт, Термез, Узбекистан

Аннотация

ВВЕДЕНИЕ: в настоящее время интерес к использованию интерактивных методов, инновационных, педагогических и информационных технологий в образовательном процессе возрастает с каждым днем. Активное применение передовых педагогических технологий, повышение эффективности образования, анализ и внедрение в практику являются одними из важных задач современного образования. Для достижения высокой эффективности в учебных занятиях преподаватель должен обладать высоким уровнем профессиональной и технологической компетентности.

ЦЕЛЬ: основная цель данной статьи — определить значение профессиональной и технологической компетентности преподавателей для повышения качества образования и формирования у учащихся прочных знаний, умений и навыков. Также исследуются положительные результаты интеграции современных педагогических технологий и цифровых инструментов в учебный процесс.

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ: в исследовании использованы научно-теоретические источники, методические пособия, опыт преподавателей, образовательные платформы (Zoom, Google Classroom, Moodle и др.). Методы: наблюдение, анкетирование, интервью, пробные занятия и сравнительный анализ. Изучены уровень использования технологий преподавателями, методики проведения интерактивных уроков и активность учащихся.

ОБСУЖДЕНИЕ И РЕЗУЛЬТАТЫ: установлено, что преподаватели с высоким уровнем профессиональной компетентности эффективно формируют у учеников навыки самостоятельного мышления, решения проблем, ведения дискуссий и

выполнения проектов. Технологическая компетентность позволила организовать занятия с применением современных цифровых инструментов, что значительно повысило активность учащихся. Также выявлено, что в условиях дистанционного обучения технологическая компетентность оказывает прямое влияние на эффективность образования.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ: социальные, экономические и научно-технические условия требуют от человека эффективной учебной деятельности. Один из действенных способов повышения качества химического образования — усовершенствование проведения лабораторных занятий по общим химическим дисциплинам.

Ключевые слова: компетентность, технологическая компетентность, мотивация, профессионализм, навыки, знания, наука.

Для цитирования: Худайбердиева Н. Б. Значение профессиональной и технологической компетентности в организации учебного процесса. // Inter education & global study. 2025, №5. С. 365–371.

THE IMPORTANCE OF PROFESSIONAL AND TECHNOLOGICAL COMPETENCE IN ORGANIZING THE EDUCATIONAL PROCESS

© Nilufar B. Khudayberdiyeva ¹✉

¹Termiz State Pedagogical Institute, Termiz, Uzbekistan

Annotation

INTRODUCTION: nowadays, there is a growing interest in the application of interactive methods, innovative technologies, and pedagogical and information technologies in the educational process. The active implementation of advanced pedagogical technologies, enhancing the effectiveness of education, analysis, and introduction into practice are among the key objectives of modern education. To achieve high efficiency in lessons, a teacher must possess a high level of professional and technological competence.

AIM: the main purpose of this article is to determine the significance of professional and technological competence in improving the quality of education by ensuring effective teaching and developing strong knowledge, skills, and competencies in students. Another goal is to explore the positive outcomes of integrating modern pedagogical technologies and digital tools into classroom instruction.

MATERIALS AND METHODS: the study used scientific-theoretical sources, educational manuals, teachers' experiences, and educational platforms (Zoom, Google Classroom, Moodle, etc.). Methods included observation, surveys, interviews, pilot lessons, and comparative analysis. The study focused on the extent to which teachers used technological tools, the methods of conducting interactive lessons, and student engagement levels.

DISCUSSION AND RESULTS: the results showed that teachers with a high level of professional competence were more effective in developing students' independent thinking, problem-solving, communication, and project-based skills. Technological competence enabled teachers to deliver lessons using modern digital tools in engaging and interactive ways, resulting in increased student participation. It was also found that in distance learning conditions, technological competence plays a crucial role and significantly affects educational efficiency.

CONCLUSION social, economic, and scientific-technical conditions require individuals to engage in effective learning activities. One effective method to improve the quality of chemical education is to enhance the process of conducting laboratory sessions in general chemistry subjects.

Key words: competence, technological competence, motivation, professional skills, application of skills, knowledge, science.

For citation: Nilufar B. Khudayberdiyeva. (2025) 'The Importance of Professional and Technological Competence in Organizing the Educational Process', Inter education & global study, (5), pp. 365–371. (In Uzbek).

Kasbiy kompetentlik – mutaxassis tomonidan kasbiy faoliyatni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalarning egallanishi va ularni amalda yuqori darajada qo'llay olinishi hisoblanadi. Shuning uchun o'qituvchi predmetning mazmuniga qarab talabalarda malaka va kompetensiyalarni rivoj toptirish kerakligini bilishi muhimdir.

Oliy ta'lim muassasalari uchun material tanlash va biologiya kursini yaratish didaktika talablari bilan belgilanadi. Ular orasida birinchi o'rinni tarkibni o'quv maqsadlarini amalga oshirishga yo'naltirish, mazmun va o'quv jarayonining birligini o'rnatish egallaydi. O'quv materialini tanlash va mavzuni o'tish obyektivligi ularning muvofiqligi - didaktika va metodikaning eng muhim printsiplari bilan ta'minlanadi. Jarayonlar mavzuni tushuntirish va o'rganish asosida yotadigan boshlang'ich nuqtalar sifatida tushuniladi. O'quv materialining zamonaviy fan darajasiga muvofiqligi jarayon tarkibini tanlashda etakchi hisoblanadi. Bunday yondashuvlarning belgilariga o'quv predmeti darajasining fanning hozirgi holatiga yaqinlashishi, ilmiy mavzudagi etakchi ilmiy g'oyalar va nazariyalardan foydalanish, biologiyani bilish usullari va uning qonuniyatlarini ochib berish, tarkibiga bilimlarning asosiy kontseptual tizimlarini kiritish (tarkib haqida, kimyoviy birikmalarning tuzilishi, biologik jarayonlar va boshqalar), ularning tuzilmalarining ilmiy asoslarga mosligini, tanlangan faktlarning ishonchliligi va zamonaviyligini, biologik hodisalarni va biologik texnologik kompetensiya ko'rib chiqishda dialektik yondashuvni, bilimlarning dialektik rivojlanishini hisobga olgan holda olib borish kerak. Ushbu tamoyilni amalga oshirishning muhim sharti - bu bilimlarning izchilligi hisoblanadi. U quyidagilar bilan tavsiflanadi:

- o'quv materialidagi fundamental bilim va ko'nikmalarni ta'kidlash, ular o'rtasidagi munosabatlarni o'rnatish;
- bilimlarni ifodalashning umumlashtirilgan usuli;

- bilimlarni etakchi g'oyalar atrofida jamlash;
- tarkibni eng umumiy nazariyalar va qonunlar nuqtai nazaridan ochib berish;
- kurslar nazariyalari va tushunchalariga bo'ysunish;
- tushunchalarning tizimni shakllantiruvchi muhim aloqalari sifatida biologik qonunlarni taqsimlash kabilar shular jumlasidandir.

Keyinchalik aniq jarayonlar o'quv materialining fanga muvofiqligiga bo'ysunadi. Nazariyaning o'qitishda etakchi o'rni nazariyalarni o'quv kurslarining boshlanishiga yaqinlashtirishda, mazmunning g'oyaviy va nazariy darajasini kuchaytirishda, tushuntirish, umumlashtirish va bashorat qilishni kuchaytirishda ifodalanadi. Kompetensiya ishlab chiqish jarayoni va oliy ta'lim muassasalari ta'lim kursining eng muhim kompetensiyalarini butun kurs davomida ketma-ket rivojlanishini ta'minlaydi. Ushbu tamoyil tushunchalar mazmunini kengaytirish va chuqurlashtirishni, yangi bilimlarni ochishda ularning aloqalarini o'rnatish va qayta tuzishni nazarda tutadi. Ushbu xolatga ko'ra tarkibning bir nazariy darajasidan ikkinchisiga o'tishda tushunchalarni qayta ko'rib chiqish, ularni umumlashtirish va tizimlashtirish, kontseptual aloqalarni o'rnatish mavjud. Shaxsiy tushunchalar ko'proq umumiy nazariy bilim tizimlariga kiritiladi. Tushunchalarni ishlab chiqish jarayoni ularni ifodalash shakllarining murakkablashishini ham anglatadi: ta'riflar, atamalar, ramziy ma'no. Kompetensiya bilan birgalikda tegishli faoliyat usullarining o'zaro bog'liq rivojlanishi va umumlashtirilishi ta'minlanadi. Tarkibdagi qiyinchiliklarni taqsimlash printsiplari o'quv materialini o'zlashtirishning yoshi va psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda tanlash va tarqatishni o'z ichiga oladi. Ushbu jarayonga muvofiq, o'quv materialining murakkabligi asta-sekin o'sib borishi kerak. Darsning bir qismida nazariy savollarning kompetensiya ularning assimilyatsiya qilinishi va qo'llanilishini murakkablashtiradi. Shuning uchun oliy ta'lim kurslarining etakchi nazariyasi fan va ishlab chiqarish yutuqlarini teng ravishda taqsimladi. Asosiy dalillarni ajratib ko'rsatish kerakli tushunchalarni shakllantirish uchun, biologiya bo'yicha taqqoslash uchun (odatda, hujayralar, to'qimalar - kislorod, organ, organism, organlar sistemasi va boshqalar) va yordamchi, vaqtinchalik, hozirgi zamon talablariga muvofiq tez-tez o'zgarib turishni talab qiladigan doimiy ahamiyatga (yangi ishlab chiqarish mahsulotlari, kashfiyotlar va boshqalar) ega deb hisoblaymiz.

Texnologik kompetensiyalarda faktlarni o'rganishda nazariyaning tashkiliy va yo'naltiruvchi rolsiz, ularni nazariy jihatdan umumlashtirmasdan, o'rganilayotgan narsalarning mohiyatini tushuntirish, talab qilinadigan bilimlarni shakllantirish, dunyo haqida ilmiy tushuncha berish mumkin emas Nazariya va faktlar o'rtasidagi aloqani o'rnatish o'qitishda ilmiy printsiplarni amalga oshirishda muhim omil hisoblanadi. Mavzuning nazariy darajasining oshishi faktlarning qisqarishi bilan bog'liq. Nazariya va faktlarning optimal nisbati printsiplarni amalga oshirishda har bir asosiy masalani o'rganish uchun faktlar soni minimal, ammo uning mohiyatini anglash uchun etarli bo'lishi muhimdir. Faktlarning ortiqchiligi asosiy narsadan uzoqlashadi, etishmaslik rasmiyatchilikka, tabiatning biologik rasmini buzilishiga olib keladi. Texnologik kompetensiya ishlab chiqish jarayoni oliy ta'lim muassasalarida dars jarayonining eng muhim kompetensiyalarini butun kurs davomida

ketma-ket rivojlanishini ta'minlaydi. Ularning mazmunini ketma-ket ochib berish, kimyoviy texnologik kompetensiya nazariyasiga muvofiq amalga oshiriladi. Ushbu tamoyil tushunchalar mazmunini kengaytirish va chuqurlashtirishni, yangi bilimlarni ochishda ularning aloqalarini o'rnatish va qayta tuzishni nazarda tutadi. Ushbu ishga ko'ra tarkibning bir nazariy darajasidan ikkinchisiga o'tishda tushunchalarni qayta ko'rib chiqish, ularni umimlashtirish va tizimlashtirish, kontseptual aloqalarni o'rnatish mavjud. Shaxsiy tushunchalar ko'proq umumiy nazariy bilim tizimlariga kiritiladi. Tushunchalarni ishlab chiqish jarayoni ularni ifodalash shakllarining ta'riflar, atamalar, ramziy ma'no murakkablashishini ham anglatadi. Tushunchalar bilan birgalikda tegishli faoliyat usullarining o'zaro bog'liq rivojlanishi va umimlashtirilishi ta'minlanadi.

Hozircha barcha fan o'qituvchilaridan kompetensiyaviy yondashuv asosida bilim berish talab etilmoqda. Biologiya faniga talabalarning qiziqishini orttirish kelajakda yurtimizda yetuk mutaxassislarning yetishib chiqishi va ilm fan, texnikaning yuksalishi uchun asos bo'la oladi. Hozirgi kunda ta'lim jarayonida interaktiv metodlar, innovatsion texnologiyalar, pedagogik va axborot texnologiyalarini o'quv jarayonida qo'llashga bo'lgan qiziqish e'tibor kundan - kunga kuchayib bormoqda.

Ta'lim jarayonida ilg'or pedagogik texnologiyalarni faol qo'llash, ta'lim samaradorligini oshirish, tahlil qilish va amaliyotga joriy etish bugungi kunning muhim vazifalaridan biridir. Talabalarning fikr doirasi, ongi, dunyoqarashlarini o'stirish, ularni erkin tinglovchidan erkin ishtirokchiga aylantirmoq nihoyatda muhimdir. Pedagog darsda boshqaruvchi talabalar esa, ishtirokchiga aylanmog'i lozim. Ana shu vazifani uddalashda innovatsion faoliyat ustunligi ko'p qirrali samara keltiradi. Ta'lim jarayonda talaba shaxsining mukammal rivojlanib borishiga ko'proq e'tibor berish lozim. Talabalarning o'qishga munosabatlari, aqliy salohiyatlari ana shu davrda shakllanadi. Pedagogik texnologiyalar asosida tashkil etilgan darslar tashkiliy usullari, o'tkazish metodlariga ko'ra ta'lim oluvchi ehtiyojiga mos tushishi kerak. Chunki bunday darslar ta'lim oluvchi ruhiyatiga yaqinroq bo'ladi. Talabalarning o'quv materiallarini o'zlashtirishga bo'lgan qiziqish, xohish va istaklarini qo'zg'otish asosida maqsadga erishish motivatsiya bo'lib, bu o'qituvchi va talabalarning o'zaro ichki yaqinlashuvidir.

Biror sohadagi moslashuvchan ko'nikma va ijodkorlik asosida hosil bo'lgan kasbiy ko'nikmalarning nazariy darajasidir. Mahorat – san'at, mahorat izlanish, mahorat – pedagogik texnologiyalarni qo'llay bilish, mahorat -o'qituvchining o'z faoliyatini ilmiy asosda tashkil etish va o'z-o'zini tarbiyalashdir. Qobiliyat hamma insonlarda mavjud bo'lib, bir tekisda bo'lmay, biri yuqori, biri o'rta quyi darajadan ibortdir. Muvaffaqiyatli ishlash uchun har bir o'qituvchi pedagogik mahoratga ega bo'lishi zarur. Pedagogik mahorat egasi o'z mehnat sarf qilib, katta natijaga erishadi Qobiliyat faoliyat jarayonida paydo bo'ladi va rivojlanadi. Ibn Sino ta'lim jarayonida quyidagi qoidalarga amal qilish lozim deb hisoblaydi:

- o'qitishda oddiydan murakkabga qarab borish;
- talabaning qobiliyat va mayllarini e'tiborga olish;
- talabaga kuchi etadigan mashqlarni bajartirish;

— ta'limni jismoniy mashqlar bilan qo'shib olib borilishi.

Ta'lim oluvchiga ta'lim va tarbiya berishi uchun sahovatli, donno, imonli, axloqiy va aqliy tarbiya usullarini yaxshi biladigan, irodasi kuchli muallim va tarbiyachini tanlash zarur. Zamonaviy kasbiy ta'lim maqsad va natijalarini aniqlab, tadqiqotchilar kasbiy faoliyatni muvaffaqiyatli amalga oshirishga qobiliyat va tayyorlikni ta'minlovchi OTM bitiruvchisi shaxsi xislatlari tizimini birlikda ko'rib chiqadi.

Kasbiy yo'naltirish bo'yicha o'quv yurtining bir tomondan samarali ishlashi talabalarning shaxsiy manfaatlarini va qobiliyatini, talabalarning o'zini o'zi belgilash huquqini, boshqa tomondan, ijtimoiy-iqtisodiy maqsadga muvofiqligini hisobga olishi kerak. Ushbu ishni amalga oshirish uchun bizning maktab ichidagi o'rta darajadagi ta'lim muhitining xususiyatlarini qondirish uchun bizning vaqtimizga mos keladigan yangi sharoitlar yaratilishi kerak

Natijada mamlakatning umumta'lim maktablari umumiy ta'limning zamonaviy tizimida zarur va nazariy jihatdan ishonchli tadbir. Shuning uchun, tabiiy fanlar bo'yicha amaliy va laboratoriya fanlari bo'yicha amaliy va laboratoriya mashg'ulotlari uchun zamonaviy moddiy va zamonaviy uskunalari uchun ko'proq e'tiborni jalb qilish zarurati aniq bo'ladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI | СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ | REFERENCES

1. Asadullayeva Gulnoza Asadulla qizi, Bobomurodova Dilobar Obid qizi. (2024). KIMYO FANINI O'QITISHNING ZAMONAVIY TEXNOLOGIYALARI. NAZARIY VA AMALIY FANLARDAGI USTUVOR ISLOHOTLAR VA ZAMONAVIY TA'LIMNING INNOVATSION YO'NALISHLARI, 1(5), 533– 540.
2. Xudoyberdiyeva Nilufar Bozor qizi (2024) TABIIY FANLARNI O'QITISHDA KOMPETENSIYAVIY YONDASHUV Namangan davlat universiteti ilmiy axborotnomasi 351-353
3. Khudoyberdiyeva Nilufar, Doniyorova Zaifuna, & Davronova Nodira. (2024). Some Features of Teaching Natural Knowledge Based on Competence Approach in General Education Schools. Web of Semantic: Universal Journal on Innovative Education, 3(1), 7–11

MUALLIF HAQIDA MA'LUMOT [ИНФОРМАЦИЯ ОБ АВТОРЕ] [AUTHORS INFO]

✉ **Xudayberdiyeva Nilufar Bozorovna**, Tabiiy va aniq fanlar fakulteti, Kimyo-biologiya kafedrasida o'qituvchisi, [Худайбердиева Нилуфар Бозоровна, Преподаватель кафедры химии и биологии, факультет естественных и точных наук], [Khudayberdiyeva Nilufar Bozorovna, Lecturer at the Department of Chemistry and Biology, Faculty of Natural and Exact Sciences]; manzil: Termiz tumani, "Yangiobod" mahallasi, At-Termiziy ko'chasi, 1A-uy [адрес: Термизский район, махалля "Янгиобод", улица Ат-Термизий, дом 1А], [address: Termiz District, "Yangiobod" neighborhood, At-Termiziy Street, House 1A].

nilufarxudoyberdiyeva7718@gmail.com

Original paper

O'QUV-MASHG'ULOT GURUHI GANDBOLCHILARINI FUNKSIONAL HOLATINI NAZORAT QILISH

© Bobur Xayitov¹✉

¹O'zbekiston davlat jismoniy tarbiya va sport universiteti, Chirchiq, O'zbekiston

Annotatsiya

KIRISH: ushbu maqolada o'quv-mashg'ulot guruhi gandbolchilarini funksional holatini nazorat qilish orqali ularning keying mashg'ulotlarga tayyorgarlik darajasini aniqlashga oid ma'lumotlar taqdim etilgan.

MAQSAD: o'quv-mashg'ulot guruhi gandbolchilarini funksional holatini nazorat qilish orqali ularning keying mashg'ulotlarga tayyorgarlik darajasini aniqlashdan iborat.

MATERIALLAR VA METODLAR mazkur tadqiqotda o'quv-mashg'ulot jarayonida ishtirok etayotgan 15–17 yoshdagi gandbolchilar eksperimental guruh sifatida tanlandi. Sportchilarning funksional holatini baholashda quyidagi vositalar va metodlardan foydalanildi:

-Fiziologik ko'rsatkichlar: yurak urish tezligi (YUT), arterial qon bosimi (sistolik va diastolik), nafas olish chastotasi.

-Funksional sinovlar: Rufye testi, Genchi testi, Harvard step testi.

-Monitor qilish vositalari: pulsometr, tonometr, spirometr.

-Kuzatuv va kundalik monitoring: har bir mashg'ulotdan oldin va keyin olingan ko'rsatkichlar tahlil qilindi.

-Statistik tahlil: o'rta arifmetik qiymatlar, dispersiya va standart og'ishdan foydalangan holda natijalar taqqoslandi.

Tadqiqot davomida sportchilarning mashg'ulotlarga moslashuv darajasi, tiklanish tezligi va jismoniy zo'riqishga chidamliliklari baholandi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR: mashg'ulot davomida sportchilarning jismoniy tayyorgarlik ko'rsatkichlari quyidagicha bo'ldi: Mashg'ulot yakunida 5 daqiqa davomida cho'zilish mashqlari bajarildi. Ushbu mashqlar sportchilarning mushaklarini bo'shashtirish va keyingi mashg'ulotlarga tayyorlash maqsadida bajarildi. Mazkur mashg'ulot davomida gandbolchilarning aerob va anaerob imkoniyatlari tahlil qilindi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, sportchilar orasida chidamlilik, tezkorlik va kuch parametrlari bo'yicha individual farqlar mavjud. Ushbu tafovutlarni hisobga olgan holda, mashg'ulot jarayoni individual yondashuv asosida rejalashtirilishi lozim. Mashg'ulot natijalari keyingi tayyorgarlik bosqichlarida e'tiborga olinadi va har bir sportchi uchun optimal yuklama belgilab boriladi. Ushbu mashg'ulot davomidan gandbolchilarning funksional holati quyidagicha hulosa qilish

imkonini berdi. Tadqiqot boshida o'quv-mashg'ulot bosqichi gandbolchilarning funksional ko'rsatkichlari tahlil qilindi.

XULOSA: tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, o'quv-mashg'ulot jarayonida sportchilarning funksional holatini muntazam nazorat qilish: ularning sog'lig'ini saqlash, mashg'ulotlarga optimal yuklama berish, individual yondashuvni shakllantirish, va mashg'ulotlar samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Funksional holatni tahlil qilish orqali sportchilarda charchoq va ortiqcha yuklama belgilari oldindan aniqlanib, mashg'ulotlar moslashtirildi. Bu esa jarohatlarning oldini olish va sport natijalarining yaxshilanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatdi. Shuningdek, fiziologik ko'rsatkichlarga asoslangan nazorat sportchilarni motivatsion jihatdan rag'batlantirishda ham muhim vosita bo'ldi.

Kalit so'zlar: "first beat" uskunasi, cho'zilish mashqlari, mashg'ulot umumiy davomiyligi, tayyorgarlik qismining maqsadi organizmni mashg'ulotga tayyorlash.

Iqtibos uchun: Bobur Xayitov. O'quv-mashg'ulot guruhi gandbolchilarini funksional holatini nazorat qilish. // Inter education & global study. 2025, №5. B.372–382.

КОНТРОЛЬ ФУНКЦИОНАЛЬНОГО СОСТОЯНИЯ ГАНДБОЛИСТОВ УЧЕБНО-ТРЕНИРОВОЧНОЙ ГРУППЫ

© Бобур Хаитов^{1✉}

¹Узбекский государственный университет физической культуры и спорта, Чирчик, Узбекистан

Аннотация

ВВЕДЕНИЕ: в данной статье представлены сведения по оценке функционального состояния гандболистов учебно-тренировочной группы с целью определения уровня их готовности к последующим тренировкам.

ЦЕЛЬ: Определение уровня готовности гандболистов к последующим тренировкам путем контроля их функционального состояния.

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ: в исследовании участвовали гандболисты в возрасте 15–17 лет, входящие в состав экспериментальной группы. Для оценки функционального состояния спортсменов использовались следующие методы и средства:

Физиологические показатели: частота сердечных сокращений (ЧСС), артериальное давление (систолическое и диастолическое), частота дыхания.

Функциональные пробы: тест Руфье, тест Генчи, степ-тест Гарварда.

Контрольные приборы: пульсометр, тонометр, спирометр.

Наблюдение и ежедневный мониторинг: показатели анализировались до и после каждой тренировки.

Статистический анализ: использовались средние арифметические значения, дисперсия и стандартное отклонение.

В ходе исследования оценивались адаптация спортсменов к нагрузке, скорость восстановления и выносливость.

ОБСУЖДЕНИЕ И РЕЗУЛЬТАТЫ: в конце тренировки выполнялись растягивающие упражнения в течение 5 минут для расслабления мышц и подготовки к следующей нагрузке. Анализировались аэробные и анаэробные возможности гандболистов. Результаты показали индивидуальные различия по показателям выносливости, скорости и силы. С учетом этих различий тренировки планировались с индивидуальным подходом. Эти данные использовались для оптимизации последующих тренировок и корректировки нагрузки для каждого спортсмена. В начале учебно-тренировочного этапа также были проанализированы функциональные показатели.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ: результаты исследования показали, что регулярный контроль функционального состояния спортсменов: способствует сохранению здоровья, подбору оптимальных нагрузок, формированию индивидуального подхода и повышению эффективности тренировок. Анализ функционального состояния позволил заранее выявлять признаки переутомления и корректировать тренировочный процесс, что предотвратило травмы и способствовало улучшению спортивных результатов. Контроль физиологических показателей также является важным мотивирующим фактором для спортсменов.

Ключевые слова: оборудование "First Beat", растягивающие упражнения, общая продолжительность тренировки, цель подготовительной части — подготовка организма к нагрузке.

Для цитирования: Бобур Хаитов. Контроль функционального состояния гандболистов учебно-тренировочной группы. // Inter education & global study. 2025, №5. С. 372–382.

MONITORING THE FUNCTIONAL STATE OF HANDBALL PLAYERS IN A TRAINING GROUP

© Bobur Khayitov¹✉

¹Uzbek State University of Physical Culture and Sports, Chirchiq, Uzbekistan

Annotation

INTRODUCTION: this article presents data on assessing the functional state of handball players in a training group to determine their readiness for subsequent training sessions.

AIM: to determine the readiness level of handball players for upcoming training sessions by monitoring their functional state

MATERIALS AND METHODS: the study involved handball players aged 15–17 years, selected as an experimental group. The following methods and tools were used to assess the athletes' functional state:

Physiological indicators: heart rate (HR), blood pressure (systolic and diastolic), respiratory rate.

Functional tests: Ruffier test, Genchi test, Harvard step test.

Monitoring devices: pulse meter, tonometer, spirometer.

Observation and daily monitoring: indicators were analyzed before and after each training session.

Statistical analysis: mean values, variance, and standard deviation were used to compare results.

The study evaluated the athletes' adaptation to training, recovery rate, and physical endurance.

DISCUSSION AND RESULTS: at the end of each training session, stretching exercises were performed for 5 minutes to relax the muscles and prepare for the next session. The players' aerobic and anaerobic capacities were analyzed. Results showed individual differences in endurance, speed, and strength. Based on these differences, the training process was planned with a personalized approach. These outcomes were taken into account in the next preparation stages, and optimal loads were assigned to each athlete. Functional indicators were also assessed at the beginning of the training phase.

CONCLUSION: the study results showed that regular monitoring of athletes' functional state helps maintain health, assign optimal training loads, develop an individualized approach, and increase training effectiveness. Functional state analysis made it possible to identify early signs of fatigue and overload, allowing adjustments in training. This helped prevent injuries and improve athletic performance. Monitoring physiological indicators also served as a motivational tool for athletes.

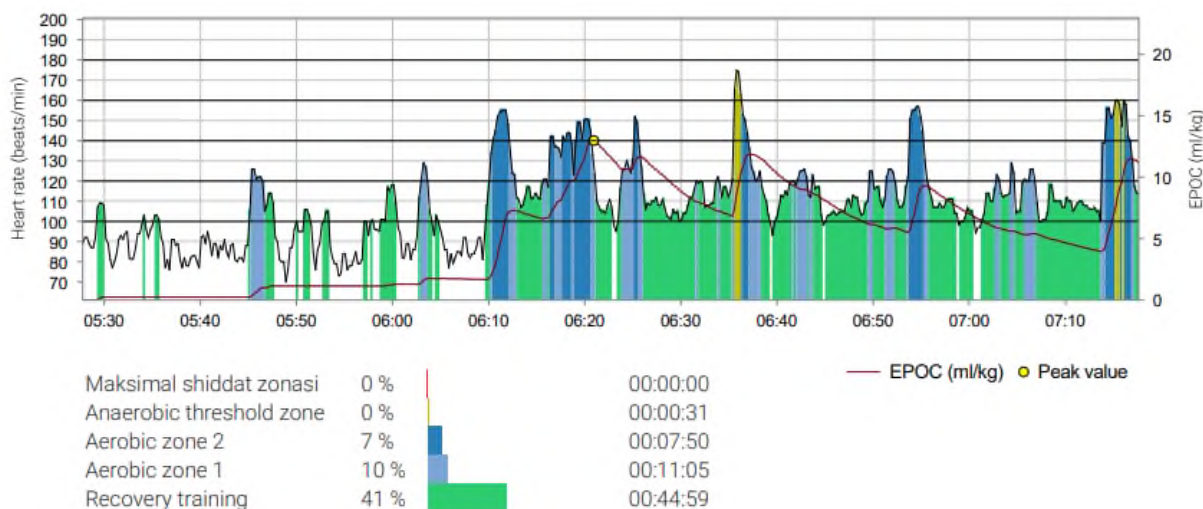
Key words: "First Beat" equipment, stretching exercises, total training duration, aim of the preparatory part – to prepare the body for physical load.

For citation: Bobur Khayitov. (2025) 'Monitoring the functional state of handball players in a training group', Inter education & global study, (5), pp. 372–382. (In Uzbek).

Tadqiqotimizga gandbolchilar jalb qilinib, ularning funksional holati dastlabki sinovdan o'tkazildi. Mashg'ulot zamonaviy texnologiyalardan biri – "First Beat" uskunasida yordamida kuzatildi va tahlil qilindi. Mashg'ulot soat 10:30 da boshlandi. Dastlab sportchilarga 3 daqiqa cho'zilish mashqlari va 7 daqiqa chigal yozish mashqlari bajarildi. Ushbu tayyorgarlik qismining maqsadi organizmni mashg'ulotga tayyorlash, bo'g'imlarning elastikligini oshirish va jarohatlar oldini olishdan iborat edi. So'ng 800 metr yengil yugurish mashqi bajarildi. 10-12-daqiqa URM bajarildi.

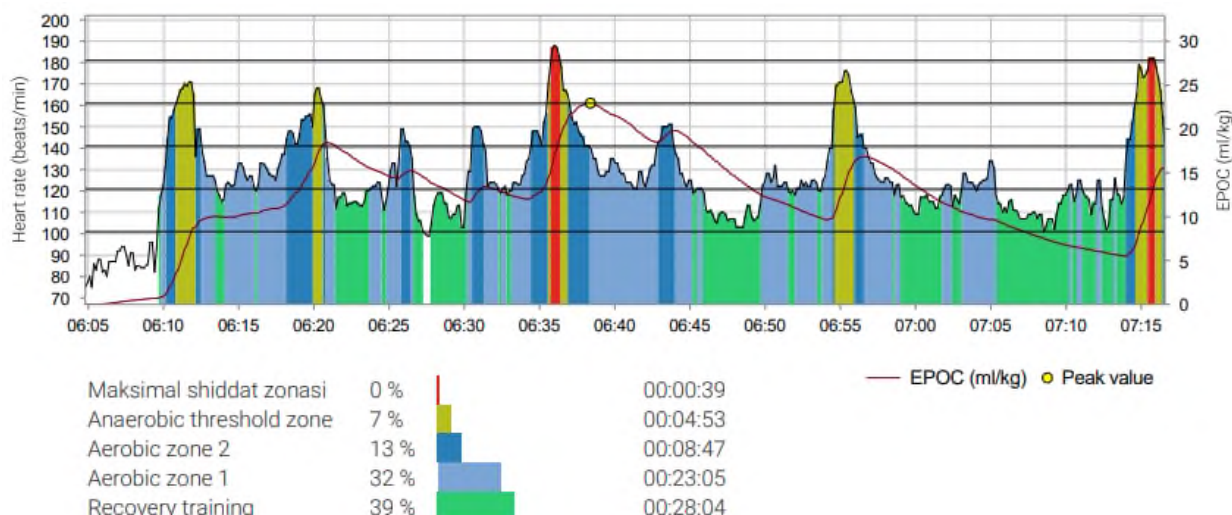
Mashg'ulotning asosiy qismida 3x12 daqiqa davomida gandbol texnikasi va jismoniy tayyorgarlik mashqlari bajarildi. Sportchilarning tezkorligi va koordinatsiyasini oshirish maqsadida darvozadan darvozaga 40 metrga to'p otish, qarshi hujumga chiqish uchun pas berish, joyidan turib uzoqqa to'p uloqtirish, shuningdek, 30 metrga to'p bilan yugurish va 100 metrga makkisimon yugurish mashqlari bajarildi. Har bir mashqdan keyin 1,5 daqiqadan dam olish amalga oshirildi. Dam olishdan keyin 400 metr maksimal tezlikda

yugurish mashqi bajarildi. Natijalar bo'yicha birinchi bo'lib marraga yetib kelgan sportchilar 55 soniya ichida yugurib o'tgan bo'lsa, eng oxirgi bo'lib marraga yetib kelgan gandbolchining natijasi 1 daqiqa 7 soniyani tashkil etdi.

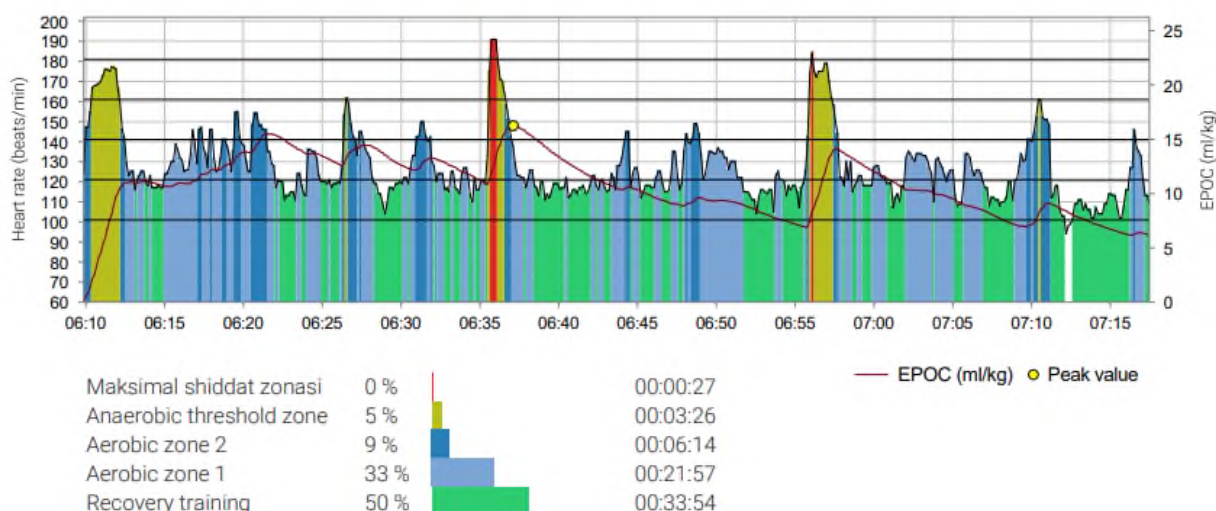
1-rasm. Anis Toshpulatovning funksional holati

Tadqiqot doirasida Anis Toshpulatovning funksional holati va jismoniy yuklamalarga moslashuv darajasi tahlil qilindi. Jismoniy rivojlanish ko'rsatkichlariga ko'ra, sportchining yoshi 15 yosh, tana uzunligi 144 sm, vazni 49 kg ni tashkil etdi. Faollik darajasi 7.0 ball bilan baholandi. Tinch holatdagi yurak urish chastotasi (YUQS) 61 zarb/daq bo'lib, maksimal ko'rsatkich 201 zarb/daq ga yetdi. Mashg'ulot umumiy davomiyligi 1 soat 50 daqiqa 00 soniyani tashkil etdi. Organizmga berilgan yuklama TRIMP – 29 ball bilan baholandi. Mashg'ulot davomida umumiy 530 kkal energiya sarflandi, shundan uglevodlar hisssasi 266 kkal, yog'lar hisssasi 264 kkal ni tashkil etdi. YUQS ko'rsatkichlari quyidagicha bo'ldi: minimal – 61 zarb/daq, o'rtacha – 105 zarb/daq, maksimal – 175 zarb/daq. Mashg'ulot sportchining aerob va anaerob imkoniyatlarini rivojlantirishga xizmat qildi. Aerob yuklama bahosi – 1.3 ball, anaerob yuklama bahosi – 0.7 ball deb baholandi. Ushbu mashg'ulot davomida umumiy chidamlilik va yog'larning energiya manbai sifatida ishlatilishi baholandi. Anis Toshpulatovning ushbu mashg'uloti past intensivlikka ega bo'lib, jismoniy faollik darajasi nisbatan past bo'ldi. Mashg'ulot davomiyligi uzoq bo'lishiga qaramay, yurak urish tezligi past bo'lib qolmoqda. Sportchining yuklama intensivligini oshirish va jismoniy holatini yaxshilash uchun aerob va anaerob mashqlarni ko'paytirish tavsiya etiladi.

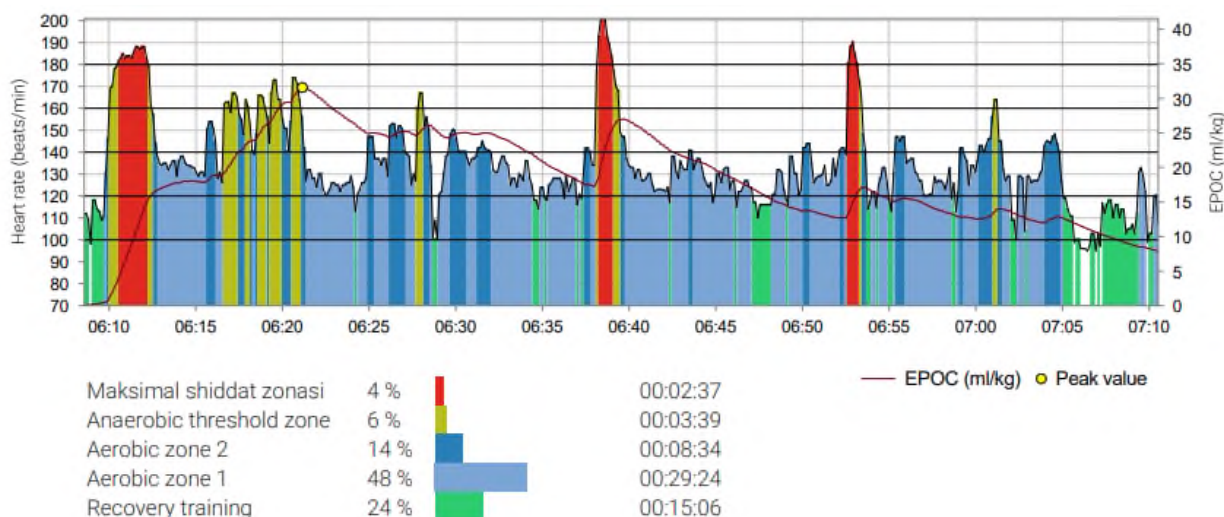
2-rasm. Hamidbek Zuhriddinovning funksional holati

Tadqiqot doirasida **Hamidbek Zuhriddinovning** funksional holati va jismoniy yuklamalarga moslashuv darajasi tahlil qilindi. Jismoniy rivojlanish ko'rsatkichlariga ko'ra, sportchining yoshi 16 yosh, tana uzunligi 165 sm, vazni 77 kg ni tashkil etdi. Faollik darajasi 7.0 ball bilan baholandi. Tinch holatdagi yurak urish chastotasi (YUQS) 67 zarb/daq bo'lib, maksimal ko'rsatkich 202 zarb/daq ga yetdi. Mashg'ulot umumiy davomiyligi 1 soat 11 daqiqa 50 soniyani tashkil etdi. Organizmga berilgan yuklama TRIMP – 44 ball bilan baholandi. Mashg'ulot davomida umumiy 406 kkal energiya sarflandi, shundan uglevodlar hissasi 222 kkal, yog'lar hissasi 184 kkal ni tashkil etdi. YUQS ko'rsatkichlari quyidagicha bo'ldi: minimal – 69 zarb/daq, o'rtacha – 124 zarb/daq, maksimal – 189 zarb/daq. Mashg'ulot sportchining aerob va anaerob imkoniyatlarini rivojlantirishga xizmat qildi. Aerob yuklama bahosi – 2.2 ball, anaerob yuklama bahosi – 1.5 ball deb baholandi. Ushbu mashg'ulot davomida umumiy chidamlilik va mushak energiya tizimlarining faoliyati baholandi. **Hamidbek Zuhriddinovning** ushbu mashg'uloti jismoniy holatni saqlab turish uchun yetarli bo'lsa-da, anaerob yuklamaning pastligi sport natijalarini oshirish uchun alohida mashqlarni talab qiladi. Mashg'ulot rejasiga qo'shimcha anaerob yuklamalarni kiritish tavsiya etiladi.

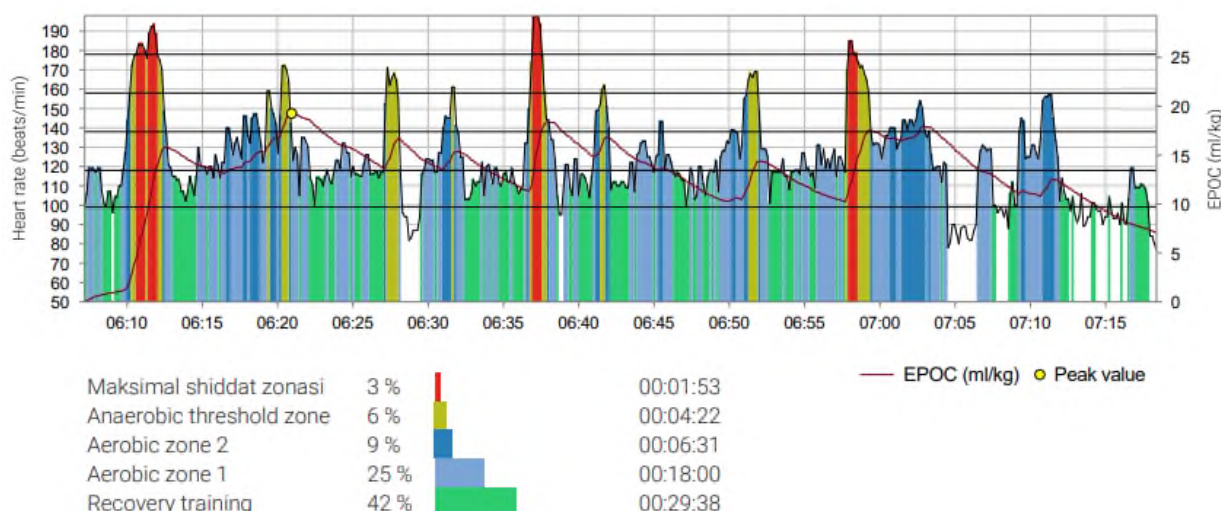
3-rasm. Ilabayev Amirxonning funksional holati

Tadqiqot doirasida **Ilabayev Amirxonning** funksional holati va jismoniy yuklamalarga moslashuv darajasi tahlil qilindi. Jismoniy rivojlanish ko'rsatkichlariga ko'ra, sportchining yoshi 16 yosh, tana uzunligi 169 sm, vazni 60 kg ni tashkil etdi. Faollik darajasi 5.0 ball bilan baholandi. Tinch holatdagi yurak urish chastotasi (YUQS) 60 zarb/daq bo'lib, maksimal ko'rsatkich 202 zarb/daq ga yetdi. Mashg'ulot umumiy davomiyligi 1 soat 7 daqiqa 40 soniyani tashkil etdi. Organizmga berilgan yuklama TRIMP – 48 ball bilan baholandi. Mashg'ulot davomida umumiy 290 kkal energiya sarflandi, shundan uglevodlar hisssasi 158 kkal, yog'lar hisssasi 132 kkal ni tashkil etdi. YUQS ko'rsatkichlari quyidagicha bo'ldi: minimal – 60 zarb/daq, o'rtacha – 124 zarb/daq, maksimal – 192 zarb/daq. Mashg'ulot sportchining aerob va anaerob imkoniyatlarini rivojlantirishga xizmat qildi. Aerob yuklama bahosi – 2.4 ball, anaerob yuklama bahosi – 2.5 ball deb baholandi. Ushbu mashg'ulot davomida uzoq muddatli chidamlilik va umumiy jismoniy tayyorgarlik oshirilganligi kuzatildi. **Ilabayev Amirxonning** ushbu mashg'uloti yosh sportchilar uchun mos keluvchi darajada bo'lib, TRIMP – 48 ball natijasi orqali yuklamaning nisbatan me'yorida bo'lganligi ko'rsatildi. Faollik darajasi past bo'lgani sababli, mashg'ulot rejasi mos ravishda oshirib borilishi tavsiya etiladi.

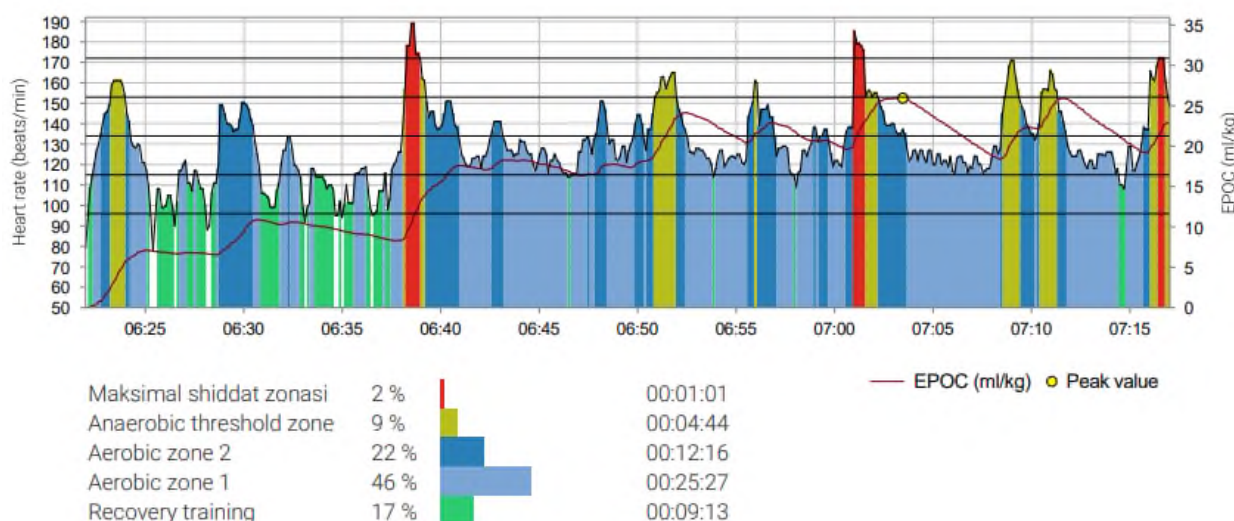
4-rasm. Amirbek Niyazovning funksional holati

Tadqiqot doirasida **Amirbek Niyazovning** funksional holati va jismoniy yuklamalarga moslashuv darajasi tahlil qilindi. Jismoniy rivojlanish ko'rsatkichlariga ko'ra, sportchining yoshi 17 yosh, tana uzunligi 176 sm, vazni 74 kg ni tashkil etdi. Faollik darajasi 7.0 ball bilan baholandi. Tinch holatdagi yurak urish chastotasi (YUQS) 70 zarb/daq bo'lib, maksimal ko'rsatkich 201 zarb/daq ga yetdi. Mashg'ulot umumiy davomiyligi 1 soat 2 daqiqani tashkil etdi. Organizmga berilgan yuklama TRIMP – 50 ball bilan baholandi. Mashg'ulot davomida umumiy 250 kkal energiya sarflandi, shundan uglevodlar hissasi 143 kkal, yog'lar hissasi 107 kkal ni tashkil etdi. YUQS ko'rsatkichlari quyidagicha bo'ldi: minimal – 82 zarb/daq, o'rtacha – 131 zarb/daq, maksimal – 201 zarb/daq. Mashg'ulot sportchining aerob va anaerob imkoniyatlarini rivojlantirishga xizmat qildi. Aerob yuklama bahosi – 2.5 ball, anaerob yuklama bahosi – 3.3 ball deb baholandi. Ushbu mashg'ulot davomida qisqa muddatli intensiv yuklamalarga moslashuv darajasi yuqori bo'lgani kuzatildi. **Amirbek Niyazovning** ushbu mashg'uloti jismoniy tayyorgarlikni yaxshilashda muhim ahamiyatga ega bo'ldi. Organizmga berilgan yuklama o'rtacha darajali bo'lib (TRIMP – 50 ball), to'liq tiklanish uchun yetarli dam olish zarur. Mashg'ulot anaerob yuklamalarning ko'proq bo'lishi sababli individual reja asosida moslashtirish tavsiya etiladi.

5-rasm. Bekzod Toshtemirovning funksional holati

Tadqiqot doirasida **Bekzod Toshtemirovning** funksional holati va jismoniy yuklamalarga moslashuv darajasi tahlil qilindi. Jismoniy rivojlanish ko'rsatkichlariga ko'ra, sportchining yoshi 14 yosh, tana uzunligi 141 sm, vazni 36 kg ni tashkil etdi. Faollik darajasi 7.0 ball bilan baholandi. Tinch holatdagi yurak urish chastotasi (YUQS) 50 zarb/daq bo'lib, maksimal ko'rsatkich 198 zarb/daq ga yetdi. Mashg'ulot umumiy davomiyligi 1 soat 11 daqiqa 15 soniyani tashkil etdi. Organizmga berilgan yuklama TRIMP – 58 ball bilan baholandi. Mashg'ulot davomida umumiy 239 kkal energiya sarflandi, shundan uglevodlar hissasi 135 kkal, yog'lar hissasi 104 kkal ni tashkil etdi. YUQS ko'rsatkichlari quyidagicha bo'ldi: minimal – 69 zarb/daq, o'rtacha – 120 zarb/daq, maksimal – 198 zarb/daq. Mashg'ulot sportchining aerob va anaerob imkoniyatlarini rivojlantirishga xizmat qildi. Aerob yuklama bahosi – 2.2 ball, anaerob yuklama bahosi – 3.2 ball deb baholandi. Ushbu mashg'ulot davomida jismoniy chidamlilik va intensiv yuklamalarga moslashuv darajasi baholandi. **Bekzod Toshtemirovning** ushbu mashg'uloti yuqori intensivlikka ega bo'lib, anaerob yuklamalar sezilarli darajada ortdi. Mashg'ulot davomida maksimal YUQS 198 zarb/daq ga yetgani sababli, tiklanish jarayonlariga alohida e'tibor qaratish va yuklamalarni muvozanatlashtirish tavsiya etiladi.

6-rasm. Muhammadaziz Mirsaidovning funksional holati

Tadqiqot doirasida **Muhammadaziz Mirsaidovning** funksional holati va jismoniy yuklamalarga moslashuv darajasi tahlil qilindi. Jismoniy rivojlanish ko'rsatkichlariga ko'ra, sportchining yoshi 15 yosh, tana uzunligi 152 sm, vazni 51 kg ni tashkil etdi. Faollik darajasi 8.0 ball bilan baholandi. Tinch holatdagi yurak urish chastotasi (YUQS) 50 zarb/daq bo'lib, maksimal ko'rsatkich 192 zarb/daq ga yetdi. Mashg'ulot umumiy davomiyligi 55 daqiqa 5 soniyani tashkil etdi. Organizmga berilgan yuklama TRIMP – 58 ball bilan baholandi. Mashg'ulot davomida umumiy 333 kkal energiya sarflandi, shundan uglevodlar hissasi 195 kkal, yog'lar hissasi 139 kkal ni tashkil etdi. YUQS ko'rsatkichlari quyidagicha bo'ldi: minimal – 74 zarb/daq, o'rtacha – 127 zarb/daq, maksimal – 192 zarb/daq. Mashg'ulot sportchining aerob va anaerob imkoniyatlarini rivojlantirishga xizmat qildi. Aerob yuklama bahosi – 2.3 ball, anaerob yuklama bahosi – 2.3 ball deb baholandi. Ushbu mashg'ulot davomida jismoniy

Muhammadaziz Mirsaidovning ushbu mashg'uloti yuqori samaradorlik bilan bajarilgan bo'lib, yuklama darajasi (TRIMP – 58 ball) optimal hisoblanadi. Faollik darajasi yuqori bo'lganligi bois, mashg'ulot rejasini barqaror saqlash va doimiy monitoring qilish tavsiya etiladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI | СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ | REFERENCES

1. Фозилов Х.Қ. Методы и средства развития и совершенствования силовых качеств гандболистов // Актуальные проблемы физической культуры и спорта 2019. - Б-147-149.
2. Фозилов Х.Қ. Технология подготовки юных вратарей на этапе начальной подготовки "O'zbekistonda ilmiy-amaliy tadqiqotlar" mavzusidagi Respublika ko'p tarmoqli ilmiy masofaviy onlayn konfrensiya 2020. 11-qism. - Б-14-17.

3. Червона С.Ф. Обеспечение надежности соревновательной деятельности пенальтистов в гандболе / С.Ф. Червона // «Олимпийский и паралимпийский спорт и спорт для всех»: материалы XII Международного научного конгресса / Рос. гос. универ. физ. культ., спорта и туризма. - М., 2008.- том I, - С. 193.

4. Ш.Тулаганов, Ф.Рахмонкулова. Юқори малакали гандболчиларнинг мусобақа фаолиятини кузатиш ва таҳлил қилиш // XXX Ёзги олимпия ва XIV паралимпия ўйинларига спортчиларни тайёрлаш муаммолари, Тошкент, 2012. - Б.126-128. Мўминов А.Ш. Гандболчи-талабаларда махсус жисмоний тайёргарлик кўрсаткичларининг тажриба давомиди ўзгариш динамикаси // “Ўзбекистонда жисмоний тарбия ва спорт соҳасини ривожлантиришнинг муаммо ва ечимлари” Мавзусидаги республика илмий-амалий анжумани 2021. - Б. 175-179

5. Шестаков И.Г, Репкин С.Б Анализ программ многолетней подготовки гандболистов и выработка рекомендаций по их модернизации // Мир спорта. - 2020. - № 2. - С. 44-48.

MUALLIF HAQIDA MA'LUMOT [ИНФОРМАЦИЯ ОБ АВТОРЕ] [AUTHORS INFO]

✉ **Bobur Xayitov**, Mustaqil izlanuvchi, [**Бобур Хаитов**, независимый исследователь], [**Bobur Khayitov**, Independent Researcher]; manzil: O'zbekiston, Toshkent viloyati, Chirchiq shahri, Sportchilar ko'chasi, 19-uy [адрес: Узбекистан, Ташкентская область, город Чирчик, улица Спортчилар, дом 19], [address: Uzbekistan, Tashkent region, Chirchiq city, Sportchilar street, house 19]

TASVIRIY SAN'AT DARSLARIDA OBRAZLI TAFAKKURNI SHAKLLANTIRISH USULLARI

© N. Dj Yodgorov^{1✉}, © Aziza Davlatova^{2✉}

^{1,2}Buxoro davlat pedagogika instituti, Buxoro, O'zbekiston

Annotatsiya

KIRISH: ushbu maqolada tasviriy san'at darslarida o'quvchilarning obrazli tafakkurini shakllantirishning samarali usullari yoritilgan. Obrazli tafakkur - bu insonning tasavvur, his-tuyg'u va estetik idrok asosida vizual ma'lumotni anglash va qayta yaratish qobiliyatidir. Mazkur maqolada pedagogik yondashuvlar, interfaol metodlar, ijodiy topshiriqlar hamda san'at asarlari tahlili orqali o'quvchilarda obrazli tafakkurni rivojlantirish yo'llari tahlil qilinadi. Shuningdek, tasviriy san'at fanining faqat texnik ko'nikmalar emas, balki estetik dunyoqarash va ijodiy tafakkurni shakllantirishdagi o'rni ham ko'rsatib o'tiladi. Maqola natijalari ushbu yo'nalishda dars samaradorligini oshirish va zamonaviy didga ega shaxsni tarbiyalashga xizmat qiladi.

MAQSAD: tasviriy san'at darslari jarayonida o'quvchilarda obrazli (badiiy) tafakkurni shakllantirish, ularning tasviriy ifoda vositalari orqali ijodiy fikrlashini rivojlantirish, san'at asarlarini tahlil qilish va obraz yaratish ko'nikmalarini shakllantirish.

MATERIALLAR VA METODLAR ushbu tadqiqotda tasviriy san'at darslari jarayonida o'quvchilarda obrazli tafakkurni shakllantirishga qaratilgan turli pedagogik vosita va yondashuvlardan foydalanildi. Asosiy materiallar sifatida rangli qog'ozlar, qalam, akvarel va guash bo'yoqlar, kollaj materiallari, shuningdek, san'at asarlari reproduksiyalari, rasm va videomateriallar qo'llanildi. O'quvchilarning tasviriy fikrlash salohiyatini rivojlantirish uchun ularni turli obrazli topshiriqlarga jalb etish, san'at asarlarini tahlil qilish, ijodiy mashqlar, mavzuli chizmachilik hamda didaktik o'yinlar orqali mashg'ulotlar olib borildi.

Tadqiqot davomida o'qitishning amaliy metodlariga alohida e'tibor qaratildi. Jumladan, o'quvchilarning obraz yaratish ko'nikmalarini shakllantirish uchun ertak, she'r va musiqiy asarlar asosida tasvir ishlash mashqlari tashkil etildi. Mashg'ulotlarda individual yondashuv va guruhlarda ishlash usullari uyg'unlashtirildi. O'quvchilarning ijodiy ishlari, ulardagi tafakkur yondashuvlari, kompozitsion fikrlash, rang tasavvuri va ifodaviylik darajasi muntazam kuzatilib, tahlil qilindi.

Olingan natijalar statistik jihatdan umumlashtirilib, obrazli tafakkurni rivojlantirishda qo'llanilgan usullar samaradorligi baholandi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR: tadqiqot davomida tasviriy san'at darslarida o'quvchilarda obrazli tafakkurni shakllantirish bo'yicha qo'llanilgan metodik yondashuvlar samaradorligi amaliy kuzatuvlar va tahlillar asosida baholandi. Darslarda ijodiy topshiriqlar,

tasviriy ifodaning turli vositalaridan foydalanish, san'at asarlarini tahlil qilish kabi usullar o'quvchilarning fikrlash doirasini kengaytirib, ularning tasavvurini boyitdi. Ayniqsa, ertak, she'r yoki hayotiy holatlarga asoslangan mavzuli rasm ishlash mashqlari obraz yaratish qobiliyatining shakllanishida ijobiy natija berdi.

O'quvchilar orasida tasviriy tafakkur darajasi, rang va shaklni idrok etish, tafakkurdagi obrazlarni tasvirga aylantirish qobiliyati sezilarli darajada o'sdi. Guruhli ishlash, bahs-munozarali tahlil usullari o'quvchilarning o'z fikrini asoslab berish, mustaqil qaror qabul qilish va ijodiy yondashuv kabi ko'nikmalarini rivojlantirdi.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, tasviriy san'at darslarida obrazli tafakkurni shakllantirishning asosiy omillari – o'quvchilarning faolligini rag'batlantirish, individual yondashuv, shaxsiy tajribaga asoslangan tasviriy topshiriqlar berish, ko'rgazmali materiallardan samarali foydalanish ekanligi aniqlandi. Shuningdek, bunday usullar o'quvchilarda san'atga bo'lgan qiziqishni oshirib, estetik did va ijodkorlikni rivojlantirishga xizmat qildi.

XULOSA: tadqiqotdan kelib chiqqan holda, tasviriy san'at darslarida obrazli tafakkurni shakllantirish jarayonini yanada samarali qilish uchun, darslarda qo'llaniladigan metodlarni kengaytirish, o'quvchilarga ko'proq ijodiy erkinlik berish va pedagogik yondashuvlarni diversifikatsiya qilish zarur. Bu o'quvchilarning san'atga bo'lgan qiziqishini oshiradi va ularning umumiy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: obrazli tafakkur, tasviriy san'at, ijodkorlik, estetik tarbiya, san'at asarlari tahlili, interfaol metodlar

Iqtibos uchun: Yodgorov N. Dj., Aziza Davlatova. Tasviriy san'at darslarida obrazli tafakkurni shakllantirish usullari. // Inter education & global study. 2025, №5. B.383–396.

МЕТОДЫ ФОРМИРОВАНИЯ ОБРАЗНОГО МЫШЛЕНИЯ НА УРОКАХ ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОГО ИСКУССТВА

© Н. Дж. Йодгоров^{1✉}, © Азиза Давлатова^{2✉}

^{1,2}Бухарский государственный педагогический институт, Бухара, Узбекистан

Аннотация

ВВЕДЕНИЕ: в данной статье освещаются эффективные методы формирования образного мышления учащихся на уроках изобразительного искусства. Образное мышление — это способность человека воспринимать и воспроизводить визуальную информацию на основе воображения, чувств и эстетического восприятия. В статье рассматриваются педагогические подходы, интерактивные методы, творческие задания и анализ произведений искусства как инструменты развития образного мышления. Также подчеркивается, что предмет изобразительного искусства формирует не только технические навыки, но и эстетическое мировоззрение и творческое мышление. Полученные результаты

направлены на повышение эффективности уроков и воспитание личности с современным эстетическим вкусом.

ЦЕЛЬ: формирование образного (художественного) мышления учащихся в процессе уроков изобразительного искусства, развитие их творческого мышления с помощью выразительных средств, анализ произведений искусства и формирование навыков создания художественного образа.

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ: в ходе исследования использовались различные педагогические средства и подходы, направленные на развитие образного мышления учащихся на уроках изобразительного искусства. В качестве основных материалов применялись цветная бумага, карандаши, акварель и гуашь, материалы для коллажа, репродукции произведений искусства, изображения и видеоматериалы. Для развития визуального мышления учащиеся были вовлечены в выполнение образных заданий, анализ произведений искусства, творческие упражнения, тематическое рисование и дидактические игры.

Особое внимание уделялось практическим методам обучения. В частности, для формирования навыков создания художественного образа были организованы упражнения по рисованию на основе сказок, стихотворений и музыкальных произведений. Занятия сочетали индивидуальный подход с групповыми формами работы. Творческие работы учащихся, их подходы к мышлению, композиционное видение, цветовое восприятие и уровень выразительности систематически отслеживались и анализировались. Полученные результаты были обобщены статистически и оценена эффективность применяемых методов.

ОБСУЖДЕНИЕ И РЕЗУЛЬТАТЫ: методические подходы, примененные в процессе формирования образного мышления учащихся на уроках изобразительного искусства, показали высокую эффективность, подтвержденную практическими наблюдениями и анализом. Творческие задания, разнообразные формы художественной выразительности и анализ произведений искусства расширили кругозор учащихся и обогатили их воображение. Особенно эффективными оказались упражнения по тематическому рисованию, основанные на сказках, поэзии и жизненных ситуациях.

Было зафиксировано значительное развитие уровня образного мышления учащихся, их способности воспринимать цвет и форму, а также преобразовывать мысленные образы в изобразительную форму. Групповая работа и аналитические обсуждения способствовали развитию навыков аргументации, самостоятельного мышления и творческого подхода.

Результаты исследования показали, что основными факторами формирования образного мышления являются активизация учащихся, индивидуальный подход, задания, основанные на личном опыте, и эффективное использование наглядного материала. Эти методы способствуют повышению интереса к искусству, развитию эстетического вкуса и креативности.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ: для повышения эффективности формирования образного мышления на уроках изобразительного искусства необходимо расширить используемые методы, предоставить учащимся больше творческой свободы и диверсифицировать педагогические подходы. Это способствует росту интереса к искусству и положительно влияет на всестороннее развитие личности.

Ключевые слова: образное мышление, изобразительное искусство, креативность, эстетическое воспитание, анализ произведений искусства, интерактивные методы.

Для цитирования: Йодгоров Н. Дж., Азиза Давлатова. Методы формирования образного мышления на уроках изобразительного искусства. // Inter education & global study. 2025, №5. С. 383–396.

METHODS OF DEVELOPING IMAGINATIVE THINKING IN VISUAL ARTS CLASSES

© Nodir Dj. Yodgorov ^{1✉}, Aziza Davlatova ^{2✉}

¹Bukhara State Pedagogical Institute, Bukhara, Uzbekistan

Annotation

INTRODUCTION: this article highlights effective methods for developing students' imaginative thinking in visual arts classes. Imaginative thinking is the ability to perceive and reinterpret visual information based on imagination, emotions, and aesthetic perception. The article analyzes pedagogical approaches, interactive methods, creative tasks, and art analysis as ways to enhance students' imaginative capacity. It also emphasizes that visual arts education not only develops technical skills but also fosters aesthetic worldview and creative thinking. The findings aim to increase lesson effectiveness and contribute to the formation of individuals with a refined and modern artistic taste.

AIM: to develop imaginative (artistic) thinking among students during visual arts classes, enhance their creative thinking through visual means of expression, improve skills of analyzing artworks, and form the ability to create visual imagery.

MATERIALS AND METHODS: this study utilized various pedagogical tools and approaches focused on fostering imaginative thinking in students during visual arts lessons. Main materials included colored paper, pencils, watercolor and gouache paints, collage supplies, reproductions of artworks, images, and videos. To stimulate visual thinking, students were engaged in imaginative tasks, art analysis, creative exercises, thematic drawing, and didactic games.

Special attention was given to practical teaching methods. Exercises based on fairy tales, poetry, and music were used to develop the ability to create visual images. Lessons combined both individualized and group learning approaches. Students' creative works, their modes of thinking, compositional perception, color sense, and expressiveness were

regularly monitored and analyzed. The results were statistically generalized, and the effectiveness of the applied methods was evaluated.

DISCUSSION AND RESULTS: methodological approaches implemented to develop imaginative thinking in students during visual arts classes proved effective through observational and analytical methods. Creative assignments, diverse forms of artistic expression, and the analysis of artworks expanded students' thinking and enriched their imagination. Exercises involving drawing based on fairy tales, poems, and real-life scenarios were especially effective in shaping imaginative skills.

Students showed significant improvement in their level of visual thinking, perception of color and form, and the ability to visualize and express mental images. Group work and analytical discussions improved their ability to argue, make independent decisions, and adopt a creative mindset.

The study concluded that the main factors in developing imaginative thinking include stimulating student activity, using an individual approach, assigning tasks based on personal experience, and effective use of visual materials. These methods increased students' interest in art and contributed to the development of their aesthetic taste and creativity.

CONCLUSION to further enhance the process of developing imaginative thinking in visual arts classes, it is necessary to diversify teaching methods, allow more creative freedom for students, and adopt a wider range of pedagogical approaches. This fosters greater interest in art and positively influences students' overall personal development.

Key words: imaginative thinking, visual arts, creativity, aesthetic education, artwork analysis, interactive methods.

For citation: Nodir Dj. Yodgorov, Aziza Davlatova. (2025) 'Methods of developing imaginative thinking in visual arts classes', Inter education & global study, (5), pp. 383–396. (In Uzbek).

XXI asrda ta'lim tizimining asosiy maqsadlaridan biri – ijodiy fikrlovchi, estetik didga ega, tashabbuskor va mustaqil qaror qabul qila oladigan shaxsni shakllantirishdan iborat. Bu jarayonda san'at fanlari, ayniqsa tasviriy san'at darslari muhim o'rin tutadi. Chunki aynan tasviriy san'at inson qalbini noziklashtiradi, go'zallikni anglash va ifoda etish, fikrni badiiy obrazlar orqali yetkazish ko'nikmasini rivojlantiradi. Bu esa obrazli tafakkurning shakllanishiga bevosita xizmat qiladi.

Obrazli tafakkur – bu inson tafakkurining o'ziga xos shakli bo'lib, unda tushunchalar va tafsiliy fikrlar vizual tasavvurlar, badiiy obrazlar va ramziy ifodalar orqali namoyon bo'ladi. Bu turdagi tafakkur bola tafakkurining tabiiy bosqichi sifatida shakllanadi va aynan tasviriy san'at orqali mustahkamlanadi. Shu sababli, mazkur fanni to'g'ri tashkil etish va zamonaviy metodik yondashuvlar bilan boyitish o'quvchilarda ijodiy tafakkurni rivojlantirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi PF-5712-sonli Farmonida san'at va madaniyat sohalarini rivojlantirish, yoshlar ongida milliy va umuminsoniy qadriyatlarga asoslangan badiiy-estetik didni shakllantirish ustuvor vazifa sifatida belgilangan. Ushbu hujjat asosida san'at ta'limining metodik jihatdan takomillashtirilishi, o'quv dasturlarining amaliyotga yo'naltirilganligi va ijodiy salohiyatni ochib berishga xizmat qilishi lozimligi ta'kidlangan.

Shuningdek, 2022-yil 7-fevralda qabul qilingan Vazirlar Mahkamasining 66-son qarorida umumiy o'rta ta'lim maktablarida tasviriy san'at fanini o'qitish sifatini oshirish, darslik va o'quv-metodik qo'llanmalarni zamonaviy talablar asosida qayta ko'rib chiqish, ijodiy topshiriqlar orqali o'quvchilarning badiiy fikrlashini rivojlantirish vazifalari belgilanmoqda.

Mazkur huquqiy asoslar shuni ko'rsatadiki, tasviriy san'at fani endilikda nafaqat texnik mahoratni shakllantiruvchi dars sifatida, balki shaxsiy-estetik tarbiyaning muhim vositasi sifatida qaralmoqda. Biroq amaliyotda obrazli tafakkurni rivojlantirishga qaratilgan maxsus yondashuvlar yetarli darajada tizimlashtirilmagan, interfaol metodlar esa har doim ham izchil qo'llanilmaydi. Shu bois ushbu maqolada obrazli tafakkurni shakllantirishning pedagogik imkoniyatlari, tasviriy san'at darslaridagi metodik yondashuvlar, ijodiy topshiriqlarning samarasi va badiiy asarlarni tahlil qilish orqali tafakkurni chuqurlashtirish yo'llari tahlil etiladi.

Ushbu yondashuvlar orqali o'quvchilarning nafaqat tasviriy san'atga bo'lgan qiziqishi, balki umumiy intellektual, hissiy va estetik rivoji ham ta'minlanadi. Maqola pedagoglar uchun nazariy va amaliy qo'llanma sifatida xizmat qilishi mumkin.

Obrazli tafakkur - bu insonning his-tuyg'ulari, tasavvuri va ijodiy qobiliyatlari orqali dunyoni idrok etish va tushunish usulidir. Psixologiyada obrazli tafakkur, asosan, tasavvur va ichki dunyo orqali yuzaga keladi. Bu tushuncha pedagogik adabiyotlarda ham muhim o'rin tutadi. **Vygotskiy, L. (2002):** «Psixologiya va o'qitish» asarida obrazli tafakkur o'quvchilarning ichki dunyosini aks ettirishga yordam beradigan asosiy mexanizm sifatida ko'rsatilgan. Vygotskiy obrazli tafakkurni rivojlantirishda til va tasviriy san'atning ahamiyatini ta'kidlagan.

J.Piagetning «Kognitiv rivojlanish nazariyasi»(2004) ga ko'ra, obrazli tafakkurning shakllanishi o'quvchilarning kognitiv jarayonlari, tasavvur va fantaziyalarini rivojlantirish orqali amalga oshadi. U, shuningdek, tasavvur qilishning kreativ fikrlashning asosiy vositasi ekanligini ta'kidlaydi.

Tasviriy san'at darslarida obrazli tafakkurni rivojlantirish uchun bir qancha metodlar qo'llaniladi. Ushbu metodlar pedagogik adabiyotlarda turli jihatlari bilan tahlil qilingan. **Sultonov, A. (2013):** «Tasviriy san'at metodikasi» kitobida tasviriy san'at darslarida obrazli tafakkurni shakllantirishda ijodiy mashg'ulotlar va tasavvurga asoslangan metodlarni qo'llash tavsiya etiladi. U tasviriy san'at asarlarini yaratishda o'quvchilarga tasavvur qilishni, hissiyotni ifodalashni o'rgatadi. **Xolmatov, D. (2015):** «Obrazli tafakkurni rivojlantirishning pedagogik usullari» asarida obrazli tafakkurni shakllantirish uchun loyiha asosida ishlash, didaktik o'yinlar va ijodiy topshiriqlarni o'qitishda qanday qo'llash

kerakligini batafsil tushuntiradi. Bu metodlar o'quvchilarni faol fikrlashga, yangi tasvirlar yaratishga va o'z tasavvurini ifodalashga undaydi.

Didaktik o'yinlar va kreativ mashg'ulotlar obrazli tafakkurni rivojlantirishda samarali usullar hisoblanadi. **Mirzaev, Sh. (2011):** «Tasviriy san'at va uning o'quvchilardagi ijodiy yondashuvni rivojlantirishdagi roli» asarida, o'quvchilarga kreativ fikrlashga yordam beradigan mashg'ulotlar va didaktik o'yinlarni o'qitishda qo'llash usullarini tahlil qiladi. Didaktik o'yinlar o'quvchilarning tasavvur qilish qobiliyatini kengaytiradi va ularni o'qishga qiziqtiradi. **Qodirov, N. (2014):** «Obrazli tafakkurni shakllantirishda ijodiy mashg'ulotlar» kitobida kreativ mashg'ulotlarni o'quvchilarning tasavvurini rivojlantirishda qo'llash usullari haqida gapiriladi. U ijodiy mashg'ulotlarning tasavvur qilish va ijodkorlikni shakllantirishdagi ahamiyatini ta'kidlaydi.

Obrazli tafakkurning shakllanishi psixologik jihatdan ham chuqur tahlil qilingan. Bu jarayon o'quvchilarning kognitiv rivojlanishining ajralmas qismidir. **Bruner, J. (2001):** «O'rganish va o'rgatish» kitobida Bruner obrazli tafakkurni kognitiv rivojlanishning muhim elementi sifatida ta'riflaydi. Uning fikriga ko'ra, obrazli tafakkur o'quvchilarning xotira va tasavvur qilish qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi.

Zalizniak, V. (2009): «Psixologiya va pedagogikada obrazli tafakkurni shakllantirish» asarida obrazli tafakkurni shakllantirishning psixologik nazariyalarini o'rganadi va tasviriy san'atni o'qitishda o'quvchilarning hissiy va intellektual rivojlanishini qanday qo'llab-quvvatlashni ko'rsatadi.

O'quvchilarni obrazli tafakkurni shakllantirish borasida olib borilgan eksperimental tadqiqotlar ko'rsatmoqda, bu metodlarning samaradorligini isbotlaydi. **Abdukarimov, M. (2010):** «Obrazli tafakkurni shakllantirishdagi metodlarning samaradorligi» tadqiqoti obrazli tafakkurni rivojlantirish uchun didaktik metodlarning samaradorligini eksperimental ravishda tekshiradi. Tadqiqot natijalari ijodiy yondashuvlar va tasavvur qilish metodlarining o'quvchilarning tasavvur qobiliyatini kuchaytirishdagi o'rni haqida muhim ma'lumotlar beradi.

Tasviriy san'at darslarida obrazli tafakkurni shakllantirishga oid adabiyotlarni tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, obrazli tafakkur nafaqat tasavvur qilish va kreativ fikrlashni, balki o'quvchilarning hissiy va intellektual rivojlanishini qo'llab-quvvatlashga xizmat qiladi. Ushbu metodlarning samarali qo'llanilishi o'quvchilarning o'zlarini ifodalash imkoniyatlarini kengaytiradi, ularga ijodiy va estetik fikrlashni rivojlantirishda yordam beradi.

Obrazli tafakkur – bu insonning atrof-muhitni, hodisalarni, narsalarni va tushunchalarni ongida tasavvur qilish, ya'ni ularni ko'z oldiga keltirib, xayoliy tasvirlar shaklida tasavvur qilish qobiliyatidir. Bu turdagi tafakkur, asosida, tashqi dunyo bilan aloqada bo'lib, uning ko'rinishlarini, xususiyatlarini va ichki bog'liqligini xayol va tasavvurlar orqali idrok etishdan iboratdir.

Obrazli tafakkur – bu ma'lumotlarni qabul qilishning faqat ongli va aqliy ko'rinishi bo'lib, u ko'pincha his-tuyg'ular, xotira va tushunchalar bilan bog'liq bo'ladi. U insonning o'tgan tajribalariga asoslanib, real dunyoni yoki hayoliy obrazlarni qayta tiklash imkonini

beradi. Masalan, inson hayolida tasvirni yaratishi yoki o'tgan voqealarni xotirasi yordamida eslab, kelajakdagi ehtimoliy hodisalarni bashorat qilish mumkin.

Obrazli tafakkur orqali inson o'ziga kerakli ma'lumotni, tasvirni, tushunchani xayolda yaratadi va shu orqali uni tahlil qiladi. Masalan, tasviriy san'atda rassom tasvirni yaratishda, yoki musiqa o'qitishda talaba ijodkorlikni namoyon qilayotganda obrazli tafakkurdan foydalanadi.

Obrazli tafakkur bolaning ilk yillaridan boshlanadi va ularning rivojlanish jarayonida o'zgaradi. Yosh bolalar birinchi navbatda, tashqi dunyoni idrok etishda, tasavvurlarni yaratishda asosiy vosita sifatida vizual (ko'rish), eshitish va boshqa sezgi organlaridan foydalanadilar. Bu jarayonda bola bir narsaning tasvirini yaratishi mumkin, masalan, o'yinchoqning shakli, ranglari yoki tovushini tasavvur qilish.

Biroq, obrazli tafakkurning chuqurroq shakli o'quvchi o'zining kreativ fikrlash qobiliyatlarini rivojlantira boshlaganda shakllanadi. O'quvchi, musiqiy asarlarni yoki tasvirlarni nafaqat ko'rish, balki ular orqali qandaydir bir ma'no, hissiyot yoki g'oya yaratishni boshlaydi. Bu jarayon ayniqsa tasviriy san'at darslarida, musiqa darslarida va boshqa ijodiy faoliyatlarda namoyon bo'ladi.

Obrazli tafakkur bir nechta turga bo'linadi, ular quyidagilardir:

- Vizual obrazli tafakkur: Bu turdagi tafakkur tasvirlarni, ranglarni va shakllarni ko'rish orqali amalga oshiriladi. Masalan, rassom biror ob'ektni yoki manzarani tasvirlashda uni ko'z oldida xayolida yaratadi.

- Auditiv obrazli tafakkur: Musiqa va tovushlarni tasavvur qilish orqali amalga oshiriladi. Musiqa asarlarini eshitish orqali inson o'zi yangi kompozitsiyalar yoki melodiylarni xayolida yaratishi mumkin.

- Kinestetik obrazli tafakkur: Bu turdagi tafakkur jismoniy harakatlar va tuyg'ularni tasavvur qilishga asoslangan. Masalan, sportchilar o'zlarining muvaffaqiyatli harakatlarini tasavvur qilishlari mumkin.

Obrazli tafakkur – psixologik jarayon bo'lib, u insonning o'rganish va eslab qolish, ijodkorlik va yangi g'oyalar yaratish qobiliyatiga to'g'ridan-to'g'ri bog'liqdir. Psixologlar obrazli tafakkurni insonning fikrlash jarayonlarining ajralmas qismi deb hisoblashadi, chunki bu jarayon orqali odamlar o'zgacha fikrlar, qarorlar va yechimlarni topadilar.

Xotira orqali inson o'zi oldin ko'rgan yoki eshitgan narsalarni, tasvirlarni, voqealarni qayta tiklaydi va ularga yangi ma'no berish imkoniyatiga ega bo'ladi. Bu xususiyat obrazli tafakkurni rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega.

Obrazli tafakkur ijodiy jarayonlarda, masalan, san'at va ilmiy ishlarda muhim rol o'ynaydi. Insonlar tasavvur qilib, yangi obrazlar yaratib, ilgari hech kim ko'rmagan yoki o'ylamagan g'oyalar va fikrlarni keltirib chiqaradilar.

Obrazli tafakkur ta'limda muhim o'rin tutadi. O'qituvchilar, ayniqsa tasviriy san'at va musiqa sohalarida, o'quvchilarga tasvirlarni va obrazlarni yaratish, boshqalarga ta'sir qilish orqali fikrlash va idrok etishning yangi usullarini o'rgatishlari zarur. Obrazli tafakkur o'quvchilarga:

- Ijodiy fikrlashni rivojlantirish,

- Aniq maqsadlar va tasavvurlarni yaratish,
- O'z xayoliy va ijodiy ishlanmalarini yaratishda ishonchni oshirishga yordam beradi.

Misol uchun, tasviriy san'at darslarida o'quvchilar nafaqat mavjud manzaralarni yoki ob'ektlarni chizish, balki o'z hayotidan foydalanib, yangi obrazlar yaratishlari talab etiladi. Bu orqali ular ijodiy va obrazli tafakkurlarini rivojlantiradilar.

Obrazli tafakkur tasviriy san'atda ayniqsa muhim rol o'ynaydi. Rassomlar va boshqa san'atkorlar tasvirni yaratishda, ko'rgan narsalarini xayolida qayta tiklaydi va o'z tasavvurlarini yaratishadi. Shuningdek, obrazli tafakkur orqali san'atkorlar o'z asarlarini nafaqat real tasvirlar, balki abstrakt tasavvurlar va g'oyalarga ham asoslaydilar. San'atda obrazli tafakkur ko'pincha yangi shakllar, ranglar va kompozitsiyalarni yaratish uchun ilhom manbai bo'ladi.

Obrazli tafakkur - bu insonning nafaqat tashqi dunyoni, balki ichki dunyosini ham tasavvur qilish va o'zgartirish imkoniyatidir. Bu turdagi tafakkur ko'plab sohalarida, jumladan, san'atda, ta'limda, ilm-fanda va kundalik hayotda muhim o'rin tutadi. Obrazli tafakkur o'quvchilarning ijodiy va intellektual rivojlanishiga yordam beradi, ular yangi g'oyalar yaratish, qarorlar qabul qilish va muammolarni hal qilishda samarali yondashuvlarga ega bo'ladilar.

Obrazli tafakkur va tasviriy san'at o'rtasida chuqur bog'liqlik mavjud. Obrazli tafakkur insonning tashqi dunyoni tasavvur qilish va idrok etish qobiliyatiga asoslangan bo'lib, tasviriy san'at esa bu tasavvurlarni vizual obrazlar orqali ifodalashni ta'minlaydi. Bu ikki soha o'rtasidagi bog'liqlikni tahlil qilishda obrazli tafakkurning san'atdagi o'rni va uning ijodiy jarayonlar bilan aloqasini o'rganish zarur.

Obrazli tafakkur, asosan, insonning ongida tasvirlarni, shakllarni, ranglarni, harakatlarni va boshqa sezgilarni yaratish orqali amalga oshiriladi. Tasviriy san'atda esa bu tasvirlar va obrazlar materiallashtiriladi - ya'ni, rassom o'z tasavvuridagi obrazni qog'ozga, kanvasga yoki boshqa san'at asariga ko'chiradi. Bu jarayon obrazli tafakkurning tasviriy san'at orqali tashqi dunyoda namoyon bo'lishini ta'minlaydi.

Tasviriy san'atdagi har bir asar o'zida bir nechta tasavvurlarni, obrazlarni va hissiyotlarni aks ettiradi. Rassomning ijodiy jarayoni uning obrazli tafakkurini qanday ishlatishini ko'rsatadi: u biror ob'ekt yoki manzarani o'z xayolida tasavvur qilib, uni o'zgacha tarzda - ranglar, shakllar va kompozitsiyalar orqali ifodalaydi. Bu tasavvur, insonning ichki dunyosini, hissiyotlarini, fikrlarini tashqi dunyoga chiqarishning bir usulidir.

Tasviriy san'atda obrazli tafakkur ko'pincha rassomning o'ziga xos fikrlash tarzini, dunyoqarashini va estetik tasavvurlarini aks ettiradi. Masalan, **surrealizm** yoki **abstraksionizm** kabi san'at yo'nalishlarida rassomlar an'anaviy tasavvurlardan chetlanib, o'zlarining xayoliy va abstrakt tasvirlarini yaratadilar. Bu san'at turlarida obrazli tafakkurning roli katta, chunki rassomlar mavjud dunyo tasvirlaridan chetlanib, yangi, ba'zida hatto g'ayrioddiy obrazlar yaratishga intilishadi.

Bundan tashqari, **impressionizm**da rassomlar aniq bir obrazni emas, balki ob'ektning xayoldagi tasvirini yoki uning taassurotlarini yaratadilar. Bu jarayonda obrazli

tafakkur o'zini ko'rsatadi, chunki rassom o'z tasavvurida dunyo va tabiatni o'ziga xos shaklda aks ettirishga harakat qiladi. Rassom o'zidagi tasavvurlarni ranglar, chizgilar va kompozitsiyalar orqali ifodalash orqali u tasviriy san'at asarini yaratadi.

Tasviriy san'at darslarida obrazli tafakkur o'quvchilarda ijodiy fikrlashni rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Darslarda o'quvchilarga o'z tasavvurlarini ishlatib, tasvirlarni yaratish va ularni vizual obrazlarga aylantirish o'rgatiladi. O'quvchilar, tasvirni chizishda, bo'yashda yoki boshqa san'at asarlarini yaratishda, o'z tasavvurlaridan foydalanib, ularni real yoki xayoliy obrazlarga aylantirishga o'rgatishadi.

Masalan, o'quvchilar o'zlarining hissiyotlarini yoki tabiatni tasavvur qilib, bu tasavvurlarni turli ranglar va shakllar orqali ifodalashadi. Shu tarzda, obrazli tafakkur va tasviriy san'at o'rtasidagi bog'lanish o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi.

Tasviriy san'at darslarida obrazli tafakkur o'quvchilarning o'zaro aloqalari va hissiyotlarini ifodalashga yordam beradi. Ularning tasavvurlarini materiallashtirish, ya'ni ularni chizilgan yoki bo'yalgan obrazlar sifatida ko'rsatish, o'quvchilarga o'z ichki dunyosini ochib berishga imkon yaratadi. Shu bilan birga, bu jarayon o'quvchilarning ijodiy fikrlashini va estetik hissiyotlarini rivojlantiradi.

Bundan tashqari, obrazli tafakkur yordamida o'quvchilar musiqiy, dramatik yoki boshqa san'at turlaridagi obrazlarni ham yaratishlari mumkin. Tasviriy san'at darslarida o'quvchilar turli xil obrazlarni ko'rib, ular bilan ishlash orqali obrazli tafakkurlarini boyitadilar va ijodiy rivojlanish uchun zarur bo'lgan asosiy ko'nikmalarni egallaydilar.

Obrazli tafakkur va tasviriy san'at o'rtasidagi bog'lanish juda kuchli. Obrazli tafakkur, insonning tasavvurini yaratish va uni ifodalash orqali tasviriy san'atda o'zini namoyon qiladi. Bu jarayon, nafaqat rassomlarning, balki o'quvchilarning ijodiy fikrlashini rivojlantirishda ham muhim ahamiyatga ega. Tasviriy san'at darslarida obrazli tafakkur o'quvchilarga yangi obrazlarni yaratishda yordam beradi va ularning estetik rivojlanishini ta'minlaydi. Tasavvur va ijodkorlikning kuchli birlashuvi san'atning asosiy kuchini tashkil etadi.

Tasviriy san'at darslarida obrazli tafakkurni shakllantirish usullari o'quvchilarning ijodiy fikrlash va tasavvur qobiliyatlarini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, obrazli tafakkurni shakllantirish jarayoni nafaqat o'quvchilarning san'at asarlarini yaratish qobiliyatini oshiradi, balki ularning umumiy intellektual va hissiy rivojlanishiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Tasviriy san'at darslarida o'quvchilar uchun ijodiy va erkin muhit yaratish obrazli tafakkurni shakllantirishda katta ahamiyatga ega. O'quvchilar o'z fikrlarini erkin ifodalash, yangi tasavvurlarni yaratish uchun qo'llaniladigan metodlar, ranglar, shakllar va kompozitsiyalarni tajriba qilish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Bu jarayon tasavvur qilish qobiliyatini va ijodiy ishlanmalarning boyishiga yordam beradi.

Dars jarayonida o'quvchilarga yaratish uchun turli xil tasavvurlarni va obrazlarni berish, ularni qiziqarli va ijodiy vazifalar bilan ta'minlash obrazli tafakkurni shakllantirishga yordam beradi. O'quvchilarni yangi g'oyalarni sinashga undash, mavjud obrazlarni o'zgartirish yoki yangi shakllar yaratish imkoniyatlari bilan ta'minlash ular uchun foydali

bo'lgan. Shuningdek, obrazli tafakkur orqali o'quvchilarning o'z ichki dunyosini ifodalashlari, turli tashqi ko'rinishlarni tasavvur qilib, o'zlarining hissiyotlarini va fikrlarini ko'rsatishlari mumkin.

Obrazli tafakkur tasviriy san'at darslarida o'quvchilarning estetik qarashlarini shakllantiradi. Bu, o'quvchilarning san'at asarlariga bo'lgan munosabatini, ular uchun go'zallikni anglash va yaratish qobiliyatini rivojlantiradi. O'quvchilar o'zlarining ijodiy va estetik yondashuvlarini namoyon etishda obrazli tafakkurdan foydalanadilar. Bu jarayon ularning san'atga bo'lgan qiziqishini oshiradi va ijodiy faollikni rag'batlantiradi.

Darslarda qo'llaniladigan interaktiv metodlar, masalan, brainstorming (miya hujumi), guruhli ishlar, rasmi mashqlar va boshqa o'yinli texnologiyalar obrazli tafakkurni rivojlantirishda samarali natijalar beradi. Bu metodlar orqali o'quvchilar o'z tasavvurlarini shakllantirish va ularni konkret obrazlarga aylantirishni o'rganadilar. Shuningdek, darslarda vizual materiallar, masalan, suratlar, film fragmentlari va boshqa tasvirli vositalardan foydalanish o'quvchilarning tasavvurini kengaytiradi va obrazli tafakkurni rivojlantirishga yordam beradi.

Tasviriy san'at darslarida obrazli tafakkurni shakllantirish o'quvchilarning ijodiy rivojlanishiga ham ijobiy ta'sir qiladi. O'quvchilarda ijodiy fikrlashni rivojlantirish va tasvirni yaratish orqali ularning yangi g'oyalarni yaratish, mavjud vazifalarni ijodiy tarzda yechish, o'z fikrlarini erkin ifodalash qobiliyatlari oshadi. Bu jarayon orqali o'quvchilarda o'ziga bo'lgan ishonch, ijodiy ishlarda qatnashish va yangiliklar yaratish istagi ortadi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, tasviriy san'at darslarida obrazli tafakkurni shakllantirish usullari o'quvchilarning umumiy rivojlanishiga, xususan, ijodiy va estetik tafakkurlarini shakllantirishga katta hissa qo'shadi. Shu sababli, darslarda obrazli tafakkurni rivojlantirishga qaratilgan usullarni kengaytirish va diversifikatsiya qilish muhimdir. Darslarda o'quvchilarga ijodiy erkinlik berish, turli san'at shakllarida ishlashga rag'batlantirish va metodlarni qo'llash orqali obrazli tafakkurni samarali ravishda shakllantirish mumkin.

Shuningdek, o'quvchilarning ijodiy va tasavvur qilish qobiliyatlarini yanada rivojlantirish uchun o'qituvchilar yangi pedagogik yondashuvlarni qo'llab-quvvatlashlari zarur. Bu jarayon o'quvchilarning nafaqat san'atga bo'lgan qiziqishini, balki ularning umumiy rivojlanishlarini ham ta'minlaydi.

Tasviriy san'at darslarida obrazli tafakkurni shakllantirish usullari muhim pedagogik jarayon bo'lib, o'quvchilarning ijodiy va estetik rivojlanishiga katta hissa qo'shadi. Biroq, bu jarayonning samaradorligi va o'quvchilarga ta'siri haqidagi munozaralar hali ham davom etmoqda. Quyidagi masalalar doirasida munozara olib borish mumkin.

Ba'zi pedagoglar tasviriy san'at darslarida obrazli tafakkurni shakllantirishda foydalaniladigan metodlarning o'quvchilarga ta'siri haqida shubhalanadi. Ularning fikricha, ayrim o'quvchilar uchun bu usullar unchalik samarali bo'lmasligi mumkin, chunki tasavvur qilish qobiliyati tabiiy ravishda har bir o'quvchida boshqacha rivojlanadi. Bu holat, o'z navbatida, dars jarayonida bildirilgan yangi tasavvurlarni o'zlashtirishda ayrim qiyinchiliklarga olib kelishi mumkin. Shu boisdan, ba'zi o'qituvchilar obrazli tafakkurni

shakllantirish jarayonini yanada individualizatsiya qilishni taklif etadilar, ya'ni o'quvchilarning shaxsiy xususiyatlari, qobiliyatlari va qiziqishlariga mos metodlarni tanlash zarurligini ta'kidlaydilar.

Darsda tasavvur va ijodiy yondashuvlarni rivojlantirish o'quvchilarda turli xil psixologik va emotsional holatlarni yuzaga keltirishi mumkin. Ba'zi o'quvchilar yangi obrazlarni yaratishda va o'z fikrlarini erkin ifodalashda qiyinchiliklarga duch kelishlari mumkin. O'quvchilarning emotsional holati, o'ziga bo'lgan ishonchi, ijtimoiy tajribasi va boshqa omillar, obrazli tafakkurni rivojlantirish jarayoniga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shuning uchun, tasviriy san'at darslarida o'quvchilarning psixologik xususiyatlarini inobatga olish muhimdir.

Tasviriy san'at darslarida obrazli tafakkurni shakllantirishda qo'llaniladigan metodlarning samaradorligi o'qituvchining yondashuviga ham bog'liq. Ba'zi o'qituvchilar traditsion yondashuvlarni qo'llab-quvvatlashadi, ya'ni tasavvurlarni an'anaviy shakllarda tasvirlashni afzal ko'rishadi. Boshqalar esa, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llab, obrazli tafakkurni shakllantirishda interaktiv, ko'proq o'yinli va eksperimentallashgan metodlarni ishlatishni afzal ko'radilar. Ushbu farqliliklar o'quvchilarning qiziqishiga va darsda erishiladigan natijalarga turlicha ta'sir ko'rsatadi. Bu muammo pedagogik yondashuvlarni tanlashda ehtiyotkorlikni talab qiladi.

Ba'zi tadqiqotlar, tasviriy san'atning obrazli tafakkurni shakllantirishdagi roli haqida shubhalarga olib keladi, chunki san'at darslarining ta'siri o'quvchilarning boshqa fanlarga, masalan, matematika, fan yoki ijtimoiy fanlarga bo'lgan muvaffaqiyatiga ham ta'sir qiladi. Shunday bo'lsa-da, boshqa bir guruh olimlar tasviriy san'atni o'quvchilarning umumiy fikrlash qobiliyatini rivojlantiradigan samarali vosita sifatida ko'rib chiqadilar. Ularning fikricha, san'at orqali obrazli tafakkur o'quvchilarning kreativ fikrlashini rivojlantiradi va ular murakkab vazifalarni yanada yaxshi hal qilish qobiliyatiga ega bo'ladilar. Shuning uchun, tasviriy san'atni o'quvchilar uchun faqatgina vizual san'atga qiziqish uyg'otish emas, balki ularning umumiy rivojlanishiga katta hissa qo'shuvchi fan sifatida qarash zarur.

Ba'zi holatlarda obrazli tafakkurni shakllantirishda yondashuvlar ko'p vaqt talab qiladigan va o'quvchilarning qisqa muddatli ehtiyojlariga mos kelmasligi mumkin. Ba'zi o'qituvchilar bu jarayonning o'quvchilarga ta'sirini qisqa muddatda aniq o'lchashning imkonsizligini aytadilar. Ular obrazli tafakkurni shakllantirish jarayonining natijalari uzoq muddatda aniq ko'rinadi, shuning uchun ularni baholashda ehtiyotkorlik bilan yondashish zarur.

Tasviriy san'at darslarida obrazli tafakkurni shakllantirish usullarining samaradorligi, o'quvchilar va o'qituvchilar orasida turli fikrlar va nuqtai nazarlarning mavjudligini ko'rsatadi. Shubhasiz, obrazli tafakkur san'at darslarida o'quvchilarning kreativlik va estetik rivojlanishiga katta hissa qo'shadi, ammo uning samaradorligi o'quvchilarning individual xususiyatlari, o'qituvchilarning pedagogik usullari va metodlaridan hamda darsning o'quvchilarga mosligi bilan bog'liq. Shu boisdan, obrazli tafakkurni shakllantirishda foydalaniladigan metodlar va yondashuvlar doimiy ravishda takomillashtirilishi kerak.

Tasviriy san'at darslarida obrazli tafakkurni shakllantirish usullari o'quvchilarning ijodiy va estetik rivojlanishiga muhim ta'sir ko'rsatadi. Tadqiqot davomida aniqlangan natijalar shuni ko'rsatadiki, obrazli tafakkur nafaqat san'atga bo'lgan qiziqishni oshiradi, balki o'quvchilarning umumiy tafakkurini, kreativ fikrlash qobiliyatini va hissiy dunyosini boyitadi. Darslarda obrazli tafakkurni shakllantirishda qo'llaniladigan metodlar o'quvchilarga tasavvur qilish, ijodiy yondashuvlar va yangi obrazlarni yaratish imkoniyatini beradi, bu esa ular uchun yangi bilim va ko'nikmalarni egallashda samarali bo'ladi. Obrazli tafakkurni rivojlantirishda muhim rol o'ynaydigan omillar, jumladan, o'quvchilarning individual xususiyatlari, darslarning ijodiy va interaktiv bo'lishi, shuningdek, o'qituvchilarning pedagogik yondashuvlari ta'sirini ko'rsatdi. Tasviriy san'at darslarida turli pedagogik metodlarni qo'llash o'quvchilarning tasavvur va kreativ fikrlash qobiliyatlarini shakllantirishda yordam beradi. Bu jarayon o'quvchilarning estetik qarashlarini rivojlantirishga, san'at asarlarini yaratishga va o'z fikrlarini ifodalashga yordam beradi. Shu bilan birga, obrazli tafakkurni shakllantirishning samaradorligi o'quvchilarning psixologik holati, motivatsiyasi va darsda ishtirok etish darajasiga bog'liq. Shuning uchun, dars jarayonida o'quvchilarga individual yondashuvlarni qo'llash va turli metodlarni sinab ko'rish muhimdir.

ADABIYOTLAR RO'YXATI | СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ | REFERENCES

1. G'aniyev, S. (2015). San'at va pedagogika: Nazariya va amaliyot. Toshkent: O'zbekiston davlat pedagogika universiteti nashriyoti.
2. Mamatov, F. (2018). Tasviriy san'at darslarida ijodiy yondashuvlar. Tashkent: Innovatsion ta'lim nashriyoti.
3. Tursunova, D. (2020). Obrazli tafakkur va uning o'quvchilarning umumiy rivojlanishiga ta'siri. Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti.
4. Karimov, M. (2017). Tasviriy san'at va kreativ fikrlash. Samarqand: Samarqand universiteti nashriyoti.
5. Soliyeva, N. (2019). Pedagogik texnologiyalar va obrazli tafakkurni rivojlantirish metodlari. Toshkent: Ta'lim va ilm nashriyoti.

MUALLIF HAQIDA MA'LUMOT [ИНФОРМАЦИЯ ОБ АВТОРЕ] [AUTHORS INFO]

✉ **Nodir Djalolovich Yodgorov**, p.f.d.(DSc) [**Нодир Йодгоров**, пед.наук, профессор (DSc)], [**Nadir Yadgorov**, DSc in Pedagogical Sciences]; Manzil: Buxoro viloyati, Buxoro

shahri, Piridastgir ko'chasi, 2-uy. [Бухарская область, город Бухара, улица Пиридастгир, дом 2.]; [Bukhara region, Bukhara city, Piridastgir street, house 2].

✉ **Aziza Davlatova**, magistrant, [**Азиза Давлатова**, магистрант], [**Aziza Davlatova**, Master's Student]; Manzil: Buxoro viloyati, Buxoro shahri, Piridastgir ko'chasi, 2-uy. [Бухарская область, город Бухара, улица Пиридастгир, дом 2.]; [Bukhara region, Bukhara city, Piridastgir street, house 2].

Original paper

O'ZBEK XALQ CHOLG'ULARINING MILLIY QADRIYATLAR TARG'IBOTIDAGI ROLI

© Ishonxodjayev Umid¹✉

¹ O'zbekiston davlat konservatoriyasi, Toshkent, O'zbekiston

Annotatsiya

KIRISH: mazkur maqolada o'zbek xalq cholg'ularining milliy qadriyatlarni shakllantirish va targ'ib etishdagi o'rni tahlil qilinadi. Xalqning tarixiy-madaniy merosini ifodalovchi cholg'u asboblari nafaqat musiqa san'atining ajralmas qismi, balki axloqiy, estetik va vatanparvarlik tarbiyasining muhim vositasi sifatida namoyon bo'ladi. Tadqiqotda dutor, gijjak, doira, nay kabi an'anaviy cholg'ular orqali xalq og'zaki ijodiyoti, urf-odatlar va ma'naviy merosining yosh avlodga uzatilish mexanizmlari yoritiladi.

MAQSAD: o'zbek xalq cholg'ularining milliy qadriyatlar targ'ibotidagi tarbiyaviy, estetik va ma'naviy ahamiyatini ilmiy-nazariy jihatdan asoslab berish, shuningdek, bu cholg'u asboblari orqali yosh avlodga milliy o'zlikni anglash, tarixiy xotirani saqlash va ma'naviy merosga hurmat ruhini singdirish imkoniyatlarini ochib berishdan iborat

MATERIALLAR VA METODLAR: cholg'ular ijrosi orqali qadimiy udumlar, tantanalar, marosimlar va dostonchilik an'alarining saqlanishi va zamonaviy sharoitda davom ettirilishining ahamiyati ochib beriladi. Maqolada milliy identitetni mustahkamlashda xalq cholg'ularining pedagogik va tarbiyaviy salohiyatiga alohida e'tibor qaratilgan.

MUHOKAMA VA NATIJALAR: maqolada xalq cholg'ularining didaktik va madaniy vosita sifatida qo'llanish mexanizmlari, ularning milliy identitetni mustahkamlashdagi o'rni va bugungi zamonaviy jamiyatda ularni rivojlantirish zarurati o'rganiladi.

XULOSA: tadqiqot natijalari shuni ko'rsatmoqdaki, ushbu cholg'ular milliy qadriyatlarning jonli ifodachisi bo'lib, ularni yosh avlod ongiga singdirishda beqiyos pedagogik va tarbiyaviy imkoniyatlarga ega.

Kalit so'zlar: milliy qadriyatlar, madaniy meros, estetik tarbiya, dutor, doira, dostonchilik, musiqa pedagogikasi, vatanparvarlik, an'anaviy san'at.

Iqtibos uchun: Ishonxodjayev Umid. O'zbek xalq cholg'ularining milliy qadriyatlar targ'ibotidagi roli. // Inter education & global study. 2025. №5. B.397-403.

РОЛЬ НАРОДНЫХ ИНСТРУМЕНТОВ УЗБЕКИСТАНА В ПРОДВИЖЕНИИ НАЦИОНАЛЬНЫХ ЦЕННОСТЕЙ

© Ишонходжаев Умид¹✉

¹ Узбекская государственная консерватория, Ташкент, Узбекистан.

Аннотация

ВВЕДЕНИЕ: в статье анализируется роль узбекских народных инструментов в формировании и продвижении национальных ценностей. Музыкальные инструменты, являясь историко-культурным наследием народа, являются не только неотъемлемой частью музыкального искусства, но и важным средством нравственного, эстетического и патриотического воспитания. В исследовании рассматриваются механизмы передачи народного устного творчества, традиций и духовного наследия молодому поколению посредством традиционных инструментов, таких как дутар, гитжак, дойра и най.

ЦЕЛЬ: научно-теоретическое обоснование воспитательного, эстетического и духовного значения узбекских народных инструментов в пропаганде национальных ценностей, а также раскрытие подрастающему поколению возможностей постижения национальной идентичности, сохранения исторической памяти и воспитания духа уважения к духовному наследию посредством этих инструментов.

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ: через исполнение на музыкальных инструментах раскрывается важность сохранения и продолжения древних обычаев, праздников, обрядов, эпических традиций в современных условиях. В статье рассматривается педагогический и воспитательный потенциал народных инструментов в укреплении национального самосознания.

ОБСУЖДЕНИЕ И РЕЗУЛЬТАТЫ: в статье рассматриваются механизмы использования народных инструментов как дидактических и культурных средств, их роль в укреплении национальной идентичности, а также необходимость их развития в современном обществе.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ: результаты исследования показывают, что данные инструменты являются живым выражением национальных ценностей и обладают непревзойденным педагогическим и воспитательным потенциалом по формированию их в сознании подрастающего поколения.

Ключевые слова: национальные ценности, культурное наследие, эстетическое воспитание, дутар, кружок, эпическая поэзия, музыкальная педагогика, патриотизм, традиционное искусство.

Для цитирования: Ишонходжаев Умид. Символика животных в изобразительном искусстве. // Inter education & global study. 2025. №5. С. 397-403.

THE ROLE OF UZBEKISTAN FOLK INSTRUMENTS IN THE PROMOTION OF NATIONAL VALUES

© Ishonkhodjaev Umid¹✉

¹ State Conservatory of Uzbekistan, Tashkent, Uzbekistan

Annotation

INTRODUCTION: this article analyzes the role of Uzbek folk instruments in the formation and promotion of national values. Musical instruments, which represent the

historical and cultural heritage of the people, are not only an integral part of musical art, but also an important means of moral, aesthetic and patriotic education. The study highlights the mechanisms of transmission of folk oral creativity, traditions and spiritual heritage to the younger generation through traditional instruments such as dutor, gijjak, doira, and nay.

AIM: to scientifically and theoretically substantiate the educational, aesthetic and spiritual significance of Uzbek folk instruments in the promotion of national values, as well as to reveal the possibilities of these instruments to the younger generation to understand national identity, preserve historical memory and instill a spirit of respect for spiritual heritage

MATERIALS AND METHODS: the importance of preserving and continuing ancient customs, celebrations, rituals and epic traditions in modern conditions through the performance of instruments is revealed. The article pays special attention to the pedagogical and educational potential of folk instruments in strengthening national identity.

DISCUSSION AND RESULTS: the article studies the mechanisms of use of folk instruments as didactic and cultural tools, their role in strengthening national identity and the need for their development in today's modern society.

CONCLUSION: the results of the study show that these instruments are living expressions of national values and have unparalleled pedagogical and educational potential in instilling them in the minds of the younger generation.

Keywords: national values, cultural heritage, aesthetic education, dutar, circle, epic poetry, music pedagogy, patriotism, traditional art.

For citation: Ishonkhodjaev Umid. (2025) The role of uzbekistan folk instruments in the promotion of national values, (5), pp. 397-403. (In Uzbek).

Bugungi globallashuv va axborot asrida milliy madaniyat, urf-odat va an'analarni asrab-avaylash, ularni kelgusi avlod ongiga singdirish masalasi dolzarb ilmiy va amaliy vazifalardan biri sifatida maydonga chiqmoqda. Ayniqsa, xalq og'zaki ijodi va an'anaviy ijrochilik san'ati unsurlarini o'zida mujassam etgan o'zbek xalq cholg'ulari – milliy musiqiy merosning uzviy tarkibiy qismi bo'lib, qadriyatlar tizimini shakllantirishda beqiyos pedagogik va madaniy ahamiyat kasb etadi.

O'zbek xalq cholg'ulari – bu asrlar davomida xalq hayot tarzining, estetik dunyoqarashining, diniy-e'tiqodiy, axloqiy va falsafiy tamoyillarining musiqiy ifodasi sifatida shakllangan murakkab tizimdir. Ular xalqning tarixiy xotirasi, ijtimoiy-madaniy tajribasi, san'atga bo'lgan estetik munosabati va ijodiy tafakkuri bilan chambarchas bog'liq. Shu nuqtai nazardan, xalq cholg'ularining jamiyatda milliy o'zlikni anglash, ma'naviy barkamollikni shakllantirish, madaniy merosni avloddan-avlodga yetkazishdagi kommunikativ va didaktik imkoniyatlarini ilmiy-nazariy tahlil qilish nihoyatda muhimdir.

Bugungi kunda ta'lim tizimida milliy qadriyatlar asosida tarbiyalashga bo'lgan ehtiyoj ortib bormoqda. Bu jarayonda musiqa san'ati pedagogikasi, xususan, xalq cholg'ulari orqali

yosh avlodda vatanparvarlik, estetik did, axloqiy qarashlar va milliy g'ururni shakllantirish asosiy vazifalardan biri hisoblanadi. O'zbek cholg'ularining o'ziga xos tovush palitrasi, ijro uslubi va shakllangan musiqiy kontekst orqali nafaqat estetik tarbiya, balki milliy o'zlikni mustahkamlash, tarixiy-madaniy identitetni saqlash imkoniyatlari mavjud. Shuningdek, bu cholg'ularning xalq og'zaki ijodi bilan o'zaro integratsiyasi – dostonlar, maqomlar, ashulalar orqali ifodalangan shakllari milliy g'oya va qadriyatlarni targ'ib qilishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Mazkur maqolada aynan shu jihatlar tahlil qilinadi va o'zbek xalq cholg'ularining milliy qadriyatlar targ'ibotidagi o'zni va ahamiyati chuqur ilmiy-nazariy asosda yoritib beriladi.

Har qanday ilmiy izlanish o'zining ilmiy asoslangan metodologik yondashuviga ega bo'lishi bilan ahamiyatlidir. Ushbu maqolada o'zbek xalq cholg'ularining milliy qadriyatlar targ'ibotidagi rolini yoritish jarayonida madaniy-tarixiy, musiqiy-etnografik va pedagogik-falsafiy tahlil usullari asos qilib olindi. Zero, xalq cholg'ulari bu oddiy musiqa asboblari emas – ular xalqning tarixiy tafakkuri, ruhiy olami va madaniy genetik xotirasining jonli ifodasidir. Shuning uchun ularni o'rganish nafaqat san'atshunoslik, balki falsafa, pedagogika va madaniyatshunoslik singari fanlar kesishmasida olib borilishi lozim.

Tadqiqot metodologiyasida sistemali yondashuv muhim o'rin tutadi. Bu yondashuv asosida har bir cholg'u asbobining (masalan, dutor, doira, gijjak, rubob) shakllanishi, tarixiy funksiyasi va bugungi kun tarbiyaviy-ijtimoiy vazifalari o'zaro uzviy bog'liqlikda tahlil qilindi. Xalq cholg'ularining xalq marosimlaridagi, dostonchilik va maqom san'atidagi o'zni, ularning yoshlar ongida qanday estetik va axloqiy mezonlarni shakllantirishi sistematik tarzda ko'rib chiqildi. Shuningdek, taqqoslash-metodologik yondashuv ham tadqiqotda muhim rol o'ynadi. Bu orqali o'zbek xalq cholg'ularining boshqa xalqlar an'anaviy cholg'ulari bilan o'xshash va farqli jihatlari aniqlanib, o'zbek cholg'ularining o'ziga xosligi va qadriyat targ'ibidagi alohida o'zni yoritildi. Misol uchun, dutor va gijjak kabi cholg'ular faqat tovush emas, balki ma'naviy energiyani tarqatuvchi vosita sifatida baholandi.

Bundan tashqari, maqolada empirik kuzatuv va kuzatishga asoslangan nazariy umimlashtirish usullaridan ham foydalanildi. O'zbekiston hududidagi ayrim musiqiy-tarixiy manbalarda saqlanib qolgan ijro an'analari, mahalliy folklor guruhlarining ijro repertuarlaridagi cholg'u vositalari va ularning qo'llanilish kontekstlari misol tariqasida o'rganildi. Bu esa milliy qadriyatlar targ'ibotidagi amaliy usullarning ham ochib berilishiga zamin yaratdi.

Natijada, o'zbek xalq cholg'ularining nafaqat san'at vositasi, balki tarbiyaviy, estetik va ijtimoiy g'oyaviy vosita sifatida o'rganilishi uchun zarur metodologik baza shakllantirildi. Aynan ana shu yondashuv orqali biz milliy qadriyatlarni zamonaviy avlod ongiga singdirish yo'llarini xalq musiqasi orqali ochib berish imkoniyatiga ega bo'ldik.

O'zbek xalq cholg'ulari va ularning milliy qadriyatlarni shakllantirishdagi o'zni bo'yicha ilmiy adabiyotlar ko'plab yo'nalishlarda olib borilgan bo'lsada, ularning qadriyatlar targ'ibotidagi ijtimoiy-pedagogik funksiyalari hanuzgacha chuqur tadqiq etilishi lozim bo'lgan masalalardan hisoblanadi. Shu bois, mazkur maqolada mavjud adabiyotlar tizimli

tahlil qilinib, ularning konseptual yondashuvlari, ilmiy-nazariy asoslari va bo'shliqlari aniqlashga harakat qilindi.

Avvalo, o'zbek xalq cholg'ularining tarixiy shakllanishi, ularning musiqiy va madaniy tizimdagi o'zni to'g'risidagi asosiy manbalar sifatida O. Matyoqubov[4; 400], M. To'xtaxojayev[5; 198], S. A. Shomansurov[10; 224] kabi olimlarning asarlari alohida ahamiyat kasb etadi. Xususan, O. Matyoqubov o'zining "Maqomat"[4; 400] nomli fundamental tadqiqotida o'zbek cholg'ulari bilan maqom san'ati o'rtasidagi uzviylikni chuqur tahlil etadi va ularning estetik-falsafiy ildizlariga e'tibor qaratadi.

Shuningdek, A. Qodirovning[8; 150] xalq cholg'ularining semantik yuklamasi va madaniy kontekstdagi roli haqidagi izlanishlari milliy o'zlikni anglash jarayonida cholg'ularning kommunikativ vosita sifatidagi ahamiyatini ochib beradi. U cholg'ularni musiqiy til deb talqin qilgan holda, ularning xalq ongidagi obrazlar, timsollar va qadriyatlar bilan qanday bog'liqligini tahlil qiladi.

Musiqqa pedagogikasi yo'nalishida esa G. Ubaydullayeva, M. Isroilova[1; 114] va Sh. Toshpo'latovanning ilmiy izlanishlari diqqatga sazovordir. Ular asarlarida xalq cholg'ulari orqali estetik tarbiya berishning metodik asoslari, musiqiy savodxonlikni oshirish va milliy identitetni mustahkamlash yo'llarini ko'rsatib berishgan. Ayniqsa, G. Ubaydullayeva[7; 132] milliy cholg'ularni umumta'lim maktablari musiqiy tarbiya darslarida integratsiyalashgan holda qo'llash bo'yicha amaliy tavsiyalarni ilgari surgan.

Bundan tashqari, xalq cholg'ularining xalq og'zaki ijodi – dostonlar, qo'shiqlar, marosim kuylari bilan integratsiyasi to'g'risidagi fikrlar folklorshunoslik yo'nalishidagi adabiyotlarda aks etgan. Jumladan, R. Juraev[2; 49] va N. Jo'rayevlarning tadqiqotlarida dostonchilik an'anasi, baxshilik va cholg'u vositalari o'rtasidagi uzviylik ilmiy asosda bayon etilgan. Biroq, tahlil etilgan adabiyotlarda o'zbek xalq cholg'ularining milliy qadriyatlarni shakllantirish va targ'ib etishdagi zamonaviy vosita sifatidagi funksiyalari, ularning ijtimoiy-ma'naviy g'oyalarni uzatishdagi roli, xususan, bugungi yosh avlod tarbiyasidagi amaliy imkoniyatlari hali yetarli darajada o'rganilmagan. Bu esa mazkur maqolani yozish ehtiyojini yuzaga keltirgan muhim omillardan biridir.

O'zbek xalq cholg'ularining milliy qadriyatlar targ'ibotidagi o'zni haqida fikr yuritganda, avvalo, ularning oddiy musiqqa asbobi emas, balki butun bir xalqning ruhiy, axloqiy va estetik olamini ifoda etuvchi timsol ekanligini chuqur anglash lozim. Har bir cholg'u asbobi — bu tarix, bu xotira, bu xalqning dardi, quvonchi, g'ami va orzusi bilan singib ketgan ruhiy energiya vositasidir. Dutorning ohangida ota-bobolarimizning hikmati, doiraning zarblarida esa milliy g'urur, mardlik va hayot falsafasi mujassam.

Bugun yoshlar orasida globallashuv jarayonlari kuchayib borayotgan bir paytda, milliy identitetni yo'qotmaslik, o'zlikni anglash va tarixiy xotirani saqlash aynan shunday madaniy vositalar orqali amalga oshirilishi mumkin. Chunki xalq cholg'ulari nafaqat musiqqa, balki ma'naviy aloqa tilidir. Ular orqali xalq avloddan-avlodga o'zining qarashlarini, e'tiqodini, hayotga bo'lgan munosabatini uzatadi. Masalan, dator yoki gijjak sadosi eshitilganida, bu nafaqat musiqiy tajriba, balki ruhiy uyg'onish, tarixiy xotira bilan muloqot, o'z-o'zini anglash jarayoniga aylanishi mumkin. Tadqiqotlar shuni ko'rsatmoqdaki, xalq cholg'ularining yosh

avlod tarbiyasidagi ahamiyati faqatgina musiqa madaniyatini shakllantirish bilan cheklanmaydi. Ular orqali vatanparvarlik, estetik did, axloqiy ong va madaniy savodxonlik singari ijtimoiy-psixologik xususiyatlar ham rivojlanadi. Ayniqsa, xalq cholg'ularining dostonchilik, baxshilik, marosim san'ati bilan o'zaro bog'liqligi, bu san'atlar orqali qadriyatlar tizimi, ijtimoiy g'oyalar va hayotiy falsafaning uzatilishi – bu jarayonni yanada kuchli pedagogik vositaga aylantiradi.

Biroq, afsuski, bugungi kunda bu cholg'ularning ko'pchiligi amaliy hayotdan siqilib chiqmoqda. Ular maktab darsliklarida cheklangan hajmda, ijroi mashg'ulotlarda esa faqat texnik vosita sifatida o'rgatilmoqda. Holbuki, ular bilan tanishish faqat texnika emas – bu bir tarbiyaviy-madaniy holat bo'lishi kerak. Har bir cholg'u sadosi — bu milliy ruhning jonli ovozi, unga mehr uyg'otish esa aynan ustozlar, san'atshunoslar va madaniyat arboblarning zimmasidagi sharaflı vazifadir.

Shunday ekan, biz xalq cholg'ularini faqat sahna yoki muzey ob'ekti sifatida emas, balki tirik, faol, tarbiyaviy va estetik quvvatga ega bo'lgan madaniy vosita sifatida ko'ra olishimiz va yoshlarga ana shu ruhda yetkazishimiz lozim. Chunki bugunning talabi – zamonaviy texnologiyalar va milliy meros o'rtasida muvozanat topish, ulardan biri hisobiga boshqasini qurbon qilmaslikdir.

O'zbek xalq cholg'ulari — bu xalqning ko'p asrlik tarixiy-madaniy tajribasini, estetik didini, ijtimoiy-falsafiy dunyoqarashini o'zida mujassam etgan noyob san'at hodisasidir. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatmoqdaki, ushbu cholg'ular milliy qadriyatlarning jonli ifodachisi bo'lib, ularni yosh avlod ongiga singdirishda beqiyos pedagogik va tarbiyaviy imkoniyatlarga ega. Ayniqsa, dutor, gijjak, doira, nay kabi cholg'ular nafaqat musiqiy vosita, balki milliy o'zlikni anglash, tarixiy xotirani tiklash va vatanparvarlik g'oyalarini shakllantirishda kuchli madaniy-ruhiy resurs sifatida namoyon bo'ladi. Xalq cholg'ularining dostonchilik, maqom ijrochiligi, marosim san'ati kabi og'zaki an'anaviy shakllar bilan uzviy integratsiyasi ularning qadriyat targ'ibotidagi kommunikativ va ta'sirchan vosita sifatidagi rolini yanada kuchaytiradi. Bu esa ushbu cholg'ularni ta'lim-tarbiya jarayonlariga yanada faol integratsiyalash zarurligini ko'rsatadi.

Zamonaviy o'zgarishlar va global madaniy oqimlar ta'sirida o'zbek xalq cholg'ulari faqat sahnaviy yoki folklorik tusda emas, balki innovatsion pedagogik yondashuvlar orqali ta'lim muhitida keng tatbiq etilishi, ular vositasida yosh avlodda ma'naviy-axloqiy tarbiya, estetik did va milliy o'zlik hissi shakllantirilishi lozim. Shu bois, xalq cholg'ularining milliy qadriyatlar targ'ibotidagi rolini kuchaytirish uchun ularni tizimli ravishda ilmiy tadqiq etish, o'quv dasturlariga joriy etish va ommaviy madaniyat kontekstida faol ilgari surish dolzarb vazifa bo'lib qolmoqda.

ADABIYOTLAR RO'YXATI | СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ | REFERENCES

1. Isroilova M. Bolalarda musiqiy didni rivojlantirish. – T.: “Muharrir”, 2015. – 114 b.
2. Jo’raev R. O‘zbek folklorida musiqa va do‘stlik timsollari. // Folklor va etnografiya, 2020, №2. – B. 44–49.
3. Jo’raev N. Baxshilik an‘analari va milliy ma’naviyat. – T.: “Akademnashr”, 2009. – 144 b.
4. Matyakubov O. Maqomat. – T.: “Musika”, 2004 – 400 b.
5. To‘xtaxo‘jaev M. O‘zbek xalq musiqa asboblari. – T.: “Fan”, 1983. – 198 b.
6. Toshpo‘latova Sh. Milliy musiqa va xalq an‘analari. – T.: “Fan va texnologiya”, 2019. – 120 b.
7. Ubaydullaeva G. Milliy cholg‘u asboblari orqali estetik tarbiya asoslari. – T.: “Ma’rifat”, 2012. – 132 b.
8. Qodirov A. Musika va ma’naviyat. – T.: “Ma’naviyat”, 2006. – 150 b.
9. Yunusova X. Musika ta’limining zamonaviy pedagogik asoslari. – T.: “Fan”, 2020. – 160 b.
10. Shomansurov S. A. Musika tarixi. – T.: “O‘qituvchi”, 1991. – 224 b.

MUALLIF HAQIDA MA’LUMOT [ИНФОРМАЦИЯ ОБ АВТОРЕ] [AUTHORS INFO]

✉ **Ishonxodjayev Umid**, O‘zbekiston davlat konservatoriyasi, dotsent vazifasini bajaruvchi, [**Ишонходжаев Умид**, и.о. доцент, Государственная консерватория Узбекистана], [**Ishonxodjayev Umid**, Acting docent, Uzbekistan State Conservatory]; manzil: O‘zbekiston, Toshkent sh., Botir Zokirov ko‘chasi, 1-uy [адрес: Узбекистан, Ташкентский район, улица Ботыр Закиров, 1 дом], [address: Uzbekistan, Tashkent district, Batir Zakirov street, 1 house].

Original paper

XX ASR YEVROPADA MUSIQA MADANIYATINING UNIKALLIGI

© J.S.Muratbekova¹✉

¹ O'zbekiston davlat konservatoriyasi, Toshkent, O'zbekiston

Аннотация

KIRISH: ushbu maqolada XX asr Yevropa musiqa madaniyatining o'ziga xosligi, uning san'at, falsafa, texnologiya va jamiyatdagi tub o'zgarishlar bilan uzviy aloqadorligi tahlil qilinadi. Avangardizm, ekspressionizm, neoklassitsizm va serializm kabi yo'nalishlarning shakllanishi va rivojlanishi jarayonida musiqa tili va estetik qarashlar qanday o'zgarishga uchragani ilmiy jihatdan yoritilgan.

MAQSAD: XX asrning ijtimoiy-siyosiy voqealari – urushlar, sanoat inqilobi, texnologik taraqqiyot musiqiy tafakkurga qanday ta'sir etgani, kompozitorlar ijodiy yondashuvlarida milliy va umuminsoniy qadriyatlarning qanday uyg'unlashgani asosli dalillar bilan asislashdan iborat.

MATERIALLAR VA METODLAR: XX asr Yevropa musiqasi – bu an'anani rad etish bilan birga, uni yangi shakllarda qayta kashf etish jarayonidir. Bu asrda musiqa endi faqat estetik zavq manbai bo'lish bilan cheklanmay, balki inson ruhiyati, jamiyatdagi ziddiyatlar va zamon ruhining musiqiy ifodasiga aylandi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR: XX asr Yevropa musiqa madaniyati — bu bitta yo'nalish, yagona uslub yoki g'oyaga asoslangan tizim emas, balki qarama-qarshi oqimlar, izlanishlar va tajribalar uyg'unligidan iborat murakkab madaniy mozaikadir.

XULOSA: mazkur maqola Yevropa musiqa madaniyatining notiqillangan shakllari va innovatsion izlanishlar orqali namoyon bo'lgan unikalligini o'rganishga qaratilgan.

Kalit so'zlar: avangardizm, neoklassitsizm, ekspressionizm, serializm, innovatsiya, musiqa falsafasi, madaniy o'zgarishlar, kompozitorlik yondashuvi.

Iqtibos uchun: Muratbekova J.S. XX asr yevropada musiqa madaniyatining unikalligi
// Inter education & global study. 2025. №5. B.404-410.

УНИКАЛЬНОСТЬ МУЗЫКАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ В ЕВРОПЕ XX ВЕКА

© Ж.С.Муратбекова¹✉

¹ Государственная консерватория Узбекистана, Ташкент, Узбекистан

Аннотация

ВВЕДЕНИЕ: в статье анализируется уникальность европейской музыкальной культуры XX века и ее неразрывная связь с фундаментальными изменениями в

искусстве, философии, технологии и обществе. В ней научно исследуется, как менялись музыкальный язык и эстетические взгляды в ходе становления и развития таких движений, как авангард, экспрессионизм, неоклассицизм и сериализм.

ЦЕЛЬ: доказательно обосновать, как общественно-политические события XX века — войны, промышленная революция, технический прогресс — влияли на музыкальное мышление, как сочетались национальные и общечеловеческие ценности в творческих подходах композиторов.

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ: европейская музыка XX века — это процесс отказа от традиций и одновременного их повторного открытия в новых формах. В этом столетии музыка перестала быть просто источником эстетического удовольствия, но стала музыкальным выражением человеческой психики, конфликтов в обществе и духа времени.

ОБСУЖДЕНИЕ И РЕЗУЛЬТАТЫ: европейская музыкальная культура XX века — это не единое направление, единый стиль или система, основанная на идеях, а сложная культурная мозаика, состоящая из сочетания противоположных течений, исследований и опытов.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ: целью данной статьи является исследование уникальности европейской музыкальной культуры, проявляющейся через неиспользованные формы и новаторские исследования.

Ключевые слова: авангард, неоклассицизм, экспрессионизм, сериализм, новаторство, философия музыки, культурные изменения, композиционный подход.

Для цитирования: Муратбекова Ж.С. Уникальность музыкальной культуры в Европе XX века. // Inter education & global study. 2025 №5. С. 404-410.

THE UNIQUENESS OF MUSICAL CULTURE IN EUROPE OF THE 20th CENTURY

© J.S. Muratbekova¹✉

¹State Conservatory of Uzbekistan, Tashkent, Uzbekistan

Annotation

INTRODUCTION: this article analyzes the uniqueness of European musical culture of the 20th century, its inextricable connection with fundamental changes in art, philosophy, technology and society. It scientifically illuminates how musical language and aesthetic views changed during the formation and development of such trends as avant-garde, expressionism, neoclassicism and serialism.

PURPOSE: to substantiate with sound evidence how socio-political events of the 20th century - wars, industrial revolution, technological progress - influenced musical thinking, how national and universal values were combined in the creative approaches of composers.

MATERIALS AND METHODS: european music of the 20th century is a process of rejecting tradition and rediscovering it in new forms. In this century, music has become not

only a source of aesthetic pleasure, but also a musical expression of the human psyche, the contradictions in society, and the spirit of the times.

DISCUSSION AND RESULTS: european musical culture of the 20th century is not a single direction, a single style or a system based on ideas, but a complex cultural mosaic consisting of a combination of opposing currents, research and experiences.

CONCLUSION: this article aims to study the uniqueness of European musical culture, manifested through unbounded forms and innovative research.

Keywords: avant-garde, neoclassicism, expressionism, serialism, innovation, philosophy of music, cultural change, compositional approach.

For citation: Janat S. Muratbekova (2025) The uniqueness of musical culture in europe of the 20th century, Inter education & global study, (5), pp. 404-410. (In Uzbek).

XX asr insoniyat tarixida misli ko'rilmagan o'zgarishlar asri bo'ldi. Siyosiy tizimlarning yemirilishi, urushlar dominosi, ilm-fan va texnologiyadagi portlashlar, inson tafakkurining yangicha ifoda izlashga intilishi san'atning barcha sohalarida, xususan, musiqa madaniyatida ham keskin burilishlar yasadi. Ayniqsa Yevropa — o'zining chuqur musiqiy an'analari, tarixiy akademik merosi va estetik izlanishlari bilan — XX asrda musiqaning tajriba maydoniga aylandi. Bu davrda musiqa nafaqat hissiyotlarni ifodalovchi san'at turi, balki zamon ruhining o'ziga xos aks sadosi, ijtimoiy tanqidning estetik shakli va inson ichki dunyosining musiqiy kodlariga aylana boshladi. Musiqa endi romantik ohanglar va klassik tuzilmalar doirasida qolmay, balki kutilmagan shakllar, dissonansli ohanglar, yangi texnikalar va ideologik teranlik orqali o'z ifodasini topdi. Avangardizm, ekspressionizm, futurizm, dodekafoniya kabi yo'nalishlar san'atni yangilashga, an'anaviylikni rad etishga intildi. Shu orqali musiqa faqat eshitaladigan emas, balki o'ylantiradigan, ta'sir qiladigan, ba'zida esa hayratlantiradigan hodisaga aylandi.

Yevropa musiqachilari – Arnold Shyonberg, Igor Stravinskiy, Karlxaynts Shtokxauzen, Lui Beriyolar kabi ijodkorlar o'z izlanishlari orqali XX asr madaniyatiga betakror ovoz va mazmun olib kirdilar. Bu esa Yevropa musiqa madaniyatining global miqyosdagi unikalligini, uning ta'sirchanligini va yangilikka intilgan ruhini ochib berdi. Ushbu maqola aynan shu noyob fenomenni — XX asr Yevropa musiqa madaniyatining o'ziga xosliklarini, u shakllangan tarixiy, ijtimoiy va estetik omillarni chuqur tahlil qilishga bag'ishlanadi.

XX asr Yevropa musiqasi – bu an'anani rad etish bilan birga, uni yangi shakllarda qayta kashf etish jarayonidir. Bu asrda musiqa endi faqat estetik zavq manbai bo'lish bilan cheklanmay, balki inson ruhiyati, jamiyatdagi ziddiyatlar va zamon ruhining musiqiy ifodasiga aylandi. Har bir uslub, har bir kompozitor XX asrning betinim izlanishga, tajribaga, yangilikka chanqoq ruhini o'zida mujassam etgan. Bu davr musiqasi turli madaniy kontekstlarda tug'ilgan, ko'pincha bir-biriga zid qarashlar va yondashuvlar uyg'unlashgan murakkab hodisadir. Avvalo, ekspressionizm yondashuvi XX asr boshlarida musiqiy ifodaning ichki kechinmalariga e'tibor qaratdi. Arnold Shyonberg boshchiligidagi Vena

maktabi kompozitorlari tonallikdan voz kechib, musiqada tizimlilik o'rniga intuitiv va erkin ifodani ilgari surdilar. Shyonbergning o'zi yaratgan dodekafoniya tizimi esa musiqiy struktura borasida mutlaqo yangi yondashuv edi: bu tizimda barcha 12 nota teng huquqli tarzda ishtirok etadi, bu esa klassik tonallikning ustuvorligini butunlay yo'qqa chiqardi. Bu orqali Shyonberg musiqa olamida inson ruhiyatidagi noaniqlik, iztirob va ziddiyatlarni aks ettirishga erishdi. Neoklassitsizm esa, buning aksincha, tartib, tuzilma va an'anaviy qadriyatlarga qaytishni targ'ib qildi. Igor Stravinskiy bu yo'nalishning eng yorqin namoyandasi bo'lib, u barokko va klassik davr shakllarini zamonaviy ritm va harmoniyalar bilan uyg'unlashtirdi. Uning "Pulchinella" va "Symphony of Psalms"[2; 640] asarlari nafaqat formal struktura, balki diniy-estetik mohiyatda ham yangicha ohang bag'ishladi. Bu bilan u XX asr musiqasining intellektual va ruhiy qirralarini boyitdi.

Yevropada paydo bo'lgan avangardizm harakati esa musiqa olamini yanada radikal tarzda o'zgartirdi. Karlxaynts Shtokxauzen, Pyer Bulyez va Lui Beriyo kabi bastakorlar musiqa yaratishda elektron vositalardan, aleatorika (tasodifiylik) va zamonaviy texnologiyalardan foydalanishga o'tdilar. Shtokxauzenning "Gesang der Jünglinge" asari, masalan, inson ovozi va elektron tovushlarning sintezini yaratgan birinchi kompozitsiya sifatida tarixga kirdi. Bu musiqalar oddiy tinglovchi uchun murakkab va g'ayritabiiy tuyulsada, ular musiqaning chegarasiz imkoniyatlarini ochib berdi. Bundan tashqari, XX asrda musiqa madaniyati ko'p madaniyatli va postkolonial kontekstda ham rivojlandi. Yevropa kompozitorlari Afrika, Osiyo va Lotin Amerikasi musiqa madaniyatlariga murojaat qila boshladilar. Bu esa musiqada yangi ritmik, melodik va timbr bo'yoqlarning paydo bo'lishiga olib keldi. O'zaro ta'sirlar global musiqiy tafakkurning kengayishiga xizmat qildi.

Shuningdek, ushbu asrda musiqa faoliyatining jamiyatdagi o'rni ham yangicha baholandi. Musiqa endi faqat aristokratik qatlamga xos bo'lgan elit san'at emas, balki ommaviy axborot vositalari orqali keng jamoatchilikka yetib boradigan, turli ijtimoiy qatlamlar ehtiyojlariga javob beradigan kuchli madaniy omilga aylandi. Radiolar, grammofonlar, kinofilmlar va televideniya orqali musiqa ijtimoiy ongini shakllantirishda faol vosita bo'lib xizmat qila boshladi. Shunday qilib, XX asr Yevropa musiqa madaniyati o'zining murakkabligi, xilma-xilligi va doimiy yangilanishga intilishi bilan ajralib turadi. Bu davr musiqasi o'zining eksperimental ruhi, falsafiy chuqurligi va madaniy o'zaro ta'siri bilan bugungi musiqa madaniyatining poydevorini yaratdi.

XX asr Yevropa musiqa madaniyatining o'ziga xosligini tadqiq etishda bir qator fundamental manbalar va ilmiy tadqiqotlar muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi. Ushbu mavzuga oid adabiyotlarni tahlil qilish orqali nafaqat musiqa tarixidagi uslubiy o'zgarishlarni, balki bu o'zgarishlar ortidagi estetik, falsafiy va ijtimoiy g'oyalarni ham chuqur anglash mumkin. Avvalo, Arnold Shyonbergning o'z maqolalari va nazariy asarlari, xususan "Harmoniyaning asoslari"[1; 432] (Harmonielehre) nomli asari, dodekafoniya tizimining nazariy asoslarini tushunishda muhim ahamiyat kasb etadi. Unda Shyonberg tonallikdan voz kechish orqali musiqa tili qanday yangilanayotganini tafsilotlari bilan tahlil qiladi. Bu esa XX asr musiqasida yuz bergan radikal burilishlarga nazariy asos yaratdi.

Igor Stravinskiy ijodi va uning neoklassik yo'nalishga qo'shgan hissasi ko'plab tadqiqotchilar tomonidan chuqur o'rganilgan. Xususan, R. Taruskinning "Stravinsky and the Russian Traditions" nomli asari kompozitor ijodini milliy va Yevropaviy kontekstda yoritadi. Stravinskiy musiqasida qadimiy shakllar va zamonaviy ifoda uyg'unligini ko'rsatishda bu tadqiqot muhim manba hisoblanadi.

Avangard yo'nalishdagi kompozitorlar, xususan Karlxaynts Shtokxauzen ijodi haqida J. H. Moserning "New Music: The Listener's Companion"[4; 312] kitobi ham nazariy, ham amaliy yondashuvni mujassam etadi. Unda XX asr musiqa madaniyatidagi elektron musiqa, aleatorika, mikropolifoniya va boshqa yangi texnikalarning shakllanishi batafsil yoritilgan. Bu yondashuvlar musiqaning nafaqat shakliy, balki semantik jihatdan ham yangilanishini ko'rsatadi.

Bundan tashqari, T. Adorno kabi faylasuf-musikashunoslarning ishlari, ayniqsa "Falsafa va yangi musiqa" (Philosophie der neuen Musik)[3; 288] asari XX asr musiqiy tafakkurining marksistik-estetik tahliliga asoslanadi. Adorno musiqa orqali jamiyatning ichki ziddiyatlarini ochib berishga intiladi. U Shyonberg va Stravinskiyni zamonaviy musiqaning ikki qutbi sifatida qaraydi va ularning ijodida ijtimoiy-estetik kontseptlar qanday mujassam bo'lganini tahlil qiladi.

Yana bir muhim manba sifatida Pol Grifitsning "Modern Music and After"[5; 456] asarini keltirish mumkin. Bu kitob XX asr musiqasining tarixiy bosqichlari, asosiy kompozitorlari va g'oyaviy oqimlari bo'yicha sistematik tasnifni beradi. Muallif nafaqat klassik akademik musiqani, balki eksperimental va elektron yo'nalishlarni ham bir butun madaniy voqelik sifatida ko'radi. Adabiyotlarning umumiy tahlilidan ko'rinadiki, XX asr Yevropa musiqa madaniyati haqida yozilgan asarlar ko'proq nazariy-estetik va tarixiy yondashuvlarni mujassam etadi. Ular musiqaning faqat san'at turi emas, balki ijtimoiy ong, zamon ruhi va madaniy jarayonlar bilan bog'liq murakkab hodisa ekanligini isbotlaydi. Ushbu adabiyotlar asosida turgan konsepsiyalar orqali XX asr musiqasining unikalligi chuqur anglanadi va zamonaviy musiqa tafakkurining shakllanish jarayoni yoritiladi.

XX asr Yevropa musiqa madaniyati — bu bitta yo'nalish, yagona uslub yoki g'oyaga asoslangan tizim emas, balki qarama-qarshi oqimlar, izlanishlar va tajribalar uyg'unligidan iborat murakkab madaniy mozaikadir. Har bir yo'nalish o'ziga xos konsepsiya, estetik qarash va ifoda vositalari bilan ajralib tursa-da, ularning barchasi XX asr insonining ongiy va ruhiy holatini musiqiy vositalar orqali anglashga va ifodalashga uringan. Aynan shu jihat XX asr Yevropa musiqasining unikalligini belgilaydi.

Musiqaning avvalgi asrlarda mavjud bo'lgan romantik, barokko yoki klassik qoidalari, shakllari va idealari endi zamon talablari oldida o'z dolzarbligini yo'qotdi. Insoniyat Birinchi va Ikkinchi jahon urushlari kabi halokatli voqealarni boshidan o'tkazgan davrda, musiqada ham endi go'zallik va uyg'unlik emas, balki ichki iztirob, ruhiy ziddiyat, noaniqlik va tashvishlar ifodasi ustuvor bo'lib bordi. Shyonbergning atonal musiqasi yoki Shtokxauzenning eksperimental ishlari nafaqat yangi musiqa tilini taklif etdi, balki jamiyat va shaxs o'rtasidagi ziddiyatli munosabatlarni aks ettirishga xizmat qildi. Shu bilan birga, bu davrda musiqa nafaqat formal shakllarini yangiladi, balki uning jamiyatdagi funksiyasi

ham tubdan o'zgardi. Endilikda musiqa aristokratik salonlardan chiqib, radio, fonograf, televideniya orqali ommaga yetib bordi. Bu esa kompozitorlarni yangi auditoriyaga moslashishga, ularning didi va ruhiy talablarini hisobga olgan holda ijod qilishga majbur qildi. Aynan shu omil tufayli musiqada tijorat va ommaviylik unsurlari paydo bo'ldi, biroq ayni paytda san'atning eksperimental qirralari ham cheklanmagan shaklda rivojlandi. Boshqa tomondan, XX asr musiqasining yetuk vakillari an'anadan butunlay voz kechmaganini ko'ramiz. Masalan, Stravinskiy yoki Hindemit kabi kompozitorlar klassik va diniy shakllarni zamonaviy musiqa tili orqali qayta talqin qilib, musiqa va tarix o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni namoyon etdilar. Bu yondashuvlar musiqani falsafiy-ma'naviy yuksaklikka ko'tarib, uning madaniy va ijtimoiy missiyasini saqlab qolishga xizmat qildi.

Shuningdek, XX asr musiqasida transmadaniy elementlarning kuchayishi — ya'ni Yevropa bastakorlarining Sharq, Afrika, Lotin Amerikasi va boshqa mintaqalarning musiqa madaniyatiga murojaat qilishi — san'atda globallik va o'zaro boyitish g'oyasini kuchaytirdi. Bu hodisa musiqa orqali xalqlar madaniyatining o'zaro dialogini shakllantirdi va Yevropa musiqasining cheklangan doiralardan chiqib, dunyo madaniy merosiga aylanishiga turtki berdi. Muhokamadan xulosa qilish mumkinki, XX asr Yevropa musiqa madaniyati o'zining stilistik ko'p qatlamlilik, tajriba ruhi, texnologik imkoniyatlardan foydalangan holda shakllangan zamonaviy ifoda vositalari va ijtimoiy-estetik yondashuvlar orqali o'z davrining eng murakkab va ko'p qirrali san'at hodisalaridan biriga aylangan. Uning unikalligi aynan shu murakkablik, o'zgaruvchanlik va zamonaviylikda mujassam.

XX asr Yevropa musiqa madaniyati inson tafakkuri, jamiyat va san'at o'rtasidagi murakkab munosabatlarning badiiy ifodasiga aylangan noyob davr bo'ldi. Bu asrda musiqa o'zining shakl va mazmun jihatidan chuqur o'zgarishga uchrab, an'anaviy janrlar va musiqiy tildan uzoqlashdi, yangi estetik mezonlar va innovatsion izlanishlar orqali o'z ifoda doirasini kengaytirdi. Atonallik, dodekafoniya, elektron musiqa, avangardizm, neoklassitsizm kabi uslublar musiqaning nafaqat texnik, balki falsafiy va ijtimoiy mazmunini ham yangilashga xizmat qildi. XX asr Yevropa musiqa madaniyatining asosiy xususiyati — bu yangilanishga, izlanishga va zamon ruhi bilan hamohang bo'lishga bo'lgan intilishdir. Ushbu davr kompozitorlari musiqani nafaqat estetik zavq manbai, balki fikr, tanqid, iztirob va umid ifodasi sifatida ko'rsata oldilar. Bu esa Yevropa musiqa madaniyatining o'ziga xosligini, uning madaniy tarixdagi alohida o'rnini belgilaydi. Shunday qilib, XX asr Yevropa musiqasi insoniyat tafakkuridagi global o'zgarishlar, texnologik taraqqiyot va madaniy integratsiyaning musiqiy aks-sadosi sifatida qaralishi mumkin. Uning unikalligi — bu o'zgaruvchanlik, ko'p ovozlilik, estetik murakkablik va yangilikka intilishda mujassamdir.

ADABIYOTLAR RO'YXATI | СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ | REFERENCES

1. Schoenberg A. *Theory of Harmony*. Moscow: Music, 1985. 432 p.
2. Taruskin R. *Stravinsky and the Russian Traditions*. St. Petersburg: Kompozitor, 2007. 640 p.
3. Adorno T. *Philosophy of New Music*. Moscow: Respublika, 2001. 288 p.
4. Moser H. *New Music: A Listener's Guide*. Moscow: Klassika XXI, 2004. 312 p.
5. Griffiths P. *Modern Music and After*. St. Petersburg: Lan', 2010. 456 p.
6. Boulez P. *Reflections on Musical Composition*. Moscow: Progress, 1993. 220 p.
7. Bloch M. *Aesthetics of the 20th Century*. Moscow: Iskusstvo, 2005. 398 p.
8. Kaufman T. *History of 20th Century Music*. Moscow: Music, 2002. 524 p.
9. Schoenberg A. *Articles on Music and Artists*. Moscow: Sovetsky Kompozitor, 1991. 301 p.
10. Stockhausen K. Electronic Music and Modernity // *Musical Academy*. 2000. No. 3. P. 45–58.

MUALLIF HAQIDA MA'LUMOT [ИНФОРМАЦИЯ ОБ АВТОРЕ] [AUTHORS INFO]

✉ **Muratbekova Janat Sabitqulovna**, O'zbekiston davlat konservatoriyasi, katta o'qituvchi, [**Муратбекова Джанат Сабиткуловна**, старший преподаватель, Государственная консерватория Узбекистана], [**Muratbekova Janat Sabitqulovna**, Senior teacher, Uzbekistan State Conservatory]; manzil: O'zbekiston, Toshkent sh., Botir Zokirov ko'chasi, 1-uy [адрес: Узбекистан, Ташкентский район, улица Ботыр Закиров, 1 дом], [address: Uzbekistan, Tashkent district, Batir Zakirov street, 1 house].

ZAMONAVIY KOSTYUMLARDA MILLIY NUROTA KASHTALARINING QO'LLANILISHI

© T. A. Nematova¹✉

¹Navoiy davlat universiteti, Navoiy, O'zbekiston

Annotatsiya

KIRISH: ushbu maqolada amaliy bezak san'ati bo'lgan Nurota kashtalaridan klassik uslubdagi zamonaviy kostyumlarni qo'l mehnati asosida milliy naqshlarning yaratilishi haqida yoritib berilgan. Nafaqat naqshlar yaratilishi balki, bu naqshlarni tikilish jarayonini ham mukammal tarzda o'rganish kerakligi ko'zda tutilgan.

MAQSAD: zamonaviy liboslarda milliy qadriyatlarimiz namunasi bo'lmish badiiy kashtachilikni qo'llash orqali amaliy bezak berish san'atini rivojlantirish.

MATERIALLAR VA METODLAR: tadqiqot olib borilayotgan fan va texnologiyalarni talabalarda qay darajada o'zlashtira olish va ularni bu fanni o'zlashtirishdagi qulayliklar va qiyinchiliklarni o'rganishdan keyingi ta'sir qilishini tahlil qilish uchun 5 ta ilmiy maqoladan iborat korpus yaratildi. (2 tasi milliy kashtachilik namunalari, 3 tasi zamonaviy liboslarda milliy kashtachilikni qo'llaganda kelib chiqadigan muammolar, yechimlar foydalanish afzalliklari va hozirgi kunda bunday liboslarga bo'lgan ehtiyojning ortishi, milliy madaniy hayotimizga ta'siri bo'yicha maqolalar). Yig'ilgan maqolalar 2023-2024 yillar oralig'ida xalqaro va milliy akademik jurnallarda chop etilgan. Bu maqolalar o'rganilib qiyosiy tahlil olindi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR: yig'ilgan materiallar o'rganilish natijasida ishtirok etish belgilaridan foydalanishga ta'siri aniqlandi. Milliy kashtachilikni zamonaviy moda sanoatida qo'llashni o'rgatishning afzalliklari bo'yicha tahlil qilingan. Ilmiy maqolalar zamonaviy liboslarda milliylikni aks ettirishning yutuq va kamchiliklariga qaratilgan maqolalarga qaraganda ko'proq jalb qilish kontingentiga tayanadi. Ikkala o'rganish natijalari bo'yicha muallif o'quvchiga murojaat qilish va umumiy bilimlarga tayanish orqali o'quvchi bilan muloqot qiladi, ammo kashtachilikni an'anaviy ravishda o'qitishga qaraganda zamonaviy moda sanoatiga qo'llash orqali moda sanoatiga bog'lab yozilgan maqolalar o'quvchi e'tiborini faol ravishda yo'naltiradi va sharhlar orqali ularga bevosita murojaat qiladi. Zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llagan holda milliy va zamonaviy moda bilan o'quvchiga badiiy kashtachilikni bog'lagan holda bilim berish ularda milliy qadriyatlarimiz, milliy an'analарimizga bo'lgan hurmat va tassavvurni kengayishi bilimni to'laqonli egallashga ko'maklashgan. Asosiy farq o'quvchiga to'g'ridan-to'g'ri murojaatlarda bo'lib, ular shaxsiy sharhlar va savollarda amalga oshiriladi.

XULOSA: Tadqiqot natijalari muhim pedagogik ahamiyatga ega ilmiy maqolalar mualliflari tomonidan juda ko'p murojaat qilingan bo'lib, aksariyatida kashtachilikning naqshlari va ularning so'zanalarda qo'llanilish darajasining kengligi, turli kashtachilik naqshlarining yaqqol tasvirini bajarishda qulayliklar, ko'rish va qo'llashda ranglar koloritining boyligi, tasavvur qilish imkoniyatlari texnologiya va loyihalash fanlarini o'qitish jaroyonida muhim ahamiyati ko'rsatilgan. Bu esa o'z o'rnida global bilimlarni rivojlantirish va ularni to'g'ri yo'naltirishga yordam beradi.

Kalit so'zlar: kostyum, ayol, klassik uslub, libos, mato, bezak, naqsh, kashtachilik, bigiz, milliy qadriyat, kashtado'z, san'at, ot-kutyur.

Iqtibos uchun: Nematova T. A. Zamonaviy kostyumlarda milliy nurota kashtalarining qo'llanilishi. // Inter education & global study. 2025, №5. B.411–419.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ ВЫШИВКИ НУРОТА В СОВРЕМЕННЫХ КОСТЮМАХ.

© Нематова Т. А.¹✉

¹Навоийский государственный университет, Навоийский, Узбекистан

Аннотация

ВВЕДЕНИЕ: в статье рассматривается создание национальных узоров на основе рукоделия современных костюмов в классическом стиле, на основе нуратинской вышивки – декоративно-прикладного искусства. Предполагается, что не только создание выкроек, но и процесс пошива этих выкроек должны быть тщательно изучены.

ЦЕЛЬ: развивать искусство практичного декора посредством использования художественной вышивки, являющейся примером наших национальных ценностей, в современной одежде.

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ: был создан корпус из 5 научных статей для анализа степени освоения студентами изучаемой науки и технологии, а также последствий после окончания обучения, а также преимуществ и недостатков освоения этой науки. (2 статьи о национальных узорах вышивки, 3 статьи о проблемах, решениях, преимуществах использования национальной вышивки в современной одежде, а также о растущей потребности в такой одежде сегодня, а также о ее влиянии на нашу национальную культурную жизнь). Собранные статьи были опубликованы в международных и национальных научных журналах в 2023–2024 годах. Эти статьи были проанализированы и получен сравнительный анализ.

ОБСУЖДЕНИЕ И РЕЗУЛЬТАТЫ: собранные материалы были изучены с целью определения влияния маркеров участия на их использование. Проанализированы преимущества обучения использованию национальной вышивки в современной индустрии моды. Научные статьи больше опираются на контингент помолвки, чем на статьи, посвященные преимуществам и недостаткам отражения национальности в современной одежде. В обоих исследованиях автор общается с

читателем, обращаясь к нему и опираясь на общие знания, но статьи, написанные в связи с индустрией моды, применяя вышивку к современной модной индустрии, активно направляют внимание читателя и напрямую обращаются к нему посредством комментариев, в отличие от традиционного обучения вышивке. Использование современных педагогических технологий, обучение учащихся художественной вышивке во взаимосвязи с национальной и современной модой помогло им в полной мере овладеть знаниями, сформировать уважение к нашим национальным ценностям, национальным традициям, расширить свое воображение. Главное отличие заключается в прямых обращениях к читателю, которые осуществляются в личных комментариях и вопросах.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ: результаты исследования широко цитируются авторами научных статей, имеющих важное педагогическое значение, в большинстве из которых подчеркивается значимость схем вышивки и широкий спектр их применения в лексике, удобство выполнения наглядного изображения различных схем вышивки, богатство цветовой палитры при их просмотре и использовании, возможности проявления фантазии в преподавании дисциплин технологии и дизайна. Это, в свою очередь, способствует развитию глобальных знаний и их направлению в правильном направлении.

Ключевые слова: костюм, женщина, классический стиль, платье, ткань, украшение, узор, вышивка, бигиз, национальная ценность, вышивальщица, искусство, высокая мод

Для цитирования: Нематова Т. А. Использование национальной вышивки нурота в современных костюмах. // Inter education & global study. 2025, №5. С. 411-417.

APPLICATION OF NATIONAL NUROTA EMBROIDERY IN MODERN COSTUMES

© Tursuntosh A. Nematova¹✉

¹Navoi State University, Navoi, Uzbekistan

Annotation

INTRODUCTION: this article discusses the creation of national patterns on the basis of handwork of modern costumes in the classical style from Nurota embroidery, which is an applied decorative art. It is envisaged that not only the creation of patterns, but also the process of sewing these patterns should be studied perfectly.

AIM: to develop the art of practical decoration by using artistic embroidery, which is an example of our national values, in modern costumes

MATERIALS AND METHODS: a corpus of 5 scientific articles was created to analyze the extent to which students can master the science and technologies being studied and the advantages and disadvantages of mastering this science after studying them. (2 articles on national embroidery patterns, 3 articles on the problems, solutions,

advantages of using national embroidery in modern clothes, and the increasing need for such clothes today, and their impact on our national cultural life). The collected articles were published in international and national academic journals between 2023-2024. These articles were analyzed and a comparative analysis was obtained.

DISCUSSION AND RESULTS: as a result of the study of the collected materials, the effect of using participation signs was determined. The advantages of teaching the use of national embroidery in the modern fashion industry were analyzed. Scientific articles rely on a more participatory contingent than articles focused on the advantages and disadvantages of reflecting nationality in modern clothes. According to the results of both studies, the author communicates with the reader by addressing the reader and relying on general knowledge, but articles written in connection with the fashion industry by applying embroidery to the modern fashion industry, unlike traditional teaching, actively direct the reader's attention and directly address them through comments. Providing knowledge by linking artistic embroidery to national and modern fashion using modern pedagogical technologies, instilling in them respect for our national values, national traditions, and expanding their imagination, contributed to the full acquisition of knowledge. The main difference lies in the direct appeals to the reader, which are made in personal comments and questions.

CONCLUSION: the results of the study have been widely used by authors of scientific articles of significant pedagogical importance, most of which show the importance of embroidery patterns and the breadth of their application in vocabulary, the convenience of performing a clear image of various embroidery patterns, the richness of color palette in viewing and using them, and the ability to imagine in the process of teaching technology and design disciplines. This, in turn, helps to develop global knowledge and direct it correctly.

Keywords: costume, woman, classical style, dress, fabric, ornament, pattern, embroidery, bigiz, national value, embroiderer, art, haute couture.

For citation: Tursuntosh A. Nematova. (2025) Application of national nurota embroidery in modern costumes, Inter education & global study, (5), pp. 411-417. (In Uzbek).

Kashtachilik O'zbekiston amaliy bezak san'ati turlari orasida o'zining qadimiy an'analariga ega san'at turi hisoblanadi. Kashtachilikning paydo bo'lishi teridan qilingan kiyimlarda bog'lam va choklarning yuzaga kelishi bilan bog'liq. Davrlar davomida hunarmandlar toshdan, suyakli bigizlarga, undan metall bigizlarga o'tish bilan, shuningdek mato to'qish, bo'yash va boshqa ishlar bilan shug'ullanib kelgan.

Nurota kashtachilik maktabi shu paytgacha bu zamin ayollarining qo'l mehnati mahsuli bo'lgan: so'zana, nimso'zana, takiyapo'sh, yastiqpo'sh, joypo'sh, belbog', qo'lro'mol, peshonabant, zardevor, joynamoz, dastorpech, oynaxalta, choyxalta, choyshab kabi kashtachilik namunalarini yaratayotgan bo'lsa, endilikda men buni aksini

ya'ni zamonaviy kostyumlarda milliy Nurota kashtalaridan foydalanib klassik uslubda liboslar yaratib kelmoqdaman.

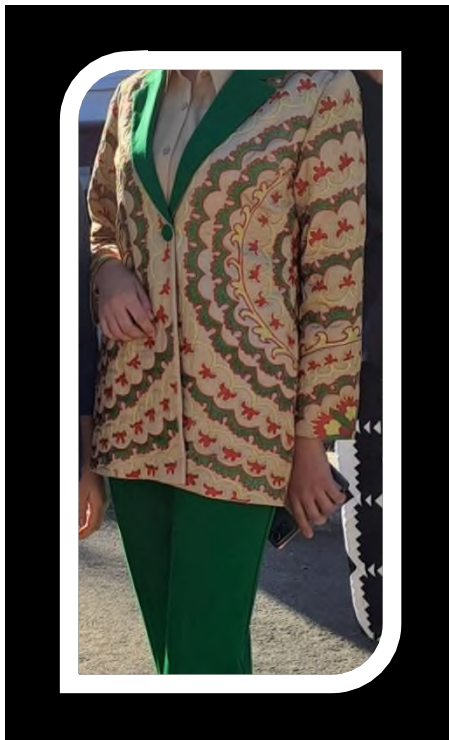
Har bir davlatning o'ziga xos milliy liboslari mavjud bo'lib, jumladan o'zbek xalqining ham milliy liboslari bir necha asrlar davomida butun dunyo xalqlarini hayratga solib kelmoqda. Men bunga afsonaviy Nurota kashtalarini, Marg'ilon atlas va adras matolarini misol tariqasida aytishim mumkin.

Bugungi mavzumizni aynan Nurota kashtalari to'g'risida olib borar ekanmiz uning tarixini bilmasdan turib libos yaratolmaymiz. Kashtachilik asosan 6 ta hududiy guruhlariga, ya'ni maktablarga bo'linadi. Jumladan Nurota, Buxoro, Samarqand, Shahrisabz, Toshkent hamda Farg'ona kashtachiligi maktablaridir. Kashtachilikning yirik markazlaridan biri sanalgan Nurota asrlar mobaynida kashtalarning mukammalligi, aniq ifodaliligi, tasvir aniqligi, o'simlik naqshlarining serjilvaligi bilan boshqa maktablardan ajralib turadi. XIX asrda Nurota kashtalari gulli guldastalar bilan bezatilib matoning oq foniga tig'iz to'ldirilmagan. Nurota kashtachiligi o'zining gullarning serjiloligi kompozitsiyaning bunday turi Nurotada "Chor shohu yak moh", "4 ta shohu bitta oy" degan ma'noni anglatadi. Shu turdagi so'zanalarga XIX asrning o'rtalarida Nurota kashtachiligi tomonidan yaratilgan, hozirgi kunda esa O'zbekiston Davlat San'at muzeyida saqlanib kelinayotgan ajoyib so'zana o'zgacha yengiligi va gulli naqshlarning serjilvaligi bilan ajralib turadi. So'zana naqishlarining ayrim joylarida guldastali guldonlar hamda guldastaning o'rtasida anor shaklini ko'rishimiz mumkin.

Nurota kashtachiligining asosiy mohiyatini ochib berish turfa gullar yordamida amalga oshirilgan. Asosan, "Kosagul", "Tobadoni", "Guli savsar", "Guli lola", "Guli xafrang", "Panjigul", "Chinigul", "Anor", "Bodom", "Qalampir nusxa" va "Tovus" singari ramziy va estetik ma'noga ega naqshlar kostyum yaratishda asosiy bezak turi bo'lib xizmat qiladi. Kashtado'zlikda keng tarqalgan chok turlariga: bosma, kandaxayol, chinnixayol, xomdo'zi, yurma, iroqi popur, baxliya va boshqa choklar kirsa, bu choklarni tikish uchun chevarlarimizga igna, ilmoqli igna, ilmoqli bigiz, angishvona va chanbarak kerak bo'ladi. Nurota kashtalari asosan yorqin rang: oltin, qum, och ko'k, sariq, qizil, yashil, pushti, olov rang, ya'ni bir so'z bilan aytganda issiq rangli iplar yordamida yaratiladi. Kashta tikish uchun nurotalik chevarlarimiz bo'z, chit, satin, ipak, shoyi, baxmal movut matolaridan keng ko'lamda foydalanib kelmoqdalar.

Men o'qib o'rganganlarim va ustozlarim bergan bilimlarga tayangan holda kostyum yaratar ekanman, avvalo, kashta uchun mos mato tanlab, uni kerakli o'lchamda bichib oldim. So'ngra bu matoga chiroyli naqshlar chizib, unga mos tushadigan iplar bilan har bir qatim naqshiga jon baxsh etgan holda tikdim. Bu esa mendan oylar mobaynida anchagina mehnatni talab qildi, ammo bu yaratgan klassik uslubdagi milliyligimizni aks etgan zamonaviy kostyum ko'pchilik xamyurtlarimizni hamda ustozlarimizni nazaridan chetda kolmadi. Xulosa o'rnida shularni aytib o'tmoqchimanki, bizning dunyo tan olgan milliy "Etno" uslubimiz mavjud va u asrlar davomida dunyo xalqlarini hayratga solib kelmoqda, shu boisdan men ham hech qachon urfdan qolmaydigan zamonaviy klassik uslubida milliyligimizni aks etar ekanman bugungi kun

yoshlarimiz ko'nglida o'zimizning milliy urf-odatlarimizni shakllantirish va amaliy bezak san'ati orqali "ot-kutyur" darajasidagi liboslarni yaratish bilan yurtimiz rivojiga hissa qo'shmoqchiman.

ADABIYOTLAR RO'YXATI | СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ | REFERENCES

1. Amaliy etika va estetika. O'quv qo'llanma. – "Universitet", 2020 y Muallif: La'lixon Muhammadjonova
2. Bobonazarov S. U. Tasvirlarnigrizayltexnikasidaishlashningo'zigaxosligi //Innovative Development in Educational Activities. – 2022. – T. 1. – №. 6. – C. 114-118.
3. Шавдилов, С. А. (2017). Подготовка будущих учителей к исследовательской деятельности. Педагогическое образование и наука, (2), 109-110.
4. Ibragimovich I. X., Shovdirov S. A. THEORETICAL PRINCIPLES OF THE FORMATION OF STUDY COMPETENCIES REGARDING ART LITERACY IN STUDENTS //Science and Innovation. – 2023. – T. 2. – №. 10. – C. 192-198.
5. Shovdirov, S. BB Boymetov Methods of Organizing Practical and Theoretical Classes for Students in The Process of Teaching Fine Arts International Journal on Integrated Education.
6. Sadiev S. DEVELOPING STUDENTS'ARTISTIC LITERACY SKILLS IN EXTRA-CURRICULUM ACTIVITIES //Science and innovation. – 2023. – T. 2. – №. B9. – C. 106-108.
7. Abdullaev A., Bobomurodova S. THE MAIN FACTORS AFFECTING OF UZBEKISTAN AND CENTRAL ASIAN COUNTRIES TO THE DEVELOPMENT OF ART //Science and innovation. – 2023. – T. 2. – №. C3. – C. 64-66.
8. Guljamol M. SEMANTICS OF PATTERNS IN CARVINGS IN TRADITIONAL APPLIED ART AND THEIR SYMBOLIC AND EXPRESSIVE FEATURES //Journal of Academic Research and Trends in Educational Sciences. – 2023. – T. 2. – №. 3. – C. 191-197.
9. Tolibovich S. S., Mardonovna M. G. EXPRESSION OF REALITY IN MODERN UZBEK FINE ART //Science and Innovation. – 2023. – T. 2. – №. 2. – C. 16-19.
10. Amonova, Z. U., & Vosiyeva, A. T. X. (2022). MODELIER DIZAYNERLAR CHIZADIGAN INSON QOMATIDA LIBOSLARGA RANGNING BOSQICHMA--BOSQICH BERILISHI USULLARI. *Journal of Integrated Education and Research*, 1(5), 269-274.
11. Khamidovna, K. G., & Usmonovna, A. Z. (2022). The Role of Embroidery and Ethno Interaction in Traditional Art Crafts. *Eurasian Scientific Herald*, 7, 275-278.
12. Aziza To'xtaqulovna Vosiyeva, & Zarifa Usmonovna Amonova (2023). TASVIRIY San'at DARSLARIDA O'QUVCHILARNI KASB – HUNARGA YO'NALTIRISH. *Oriental Art and Culture*, 4 (1), 340-343.
13. A. Vosiyeva USE OF TRANSFORMATION IN THE DIRECTION OF DESIGN AND ITS IMPORTANCE // SAI. 2023. №A4. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/use-of-transformation-in-the-direction-of-design-and-its-importance> (дата обращения: 22.12.2023).
14. Kulmurotovna E. L. TASVIRIY San'at DARSLARIDA O 'QUV TEXNIK VOSITALAR, ELEKTRON DARSLIK VA MULTIMEDIALARDAN FOYDALANISH AMALIYOTI VA ISTIQBOLLARI //TADQIQOTLAR. – 2024. – T. 31. – №. 1. – C. 125-131.

MUALLIF HAQIDA MA'LUMOT [ИНФОРМАЦИЯ ОБ АВТОРЕ] [AUTHORS INFO]

✉ **Nematova Tursintosh Alisher qizi**, talaba [**Nematova Tursintosh Alisher qizi**, student], [**Nematova Tursintosh Alisher qizi**, студент]; manzil: O'zbekiston, 117036, Navoiy shahar, Islom Karimov kochasi 90 - uy 98 xonadon, address: Uzbekistan, 117036, Navoi city, Islam Karimov street 90 - 98 apartments, адрес: Узбекистан, 117036, город Навои, улица Ислама Каримова 90 дом 98 квартиры. nematovatorsuntosh@gmail.com

Original paper

JAHON MUSIQA TARIXIDA I. S BAX VA J.KUPERENLAR SULOLALARINING O'RNI VA MAVQEI

© A.G Tursunova¹✉

¹ O'zbekiston davlat konservatoriyasi, Toshkent, O'zbekiston

Annotatsiya

KIRISH: san'at va o'zga sohalarda kasbiy uzluksizlik tamoyilining sulolalar fenomeni misolida muntazam va takroran namoyon bo'lishining obyektiv asoslarini tahlil qilish dolzarb masalalar qatorida turadi. Musiqiy sulolaviylik fenomenini ilmiy nuqtai nazardan konseptual idrok etilishi, bir qator fanlararo tadqiqotlarni olib borishda ham keng imkoniyatlarni ochib beradi. Sulolaviylik fenomeni bo'yicha amalga oshirilgan nazariy va tarixiy tahlillar va ularning asosida chiqarilgan xulosalar musiqa san'ati va ta'lim jarayonini boshqarishda amaliy ko'mak berishi mumkin

MAQSAD: ushbu tadqiqotning maqsadi — musiqa san'atida sulolaviylik fenomenining nazariy asoslarini tahlil qilish, uning tarixiy va madaniy ildizlarini ochib berish, shuningdek, Bax va Kuperenlar musiqiy sulolalari misolida bu hodisaning kasbiy uzluksizlik tamoyiliga ta'sirini yoritishdan iborat.

MATERIALLAR VA METODLAR: tadqiqotda tarixiy-komparativ, tizimli tahlil, fanlararo yondashuv, kontent-tahlil metodlari qo'llanildi. Asosiy material sifatida G'arbiy Yevropa musiqa san'atiga oid tarixiy manbalar, Bax va Kuperenlar sulolalarining ijodiy faoliyati haqidagi ilmiy tadqiqotlar va biografik ma'lumotlar tahlil qilindi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR: musiqiy sulolaviylik fenomeni Jahon va mahalliy san'atda katta davr, konseptual yo'nalish, butun bir mamlakat ijodiy maktabi va ijrochilik uslublarining yuzaga kelishi, rivoji va taraqqiyotini ta'minlashda katta kuch va kasbiy ijodiy resursga aylanganligi isbotlandi. G'arbiy Yevropaning yorqin reprezentativ musiqiy sulolalari- I. S. Bax va J.Kuperenlar sulolasi tahlili misolida vaqt kategoriyasining mazmun va mohiyati ochib beriladi.

XULOSA: musiqiy sulolaviylik tipologiyasini konseptual asosini tadqiq qilishda tashqi va ichki omillari, ya'ni, sulola avlodlari yashab faoliyat olib borgan tarixiy davrning madaniy, ijtimoiy, iqtisodiy tavsifi, sulolalar shakllanishida ijtimoiy vorislik an'analari ta'siri (makon kategoriyasi), hamda avlod kengligi va avlodlararo munosabatlar, kasbiy ixtisosligi va yo'nalishi, musiqiy faoliyatning davomiyligi (vaqt kategoriyasi), oilaviy ta'lim-tarbiya modeli va strategiyasi (borliq kategoriyasi) kabi mezonlarning o'zni tasdiqlanadi

Kalit so'zlar: sulola, musiqa san'ati, vorislik, G'arbiy Yevropa, Bax, Kuperen, ijod.

Iqtibos uchun: Tursunova A.G. Jahon musiqa tarixida I. S Bax va J.Kuperenlar sulolalarining o'рни va mavqei. // Inter education & global study. 2025, №5. B.420–428.

РОЛЬ И ЗНАЧИМОСТЬ ДИНАСТИЙ И. С. БАХА И Ж. КУПЕРЕНА В ИСТОРИИ МИРОВОЙ МУЗЫКИ

© А.Г Турсунова¹✉

¹Государственная консерватория Узбекистана, Ташкент, Узбекистан

Аннотация

ВВЕДЕНИЕ: актуальной представляется необходимость анализа объективных основ регулярного и повторяющегося проявления феномена династийности в искусстве и других областях, основанного на принципе профессиональной преемственности. Концептуальное осмысление феномена музыкальной династийности с научной точки зрения открывает широкие возможности для проведения междисциплинарных исследований. Теоретические и исторические анализы, проведенные в рамках изучения династийности, а также выводы, сделанные на их основе, могут оказать практическую помощь в управлении музыкальным искусством и образовательным процессом.

ЦЕЛЬ: цель данного исследования — проанализировать теоретические основы феномена династийности в музыкальном искусстве, раскрыть его исторические и культурные корни, а также осветить влияние данного явления на принцип профессиональной преемственности на примере музыкальных династий Баха и Куперенов.

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ: в исследовании использовались методы историко-сравнительного анализа, системного подхода, междисциплинарного анализа и контент-анализа. В качестве основного материала рассмотрены исторические источники по западноевропейскому музыкальному искусству, научные исследования и биографические сведения о творческой деятельности династий Баха и Куперенов.

ОБСУЖДЕНИЕ И РЕЗУЛЬТАТЫ: феномен музыкальной династийности доказал свою значимость как мощный и профессиональный творческий ресурс, способствующий возникновению, развитию и прогрессу значительных эпох, концептуальных направлений, целых творческих школ и исполнительских стилей в мировой и местной культуре. На примере анализа ярких репрезентативных музыкальных династий Западной Европы, таких как И. С. Бахи и Куперены, раскрывается содержание и сущность категории времени.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ: исследование концептуальных основ типологии музыкальной династийности подтверждает важность как внешних, так и внутренних факторов, таких как культурное, социальное и экономическое описание исторического периода, в котором династии жили и работали, влияние социальных традиций наследования на формирование династий (категория пространства), а также широта поколений и

межпоколенческие отношения, профессиональная специализация и направление, продолжительность музыкальной деятельности (категория времени), модель и стратегия семейного образования и воспитания (категория бытия).

Ключевые слова: династия, музыкальное искусство, наследие, Западная Европа, Бах, Куперен, творчество.

Для цитирования: Турсунова А.Г. Роль и значимость династий И. С. Баха и Ж. Куперена в истории мировой музыки. // Inter education & global study. 2025, №5. С. 420–428.

THE ROLE AND SIGNIFICANCE OF THE DYNASTIES OF I.S. BACH AND J. COUPERIN IN THE HISTORY OF WORLD MUSIC

© Gulshanoy A. Tursunova ¹✉

¹State Conservatory of Uzbekistan, Tashkent, Uzbekistan

Annotation

INTRODUCTION: the necessity of analyzing the objective foundations of the regular and recurring manifestation of the phenomenon of dynasticity in art and other fields, based on the principle of professional continuity, appears to be relevant. The conceptual understanding of the phenomenon of musical dynasticity from a scientific perspective opens up broad opportunities for conducting interdisciplinary research. The theoretical and historical analyses conducted within the study of dynasticity, as well as the conclusions drawn from them, can provide practical assistance in managing musical art and the educational process.

AIM: the purpose of this study is to analyze the theoretical foundations of the dynastic phenomenon in musical art, to explore its historical and cultural roots, and to highlight its impact on the principle of professional continuity through the example of the Bach and Couperin musical dynasties.

MATERIALS AND METHODS: the study employed historical-comparative, systematic analysis, interdisciplinary approach, and content analysis methods. Primary materials included historical sources on Western European musical art, as well as scholarly studies and biographical data related to the creative work of the Bach and Couperin dynasties.

DISCUSSION AND RESULTS: the phenomenon of musical dynasticity has proven its significance as a powerful and professional creative resource that contributes to the emergence, development, and progress of significant epochs, conceptual directions, entire creative schools, and performance styles in both global and local culture. The analysis of prominent representative musical dynasties of Western Europe, such as J.S. Bach and the Couperin, reveals the content and essence of the category of time.

CONCLUSION: the study of the conceptual foundations of the typology of musical dynasticity confirms the importance of both external and internal factors, such as the

cultural, social, and economic description of the historical period in which the dynasties lived and worked, the influence of social traditions of inheritance on the formation of dynasties (category of space), as well as the breadth of generations and intergenerational relationships, professional specialization and direction, and the duration of musical activity (category of time), the model and strategy of family education and upbringing (category of being).

Keywords: dynasty, musical art, heritage, Western Europe, Bach, Couperin, creativity.

For citation: Gulshanoy A. Tursunova. (2025) The role and significance of the dynasties of I.S. Bach and J. Couperin in the history of world music, Inter education & global study, vol.3 (5), pp. 420–428. (In Uzbek).

Jahon madaniyati tarixida shunday musiqiy sulolalar borki - ularning uzoq davrlar mobaynida musiqa san'atida olib borgan uzluksiz samarali faoliyati, bir necha avlod vakillarining mazkur soha rivoji va ravnaqi uchun qo'shgan hissasi, qo'lga kiritgan ulkan yutuqlari, jamiyat tomonidan yorqin fenomen sifatida qayd etilishiga asos beradi. Sulolalar faoliyati Jahon va mahalliy san'atda katta davr, butun bir mamlakat ijodiy maktabi va ijrochilik uslublarining yuzaga kelishi va rivoji, davomiyligi va taraqqiyotini ta'minlashda turtki bo'lgan. Musiqiy sulolalar-kasbga yo'naltirilgan ijtimoiy guruh o'rnida, madaniyat va san'at olamida musiqiy ta'lim institutining "oilaviy" shakli sifatida maydonga chiqib, o'z o'rnini va mavqeyini asrlar mobaynida mustahkamlab borgan.

Dunyoga tanilgan musiqa ijodkorlari, kompozitorlari va ijrochilaridan tashkil topgan musiqiy sulolalarning yorqin namoyandalari faoliyatiga ko'plab chet el mualliflarining monografik nashrlari, qo'llanmalari, maqolalari bag'ishlangan bo'lsada, biroq, musiqiy sulolaviylik muammosi kesimida, avlod misolida ularni tadrijiy va sarhisob musiqiy faoliyati deyarli tadqiq qilinmagan. Xorijiy ilmiy tadqiqotlarda musiqiy sulolaviylikning ayrim aspektlari, xususan, yetakchi chet el psixologlari, irsiyat bilan shug'ullanuvchi genetiklar va sotsiologlarning musiqiy psixologiya masalasini yorituvchi fanlararo yo'nalishlaridagi ilmiy va empirik izlanishlar doirasida amalga oshirilgan bo'lib, bu borada mustaqil ilmiy tadqiqot ishlarini olib borish zaruratini belgilaydi. Musiqiy ta'lim tizimining eski va yangi shart-sharoitida an'anaviy va innovatsion shakllar, metod va tamoyillarni qo'llash va ular o'rtasida samaradorlikni belgilashda musiqiy sulolalari fenomenining funksional maqsadini aniqlash muhim ahamiyatga ega. Bu borada Jahon musiqiy sulolalar tomonidan qoldirilgan ibratli an'analarni o'rganish, ular qo'lga kiritgan yutuqlar zahirida yoshlarga qaratilgan bilim va tajribani berish, ularni o'rnak ruhida tarbiyalash, shuningdek, soha oldida to'planib qolgan ko'plab muammolarni yoritish va javoblar topishda poydevor bo'lishi mumkin.

San'at va o'zga sohalarda kasbiy uzluksizlik tamoyilining sulolalar fenomeni misolida muntazam va takroran namoyon bo'lishining obyektiv asoslarini tahlil qilish lozim. Musiqiy sulolaviylik fenomenini ilmiy nuqtayi nazardan konseptual idrok etilishi, bir qator fanlararo tadqiqotlarni olib borishda ham keng imkoniyatlarni ochib beradi. Sulolaviylik fenomeni bo'yicha amalga oshirilgan nazariy va tarixiy tahlillar va ularning asosida

chiqarilgan xulosalar musiqa san'ati va ta'lim jarayonini boshqarishda amaliy ko'mak berishi mumkin.

Xorijiy ilmiy tadqiqotlarda musiqiy sulolaviylik fenomeni maxsus ilmiy mavzu qamrovida alohida tadqiq etilmagan. Biroq, uning ayrim aspektlari, xususan, yetakchi chet el psixologlari, genetiklar va sotsiologlarning musiqiy psixologiya masalasini yorituvchi fanlararo yo'nalishlarida musiqiy qobiliyat va iste'dodning vorislik alomatlarini yorituvchi ilmiy izlanishlari va empirik tadqiqotlari doirasida amalga oshirilgan. Xorij sotsiologiya va musiqiy pedagogika ilmida mazkur masala nisbatan kengroq ochib berilgan. Xususan, ijod va ijroda an'analarni o'rganish, musiqa bilan shug'ullangan ota-onalarni o'z farzandlariga qay tarzda ta'sir qilishlari, oila muhitining ahamiyati yoritish maqsadida olib borilgan eksperimental tajribalar, bir qator ilmiy jurnallarda nashr yuzini ko'rgan.

Musiqiy sulolaviy fenomeni ilman o'rganilmagan sohalardan bo'lgani bois, musiqiy sulolaviylik tipologiyasini shakllantirishda bugungi kunda o'zga soha mutaxassislari tomonidan taklif qilingan eksperimental tajribaviy yondashuv va tahlillariga tayangan holda, metodologik asos o'rnida musiqiy ijodkorlarni o'rganishda muqobil yondashuvlarni shakllantirishga harakat qilindi. [1,51-56].

Jahon musiqa madaniyatida tanilgan yorqin musiqiy sulolalar faoliyati, o'zlarini katta davr masofasida musiqa san'atida qo'lga kiritgan yutuqlari, jamoaviy hissasi ma'lum tarixiy, ijtimoiy-madaniy, iqtisodiy va g'oyaviy o'zgarib kechayotgan jarayonlar kesimidagi faoliyati, rivoji va o'zni bilan tavsiflanadi. Shu bois, musiqiy sulolaviylikni tadqiq qilishda *vaqt*, *makon* va *borliq* kabi ilmiy kategoriyalarga asosida ko'rib chiqish mumkin.

Vaqt kategoriyasi o'z ichiga sulola yillar davomida to'plagan ish tajribasi, sulolaning faoliyat davomiyligi (avlodlar soni), tarkibi (ila a'zolarining soni, kengligi) bilan aniqlanadi.

Makon kategoriyasi – sulolalarni tarixiy jug'rofiy hudud (mamlakat, voha, shahar, qishloq va b.)ga moyilligini belgilab, o'z navbatida ularning ma'lum madaniyat va milliy san'at kesimida ichida ro'y bergan transformatsion jarayonlarni – tarixiy, ijtimoiy, siyosiy va madaniy o'zgarishlar bilan bevosita bog'liq ko'rinishda yoritib berish imkonini beradi.

Falsafiy tizimlarning ko'p sonli kategoriyalari orasida *Borliq* - markaziy o'rinni egallaydi. Chunki u har qanday predmet, hodisa, voqealarning eng muhim xususiyatini, ularning mavjud bo'lish, bevosita yoki bilvosita namoyon bo'lish, o'zaro ta'sirga kirishish qobiliyatini o'zida aks ettiradi. Musiqiy sulolaviylik masalasini o'rganishda "makon" va "vaqt" kategoriyalari musiqiy sulolalarning faoliyat ko'lamini hamda davomiyligi kabi miqdor ko'rsatkichlarini o'zida mujassam etib, "borliq" kategoriyasini mazmun- mohiyatini ochib berishga yordam beradi. Bu ma'noda musiqiy sulolalar istiqomat qilgan va faoliyat olib borgan joylari – makon va vaqt birligida mujassam etiladi.

Jahon musiqa san'atida tanilgan sulolalar faoliyati, har biri alohida o'zini son va sifat ko'rsatkichlari, yillar davomida to'plagan faoliyat tajribasi va tarkibi bilan izohlanadi. Vaqt va makon kategoriyalari bu borada hamisha o'zgarib boradi va to'htamay rivojlanayotgan ko'rinishda hodisa va holatlarni transformatsion jarayonlarda ko'zga tashlanadi.

Sulolalarni bu borada yillar, yuz yillik va bir necha asrlar davomida to'plagan umumiy faoliyat tajribasi, butkul sulolalarning musiqa faoliyatiga bag'ishlagan majmuaviy umumiy faoliyat yillarni o'zida mujassam etadi. Bu borada biz ijodiy faoliyatning davomiyligi (staji) haqida fikr yuritishimiz mumkin.

Rossiyalik olim I.Diduk keltirgan tasnifga ko'ra ularni qo'ydagilarga ajratish mumkin:

- o ilk sulola – 50 yilga qadar;
- o yosh sulola – 50-100-yil;
- o navqiron sulola – 101-150-yil;
- o katta sulola – 151-200-yil;
- o yetuk sulola – 201-350-yil;
- o keksa sulola – 351yildan ziyod;
- o qadimiy sulola – 1000-yil.

Musiqiy sulolalar ichida tarixiy maydonda uch asr kesimida, ya'ni eng katta tarixiy muddat davomida faoliyat olib borgan yirik sulolalari qatorida Baxlar avlodlarini nomi yirik ustun bo'lib turadi. Zero, Baxlar sulolasining Olmoniyadagi ijodi son jihatidan ham eng katta avlod namoyandalarining sarmahsul izchil faoliyati namoyon etadi [4]. Sulolaning o'z vatanida obro' va nufuzi shu qadar katta ediki nemis xalqi orasida "Bax" familiyasining o'zi, tom ma'noda professional san'atkorlarning ramzi sifatida e'tirof etilgan. Inchinun, Baxlar avlodi bir necha asrlar davomida Tyuringiya saroylari va cherkovlarini sozandalar, organchilar, kompozitor va pedagoglar bilan ta'minlab kelgan.

Sulola asoschisi nonvoy Feyt Bax (.... -1619 vafot etgan) mehnat faoliyatidan tashqari sitra (qonunsimon) cholg'uda ijro qilgan. Logann Sebastyan Bax avlodi orasida uning bobosining ukasi logannes (1604-1673 Erfurt shahrida organchi), shahar musiqachisi bo'lgan va uning qalamiga mansub uchta motet bizgacha yetib kelgan. Uning avlodlari Erfurtda bir asr davomida ijod qilganlar. Logannes Bax nabirasi logann Bergard Bax (1676-1749), Eyzena shahri organchisi bo'lib, bir qator organ asarlari, shuningdek, orkestr syuitalari muallifi sifatida nom qoldirdi (ehtimol, loganna Sebastyan Bax yaratgan syuitalarni yaratilishiga ham o'z ta'sirini o'tkazgan). Logannesning akasi Genrix (1615-1692), Arnshtadt shahrining obro'li organchilaridan biri edi. Zamondoshlar uning qalamiga mansub asarlarini yuqori baholaganlar, biroq bugungi kunga qadar faqat uning yagona kantatasi saqlab qolindi. Genrix farzandi logann Kristof (1642– 1703), Eyzenaxda organchi bo'lib xizmat qilgan loganna Sebastyan Bax tug'ilishidan avval eng yirik san'atkor bo'lgan desak mubolag'a bo'lmaydi. Uning ijodiy bisotida o'rin olgan vokal asarlarning ayrimlari ijodi fantaziyasi, original yondashuvi tufayli taniqli I.S.Bax qalamiga mansub deya adashib qayd qilingan. Loganna Kristof kompozitorlik bisoti kantatalar, organa, klavesin, klavikord uchun yaratilgan bir qator motetlardan iborat Uning ukasi logann Mixael (1648–1694), Gerenda shahar organchisi, musiqiy cholg'ular ustasi bo'lgan va diniy musiqa borasida sarmahsul ijod qilgan. Logan Kristofer o'g'li logann Nikolasda (1669– 1753) ham otasining

iste'dodi davom ettirilganini ko'ramiz. U shahar organchisi va len universitet kapelmeysetri bo'lib xizmat qilgan (bizgacha uning messa va dunyoviy kantatalari yetib keldi).

Baxlar sulolasining boshqa bir qismi Meyningen saroyining faoliyatida muhim o'rin tutgan. Kapelmeyster logann Lyudvig Bax (1677- 1741) jozibali kantata va motetlar muallifi bo'lgan va uning asarlarini buyuk logann Sebastyan o'zining cherkovdagi xizmat chiqishlari uchun ko'chirgan. loganna Lyudvig o'g'li Gotlib Fridrix (1714-1785), va uning nabirasi logann Filipp (1752-1846) nomlari tarixda iste'dodli mo'yqalam ustalari sifatida muhrlanib qolgan.

logan Sebastyan Bax va uning zurriyoti, musiqa olamida o'z o'rni va mavqeyiga ega bo'lgan taniqli ijodkorlar bo'ldilar – Vilgelm Fridemann Bax (1710-1784), Karl Filipp Emanuel Bax (1714-1788), qisqa umr ko'rgan logann Gotfrid Bernhard Bax (1715-1739), logann Kristof Fridrix Bax (1732–1795), logann Kristian Bax (1735-1782).

I.S.Bax nabirasi – Vilgelm Fridrix Ernst Bax (1759-1845) I.S.Baxlar sulolasini o'g'il farzandlaridan musiqa olamida Baxlar nomini tanilgan oxirgi vakillaridan biri bo'ldi.

logann Sebastyan Baxning tomonidan o'z vaqtida o'z qo'li bilan tuzilgan "shajara daraxti" XVI asrga qadar Baxlar sulolaning davomiligini aks etgan. Baxlarning zurriyoti Jahon musiqa tarixida takrorlanmas yorqin fenomendir. Baxlar familiyasi bilan musiqiy kasbiy faoliyatni boshlagan logan Bax III (1604-1673) va yakun yasab bergan I.S.Bax nabirasi –Vilgelm Fridrix Ernst Bax (1759-1845) kabi ijodiy faoliyat davomiligi qamrab olingan I.S.Baxlar sulolasini yetuk sulolalar (201-350-yil) qatorida e'tirof etishimizga asos beradi.

Barokko davrining taniqli va yorqin musiqiy sulolalari qatorida Fransiyada Kuperenlar nomi o'z davrining mashhur kompozitor va sozandalari misolida gavdalanadi. [2] Davomiyligi va madaniyatda egallagan mavqeyi darajasi bo'yicha mazkur sulolani nemis madaniyatining shunday yirik sulolalaridan biri bo'lmish buyuk kompozitori I.S.Bax avlodi bilan solishtirsa bo'ladi. Qolaversa, sulola vakillarining umumiy tadrijiy faoliyatining "shakllanishi", "cho'qqisi" va "so'nish" pallalari ham, Baxlar sulolasi singari deyarli bir tarixiy masofaga – barokko davrida amalga oshgan.

Bu borada yirik musiqachilar oilasini dunyoga keltirgan I.S.Bax sulolasining asoschisi Vitus Feyt Bax (kasb hunari bo'yicha nonvoy) 1619-yili vafot etgan bo'lsa, Fransiyada Kuperenlar sulolasining asoschisi Jan Kuperen –1519-yili olamdan ko'z yumdi. Ikki taniqli sulolalarning aynan beshinchi avlodida eng yirik daho san'atkorlari, kompozitor va ijrochilari-logan Sebastyan Bax va Buyuk Fransua Kuperenlar dunyoga keladi.

Fransuz klavesinchi va organistlari sulolasining avlodi 173-yil davomida Parijning Saint-Gervais (Sen-Jerve) cherkovi hayoti bilan o'z faoliyatini bog'laganlar va u yerda organ ijrochiligidan tashqari xor jamoalarini ketma-ket boshqarib kelganlar.

Ma'lumotiga ko'ra Kuperenlar familiyasining kelib chiqishini Fransiyaning Villiers (Villers) hududi nomi bilan bog'liq bo'lib, uning birinchi eslatmasi 1366 ga to'g'ri keladi. Oradan 200-yil o'tgach, Kuperenfamiliyasi 1562-yilda "cherkov metrik kitoblari" reestrlarida uchraydi. Qizig'i shundaki, mazkur familiyani yakuniy ko'rinishi uning o'zagiga kirgan bir

necha namunalarni birlashtirgan holdagi ko'rinishda namoyon bo'ldi (Kopen, Kuppen, Kopren, Kupren).

Fermer Jan Kuperin savodsiz va bilimsiz odam bo'lib, asosan savdo, qishloq xo'jaligi bilan shug'ullangan va o'zining kichik yeriga ega bo'lgan. Oilaning birinchi musiqaga qiziqish bildirgan vakili Jan Kuperen farzandi Maturen Kuperen (1569-1640) tarixiy manbalarda qayd etilgan. Uning musiqa borasida birinchi ustoz kim bo'lgani noma'lum. U otasining savdo sohasidagi ishlarini davom ettirgan holda huquqiy bilimlar va moliyaviy masalalarga qiziqish ko'rsatib, havaskorlik darajada musiqa bilan shug'ullangani ma'lum.

Maturen bastalagan asarlari bizgacha yetib kelmagani va 1619-yildan boshlab u sahnani tark etgani va o'z farzandlari – Denis va Sharl ta'limiga bor vaqtini bag'ishlagan. Uning faqat bir o'g'li Sharl (1654 vafot etgan) haqida tarixiy ma'lumotlar mavjud. Sharl kiyim tikishni bilgan, savdo va may ishlab chiqarish bilan shug'ullangan, shuningdek, organ va bir necha musiqa asboblari – skripkalar, goboy va fleyta cholg'ularida mohirona ijro qilgan bo'lgan. Sharl xonaki ansambllarida ham faol qatnashgani haqida ma'lumotlar mavjud.

1620-yili Sharl Kuperen Mari Andriga uylanib benedikt abbadligi Saint-Pierre (Sen-Pyer) cherkovi organistiga aylandi Uning sakkiz farzandidan faqat uch o'g'li-Lui, Fransua va Sharl haqida ma'lumotlar yetib kelgan bo'lib ularni bari professional san'atkorlarga aylangani tan olingan. Kuperenlar sulolasidan bir qator vakillari Sen-Jerve cherkovi organchilari sifatida fransuz musiqa madaniyati rivojiga o'z ulushlarini qo'shib kelganlar. O'rta hisob bo'yicha Kuperenlar avlodining musiqiy faoliyat davomiyligi ularni navqiron sulolalar (138-yil) qatorida o'rin egallashi uchun asos beradi.

Germaniya va Fransiya mamlakatlarida olib borgan bu ikki yirik sulolalarni musiqiy faoliyatini shakllanishi va jadallashuvi, rivoji va so'nish bosqichlari qiyosiy solishtiruvda ham bir biriga yillar bo'yicha yaqin turgani, ularni birlashtirib turuvchi umumiy tashqi omillar-tarixiy-ijtimoiy, iqtisodiy, madaniy qatlamlarning ahamiyati va ta'sirini o'rganishga ham da'vat etadi Bugungi kun Yevropa kompozitorlik ijodiyoti haritasida Bax va Kuperennlar sulolasini yetuk va navqiron sulolalar qatorida bosh o'rinni egallaydi.

Sharqiy mamlakatlarning musiqa ijodiyotida sulolaviylik alomatlarini kuzatish va tahlil qilish bibliografik ashyolarning tanqisligi, XX asrga boshiga qadar musiqiy shajaraga oid arxiv materiallari deyarli saqlanmagani, mavjudlari esa qo'lyozma ko'rinishida maxsus nashr va lingvistik tarjimasiga muhtoj tomonlari bilan izohlanib, to'liq manzarani shakllantirish to'sqinlik qilmoqda Masalan, Pokiston va Xindistonda mashhur bo'lgan musiqiy sulolalar ichida so'fiy ijrochilik an'alarini davomchilari, kavalli janri yorqin namoyandalari – Fatex Ali Xan sulolasi e'tiborga molik. Yorqin sulola vakillar qatorida xonanda, sozanda, Nusrat Fatex Ali Xan bugunda esa va uning jiyani Raxat Fatex Ali Xan xususida keltirilgan ma'lumotlarda bu sulola vakillarining ijodiy faoliyati 600-yil davomida olib borilayotgani, ularni qadimgi sulolalar qatorida o'rin egallashga asos bo'ladi [3]. Biroq,

sulola vakillari haqida ma'lumot beruvchi rasmiy manbalar qo'lga kiritish imkoni bo'lmagani bois, tasdiqlovchi xulosa chiqarishdan yiroqmiz.

Mazkur maqola doirasida G'arbiy Yevropa musiqiy sulolalari faoliyatini xayotiylik mezonini belgilagan "Vaqt" kategoriyasi, uning eng yorqin misollari I. S Bax va F. Kupepen kabi katta avlodlarining ijodi misolida ko'rib chiqildi. Musiqa san'atida faoliyat olib borayotgan boshqa va o'zga san'at sulolalarning ushbu tipologik andoza asosida o'rganish bu borada keng imkoniyat beradi.

Yuqorida keltirgan yirik va taniqli sulolalarning reprezentativ misollari "Vaqt" kategoriyasi ichida sulolaviylik fenomenini o'rganilishining faqat bir kichik aspektini yoritadi. Aslida uning keng xodisalalarini, jumladan, tarixiy, jug'rofiy, ijtimoiy, madaniy, musiqiy- pedagogik an'analarni "Borliq" va "Makon" kategoriyalari orqali tadqiq etilishi masalani atroflicha o'rganib kerakli va xolisona xulosalar chiqarishga zamin yaratib berishi mumkin.

ADABIYOTLAR RO'YXATI | СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ | REFERENCES

1. Diduk I.A. Kolichestvennye i kachestvennye osnovy tipologii pedagogicheskikh dinastiy // *Innovatsionnye proekty i programmy v obrazovanii*. – 2019. – №2. – S. 51–56.
2. Zayseva L. Dinastiya Kuperenov: figury i fakty // *Vestnik muzykal'noy nauki*. – 2018. – №1 (19). – S. 56–60.
3. Tursunova G. *Musiqiy sulolaviylik fenomeni: tipologiyasi, mazmun va mohiyati*. – Toshkent, 2023. – B. 59.
4. Shveyser A. *Iogann Sebastyan Bax*. – Moskva: Klassika-XXI, 2011. – 835 s.

MUALLIF HAQIDA MA'LUMOT [ИНФОРМАЦИЯ ОБ АВТОРЕ] [AUTHORS INFO]

✉ **Tursunova Gulshanoy Artikjanovna**, "Musiqa tarixi va tanqidi" kafedrası professori (v.b.), san'atshunoslik doktori, [Турсунова Гулшаной Артикжановна, и.о. профессор кафедры «Истории музыки и критики», доктор искусствоведения], [Tursunova Gulshanoy Artikzhanovna, acting professor of the Department of History of Music and Criticism, Doctor of Art History]. Manzil: O'zbekiston, Toshkent sh., Yashnaobod tumani, Aviasozlar-4 mavzesi, 6-uy, 26-xonadon [Адрес: Узбекистан, г. Ташкент, Яшнабадский район, кв-л Авиасозлар-4, дом 6, кв.26] [Address: Uzbekistan, Tashkent city, Yashnaabad district, Aviasozlar-4 block, house 6, apt. 26]

Original paper

QORAQALPOQ TEATRINING TASHKIL ETILISHI TARIXIDAN

© G. K. Raxmanova ^{1✉}, © A. B. Nazarimbetov ^{2✉}

^{1,2}O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti Nukus filiali, Nukus, Qoraqalpog'iston

Annotatsiya

KIRISH: maqolada qoraqalpoq teatrining tashkil qilinishi, uning dastlabki qadamlari, "Tong nuri" truppasi tashkil qilingandagi qiyinchiliklar va Respublika tumanlariga dastlabki ijodiy safarlar haqida yoziladi.

MAQSAD: mazkur maqolaning asosiy maqsadi – Qoraqalpoq teatrining tashkil topish tarixi, uning shakllanish bosqichlari va jamiyatdagi ijtimoiy-ma'naviy o'rnini tadqiq etishdir. Teatr san'atining Qoraqalpoq xalqining madaniy hayotidagi ahamiyatini ochib berish orqali yosh avlodda milliy g'urur va san'atga hurmat tuyg'usini shakllantirish ham ko'zda tutilgan.

MATERIALLAR VA METODLAR: tadqiqotda tarixiy hujjatlar, arxiv materiallari, teatrshunos olimlarning asarlari va davriy matbuotdagi maqolalardan foydalanildi. Tarixiy-taqqoslov, tavsifiy va tahliliy metodlar orqali Qoraqalpoq teatrining rivojlanish yo'nalishlari o'rganildi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR: qoraqalpoq teatrining ilk shakllanishi XX asr boshlariga to'g'ri keladi. 1930-yillarda tashkil topgan professional teatr san'ati Qoraqalpoq xalqining og'zaki ijodi, folklor namunalariga asoslangan. Ilk spektakllar ijtimoiy-ma'rifiy ruhda bo'lib, teatr tomoshalari orqali xalq orasida milliy ong va madaniyat targ'ib qilindi. Teatr san'atining rivojlanishi Qoraqalpoq madaniy hayotining yuksalishiga ijobiy ta'sir ko'rsatdi.

XULOSA: qoraqalpoq teatrining tashkil topishi milliy madaniyat taraqqiyotida muhim bosqich bo'lib, u xalqning estetik tarbiyasida katta o'rin tutadi. Teatr san'ati orqali ijtimoiy fikr shakllanib, milliy qadriyatlar asrab-avaylandi. Kelgusida bu merosni chuqur o'rganish va targ'ib etish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Kalit so'zlar: teatr, truppa, marosim, usul, ijodiy safarlar.

Iqtibos uchun: Raxmanova G. K., Nazarimbetov A. B. Qoraqalpoq teatrining tashkil etilishi tarixidan. // Inter education & global study. 2025, №5. B.429–434.

ИЗ ИСТОРИИ СТАНОВЛЕНИЯ КАРАКАЛПАКСКОГО ТЕАТРА

© Г. К. Рахманова ^{1✉}, © А. Б. Назаримбетов ^{2✉}

^{1,2}Нукусский филиал Государственного института искусств и культуры
Узбекистана, Нукус, Каракалпакстан

Аннотация

ВВЕДЕНИЕ: в статье рассматривается создание Каракалпакского театра, его первые шаги, трудности при формировании труппы «Тонг нури», а также первые творческие гастроли по районам республики.

ЦЕЛЬ: основная цель данной статьи — исследовать историю становления Каракалпакского театра, этапы его формирования и его социально-духовную роль в обществе. Также цель — показать значение театрального искусства в культурной жизни каракалпакского народа и формирование у молодёжи национальной гордости и уважения к искусству.

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ: в исследовании использовались исторические документы, архивные материалы, труды театроведов и статьи из периодической печати. Историко-сравнительный, описательный и аналитический методы применялись для изучения направлений развития Каракалпакского театра.

ОБСУЖДЕНИЕ И РЕЗУЛЬТАТЫ: зарождение Каракалпакского театра относится к началу XX века. Профессиональное театральное искусство было сформировано в 1930-х годах и базировалось на устном народном творчестве и фольклоре. Первые спектакли носили просветительский характер и способствовали формированию национального сознания через культурное просвещение. Развитие театра положительно повлияло на рост культурной жизни Каракалпакии.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ: создание Каракалпакского театра стало важным этапом в развитии национальной культуры, сыграв значительную роль в эстетическом воспитании народа. Театр стал средством формирования общественного сознания и сохранения национальных ценностей. Изучение и популяризация этого наследия в будущем остаются актуальными задачами.

Ключевые слова: театр, труппа, обряд, метод, творческие гастроли.

Для цитирования: Рахманова Г. К., Назаримбетов А. Б. Из истории становления Каракалпакского театра // Inter education & global study. 2025, №5. С. 429–434.

FROM THE HISTORY OF THE ESTABLISHMENT OF THE KARAKALPAK THEATER

© Gaukhar Sh. Rakhmanova^{1✉}, © Aziz B. Nazarimbetov^{2✉}

^{1,2}Nukus Branch of the Uzbekistan State Institute of Arts and Culture, Nukus, Karakalpakstan

Annotation

INTRODUCTION: this article explores the establishment of the Karakalpak theater, its early steps, the challenges faced during the formation of the "Tong Nuri" troupe, and its first creative tours across the republic's districts.

AIM: the main objective of this article is to study the history of the Karakalpak theater's formation, the stages of its development, and its socio-cultural significance. It

also aims to highlight the theater's role in the cultural life of the Karakalpak people and to foster national pride and respect for art among the younger generation.

MATERIALS AND METHODS: the study utilized historical documents, archival materials, the works of theater scholars, and periodical publications. Historical-comparative, descriptive, and analytical methods were used to investigate the development directions of the Karakalpak theater.

DISCUSSION AND RESULTS: the roots of the Karakalpak theater trace back to the early 20th century. Professional theatrical art emerged in the 1930s and was based on oral folklore and traditions. The first performances carried educational and enlightening messages, helping to promote national consciousness and culture among the people. The theater's development positively influenced the cultural growth of Karakalpak society.

CONCLUSION: the establishment of the Karakalpak theater marked a significant stage in the evolution of national culture and played an important role in the aesthetic education of the people. Through theater, social awareness was shaped and national values were preserved. Continued study and promotion of this cultural heritage remains a relevant and important task.

Keywords: theater, troupe, ritual, method, creative tours.

For citation: Gaukhar K. Rakhmanova. Aziz B. Nazarimbetov. (2025) 'From the History of the Establishment of the Karakalpak Theater', Inter education & global study, (5), pp. 429–434. (In Uzbek).

Dunyodagi barcha xalqlar va millatlar singari qoraqalpoq xalqining ham asrlar mobaynida tashkil qilinib, avlodtan-avlodga o'tib kelayotgan an'analari va urf-odatlar xalq og'zaki asarlarida, tuy marakalarini o'tkazish marosimlarida, qiz-yigitlar vazmlarida, bolalar uyinlarida elementlari saqlanib, juda ham boy milliy- madaniy meros o'rnida uzlarining o'chmas izlarini qoldirgan.

Tuy va boshqada marasimlarda dastonlarni ijro etgan jirovlar bilan baqshilarning aktyorlik mahoratning, "qudalik", "kuyov keldi", "qiz uzatish", "kelin salom", "beshik tuy", "tusov kesish" marosimlarida, "Og'a biy" va boshqa da dasturiy xalq uyinlarida haqiqiy teatrlashgan tamoshalarning elementlari aks etgan.

O'tgan asrning 20 yillari, ilgargi ittifoq respublikalarining barchasida teatr sanatini rivojlantirishga katta e'tibor qaratilib, har xil madaniy-ma'rifiy tashkilotlarning, teatr konsert guruhlarini tashkil qilish ishlari yo'lga quyiladi.

Qoraqalpog'iston oblasti Otqaruv qo'miytasi 1926 yili 11 aprelda "Qoraqalpoq milliy drama truppasini tashkil etish haqida"gi qarori bilan «Tong nuri» Qoraqalpoq milliy truppasi tashkil qilinadi. Truppaning badiiy rahbari qilib To'rtkul shahridagi pedagogika texnikumining ustози Z.F.Qasimov tayinlanadi va truppada ijodiy va texnik xodimlar soni 13 ta odamdan iborat bo'ladi. Jolmurza Aymurzayev, Aytbay Matyakubov, Genjebay Ubaydullayev, Madreyim Matjanov, Jumagul Seytova, Qurbangul Bekmuratova, Maryam

Temirxanova, Perdegul Sayekeyeva, T.Ismetullayeva, Q.Allaniyazov, Bayniyaz Seytov, J.Pirnazarov, O.Toremuratovlar edi.

Bu insonlar nomlari «Tong nuri» truppasining, bugungi qoraqalpoq teatrining qaldirg'oshlari bulib tariyxda mangu ismlari qoldi.

1926 yilning 8 noyabrida Qasim Avezovning «Tilak yo'lida» nomli 4 kartinali tariyxiy dramasi bilan «Tong nuri» teatrining birinchi pardasi ochildi. Qoraqalpoq milliy teatri tariyxining yilnomasi aynan shu kundan boshlanadi.

Teatr bilan teng qoraqalpoq adabiyotida yangi janr dramaturgiya rivojlandi. 1926 yili Qasim Avezovning «Tilak yo'lida» asari bilan o'z ijodini boshlagan teatr, 1927 yili Seyfulg'abit Majitovning «Yernazar Olako'z» va «Aqsaqal» pyesalarini saxnalashtirdi. «Yernazar Olako'z» tariyxiy dramasi XIX asrdagi Xiva xonligiga qarshi kurashgan qoraqalpoq xalqidan chiqqan xalq botiri. Tariyxiy shaxs siymosini saxnada ko'rgan tomoshabin aktyorlar ijrosidan ko'ngli to'lgan.

«Tilak yo'lida» asari Respublikamizning Chimbay tumanida 1916 yili bo'lib o'tgan xalq qo'zg'olaniga bog'ishlanadi. Xalqning mahalliy ish beruvchilariga bo'lgan naroziliklarini ko'rsatgan. Pyesa g'oyasida xalqning ozodlik haqidagi orzularini ko'rishimiz mumkin. Pyesa o'zining ko'p personajligi, g'oyasining chuqurligi bilan uzaq yillar davomida sahnadan o'rin olgan.

Truppa Respublikaning barcha tumanlarida Turtko'l, Shabbaz (Beruniy), Kipchak (Amudarya), Xodjeyli, Xalqabad, Chimbay, Taxtakupir, Shortankul, Kungradta ijodiy safarlarda bo'lganligi haqida Z.Qasimov o'zning yozma eska tusirishlarida yozadi va uy arxivida saqlanib kelgan.

Truppaning birinchi ijodiy safari muvaffaqiyatli yakunlanadi.

Zarip Qasimov qoraqalpoq teatrining asoschilarining biri va birinchi badiiy rahbar-rejissyor sifatida tariyxda qolgan inson. Rejissurada maxsus bilimga ega bo'lmagan. Hamza Hakimzada Niyaziyning Xorazmga bo'lgan ijodiy safarida birga bo'lib, teatr haqida ko'plagan tushinikga ega bo'lgan. Tomoshabin birinchi spektakllarning o'zidan qanotlanishgan.

1927-yili yosh yozuvchi, davlat arbobi Abdirman Utepov To'rtko'l shahridagi barcha texnikumlarda tashkil etilgan havoskor teatr dram kurjoklarini birlashtiruv haqida Qoraqalpog'iston Otqaruv qo'mitasiga taklif kiritadi. 1927-yili dekabr oyidan Zarip Qosimovning asosiy ishiga kaytishi munosabati bilan, truppa Abdirman Utepov rahbarlik qiladi. 1928-yili truppa a'zolari 13 kishidan 30 taga yetadi. Ularning oylik maoshlari ham belgilanib beriladi.

1927-1928-yillari teatrning joriy repertuari spektakllar bilan boyib bordilar. Q.Avezovning «Tilak yo'lida», S.Majitovning «Yernazar Olako'z» spektakllari doimiy repertuardan o'rin oldilar. Bundan tashqari S.Majitovning «So'nggi selteng», «Yigit bo'ldik», A.Utepovning «Shaleke bay» spektakllari tomoshabinlarga havola etilib borildi. Tomoshabin savollari bilan konsert dasturini ham namoyish qilib borildi. Konsert dasturida «Jezdejan», «Zindan», «Jalqau diyxan» singari saxnaviy ko'rinishlar, kichik intermediyalar namoyish etilib

turilgan. Janabay shoirning, A.Musayevning, A.Matyakubovning va boshqada yosh shoirlarning shyerlari o'qilgan.

1927-1930 yillari truppaning ishtirokchilar soni bir nechtaga ko'payadi. 1928-yili ijodiy guruh sonini 30 taga yetkazadi, uning ichida ayol-qizlarimiz ham bor edi. Repertuarida esa 26 ta spektakl namoyish etilib turildi. Ulardan: M.Oraydi, K.Tikchurin, S.Abdulla, Hamza va mahalliy avtorlardan S.Majitov, A. Utepov, Q. Avezov, A.Begimov, A. Matyaqubov, M.Daribayev, T.Seytmamutovlarning yangi asarlari bilan ko'payib boradi.

1928-yili S.Majitovning "Yernazar Olako'z" dramasi to'liq tugallangan variantini A.Utepov saxnalashtiradi. Yernazar rolda B.Seytov, Xan rolda artist Arislon ismli yigit ijro etadi. A.Utepovning yutug'i saxnada massa olib chiqishi bo'ldi. "Z.Qasimov kulis orqasida massaning ovozlari bersa, A.Utepov massani saxnaga olib chiqishi bilan o'ziga xoslik yaratadi".

Bu trupa barcha qishloq va ovullar, shaharma-shahar safarlarda bo'lib, teatr san'atini barcha xalqimizga namoyish etib, teatrni urgatti. 1930 yillari «Tong nuri» truppasining asosida birinchi Qoraqalpoq davlat teatrini tashkil etish darajasiga yetkazdi.

Mana shu masalada milliy truppaning u rahbari, u rejissyori, u artisti, va musiqachisi, ashulachisi va dramaturgi bo'lib har qil ijodiy va ma'muriy ishlarni olib borgan Abdirman Utepovning mehnatlari katta bo'ldi.

Ammo, ularning rejissyorlik ish usullari professional darajada emas edi. Saxnalashtirilgan pyesalar suflor orqali namoyish qilingan. Spetakllarga maxsus dekoratsiya, svet, rekvizit, butafor va boshqa komponentlar ishlanmagan. Shunki bu davrda, spektakllarga dekoratsiyalarni maxsus ishlab chiqish, teatr dasturiga kiritilmagan edi. Kechki spektakl, konsertlarga afisha, kishilarning ko'chalarda maxsus baqirishlari bilan aytilardi, yoki karnay-surnaylar orqali xabarlantirilgan. Tumanlarda spektakllar ko'rsatildigan bo'lsa kerakli dekoratsiya uskunolari, rekvizit, bosh kiyim, poyafzallar shu spektakl namoyish qilinadigan joyning o'zidan, o'sha joydagi xalqdan yig'ib kelinib, saxnada ishlatilib qaytib berilgan. Rejissyorlik vazifasini bajarib kelgan kishilar aktyorlarga rol bo'lib bergan, aktyor so'zlarini unitkan joylarda suflor yordam berib o'tirgan. Rejissyor musiqachiga pyesaning musiqasini tushintirib, musiqani tomoshabinlarga eshittirish uchun ko'rsatma berib o'tirgan. Saxnada dekoratsiyalik orqali davr o'zgachaligi, odamlarning yoshash sharoitini, kun, fasl, makon, mavsum singari mahallarini ko'rsatib berish aniqliklari bo'lmagan. Saxna uchun maxsus liboslar, taqinshoqlar, qurol-yaroqlar tabiiy xarakterga ega bo'lib, illiustratsiyalik ma'noni anglatgan. Qo'shiq, musiqa masalasida ham shunday, pyesaning ma'nosiga, personajlarning hol-ahvoliga tegishli bo'lmagan, ko'shiqlar aytilib, musiqalar cholingan. Milliy dastur, milliy an'analarga xos va boshqa saxnalik talab, tartib bilan ishi bo'lmagan, unga e'tibor berilmagan.

1930 yildan boshlab shunday teatr turmushida hukmronlik surib kelgan, saxnalik savodsizliklarga chek quyila boshladi. Shu yili dekabrda «Tong nuri» truppassi asosida

Qoraqalpoq davlat milliy teatri tashkil qilindi. Teatrning professionallik teatrlar bosqishiga o'tishga asos solindi.

1927-1930 yillari Qoraqalpog'istonda teatr hunari tashkil qilinishining yakuniy bosqichi hisoblanadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI | СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ | REFERENCES

1. T.Allanazarov «Karakalpakskiy teatr», Izdatelstvo «FAN». Tashkent 1966
2. Allanazarov T. Teatr ham dramaturgiY. "Qoraqalpaqstan", 1982.
3. Allanazarov T. Nekotoriye voprosi karakalpakskoy dramaturgii. N. Karakalpakstan, 1987
4. Allanazarov T. Qoraqalpaq teatrinda milliy rejissuranin qaliplesio'i. N. "Bilim", 1996
5. Bayandiyev T. Qoraqalpoq teatr tariyxi. Toshkent 2011-y
6. Bayandiyev T. Karakalpaskomu teatru-50 let. N. "Karakalpakstan"-1976
7. Bayandiyev T. Karakalpakskomu teatri 50-let. (statya). Teatr jurnal. №12 dekabr 1976. Moskva.
8. Bayandiyev T. Qoraqalpoq teatrining birinchi professional rejissyori. Teatr jurnal. - 2014/3, 15-16 bet
9. A.Pirnazarov. Rejissura Karakalpakskogo Gosteatra imeni K.Stanislavskogo . Izdatelstvo «Karakalpakstan». Nukus-1983.

MUALLIF HAQIDA MA'LUMOT [ИНФОРМАЦИЯ ОБ АВТОРЕ] [AUTHORS INFO]

✉ **Raxmanova Gauhar Kengesbayevna**, o'qituvchi, [Рахманова Гаухар Кенесбаевна, преподаватель], [Rakhmanova Gaukhar Kenesbaevna, teacher]; manzil: Qoraqalpog'iston Respublikasi, Nukus shahri, Qoraqalpog'iston ko'chasi [адрес: Республика Каракалпакстан, город Нукус, улица Каракалпакстан], [address: Republic of Karakalpakstan, Nukus city, Karakalpakstan Street]

✉ **Nazarimbetov Aziz Bazarbayevich**, o'qituvchi, [Назаримбетов Азиз Базарбаевич, преподаватель], [Nazarimbetov Aziz Bazarbayevich, teacher]; manzil: Qoraqalpog'iston Respublikasi, Nukus shahri, Qoraqalpog'iston ko'chasi [адрес: Республика Каракалпакстан, город Нукус, улица Каракалпакстан], [address: Republic of Karakalpakstan, Nukus city, Karakalpakstan Street]

TA'LIM MUASSASALARIDA MUSIQA DARSLARINI KREATIV YONDASHUV ASOSIDA TASHKIL ETISH USULLARI

© Xo'jamqulov Pirmqul¹✉

¹Chirchiq davlat pedagogika universiteti, Chirchiq, O'zbekiston

Annotatsiya

KIRISH: mazkur maqolada nafaqat o'zining badiiy-estetik tarbiya vositasi jihatdan, balki ta'limiy imkoniyatlari borasida zamonaviy o'qitish tizimida yangi ufqlarni ochib borayotgan, san'at sohasining fundamental asosi hisoblanmish musiqa darslarini kreativ yondashuv asosida tashkil etishning usul va vositalari yoritiladi.

Ushbu maqola shuningdek mamlakatimizda musiqa o'qituvchilarini yetuk va malakali kadr qilib tarbiyalashga qaratilgan, olib borilayotgan isloxatlar va 2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi talim tizimini yangi bosqichga olib chiqish, ta'lim muassasalarida darsliklarni yangilash dasturini amalga oshirish, to'g'risida so'z boradi. Ta'kidlash kerakki so'nggi yillarda xukumat tomonidan musiqa madaniyatiga qaratilayotgan e'tibor beqiyosdir.

MAQSAD: ushbu maqolaning maqsadi – musiqa darslarini kreativ va texnologik yondashuv asosida tashkil etish metodlarini tahlil qilish, artpedagogikaning axloqiy tarbiyadagi o'rnini ochib berish hamda zamonaviy o'qitish jarayonida musiqa fani orqali o'quvchilarning tafakkuri, estetik didi va ijtimoiy-hissiy ko'nikmalarini shakllantirish imkoniyatlarini asoslab berishdan iborat.

MATERIALLAR VA METODLAR tadqiqotda tizimli tahlil, solishtirma taqriz, pedagogik kuzatuv, mavjud davlat hujjatlari (strategiyalar, Prezident qarorlari) va ilg'or xorijiy tajribalar o'rganildi. Shuningdek, musiqa darslarida qo'llanilayotgan artpedagogika elementlari, musiqa terapiyasi, improvizatsiya vositalarining o'quvchilarga ta'siri psixopedagogik yondashuvlar asosida baholandi. Amaliyot asosida esa individual imkoniyatlar, raqs va tasviriy san'at bilan integratsiyalashgan yondashuvlar tahlil qilindi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR: muhokama va natijalar Tahlillar shuni ko'rsatadiki, musiqa darslari nafaqat estetik tarbiya vositasi, balki o'quvchilarda axloqiy fazilatlarini shakllantirishda samarali pedagogik resurs hisoblanadi. Musiqa darslarida artpedagogik yondashuvlarning qo'llanishi bolalarning hissiy-intellektual rivojiga, mustaqil fikrlashiga va ijtimoiy munosabatlarida ochiqlikka olib keladi. Farobiy va Ibn Sino merosiga tayangan holda milliy maqomlar va cholg'ular orqali o'quvchilarda milliy g'urur va estetik did rivojlanmoqda. "Hayotimga hamrohdir cholg'u" kabi tashabbuslar orqali darslarda milliy cholg'ularni amaliy o'rgatish yoshlarning musiqiy savodxonligini sezilarli oshirmoqda.

XULOSA: xulosa o'rnida aytish mumkinki, musiqa darslarini zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida tashkil etish, artpedagogika vositalaridan foydalanish o'quvchilarning axloqiy-estetik shakllanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda. Musiqa vositasida ijodiy tafakkur, muloqot madaniyati, milliy qadriyatlarga hurmat va shaxsiy ifoda ko'nikmalari rivojlanmoqda. Shuning uchun musiqa ta'limi Yangi O'zbekistonning ma'naviy taraqqiyot strategiyasida muhim yo'nalishlardan biri sifatida alohida e'tibor talab etadi.

Kalit so'zlar: musiqa darslari, kompetentlik, zamonaviy yondashuv, metod, texnologik xarita, interfaol metodlar, dars samaradorligi, raqobat, tafakkur, ijodkorlik faoliyati.

Iqtibos uchun: Xo'jamqulov Pirimkul. Ta'lim muassasalarida musiqa darslarini kreativ yondashuv asosida tashkil etish usullari. // Inter education & global study. 2025, №5. B.435–445.

МЕТОДЫ ПРЕПОДАВАНИЯ УРОКОВ МУЗЫКИ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ НА ОСНОВЕ ТВОРЧЕСКОГО ПОДХОДА

© Хожамкулов Пиримкул^{1✉}

¹Чирчикский государственный педагогический институт, Чирчик, Узбекистан

Аннотация

ВВЕДЕНИЕ: в статье рассматривается новая роль искусства в современной системе образования не только с точки зрения его художественно-эстетического воспитательного инструмента, но и с точки зрения его воспитательных возможностей.

Музыка расширяет горизонты и считается фундаментальной основой сферы искусства. В данной статье освещены методы и инструменты организации уроков на основе творческого подхода а также рассматриваются проводимые реформы, направленные на подготовку учителей музыки в нашей стране как зрелых и квалифицированных кадров, стратегия развития Нового Узбекистана на 2022-2026 годы, реализация программы по обновлению учебников в образовательных учреждениях, реализация которой направлена по выводу системы образования на новый уровень. Следует отметить, что внимание, уделяемое государством музыкальной культуре в последние годы, не имеет себе равных.

ЦЕЛЬ: цель данной статьи — анализ методов организации уроков музыки на основе креативного и технологического подхода, раскрытие роли арт-педагогики в нравственном воспитании, а также обоснование возможностей формирования мышления, эстетического вкуса и социально-эмоциональных навыков учащихся через предмет «Музыка» в современном образовательном процессе.

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ: в исследовании использовались системный анализ, сравнительный обзор, педагогическое наблюдение, изучение существующих государственных документов (стратегий, постановлений Президента) и передового зарубежного опыта. Также оценивалось влияние элементов арт-педагогики,

музыкальной терапии и импровизации, применяемых на уроках музыки, на учащихся с использованием психолого-педагогических подходов. На практике анализировались индивидуальные возможности и интегративные подходы, сочетающие танец и изобразительное искусство.

ОБСУЖДЕНИЕ И РЕЗУЛЬТАТЫ: анализ показывает, что уроки музыки являются не только средством эстетического воспитания, но и эффективным педагогическим ресурсом в формировании нравственных качеств учащихся. Применение арт-педагогических подходов на уроках музыки способствует эмоционально-интеллектуальному развитию детей, их самостоятельному мышлению и открытости в социальных взаимодействиях. Основываясь на наследии Фараби и Ибн Сины, через национальные макамы и музыкальные инструменты у учащихся развиваются национальная гордость и эстетический вкус. Инициативы, такие как «Музыкальные инструменты — спутники моей жизни», значительно повышают музыкальную грамотность молодежи через практическое обучение национальным инструментам на уроках.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ: в заключение можно сказать, что организация уроков музыки на основе современных педагогических технологий и использование средств арт-педагогики положительно влияют на нравственно-эстетическое становление учащихся. Через музыку развиваются творческое мышление, культура общения, уважение к национальным ценностям и навыки самовыражения. Поэтому музыкальное образование требует особого внимания как одно из важных направлений духовного развития в стратегии Нового Узбекистана.

Ключевые слова: уроки музыки, компетентность, современный подход, метод, технологическая карта, интерактивные методы, эффективность урока, соревнование, мышление, творческая деятельность.

Для цитирования: Хожамкулов Пиримкул. Методы преподавания уроков музыки в образовательных учреждениях на основе творческого подхода. // Inter education & global study. 2025, №5. С. 435–445.

METHODS OF ORGANIZING MUSIC LESSONS IN EDUCATIONAL INSTITUTIONS BASED ON A CREATIVE APPROACH

© Khojamkulov Pirimkul ¹✉

¹Chirchik State Pedagogical Institute, Chirchik, Uzbekistan

Annotation

INTRODUCTION: this article discusses the methods and means of organizing music lessons based on a creative approach, which is considered the fundamental basis of the field of art, opening up new horizons in the modern education system not only in terms of its artistic and aesthetic educational means, but also in terms of its educational capabilities. This article also discusses the reforms being carried out in our country aimed

at educating music teachers as mature and qualified personnel, and the implementation of the New Uzbekistan Development Strategy for 2022-2026, which aims to bring the education system to a new level, and the implementation of the program for updating textbooks in educational institutions. It should be noted that the attention paid by the government to musical culture in recent years is unparalleled.

AIM: the purpose of this article is to analyze methods of organizing music lessons based on creative and technological approaches, to reveal the role of art pedagogy in moral education, and to substantiate the possibilities of developing students' thinking, aesthetic taste, and socio-emotional skills through the subject of music in the modern educational process.

MATERIALS AND METHODS: the study utilized systematic analysis, comparative review, pedagogical observation, and examination of existing state documents (strategies, presidential decrees) and advanced foreign experiences. Additionally, the impact of art-pedagogical elements, music therapy, and improvisation tools used in music lessons on students was assessed based on psycho-pedagogical approaches. Practically, individual capabilities and integrative approaches combining dance and visual arts were analyzed.

DISCUSSION AND RESULTS: analyses indicate that music lessons serve not only as a means of aesthetic education but also as an effective pedagogical resource in shaping students' moral qualities. The application of art-pedagogical approaches in music lessons contributes to children's emotional and intellectual development, independent thinking, and openness in social interactions. Drawing on the heritage of Farabi and Ibn Sina, national maqams and musical instruments foster national pride and aesthetic taste among students. Initiatives like "Musical Instruments — Companions of My Life" significantly enhance youth's musical literacy through practical instruction in national instruments during lessons.

CONCLUSION: in conclusion, organizing music lessons based on modern pedagogical technologies and utilizing art-pedagogical tools positively influences the moral and aesthetic development of students. Music fosters creative thinking, communication culture, respect for national values, and self-expression skills. Therefore, music education requires special attention as one of the important directions in the spiritual development strategy of New Uzbekistan.

Key words: music lessons, competence, modern approach, method, technological map, interactive methods, lesson efficiency, competition, thinking, creative activity.

For citation: Khojamkulov Pirimkul. (2025) 'Methods of organizing music lessons in educational institutions based on a creative approach', Inter education & global study, (5), pp. 435–445. (In Uzbek).

Mamlakatimizda bo'lajak o'qituvchilarini tayyorlash jarayonini xalqaro malaka talablari asosida tashkil etish, ularni ilg'or xorijiy tajribaga asoslangan holda tayyorlash dunyo hamjamiyatida erkin muloqot qila oladigan mutaxassislar yetishtirish, jahon

sivilizatsiyasi yutuqlaridan keng foydalanishning me'yoriy asoslari yaratildi va moddiy-texnik bazasi boyitildi. 2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi talim tizimini yangi bosqichga olib chiqish, ta'lim muassasalarida darsliklarni yangilash dasturini amalga oshirish, har bir fuqaroga davlat hisobidan aniq kasb-hunarga o'qish imkoniyatini yaratish. Kasbga o'qitish ko'lamini 2 baravar oshirib, jami 1 million nafar ishsiz fuqaroni kasb-hunarlarga o'qitish va bu jarayonda nodavlat ta'lim muassasalarining ishtirokini 30 foizga yetkazish, Maktabgacha ta'limdagi qamrov darajasini hozirgi 67 % dan kamida 80 %ga yetkazish.

Maktabgacha ta'lim tizimida ta'lim sifatini yangi bosqichga olib chiqish, Maktabgacha ta'lim tizimida budjet mablag'larining maqsadli va samarali sarflanishini ta'minlash, Maktablarni rivojlantirish milliy dasturini joriy etish orqali xalq ta'limi tizimida qo'shimcha 1,2 million o'quvchi o'rni yaratish, 2026-yilga qadar o'quv dasturlari va darsliklarni ilg'or xorijiy tajriba asosida to'la qayta ko'rib chiqib, amalda joriy etish, Malakali o'qituvchilarning oylik maoshlarini bosqichma-bosqich 1 000 AQSh dollari ekvivalentiga yetkazish, Maktablarda ta'lim sifatini oshirish, pedagog-kadrlarning bilimi va malakasini xalqaro darajaga olib chiqish, Qoraqalpog'iston Respublikasi va Xorazm viloyatida boshlang'ich sinf o'quvchilarini bosqichma-bosqich bepul ovqat bilan ta'minlash, Oliy ta'lim bilan qamrov darajasini 50 foizga yetkazish va ta'lim sifatini oshirish, 2026-yilga qadar 10 ta salohiyatli oliy ta'lim muassasasini QS va TNE xalqaro reytinglariga kirishga maqsadli tayyorlash, Qariyb 100 ming o'rinni talabalar turar joylarini barpo etish, 2026-yilgacha nodavlat oliy ta'lim tashkilotlari sonini kamida 50 taga yetkazish kabi maqsadlar belgilandi [1].

2022-yil 22-dekabrda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev Oliy Majlisga va O'zbekiston xalqiga Murojaatnomasida "Ta'lim sifatini oshirish - Yangi O'zbekiston taraqqiyotining yakkayu yagona to'g'ri yo'lidir", - deya, Yusuf Xos Hojib bobomiz "Zakovat bor joyda ulug'lik bo'ladi, Bilim bor joyda buyuklik bo'ladi", - deb ta'kidladi. Shuning uchun ushbu sohada boshlagan islohotlarimizni davom ettirishimiz, ta'lim dargohlariga borib, o'qituvchi va murabbiylar bilan ko'proq muloqot qilib, o'quv-tarbiya ishlari sifatini oshirish bo'yicha ular qo'ygan masalalarni birgalikda hal etishimiz kerakligini aytib o'tdi. [2]

Mazkur amalga oshirilishi ko'zda tutilgan maqsadlar orqali oliy ta'lim muassasalarida hattoki, san'at fakultetlarinig ochilishi, oliy akademik musiqa dargohlari faoliyati sohalarning ko'payishi salohiyatli kadrlarni ish faoliyatiga safarbar etish imkoniyati kengaytirilmoqda.

Muhtaram Prezidentimiz birinchi navbatda, asosiy e'tiborni Yangi O'zbekiston uchun eng katta investitsiya bo'lgan ta'limni qo'llab-quvvatlashga qaratish kerakligi alohida ta'kidlab o'tib, "Najot - ta'limda, najot - tarbiyada, najot - bilimda. Chunki, barcha ezgu maqsadlarga bilim va tarbiya tufayli erishiladi", - dedi. Yana shuni aytib o'tdilarki, "Ma'rifatparvar jadid bobolarimizning bu so'zlari deputat va senatorlarimiz, siyosiy partiyalar, mahalliy kengashlar, butun davlat apparati, keng jamoatchilikning amaliy harakatiga aylanishi kerak. Shu bois, maktablarda ta'lim sifati hamda jamiyatda o'qituvchi

kasbining nufuzini oshirish, muallimlarning sharoitlarini yaxshilash 2023-yildagi eng asosiy vazifalarimizdan biri bo'ladi".

Zamon allaqochon o'zgardi, uning talablari u bilan birga o'sib borayotgan bir pallada ta'lim berish shakli, usullari eskiligicha qolib ketmoqda. Albatta barcha yangi tendensiyalar asos, ya'ni eskini ustiga quriladi, lekin uning mukammallashib borayotgani ta'limning zamon, jamiyat buyurtmasiga asosan mobillashishidir. N.Yu.Sergeeva, J.S.Valeevalar o'z tadqiqotlarida shaxsni ijtimoiylashtirishda badiiy pedagogika shaklidagi ijod usullaridan foydalanishlar. Ijtimoiy hayotda ro'y berayotgan noxush voqeyliklar, statistik ma'lumotlar tahlillari natijasiga ko'ra maktab faoliyati amaliyotida san'atning tarbiyaviy imkoniyatlaridan to'liq foydalanilmayotgani qayd etilmoqda.

Artpedagogikaning paydo bo'lishi pedagogika va san'at integratsiyasining yangi yo'nalishi sifatida belgilangan vazifalarni amalga oshirish imkoniyatlari kengaydi. Shunga ko'ra, bir necha xil san'at turlarining shaxsga tarbiyaviy ta'sirni qo'llashni integratsiyalashuviga asoslangan artpedagogikani ilmiy-pedagogik yo'nalish sifatida ko'rib chiqish muammolari, ularning asosiy mexanizmi badiiy tasvirlarni hissiy idrok etish san'atda jamlangan ijtimoiy tajribani o'zlashtirish dolzarb bo'lib qoladi. O'quvchilarni axloqiy fazilatlarini tarbiya jarayoniga artpedagogikani joriy etilishi, uning imkoniyatlaridan to'laqonli foydalana bilish o'sib kelayotgan Yangi O'zbekiston yoshlari tafakkurining rivojlanishi, atrof-muhitda bo'lib turgan voqeyliklarga ongli ravishda shaxsiy munosabat hosil qila olish kabi zaruriy hayotiy tajriba hosil qilish imkonini beradi.

Yoshlarning axloqiy fazilatlarini tarbiyalashda san'at vositalaridan foydalanishning samarali pedagogik shartlari va texnologiyalarini ishlab chiqish hamda tajribani asoslash, sub'ektlar o'zaro ta'sirining ma'lum bir algoritmini, uni o'quvchilar ta'lim jarayoniga tadbir etishni nazarda tutuvchi musiqa darslari vositasida axloqiy tarbiya modelini ishlab chiqish va dasturini amaliyotga tadbir etishni nazarda tutiladi.

San'at vositasidagi ta'lim jarayoni - o'quvchining erkin axloqiy munosabatlarini shakllantirishga hissiy jihatdan boy muhit yaratishga hissa qo'shadigan innovatsion pedagogik texnologiya - san'at yordamida shaxsga ta'sir qilishning noan'anaviy yondashuv dasturidir.

Shu bilan birga, musiqa darslari vositasida o'quvchi shaxsining axloqiy fazilatlarini tarbiyalashda bir qator harakat vositalari bo'lmish, raqs, tasviriy san'at, musiqa va ularni umumlashtiruvchi unsur improvizatsiya vositalaridan foydalanish imkoniyati mavjud. Ekspressiv san'at vositalari bolalarga ongsiz ravishda ta'sir o'tkazishga imkon beradi, bu esa o'z-o'zidan o'quvchilarni ijodiy fikrlashga, g'oyalari va hissiy reaksiyalarini yuzaga chiqarishga zamin yaratadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 2-fevral "Madaniyat va san'at sohasini yanada rivojlantirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ- 112-sonli qarori o'quvchi va talabalarning musiqiy bilim va ko'nikmalarini ularning qalbida milliy madaniyatga bo'lgan muhabbatini shakllantirish, yosh iste'dodlarni aniqlash va qo'llab quvvatlash qaratilgan chora-tadbirlar nazarda tutilgan. Qarorga ko'ra, musiqa fani uchun ajratilgan o'quv soatlari doirasida "Hayotimga hamrohdir cholg'u" shiori ostida cholg'u

ijrochiligi dars mashg'ulotlari yo'lga qo'yiladi. Shuningdek, 2022-2023-o'quv yili davomida ro'yxatida keltirilgan milliy musiqa cholg'ularidan kamida bittasida kuy ijro etish ko'nikmalari o'rgatiladi hamda ularning ta'lim to'g'risidagi hujjati (shahodatnoma)ga tegishli qayd kiritiladi.

2023/2024-o'quv yilidan boshlab esa, kamida uchtasida kuy ijro etish mahoratiga ega bo'lish musiqa fani o'qituvchilariga majburiy hisoblanadi[3]. Albatta, mazkur qaror ijrosi to'laqonli ta'minlansa, o'sib borayotgan yosh avlodda, musiqa, milliylikimizga muhabbat kun sayin rivoj topib boradi desak adashmaymiz. Sababi, bizning xalqimizda qadimdan musiqa muhabbat, oshuvtalik jo'sh urgan. Ta'lim muassasalarida musiqa fanlarini o'qitishda albatta, Sharq mutafakkirlari qarashlariga yuzlanmasak xato qilgan bo'lamiz. Jumladan, ulug' ajdodimiz Abu Ali ibn Sino musiqa inson ma'naviy qiyofasini yanada mukammallashtirishini ta'kidlagani bejiz emas. Darhaqiqat, navo jozibasini so'z bilan ifodalash qiyin. Mumtoz musiqalarimiz kishi ruhiyati, ma'naviyatiga ijobiy ta'sir o'tkazuvchi qudratga ega. Ular insonni ezgulikka da'vat etadi, tinglovchini borliq, hayotning mazmun-mohiyatini anglab yetishga, falsafiy mushohadaga undaydi. O'rta Osiyo xalqlarining musiqa madaniyati tarixiga doir qadimiy yozma manbalar va arxeolog olimlar tomonidan topilgan yodgorliklar buning yaqqol dalilidir.

Buyuk faylasuf olim, o'rta asr Sharq musiqa nazariyasining asoschilaridan biri Abu Nasr Muhammad Farobiydir. Alloma ajoyib musiqachi va musiqa nazariyachisi ham edi. U o'z davrida mavjud barcha musiqa cholg'ularini chalishni bilgan. Ayniqsa, kuylarni nay va tanbur cholg'ularida katta mahorat bilan ijro etgan. Ba'zi manbalarda ko'rsatilishicha, Farobiy qonun cholg'usini ixtiro etgan, o'sha davrlarda mashhur bo'lgan ud sozini takomillashtirishda juda katta ishlar olib borgan. Farobiy o'zining musiqa bag'ishlagan risolalarida Sharq musiqa nazariyasini asoslab berdi.

Abu Ali ibn Sino ham O'rta Osiyodan chiqqan ulug' olim, faylasuf, tabiatshunos, mashhur tabib bo'lish bilan birga ajoyib musiqa nazariyachisi ham edi. Ibn Sinoning "Kitabush-shifa", "Donishnoma" kabi asarlarining musiqa doir qismi va "Risalatun fi-ilmil-musiqiy" kabi risolalari Abu Nasr Farobiy asarlari qatorida jahon musiqa fani va madaniyati tarixida alohida o'rin tutadi. Ibn Sino musiqa haqida maxsus ilmiy-nazariy asarlar yozish bilangina cheklanmadi, balki musiqa bag'ishlangan asarlarini tibbiyot kitoblarida ham aks ettirdi.

Ibn Sino o'zining "Tib qonunlari" kitobida bir o'rinda musiqaning ruhiy ta'sir kuchiga baho berib, go'dakning tarbiyasidagi ahamiyatini shunday ta'riflaydi: "Go'dakning organizmi chiniqishi uchun ikki narsa zarur: biri uni asta qimirlatib tebratish, ikkinchisi esa onaning qo'shig'i (alla)dir. Birinchisi bolaning tanasiga, ikkinchisi ruhiga tegishlidir" [4].

Abu Bakr Buxoriy-Kalobodiy musiqa tovushlari-nag'malarni ta'riflab, ularni "jon quvvati va ruh ozig'i turur. Agar jon nag'madan quvvat topsa, o'z maqomi sari ishrof aylaydi, ul maqom ila mashg'ul bo'lardi"[5], - deb yozadi. Demak, musiqa insonga ma'naviy ozuqa bo'lishi bilan birga uni tarbiyalashda ham ahamiyatli ekan. Chunki, ruhi tetik va barkamol kishi o'zida yaxshi insoniy fazilatlarni mujassam eta oladi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoev ta'kidlaganidek, "Musiqqa san'ati madaniy fenomen sifatida yangi avlodni tarbiyalash va kamolga yetkazish borasida cheksiz imkoniyatlarga egadir" [6]. Shunday ekan, san'at bilan oshno bo'lgan yoshlarning hayotga munosabati, milliy urf-odat va umumbashariy qadriyatlarga hurmati baland bo'ladi.

Darhaqiqat musiqa ta'limi bola shaxsida komil insonning qimmat baho fazilatlaridan qat'iyatlilik, iroda, kuchli xotira, abstrakt fikrlash, miyaning har ikki yarim sharini tengdek shakllanishiga erishish natijasida tiniq tafakkur, zehn, nutqning ravonligi, chiqishimlilik, o'zaro fikr almasha olish kabi diplomatik xususiyatlarni o'zlashtiradi.

Hech bir sohada kuzatilmaydigan imkoniyatlar musiqa darslarida mujassamlangan. Ta'lim oluvchi shaxsiga yakka holda yo'naltirilgan pedagogik usullarning qo'llanilishini, unda tarbiyalanuvchining temperamenti, harakteri, muloqot metodini hisobga oluvchi musiqiy-pedagogik sharoitda pedagogik faoliyatni algoritmlashtirish murakkab vazifadir[7].

Barcha o'quvchilarning individual imkoniyatlarini inobatga olgan holda turli xohish va istaklarining amalga oshirilishi ta'limda integratsiyalangan yondashuvni ta'minlaydi.

Pedagogik-psixologik adabiyotlarga murojaat etish shuni ko'rsatadiki, musiqiy ta'limning ushbu zamonaviy metodlari ma'lum bir mezonlarga asoslanadi:

- texnologik, ya'ni metodni pedagogik texnologiyalarga taqqoslash, xususan, hozirda tushuntirish-ilovalash texnologiyasidan rivojlantiruvchi, muammoli, shaxsga yo'naltirilgan texnologiyalarga o'tish;

- psixologik - yirik shakldagi musiqa asarlarini o'rganishda metodlar yoshlar psixologiyasi nuqtai nazaridan ahamiyatli bo'lishi lozim. I.S.Kon buning ikkita muhim jihatini alohida ta'kidlaydi [8].

Bugungi kunning ayrim tendensiyalarini inobatga olgan holda fikr yuritayotgan qatlamni fikriga ko'ra ta'lim muassasalarida musiqa darslari umuman keragi yo'q deya ta'kidlanayotgan bir vaqtda, chet davlatlarda ko'p yillardan buyon "Musiqqa terapiyasidan" unumli foydalanib kelinmoqda. Musiqiy asarlarni tanlashda musiqiy terapiya kursini o'tayotgan insonning musiqiy ta'lim darajasi, musiqiy adekvatlik xususiyatlarni inobatga olgan holda elektropunktur test sinovlaridan foydalanish mumkin. Yakkaxon asboblarni tanlashda jadval asosida meridian diagnostikasini hisobga olgan holda amalga oshiriladi:

5 ta bosh element	5 ta chjan organlari (zich)	5 ta fu organlari (ichi bo'sh)	Cholg'u asbobi
Daraxt Olov Yer Metall Suv	Jigar Yurak Qora toloq O'pkalar Buyraklar	O't qopi Ingichka ichak Oshqozon Semiz ichak Siydik qopi	Ksilofon, goboy, fleyta, klarnet Gitara, skripka, lira, violonchel; Fleyta, vokal; Fleyta, saksofon, simbalalar; Baraban, tanburin, litavralar;

Dunyoda musiqiy terapiyani ilgari surayotgan “Amerika” va “Shved” ilmiy amaliy maktablari tashkil topishidan ancha asrlar ilgari tibbiyot ilmining sarchashmasi Abu Ali ibn Sino amaliyotda musiqa ilmidan forig‘lantiruvchi manba sifatida foydalanish omillarini milliy kasbiy musiqamiz negizi bo‘lmish maqomlar orqali ilgari surgan. Alloma o‘zining “Tib qonunlari” entsiklopedik kitobining “Inson mijoziga bag‘ishlangan bo‘limida” qay bir mijozdagi (temperament) insonga qaysi “maqom” xush kelishi va qay bir “maqom” ijrosi orqali kishi ruhini osmonu falakka olib chiqish hamda aksincha natijalarga erishish mumkinligini, musiqa ohangi orqali sog‘ni aqlidan ayirish va telbaga shifo ulashish malakalarini qo‘llaganini ta’kidlaydi. Yuqoridagilarga asosanib, xulosa o‘rnida shuni ta’kidlashimiz mumkinki, musiqa darslarini zamonaviy texnologiyalar vositasida tashkil etilishi o‘quvchi shaxsini ijobiy ko‘nikmalarni egallashda muhim ahamiyatga ega va biz ularni katta hayotga safarbar etar ekanmiz, san‘at vositasida barkamol avlod istiqboli yo‘lida quyidagi zarur sifatlarga erishishimiz mumkin:

1. Shaxsning o‘ziga bo‘lgan hurmatini oshirish.
2. O‘quvchilarga o‘zini ijodiy tomondan ifoda etish imkoniyatini yaratish va jamiyatda bunday qobiliyatli shaxslarni uyushishini ta’minlanishi;
3. Muloqot va muloqot madaniyati doirasini kengaytirish;
4. Bolalarni yuksak axloqiy qadriyatlar bilan tanishtirish, ularning musiqiyestetik didini rivojlantirish. Bundan tashqari, hissiy, xulq-atvor va shaxslararo muammolarni hal qilishga musiqiy va estetik ta’lim yordam berishga qaratilgan psixo-pedagogik aralashuvdir.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI | СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ | REFERENCES

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvar “2022 — 2026- yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-60-sonli Farmoni. www.lex.uz

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev Oliy Majlisga va O‘zbekiston xalqiga Murojaatnomasi. 2022-yil 22-dekabr. <https://review.uz/>

3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 2-fevraldagi “Madaniyat va san‘at sohasini yanada rivojlantirishga qaratilgan chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PQ- 112-sonli qarori. www.lex.uz

4. Abu Ali Ibn Sino “Tib qonunlari”I,II. T., 1979-1980y., b - 21.

5. Nurullayevna, N. M. (2022). The role of pedagogical activity in creating a new uzbekistan enlightened society. best scientific research-2023, 1(1), 238-241.

6. Mirziyoev SH.M. Milliy tiklanishdan - milliy yuksalish sari. 4-jild. - Toshkent: O‘zbekiston, 2020. - B.344

7. Насритдинова, М. Н. (2022). Музыка инсониятга нима учун керак?. Science and innovation, 1(Special Issue 2), 577-580.

8. Кон И.С. Психология старшеклассника. - Москва: 1982. -с.194

9. Malikaxon Qaxramon Qizi Ashiraliyeva, Ilmiy rahbar: Mo'minmirzo Zokir o'g'li Xolmo'minov. Yoshlarni tarbiyalashda musiqa ta'limining maqsad va vazifalari. Oriental Art and Culture, 2022. <https://scholar.google.com>
10. Ziyodaxon To'g'onboyeva, Ilmiy rahbar: Mo'minmirzo Xolmo'minov. Madaniyat va san'at sohasini rivojlantirishda xorij tajribasi. Oriental Art and Culture, 2022. <https://scholar.google.com>
11. Mardiev Abdusamad o'g'li Shahbozxon Ilmiy rahbar: Xolmo'minov Zokir o'g'li Mo'minmirzo. Jamiyat ijtimoiy hayotida musiqaning tutgan o'ri. Oriental Art and Culture, 2022. <https://scholar.google.com>
12. Mo'minmirzo Zokir o'g'li Xolmo'minov, Nilufar Laziz qizi Maratova. Madaniyat markazlariga malakali kadrlarni jalb etish muammolari. "Oriental Art and Culture" jurnali. Qo'qon 2022. <https://scholar.google.com>
13. Mo'minmirzo Zokir o'g'li Xolmo'minov, Nilufar Laziz qizi Maratova. Madaniyat va san'at sohasida loyihalarga mablag'jalb etish masalalari. "Oriental Art and Culture" jurnali. Qo'qon 2022. <https://scholar.google.com>
14. Mo'minmirzo Zokir o'g'li Xolmo'minov. Madaniyat bo'lim mudirlarining ish faoliyatini rivojlantirish mexanizmlari. "Oriental Art and Culture" jurnali. Qo'qon 2022. <https://scholar.google.com>
15. Mo'minmirzo Zokir o'g'li Xolmo'minov. Madaniyat markazlarida to'garaklarni tashkil etish muammolari. "Oriental Art and Culture" jurnali. Qo'qon 2022. <https://scholar.google.com>
16. To'rabek Raufovich Fayziyev, Mo'minmirzo Zokir o'g'li Xolmo'minov. Madaniyat va san'at sohasi menejmentida loyihalar faoliyati. "Oriental Art and Culture" jurnali. Qo'qon 2022. <https://scholar.google.com>
17. To'rabek Raufovich Fayziyev, Mo'minmirzo Zokir o'g'li Xolmo'minov. Ijtimoiy sohada marketing xizmatlarining konseptual asoslari. "Oriental Art and Culture" jurnali. Qo'qon 2022. <https://scholar.google.com>
18. Mo'minmirzo Zokir o'g'li Xolmo'minov. 2017-2022-yillar mobaynida madaniyat va san'at sohasida amalga oshirilgan ishlar sarhisobi. "Oriental Art and Culture" jurnali. Qo'qon 2022. <https://scholar.google.com>
19. Ziyodaxon Dilshodjon qizi To'g'onboyeva, Xolmo'minov Zokir o'g'li Mo'minmirzo. Yangi O'zbekistonda madaniyat va san'at sohasiga qaratilayotgan chora-tadbirlar "Oriental Art and Culture" jurnali. Qo'qon 2022. <https://scholar.google.com>
20. Mo'minmirzo Zokir o'g'li Xolmo'minov. Art menejmentni rivojlantirishda zamonaviy yondashuvlarning ahamiyati. "Oriental Art and Culture" jurnali. Qo'qon 2021. <https://scholar.google.com>
21. Mo'minmirzo Zokir o'g'li Xolmo'minov. Санъат менежменти фанини ўқитишда меъёрий хужжатларнинг ўрни ва аҳамияти. "Oriental Art and Culture" jurnali. Qo'qon 2021. <https://scholar.google.com>

MUALLIF HAQIDA MA'LUMOT [ИНФОРМАЦИЯ ОБ АВТОРЕ] [AUTHORS INFO]

✉ **Xo'jamqulov Pirimkul**, San'atshunoslik fakulteti, "Musiq ta'limi" kafedasi dotsenti,
[**Хожамкулов Пиримкул**, Факультет искусств, Доцент кафедры «Музыкальное образование»], [**Khojamkulov Pirimkul**, Faculty of Arts, Department of "Music Education", Associate Professor] manzil: O'zbekiston, Chirchiq shahri, Amir Temur ko'chasi 104 uy [адрес: Узбекистан, г. Чирчик, улица Амира Темура, дом 104], [address: Uzbekistan, 104 Amir Temur Street, Chirchiq city]

O'ZBEKISTON XALQ ARTISTI K.K. MUXITDINOV XOTIRASIGA

© T.A. Mamikonyan¹✉

¹O'zbekiston Davlat konservatoriyasi, Toshkent, O'zbekiston

Annotatsiya

KIRISH: ushbu maqolada O'zbekiston opera san'atining yirik vakili K.K. Muxitdinov ijodi va uning o'zbek vokal maktabi rivojiga qo'shgan hissasi tahlil etiladi. Tadqiqotning maqsadi – Muxitdinovning ijodiy faoliyatining milliy opera san'ati taraqqiyotiga ta'sirini aniqlash va uning vokal hamda pedagogik merosining ahamiyatini ta'kidlashdan iborat. Maqolada vokal tahlili, tarixiy-analitik va biografik yondashuv usullari qo'llanilgan. Natijalar shuni ko'rsatadiki, Muxitdinov o'zbek opera sahnasida bir qator yangi obraz va partiyalarni birinchi bo'lib ijro etgan, milliy va jahon opera repertuarini boyitgan, shuningdek, iste'dodli yosh vokalchilarning kamol topishiga katta hissa qo'shgan. Bundan tashqari, uning xalqaro vokal an'alarini milliy maktabga integratsiya qilishdagi o'rni alohida ta'kidlanadi, bu esa o'zbek vokal san'atining jahon miqyosiga chiqishiga xizmat qilgan.

O'zbekiston opera san'ati tarixida K.K. Muxitdinov (1946–2007) kabi ijodkorlarning o'rni beqiyosdir. U o'zining boy ijodiy merosi, sahna mahorati va pedagogik faoliyati bilan milliy vokal san'atining rivojiga katta hissa qo'shgan. Muxitdinov nafaqat O'zbekistonda, balki xalqaro miqyosda ham taniqli opera ijrochisi va ustoz sifatida e'tirof etilgan. Shu sababli, uning ijodiy merosi va ta'limiy faoliyatini o'rganish bugungi kunda dolzarb ahamiyat kasb etadi.

MAQSAD: ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi – Muxitdinovning opera san'ati rivojiga qo'shgan hissasini har tomonlama tahlil qilish va uning o'zbek opera madaniyati taraqqiyotidagi o'rnini aniqlashdan iborat. Bunday yuksak san'atkorlarning faoliyatini o'rganish orqali o'zbek opera san'atining shakllanishi va rivojlanish jarayonlarini yanada chuqurroq anglash imkoniyati yaratiladi.

MATERIALLAR VA METODLAR: ushbu ilmiy maqolani yozishda tarixiy-biografik tahlil, musiqiy-shaxsiy portretlash, kontent-analiz va komparativ yondashuv metodlaridan foydalanildi. Asosiy empirik material sifatida Kurkmas Muxitdinovning ijodiy faoliyatiga oid arxiv hujjatlari, teatr dasturlari, audio va video yozuvlar, sahna spektakllari, ilmiy-publitsistik manbalar hamda uning o'quvchilari va hamkasblarining esdaliklari o'rganildi.

Shuningdek, maqolada A. Navoiy nomidagi Davlat akademik katta teatrining repertuar faoliyati, O'zbekiston Davlat konservatoriyasining akademik vokal va opera

tayyorlov kafedrasida faoliyatiga doir ma'lumotlar, Muxitdinov ishtirok etgan spektakllar ro'yxati va tahlillari asos qilib olindi.

Tadqiqot davomida Muxitdinov ijodining o'ziga xos badiiy, vokal va pedagogik mezonlari aniqlanib, ular zamonaviy vokal pedagogikasi nazariyalari bilan solishtirildi. Maqola jarayonida sifatli yondashuv asosida san'atkorning sahnadagi obrazlari, vokal texnikasi, interpretatsion yondashuvlari hamda ta'limiy metodlari chuqur o'rganildi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR: Qo'rqmas Qo'chqorovich Muxitdinov – o'zbek opera san'atining yirik namoyandalaridan biri bo'lib, uning ijodi milliy vokal san'ati tarixida chuqur iz qoldirdi. U kuchli bas ovozi, nafis tembr va betakror sahna mahorati bilan nafaqat o'zbek, balki jahon opera repertuaridagi yetakchi bas partiyalarini ijro etgan. Uning sahnadagi ijrochilik san'ati, obraz yaratishdagi intellektual yondashuvi va doimiy mukammallikka intilishi uni o'z davrining eng yetuk san'atkorlaridan biriga aylantirdi. O'zbek opera sahnasida ilk bor "Boris Godunov", "Pyotr Birinchi", "Qirol Filipp" kabi murakkab partiyalarni ijro etgan Muxitdinov opera san'atining yangi qirralarini ochib berdi va milliy teatr rivojiga ulkan hissa qo'shdi.

Ijrochilik faoliyati bilan birga, u pedagogik sohada ham samarali mehnat qilgan bo'lib, O'zbekiston Davlat konservatoriyasining akademik vokal kafedrasiga rahbarlik qilgan va yosh iste'dodlarga o'z tajribasini o'rgatgan. Uning ta'lim metodikasi vokal san'ati, sahna mahorati hamda dirijyor va rejissyor bilan ishlash tizimining o'zaro uyg'unligiga asoslangan bo'lib, bu yondashuv kelajakdagi opera ijrochilarining har tomonlama puxta tayyorgarlik ko'rishini ta'minladi.

Muxitdinov, shuningdek, A. Navoiy nomidagi teatr direktori sifatida faoliyat yuritgan yillarida yosh vokalistlarning xalqaro tanlov va gastrollarda ishtirok etishini qo'llab-quvvatlab, o'zbek opera san'atining xalqaro miqyosdagi nufuzini mustahkamlashga xizmat qildi. Uning vokal san'ati rivojiga qo'shgan hissasi, san'atga sadoqati va yosh iste'dodlarni tarbiyalash yo'lidagi fidokorona mehnati uning nomini o'zbek madaniyati tarixining ajralmas qismiga aylantirdi. Ustoz va san'atkor sifatida qoldirgan merosi abadiy yashaydi.

XULOSA: Qo'rqmas Qo'chqorovich Muxitdinov o'zbek opera san'ati tarixida betakror iz qoldirgan yirik san'atkor, pedagog va tashkilotchi sifatida tanilgan. Uning kuchli bas ovozi, sahna mahorati va doimiy mukammallikka intilishi uni milliy madaniyatning yorqin siymosiga aylantirdi. U nafaqat jahon va o'zbek opera repertuarining yetakchi partiyalarini ijro etgan, balki o'zining tajribasi va san'atga bo'lgan mehrini yosh vokalistlarga yetkazib, iste'dodli avlodni tarbiyaladi. A. Navoiy nomidagi teatr direktori va akademik vokal kafedrasida rahbari sifatida u vokal ta'limining rivojiga hamda o'zbek opera san'atining xalqaro miqyosda tanilishiga ulkan hissa qo'shdi. Uning nomi shogirdlari va san'at ixlosmandlari xotirasida abadiy saqlanadi.

Kalit so'zlar: Qo'rqmas Muxitdinov, o'zbek operasi, akademik vokal, bas, opera san'ati, sahna mahorati, musiqiy teatr, vokal pedagogikasi, GABT operasi, o'zbek vokal maktabi, opera partiyalari, musiqiy meros, xalqaro vokal maktabi, A. Navoiy nomidagi teatr, vokal ijrochiligi.

Iqtibos uchun: Mamikonyan T.A. O'zbekiston xalq artisti K.K. Muxitdinov xotirasiga.
// Inter education & global study. 2025, №5. B.446–454.

ПАМЯТИ НАРОДОГО АРТИСТА УЗБЕКИСТАНА К.К.МУХИТДИНОВА

© Т.А.Мамиконян¹✉

¹Узбекская государственная консерватория, Ташкент, Узбекистан

Аннотация

ВВЕДЕНИЕ: в данной статье анализируется творчество выдающегося представителя узбекского оперного искусства К.К. Мухитдинова и его вклад в развитие узбекской вокальной школы. Цель исследования – выявить влияние творческой деятельности Мухитдинова на развитие национального оперного искусства, а также подчеркнуть значимость его вокального и педагогического наследия. В статье использованы методы вокального анализа, историко-аналитический и биографический подходы. В результате установлено, что Мухитдинов стал первым исполнителем ряда новых образов и партий на узбекской оперной сцене, обогатил репертуар национальной и мировой оперы, а также внес значительный вклад в подготовку талантливых молодых вокалистов. Кроме того, подчеркивается его роль в интеграции международных вокальных традиций в национальную школу, что способствовало выходу узбекского вокального искусства на мировой уровень. В истории узбекского оперного искусства вклад таких деятелей, как Куркмас Мухитдинов (1946–2007), является поистине бесценным. Благодаря своему богатому творческому наследию, сценическому мастерству и педагогической деятельности он внёс значительный вклад в развитие национального вокального искусства. Мухитдинов был признан не только в Узбекистане, но и на международной арене как выдающийся оперный исполнитель и наставник. В связи с этим изучение его творческого наследия и педагогической деятельности приобретает особую актуальность в наши дни.

ЦЕЛЬ: основная цель настоящего исследования — всесторонне проанализировать вклад Куркмаса Мухитдинова в развитие оперного искусства и определить его роль в формировании и прогрессе узбекской оперной культуры. Изучение деятельности таких выдающихся мастеров создаёт возможность более глубокого осмысления процессов становления и развития узбекского оперного искусства.

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ: при написании данной научной статьи были использованы методы историко-биографического анализа, музыкально-портретного осмысления, контент-анализа и компаративного подхода. В качестве основного эмпирического материала изучены архивные документы, театральные программы, аудио- и видеозаписи, сценические спектакли, научно-публицистические источники, а также воспоминания учеников и коллег Куркмаса Мухитдинова.

Кроме того, в статье были использованы сведения о репертуарной деятельности Государственного академического Большого театра имени А. Навои, материалы, касающиеся деятельности кафедры академического вокала и оперной подготовки Государственной консерватории Узбекистана, а также перечень и анализ спектаклей с участием Мухитдинова.

В ходе исследования были выявлены художественные, вокальные и педагогические критерии творчества Мухитдинова, которые сопоставлены с современными теориями вокальной педагогики. В процессе статьи, на основе качественного подхода, глубоко проанализированы его сценические образы, вокальная техника, интерпретационные подходы и методы преподавания.

ОБСУЖДЕНИЕ И РЕЗУЛЬТАТЫ: Куркмас Кучкарович Мухитдинов – выдающийся узбекский оперный певец, чье творчество оставило глубокий след в истории национального вокального искусства. Обладая мощным басовым голосом с благородным тембром и выдающимся актерским даром, он исполнил ведущие басовые партии мирового и узбекского оперного репертуара. Его сценическое мастерство, интеллектуальный подход к созданию образов и стремление к совершенствованию сделали его одним из лучших исполнителей своего времени. Будучи первым узбекским певцом, исполнившим сложные партии Бориса Годунова, Петра Первого, короля Филиппа и других, он не только раскрыл новые грани оперного искусства, но и способствовал развитию национального театра. Помимо исполнительской деятельности, Мухитдинов внес весомый вклад в педагогическую сферу, возглавив кафедру академического вокала в Государственной консерватории Узбекистана, где передавал свой бесценный опыт молодым исполнителям. Его методика обучения основывалась на тесной связи вокала, сценического мастерства и работы с дирижером и режиссером, что обеспечивало комплексную подготовку будущих оперных певцов. Будучи директором Театра имени А. Навои, он активно поддерживал участие молодых вокалистов в международных конкурсах и гастролях, что способствовало укреплению международного статуса узбекской оперной школы. Его вклад в развитие вокального искусства, преданность профессии и забота о молодых талантах сделали его имя неотъемлемой частью истории узбекской культуры.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ: Куркмас Кучкарович Мухитдинов оставил глубокий след в истории узбекского оперного искусства как выдающийся певец, педагог и организатор. Его мощный бас, сценическое мастерство и неустанное стремление к совершенству сделали его знаковой фигурой в национальной культуре. Он не только исполнил ведущие партии мирового и узбекского репертуара, но и воспитал целую плеяду талантливых вокалистов, передав им свой опыт и любовь к искусству. Будучи директором театра имени А. Навои и заведующим кафедрой академического вокала, он внес значительный вклад в развитие вокального образования и популяризацию узбекской оперы на международной арене. Его имя навсегда останется в памяти благодарных учеников и поклонников.

Ключевые слова: Куркмас Мухитдинов, узбекская опера, академический вокал, бас, оперное искусство, сценическое мастерство, музыкальный театр, вокальная педагогика, опера ГАБТ, узбекская вокальная школа, оперные партии, музыкальное наследие, международная вокальная школа, театр имени А. Навои, вокальное исполнительство.

Для цитирования: Мамиконян Т.А. Памяти народного артиста Узбекистана К.К.Мухитдинова. // Inter education & global study. 2025, №5. С. 446–454.

IN MEMORY OF THE PEOPLE'S ARTIST OF UZBEKISTAN K.K. MUKHITDINOV

© Tamara A. Mamikonyan^{1✉}

¹State Conservatory of Uzbekistan, Tashkent, Uzbekistan

Annotation

INTRODUCTION: this article analyzes the creative legacy of the outstanding representative of Uzbek opera art, K.K. Mukhitdinov, and his contribution to the development of the Uzbek vocal school. The aim of the study is to identify the influence of Mukhitdinov's artistic activity on the advancement of national opera art and to emphasize the significance of his vocal and pedagogical heritage. The article employs methods of vocal analysis, historical-analytical, and biographical approaches. As a result, it was established that Mukhitdinov was the first Uzbek performer of several complex operatic roles, enriching both national and world opera repertoires and making a significant contribution to the training of talented young vocalists. In addition, the article highlights his role in integrating international vocal traditions into the national school, which helped elevate Uzbek vocal art to a global level.

In the history of Uzbek opera, the contribution of figures such as Kurkmas Mukhitdinov (1946–2007) is truly invaluable. Thanks to his rich creative legacy, stage mastery, and pedagogical activity, he made a substantial contribution to the development of national vocal art. Mukhitdinov was recognized not only in Uzbekistan but also internationally as an outstanding opera performer and mentor. Therefore, studying his artistic legacy and pedagogical work remains especially relevant today.

AIM: the main goal of this research is to comprehensively analyze the contribution of Kurkmas Mukhitdinov to the development of opera art and to determine his role in the formation and progress of Uzbek opera culture. Studying the activity of such prominent masters allows for a deeper understanding of the processes of formation and development of Uzbek opera art.

MATERIALS AND METHODS: this academic article applies methods of historical-biographical analysis, musical-portrait characterization, content analysis, and comparative approach. The primary empirical materials include archival documents, theatre programs, audio and video recordings, stage performances, scholarly-publicistic sources, as well as memoirs of Mukhitdinov's students and colleagues.

Additionally, information on the repertoire activities of the Alisher Navoi State Academic Grand Theatre, documents related to the Department of Academic Vocal and Opera Training at the State Conservatory of Uzbekistan, and analysis of performances with Mukhitdinov's participation were utilized.

The study identifies the artistic, vocal, and pedagogical criteria of Mukhitdinov's creativity and compares them with contemporary vocal pedagogy theories. Through a qualitative approach, the article provides an in-depth analysis of his stage roles, vocal technique, interpretative strategies, and teaching methodology.

DISCUSSION AND RESULTS: Kurkmas Kuchkarovich Mukhitdinov was an outstanding Uzbek opera singer whose creative work left a lasting mark in the history of national vocal art. Possessing a powerful bass voice with a noble timbre and exceptional acting talent, he performed leading bass roles from both the global and Uzbek opera repertoire. His stage mastery, intellectual approach to character creation, and pursuit of artistic excellence made him one of the finest performers of his time.

As the first Uzbek singer to perform complex roles such as Boris Godunov, Peter the Great, King Philip, and others, he revealed new dimensions of operatic expression and contributed significantly to the development of the national theatre.

In addition to his performance career, Mukhitdinov played a prominent role in pedagogy, heading the Department of Academic Vocal at the State Conservatory of Uzbekistan, where he generously shared his invaluable experience with young performers. His teaching method was based on a close integration of vocal technique, stagecraft, and collaboration with conductors and directors, ensuring comprehensive training for future opera singers.

As the director of the Alisher Navoi Theatre, he actively supported the participation of young vocalists in international competitions and tours, contributing to the global recognition of the Uzbek opera school. His devotion to vocal art, professional dedication, and care for young talents made his name an integral part of Uzbekistan's cultural history.

CONCLUSION: Kurkmas Kuchkarovich Mukhitdinov made a profound impact on the history of Uzbek opera as an outstanding singer, teacher, and cultural leader. His powerful bass, stage mastery, and tireless pursuit of artistic excellence made him a prominent figure in national culture. He not only performed key roles in both global and Uzbek opera repertoires but also mentored a generation of talented vocalists, passing on his experience and passion for the art.

As director of the Alisher Navoi Theatre and head of the Academic Vocal Department, he significantly contributed to the development of vocal education and the international promotion of Uzbek opera. His name will forever remain in the memory of grateful students and admirers.

Keywords: Kurkmas Mukhitdinov, Uzbek opera, academic vocal, bass, opera art, stage mastery, musical theatre, vocal pedagogy, GABT opera, Uzbek vocal school, opera roles, musical heritage, international vocal tradition, Alisher Navoi Theatre, vocal performance.

For citation: Tamara A. Mamikonyan (2025) 'In Memory of the People's Artist of Uzbekistan K.K. Mukhitdinov', Inter education & global study, (5), pp. 446–454. (In Russ).

Родился в 1946 году в городе Янгиюле. Окончил Московскую Государственную консерваторию, учился в классе профессора Давида Гамрикели. После окончания консерватории был принят в труппу ГАБТ имени А. Навои, где пел весь ведущий басовый репертуар на протяжении тридцати лет.

Его секрет обаяния таланта, огромной мощи и красивого тембра, идеально выровненного во всех регистрах, которым он владел с совершенством. Интеллект артиста и его умение усваивать все полезные для себя с дирижёрами, режиссерами и коллегами по сцене помогали ему выработать певческую манеру и артистизм.

В нём сочетаются все качества, необходимые певцу: прекрасный голос, музыкальность, внешние данные, актёрский талант, трудолюбие и художественный вкус. Нельзя было не отметить его постоянное стремление к совершенствованию, желанию сегодня петь и играть лучше, чем вчера.

Куркмас Мухитдинов в своей творческой деятельности всегда стремился к новизне. Он был первым узбекским исполнителем таких сложных партий, как Борис Годунов, Пётр Первый, Базилио, Реймонд, Король Филипп, Дон Карлос и многие другие.

В опере «Путь к трону» композитора Н.Закирова на темы В. Шекспира, где интересно сочетались узбекский мелос и образы великого английского драматурга, он исполнил три роли – отца Гамлета, короля Клавдия и Макдуфа. Это была одна из его ярких работ на музыку современного композитора.

В репертуаре певца большое место занимали произведения узбекских композиторов М. Ашрафи, М. Бурханов, С. Юдаков и многих других.

Будучи директором театра имени А. Навои Куркмас Мухитдинов сделал немало для развития театрального искусства. Он считал, что для развития вокального исполнительства это участие молодых узбекских певцов на конкурсах, гастрольная деятельность художественных коллективов и оперных театров, способствующая расширению внешних контактов, взаимообогащению культур.

В 2002 году Куркмас Кучкаров возглавил кафедру академического вокала и оперной подготовки в Государственной Консерватории Узбекистана. Он знал, что процесс воспитания оперного певца сложен.

Его основная задача единство сценического действия и пения, что считается развитием вокально - сценической техники взаимосвязанной и целенаправленной работой педагога

по специальности с дирижером и режиссером оперного класса.. Такая взаимно согласованность необходима с самого начала профессионального обучения.

По мимо того, что он был прекрасным певцом, он стал замечательным педагогом и наставником. Все студенты относились к нему с больши уважением и авторитетом как к певцу, так и к педагогу, не зависимо от того учились ли у него в классе. Со своей стараны он поддерживал одареных студентов, ценил их талант и делал всё для их развития. Щедро

депился своим опытом. Никогда не отказывал в помощи. Старался передать всё своё мастерство и навыки. Всегда находил время для тех, кто был не равнодушен к вокальному искусству.

Куркмас Мухиддинов - народный артист Узбенстана, Лауреат Государственной премии - внёс значительный вклад в развитие узбекского оперного искусства и испитании молодых певцов.

Светлая память маэстро! Вы живете в своих учениках.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI | СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ | REFERENCES

1. Ашрафи, М. Музыкальная культура Узбекистана. — Ташкент: Фан, 1982.
Ashrafi, M. Musical Culture of Uzbekistan. — Tashkent: Fan, 1982.
2. Янов-Яновская, Н.С. Узбекская музыка и XX век: Тенденции, проблемы. — Ташкент: Шарқ, 2004.
Yanov-Yanovskaya, N.S. Uzbek Music and the 20th Century: Trends and Problems. — Tashkent: Sharq, 2004.
3. Мухитдинов, К.К. Архивные материалы (биография, интервью, программа спектаклей). — Фонд ГАБТ им. А. Навои.
Mukhitdinov, K.K. Archival Materials (Biography, Interviews, Performance Programs). — A. Navoi GABT Archive.

MUALLIF HAQIDA MA'LUMOT [ИНФОРМАЦИЯ ОБ АВТОРЕ] [AUTHORS INFO]

✉ **Mamikonyan Tamara Abramovna**, O'zbekiston Davlat konservatoriyasi Xor dirijyorligi kafedrasida dotsenti, [**Мамиконян Тамара Абрамовна**, Доцент кафедры хорового дирижирования Государственной консерватории Узбекистана], [**Mamikonyan Tamara Abramovna**, Associate Professor at the Department of Choral Conducting, State Conservatory of Uzbekistan]; manzil: O'zbekiston, Toshkent sh., Mustaqillik shohko'chasi, 31-uy [адрес: Узбекистан, г. Ташкент, проспект Мустакиллик, дом 31], [address: Uzbekistan, Tashkent city, Mustaqillik avenue, building 31].

Original paper

XIX ASR MUSIQASIDA VERIZM

© B.A.Shaxnazarova¹✉

¹O'zbekiston davlat konservatoriyasi, Toshkent, O'zbekiston

Annotatsiya

KIRISH: XIX asr 70 yillar oxirida italiya adabiyotida verizm ijodiy yonalish sifatida shakllandi. Unda achchiq haqiqat o'z aksini topdi. Verizm estetikasi aniq faktlarga asoslangan bo'lib, adabiy naturalizmga o'hshashligi bilan ajralib turadi.

MAQSAD: XIX asr oxiri XX asr boshida Italiya kompozitorlari ijodida verizmni paydo bo'lishi, bu yonalishni tinglovchilar tomonidan qabul qilinishi, nazariy-ijodiy tahlil qilish.

MATERIALLAR VA METODLAR musiqada verizm yonalishi P. Maskani, R. Leonkavalo hamda Dj. Puchchini kabi kompozitorlarning opera ijodida namoyon bo'ldi. Verizm yonalishi kompozitorlari yozuvchilar tajribalariga tayangan holda kambag'allar xayotini yoritib boshladilar.

MUHOKAMA VA NATIJALAR: musiqada verizm yonalishi P. Maskani, R. Leonkavalo hamda Dj. Puchchini kabi kompozitorlarning opera ijodida namoyon bo'ldi. Verizm yonalishi kompozitorlari yozuvchilar tajribalariga tayangan holda kambag'allar xayotini yoritib boshladilar.

XULOSA: xulosa qilib aytganda, italiya va frantsiya kompozitorlari ijodini o'rganar ekanmiz, ularning ijodiy yoli naqadar buyukligiga yanada amin bo'lavermiz. Verizm yo'nalishida yozilgan asarlarni tahlil qilarkanmiz, kompozitorlar ijodi judayam keng ko'lamli va betakrorligiga ishonch hosil qilamiz.

Kalit so'zlar: verizm, naturalizm, janr, ijod.

Iqtibos uchun: Shaxnazarova B.A. XIX asr musiqasida verizm // Inter education & global study. 2025, №5. B.455–462.

ВЕРИЗМ В МУЗЫКЕ XIX ВЕКА

© Б.А. Шахназарова¹✉

¹Государственной консерватории Узбекистана, Наманган, Узбекистан

Аннотация

ВВЕДЕНИЕ: веризм как творческое направление зародился в итальянской литературе конца 70х годов XIX столетия. Его суть – беспощадная правдивость в изображении действительности, жизнь, как она есть, со всеми непривлекательными и жестокими сторонами без романтических прикрас. Эстетика веризма, основанная

на беспристрастном подборе и освещении фактов, имеет явное сходство с литературным натурализмом.

ЦЕЛЬ: теоретико-исполнительский анализ с точки зрения возникновения веризма в Италии в конце XIX - начале XX веков и влияния произведений композиторов, творивших в этот период, на публику и роли современного слушателя в формировании гуманистического мировоззрения.

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ: материалы и выводы работы могут служить методическим пособием в учебной деятельности студентов, преподавателей и исполнительных коллективов.

ОБСУЖДЕНИЕ И РЕЗУЛЬТАТЫ: в музыке веристское направление, представленное главным образом оперным творчеством П. Масканьи, Р. Леонкавалло и отчасти Дж. Пуччини, сформировалось в противовес увлечению вагнеровской драмой. Следуя опыту писателей, композиторы-веристы обратились к изображению жизни бесправных бедняков.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ: наш вывод состоит в том, что, изучая жизнь и творчество итальянских и французских композиторов, мы убеждаемся в том, что они великие композиторы и что их творческий путь блестящ. Анализируя произведения веризма, дошедшие до нас, я убеждена, что этот научный труд послужит учебном процессе для студентов. Творчество композиторов очень широко и неповторимо. Они показали себя во всех жанрах. Почти все жанры и формы музыки оставили большое творческое наследие.

Ключевые слова: веризм, натурализм, жанр, творчество.

Для цитирования: Шахназарова Б.А. Веризм в музыке XIX века // Inter education & global study. 2025, №5. С. 455–462.

VERISMO IN XIX TH CENTURY MUSIC

© B.A. Shakhnazarova¹✉

¹State conservatory of Uzbekistan., Tashkent, Uzbekistan

Annotation

INTRODUCTION: verismo as a creative movement originated in Italian literature of the late 70s the XIX centry. Its essence is ruthless truthfulness in depicting reality, life as it is, with all the unattractive and cruel sides without romantic embellishments. The aesthetics of Verismo, based on the impartial selection and reporting of facts, has a clear resemblance to literary naturalism.

AIM: theoretical and performance analysis in terms of the emergence of Verismo in Italy at the end of XIX - beginning of XX centuries and the influence of the works of composers who created during this period on the public and the role of the modern listener in the formation of a humanistic worldview.

MATERIALS AND METHODS: in music, the Verist movement, represented mainly by the opera works of P. Mascagni, R. Leoncavallo and party G. Puccini, was formed in opposition to the fascination with Wagnerian drama. Following the experience of the writers, verismo composers turned to depicting the lives of the disenfranchised poor.

DISCUSSION AND RESULTS: materials and conclusions of the work can serve as a methodological aid in the educational activities of students, teachers and performing groups.

CONCLUSION our conclusion is that, studying the life and work of Italy and French composers, we are convinced that they are great composers and their creative path is brilliant. Analyzing the works of Verismo, which have reached us, I am convinced that this scientific work will serve in the educational process for students. The work of composers is very broad and unique. They have shown themselves in all genres. Almost all genres and forms of music have left a great creative legacy.

Keywords: verism, naturalism, genre, creativity.

For citation: Shakhnazarova B.A. (2025) 'Verismo in XIX th century music', Inter education & global study, (5), pp. 455–462. (In Russ).

Течение в итальянской литературы и искусства конца XIX века возникло на рубеже 80-х гг. (литературный манифест писателей-веристов - 1880). Принципы литературного веризма (Дж. Верга, Л. Капуана, Д. Чамполи) сходны с идеями французского натурализма: изображение повседневного быта, психологических переживаний героев, внимание к тёмным сторонам жизни городской и сельской бедноты, строго научный подход к изучению фактов наряду с отказом от широких идейных обобщений, позитивистским «объективизмом», нежеланием «выносить приговор» социальным порокам современного общества.

Музыкальный веризм возник под влиянием литературного и представлен главным образом оперным творчеством П. Масканьи, Р. Леонкавалло и отчасти Дж. Пуччини. Предпосылки для возникновения оперного веризма можно обнаружить в реалистических операх французских и итальянских композиторов второй половины XIX века («Кармен» Ж. Бизе, «Травиата» Дж. Верди). Сюжет популярной новеллы Дж. Верги «Сельская честь» послужил основой для либретто одноименной «деревенской драмы» Масканьи (1890). Другой образец нового оперного стиля - «Паяцы» Леонкавалло (1892) - остро драматичная опера-новелла из жизни деревенских комедиантов Южной Италии.

К высшим достижениям итальянского оперного веризма относится ряд опер Пуччини, продолжавших реалистические традиции Верди: «Манон Леско» (1893), «Богема» (1896), «Тоска» (1900), «Мадам Баттерфляй» (1904). Однако далеко не всё в этих операх отвечает эстетическим нормам веризма, а в поздних операх («Джанни Скикки», 1919, «Турандот», 1924) Пуччини во многом отходит от принципов веристского театра.

Представителями веристского направления были также композиторы У. Джордано, Н. Спинелли, Ф. Чилеа, Ф. Альфано (в ранних сочинениях), Р. Дзандонаи и др. Влияние итальянского веризма сказалось и в оперной культуре Германии («Долина» Э. д'Альбера, 1903), Франции («Луиза» Шарпантье, 1900, ряд опер А. Брюно, поздние оперы Ж. Массне).

В итальянских веристских операх заметен отход от героико-романтических традиций В. Беллини, раннего Дж. Верди, ослабление социально-критического пафоса, отказ от масштабных народных хоровых сцен. Как и представителей литературного веризма, композиторов привлекают главным образом психологические переживания героев, картины повседневного быта.

Драматургия веристских опер иногда сближается с натуралистической драмой: в ней господствуют острые коллизии, напряжённые конфликты, действие нередко происходит в обыденной, прозаической обстановке.

Новым для итальянской оперы было обращение к современной теме, изображение быта простых людей — крестьян, ремесленников, представителей интеллигенции. Веристская опера не чуждалась и элементов экзотики (картины японского быта в «Мадам Баттерфлай», американского — в «Девушке с Запада» Пуччини).

Атмосфера трогательной сентиментальности, чувствительности, нарушаемая вспышками мелодраматических страстей, некоторое однообразие сюжетного материала, ограниченного темами любви и ревности, снижают общественный пафос веристских опер в сравнении с операми Верди. Однако им также свойственны эффектность театральных ситуаций, напряжённость кульминационных сцен.

Важными завоеваниями веристской оперы были калейдоскопическая смена событий, предвосхищающая «кадровый» монтаж кино, применение прозаического текста вместо стихотворного. Для веристских опер характерно обогащение речитативно-декламационной сферы, применение сквозного симфонического развития, отказ от активной роли хора, от развёрнутых арий-монологов, введение сжатых динамичных ариозо, отличающихся мелодической выразительностью.

Некоторое усложнение ладо-гармонического и оркестрового стиля (с использованием творческого опыта Р. Вагнера, позднее К. Дебюсси) сочетается в музыке веристов с простотой и общедоступностью песенно-жанровых элементов, рождённых бытовым музицированием того времени.

Значение слова «стиль» в Энциклопедическом словаре трактуется так: (лат. *stilus* - *stylus*, от греч. *stylos* - палочка), в древности и в средние века заостренный стержень из кости, металла или дерева, которым писали на восковых дощечках или на бересте.

В философском словаре стиль в искусстве определяется как «исторически сложившаяся общность образной системы, средств и приемов художественной выразительности, обусловленная единством идейно-исторического содержания».

С этим определением перекликается определение музыкального стиля, данное Л.А. Мазелем: «Музыкальный стиль — это возникающая на определенной социально-исторической почве и связанная с определенным мировоззрением система музыкального мышления, идейно-художественных концепций, образов и средств их воплощения... В понятие стиля входит и содержание, и средства музыки, входит содержательная система средств».

На мой взгляд, стиль – это, прежде всего система; технологическая система создания художественного мира произведения. Стиль касается внешнего аспекта художественного произведения.

Стиль бывает исторически сложившийся и авторский. Стиль исторический, самая широкая по масштабу категория, обобщает значительный круг музыкально-художественных явлений в пределах более или менее длительного исторического отрезка времени. Что касается авторского стиля, то он определяется общими особенностями, свойственными ряду произведений автора, выраженными через их форму, образную и изобразительно-выразительную структуру. Также, когда мы рассматриваем авторский стиль, в частности индивидуальный стиль композитора, то несомненно мы должны выделить стиль разных этапов жизненного пути. Это нужно для объективной оценки его творчества. «Совокупность произведений многих художников, связанных общими принципами метода, стиля, содержания, мировоззрения, образует стилевое направление.

В свою очередь, совокупность стилевых признаков, отличающих ряд направлений той или иной исторической эпохи, создает исторический стиль (стиль эпохи Возрождения, Просвещения и т.д.)» Я бы хотела рассмотреть такой стиль как Веризм.

В целом, названные писатели преимущественно освещали жизнь «униженных и оскорбленных», их произведения были посвящены жизни крестьян из сицилийской деревни, где землевладельцы эксплуатировали их труд. Таким образом, давалась пессимистическая оценка сельской жизни. Веристы протестовали против угнетения крестьянства, и на мой взгляд, их можно назвать филантропами. Теоретические принципы веризма, обязанные своим происхождением во многом позитивистской философии, приближаются к принципам Эмиля Золя, а фатализм во многом напоминает первые его романы к которым можно причислить «Терезу Ракен».

Основные характеристики, присущие литературному веризму это психологизм; социальное содержание; произведения веристов проникнуты юмором на грани с сатирой. И эти характеристики перенесли и на музыку. Музыкальный Веризм возник под влиянием литературного.

Ярче всего он представлен оперным творчеством П. Масканьи, Р. Леонкавалло и отчасти Дж. Пуччини.

Предпосылки возникновения оперного Веризма мы можем обнаружить во французских и итальянских реалистических операх 2-й половины XIX в., например «Кармен» Бизе и «Травиата» Верди. Образцами нового оперного стиля являются

известнейшие оперы «Сельская честь» Масканьи (1890), написанная по одноименной новелле Верги, «Паяцы» Леонкавалло (1892) остро драматичная операновелла из жизни деревенских комедиантов Юж. Италии

Наивысшим пиком итальянского оперного Веризма является ряд опер Пуччини, которые продолжили реалистические традиции Верди: «Манон Леско» (1893), «Богема» (1896), «Тоска» (1900), «Мадам Баттерфляй» (1904). Но не во всем эти оперы отвечают эстетическим нормам Веризма, а в поздних операх («Джанни Скикки» (1919), «Турандот» (1924)) Пуччини во многом отходит от принципов веристского театра.

В чем же новаторство опер этого стиля? Во-первых, в этих операх заметен отход от героико романтических традиций В. Беллини, раннего Дж. Верди, во вторых, ослабление социально критического пафоса, а также отказ от масштабных народных хоровых сцен. Как и представителей литературного Веризма, композиторов привлекают главным образом психологические переживания героев, картины повседневного быта.

Также в драматургии веристских опер есть близость с натуралистической драмой: в ней господствуют острые коллизии, напряжённые конфликты, действие нередко происходит в обыденной, прозаической обстановке. Также характерным свойством этого стиля является напряженность кульминации сцен, динамика смены событий, применение прозаического текста вместо стихотворного. Отказ от активной роли хора, введение сжатых динамичных и вместе с тем мелодичных ариозо, на первом плане любовная тематика, которая вытесняет на второй план общественно-политико-социальную.

Усложнение ладо - гармонического и оркестрового стиля, опирающимся на творческий опыт Вагнера, сочетающийся с бытовыми песенно-жанровыми элементами того времени.

Первой веристской оперой стала «Сельская честь» Пьетро Масканьи (1863-1945), созданная в 1890 году по одноименной пьесе главы литературного веризма Дж. Верга. Спустя два года ее триумфальный успех затмили «Паяцы» Руджеро Леонкавалло (1857-1919), чей сюжет основан на реальном инциденте из жизни деревенских комедиантов.

Обе оперы лаконичны: веристы прекрасно понимали, что «длинноты в театре означают скуку, а скучный театр – самый худший из всех возможных» (Верди). Главное внимание авторов сосредоточено на личной драме героев, причем драма эта обрисована не пастельными полутонами, а яркими кричащими красками: никакого подтекста, только открытый текст; никакой философии, только факты. Обе оперы завершаются трагическими финалами с гибелью главных героев. И та, и другая относятся к жанру мелодрамы – именно так определили свои произведения и Масканьи, и Леонкавалло.

В операх «Сельская честь» и «Паяцы» определились характерные черты веристского направления:

- отход от героико-романтической традиции, обращение к современным сюжетам, связанным, как правило, с темами любви и ревности;
- подчеркнуто обыденная, прозаическая обстановка места действия;
- применение прозаического текста вместо стихотворного;
- быстрая смена событий, предвосхищающая «кадровый» монтаж кино;
- эффектность театральных ситуаций. Развитое чувство сцены – одна из сильных сторон творчества веристов. Они умели «заинтересовать, поразить и растрогать» слушателя (качества, которые Пуччини назвал тремя основными законами театра);
- акцент на психологических переживаниях героев, картинах повседневного быта;
- некоторая аффектация человеческих эмоций, напряжённость кульминационных сцен;
- демократичность музыкального языка, непосредственно связанного с народными жанрами;
- повышенно экспрессивный вокальный стиль, получивший свое высшее выражение в «ариях крика» (ариозо Канио «Смейся, паяц» [4]);
- обогащение речитативно-декламационной сферы;
- использование симфонического развития.

Веристская опера оказалась недолговечной. Очень скоро обнаружилась эстетическая ограниченность этого творческого направления. К его недостаткам следует отнести и злоупотребление бьющими по нервам эффектами, и преувеличенные, «взвинченные» эмоции, и назойливые штампы, кочующие из оперы в оперу.

Единственным композитором, сумевшим преодолеть ограниченность веристского направления, был Джакомо Пуччини. Целый ряд его опер относят к высшим достижениям итальянского оперного веризма. Среди них «Манон Леско» (1893), «Богема» (1896), «Тоска» (1900), «Мадам Баттерфляй» (1904). Вместе с тем, далеко не всё в этих сочинениях отвечает эстетическим нормам веристского театра. Строго говоря, только «Плащ» из цикла «Триптих» (1916) полностью соответствует канону веристской драмы, как с сюжетной, так и с музыкальной стороны.

ADABIYOTLAR RO'YXATI | СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ | REFERENCES

1. Тригулова А.Х. «Зарубежная музыкальная литература». Т., 2008.
2. Б.Якубов. «Зарубежная музыкальная литература». Ф., 2009.
3. Д.Локшин. «Зарубежная хоровая литература». М., 1966.
4. Н.С.Шарафиева. «Хор». Т., 1987.
5. Ш.Р.Розиев. «Хор». Т., 1987.

MUALLIF HAQIDA MA'LUMOT [ИНФОРМАЦИЯ ОБ АВТОРЕ] [AUTHORS INFO]

✉ **Шахназарова Барнохон Абдурахимжоновна**, доцент, [Shahnazarova Barnoxon Abdurahimjonovna, dotsent] [Shakhnazarova Barnokhon Abdurakhimjonovna, associate professor]; адрес: город Ташкент, Шайхантахурский район, улица С.Дарвоза, 3А/36, [manzil: Toshkent shahar, Shayxontohur tumani, Samarqand darvoza ko'chasi, 3A/36]; [address: Taskent city, Shaykxontohur district, S.Darvoza street, 3A/36]; E-mail: barnosahnazarova@gmail.com

TANQIDIY FIKRLASHNING NAZARIY ASOSLARI VA KOGNITIV OMILLARNING ROLI

© S. I. Xudaynazarov¹✉

¹Toshkent xalqaro moliyaviy boshqaruv va texnologiyalar universiteti, Toshkent, O'zbekiston

Annotatsiya

KIRISH: ushbu maqolada o'smirlarning tanqidiy fikrlash jarayonida ta'sir qilishi mumkin bo'lgan kognitiv omillari atroflicha yoritilgan. Tanqidiy fikrlash (critical thinking) zamonaviy ta'lim va psixologiya sohalarida keng o'rganilgan mavzulardan biridir. Ushbu maqolada tanqidiy fikrlashning nazariy asoslari, uning rivojlanishida kognitiv omillarning roli va ularning o'zaro ta'siri ilmiy tadqiqotlar asosida tahlil qilinadi. Maqolada tanqidiy fikrlashning falsafiy, psixologik va pedagogik jihatlarini, shuningdek, kognitiv omillarning uning samaradorligiga ta'siri ko'rib chiqiladi.

MAQSAD: tanqidiy fikrlash tushunchasining ilmiy-nazariy asoslarini ochib berish, uning shakllanishi va rivojlanishida kognitiv omillar (ya'ni, idrok, e'tibor, xotira, tafakkur, ong va bilim kabi psixologik jarayonlar) qanday rol o'ynashini tahlil qilishdan iborat. Tanqidiy fikrlash kognitiv qobiliyatlarning rivojlanishi bilan chambarchas bog'liq bo'lib, ularni rivojlantirish orqali tanqidiy fikrlash qobiliyatini oshirish mumkin.

MATERIALLAR VA METODLAR: tadqiqot jarayonida falsafiy, ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, tarixiy, pedagogik va metodik adabiyotlarni o'rganish, falsafiy-pedagogik tahlil, so'rovnomalar, kuzatish, pedagogik eksperiment, usullaridan foydalanilgan.

MUHOKAMA VA NATIJALAR: natijalar shuni ko'rsatadiki, talabalar tanqidiy fikrlash jarayonida kognitiv omillarning ta'siriga tez-tez duch kelishadi. Bu omillar qanchalik rivojlanganligi ularning ta'lim samaradorligini yaxshilashi yoki pasaytirishi mumkin. Adabiyotlar bilan solishtirganda, bu omillar odatiy hol ekanligi aniqlandi. Biroq, bu muammoni hal qilish uchun ta'lim jarayonida maxsus metodik yondashuvlarni qo'llash kerak. Tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga ta'sir qiluvchi kognitiv qobiliyatlarni oshirish uchun quyidagi pedagogik-psixologik texnologiyalarni qo'llash mumkin: muammoni hal qilish usullari, sokratik suhbat, metakognitiv strategiyalar, guruhli muhokama va hamkorlik, kreativ fikrlashni rag'batlantirish, interfaol o'quv materiallari.

XULOSA: tanqidiy fikrlash — bu murakkab jarayon bo'lib, u mantiqiy tahlil, ma'lumotlarni baholash va xulosa chiqarish kabi omillarga asoslanadi. Kognitiv omillar tanqidiy fikrlashning samaradorligini belgilashda muhim rol o'ynaydi. Ushbu omillarni rivojlantirish orqali tanqidiy fikrlash qobiliyatini oshirish mumkin. Kelajakda ushbu sohada chuqurroq tadqiqotlar olib borish orqali tanqidiy fikrlashning nazariy asoslari va kognitiv

omillarning roli haqida yanada chuqurroq tushuncha hosil qilish mumkin. Yoshlar orasida bu kabi kognitiv-psixologik omillarning zayiflashuviga ta'sir qiluvchi sabablarning ko'pligi ularning dunyoqarashida qolaversa jamiyatdagi bo'layotgan jarayonlarga nisbatan munosabatlariga ham salbiy ta'sir qilishi mumkin. Ta'lim jarayonida interfaol usullar, muammoni hal qilishga yo'naltirilgan yondashuvlar va zamonaviy texnologiyalardan foydalanish talabalarning kognitiv omillarni yaxshilash imkoniyatini oshirishi mumkin.

KALIT SO'ZLAR: tanqidiy fikrlash, kognitiv omillar, mantiqiy fikrlash, metodik yondashuvlar, diqqatni jamlash, fikrlash qobiliyati, psixologik va nevrologik omillar, emotsional tafovutlar, qobiliyat, g'oyalar, interfaol usullar.

Iqtibos uchun: Xudaynazarov S.I. Tanqidiy fikrlashning nazariy asoslari va kognitiv omillarning roli. // inter education & global study. 2025, №5. B.463–470.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ И РОЛЬ КОГНИТИВНЫХ ФАКТОРОВ

© С. И. Худайназаров¹✉

¹Ташкентский международный университет финансового управления и технологий

Аннотация

ВВЕДЕНИЕ: в данной статье подробно рассматриваются когнитивные факторы, которые могут влиять на процесс критического мышления подростков. Критическое мышление (critical thinking) является одной из широко изучаемых тем в современном образовании и психологии. В статье на основе научных исследований анализируются теоретические основы критического мышления, роль когнитивных факторов в его развитии и их взаимодействие. Рассматриваются философские, психологические и педагогические аспекты критического мышления, а также влияние когнитивных факторов на его эффективность. Результаты исследования показывают, что критическое мышление тесно связано с развитием когнитивных способностей, посредством совершенствования которых можно повысить способность к критическому мышлению.

ЦЕЛЬ: раскрыть научно-теоретические основы понятия критического мышления, проанализировать, какую роль играют когнитивные факторы (то есть такие психологические процессы, как восприятие, внимание, память, мышление, сознание и знания) в его формировании и развитии. Критическое мышление тесно связано с развитием когнитивных способностей, путем развития которых можно повысить способность к критическому мышлению.

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ: в процессе исследования использованы методы изучения философской, социальной, экономической, политической, исторической, педагогической и методической литературы, философско-педагогического анализа, анкетирования, наблюдения, педагогического эксперимента.

ОБСУЖДЕНИЕ И РЕЗУЛЬТАТЫ: результаты показывают, что студенты часто сталкиваются с влиянием когнитивных факторов в процессе критического

мышления. Степень развития этих факторов может как повысить, так и снизить эффективность их обучения. По сравнению с литературными данными, эти факторы оказались типичными. Однако для решения этой проблемы необходимо применять специальные методические подходы в образовательном процессе. Для развития когнитивных способностей, влияющих на формирование критического мышления, можно использовать следующие педагогико-психологические технологии: методы решения проблем, сократический диалог, метакогнитивные стратегии, групповые обсуждения и сотрудничество, стимулирование творческого мышления, интерактивные учебные материалы.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ: критическое мышление — это сложный процесс, основанный на таких факторах, как логический анализ, оценка информации и формулирование выводов. Когнитивные факторы играют важную роль в определении эффективности критического мышления. Развивая эти факторы, можно улучшить способность критически мыслить. В будущем, посредством более глубоких исследований в этой области, можно получить более полное понимание теоретических основ критического мышления и роли когнитивных факторов. Многочисленные причины, влияющие на ослабление таких когнитивно-психологических факторов среди молодежи, могут негативно сказаться не только на их мировоззрении, но и на их отношении к происходящим в обществе процессам. Использование интерактивных методов, проблемно-ориентированных подходов и современных технологий в образовательном процессе может повысить возможности студентов улучшить свои когнитивные факторы.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: критическое мышление, когнитивные факторы, логическое мышление, методические подходы, концентрация внимания, мыслительные способности, психологические и неврологические факторы, эмоциональные различия, способности, идеи, интерактивные методы.

Для цитирования: Худайназаров С. И. Теоретические основы критического мышления и роль когнитивных факторов. // Inter education & global study. 2025. №5. С. 463–470.

THEORETICAL FOUNDATIONS OF CRITICAL THINKING AND THE ROLE OF COGNITIVE FACTORS

© Suhrob I. Khudaynazarov^{1✉}

¹Tashkent International University of Financial Management and Technologies

Annotation

INTRODUCTION: this article comprehensively explores the cognitive factors that may influence the critical thinking process in adolescents. Critical thinking is one of the extensively studied subjects in modern education and psychology. This article analyzes the theoretical foundations of critical thinking, the role of cognitive factors in its development, and their interaction based on scientific research. The article examines the philosophical, psychological, and pedagogical aspects of critical thinking, as well as the

impact of cognitive factors on its effectiveness. The research results indicate that critical thinking is closely linked to the development of cognitive abilities, and by enhancing these abilities, it is possible to improve critical thinking skills.

AIM: to elucidate the scientific and theoretical foundations of the concept of critical thinking, and to analyze the role of cognitive factors (i.e., psychological processes such as perception, attention, memory, thinking, consciousness, and knowledge) in its formation and development. Critical thinking is closely linked to the development of cognitive abilities, and through their enhancement, it is possible to improve critical thinking skills.

MATERIALS AND METHODS: the research process employed methods including the study of philosophical, social, economic, political, historical, pedagogical, and methodological literature, philosophical and pedagogical analysis, questionnaires, observation, and pedagogical experiments.

DISCUSSION AND RESULTS: the findings indicate that students frequently encounter the influence of cognitive factors in the critical thinking process. The level of development of these factors can either enhance or diminish their educational effectiveness. Comparing with existing literature, it was found that these factors are common. However, to address this issue, it is necessary to implement specific methodological approaches in the educational process. To improve cognitive abilities that influence the development of critical thinking, the following pedagogical and psychological techniques can be applied: problem-solving methods, Socratic dialogue, metacognitive strategies, group discussion and collaboration, encouragement of creative thinking, and interactive learning materials.

CONCLUSION: critical thinking is a complex process based on factors such as logical analysis, data evaluation, and drawing conclusions. Cognitive factors play a crucial role in determining the effectiveness of critical thinking. By developing these factors, it is possible to enhance critical thinking abilities. In the future, conducting more in-depth research in this field can lead to a deeper understanding of the theoretical foundations of critical thinking and the role of cognitive factors. The numerous reasons contributing to the weakening of such cognitive-psychological factors among young people may negatively impact their worldview and their attitudes towards ongoing processes in society. In the educational process, utilizing interactive methods, problem-solving approaches, and modern technologies can increase students' opportunities to improve their cognitive factors.

Keywords: critical thinking, cognitive factors, logical reasoning, methodological approaches, focus of attention, thinking ability, psychological and neurological factors, emotional differences, aptitude, ideas, interactive methods.

For citation: Suhrob I. Khudaynazarov. (2025) Theoretical foundations of critical thinking and the role of cognitive factors, Inter education & global study, (5), pp. 463–470. (In Uzbek).

Hozirgi vaqtda tanqidiy fikrlash zamonaviy ta'limning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. U talabalarga murakkab muammolarni yechish, ma'lumotlarni tahlil qilish va mustaqil qarorlar qabul qilish imkoniyatini beradi. Biroq, tanqidiy fikrlash jarayonida talabalar turli kognitiv omillarning qanday ahamiyatli rol o'ynashini ko'rishimiz. Salbiy omillar ularning fikrlash qobiliyatini cheklab, ta'lim samaradorligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Ushbu maqolada talabalarning tanqidiy fikrlash jarayonida duch keladigan asosiy salbiy kognitiv omillar va ularning oldini olish usullari muhokama qilinadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 27 iyuldagi PQ-3151-son "Oliy ma'lumotli mutaxassislar tayyorlash sifatini oshirishda iqtisodiyot sohalari va tarmoqlarining ishtirokini yanada kengaytirish chora-tadbirlari to'g'risida"¹ va 2018 yil 5 iyundagi "Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim sifatini oshirish va ularing mamlakatda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlarda faol ishtirokini ta'minlash bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"² PQ-3775-son qarorlari hamda bugungi kunda ilm-fani rivojlantirish yo'lida xizmat qilayotgan vazifalarni amalga oshirishda ushbu ilmiy maqola muayyan darajada xizmat qiladi.

G.V.Sorinaning fikriga ko'ra, "tanqidiy fikrlash o'zining aqliy faoliyati, kontseptsiyalar, hukmlar, xulosalar, savollar bilan ishlash qobiliyatini, analitik faoliyat qobiliyatini rivojlantirishni, shuningdek, shunga o'xshash imkoniyatlarni baholash qobiliyatini nazarda tutadi." Umuman olganda tanqidiy fikrlash amaliy yo'nalishga ega. Shu sababli, uni mantiqiy kontekst doirasida va fikrlash sub'ektining individual xususiyatlariga qarab va qarab, amaliy mantiqning bir shakli sifatida talqin qilish mumkin. Tanqidiy fikrlash doirasida inson qanday fikr yuritishi, qaror qabul qilishi, hayot faoliyatini rejalashtirishi va amaliy rejalarini haqiqatan ham amalga oshirishi o'rganiladi [1].

Tanqidiy fikrlashning nazariy asoslari asosan falsafa, psixologiya va pedagogika sohalarida shakllantirilgan. Ushbu jarayonning asosiy tamoyillari quyidagilardan iborat:

Mantiqiy tahlil tanqidiy fikrlashning asosiy qismidir. Bu jarayonda ma'lumotlarni tizimli ravishda tahlil qilish, xatolarni aniqlash va ularni to'g'rilash imkoniyati muhim ahamiyatga ega. Dewey ta'kidlaganidek, tanqidiy fikrlashda mantiqiy fikrlash asosiy rol o'ynaydi [2].

Tanqidiy fikrlashda ma'lumotlarni ishonchliligini, manbalarini va ularning ma'nolarini baholash muhimdir. Facione ta'kidlaganidek, tanqidiy fikrlashda ma'lumotlarni tanqidiy baholash qobiliyati muhim rol o'ynaydi [3].

Tahlil va baholash asosida mantiqiy xulosa chiqarish tanqidiy fikrlashning muhim qismidir. Bu jarayonda turli nuqtai nazarlarni hisobga olish va ularni muvozanatli baholash talab etiladi.

¹ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 27 iyuldagi PQ3151-son "Oliy ma'lumotli mutaxassislar tayyorlash sifatini oshirishda iqtisodiyot sohalari va tarmoqlarining ishtirokini yanada kengaytirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori.

² O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 5 iyundagi "Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim sifatini oshirish va ularning mamlakatda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlarda faol ishtirokini ta'minlash bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" PQ-3775 son qarori

Kognitiv omillar — bu insonning bilish jarayonlariga ta'sir ko'rsatuvchi psixologik va nevrologik omillardir. Ular tanqidiy fikrlashning samaradorligini belgilashda muhim rol o'ynaydi. Quйда asosiy kognitiv omillar va ularning ta'siri ko'rib chiqiladi:

Tanqidiy fikrlash jarayonida eslab qolish va ma'lumotlarni saqlab qolish qobiliyati muhimdir. Bu omil ma'lumotlarni tahlil qilish va ularni mantiqiy tartibda ishlatish imkoniyatini beradi.

Diqqatni jamlash qobiliyati tanqidiy fikrlashda muhim rol o'ynaydi. Bu omil ma'lumotlarni to'g'ri baholash va xatoliklarni minimallashtirishga yordam beradi [4].

Muhokama qilish qobiliyati turli nuqtai nazarlarni hisobga olish va ularni muvozanatli baholash imkoniyatini beradi. Bu omil tanqidiy fikrlashning murakkabligini oshiradi.

Tanqidiy fikrlashda muammolarni aniqlash va ularni hal qilish qobiliyati muhimdir [5]. Bu omil mantiqiy yechimlarni topish va ularni amalga oshirish imkoniyatini beradi.

Tanqidiy fikrlash va kognitiv omillar o'rtasida chuqur o'zaro ta'sir mavjud. Kognitiv omillar tanqidiy fikrlashning samaradorligini oshirishga yordam beradi, shu bilan birga tanqidiy fikrlash kognitiv qobiliyatlarni rivojlantirishga yordam beradi. Masalan, muhokama qilish qobiliyati tanqidiy fikrlashni oshirishga yordam beradi, shu bilan birga tanqidiy fikrlash muhokama qilish qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi.

Ilmiy adabiyotlar shuni ko'rsatadiki, bu omillar shaxsning tanqidiy fikrlash jarayonida sezilarli darajada ro'l o'ynaydi.

Dayana Xalperi asarlarida tanqidiy fikrlash «fikir yuritishning shunday ko'rinishini anglatadiki, u vazminlik, mantiq va maqsadga yo'naltirilganlik bilan ajralib turadi» [4],- deb yozadi. Djeni Stil, Kert Meredis, Charlz Templaring asarlarida quyidagilar ta'kidlanadi: «Odam tanqidiy fikrlar ekan, u yoki bu g'oyalar bilan tanishadi, ularni amalga oshirishdagi mumkin bo'lgan oqibatlarini ham e'tiborga oladi. Bunda odam bu g'oyalarni dastlab ma'lum darajadagi ishonchsizlik bilan idrok qiladi va qarama-qarshi nuqtai-nazarlar bilan taqqoslaydi. Ulari asoslash uchun qo'shimcha mulohazalar tizimidan foydalanadi va bular asosida o'z nuqtai-nazarini ishlab chiqadi» [6].

Tanqidiy fikrlash- g'oya va imkoniyatlari ijodkorlik bilan uyg'unlashuvi, konsepsiya va axborotlari qayta fikrlash va qayta qurishdek murakkab jarayondir. Bu faol va interaktiv bilishning bir necha darajalarida bir vaqtda ro'y beradigan jarayon ham bo'lib hisoblanadi. Tanqidiy fikr egasiga hiyla-nayranglar kamroq ta'sir qiladi, o'zining shaxsiy qarashlar tizimi bo'lgani uchun ular turli xavf-xatardan xoli bo'ladi. Tanqidiy fikrlashda g'oyalar va ularning ahamiyati ko'pfikrlilik nuqtai nazaridan ko'rib chiqiladi hamda ular boshqa g'oyalar bilan taqqoslanadi. Bu fikrlashning eng yuqori darajasi aqliy faoliyat bo'lib, unda tahlil, taqqoslash, izohlash, qo'llash, tortishuv, yangilik, muammolari hal qilish yoki fikrlash jarayonini baholashga alohida e'tibor beriladi [7].

Nazariyalardan kelib chiqib shuni aytish mumkinki, shaxsning mustaqil fikrlashi va to'g'ri qarorlarni qabul qilishi uchun unda tanqidiy fikrlash qobiliyati zarurligini ko'rinish turubdi. Bugungi rivojlanayotgan davrda tanqidiy fikrlash qobiliyati talabalarning ijodkorligi va muamolarga optimal yechimlarni topishida muhim ahamiyatga ega.

Tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga ta'sir qiluvchi kognitiv qobiliyatlarni oshirish uchun quyidagi pedagogik-psixologik texnologiyalarni qo'llash mumkin:

Muammoni hal qilish usullari (Problem-Based Learning - PBL):

- O'quvchilarga murakkab va haqiqiy hayotiy muammolarni hal qilish vazifalari beriladi.
- Bu usul orqali ular tanqidiy fikrlash, tahlil qilish va yechim topish qobiliyatlarini rivojlantirishadi.

Sokratik suhbat (Socratic Method):

- O'qituvchi tomonidan ochiq va chuqur savollar beriladi, bu o'quvchilarni fikrlashga, mulohaza yuritishga va o'z fikrlarini asoslashga undaydi.
- Bu usul orqali o'quvchilar g'oyalarni chuqurroq tahlil qilish va ularni mantiqiy asoslash qobiliyatini oshirishadi.

Metakognitiv strategiyalar (Metacognitive Strategies):

- O'quvchilarga o'z fikrlash jarayonlarini kuzatish, baholash va tartibga solishni o'rgatish.
- Bu orqali ular o'z bilimlari va qobiliyatlarini samaraliroq boshqarishni o'rganishadi.

Guruhli muhokama va hamkorlik (Collaborative Learning):

- O'quvchilarni kichik guruhlarda ishlashga jalb qilish, bu ularning turli nuqtai nazarlarni muhokama qilish va ularni tanqidiy baholash qobiliyatini oshiradi.
- Guruhdagi munozaralar orqali ular bir-birlarining fikrlarini tanqidiy tahlil qilishni o'rganishadi.

Tahliliy o'qish va yozish (Analytical Reading and Writing):

- Matnlarni chuqur tahlil qilish, asosiy g'oyalarni aniqlash, ularni tanqidiy baholash va o'z fikrlarini yozma shaklda ifodalashni o'rgatish.
- Bu orqali o'quvchilar mantiqiy va izchil fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishadi.

Kreativ fikrlashni rag'batlantirish (Encouraging Creative Thinking):

- O'quvchilarni yangi va noan'anaviy g'oyalarni kashf qilishga undash, bu ularning tanqidiy fikrlash va innovatsion yechimlarni topish qobiliyatlarini oshiradi.

Interfaol o'quv materiallari (Interactive Learning Materials):

- O'quv jarayonida interfaol metodlardan foydalanish, masalan, simulatsiyalar, o'yinlar, virtual laboratoriyalar, bu o'quvchilarning faol ishtirok etishini ta'minlaydi va ularning tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini oshiradi.

Ko'p qirrali yondashuv (Multidisciplinary Approach):

- Turli fanlarni integratsiyalash orqali o'quvchilarni murakkab masalalarni ko'p jihatdan tahlil qilishga undash.
- Bu orqali ular turli bilim sohalaridagi tushunchalarni birlashtirib, tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini oshiradilar.

Ushbu texnologiyalar orqali o'quvchilarning tanqidiy fikrlash qobiliyatlari rivojlanadi, ular murakkab muammolarni hal qilishda samaraliroq bo'lishadi va hayotda qaror qabul qilishda yordam beradi.

Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish va kognitiv xatolarni bartaraf etish uchun ta'lim jarayonida interfaol usullar, muammoni hal qilishga yo'naltirilgan ta'lim, kognitiv xatolarni aniqlash mashqlari va zamonaviy texnologiyalardan foydalanish kabi metodik yondashuvlarni qo'llash kerak. Bu yondashuvlar talabalarning fikrlash qobiliyatini oshiradi va ularni hayotda o'z sohasidagi yetuk shaxs bo'lishini hamda faoliyatini muvaffaqiyatli qiladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI | СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ | REFERENCES

1. G.V., Sorina, «Tanqidiy fikrlash: tarix va zamonaviy maqom,» *Moskva universitetining Axborotnomasi*, p. 7, 2003.
2. Dewey, J., *How We Think*, Boston: Heath., 1933, p. 242.
3. Facione, P. A., *Critical Thinking: A Statement of Expert Consensus for Purposes of Educational Assessment and Instruction*, California State: The California Academic Press, 1990, p. 217.
4. Халперн Д., *Психология критического мышления*, СПб: Питер, 2000, p. 512.
5. Paul, R., & Elder, L., «Critical Thinking: The Nature of Critical and Creative Thought,» *Journal of Developmental Education*, т. 30, № 2, pp. 34-35, 2006.
6. Джени Стил, Керт Мередис, Чарлз Темпл, «Чтение и письмо для развития критического мышления,» *Пособия*, pp. 1-7, 2000.
7. Niyozova I.N., «Tanqidiy rivojlantiruvchi strategiyalar haqida nazariyalar va ulardan foydalanishning mohiyati,» *Journal Of Ethics And Governance*, т. 1, № 6, pp. 28-37, 2021.

MUALLIF HAQIDA MA'LUMOT [ИНФОРМАЦИЯ ОБ АВТОРЕ] [AUTHORS INFO]

✉ **Xudaynazarov Suhrob Ikrom o'g'li**, O'qituvchi, [**Худайназаров Сухроб Икром угли**, Преподаватель], [**Suhrob I. Khudaynazarov**, teacher]; manzil: O'zbekiston, Toshkent shahar, Amir Temur shoh ko'chasi 15-uy [адрес: Узбекистан, г. Ташкент, ул. Амир Темур, дом 15], [address: Uzbekistan, 15 Amir Temur Avenue, Tashkent city]

Original paper

PEDAGOGIK FAOLIYATDA KASBIY SO'NISH JARAYONINI OLDINI OLIHNING ILMIY-USLUBIY VA IJTIMOY-PSIXOLOGIK IMKONIYATLARI

© B.D Botirova ¹✉

¹Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti, Toshkent, O'zbekiston

Annotatsiya

KIRISH: mazkur maqolada pedagoglarning kasblariga nisbatan faolligi va qiziqishini so'nishi mexanizmlariga e'tibor qaratilgan, shu bilan birga mazkur xolatdagi shaxslarga qanday yordam berish yo'llariga to'xtalib o'tilgan.

MAQSAD: pedagoglarda kasbiy so'nish jarayonining ijtimoiy-psixologik xususiyatlarini empirik jihatdan o'rganish hamda kasbiy so'nish profilaktikasi bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqish iborat.

MATERIALLAR VA METODLAR: tadqiqot jarayonida suhbat, ijtimoiy-psixologik so'rovnomalar, kuzatish kabi metodlaridan foydalanildi va olingan natijalarning statistik ishonchlilik darajasi faktorli tahlil orqali tasdiqlandi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR: pedagoglarda kasbiy so'nish muammosining ijtimoiy-psixologik xususiyatlarini o'rganish bo'yicha olib borilgan tadqiqot natijalari yuzasidan o'tkazilgan ilmiy tadqiqot natijalari asosida: pedagoglarda kasbiy so'nish jarayonining shakllanishiga ta'sir etuvchi chidamlilik, mijoz bilan aloqaning chuqurlashuvi, lokus nazorat, teskari aloqa, qarshilik ko'rsatish uslubi, o'z-o'zini baholash, o'zi faoliyat olib borayotgan muassasadagi munosabatlar, nevrozizm (tashvishlanish), mehnat ob'ektiga nisbatan bo'lgan munosabat, ekstroversiya kabi ijtimoiy-psixologik omillar empirik tadqiqotlar asosida aniqlangan.

XULOSA: masala bo'yicha nazariy va empirik natijalar asosida pedagoglarda kasbiy so'nish jarayonining ijtimoiy-psixologik xususiyatlari xamda omillarini tahlil qilish va kasbiy so'nish profilaktikasi bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi, shuning uchun ham pedagoglarning kasblariga nisbatan faolligi va qiziqishini so'nishi mexanizmlariga e'tibor qaratishimiz maqsadga muvofiq.

Kalit so'zlar: kasbiy so'nish, xissiy so'nish, kasbiy stress, kasbiy o'zlik, kasbiy "men" lik, kasbiy malaka, kasbiy hamkorlik, kasbiy layoqat.

Iqtibos uchun: Botirova B.D. Pedagogik faoliyatda kasbiy so'nish jarayonini oldini olishning ilmiy-uslubiy va ijtimoiy-psixologik imkoniyatlari. // Inter education & global study. 2025. №5. B.471–479.

НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКИЕ И СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ВОЗМОЖНОСТИ ПРЕДУПРЕЖДЕНИЯ ПРОЦЕССА ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ВЫГОРАНИЯ В ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

© Ботирова Д.Б.¹✉

¹Ташкентский государственный университет востоковедения, Ташкент,
Узбекистан

Аннотация

ВВЕДЕНИЕ: в данной статье уделено внимание механизмам утраты активности и интереса педагогов к своей профессиональной деятельности, а также рассмотрены способы оказания помощи лицам, находящимся в таком состоянии.

ЦЕЛЬ: эмпирическое изучение социально-психологических особенностей процесса профессионального выгорания у педагогов, а также разработка практических рекомендаций по его профилактике

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ: в процессе исследования использовались такие методы, как интервью, социально-психологическое анкетирование, наблюдение, а уровень статистической достоверности полученных результатов подтверждался факторным анализом.

ОБСУЖДЕНИЕ И РЕЗУЛЬТАТЫ: на основе результатов проведённого научного исследования по изучению социально-психологических особенностей проблемы профессионального выгорания у педагогов были эмпирически выявлены такие социально-психологические факторы, влияющие на формирование процесса профессионального выгорания у педагогов, как устойчивость, углубление контакта с клиентом, локус контроля, обратная связь, стиль сопротивления, самооценка, взаимоотношения в учреждении, где работает педагог, нейротизм (тревожность), отношение к объекту труда, экстраверсия.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ: на основе теоретических и эмпирических результатов были проанализированы социально-психологические особенности и факторы процесса профессионального выгорания у педагогов, а также разработаны практические рекомендации по его профилактике. В связи с этим целесообразно уделить внимание механизмам снижения активности и интереса педагогов к своей профессиональной деятельности.

Ключевые слова: профессиональное выгорание, эмоциональное выгорание, профессиональный стресс, профессиональная идентичность, профессиональное Я, профессиональная компетентность, профессиональное сотрудничество, профессиональная компетентность

Для цитирования: Ботирова Д.Б. Научно-методические и социально-психологические возможности предупреждения процесса профессионального выгорания в педагогической деятельности. // Inter education & global study. 2025., №5. С. 471–479.

SCIENTIFIC-METHODOLOGICAL AND SOCIO-PSYCHOLOGICAL POSSIBILITIES FOR PREVENTING PROFESSIONAL BURNOUT IN PEDAGOGICAL ACTIVITY

© Dilafriz B. Botirova¹✉

¹Tashkent State University of Oriental Studies, Tashkent, Uzbekistan

Annotation

INTRODUCTION: this article focuses on the mechanisms behind the decline of teachers' professional activity and interest in their work, as well as discusses ways to provide support to individuals experiencing this condition.

AIM: the study aims to empirically examine the social and psychological characteristics of the professional burnout process in teachers and to develop practical recommendations for its prevention.

MATERIALS AND METHODS: during the research, such methods as interviews, socio-psychological questionnaires, observation were used, and the level of statistical reliability of the results obtained was confirmed by factor analysis.

DISCUSSION AND RESULTS: based on the results of scientific research conducted to study the social and psychological characteristics of the problem of professional burnout in teachers, several socio-psychological factors influencing the development of professional burnout were empirically identified. These include resilience, depth of interaction with clients, locus of control, feedback, coping style, self-esteem, relationships within the institution where the teacher works, neuroticism (anxiety), attitude toward the object of labor, and extraversion.

CONCLUSION: based on theoretical and empirical findings, the social and psychological characteristics and factors of the professional burnout process in teachers were analyzed, and practical recommendations for its prevention were developed. Therefore, it is advisable to pay attention to the mechanisms behind the decline in teachers' professional activity and interest.

Keywords: professional burnout, emotional burnout, professional stress, professional identity, professional self, professional competence, professional cooperation, professional competence

For citation: Dilafriz B. Botirova. (2025). Scientific-methodological and socio-psychological possibilities for preventing professional burnout in pedagogical activity, Inter education & global study, (5), pp. 471–479. (In Uzbek).

Surunkali stress fonida rivojlanadigan va mehnat faoliyatida xodimning hissiy, energetik va shaxsiy resurslarining so'nishiga olib keladigan sindrom bu kasbiy so'nish hisoblanadi. Kasbiy so'nish salbiy his-tuyg'ularning ichki to'planishi natijasida paydo bo'lib, ulardan tegishli "qutulish" yoki "ozod qilinmaslik" bu jarayonning kuchayib borishiga olib keladi. Umumiy olganda, kasbiy so'nish - bu qayg'u yoki umumiy moslashish sindromining uchinchi - so'nish bosqichidir.

Chet el adabiyotlarida so'nish sindromi kuyish (inglizcha) atamasi bilan "so'nish", "qiziqishning zaiflashishi" ma'nolarini anglatadi. Kasbiy so'nish fenomeni bilan bevosita yoki bilvosita bog'liq bo'lgan ta'riflarni ko'rib chiqamiz.

Kasbiy so'nish – bu kasbiy faoliyat jarayonida shaxsning mavjud psixologik tuzilishining yo'qolishi, o'zgarishi yoki deformatsiyalanishidir.

Kasbiy so'nish sindromi - bu psixologik, psixofiziologik va xulq-atvor komponentlarini o'z ichiga olgan mehnat faoliyatidagi stressga nisbatan salbiy reaksiyadir. Ishdagi stressning oqibatlari og'irlashgani sayin, insonning ma'naviy va jismoniy kuchi zaiflashadi, u kuchsizlanadi, sog'lig'i yomonlashadi. Boshqalar bilan aloqalarning pasayishiga charchoqlik olib keladi va bu, o'z navbatida, yolg'izlikning kuchayishiga sabab bo'ladi. Ish faoliyatida odamlarning motivatsiyasi pasayadi, ishga befarqlik rivojlanadi, mehnat sifati va unumdorligi sustlashadi. [1]

Kasbiy charchash yoki so'nish boshqacha qilib aytganda - bu odam uzoq vaqt davomida o'rtacha stress ostida bo'lganligi sababli paydo bo'ladigan uzoq davom etadigan stress reaksiyasi yoki sindromidir. Shuning uchun ko'plab tadqiqotchilar o'qituvchining hissiy charchashini aqliy yoki kasbiy charchoq sindromi deb ham atashadi.

Amerikalik psixiatr G. J. Freydenberger buni ruscha "to'yganlik" degan ma'noni anglatuvchi "burnout" deb atagan. Ko'pincha bu so'z so'zlashuv ingliz tilida giyohvandlik haqida gap ketganda ishlatiladi. Ular ta'lim sohasi haqida gapirganda, o'z ishiga juda kuchli kirishib ketgan o'qituvchilarning qaramligini bildiradi.

Tadqiqotlarga ko'ra, kasbiy so'nish ko'proq yoshi 35-40 yoshdan oshgan odamlarda uchraydi. Bu vaqtda ular tajribali mutaxassis bo'lib, farzandlari ulg'ayib, ularga kamroq kuch sarflaydilar. Bu professional yuksalish bo'lishi kerak bo'lgan paytga o'xshaydi, ammo hamma narsa butunlay boshqacha tarzda sodir bo'ladi. Ya'ni, o'qituvchi o'z ishida kamroq faol bo'ladi, uning motivatsiyasi yo'qoladi, charchoq kuchayadi. Ko'pincha juda yaxshi o'qituvchi kasbiy charchaganligi sababli maktabda ishlashga yaroqsiz bo'lib qoladi. Bunday vaziyatlarda ayrim pedagoglar o'z ish joyini ta'lim bilan bog'liq bo'lmasligi uchun o'zgartiradilar, lekin bari bir bolalar bilan mashg'ulotlarni juda sog'inadilar[2]

Xo'sh so'nish sindromi qanday namoyon bo'ladi? Agar o'qituvchining kasbiy so'nishi o'z vaqtida sezilmasa yoki uni bartaraf etish uchun ataylab hech qanday chora ko'rilmasa, bu shaxsning o'zgarishiga olib kelishi mumkin.

O'qituvchining kasbiy so'nishini ko'rsatadigan asosiy belgilar:

- uyqusizlik;
- charchoq;
- psixosomatik asoratlar;
- maktab o'quvchilari va hamkasblariga nisbatan salbiy munosabat;
- o'z kasbiga nisbatan salbiy munosabat, ishlashni istamaslik;
- o'z vazifalarini bajarishga beparvolik;
- psixostimulyatorlar hajmining oshishi;
- ishtahaning yo'qolishi yoki ortiqcha ovqatlanish;
- o'ziga past baho berish;
- tajovuzkorlikning kuchayishi;

- passivlikning kuchayishi;
- aybdorlik hissi.

So'nish asta-sekin rivojlanadi: birinchi navbatda, hissiy charchoq hissi paydo bo'ladi, keyin qattiq charchoq yuzaga keladi, bu esa bir muncha vaqt o'tgach, umidsizlikka aylanadi, o'qituvchi endi bu kasbga qiziqmasligini va ishga borish istagi yo'qligini tushunadi. [2]

So'nish sindromining eng keng tarqalgan modeli 1981 yilda ishlab chiqilgan K. Maslach va S. Jekson bo'lib, ular hissiy charchashni uchta asosiy komponentga ajratdilar:

1. Emosional charchoq nochorlik, umidsizlik, tanazzul, charchoq hissi, energiya tonusi va ish sifatining pasayishi, jismoniy kasalliklarning paydo bo'lishida namoyon bo'ladi. Ma'lum bo'lishicha, his-tuyg'ulari yo'q shaxs, boshqalarda muammolar va umuman his-tuyg'ularni keltirib chiqarmaydi.

2. Ikkinchi komponent - depersonalizatsiya, bu boshqalar bilan o'zgargan munosabatlarda kuzatilishi mumkin. Ba'zilar uchun bu boshqa odamlarga qaramlikning ko'rinishi, kimdir, aksincha, hech kim bilan muloqot qilishni istamaydi va odamlarga salbiy munosabatda bo'ladi. Depersonalizatsiya rivojlana boshlaganda, o'qituvchida bolalarni alohida shaxslar sifatida ko'rishni to'xtataydi. O'qituvchi o'quvchilardan yomonlik kutgani uchun ulardan uzoqlashadi. Salbiy reaksiyalar aloqa qilishni istamaslik, bolalarga nisbatan kamsituvchi munosabat, ularning iltimoslarini e'tiborsiz qoldirishga olib kelishi mumkin.

3. Oxirgi komponent - qisqartirilgan professional amaliyot. Bu salbiy o'z-o'zini tanqid qilish, o'z kasbi va undagi muvaffaqiyatiga, xizmatdagi fazilatlari va mahoratiga salbiy baho berish yoki o'z qadr-qimmatini kamsitish, o'z imkoniyatlarini va boshqalar oldidagi majburiyatlarini kamaytirish orqali ifodalanishi mumkin. Kuchlanish bilan kurashish uchun manbalar har bir insonda turli xil resurs profiliga ega bo'lib, u professional charchashni yengish va uni yengish yo'llarini topishga yordam beradi [2].

Shunday qilib, inson hayotda ishdan tashqari juda ko'p qiziqarli va muhim narsalar borligini tushunadi. Va butunlay boshqacha holat - odam doimiy stressda bo'lsa, u oilada muammolarga duch keladi, bo'sh vaqt yetarli emas yoki u o'zini o'zi yuq qilishga sarflaydi va uning resurslari tugaydi

Tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, kasbiy charchash sindromini aniqlashda turli xil yondashuvlar mavjud. Ushbu hodisa bo'yicha ba'zi xorijiy va MDH mamlakatlari olimlarining fikrlarini ko'rib chiqamiz.

1. Gerbert Freydenberger "Xodimlarning so'nishi" ortib borayotgan hissiy charchoq bilan tavsiflanidigan holatdir. Bunday holat ko'pincha "odam-odam" sohasida ishlaydigan mutaxassislarda kuzatiladi.

2. Kristina Maslach. Emotsional charchash - o'z kasbiy burchlariga befarqlik va g'azablanishning namoyon bo'lishi, qadrsizlik hissi bilan birga kechadigan holatdir. Buning asosiy sababi kasbiy muloqotdan kelib chiqqadligan ruhiy va jismoniy ortiqcha ish, emotsional ortiqcha yuklanish hisoblanadi.

3. Boyko V.V. Kasbiy charchash - bu insonning energiya zahiralardan tejamkorlik bilan foydalanishga imkon beradigan "funksional stereotip". Kasbiy so'nish sindrom

nafaqat noqulay bo'lishi balki, so'nishning o'zi konstruktiv bo'lsa ham uning oqibatlari salbiy-halokatli bo'lishi mumkin.

4. Ananov B.G. "Hissiy charchash" - bu salbiy hodisa bo'lib, u doimiy shaxslararo muloqotni talab qiladigan ijtimoiy ish bilan uzviy bog'liq bo'lgan odamlarda kuzatiladi.

5. Orel V.E. "Ruhiy charchash" murakkab psixofiziologik hodisa bo'lib, u uzoq davom etadigan hissiy stress tufayli yuzaga keladigan ruhiy charchoq va jismoniy charchoq sifatida tavsiflanadi. U uchta rivojlanish darajasiga ega: individual, shaxslararo va tashkiliy.

6. Vodopyanova N.E. So'nish - bu psixofiziologik va xulq-atvor komponentlaridan tashkil topgan jarayon bo'lib, u ish stressiga salbiy reaksiyadir. Doimiy ortiqcha yuklamali va uzoq muddatli ish natijasida stresslarning to'planishi va insonning hayotiy energiya ta'minotining kamayishi bilan birga keladi.

M. Burishning fikricha, kasbiy so'nish sindromi jarayonli xarakterga ega bo'lib, bir qancha progressiv bosqichlar va tegishli bosqichlarni bosib o'tadi

So'nggi yillarda so'nish sindromi, ayniqsa, ta'lim rahbarlari va o'qituvchilarining e'tiborini tortmoqda. Bu mutaxassislarning, ayniqsa, "yordamchi" kasblarda, shu jumladan o'qituvchilik sohasida kasbiy so'nish sezilmasdan boshlanishi va dastlabki bosqichlarda tashkilot uchun jiddiy muammolarni keltirib chiqarmasligi bilan izohlanadi. Biroq, uzoq muddatda bu jiddiy oqibatlarga olib kelishi va muassasa uchun juda qimmatga tushishi mumkin. [4]

Ikkita asosiy yo'nalishda o'qituvchilarning kasbiy pasayishiga yo'l qo'ymaslik tavsiya etiladi:

O'qituvchilar uchun tashkiliy ish sharoitlarini optimallashtirish: Bu qulay va qo'llab-quvvatlovchi ish muhitini yaratishni o'z ichiga oladi, jumladan:

- Qulay va funktsional ish joyini ta'minlash.
- Aniq ish tavsiflari va majburiyatlarini belgilang.
- Mukofot va jazolashning konstruktiv tizimini joriy etish.
- Ishchilarni ijtimoiy qo'llab-quvvatlash va manfaatlarini himoya qilish.
- Mehnatni muhofaza qilishning samarali tizimini ishlab chiqish.
- O'qituvchilar uchun rasmiy va norasmiy xulq-atvor standartlarini shakllantirish.
- Muassasada yuqori tashkiliy madaniyatni shakllantirish va uni rivojlantirish.
- Professional va ma'muriy yordam ko'rsatish.

O'qituvchilarning shaxsiy resurslarini yangilang: Bu motivatsiya va samaradorlikni saqlash uchun muhim, jumladan:

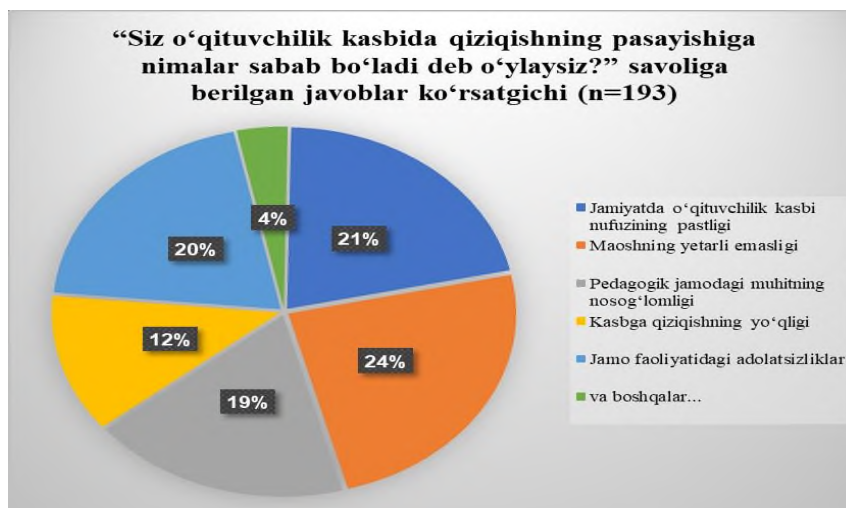
- Malaka oshirish bo'yicha treninglar va seminarlar o'tkazish.
- Ta'lim resurslaridan foydalanish va o'z-o'zini ta'lim olish imkoniyatlarini ta'minlash.
- Shaxsiy va kasbiy ko'nikmalarni rivojlantirishni qo'llab-quvvatlash.
- O'qitish madaniyati va shaxslararo ko'nikmalarni rivojlantirishga ko'maklashish.
- Doimiy takomillashtirish uchun muntazam baholash va fikr-mulohazalarni o'tkazish.

O'qituvchilarning kasbiy so'nishini oldini olishning birinchi yo'nalishi tashkiliy sharoitlarni optimallashtirish va o'qituvchining shaxsiy resurslarini yangilashni o'z ichiga oladi. [5]

Pedagoglardagi kasbiy so'nish jarayonining o'rganish bo'yicha qator psixometrik metodikalarni o'tkazdik Jumladan kasbiy so'nish jarayonining ijtimoiy-psixologik omillarini o'rganish maqsadida o'zimiz tomonimizdan ishlab chiqilgan 20 savoldan iborat bo'lgan "Pedagoglarda kasbiy so'nishning ijtimoiy-psixologik omillari"ni o'rganish bo'yicha so'rovnomadan (IPS) foydalandik

So'rovnomadan olingan natijalardan ma'lum bo'lishicha, pedagoglarda kasbiy so'nish jarayonining kelib chiqishiga ta'sir etuvchi jamoadagi shaxslararo munosabatlardagi ziddiyatlar, jamiyatda o'qituvchilik kasbi nufuzining pastligi, maoshning yetarli emasligi, jamodagi muhitning nosog'lomligi, jamo faoliyatida adolatsizliklarning uchrab turishi, jamoadagi shaffoflikning yetarli emasligi, jamoa a'zolaridagi hamkorlikning yetarli emasligi, ish sharoiti, moddiy-maishiy imkoniyatlarning yaratilmaganligi, pedagogik faoliyatda ish yuklamasining yuqoriligi, o'quvchilarning tarbiyasi, xulq-atvoridagi nuqsonlar kabi omillar aniqlandi.

Jumladan, "Siz o'qituvchilik kasbida qiziqishning pasayishiga nimalar sabab bo'ladi deb o'ylaysiz?" deb, berilgan savolga respondentlar tomonidan "maoshning yetarli emasligi" (24,2%) eng yuqori ko'rsatgichni tashkil qilgan bo'lsa, "jamiyatda o'qituvchilik kasbi nufuzining pastligi" (21,3%) omili ikkinchi asosiy sabab sifatida ko'rsatishgan. "Jamoa faoliyatidagi adolatsizliklar (20,2%) va "Jamoadagi muhitning nosog'lomligi" (18,4%) omili ham yuqori darajani ifodalaganligi kuzatildi.(1 rasm)

Ko'rsatgichlarni taxlil qiladigan bulsak mazkur omillar ham pedagoglarni kasbiy so'nishiga olib kelayotgan asosiy omillar ekan, shu sababli biz jamiyatda o'qituvchilar obro'-nufuzini oshirishga qaratilgan maqsadli va manzilli targ'ibot ishlarini kuchaytirishimiz maqsadga muvofiq ekan. Qolaversa biz tadqiqotimiz davomida o'qituvchilar jamoasida

sog'lom ijtimoiy-psixologik muhitni yaratish va jamoadagi konformizm xodisasiga alohida e'tibor qaratdik. [5]

Foiz ko'rsatgichlari tahliliga ko'ra, maoshning yetarli emasligi, jamiyatda o'qituvchilik kasbi nufuzining pasayib borishi, jamoa faoliyatidagi adolatsizliklar va pedagogik jamodagi muhitning nosog'lomligi holatlari pedagoglarda kasbiy so'nishning asosiy ijtimoiy-psixologik omillaridan biri sifatida namoyon bo'lmoqda.

Demak so'rovnomalar natijalaridan ma'lum bo'lishicha, pedagoglarda kasbiy so'nish jarayonining kelib chiqishiga jamoadagi shaxslararo munosabatlardagi ziddiyatlar, jamiyatda o'qituvchilik kasbi nufuzining pastligi, maoshning yetarli emasligi, jamodagi muhitning nosog'lomligi, jamo faoliyatida adolatsizliklarning uchrab turishi, jamoadagi shaffoflikning yetarli emasligi, jamoa a'zolaridagi hamkorlikning yetarli emasligi, ish sharoiti, moddiy-maishiy imkoniyatlarning yaratilmaganligi, pedagogik faoliyatda ish yuklamasining yuqoriligi, o'quvchilarning tarbiyasi, xulq-atvoridagi nuqsonlar kabi omillar ta'sir etar ekan. Biz pedagoglar orasidagi kasbiy so'nishga qaratilgan psixoprofilaktik va psixokorreksion ishlarda albatta mazkur ijtimoiy –psixologik omillarni inobatga olishimiz maqsadga muvofiq ekan

Xulosa qilib aytganda pedagogik faoliyatdagi kasbiy so'nish jarayoning ijtimoiy-psixologik omillari muammosini o'rganish pedagogning kasbiy faoliyati samaradorligiga, qiziqish va motivatsiyasining shakllanishiga imkon beradi va o'qituvchilar faoliyatini psixologik-pedagogik jihatdan tashkil etish bo'yicha tavsiyalarni shakllantirish orqali kasbiy faoliyatda ijtimoiy-psixologik xatarlarning oldini olishga hamda ijtimoiy-psixologik mazmundagi salbiy oqibatlarining oldini olishga yordam beradi

ADABIYOTLAR RO'YXATI | СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ | REFERENCES

1. Botirova D.B. SOCIAL PSYCHOLOGICAL FEATURES OF THE PROCESS OF PROFESSIONAL STRESS IN PEDAGOGICAL ACTIVITY. Pover System Technology. Volume 48 Issue 4 (Desember 2024)

2. Львова Ю. Л. Социально-педагогические проблемы развития профессиональной и общественной активности учителей / Ю. Л. Львова. – Москва: Сфера, 2012.

3. Лэнгле А. Эмоциональное выгорание с позиций экзистенциального анализа. // Вопросы психологии. - 2008.

4. Мадалиева З.Б. Эмоциональное состояние учителя: особенности проявления и способы регуляции / Автореферат дис.к.пс.н. Т.:2009

5. Botirova D.B. Scientific and theoretigal basics of the process of professional characteristics of the process of professional withdrawal in educators. Вестник интегративной психологии. – Ярославл, 2023

MUALLIF HAQIDA MA'LUMOT [ИНФОРМАЦИЯ ОБ АВТОРЕ] [AUTHORS INFO]

✉ **Botirova Dilafrō'z Bozorovna**, Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti, psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori PhD, "Pedagogika va psixologiya" kafedrasida katta o'qituvchisi [**Ботирова Дилафруз Бозоровна** кандидат философских наук по психологии (PhD), старший преподаватель кафедры «Педагогика и психология»], [**Dilafrōz Bozorovna Botirova**, PhD in Psychological Sciences, Senior Lecturer at the Department of Pedagogy and Psychology]; manzil: O'zbekiston, Toshkent sh. [адрес: Узбекистан, г. Ташкент], [address: Uzbekistan, Tashkent city]

Original paper

TA'LIM MUHITINING O'ZGARISHI SHAROITIDA KOGNITIV VA AFFEKTIV EMPATIYANING PEDAGOGIK O'ZARO TA'SIR SAMARADORLIGI KOMPONENTLARI BILAN BOG'LIQLIGI

© H.M. Mirkosimova¹✉

¹Chirchiq davlat pedagogika universiteti, Chirchiq, O'zbekiston

Annotatsiya

KIRISH: zamonaviy ta'lim tizimida pedagog va o'quvchi o'rtasidagi munosabatlarning sifati ta'lim samaradorligining muhim omili sifatida qaralmoqda. Shaxsga yo'naltirilgan yondashuv, raqamlashtirish va o'quvchilarning psixologik farovonligini ta'minlashga bo'lgan ehtiyoj pedagoglardan nafaqat bilim, balki chuqur psixologik sezgirlikni talab qilmoqda. Shu nuqtai nazardan empatiya – o'qituvchining kognitiv va affektiv qobiliyatlari orqali o'quvchining ichki holatini anglash va unga mos yondashishni ta'minlovchi psixologik vosita sifatida alohida o'ringa ega.

MAQOLA MAQSADI: ushbu maqolaning maqsadi – kognitiv va affektiv empatiya darajalarining pedagogik muloqot samaradorligiga ta'sirini aniqlash, ularning o'zaro bog'liqligini tahlil qilish hamda zamonaviy o'quv muhitida empatiyaning metodik qo'llanilishi bo'yicha ilmiy-nazariy va amaliy xulosalar ishlab chiqishdan iborat.

MATERIALLAR VA METODLAR: tadqiqot Toshkent davlat pedagogika universiteti psixologiya fakulteti negizida olib borilgan bo'lib, 120 nafar bakalavriat talabasining empatiya darajalari hamda ularning maktab amaliyotidagi muloqot uslublari o'rganildi. Kuzatuv, so'rovnomma, psixometrik baholash (Mehrabian empatiya shkalasi) va pedagogik faoliyat monitoringi asosiy metod sifatida qo'llanildi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR: olingan natijalar shuni ko'rsatdiki, yuqori empatiya darajasiga ega talabalar o'quvchilarning faol ishtirokini ta'minlash, ishonchli munosabat o'rnatish va ijobiy emotsional muhit yaratishda sezilarli ustunlikka ega bo'lgan. Past empatiya darajasiga ega bo'lganlar esa ko'proq kommunikativ qiyinchiliklarga duch kelgan. Psixodidaktik yondashuvlar, rolli o'yinlar va reflektiv mashg'ulotlar orqali empatiya ko'nikmalarining rivojlanishi kuzatildi. Bu esa empatiya nafaqat hissiy rezonans, balki kasbiy muvaffaqiyat mezoniga aylanishini tasdiqlaydi.

XULOSA: empatiya – bu oddiy hissiy sezgirlik emas, balki o'qituvchining kasbiy muvaffaqiyatini belgilovchi asosiy psixologik mezonlardan biridir. Kognitiv va affektiv empatiyaning uyg'unlashuvi pedagogik muloqotni insonparvarlik ruhida tashkil qilishga xizmat qiladi. Ushbu ko'nikmalarni o'qituvchi tayyorlov tizimiga integratsiyalash, ta'lim muhitida ishonch va emotsional xavfsizlikni mustahkamlashga xizmat qilishi bilan ahamiyatlidir.

Kalit so'zlar: empatiya, kognitiv empatiya, affektiv empatiya, pedagogik muloqot, kommunikativ kompetensiya, ta'lim muhiti, psixologik barqarorlik, o'zaro tushunish, psixodidaktika.

Iqtibos uchun: Mirkosimova H.M. Ta'lim muhitining o'zgarishi sharoitida kognitiv va affektiv empatiyaning pedagogik o'zaro ta'sir samaradorligi komponentlari bilan bog'liqligi // Inter education & global study. 2025. №5. B.480–486.

КОРРЕЛЯЦИЯ КОГНИТИВНОЙ И АФФЕКТИВНОЙ ЭМПАТИИ С КОМПОНЕНТАМИ ЭФФЕКТИВНОСТИ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ В УСЛОВИЯХ ТРАНСФОРМАЦИИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЫ

© Х.М. Миркосимова¹✉

¹Чирчикский государственный педагогический институт, Чирчик, Узбекистан

Аннотация

ВВЕДЕНИЕ: в современной системе образования качество взаимоотношений между педагогом и учеником рассматривается как важнейший фактор эффективности образовательного процесса. Личностно-ориентированный подход, цифровизация и необходимость обеспечения психологического благополучия учащихся требуют от педагогов не только знаний, но и глубокой психологической чувствительности. С этой точки зрения эмпатия выступает как важный психологический инструмент, обеспечивающий понимание внутреннего состояния учащегося и соответствующий подход к нему посредством когнитивных и аффективных способностей педагога.

ЦЕЛЬ: определить влияние уровней когнитивной и аффективной эмпатии на эффективность педагогического общения, проанализировать их взаимосвязь, а также выработать научно-теоретические и практические выводы о методическом применении эмпатии в современном образовательном пространстве.

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ: исследование проводилось на базе факультета психологии Ташкентского государственного педагогического университета. Были изучены уровни эмпатии у 120 студентов бакалавриата и особенности их коммуникативных стилей во время школьной практики. В качестве основных методов использовались наблюдение, анкетирование, психометрическая оценка (шкала эмпатии Мехрабиана) и мониторинг педагогической деятельности.

ОБСУЖДЕНИЕ И РЕЗУЛЬТАТЫ: полученные данные показали, что студенты с высоким уровнем эмпатии имели значительные преимущества в активизации участия учащихся, установлении доверительных отношений и создании позитивной эмоциональной атмосферы. Студенты с низким уровнем эмпатии, напротив, чаще сталкивались с коммуникативными трудностями. Наблюдалось развитие эмпатических навыков через психодидактические подходы, ролевые игры и

рефлексивные занятия. Это подтверждает, что эмпатия является не только эмоциональной отзывчивостью, но и показателем профессиональной успешности.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ: эмпатия – это не просто эмоциональная чувствительность, а один из ключевых психологических критериев профессиональной успешности педагога. Сочетание когнитивной и аффективной эмпатии способствует гуманистической организации педагогического взаимодействия. Интеграция этих навыков в систему подготовки педагогов способствует укреплению доверия и эмоциональной безопасности в образовательной среде.

Ключевые слова: эмпатия, когнитивная эмпатия, аффективная эмпатия, педагогическое общение, коммуникативная компетентность, образовательная среда, психологическая устойчивость, взаимопонимание, психодидактика.

Для цитирования: Миркосимова Х.М. Корреляция когнитивной и аффективной эмпатии с компонентами эффективности педагогического взаимодействия в условиях трансформации образовательной среды. // Inter education & global study. 2025, №5. С. 480–486.

CORRELATION OF COGNITIVE AND AFFECTIVE EMPATHY WITH COMPONENTS OF EFFECTIVENESS OF PEDAGOGICAL INTERACTION IN THE CONDITIONS OF TRANSFORMATION OF THE EDUCATIONAL ENVIRONMENT

© Hilola M. Mirkosimova ^{1✉}

¹Chirchik State Pedagogical University, Chirchik, Uzbekistan

Annotation

INTRODUCTION: this article analyzes the influence of the level of cognitive and affective empathy on the effectiveness of pedagogical communication, in particular, how it manifests itself in the conditions of a changing educational environment. Empathy is not only the ability to understand the emotions of another person, but also to respond to them, and is an important psychological tool for establishing effective communication in the pedagogical process. Through cognitive empathy, the teacher mentally perceives the student's situation, and through affective empathy, he emotionally connects with him. The article empirically and theoretically examines the influence of these types of empathy on communication strategies in the educational process, their relationship and importance in the modern educational environment. In addition, based on observations and psychological studies conducted in pedagogical institutions of Uzbekistan, the relationship between the level of empathy and the effectiveness of learning is determined, and proposals are made for the development of effective strategies in this direction.

AIM: to determine the influence of cognitive and affective empathy levels on the effectiveness of pedagogical communication, analyze their interrelation, and develop scientific and practical recommendations for applying empathy in contemporary educational environments.

MATERIALS AND METHODS: the study was conducted at the Faculty of Psychology, Tashkent State Pedagogical University, involving 120 bachelor students. Methods included observation, questionnaires, psychometric evaluation (Mehrabian empathy scale), and monitoring of pedagogical activities.

DISCUSSION AND RESULTS: students with high empathy levels demonstrated significant advantages in engaging students actively, building trustful relationships, and creating a positive emotional atmosphere. Those with low empathy faced more communicative challenges. Psychodidactic approaches, role-playing, and reflective sessions contributed to developing empathy skills.

CONCLUSION: empathy is a key psychological criterion of a teacher's professional success. The combination of cognitive and affective empathy fosters a humanistic approach to pedagogical interaction. Integrating these skills into teacher training strengthens trust and emotional safety in the educational environment.

Keywords: empathy, cognitive empathy, affective empathy, pedagogical communication, communicative competence, educational environment, psychological stability, mutual understanding, psychodidactics.

For citation: Mirkosimova H.M. (2025) 'Correlation of cognitive and affective empathy with components of effectiveness of pedagogical interaction in the conditions of transformation of the educational environment', Inter education & global study, (5), pp. 480–486. (In Russian)

Zamonaviy ta'lim tizimida pedagog va o'quvchi o'rtasidagi munosabatlar sifati ta'lim samaradorligining asosiy omillaridan biri sifatida e'tirof etilmoqda. Ayniqsa, insonparvarlik tamoyillariga asoslangan pedagogik yondashuvlarda o'qituvchining shaxsiy xususiyatlari, psixologik holati va muloqot madaniyati o'quvchilarning emotsional holatiga, darsdagi ishtiroki va umuman o'quv motivatsiyasiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shu nuqtai nazardan qaraganda, empatiya pedagogik faoliyatda yetakchi psixologik komponentlardan biri sifatida muhim ahamiyat kasb etadi.

Empatiya – bu boshqa shaxsning emotsional holatini tushunish va unga mos ravishda javob berish qobiliyatidir. U ikki asosiy turga bo'linadi: kognitiv empatiya – bu boshqa insonning fikrlarini, nuqtai nazarini idrok qilish va anglash qobiliyati; affektiv empatiya esa – bu boshqa odamning his-tuyg'ularini o'zida his qilish, ya'ni emotsional rezonans. Mazkur ikki yo'nalishning uyg'unlashuvi o'qituvchi faoliyatida chuqurroq o'zaro aloqani shakllantiradi, bu esa o'quvchilar bilan samarali va ishonchli kommunikatsiyani ta'minlaydi.

O'zbekiston ta'lim tizimi ham bosqichma-bosqich raqamlashtirilayotgan va interaktiv yondashuvlar bilan boyitilayotgan bir sharoitda faoliyat yuritmoqda. Bu esa pedagoglardan faqat bilim emas, balki kuchli psixologik va kommunikativ tayyorgarlikni ham talab etadi. Shuningdek, pandemiya davrida yuzaga kelgan masofaviy ta'lim, hissiy yakkalanish, psixologik bosim holatlari pedagogik muloqotda empatiyaning rolini yanada oshirdi.

Hozirda o'quvchilarning emotsional farovonligini ta'minlash, ularning holatini tushunish, har bir shaxsga individual yondashuv ko'rsatish – bu o'qituvchining kasbiy kompetensiyasining ajralmas qismiga aylanmoqda.

Ushbu maqolada kognitiv va affektiv empatiya darajalari bilan pedagogik muloqot samaradorligi o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik ilmiy-nazariy asosda tahlil qilinadi. Ayniqsa, yangi o'zgarayotgan va texnologiyalar bilan boyitilayotgan ta'lim muhiti kontekstida bu psixologik jihatlarning o'zni aniqlanadi. Pedagogik muloqotdagi qiyinchiliklar, o'qituvchi-o'quvchi o'rtasidagi masofalanish, tushunmovchilik holatlari empatiya vositasida qanday yechim topayotganiga diqqat qaratiladi. Shu bilan birga, maqolada empatiya darajasini oshirishga qaratilgan psixologik treninglar, reflektiv yondashuvlar va ta'lim tizimiga integratsiyalash mumkin bo'lgan metodlar ham ko'rib chiqiladi.

Pedagogik muloqot bu nafaqat axborot uzatish jarayoni, balki emotsional va psixologik o'zaro ta'sirning murakkab tizimidir. Ushbu tizimda o'qituvchining empatik qobiliyatlari hal qiluvchi rol o'ynaydi. Xususan, kognitiv empatiya o'quvchining fikrlash tarzini tushunish, uning holatiga mos strategiyalarni tanlash imkonini bersa, affektiv empatiya o'quvchining hissiy dunyosiga kirish, unga samimiy munosabatda bo'lish imkonini yaratadi. Shunday qilib, empatiya pedagogik muloqotni insonparvarlik ruhida tashkil qilishga xizmat qiladi.

Kognitiv empatiya orqali o'qituvchi o'quvchining bilim olishdagi individual yondashuvini, qiyinchiliklarini va ehtiyojlarini tushunadi. Bu, ayniqsa, inklyuziv ta'limda, ya'ni maxsus ehtiyojli o'quvchilar bilan ishlaganda muhim ahamiyat kasb etadi. Misol uchun, o'z fikrini ifoda etishda qiynalayotgan yoki motivatsiyasi past bo'lgan o'quvchini tushunish va unga tegishli metodlarni qo'llash bevosita kognitiv empatiyaga bog'liq.

Affektiv empatiya esa o'quvchining ichki kechinmalariga, ruhiy holatiga ta'sir qiladi. Bu orqali o'qituvchi o'quvchiga ishonch, xavfsizlik, quvvat va motivatsiya bera oladi. Masalan, darsda xatoga yo'l qo'ygan o'quvchiga tanbeh emas, balki ruhlantiruvchi munosabat bildirish uning o'qishga bo'lgan ishtiyoqini oshiradi. Bu pedagogik muloqotda ijobiy emotsional fonni yaratishga yordam beradi.

Empatiya va pedagogik samaradorlik o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlash uchun bir qator tadqiqotlar o'tkazilgan. Masalan, Toshkent davlat pedagogika universiteti psixologiya fakultetida olib borilgan eksperimental tadqiqotda 120 nafar bakalavriat talabasining empatiya darajasi va ularning maktab amaliyotida o'quvchilar bilan o'zaro muloqoti o'rganilgan. Natijalar shuni ko'rsatdiki, yuqori empatiya ko'rsatkichlariga ega talabalar o'quvchilardan yuqori ishonch, ijobiy fikrlar va darsga faol ishtirokni qayd etgan. Shu bilan birga, past empatiya ko'rsatkichlari o'zaro tushunmovchilik, bahsli vaziyatlar va masofali munosabatlarga olib kelgani aniqlangan.

Bundan tashqari, zamonaviy ta'lim muhiti o'zgarayotganini hisobga olib, empatiya ko'nikmalarini rivojlantirish bo'yicha yangi yondashuvlar ishlab chiqilmoqda. Bunga psixodidaktika, ya'ni ta'lim jarayoniga psixologik mexanizmlarni integratsiyalash, emosional refleksiya, rolli o'yinlar, videoanaliz va tajriba asosidagi interaktiv treninglar

kiradi. Ushbu metodlar orqali talabalar nafaqat bilim, balki emotsional sezgirlik, ijtimoiy idrok va o'zaro hurmatni rivojlantiradi.

Shunday qilib, empatiya – bu shunchaki hissiyot emas, balki o'qituvchining psixologik va professional tayyorgarligini belgilovchi muhim komponentdir. U orqali o'quvchining o'zini qadrlashi, o'qituvchiga ishonchi va darsga bo'lgan ijobiy munosabati mustahkamlanadi. Bu esa bevosita ta'lim samaradorligiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Zamonaviy pedagogik faoliyatda empatiya – o'qituvchining nafaqat shaxsiy sifati, balki kasbiy kompetensiyasining ajralmas qismi sifatida qaralmoqda. Ushbu maqolada keltirilgan nazariy asoslar va amaliy misollar shuni ko'rsatadiki, kognitiv va affektiv empatiya darajalari pedagogik muloqot samaradorligini bevosita belgilaydi. Kognitiv empatiya o'qituvchiga o'quvchining aqliy holatini tushunish va unga mos ravishda ta'lim uslubini tanlash imkonini bersa, affektiv empatiya uning emotsional holatini idrok qilish va unga ruhiy qo'llab-quvvatlash ko'rsatish imkoniyatini yaratadi.

O'zbekiston ta'lim tizimining transformatsiya bosqichida ekani, raqamlashtirish, masofaviy ta'lim, psixologik xavfsizlik muhitini yaratish kabi yangiliklar pedagogik muloqotning yangi shakl va mazmun kasb etishiga olib kelmoqda. Shu munosabat bilan, empatiya ko'nikmalarini pedagogik kadrlar tayyorlash tizimiga integratsiyalash dolzarb ahamiyat kasb etadi. Bu nafaqat o'quvchilarning individual ehtiyojlariga e'tibor qaratishga, balki sog'lom psixologik muhitni shakllantirishga ham xizmat qiladi.

Shuningdek, empatiya darajasini oshirishga qaratilgan psixologik treninglar, reflektiv mashg'ulotlar, muloqot kompetensiyasini rivojlantiruvchi metodlar – ta'lim tizimining ajralmas qismi bo'lishi zarur. Bu, ayniqsa, pedagogik ta'lim yo'nalishidagi talabalarda kasbiy empatik tayyorgarlikni mustahkamlash uchun muhim vositadir.

Yakuniy xulosa sifatida aytish mumkinki, empatiya darajasini o'rganish va rivojlantirish pedagogik muloqotni insonparvar, ishonchli va psixologik jihatdan sog'lom muhitga aylantirishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Bu esa o'z navbatida ta'lim sifati, o'quvchilarning shaxsiy rivojlanishi va jamiyatdagi ijtimoiy barqarorlikka ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI | СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ | REFERENCES

1. Бернс Р. Развитие самосознания и эмпатии у подростков. — Москва: Просвещение, 2019.
2. Carl Rogers. *A Way of Being*. — Boston: Houghton Mifflin, 1980.
3. Batirovich, T. A. (2022). Challenges and solutions to increase the efficiency of graphic education on the basis of interdiscipline membership. *Asian Journal of Research in Social Sciences and Humanities*, 12(1), 265-268.
4. Таджибаев, А. Б. (2020). Педагогические технологии повышения эффективности графического образования в общеобразовательных средних школах (на примере интеграции точных и естественных наук). In *Инновационные технологии в технике и образовании* (pp. 112-123).

5. Eliboyevna, M. X. (2023). The Specific Types of Female Images in Victorian Novels. *Periodica Journal of Modern Philosophy, Social Sciences and Humanities*, 25, 12-14.
6. Qobilbek, N. (2024). The phenomenon of conceptual metaphor in proverbs with a somatic component. *Web of Scientist: International Scientific Research Journal*, 5(6), 65-69.
7. Rifovna, T. G. (2022). The specificity of the school" rivoje"(development) in the development of the professional competence of the future primary education teacher. *Conferencea*, 478-480.
8. Тожибоева, Г. Р. (2022). Профессиональная компетентность учителя начальных классов. *World scientific research journal*, 2(1), 94-99.

MUALLIF HAQIDA MA'LUMOT [ИНФОРМАЦИЯ ОБ АВТОРЕ] [AUTHORS INFO]

✉ **Mirkosimova Hilola Murotovna**, Chirchiq davlat pedagogika universiteti o'qituvchisi, [Миркосимова Хилола Муротовна, преподаватель Чирчикского государственного педагогического университета], [Hilola M. Mirkosimova, lecturer at Chirchik State Pedagogical University]; manzil: O'zbekiston, Toshkent viloyati, Chirchiq shahri, O'zbekiston ko'chasi 19-uy [адрес: Узбекистан, г. Чирчик, ул. Узбекистан, дом 19], [address: 19 Uzbekistan street, Chirchik city, Tashkent region, Uzbekistan].

BOLALARNI MAKTAB TA'LIMIGA IJTIMOY- PSIXOLOGIK MOSLASHTIRISH

© Babakulova Muqaddas^{1✉}, © Rajabova Zebo^{2✉}

^{1,2}Samarqand davlat universiteti, Samarqand, O'zbekiston

Annotatsiya

KIRISH: ushbu maqola bolalarni maktabga tayyorlashning ko'rinishlari, bolalarni maktabga tayyorlashda oilaning va mahallaning o'rnini, trening mashqlari o'tkazilishi, tarbiyaviy soatlar, nima qilsak bolalarni maktabga yaxshi moslashtiramiz, va nima uchun maktabga moslasholmaganligini aniqlashdan iborat.

MAQSAD: maktabga birinchi bor qadam qo'yayotgan bolalarning ijtimoiy-psixologik moslashuv jarayonini o'rganish, bu jarayonda uchraydigan muammolarni aniqlash hamda ularni bartaraf etish yo'llarini ishlab chiqish. Shu orqali bolalarda maktab muhiti bilan uyg'unlikda rivojlanishni ta'minlash.

MATERIALLAR VA METODLAR tadqiqot jarayonida bolalarning maktab ta'limiga ijtimoiy-psixologik moslashuvini o'rganishga qaratilgan turli manba va usullardan foydalanildi. Birinchidan, mavzuga oid zamonaviy psixologik-pedagogik adabiyotlar, ilmiy maqolalar va metodik qo'llanmalar tahlil qilindi. Ikkinchidan, amaliy tadqiqotlar o'tkazish maqsadida boshlang'ich sinf o'quvchilari, ularning ota-onalari va o'qituvchilari ishtirokida kuzatuv, suhbat, psixologik diagnostika va test sinovlari tashkil etildi. Ayniqsa, bolalarning moslashuv darajasini aniqlashda maxsus psixologik testlar va so'rovnomalardan foydalanildi. Shuningdek, tajriba-sinov ishlari davomida rolli o'yinlar, mashg'ulotlar, trening elementlari va moslashtiruvchi metodikalar orqali bolaning maktab muhiti bilan o'zaro aloqasi, muloqot ko'nikmalari hamda emotsional holati o'rganildi. Tadqiqotda olingan natijalar tizimlashtirilib, statistik va sifat tahlili asosida umumlashtirildi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR: tadqiqot davomida bolalarning maktab ta'limiga ijtimoiy-psixologik moslashuvi ko'plab omillarga bog'liq ekani aniqlandi. Xususan, oila muhiti, ota-onalarning e'tibori, bolalarning psixologik tayyorgarligi, maktabdagi emotsional muhit hamda o'qituvchining shaxsiy yondashuvi bu jarayonda muhim rol o'ynaydi. Tahlillar shuni ko'rsatdiki, maktabga birinchi marta qadam qo'yayotgan bolalarning aksariyati uchun yangi muhitga moslashish ma'lum darajada qiyinchilik tug'diradi. Ba'zilarida qo'rquv, ishonchsizlik, tortinish kabi holatlar kuzatildi, boshqalar esa maktabga tez va oson moslasha oldi.

XULOSA: boshlang'ich maktabga moslashish qiyin jarayon bo'lishi mumkin va o'quvchilarga yangi muhitga moslashishda psixologik yordam zarur. Ota-onalar, tarbiyachilar va o'qituvchilar bolalar uchun xavfsiz va qulay muhitni ta'minlash uchun

birgalikda ishlashlari kerak. Faol tinglash, ijobiy mustahkamlash, ijtimoiy qo'llab-quvvatlash, maslahat xizmatlari va guruh terapiyasi psixologik yordam ko'rsatishning samarali usullaridir. Hissiy va psixologik yordam ko'rsatish orqali bolalar xavfsiz, qo'llab-quvvatlovchi muhitda o'sishi va rivojlanishi hamda akademik va shaxsiy hayotlarida muvaffaqiyat qozonishi mumkin.

Kalit so'zlar: ta'lim, bola tarbiyasi, ta'lim tizimi.

Iqtibos uchun: Babakulova Muqaddas, Rajabova Zebo. Bolalarni maktab ta'limiga ijtimoiy- psixologik moslashtirish. // Inter education & global study. 2025, №5. B.487–497.

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ АДАПТАЦИЯ ДЕТЕЙ К ШКОЛЬНОМУ ОБУЧЕНИЮ

© Бабакулова Мукаддас^{1✉}, © Раджабова Зебо^{2✉}

^{1,2}Самаркандский государственный университет, Самарканд, Узбекистан

Аннотация

ВВЕДЕНИЕ: данная статья посвящена различным аспектам подготовки детей к школе, включая роль семьи и махалли в этом процессе, проведение тренингов и воспитательных часов. Также рассматриваются методы эффективной адаптации детей к школьной среде и причины возможных трудностей в этом процессе.

ЦЕЛЬ: изучить процесс социально-психологической адаптации детей, впервые поступающих в школу, выявить возникающие проблемы и разработать пути их преодоления, способствуя гармоничному развитию ребенка в школьной среде.

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ: в исследовании использовались различные источники и методы: анализ современных психолого-педагогических литературы, научных статей и методических пособий. Практическая часть включала наблюдение, беседы, психологическую диагностику и тестирование с участием учащихся начальных классов, их родителей и учителей. Особое внимание уделялось использованию психологических тестов и анкет для оценки уровня адаптации. Также применялись ролевые игры, тренинги и адаптационные методики для изучения взаимодействия ребенка со школьной средой, развития коммуникативных навыков и эмоционального состояния. Полученные данные были систематизированы и проанализированы с использованием статистических и качественных методов.

ОБСУЖДЕНИЕ И РЕЗУЛЬТАТЫ: исследование показало, что адаптация детей к школьному обучению зависит от множества факторов, таких как семейная обстановка, внимание родителей, психологическая подготовленность ребенка, эмоциональный климат в школе и индивидуальный подход учителя. Анализ выявил, что для большинства детей переход в новую среду сопровождается определенными трудностями, такими как страх, неуверенность и застенчивость, в то время как другие дети адаптируются быстрее и легче. Результаты тестирования и наблюдений показали, что около 20% учащихся полностью и положительно адаптировались к

школьной среде, 65% — на среднем уровне, а у 15% были выявлены серьезные психологические барьеры. Для преодоления этих проблем рекомендуется тесное сотрудничество между школьным психологом, учителем и родителями, проведение социально-психологических тренингов и внедрение адаптационных программ.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ: адаптация к начальной школе может быть сложным процессом, требующим психологической поддержки для учащихся. Родители, воспитатели и учителя должны совместно создавать безопасную и комфортную среду для детей. Эффективными методами психологической помощи являются активное слушание, положительное подкрепление, социальная поддержка, консультационные услуги и групповая терапия. Обеспечение эмоциональной и психологической поддержки способствует успешному развитию и обучению детей, а также их личностному росту.

Ключевые слова: образование, воспитание детей, система образования

Для цитирования: Бабакулова Мукаддас, Раджабова Зебо. Социально-психологическая адаптация детей к школьному обучению. // Inter education & global study. 2025, №5. С. 487–497.

SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL ADAPTATION OF CHILDREN TO SCHOOL EDUCATION

© Babakulova Muqaddas^{1✉}, © Rajabova Zebo^{2✉}

^{1,2}Samarkand State University, Samarkand, Uzbekistan

Annotation

INTRODUCTION: this article explores various aspects of preparing children for school, including the role of the family and community (mahalla), conducting training exercises and educational sessions. It also examines effective methods for facilitating children's adaptation to the school environment and identifies reasons why some children may struggle with this transition.

AIM: to study the process of social and psychological adaptation of children entering school for the first time, identify challenges encountered during this period, and develop strategies to address them, thereby ensuring harmonious development within the school setting.

MATERIALS AND METHODS: the research utilized various sources and methods: analysis of contemporary psychological and pedagogical literature, scientific articles, and methodological guides. The practical component involved observations, interviews, psychological diagnostics, and testing with participation from primary school students, their parents, and teachers. Special attention was given to the use of psychological tests and questionnaires to assess adaptation levels. Additionally, role-playing games, training sessions, and adaptation techniques were employed to study children's interaction with

the school environment, development of communication skills, and emotional state. The collected data were systematized and analyzed using statistical and qualitative methods.

DISCUSSION AND RESULTS: the study revealed that children's adaptation to school education depends on multiple factors, such as family environment, parental attention, the child's psychological readiness, emotional climate at school, and the teacher's individual approach. Analysis indicated that for most children, transitioning to a new environment presents certain challenges, including fear, insecurity, and shyness, while others adapt more quickly and easily. Test results and observations showed that approximately 20% of students fully and positively adapted to the school environment, 65% adapted at an average level, and 15% exhibited significant psychological barriers. To overcome these issues, close collaboration among school psychologists, teachers, and parents is recommended, along with the implementation of social and psychological training sessions and adaptation programs.

CONCLUSION adapting to primary school can be a challenging process that requires psychological support for students. Parents, caregivers, and teachers should work together to create a safe and comfortable environment for children. Effective methods of psychological assistance include active listening, positive reinforcement, social support, counseling services, and group therapy. Providing emotional and psychological support contributes to children's successful development and learning, as well as their personal growth.

Key words: education, child upbringing, education system

For citation: Babakulova Muqaddas, Rajabova Zebo. (2025) 'Social and Psychological Adaptation of Children to School Education', Inter education & global study, (5), pp. 487–497. (In Uzbek).

Hozirgi kunda O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalarni sifatli maktab ta'limiga tayyorlashga alohida e'tibor berilmoqda jumladan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti SH.M.Mirziyoyev, „Zamonaviy maktabgacha ta'lim sog'lom avlodni voyaga yetkazishda muhim o'rin tutadi“. Bolalarni maktabga tayyorlashga barcha shart sharoitlar yaratish maqsadida „2017-2021-yillarda maktabgacha ta'lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida“gi PQ-2707-sonli qarori, „Nodavlat ta'lim xizmatlarini ko'rsatish faoliyatini yanada rivojlantirish chora -tadbirlari to'g'risida“ gi PQ-3276-sonli qarori „Maktabgacha ta'lim tizimini tubdan takomillashtirish chora tadbirlari to'g'risida“gi PQ-3261-sonli qarori, „O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta'limni tashkil etish to'g'risida“gi PQ-3305-sonli qarori, „Maktabgacha ta'lim tizimi boshqaruvini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida“ PF-5198-sonli formasi qabul qilindi .

Statistik ma'lumotlarga ko'ra insonlar umri davomida oladigan axborat va ma'lumotlarni 70% ni 7 yoshgacha bo'lgan davrda olar ekan. Ota-bobolarimizdan qolgan maqol bejiz emas „Yoshlikda olingan bilim toshga o'yilgan naqsh kabidir“. Bugungi kunda

ta'lim to'g'risida turli qonun qoidalar jumladan "Ta'lim to'g'risida" gi O'zbekiston Respublikasi qonunining 8-moddasida Maktabgacha ta'lim tarbiya bolalarni o'qitish va tarbiyalashga ularni intellektual, ma'naviy-axloqiy etik va estetik va jismoniy jihatdan rivojlantirishga ,shuningdek bolani umumiy o'rta ta'limga tayyorlashga qaratilgan ta'lim turidan biridir .Bundan tashqari bolani ruhan yetuk aqlan baqquvvat qilib,tarbiyalashda oila bilan bog'chaning o'rni juda katta ,ahamiyat kasb etadi zero tarbiya oiladan boshlanadi.Oilagadi muhit qanchalik sof va go'zal bo'lsa farzand tarbiyasi ongi va dunyoqarashi shunga monand o'sib boradi.Jumladan bola tarbiyasiga mahalla kuy ham befarq bo'lmasligi kerak zero <<Bir bolaga yetti mahalla ota-ona>>deganlari bejiz emas.

Bolalarni maktabga tayyorlashda birinchi navbatda ularning psixologiyasini o'rganish lozim.Bolaning ta'lim olish istagi o'quvchi bo'lish orzusi maktabga bo'lgan munosabatini albatta o'yg'otish kerak.Darslarni diqqat bilan tinglash ,uyga berilgan vazifalarni vaqtida bajarishi intizomga rioya qilish kerak.

Hozirgi kunda turli ta'lim muassasalarida Bolani dars jarayoniga qiziqtirish maqsadida turli metod va darsturlar asosida olib borilmoqda .Jumladan "ILK QADAM" dasturi interfaol metodlar ,aqliy hujum ,test ,suhbat bumerang vahokazolar.

Bundan tashqari boshlag'ich 1-4 sinflar balki undan yuqori sinflar uchun ham trening mashqlar o'tkazib turilish maqsadga muvofiq bo'ladi.Bundan ko'zlangan asosiy maqsad:bolalarni bilim malakalarini o'stirish ,jamoa bilan ishlaydi hamjihatlikda bir biri bilan fikr almashadi.Tarbiyaviy soatlar ham bugungi kunda bazi hollarda quruq gap bilan o'tib ketyabti.Qaysidir o'quvchining o'zlashtirishlari davomati xulqi va qaysidir tadbirga tayyorgarlik sinfdgi muammolarni hal etish kabi masalalar o'stida so'z yuritish lozim.

Har bir sinflarda bo'lgani kabi boshlag'ich sinflarda o'zlashtirish darajasi past va yuqori bo'lgan o'quvchilar yo'q emas albatta bor.Bu o'quvchilar bilan alohida shug'illanish lozim.Va bularni albatta nazorat qilib turish kerak.Yaxshi o'qiydigan o'quvchilarga o'zlashtirish darajasi past bo'lgan o'quvchilarni bitta bitta biriktirib nazorat qilish kerak.

Bola birinchi sinfdagi uch fan (o'qish, yozuv va matematika)ning asoslarini, tabiat va jamiyat to'g'risida oddiy bilimlarni egallaydi. Bola odamlar, jismlar va tevarak-atrofdagi hodisalar haqida ma'lum tasavvur bilan maktabga kelishi kerak. Bolaning o'quv materialni to'liq o'zlashtirishi va ta'limning bola qobiliyatlariga mos kelishi uning aqliy faoliyatiga bog'liq bo'ladi.

Bolaning yaxshi o'qishiga aqliy faoliyatining rivojlanish darajasi, idrok, tasavvur, xotira va tafakkur funksiyalari hamda aqliy faoliyat bilan shug'ullanish odatlari ta'sir qiladi. Bola tahlil qilishni, ya'ni narsalarni (predmetlarni) idrok etganda muhim va muhim bo'lmaganlarni ajrata bilish, kuzatayotgan hodisalarni umumlashtirish, guruhlash kabilarni o'rganishi kerak. Bola zehnli, ziyrak, topqir, mustaqil bo'lishi kerak. Zavq, xursandchilik keltiradigan aqliy faoliyatiga nisbatan bolada qiziqish paydo bo'ladi.

Ta'limning muvaffaqiyatli bo'lishi ko'p jihatdan bola nutqining rivojlanish darajasiga, uning lug'at boyligiga, mustaqil, aniq, ifodali va grammatik jihatdan to'g'ri gapira olishiga bog'liq bo'ladi.

Bolada maktabga borish bilan nafaqat hayot tartibi va asosiy faoliyatida, balki ijtimoiy o'rnida ham o'zgarishlar sodir bo'ladi. Bola munosabatlari shakllangan tanish tengdoshlar va kattalar jamoasidan, notanish bolalar va kattalar jamiyatiga o'tadi.

Oldingi jamoada bola o'zining huquq, burch va imtiyozlarini bilar edi, yangi shakllanayotgan maktab jamoasida esa bola o'zini boshidan ko'rsatishi kerak. Bolaning burch va huquqlari, maktabgacha davrga nisbatan aniqroq va qattiqroq belgilanadi. Bola faoliyatini baholashning muhim mezonlaridan biri nafaqat maktabda, balki oilada, tengdoshlar davrasida muvaffaqiyatli o'qish bo'lib qoladi.

Maktabda uzoq muddat ota-ona g'amxo'rligisiz bo'lgani sababli, bola o'z yoshiga mos his-tuyg'u va iroda mustahkamligiga ega bo'lishi, o'z xulqini nazorat qila olishi kerak. Agar o'quvchi o'qishga ijobiy yondashsa, o'qishni xohlab, intilsa, ta'limdagi boshlang'ich qiyinchiliklarni tezroq va osonroq bartaraf etadi. Irodali bo'lish bolaga barcha maktab vazifalarini doimiy va muvaffaqiyatli bajarishida muhim ahamiyatga ega.

Bilim va ijtimoiy hayot qonun-qoidalariga rioya qilish, xarakter ijobiy jihatlarining shakllanganligi bolaga boshqa bolalar bilan muloqotda, sinfdoshlar bilan do'stona munosabat o'rnatishda va jamoada faol ishtirok etishida juda katta yordam beradi.

Bolaning maktabga umumiy tayyorgarligi deganda uning har tomonlama rivojlanganligi tushuniladi. Biror tomonining rivojlanmagani, zaifligi (aqliy, histuyg'uli, irodaviy yoki amaliy) maktabda o'zlashtirmaslikning sabablaridan bo'lishi mumkin.

Shu bilan birgalikda, bolalar birinchi sinfda o'quv fanlarining (o'qish, yozuv, matematika) mazmunini o'zlashtirish uchun maxsus bilim, malaka va ko'nikmalarga ega bo'lishlari kerak. Masalan, matematikani o'qitishda o'qituvchi bola narsalarning rangi, shakli, katta-kichikligi, sonini ajrata biladi deb hisoblaydi, yozuvni o'rganishda esa bola yozuv va rasm qurollarini to'g'ri ishlata olishiga, grafik mashqlarni bajara olishiga tayanadi. Shu kabi bilim, malaka va ko'nikmalar maktabga maxsus tayyorgarlikni tashkil etadi. Umumiy va maxsus tayyorgarlik bir-biriga zid kelmaydi. Maktab fanlarini o'zlashtirishda bolaning maxsus tayyorgarligi umumiy tayyorgarlikdan kelib chiqadi, unga mos keladi, tayanadi.

Bola shaxsini rivojlantirishda ma'lum bir tomoniga (asosan, aqliy) kuchli yo'naltirish berishga alohida e'tibor berish kerak. Kattalar har doim shuni esda tutishlari kerakki, bolani tezlashtirilgan, jadal o'qitish zarur hisoblanadi.

Maktabgacha davr inson shaxsini shakllantirishda juda katta ahamiyatga ega. Agar shaxsni har taraflama shakllantirishda aynan shu yoshdagi qulay sharoitlar qo'llanilmasa, rivojlanish to'xtab qolishi mumkin yoki chetlanishlarini bartaraf etish nihoyatda og'ir kechadi.

7 yosh — bola yangi sharoitga tez o'rganadigan va o'qish jarayonida muvaffaqiyatli ishtirok etadigan davr hisoblanadi. Y.A. Kamenskiy bola hayotining yettinchi yilini bekorchilikda buzilib ketmaslik uchun maktabda o'qishni boshlaydigan vaqt deb hisoblagan. Bolaning ona maktabida 5-6 yil ta'lim-tarbiya olishini (bolaning oiladagi tarbiyasi nazarda tutilgan) u yetarli va optimal muhlat, deb hisoblagan.

Maktabga tayyor bo'lgan bola jismoniy chiniqqan, har qanday ob-havoda uzoq vaqt yura oladi, asosiy harakat malakalariga ega, u o'zining harakatlarini nazorat qila oladi, tozalikka rioya qiladi.

Bola bilimining rivojlanganligi uning jamiyat va tabiatdagi voqeahodisalarni tushunib yetishi, kuzatish qobiliyati, hodisalarni to'g'ri nomlashi bilan aniqlanadi. Bola o'z fikrlarini ifoda eta bilishi kerak, ijodiy va mustaqil fikrlay olishi, aniq ko'rgazma materialga tayanib, masalalarni yecha bilishi kerak. 6—7 yoshli bola oiladan tashqarida ham o'zini dadil tutishi kerak. Shakllangan madaniy ko'nikmalari o'z tengdoshlari bilan munosabatlar o'rnatishiga yordam beradi.

Bola mustaqil kiyinishni, ovqat yeyishni, narsalarini toza va tartibli saqlashni o'rganishi kerak. Bola kattalar mehnatining muhimligini tushunishi va hurmat qilishi kerak. Har qanday ishga ijobiy yondashib, uni diqqat, e'tibor bilan vaqtida bajarishi lozim.

Bolada estetik idrokni shakllantirish, o'zining yoshiga mos badiiy asarlarga qiziqish uyg'otish, yon-atrofni estetik jihatdan bezatishiga intilishini rivojlantirish kerak. Bola musiqa, adabiy so'z, rasmlarning chiroyini sezishni o'rganishi, ashula aytish, rasm chizish, yasash, topishmoqlar, laparlar, tez aytishlar, maqollar, ertaklarni bilishi va aytib berishi, kitoblarni avaylashni bilishi kerak.

Namuna:

«So'zni tushuntirish»

Bolaga bir nechta oddiy so'zlarni (tugma, qalam, velosiped va boshqalarni) taklif qiling. Vazifa-bu so'zlarni o'z nomlarini ishlatmasdan tushuntirish — Misol uchun, siz bolaga ushbu tushunchalarni ushbu mavzu bilan tanish bo'lmagan o'tmishdan begona yoki insonga tushuntirishni taklif qilishingiz mumkin. Ushbu o'yin ko'pincha bolalar uchun kurslarda qo'llaniladi va bolaning nutq rivojlanishini yaxshilashga yordam beradi.

«Umumiy nima?»

Ushbu mashqda Leonardo da Vinchi bo'sh vaqtlarida o'zini o'ziga jalb qilishni yaxshi ko'rganligi haqida fikr bor. U bir-biriga bog'liq bo'lmagan ikkita ob'ektni oldi va ular o'rtasidagi munosabatlarni topishga harakat qildi. Bolaga bunday o'yinni o'ynashni taklif qiling. Kitob va stul o'rtasida qanday umumiylik bor? Qurbaqa va raketa o'rtasidagi munosabatlar qanday? Ushbu mashq nafaqat fikrlash tezligini va nostandart fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi, balki kayfiyatni yaxshilaydi.

«So'zlarni eslab qolish»

Bolaga bir necha so'z beriladi. Uning vazifasi so'zlarni eslab qolish va ulardan hikoya qilishdir. Yod olish uchun assotsiatsiyalar, umumlashma usulini qo'llash mumkin, ammo so'zlarni yozish yoki chizish mumkin emas.

Kognitiv qobiliyatlarni rivojlantirish uchun doimiy va samarali bo'lish uchun bolani psixolog bilan rivojlanish mashg'ulotlariga yozib olish foydali bo'ladi. "Ishlab chiqarish nomlari" bolalar markazi barcha yoshdagi barcha bolalarni bunday tadbirlarga taklif qiladi. Mutaxassislarimiz bolaning kompleks rivojlanishiga hissa qo'shadigan noyob usullardan

foydalanadilar. Psixolog bilan mashg'ulotlardan so'ng, bolalar maktabga osongina moslashadilar, yaxshi o'rganadilar va tengdoshlari bilan umumiy tilni tezroq topadilar.

Bolaning ixtiyoriy sohasi rivojlanishidagi yana bir muhim o'zgarish bu uning xulq-atvor qoidalarining axloqiy mazmunidan xabardorligi va o'z harakatlarida ularga rahbarlik qilish qobiliyatidir. Bu xabardorlik qoidalarining umumlantirilgan mohiyatini va ularning umumiy majburiyatini tushunish asosida shakllanadi. Shu sababli, bolalar jamoasida tartibni buzuvchilar haqida shikoyat qilishlari mumkin, bu aslida ularni xafa qilmagan.

Agar kattalar bolani tanimasa, unga etarlicha his-tuyg'u va tushunishsiz munosabatda bo'lishadi, bolalarda tartibsiz, qo'pol, ba'zan hatto tajovuzkor xatti-harakatlar shakllanadi.

O'zlarining xatti-harakatlarini ongli ravishda boshqarish, uni boshqarish qobiliyati bolalarning harakatlari va xatti-harakatlarini kuzatishga qodir ekanligida namoyon bo'ladi. Ammo, bu yoshda, nazorat kattalar tomonidan rag'batlantirilishi sharti bilan amalga oshiriladi, ularning ko'rsatmalariga binoan, nazorat qilish jarayoni o'z vaqtida aniqlanadi, go'yo mos keladi va boshlanadi.

Bolaning baholash va nazorat qilish harakatlarining rivojlanishi natijasida, bu vaqtda tayinlangan ish uchun javobgarlikning paydo bo'lishi ko'rib chiqilishi mumkin. Bir harakatning maqsadlarini boshqasiga bo'ysundirish, eng muhimi, shakllana boshlaydi.

Bolaning nafaqat amaliy harakatlari, balki qisman kognitiv aqliy jarayonlar (xotira, fikrlash) o'zboshimchalik bilan, qasddan boshqariladi. Kommunikativ ko'nikmalar shakllanadi, nutq odob-axloq elementlari: salomlashish, xayrlashish, boshqalarga ism va shunga o'xshash narsalar bilan murojaat qilish.

Bu yoshdagi bola mustaqil va tashabbuskor. Bu o'yin davomida yuzaga keladigan muammolarni mustaqil hal qilishda, o'yin mavzularini tanlashda, savollarni va hukmlarni chiqarishda namoyon bo'ladi.

Psixologik treninglar bolalarning amaliy faoliyati sanaladi. Shuning uchun ham psixologik treninglar bolalarning bilish faoliyatlarini kuchaytiradi, olgan bilimlaridan har xil usulda foydalanishlari uchun hayotiy sharoit yaratib beradi. Shuningdek, psixologik treninglar bolalarni tevarak-atrof to'g'risidagi bilimlarini mustahkamlashga yordam beradi, o'z shaxsiy tajribalari va mashg'ulotlarda olgan bilimlarini amalda qo'llay bilishga o'rgatadi, ulardagi fikrlash qobiliyatlari, ijodiy kuchlar, sensor jarayonni rivojlantiradi, olgan bilimlarini tartibga soladi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilariga psixologik yordam ko'rsatish
Boshlang'ich maktab o'quvchilari bilan muomala qilishda psixologik yordam zarur, tarbiyachilar va o'qituvchilar bolalar uchun xavfsiz va qo'llab-quvvatlovchi muhitni yaratishi kerak. Va albatta quyidagi usullardan foydalanish mumkin:

1. Faol Tinglash. Faol tinglash ota-onalar, va o'qituvchilarga o'quvchilarning hissiy va psixologik muammolarini tushunishga yordam beradigan muhim mahoratdir. Faol tinglash ko'z bilan aloqa qilishni, diqqatni jalb qilishni va bolaning so'zlari haqida mulohaza yuritishni o'z ichiga oladi. O'qituvchi yoki tarbiyachi diqqatli va sezgir bo'lib, o'quvchiga o'z qiyinchiliklarini etkazish uchun xavfsiz joy yaratishi mumkin.

2. Rag'batlantirish va ijobiy mustahkamlash. Rag'batlantirish va ijobiy mustahkamlash boshlang'ich o'quvchilarning ishonchini mustahkamlashda uzoq yo'lni bosib o'tadi. O'qituvchilar, tarbiyachilar va ota-onalar bolalar akademik yoki ijtimoiy jihatdan yaxshi ishlashganda ijobiy fikrlarni taklif qilishlari kerak. Ushbu yondashuv o'quvchilarga ijobiy imidjni rivojlantirishga yordam beradi va o'z navbatida maktab muhitida o'zlarini qulay his qilishadi.

3. Ijtimoiy qo'llab-quvvatlash. Ijtimoiy qo'llab-quvvatlash boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun maktabga moslashishda juda muhimdir. Ota-onalar, tarbiyachilar va maktab xodimlari o'yin vaqti, sport va guruh faoliyati kabi ijtimoiy tadbirlarni rag'batlantirishlari kerak. Ushbu tadbirlar bolalarga do'stlik o'rnatishga, ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirishga va o'zlariga bo'lgan ishonchni oshirishga yordam beradi.

4. Maslahat Xizmatlari. Maslahat xizmatlari hissiy yoki psixologik qiyinchiliklarni boshdan kechirayotgan bolalar uchun ajoyib imkoniyat bo'lishi mumkin. Maslahat xizmatlari bolalar qo'rquv, umidsizlik va tashvishlarini ifoda etishlari mumkin bo'lgan maxfiy va qo'llabquvvatlovchi muhitni taklif etadi. Maslahatchilar bolalarga yengish strategiyasini ishlab chiqishda yordam berishlari va ularga his-tuyg'ularini boshqarish vositalarini taqdim etishlari mumkin.

5. Guruh Terapiyasi. Guruh terapiyasi boshlang'ich sinf o'quvchilariga psixologik yordam ko'rsatishning yana bir samarali usuli hisoblanadi. Guruh terapiyasi mashg'ulotlari tashvish, bezorilik yoki stress kabi muayyan mavzularga qaratilishi mumkin. Bolalar o'z tajribalari bilan o'rtoqlashishlari va bir-birlaridan o'rganishlari mumkin. Bundan tashqari, ushbu mashg'ulotlar bolalarga ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirishga va yangi do'stlik o'rnatishga yordam beradi.

Boshlang'ich maktab o'quvchilarini maktabga moslashtirish-bu o'qituvchilar, ota-onalar va psixologlarning alohida e'tibor va g'amxo'rligini talab qiladigan jarayon. Ushbu davr bola hayotidagi muhim bosqichdir, chunki ularning aksariyati birinchi marta kundalik mashg'ulotlar, yangi xulq-atvor qoidalari va yangi odamlar bilan muloqot qilish zarurati bilan duch kelmoqdalar.

Boshlang'ich maktab o'quvchilarining maktabga moslashishini psixologik qo'llabquvvatlash bolaga moslashish jarayonida yuzaga keladigan hissiy va psixologik qiyinchiliklarni engishga yordam beradigan bir qator tadbirlarni o'z ichiga oladi. Mana bu tadbirlarning ba'zilari:

Psixolog bilan individual suhbatlar.

O'quv yilining boshida psixolog har bir boshlang'ich maktab o'quvchisi bilan individual suhbatlar o'tkazishi mumkin. Ushbu suhbatlar davomida psixolog bola qanday his-tuyg'ularni boshdan kechirayotganini, yangi vaziyatga qanday munosabatda bo'lishini va qanday qiyinchiliklarga duch kelishini aniqlay oladi. Bunday suhbatlar natijasida psixolog bolaga kerakli maslahatlarni berishi va unga yangi maktabga moslashishiga yordam berishi mumkin.

Ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirish bo'yicha guruh darslari

Boshlang'ich maktab o'quvchilari uchun sotsializatsiya va boshqa odamlar bilan muloqot qilish qobiliyati juda muhimdir. Bolaga ushbu ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam berish uchun psixolog bolalar muloqot qilishni, bir-birlarini tinglashni va nizolarni hal qilishni o'rganadigan guruh mashg'ulotlarini o'tkazishi mumkin. O'yin terapiyasi.

O'yin terapiyasi-bu ijobiy psixologik ta'sirga erishish uchun o'yinlardan foydalanishga asoslangan psixoterapiya usuli. Bu usul bolalar uchun juda samarali bo'lishi mumkin, chunki o'yinlar ularga dam olishga, ijodkorlikni namoyon etishga va his-tuyg'ularini yaxshiroq tushunishga yordam beradi.

Ota-onalar uchun psixologik treninglar.

Ota-onalar, shuningdek, boshlang'ich maktab o'quvchilarini maktabga moslashtirishda juda muhim rol o'ynaydi. Ularga o'z rolini tushunishga va farzandlarining ehtiyojlarini yaxshiroq tushunishga yordam berish uchun psixolog ota-onalar uchun psixologik treninglar o'tkazishi mumkin.

Qo'llab-quvvatlash va monitoring tizimi.

Yosh o'quvchilarga moslashish jarayonida yordam beradigan qo'llab-quvvatlash va monitoring tizimini yaratish muhimdir. Ushbu tizim turli xil vositalar va usullarni o'z ichiga olishi mumkin, masalan, hissiy barqarorlik testlari va o'qituvchilar va psixologlarning fikr mulohazalari.

Umuman olganda, boshlang'ich maktab o'quvchilarining maktabga moslashishini psixologik qo'llab-quvvatlash

Psixologik yordamning asosiy vazifasi bolaga yangi muhit va yangi talablar bilan bog'liq stressni engishga yordam berishdir. Psixolog bolaga tashvishlarni engishga, o'quv jarayoniga qiziqishga, o'qish uchun motivatsiyani rivojlantirishga yordam berishi kerak.

Psixologik qo'llab-quvvatlash individual va guruh mashg'ulotlari doirasida amalga oshirilishi mumkin. Shaxsiy mashg'ulotlar paytida psixolog bola bilan muloqot qiladi, uning muammolarini aniqlaydi va yechimlarni topishga yordam beradi. Guruh mashg'ulotlari ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirish va bolalar jamoasini mustahkamlashga qaratilgan.

Psixologik yordamning muhim vazifalaridan biri bu ota-onalar bilan ishlashdir. Psixolog ota-onalarga bolani maktabga tayyorlashda yordam berishi, o'quv jarayonini tashkil etish bo'yicha tavsiyalar va moslashish davrida bola bilan o'zini tutish bo'yicha maslahatlar berishi kerak.

Bolani maktabga psixologik qo'llab-quvvatlashning bir qismi sifatida psixolog bolaga tashvishlarni engishga va yangi muhitga moslashishga yordam beradigan turli xil usul va usullardan foydalanishi mumkin. Masalan, ijtimoiy ko'nikmalarni va o'z-o'zini hurmat qilishni rivojlantirishga yordam beradigan o'quv o'yinlarini o'tkazish mumkin.

ADABIYOTLAR RO'YXATI | СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ | REFERENCES

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 30 sentabrdagi "Maktabgacha ta'lim tizimini boshqaruvini tubdan takomillashtirish chora- tadbirlari to'g'risida" PF-5198-son farmoni // www.ile.x.uz

2. "Bolaga yo'naltirilgan ta'lim" dasturi. T.: 2011

3. И.В.Роберт Современные информационные технологии в образовании: Дидактические проблемы; перспективы использования. – М.: Школа– Пресс, 1994. – С. 205.

4. N.Erxonova., Sh.Isakova. Psixolog kitobi. «Evrika» nashriyoti-matbaa uyi. Toshkent-2021

5. F.Umarova. Bola shaxsini rivojlantirishga yo'naltirilgan ta'lim. T.: 2012

6. T.Yo'ldosheva. Maktabgacha ta'lim metodikasi. – Toshkent: «Fan va texnologiya», 2020. – 180 b.

7. G.Yo'ldoshev, Z.Xudoyberdiyeva. Pedagogika asoslari. – Toshkent: «O'zbekiston», 2019. – 232 b.

8. A.Azizxo'jaeva. Ta'lim tizimida innovatsion texnologiyalar. – Toshkent: «Ilm Ziyo», 2015. – 208 b.

9. X.Sultonova. Maktabgacha yoshdagi bolalar psixologiyasi. – Toshkent: «Sharq», 2018. – 196 b.

MUALLIF HAQIDA MA'LUMOT [ИНФОРМАЦИЯ ОБ АВТОРЕ] [AUTHORS INFO]

✉ **Babakulova Muqaddas**, "Maktabgacha va boshlang'ich ta'lim, sport" kafedrasida o'qituvchisi, [Бабакулова Мукаддас, Преподаватель кафедры «Дошкольное и начальное образование, спорт»], [Babakulova Muqaddas., Lecturer, Department of "Preschool and Primary Education, Sports"]; manzil: O'zbekiston, Samarqand shahri, Universitet xiyoboni, 15-uy [адрес: Узбекистан, г. Самарканд, Университетский бульвар, дом 15], [address: Uzbekistan, Samarkand city, University Boulevard, house 15]

✉ **Rajabova Zebo**, Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi 3-kurs talabasi, [Раджабова Зебо, Студентка 3 курса направления «Начальное образование»], [Rajabova Zebo, 3rd-year student, Primary Education Program]; manzil: O'zbekiston, Samarqand shahri, Universitet xiyoboni, 15-uy [адрес: Узбекистан, г. Самарканд, Университетский бульвар, дом 15], [address: Uzbekistan, Samarkand city, University Boulevard, house 15]

Original paper

TALABANING SHAXSIY SALOHİYATI PSIXOLOGIK-PEDAGOGIK KATEGORIYA SIFATIDA

© S.M. Yuldasheva ¹✉

¹Chirchiq davlat pedagogika universiteti, Chirchiq, O'zbekiston

Annotatsiya

KIRISH: bu tadqiqot, talabalarning shaxsiy salohiyati va ularning psixologik-pedagogik kategoriyalari sifatida qanday o'zgarishi va o'zgarishsizliklarni o'rganishga bag'ishlangan. Talabalarning shaxsiy salohiyati, ularning ta'lim jarayonida muvaffaqiyatga erishishida muhim o'rin o'ynaydi. Bu tadqiqotda, talabalarning o'quv jarayonida salohiyatining qanday o'zgarishi, o'quv usullari va ta'lim tizimlari bilan bog'liq o'rganiladi. Psixologik-pedagogik kategoriyalar, talabalarning o'zlashtirish, o'rganish, tahlil qilish va boshqalar bilan muloqotda qanday o'zgarishlarga olib kelishi haqida tushuntirib berish maqsadida o'rganiladi. Bu tadqiqot, talabalarning shaxsiy o'zgarishlari va ularning o'zlarini o'rganish va o'zlashtirish jarayonlarida qanday psixologik-pedagogik kategoriyalarga ega bo'lishlarini tahlil qiladi.

MAQSAD: mazkur tadqiqotning asosiy maqsadi – talabalar shaxsiy salohiyatining kasbiy ta'lim jarayonida qanday shakllanishini, uning psixologik-pedagogik kategoriyalar bilan bog'liqligini aniqlash, shuningdek, bu salohiyatni rivojlantirishga xizmat qiluvchi metodik yondashuvlarni ishlab chiqishdan iborat.

MATERIALLAR VA METODLAR: tadqiqotda adabiyotlar tahlili, gipoteza qurish, modellashtirish kabi nazariy usullar hamda suhbat, anketalar, kuzatish, pedagogik tajriba, reyting, korrelyatsiya va reflektiv diagnostika kabi empirik metodlar qo'llanildi. Ushbu metodlar orqali talabalarning o'z-o'zini baholash, salohiyatni shakllantirishdagi subyektiv va obyektiv omillar aniqlab olindi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR: o'rganish natijalariga ko'ra, talabalarning shaxsiy salohiyati o'zini anglash, mustaqil qaror qabul qilish va kasbiy faoliyatga tayyorlanishda muhim rol o'ynaydi. Pedagogik jarayonda reflektiv yondashuv va individual diagnostika vositalarining qo'llanilishi talabalarda o'z potentsialini anglash, rivojlantirish va kasbiy mahoratni shakllantirish imkonini yaratadi. Psixologik-pedagogik tahlil natijalariga ko'ra, ijtimoiy muhit, o'qituvchi yondashuvi va metodik sharoitlar salohiyat rivojiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi.

XULOSA: tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, shaxsiy salohiyat – bu insonning ijtimoiy va kasbiy faoliyatdagi muvaffaqiyatini ta'minlaydigan asosiy ichki resurs bo'lib, uni aniqlash va rivojlantirish ta'lim jarayonining muhim yo'nalishidir. Talabalarning salohiyatini shakllantirishda nazariy asoslangan, tizimli va reflektiv yondashuvlar muhim bo'lib, bu

pedagogik faoliyatning samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Rivojlangan shaxsiy salohiyat esa kasbiy tayyorgarlik darajasining oshishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: shaxsiy salohiyat, o'quv jarayoni, rivojlanish, mehnat resurslari, pedagogik-psixologik kategoriyalar.

Iqtibos uchun: Yuldasheva S.M. Talabani shaxsiy salohiyati psixologik-pedagogik kategoriya sifatida. // Inter education & global study. 2025, №5. B.498–504.

ЛИЧНЫЙ ПОТЕНЦИАЛ СТУДЕНТА КАК ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ КАТЕГОРИЯ

© С.М. Юлдашева^{1✉}

¹Чирчикский государственный педагогический институт, Чирчик, Узбекистан

Аннотация

ВВЕДЕНИЕ: данное исследование посвящено изучению личностного потенциала студентов и того, как они изменяются и остаются неизменными как психолого-педагогические категории. Личностный потенциал студентов играет важную роль в их успешности в образовательном процессе. В этом исследовании изучается то, как изменяются способности студентов в процессе обучения в зависимости от методов обучения и образовательных систем. Психолого-педагогические категории изучаются с целью объяснить, как они приводят к изменениям в обучении, обучении, анализе и общении учащихся с другими людьми. В данном исследовании анализируются личностные изменения студентов и какие психолого-педагогические категории у них возникают в процессе обучения и совершенствования себя.

ЦЕЛЬ: основная цель данного исследования — выявить, как формируется личностный потенциал студентов в процессе профессионального образования, определить его взаимосвязь с психолого-педагогическими категориями, а также разработать методические подходы, способствующие развитию данного потенциала.

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ: в исследовании использовались теоретические методы, такие как анализ литературы, формулирование гипотез, моделирование, а также эмпирические методы: беседа, анкетирование, наблюдение, педагогический эксперимент, рейтинговая оценка, корреляционный и рефлексивный анализ. С помощью этих методов были выявлены субъективные и объективные факторы, влияющие на самооценку и формирование потенциала студентов.

ОБСУЖДЕНИЕ И РЕЗУЛЬТАТЫ: результаты исследования показали, что личностный потенциал студентов играет важную роль в осознании себя, принятии самостоятельных решений и подготовке к профессиональной деятельности. Применение рефлексивного подхода и индивидуальной диагностики в педагогическом процессе способствует осознанию и развитию потенциала, а также формированию профессиональных навыков. Психолого-педагогический анализ

продемонстрировал значительное влияние социальной среды, педагогического подхода и методических условий на развитие потенциала.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ: результаты исследования свидетельствуют о том, что личностный потенциал является важнейшим внутренним ресурсом, обеспечивающим успех в социальной и профессиональной деятельности. Его выявление и развитие представляет собой одно из ключевых направлений образовательного процесса. Теоретически обоснованные, системные и рефлексивные подходы к формированию потенциала студентов способствуют повышению эффективности педагогической деятельности. Развитый личностный потенциал напрямую влияет на уровень профессиональной подготовки студентов.

Ключевые слова: личностный потенциал, образовательный процесс, развитие, трудовые ресурсы, педагогико-психологические категории.

Для цитирования: Юлдашева С.М. Личный потенциал студента как психолого-педагогическая категория. // Inter education & global study. 2025, №5. С. 498–504.

STUDENT PERSONAL POTENTIAL AS A PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL CATEGORY

© Saodat M. Yuldasheva¹✉

¹Chirchik State Pedagogical Institute, Chirchik, Uzbekistan

Annotation

INTRODUCTION: this study is dedicated to the study of the personal potential of students and how they change and remain unchanged as psychological-pedagogical categories. The personal potential of students plays an important role in their success in the educational process. In this research, how students' capacity changes during the learning process is studied in relation to teaching methods and educational systems. Psychological-pedagogical categories are studied in order to explain how they lead to changes in students' learning, learning, analysis, and communication with others. This study analyzes the personal changes of students and what psychological-pedagogical categories they have in the process of learning and mastering themselves.

AIM: the main goal of this study is to determine how students' personal potential is formed in the context of vocational education, how it relates to psychological and pedagogical categories, and to develop methodological approaches that support its development.

MATERIALS AND METHODS: the research employed theoretical methods such as literature analysis, hypothesis formulation, and modeling, as well as empirical methods including interviews, questionnaires, observations, pedagogical experiments, ratings, correlation analysis, and reflective diagnostics. These methods were used to identify the subjective and objective factors influencing students' self-assessment and the formation of their potential.

DISCUSSION AND RESULTS: the findings revealed that students' personal potential plays a vital role in self-awareness, independent decision-making, and preparation for professional activity. The use of reflective approaches and individual diagnostics in the educational process enables students to recognize and develop their potential and build professional competence. The psychological and pedagogical analysis showed that the social environment, the teacher's approach, and methodological conditions have a significant impact on potential development.

CONCLUSION the research results indicate that personal potential is a key internal resource that ensures success in social and professional life. Identifying and developing this potential is an essential aspect of the educational process. The use of theoretically grounded, systematic, and reflective approaches to forming students' potential enhances the effectiveness of pedagogical work. A well-developed personal potential directly influences the quality of students' professional preparation.

Keywords: personal potential, educational process, development, labor resources, pedagogical-psychological categories.

For citation: Saodat M. Yuldasheva. (2025) 'Student personal potential as a psychological and pedagogical category', Inter education & global study, (5), pp. 498–504. (In Uzbek).

Zamonaviy psixologiya va pedagogikaning rivojlanayotgan tendentsiyalaridan biri shaxsiy, hayotiy, mehnat resurslari va inson salohiyatiga bo'lgan qiziqish bo'ldi. Resurs (fr.geesoigse dan - yordamchi vosita) deganda, kerak bo'lganda foydalanish mumkin bo'lgan qadriyatlar, zaxiralar, imkoniyatlar to'plami tushuniladi. Psixologiyada "aqliy resurs", "shaxsiy resurs", "moslashish resursi" atamaları insonning biogenetik, intellektual, xarakterologik, irodaviy xususiyatlarining keng doirasini ifodalash uchun ishlatiladi. Kasbiy ta'lim bosqichida talabalarning kasbiy mahoratini shakllantirishni o'rganib, uni talqin qilishda turli yondashuvlar asosida, "talabalarning kasbiy mahorati" muammosiga o'z munosabatimizni aniqlab, potentsialning muhim xususiyatlarini tahlil qilib, biz quyidagi bosqichga o'tamiz: "shaxsiy salohiyat", ya'ni shaxsga tegishli potentsial tushunchasini tizimli ko'rib chiqish.

Shaxs - bu o'ziga xos individuallikdagi shaxsning butun psixologik va ijtimoiy faoliyatini qamrab oluvchi qobiliyatli tushuncha. Insonning o'ziga xosligi genetik moyillik bilan bog'liq bo'lib, ranglar o'zining o'ziga xosligi bilan ham temperament, xarakter va shaxsiyatning eng yuqori darajalari. Individual-shaxsiy xususiyatlarning shakllanishi ma'lum bir shaxsning o'zi va uning atrofidagi dunyo haqidagi ma'lumotlarni hissiy, motivatsion, kognitiv va kommunikativ xususiyatlardan iborat bo'lgan o'ziga xos individual uslubi orqali tushunish jarayonida sodir bo'ladi. Shaxsning tabiati haqida ilmiy munozaralarga bormasdan, biz faqat ushbu bobda o'rganish mavzimiz uchun asosiy bo'lgan yondashuvlarga - shaxsiy salohiyatga e'tibor qaratamiz. Rus psixologiyasida odam ochiq, maqsadli, dinamik tizim ko'p o'lchovlilik va ierarxiya bilan tavsiflanadi. Masalan, B,

F, Lomov 3 ta asosiy funksional quyi tizimni aniqlaydi; kognitiv, bu kognitiv jarayonlarni o'z ichiga oladi: idrok, xotira, fikrlash, tasavvur; tartibga solish, shu jumladan hissiy-irodaviy jarayonlar va sub'ektning faoliyatini o'z-o'zini tartibga solish, o'zini o'zi boshqarish, boshqa odamlarning xatti-harakatlariga ta'sir qilish qobiliyatini ta'minlash; boshqa odamlar bilan muloqotda va o'zaro munosabatda amalga oshiriladigan kommunikativ (Lomov B.F.). Bu olimning fikricha, insonning salohiyati uning qobiliyatlari, bilim, malaka va qobiliyatlar tizimi bilan ifodalanadi. Biz olimning ushbu pozitsiyasini baham ko'ramiz, ularni asoslaymiz nazariy yondashuv shaxsiy salohiyat modeliga. B.F.ning bu qarashlari. Lomov o'z tadqiqotchilarining ishlarida muvaffaqiyatli ishlab chiqilgan - V.A. Barabanshchikova, D.N. Zavalishina, V.A. Ponomarenko va boshqalar.

Talabani shaxsiy salohiyati asosida kasbiy mahoratini shakllantirishga pedagogik yondashuv K.K.ning shaxs tuzilishi haqidagi nazariy qarashlariga asoslanib, ishonchli bo'ladi. Platonov. Shaxsni strukturaviy yaxlitlik sifatida tavsiflovchi bu olim shaxs tuzilmalarining ierarxiyasini quyidagicha belgilab berdi: mavjud munosabatlar tizimi (tadqiqotchining fikricha, shaxsning birinchi va asosiy komponenti) tufayli ijtimoiy yo'naltirilganlik; ikkinchi komponent - bilim, ko'nikma, malakalar; uchinchi - psixik jarayonlarning xususiyati sifatida shaxsning mulki bo'lib, u to'rtinchi tarkibiy birlikni biologik jihatdan aniqlangan temperament, yosh va jins xususiyatlari deb hisobladi. Shunday qilib, KJK Platonov biologik asosni ikkinchi darajali deb tan oladi, shu bilan birga tug'ma xususiyatlarning ahamiyatini e'tirof etadi va ijtimoiy muhitda shakllangan shaxs xususiyatlari tizimi birlamchi hisoblanadi. Ushbu nazariy g'oyani ishlab chiqayotib, biz asosiy potentsiallar asosida ijtimoiy muhitda professionallikni shakllantirishga yordam beradigan shaxsiy xususiyatlarni rivojlantirish mumkinligini taxmin qilishimiz mumkin.

Shaxsiy potentsialni o'rganishning diagnostik usullariga biz shaxsning tuzilishi haqidagi nazariy pozitsiyalarga asoslangan o'z-o'zini baholash tartibini, uning muhim tarkibiy qismi sifatida o'z-o'zini baholashni o'z ichiga olamiz (Drujinin VP, Lomov BF, Maralov VG, Stepanova JLA.) - Biz o'z-o'zini baholash so'rovnomalaridan iborat bo'lgan talabani kasbiy mahoratini shakllantirishga yordam beradigan shaxsiy fazilatlarini o'z-o'zini baholashning aks ettiruvchi usulini ishlab chiqdilar. Metodika tadqiqot vazifalarini amalga oshirishga bo'ysunadigan izchil rejalashtirilgan pedagogik protseduralar orqali mujassamlangan: talabalarni kerakli metodik vositalar bilan ta'minlash, o'z-o'zini diagnostika qilish ko'nikmalarini o'rgatish, reflektiv ko'nikmalar,

U talabalarining salohiyatini o'rganish uchun tavsiya etilgan test protseduralarini o'z ichiga oladi; shaxsiy potentsialni rivojlantirish uchun qobiliyat va ko'nikmalarni baholash uchun so'rovnoma; ularning shaxsiy mulki va tegishli shaxslarning qiyosiy bahosiga ko'ra; hozirgi holatda o'zini namoyon qiladigan va shaxsning salohiyatida mavjud bo'lgan shaxsiy xususiyatlarni baholashga ko'ra; talabani o'quv va kasbiy vazifalar va topshiriqlarni echishdagi muvaffaqiyat-qobiliyatsizligini o'z-o'zini baholashi, talabani rolli biznes o'yinidagi ishtirokini o'z-o'zini baholashi (ushbu uslub ilovada keltirilgan). Shaxsiy potentsialni rivojlantirish orqali talabalarining kasbiy mahoratini o'rganish usullarini ishlab chiqishda quyidagi qoidalar boshlang'ich nuqta bo'ldi: talabalar o'zlarining potentsial

shaxsiy xususiyatlarini aniqlay olishlari uchun ular ularni yangilashlari, ta'lim va kasbiy faoliyat bilan muvaffaqiyatli kurashishni o'rganishlari kerak. faoliyatni amalga oshirish va ularning natijalarini yaxshilash; diagnostika natijalari pedagogik jarayon ishtirokchilari uchun shaxsiy ahamiyatga ega bo'lishi kerak; pedagogik diagnostika talabani shaxsiy salohiyati va uni ochish uchun qulay shart-sharoitlar haqida kengroq tasavvur berishi kerak; o'qituvchilar talabalarning psixologik-pedagogik diagnostika usullarini o'zlashtirishlari, shaxsiy imkoniyatlarini rivojlantirishga yo'naltirilgan bo'lishlari, shuningdek, pedagogik faoliyatda yuqori kasbiy mahoratga erishishga hissa qo'shadigan ularning salohiyatini rivojlantirishlari kerak; pedagogik diagnostika tashkilotchilari olingan natijalarni pedagogik jarayon ishtirokchilariga tushuntirishlari va talabani shaxsiy mahoratini shakllantirishning asosiy pedagogik g'oyasini bilishlari kerak.

Tashxis qo'yish jarayonini o'tkazishdan oldin talabalarning kasbiy rivojlanishida shaxsiy potentsial rolini qanday tushunishlarini aniqlash, shundan keyingina ayrim shaxsiy imkoniyatlarni baholash usullarini o'rgatish muhim edi. Buning uchun suhbatlar, suhbatlar, ochiq so'rovlar va reytinglar o'tkazildi. ishlatilgan. U tashqi ekspertlar: o'qituvchilar va kursdoshlar tomonidan tahlil qilindi. Bu usul yuqori rivojlanish salohiyatiga ega bo'lib, talabalar va o'qituvchilarni shaxsiy salohiyatning o'rni, uni rivojlantirish va ishlatish haqida o'ylashga undaydi.

Biz tanlagan yondashuv va unga muvofiq ishlab chiqilgan usullar talabalar va o'qituvchilarga ma'lum pedagogik sharoitlarda rivojlanishi mumkin bo'lgan shaxsiy potentsiallarning muhimligini anglash va kasbiy mahoratni shakllantirishga yordam berdi.

Nazariy va natijalarini tahlil qilish usullari eksperimental tadqiqotlar Talabani shaxsiy salohiyatini ro'yobga chiqarish to'g'risida ushbu tadqiqotda etakchi o'rinni egalladi. Umumiy nazariy: adabiyotlar tahlili, kontseptual va terminologik tizim, gipoteza qurish, prognozlash, modellashtirish - tadqiqot ishining dastlabki bosqichida foydalanilgan. Tadqiqotda pedagogik menejmentning nazariy qoidalariga asoslanib, talabani shaxsiy mahoratini shakllantirishning pedagogik shartlarini belgilab beruvchi shaxsiy salohiyatni amalga oshirish modeli taklif etiladi. Empirik usullar: kuzatish, suhbat, pedagogik tajribani o'rganish va umumlashtirish eksperimental ishlarning asosi bo'lib, unda sotsiologik usullar ham qo'llaniladi (anketalar, suhbatlar, ekspert so'rovlari); ijtimoiy-psixologik (sinov); pedagogik (o'yin holatiga kiritish, professionallikni shakllantirish metodikasi); matematik (reyting, korrelyatsiya); tavsiflovchi (ishtirokchining kuzatishi, dialogik suhbat, Boshqaning ichki dunyosini talqin qilish, tavsiflovchi o'ziga xos xususiyatlar, o'z-o'zidan hisobot). Ushbu tadqiqot usullari yaxlit psixologik tashxisni ta'minladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI | СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ | REFERENCES

1. Mirziyoyev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak
<https://president.uz/oz/lists/view/187>

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Kichik yoshdagi bolalarni tarbiyalash va ta'lim berish bo'yicha ikkinchi Butunjahon konferensiyasi ochilish marosimidagi nutqi // <https://president.uz/oz/lists/view/5696>

3. Muxtarovna b. d. et al. oilada yoshlarning kasbiy ijtimoiylashuvini ta'minlashda o'zbek xalq ijodiyoti //integration of science, education and practice. november 2022 issn: 2181-3558 journal of integrated education and research scientific-methodical journal. – 2021. – т. 2. – №. 5. – с. 25- 33.

4. Берматова Д. М. Некоторые особенности обучения профессии: на основе семейного образования в узбекской семье //Молодой ученый. – 2011. – №. 5-2. – с. 127-129.

5. Muhammadievich G. O. Methods Of Using National Ideas And Values In The Struggle Against Spiritual Threat In Society //Journal of Positive School Psychology. – 2022. – Т. 6. – №. 2s. – С. 326-332.

6. Махмудова М Инсоннинг келажиги белгилашда касб танлашнинг аҳамияти //инноватсия в педагогике и психологии. – 2020. – №. si-2№ 4.

7. Махмудова М. Воспитание общественной активности у младших школьников. – 1994.

8. Yuldasheva S. M. the role of psychological training in human development in the development of communication qualities //central asian research journal for interdisciplinary studies (carjis). – 2022. – т. 2. – №. 1. – с. 350-353.

9. Yuldasheva s. m. the role of spiritual and moral education in personal development //integration of science, education and practice. scientific-methodical journal. – 2021. – т. 2. – №. 6. – с. 39-44.

MUALLIF HAQIDA MA'LUMOT [ИНФОРМАЦИЯ ОБ АВТОРЕ] [AUTHORS INFO]

✉ **Yuldasheva Saodat Mamasaxatovna**, Psixologiya kafedrası katta o'qituvchisi, [Юлдашева Саодат Мамасахатовна, Старший преподаватель кафедры Психология], [Yuldasheva Saodat Mamasaxatovna, Senior Lecturer of the Department of Psychology]; manzil: O'zbekiston, Chirchiq shahri, Amir Temur ko'chasi 104 uy [адрес: Узбекистан, г. Чирчик, улица Амира Темура, дом 104], [address: Uzbekistan, 104 Amir Temur Street, Chirchiq city] syuldasheva996@gmail.com

Original paper

KAFEDRA MUDIRLARINING RAHBARLIK FAOLIYATIDA PSIXOLOGIK DETERMINANTLARNING AHAMIYATI VA ULARNING NAZARIY ASOSLARI

© K. A. Mamatqulova ¹✉

¹Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti, Toshkent, O'zbekiston

Annotatsiya

KIRISH: mazkur maqolada oliy ta'lim muassasalarida kafedra mudirlarining rahbarlik faoliyatida psixologik determinantlarning tutgan o'rni va ularning ilmiy-nazariy asoslari tahlil qilinadi. Psixologik determinantlar motivatsiya, emotsional intellekt, kommunikativ kompetensiya, kognitiv strategiyalar kabi omillar rahbar shaxsning samarali boshqaruviga ta'sir ko'rsatuvchi asosiy psixologik mezonlar sifatida qaraladi. Ushbu maqolada zamonaviy psixologik yondashuvlar asosida mazkur determinantlarning rahbarlik faoliyatida qanday namoyon bo'lishi, ularning boshqaruv sifatiga ta'siri, shuningdek, xorijiy va mahalliy tadqiqotlar asosida nazariy asoslari yoritilgan.

MAQSAD: oliy ta'lim muassasalari kafedra mudirlarining rahbarlik faoliyatida psixologik determinantlarning rolini ochib berish, ularning nazariy asoslarini (Goleman, Bandura, Bass nazariyalari asosida) ilmiy tahlil qilish hamda rahbarlik kompetensiyasini shakllantirishda ushbu omillarning amaliy ahamiyatini asoslashdan iborat.

MATERIALLAR VA METODLAR: zamonaviy oliy ta'lim tizimida rahbarlik faoliyati faqat tashkiliy yoki boshqaruv jarayonlarini yuritish bilan cheklanmaydi. Ayniqsa, kafedra mudiri lavozimida faoliyat yurituvchi shaxsdan yuqori darajadagi psixologik tayyorgarlik, emotsional barqarorlik, jamoaviy hamkorlik, strategik fikrlash va muammoni hal qilish ko'nikmalari talab etiladi. Ushbu jihatlar rahbarlik faoliyatining sifatini belgilovchi psixologik determinantlar orqali namoyon bo'ladi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR: ushbu maqolada rahbarlik faoliyatida psixologik determinantlarning roli, ularning nazariy manbalari, xususan, Golemanning emotsional intellekt nazariyasi, Banduraning ijtimoiy-kognitiv nazariyasi hamda Bassning transformatsion liderlik modeli doirasida tahlil qilinadi. Mazkur yondashuvlar asosida zamonaviy rahbarlik kompetensiyasini shakllantirish va baholash mezonlari yoritiladi.

XULOSA: tadqiqot natijalari rahbarlik psixologiyasini chuqurroq anglash, kafedra mudirlarining boshqaruv kompetensiyasini baholash va takomillashtirish, shuningdek, ularni tayyorlash tizimida psixologik yondashuvlardan samarali foydalanish imkoniyatlarini ochib beradi.

Kalit so'zlar: kafedra mudiri, rahbarlik faoliyati, psixologik determinantlar, boshqaruv kompetentligi, emotsional intellekt, motivatsiya, kommunikativ kompetensiya, kognitiv strategiyalar.

Iqtibos uchun: Mamatqulova K. A. Kafedra mudirlarining rahbarlik faoliyatida psixologik determinantlarning ahamiyati va ularning nazariy asoslari // Inter education & global study. 2025, №5. B.505–517.

ЗНАЧЕНИЕ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ДЕТЕРМИНАНТ И ИХ ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ В РУКОВОДЯЩЕЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ЗАВЕДУЮЩИХ КАФЕДРАМИ

© К.А. Маматкулова^{1✉}

¹Ташкентского государственного педагогического университета имени Низами, Ташкент, Узбекистан

Аннотация

ВВЕДЕНИЕ: в данной статье рассматривается значение психологических детерминант в руководящей деятельности заведующих кафедрами в высших учебных заведениях, а также их научно-теоретические основы. Психологические детерминанты, такие как мотивация, эмоциональный интеллект, коммуникативная компетентность и когнитивные стратегии, рассматриваются как ключевые психологические показатели, влияющие на эффективное управление. В статье на основе современных психологических подходов анализируется, как эти детерминанты проявляются в управленческой деятельности, их влияние на качество руководства, а также освещаются теоретические основы с опорой на зарубежные и отечественные исследования.

ЦЕЛЬ: раскрыть роль психологических детерминант в руководящей деятельности заведующих кафедрами высших учебных заведений, провести научный анализ их теоретических основ (на базе теорий Гоулмана, Бандуры, Басса), а также обосновать практическую значимость этих факторов в формировании руководящей компетентности.

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ: в современной системе высшего образования управленческая деятельность не ограничивается только организационными или административными функциями. Особенно от заведующих кафедрами требуется высокий уровень психологической подготовки, эмоциональная устойчивость, способность к командной работе, стратегическое мышление и навыки решения проблем. Эти качества проявляются через психологические детерминанты, определяющие эффективность управленческой деятельности.

ОБСУЖДЕНИЕ И РЕЗУЛЬТАТЫ: в данной статье анализируется роль психологических детерминант в руководящей деятельности, а также их теоретические источники, в частности, теория эмоционального интеллекта Гоулмана, социально-когнитивная теория Бандуры и модель трансформационного лидерства Басса. На основе этих подходов раскрываются критерии формирования и оценки современных управленческих компетенций.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ: результаты исследования способствуют более глубокому пониманию психологии управления, оценке и совершенствованию управленческой

компетентности заведующих кафедрами, а также раскрывают возможности эффективного применения психологических подходов в системе их подготовки.

Ключевые слова: заведующий кафедрой, руководящая деятельность, психологические детерминанты, управленческая компетентность, эмоциональный интеллект, мотивация, коммуникативная компетентность, когнитивные стратегии.

Для цитирования: Маматкулова К.А. Значение психологических детерминант и их теоретические основы в руководящей деятельности заведующих кафедрами. // Inter education & global study. 2025, №5. С. 505–517.

THE IMPORTANCE OF PSYCHOLOGICAL DETERMINANTS AND THEIR THEORETICAL FOUNDATIONS IN THE LEADERSHIP ACTIVITIES OF DEPARTMENT HEADS

© Kimyokhon A. Mamatkulova¹✉

¹Tashkent State Pedagogical University named after Nizami, Tashkent, Uzbekistan

Annotation

INTRODUCTION: this article examines the role of psychological determinants in the leadership activities of department heads in higher education institutions and their scientific and theoretical foundations. Psychological determinants such as motivation, emotional intelligence, communicative competence, and cognitive strategies are regarded as key psychological criteria influencing effective leadership. Based on modern psychological approaches, the article explores how these determinants manifest in leadership practices, their impact on the quality of management, and provides theoretical foundations drawn from both international and local research.

AIM: to reveal the role of psychological determinants in the leadership activities of department heads at higher education institutions, to conduct a scientific analysis of their theoretical foundations (based on the theories of Goleman, Bandura, and Bass), and to justify the practical significance of these factors in the development of leadership competencies.

MATERIALS AND METHODS: in the modern higher education system, leadership is not limited to organizing or managing processes. Particularly, those holding the position of department head are expected to demonstrate high levels of psychological preparedness, emotional stability, teamwork, strategic thinking, and problem-solving skills. These aspects are reflected through psychological determinants that define the quality of leadership activities.

DISCUSSION AND RESULTS: this article analyzes the role of psychological determinants in leadership activities and their theoretical sources, specifically Goleman's emotional intelligence theory, Bandura's social-cognitive theory, and Bass's transformational leadership model. Based on these approaches, the criteria for developing and evaluating modern leadership competencies are highlighted.

CONCLUSION the research findings contribute to a deeper understanding of leadership psychology, the assessment and improvement of department heads' management competencies, and reveal opportunities for the effective application of psychological approaches in their training and development processes.

Keywords: department head, leadership activity, psychological determinants, management competence, emotional intelligence, motivation, communicative competence, cognitive strategies.

For citation: Kimyokhon A. Mamatqulova. (2025) 'The importance of psychological determinants and their theoretical foundations in the leadership activities of department heads', Inter education & global study, (5), pp. 505–517. (In Uzbek).

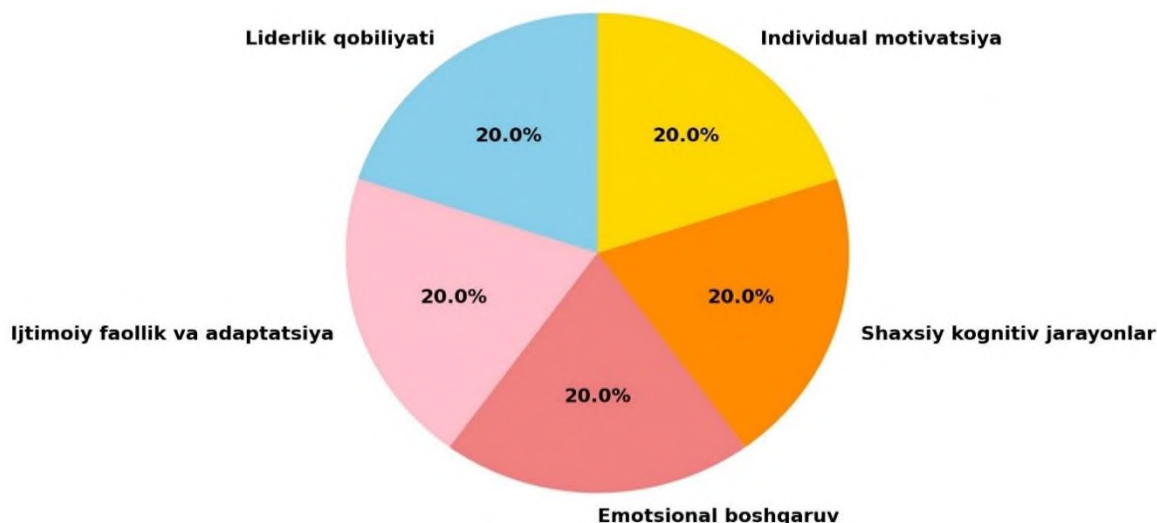
Bugungi kunda oliy ta'lim muassasalarida ta'lim sifati, ilmiy salohiyat va boshqaruv samaradorligini oshirishda kafedra mudirlarining rahbarlik salohiyati muhim omil sifatida e'tirof etilmoqda. Kafedra mudiri nafaqat ilmiy-metodik jarayonlarni muvofiqlashtiruvchi, balki jamoaning ijtimoiy-psixologik muhitini shakllantiruvchi, tashabbuskor va strategik fikrlovchi lider sifatida maydonga chiqadi. Uning rahbarlik faoliyati samaradorligini belgilovchi asosiy mezonlardan biri sifatida psixologik determinantlar alohida ahamiyat kasb etadi.

Psixologik determinantlar rahbar shaxsning boshqaruv faoliyatida namoyon bo'ladigan motivatsion holati, emotsional barqarorligi, kommunikativ qobiliyati, ijtimoiy faolligi va kognitiv strategiyalaridir. Bu omillar rahbarning qaror qabul qilish, jamoani boshqarish, nizolarni bartaraf etish va ta'lim muhitini uyg'unlashtirish jarayonlarida hal qiluvchi ahamiyatga ega. Shuning uchun, kafedra mudirlarining rahbarlik faoliyatida ushbu psixologik determinantlarning ilmiy-nazariy asoslarini o'rganish nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham dolzarbdir.

Psixologik determinantlar tushunchasi ostida rahbar shaxsga xos bo'lgan ichki motivatsiya, emotsional intellekt darajasi, ijtimoiy faol pozitsiya, o'z-o'zini anglash darajasi va boshqaruvdagi kognitiv strategiyalar nazarda tutiladi. Mazkur omillar rahbarlik kompetensiyasining asosi bo'lib, ularni chuqur o'rganish zamonaviy ta'lim muassasalarida boshqaruv jarayonini takomillashtirishga xizmat qiladi.

Psixologiya va boshqaruv nazariyalarida (masalan, Goleman Emotional Intelligence Theory, Bandura Social Cognitive Theory, Bass Transformational Leadership Theory) [1,2,3,4,5,6.] ta'kidlanishicha "Boshqaruvda samaradorlikka erishish uchun rahbar shaxsning motivatsiyasi, kognitiv jarayonlari, his-tuyg'ularni boshqarish qobiliyati, ijtimoiy faolligi va yetakchilik sifatleri birdek rivojlangan bo'lishi kerak." Ya'ni: faqat bir jihat kuchli bo'lib, boshqalari zaif bo'lsa rahbarlik samarasiz bo'ladi. Shu sababli quyidagi diagrammada barchasi muhim va teng darajada zarur deb qaraladi. 1-rasm

Psixologik determinantlarning shaxsiy namoyon bo'lishi

1-rasm. psixologik determinantlarning shaxsiy noamoyon bo'lishi

Yuqoridagi diagrammada psixologik determinantlarning shaxsiy darajadagi asosiy yo'nalishlari 20% dan teng taqsimlangan holda ko'rsatilgan. Tadqiqotimiz maqsadidan kelib chiqib 5 turdagi determinantlarni kafedra mudiri shaxsiy va kasbiy jihatlarida misolida tahlil qiladigan bo'lsak, birinchi determinant bu motivatsiya kafedra mudirining ichki harakatlantiruvchi kuchi sifatida namoyon bo'ladi. Motivatsiya insonning harakatini boshqaruvchi va maqsadga yo'naltiruvchi ichki va tashqi kuchlar yig'indisi sifatida qaraladi. Oliy ta'lim muassasasida rahbar shaxsning muvaffaqiyati uning ichki intilishlari, maqsad sari harakatchanligi va tashabbusini belgilaydi.

Kafedra mudirida motivatsiyaning namoyon bo'lishi o'z kafedrasining rivojlanishi uchun tashabbus ko'rsatadi, yangi tadqiqot yo'nalishlarini ochadi va jamoa a'zolarida faollik uyg'otadi. Bunday mudir tashabbuskor, strategik maqsadlarga intiladi va shaxsiy rivojlanishini doimo ustuvor qiladi. Shuningdek, ayol rahbarlarda ijtimoiy rag'bat va ichki motivatsiya kuchliroq bo'lishi mumkin, ammo jamoa tomonidan ularning tashabbuslari ko'pincha kam baholanadi. Erkak mudirlarda ichki motivatsiya ko'proq o'zini tasdiqlash va natijaga erishishga qaratilgan bo'ladi.

Darhaqiqat, yosh mudirlar ichki motivatsiya jihatdan faol bo'lishsa-da, tajribaning yetishmasligi sababli maqsadlarni amalda to'liq amalga oshirishda qiyinchiliklarga uchraydi. Katta yoshdagi mudirlarda esa motivatsiya barqaror, ammo yangi tashabbuslar qabul qilish qobiliyati past bo'lishi mumkin.

Xorijiy tadqiqotlarda ichki motivatsiyaning rahbarlik samaradorligiga ta'siri katta ekani ta'kidlanadi. MDH davlatlarida motivatsiya ko'pincha tashkiliy holatlarga bog'liq o'rganilgan. O'zbekistonda ham rahbarlarning shaxsiy rag'bat va faolligi oliy ta'lim tizimidagi o'zgarishlarga ta'sir qiluvchi omil sifatida qaralmoqda. Oliy ta'lim muassasalarida

aksariyat kafedra mudirlari tashkiliy majburiyatlarga ko'proq yondoshib, shaxsiy motivatsiya asosida tashabbus ko'rsatishda passivlik namoyon etayotgani kuzatilmoqda.

Kafedra mudirining motivatsiya manbalariga to'xtaladigan bo'lsak, kafedra mudirining motivatsiyasi turli yo'nalishlardan shakllanadi. Unga asosiy uch manba ta'sir ko'rsatadi:

Shaxsiy ichki manbalar

– *shaxsiy qadriyatlar: ilm-fanga sadoqat, ta'lim sifati uchun mas'uliyat hissi;*
– *ichki muvaffaqiyat ehtiyoji: o'z shaxsiy salohiyatini namoyon qilish va rivojlantirish istagi;*

– *kasbiy rivojlanish motivi: ilmiy unvonlar, tan olinish va shaxsiy taraqqiyotga intilish;*
– *shaxsiy tashabbus va ideallar: ta'lim va tadqiqot sohasida o'z g'oyalarini hayotga tatbiq etish orzusi;*

Tashqi institutsional manbalar

– oliy ta'lim muassasasi siyosati: universitetning strategiyasi va rivojlanish dasturlari ham tashkiliy motivatsiya uyg'otishi mumkin.

– rag'bat tizimi: moddiy rag'bat (mablag, bonuslar) yoki ma'naviy rag'bat (taqdirlash, maqto'v, universitetdagi obro').

– ilmiy-amaliy imkoniyatlar: grantlar, xalqaro loyihalarda ishtirok qilish imkoniyatlari orqali rivojlanish manbalari.

Jamoadan keladigan ijtimoiy motivatsiya

– jamoaning ishonchi: hurmat va ishonch mudirning ichki rag'batini oshiradi.

– jamoaning faolligi va tashabbusi: ishonchli va faol jamoa rahbarga ilhom manbai bo'ladi.

– jamoadan olinadigan e'tirof: jamoa a'zolarining rahbar harakatlarini tan olishi va qo'llab-quvvatlashi motivatsiyani kuchaytiradi.

Lekin ayrim hollarda kafedralarda rahbarning tashabbusi jamoa tomonidan yetarlicha qo'llab-quvvatlanmayapti, jamoalarda ishonchsizlik va passivlik holatlari mudirlarning ichki rag'batini susaytirmoqda, kamdan-kam hollarda jamoalar rahbarning mehnatini ochiq tan olib, e'tirof etishadi.

Motivatsiya inson faoliyatining ichki harakatlantiruvchi kuchi sifatida rahbar shaxsning shaxsiy salohiyatini yuzaga chiqaradi va uni maqsad sari intilishga undaydi. Kafedra mudiridagi kuchli motivatsiya ichki rag'batni shakllantirib, jamoani ilmiy va ta'limiy faoliyatda yuqori natijalar sari yetaklash imkonini beradi.

Biroq, faqat yuqori motivatsiyaning o'zi yetarli emas. Maqsadga samarali yetishish uchun rahbarda muammoli vaziyatlarni anglash, mantiqiy tahlil qilish, strategik fikr yuritish va oqilona qaror qabul qilish qobiliyati ham yuqori darajada rivojlangan bo'lishi shart. Shu sababli, motivatsiyadan keyingi muhokama qilish zarur bo'lgan psixologik determinant bu "Shaxsiy kognitiv jarayonlar" hisoblanadi. Kognitiv jarayonlar kafedra mudirining shaxsiy fikrlash mexanizmlari va muammoli holatlarga yondashish uslublarini belgilab beradi.

Shaxsiy kognitiv jarayonlar – bu insonning individual xususiyatlariga bog'liq holda axborotni qabul qilish, tahlil qilish, saqlash, qayta ishlash va undan foydalanish jarayonlaridir. Ular shaxsiy xususiyatlar, aqliy qobiliyatlar, tajriba, bilimlar va shaxsiy dunyoqarash bilan bog'liq.

Shaxsiy kognitiv jarayonlar kimlarda va qaysi sohalarida ko'proq kerak bo'ladi?
Albatta buni quyidagi jadvalda ko'rishimiz mumkin. 1-jadval.

1-jadval.

Shaxsiy kognitiv jarayonlar va ularning shaxsda namoyon bo'lishi

No	Sohalar va lavozimlar	Mavjud xolatlar
1	Oliy ta'lim rahbarlari (rektor, dekan, kafedra mudiri)	Murakkab muammolarni tahlil qilish va strategiya ishlab chiqish kerak
2	Ilmiy tadqiqotchilar	Yangi bilim yaratish va tahlil qilish jarayoni
3	Boshqaruvchilar (menejerlar, HJ rahbarlari)	Qaror qabul qilish va murakkab vaziyatlarda yo'l topish
4	Psixologlar va pedagoglar	Inson ongi va bilim olish jarayonlarini tushunish zarurligi
5	Ijodiy sohalar va strategiya rejalashtirish mutaxassislari	Novatorlik va tashabbuskorlik qobiliyati

Kafedra mudirining faoliyatida shaxsiy kognitiv jarayonlarning namoyon bo'lishiga to'xtaladigan bo'lsak, kafedra mudirining funksional vazifalaridan kelib chiqib talab qiladigan shaxsiy kognitiv jarayonlar. 2-jadval.

2-jadval.

Kafedra mudirining faoliyatida shaxsiy kognitiv jarayonlarning namoyon bo'lishi

No	Jarayon	Kafedra mudiri misolida
1	E'tibor (konsentratsiya)	Bir vaqtda bir nechta vazifani muvofiqlashtirish (o'quv-ilmiy jarayon, moliya, kadrlar)
2	Xotira	Majlislarda aytilgan qarorlar, talabalar va o'qituvchilar natijalari haqidagi ma'lumotlarni yodda saqlash
3	Muammo hal qilish	Ta'lim jarayonida yuzaga kelgan muammolarni tez va samarali hal etish
4	Tahlil va sintez	Ilmiy-ta'limiy faoliyat natijalarini tahlil qilish va yaxshilash bo'yicha xulosalar chiqarish
5	Refleksiya	O'z rahbarlik faoliyatini baholab, kamchilik va yutuqlarni aniqlash

№	Jarayon	Kafedra mudiri misolida
6	Tasavvur va kreativlik	Yangi kurslar, ta'lim texnologiyalari joriy etish bo'yicha tashabbuslar ko'rsatish

Shaxsiy kognitiv jarayonlar faoliyatning qaysi jihatlariga ta'sir etadi? Albatta buni quyidagi jadvalda ko'rishimiz mumkin. 3-jadval.

№	Faoliyat sohasi	Ta'sir ko'lam
1	Strategik rejalashtirish	Yillik kafedra ish rejalarini aniq maqsadlar bilan tayyorlash
2	Jamoa boshqaruvi	O'qituvchilar va talabalar o'rtasida samarali muloqot va motivlash
3	Ilmiy faoliyat	Ilmiy loyihalarni boshqarish va ulardan natijalar chiqarish
4	Oliy ta'lim sifatini oshirish	Inovativ yondashuvlar joriy etish va reyting ko'rsatkichlarini yaxshilash
5	Raqobatbardoshlikni oshirish	Kafedrani ichki va tashqi baholashlarda muvaffaqiyatli ishtirok etishi

Shaxsiy kognitiv jarayonlarning inson yoshi va ish staji bilan bog'liqligiga e'tibor qaratadigan bo'lsak, yosh o'tgan sayin tajriba ortishi natijasida kognitiv jarayonlar samaraliroq bo'lishi mumkin¹. Lekin katta yoshda ma'lum darajada kognitiv reaksiya tezligi susayishi mumkin. Shuning uchun o'z-o'zini rivojlantirish muhim ahamiyatga ega. Shuningdeke, kafedra boshqaruvida tajriba kognitiv jarayonlarning samaradorligini kuchaytiradi. Ta'lim va boshqaruv tajribasi yuqori bo'lgan kafedra mudirlari esa tahlil, sintez va strategik fikrlashda kuchliroq bo'ladi.

Kafedra mudirlarining shaxsiy kognitiv jarayonlarida jins xususiyatlari muhim o'rin tutadi. Erkak va ayol mudirlar kognitiv jarayonlardan foydalanish uslubida muayyan farqlarga ega bo'lib, bu ularning qaror qabul qilish jarayoni, jamoa boshqaruvi, innovativ tashabbuslarni amalga oshirish va emotsional tarkibiy jihatlarni aks ettirish usullarida namoyon bo'ladi. Quyidagi jadvalda erkak va ayol kafedra mudirlarining kognitiv xususiyatlari o'rtasidagi asosiy farqlar tizimlashtirilgan.

Quyidagi 4-jadvaldan ko'rinib turibdiki, erkak va ayol mudirlar shaxsiy kognitiv jarayonlardan foydalanishda turlicha yondashuv namoyon qiladi.

Taraflar	Erkak mudirlar	Ayol mudirlar
Kognitiv reaksiya	Tez qaror qabul qilishga moyillik	Qaror qabul qilishda ehtiyotkorlik va kompleks tahlilga yondashish

¹ Schaie, K. W. (1994). The course of adult intellectual development. American Psychologist, 49(4), 304–313.

Taraflar	Erkak mudirlar	Ayol mudirlar
Emotsional kognitiv komponent	Kamroq emotsional ta'sir bilan	Emotsional intellektidan keng foydalanish
Jamoa bilan ishlash	Haqiqatga asoslangan muloqot	Empatiya va muloqotda yumshoqlik
Tasavvur va innovativ yondashuv	Risoladay mukammallikka intilish	Tashabbuschanlik va ijodkorlikka moyillik

Erkak kafedra mudirlari odatda qaror qabul qilishda tezkorlik va ob'ektivlikka intiladilar, lekin bu ba'zida ehtiyotkor tahlilning yetishmasligiga olib kelishi mumkin. Ular kamroq emotsional ta'sir ostida harakat qilib, aniq faktlarga tayanishga harakat qiladilar. Ayol mudirlar esa qaror qabul qilishda ehtiyotkorlik va murakkab tahlilni afzal ko'radilar. Ular emotsional intellektidan samarali foydalanib, jamoa a'zolari bilan muloqotda yumshoqlik va empatiya ko'rsatish orqali yuqori ijtimoiy qo'llab-quvvatlash muhitini shakllantiradilar. Bundan tashqari, ayol rahbarlar tashabbuschanlik va ijodkorlik jihatidan ham yuqori ko'rsatkichlarga ega bo'lib, innovatsion yondashuvlar joriy etishda faol qatnashadilar².

Bu farqlar institutsional boshqaruvda turli usullarning ustunliklarini ko'rsatadi: erkak mudirlar dinamik va tezkor boshqaruv muhitini ta'minlasa, ayol mudirlar esa barqaror, empatik va ijodkor muhit yaratishda ustunlikka ega bo'ladilar. Shu bois, kognitiv xususiyatlarning jinsga xos farqlarini bilish va ulardan samarali foydalanish kafedra faoliyatining samaradorligini yanada oshirishga xizmat qiladi.

Emotsional kognitiv komponent orqali tahlil qiladigan bo'lsak, erkak mudirlar ko'pincha muammolarga faktlar asosida yondashadi va shaxsiy his-tuyg'ularni ishga aralashtirmaslikka urinadilar. Ayol mudirlar esa, aksincha, muammolarni nafaqat ratsional, balki empatik nuqtai nazardan ham baholaydilar. Ular jamoa a'zolarining ehtiyojlari va hissiy holatini hisobga olgan holda yechim topishga harakat qiladilar³.

Jamoa bilan ishlashda esa, erkak mudirlar asosan topshiriq va vazifalarning bajarilishiga qaratadi, ya'ni natijalarga yo'naltirilgan muloqot uslubini tanlaydi. Ular haqiqatni aniq va to'g'ridan-to'g'ri ifoda etishga moyil. Ayol mudirlar esa jamoa a'zolari bilan munosabatlarda empatiya va muloqotda yumshoqlik ko'rsatadilar, ijtimoiy qo'llab-quvvatlash muhitini yaratishga ahamiyat beradilar⁴.

² Halpern, D. F. (2013). Sex Differences in Cognitive Abilities (4th ed.). New York: Psychology Press.

³ Goleman, D. (1995). Emotional Intelligence: Why It Can Matter More Than IQ. **Brackett, M. A.,** Rivers, S. E., & Salovey, P. (2011). Emotional intelligence: Implications for personal, social, academic, and workplace success.

⁴ Eagly, A. H., & Johnson, B. T. (1990). Gender and leadership style: A meta-analysis. Psychological Bulletin.

Tasavvur va innovsion yondashuvda esa erkak mudirlar mavjud standartlarni mukammal bajarishga va amaldagi me'yorlarga asoslangan holda faoliyat yuritishga intiladilar. Ular uchun tizimlilik va aniqlik ustuvor. Ayol mudirlar esa, yangilikka va ijodkor yondashuvga moyil bo'lib, kafedra faoliyatiga yangi g'oya va innovatsiyalarni tatbiq qilishni qo'llab-quvvatlaydilar.

Endi keyingi determinant emotsional boshqaruvga to'xtatalamiz. Emotsional boshqaruv bu shaxsning o'z his-tuyg'ularini anglab, ularni maqsadli ravishda nazorat qilish, boshqarish va ijobiy yo'naltirish qobiliyatidir.⁵ Shuningdek, boshqalarning his-tuyg'ularini anglash va ular bilan samarali empatik muloqot qilish ham emotsional boshqaruvning muhim qismi hisoblanadi.

Emotsional boshqaruv bo'yicha olib borilgan asosiy tadqiqotlar quyidagilar. 5-jadval.

Tadqiqotchi	Tadqiqot	Asosiy xulosa
Daniel Goleman (1995)	<i>Emotional Intelligence</i>	Emotsional boshqaruv ish o'rnidagi muvaffaqiyatning IQ dan ham muhimroq ekanligini isbotlagan.
Salovey & Mayer (1990)	<i>Emotional Intelligence</i> maqolasi	Emotsional boshqaruv mustaqil aqliy qobiliyat sifatida tavsiflangan.
Boyatzis & McKee (2005)	<i>Resonant Leadership</i>	Emotsional boshqaruv rahbarlar uchun doimiy yuqori samaradorlik va jamoa sadoqatining asosiy omili ekanligini ko'rsatgan.

Emotsional boshqaruv asosiy tarkibiy qismlar quyidagicha:

- o'z hissiyotlarini anglash (self-awareness)
- o'z hissiyotlarini boshqarish (self-regulation)
- motivatsiya (motivation)
- boshqalarning hissiyotlarini anglash (empathy)
- ijtimoiy ko'nikmalar (social skills)⁶

Emotsional boshqaruv shaxsning turli ijtimoiy vaziyatlarida quyidagi holatlarda namoyon bo'ladi: 6-jadval.

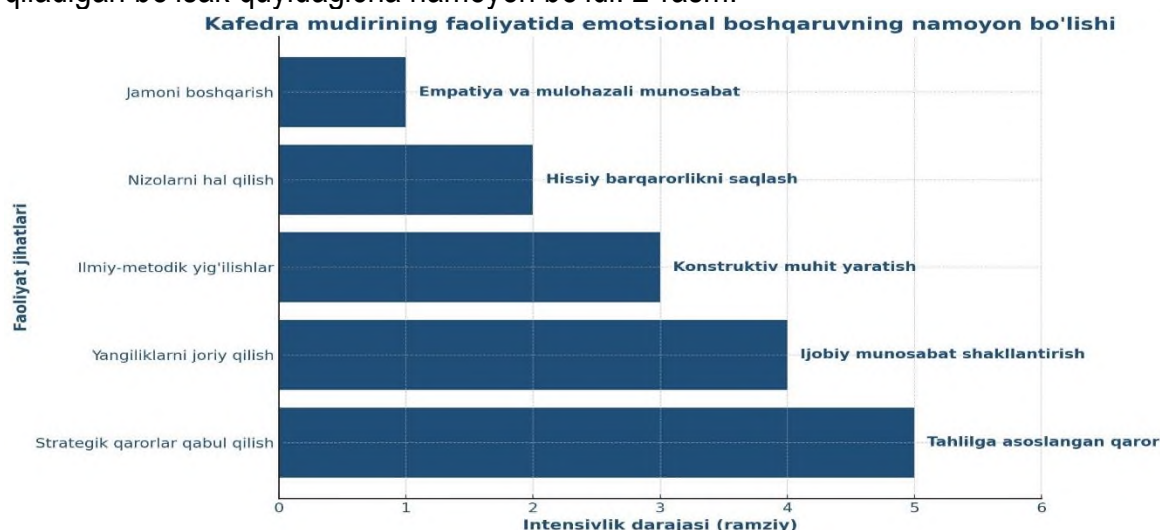
No	Namoyon bo'lishi	Izoh
1	Stress holatlarida o'zini saqlay olish	Qiyin vaziyatlarda tahlikali qarorlarni xotirjam qabul qilish
2	Jamoa ichida empatik muloqot	Boshqalarning his-tuyg'ularini tushunish va hisobga olish

⁵ Goleman, D. (1995). *Emotional Intelligence: Why It Can Matter More Than IQ*. New York: Bantam Books.

⁶ Goleman, D. (1995). *Emotional Intelligence: Why It Can Matter More Than IQ*. New York: Bantam Books. (Chapter 3: When Smart Is Dumb, pp. 43–45).

No	Namoyon bo'lishi	Izoh
3	Nizolarni konstruktiv hal qilish	Tuzatuvchi va foydali muloqot yo'li orqali ixtiloflarni bartaraf etish
4	Ijobiy muhit yaratish	Ish joyida motivatsion va qo'llab-quvvatlovchi muhit shakllantirish

Emotsional boshqaruvni kafedra mudir faoliyatida qanday namoyon bo'lishini tahlil qiladigan bo'lsak quyidagicha namoyon bo'ldi. 2-rasm.

Diagrammada kafedra mudirining turli faoliyat yo'nalishlarida emotsional boshqaruv qanday namoyon bo'lishi intensivlik darajasi (1–5) bo'yicha aks etgan. Har bir yo'nalishda emotsional nazorat darajasi farq qiladi: Tadqiqot doirasida, kafedra mudirining yoshi va ish staji kesimida emotsional boshqaruvi tahlil qilindi. Dastlab yosh va ish staji kategoriyalarga ajratildi. 7-jadval.

Yosh oralig'i	Ish staji	Tasnifi
30–39 yosh	3–10 yil	Yosh va faol mudirlar
40–49 yosh	11–20 yil	O'rta stajli va tajribali mudirlar
50–59 yosh	21–30 yil	Keng tajribali va barqaror mudirlar
60 yosh va undan yuqori	30+ yil	Maxsus tajribaga ega ustoz mudirlar

Kafedra mudirlarining yosh va ish staji asosida emotsional boshqaruv qobiliyati tahlili

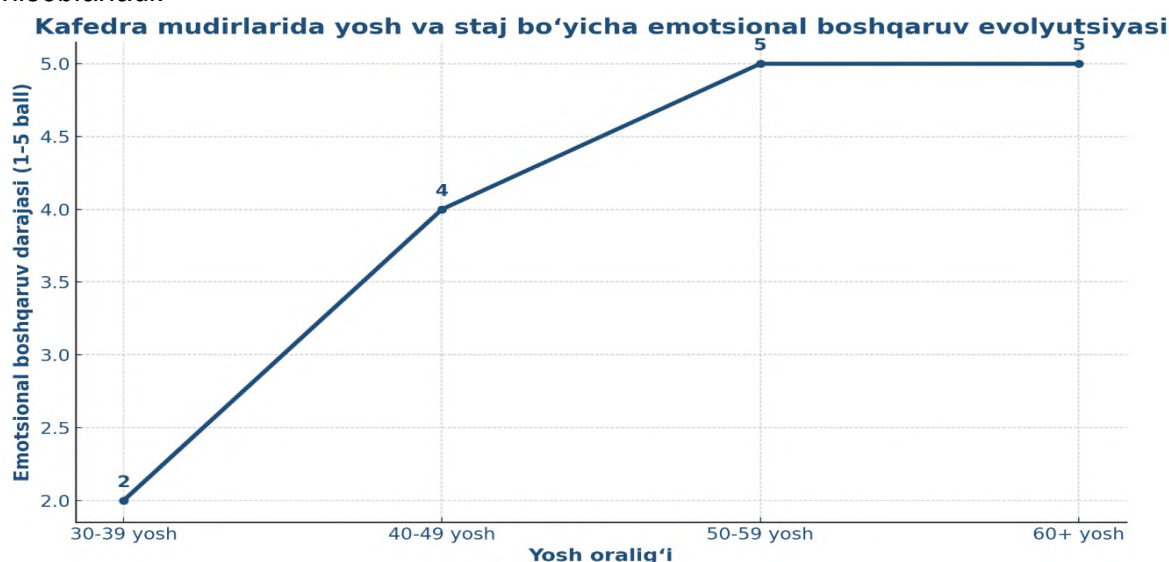
30–39 yosh, 3–10 yil staj: "Energiya va ehtiros davri" bo'lib, emotsional boshqaruv darajasi: hali yetarli darajada barqaror emas. Tez hissiyotga beriluvchanlik va shoshqaloq qaror qabul qilish holatlari bo'lishi mumkin. Ammo kuchli jihati yangi g'oyalarga ochiqlik,

tashabbuskorlik, ijodkorlik bilan yondasha oladi. Stress holatlarida tajribaning kamligi sababli hissiy nazorat susayishi mumkin.

40–49 yosh, 11–20 yil staj: "Munosiblik va tahlil davri" bo'lib, emotsional boshqaruv darajasi barqaror va moslashuvchidir. Hissiy reaksiyalarni boshqarish tajribasi shakllangan. Kuchli jihatlar strategik fikrlash, sabr-toqat, jamoani his qilish qobiliyatidir. Ba'zan bir xillik sababli emotsional holatning kamayishi kuzatiladi.

50–59 yosh, 21–30 yil staj: "Barqarorlik va maslahat davri" bo'lib, emotsional boshqaruv darajasi yuqori darajada rivojlangan. Qarorlar ehtiyotkorlik va tajribaga tayangan holda qabul qilinadi. Kuchli jihatlari nijolarni tinch yo'l bilan hal qilish, vaziyatni his qilish va boshqarishni juda yaxshi anglaydi va amalga oshiradi.

60 yosh va undan yuqori, 30+ yil staj: "Hurmat va ustozlik davri" bo'lib, emotsional boshqaruv darajasi barcha hissiy holatlarning yuqori darajadagi nazoratini qila oladi. Kuchli jihatlari hissiy aql va hayotiy tajriba orqali jamoa uchun mustahkam tayanadigan asos hisoblanadi.

3-rasm. Kafedra mudirlari yoshi va staji bo'yicha emotsional boshqaruv evolyusiyasi

Diagrammada kafedra mudirlarining yosh guruhlari va ish staji o'sishi bilan emotsional boshqaruv darajasi qanday rivojlanishi aniq ko'rsatilgan. Tahlil natijasida quyidagi xulosalar chiqarildi:

30–39 yosh (2 ball) — yosh rahbarlar hissiy reaksiyalarni boshqarishda tajribasiz, stress holatlarda qobiliyatlari past darajada.

► Ularda tashabbuskorlik yuqori, ammo hissiy nazorat yetishmaydi.

40–49 yosh (4 ball) — tajriba ortishi hisobiga hissiy barqarorlik shakllangan. Jamoa boshqaruvi va qaror qabul qilishda emotsiyalarni nazorat qilish ko'nikmalari o'sgan.

50–59 va 60+ yosh (5 ball) — emotsional boshqaruv eng yuqori darajada. Bu guruhdagi mudirlar sabr-toqatli, kompromissga moyil, va tanqidni ehtirossiz qabul qiladi.

► Ular jamoada ijobiy muhit yaratish va konstruktiv yetakchilikda o'rnak hisoblanadi.

XULOSA. Mazkur maqolada oliy ta'lim muassasalari kafedra mudirlarining rahbarlik faoliyatida psixologik determinantlarning o'рни va ahamiyati keng qamrovda tahlil qilindi. Tadqiqot davomida rahbar shaxsning samarali boshqaruvga erishishida motivatsiya, emotsional intellekt, ijtimoiy faoliyat, kognitiv strategiyalar, shuningdek, kommunikativ kompetensiyaning o'zaro bog'liqligi ilmiy yondashuvlar asosida asoslab berildi.

Psixologik determinantlarning har biri rahbarlik faoliyatida muhim psixodinamik omillar sifatida ko'rib chiqilib, ularning nazariy asoslari Golemanning emotsional intellekt nazariyasi, Banduraning ijtimoiy-kognitiv nazariyasi hamda Bassning transformatsion liderlik yondashuvlari asosida ochib berildi. Mazkur yondashuvlar zamonaviy rahbarlik modelining psixologik tayanchlarini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Maqolada, shuningdek, rahbar shaxs faoliyatida psixologik determinantlarning ijtimoiy-psixologik muhit, kasbiy tajriba, shaxsiy xususiyatlar va jamoa bilan o'zaro munosabatlar asosida qanday namoyon bo'lishi, ularni shakllantirish va rivojlantirish mexanizmlari ham yoritildi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI | СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ | REFERENCES

1. Goleman D. Emotional Intelligence: Why It Can Matter More Than IQ. – New York: Bantam Books, 1995. – 352 b.
2. Goleman D. Working with Emotional Intelligence. – New York: Bantam Books, 1998. – 383 b.
3. Bandura A. Social Foundations of Thought and Action: A Social Cognitive Theory. – Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 1986. – 617 b.
4. Bandura A. Social cognitive theory of mass communication // Media Psychology. – 2001. – Vol. 3, №3. – P. 265–299.
5. Bass B.M. Leadership and Performance Beyond Expectations. – New York: Free Press, 1985. – 256 b.
- Bass B.M., Riggio R.E. Transformational Leadership. – 2nd ed. – Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, 2006. – 229 b.

MUALLIF HAQIDA MA'LUMOT [ИНФОРМАЦИЯ ОБ АВТОРЕ] [AUTHORS INFO]

✉ **Mamatqulova Kimyoxon Abdusalilovna**, pedagogika fanlari falsafa doktori (PhD), dotsenti, [**Маматкулова Кимёхон Абдужалиловна** доктор философии по педагогическим наукам (PhD), доцент], [**Mamatqulova Kimyokhon Abdusalilovna**, Doctor of Philosophy in Pedagogical Sciences (PhD), Associate Professor]; manzil: O'zbekiston, Toshkent sh., Chilonzor tumani, Bunyodkor ko'chasi 27 uy. [адрес: Узбекистан, г. Ташкент, Чиланзарский район, улица Бунёдкор, дом 27.], [address: Uzbekistan, 27 Bunyodkor Street, Chilonzor District, Tashkent City.]

Original paper

TRIARCHAL AUTHORITY AND EMOTIONAL DISTANCE OF ATTICUS FINCH
IN "TO KILL A MOCKINGBIRD" BY HARPER LEE AND THE FATHER FIGURE
IN ABDULLA KODIRIY'S "BYGONE DAYS"

© S. S. Kurbanov ¹✉

¹ Bukhara State Pedagogical Institute, Bukhara, Uzbekistan

Abstract

INTRODUCTION: this comparative study explores the portrayals of patriarchal authority and emotional distance in Harper Lee's 'To Kill a Mockingbird' and Abdulla Kodiriy's 'Bygone Days.' Atticus Finch and the father figure in Kodiriy's novel represent two culturally distinct but influential examples of paternal roles. This paper aims to investigate how these characters reflect legal and moral authority and how emotional detachment is embedded in their cultural frameworks.

AIM: the aim of this study is to compare the representation of patriarchal authority and emotional distance in two literary works from different cultural and historical backgrounds: Harper Lee's Atticus Finch and the father figure in Abdulla Kodiriy's 'Bygone Days.' The goal is to reveal how cultural contexts shape paternal behaviors and emotional expression.

MATERIALS AND METHOD: the study adopts a qualitative comparative analytical approach. Primary sources include the novels 'To Kill a Mockingbird' (1960) and 'Bygone Days' (1926). Character analysis, thematic research, and contextual exploration form the basis of the methodology. Interviews with literature scholars and secondary academic literature further inform the study's findings.

DISCUSSION AND RESULTS: the study found that Atticus Finch represents a progressive model of fatherhood grounded in justice, empathy, and moral reasoning. His emotional restraint supports his children's ethical development. Conversely, the father figure in 'Bygone Days' embodies traditional patriarchal values, prioritizing duty and social status over emotional closeness. His authority stems from societal expectations rather than personal moral convictions, creating emotional distance with his children.

CONCLUSION: this comparative analysis highlights how different cultural and historical environments influence the depiction of fatherhood. Atticus Finch's emotionally controlled yet morally engaged parenting contrasts with the emotionally detached and socially obligated father in 'Bygone Days.' These portrayals offer deep insights into how patriarchal authority and emotional expression are framed in literature and their implications for familial relationships.

Keywords: patriarchal authority, emotional distance, Atticus Finch, To Kill a Mockingbird, Bygone Days, Abdulla Kodiriy, comparative literature, fatherhood, cultural context

For citation: Sanjar S. Kurbanov (2025) "Patriarchal authority and emotional distance of Atticus Finch in "to kill a mockingbird" by Harper Lee and the father figure in Abdulla Kodiriy's "Bygone days", Inter education & global study, (5), pp. 518–527.

ОТЦОВСКАЯ ВЛАСТЬ И ЭМОЦИОНАЛЬНАЯ ДИСТАНЦИЯ АТТИКУСА ФИНЧА В «УБИТЬ ПЕРЕСМЕШНИКА» ХАРПЕР ЛИ И ОБРАЗ ОТЦА В РОМАНЕ АБДУЛЛЫ КАДЫРИ «ДНИ МИНУВШИЕ»

© С. С. Курбанов ¹ ✉

¹ Бухарский государственный педагогический институт, Бухара, Узбекистан

Аннотация

ВВЕДЕНИЕ: в этом сравнительном исследовании рассматриваются образы отцовской власти и эмоциональной отстранённости в произведениях Харпер Ли «Убить пересмешника» и Абдуллы Кадыри «Дни минувшие». Атткус Финч и отец в романе Кадыри представляют собой две культурно различные, но важные фигуры отцовства. Цель статьи — показать, как эти персонажи воплощают юридическую и моральную власть, а также как эмоциональная дистанция проявляется в контексте их культур.

ЦЕЛЬ: сравнить изображение отцовской власти и эмоциональной дистанции в двух литературных произведениях на фоне различных культурных и исторических условий: Атткус Финч в произведении Харпер Ли и образ отца в «Днях минувших» Абдуллы Кадыри.

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОД: исследование основано на качественном сравнительном анализе. Основными источниками являются романы «Убить пересмешника» (1960) и «Дни минувшие» (1926). Методология включает анализ персонажей, изучение тем и исследование историко-культурного контекста. Также использовались интервью с литературоведами и вторичная научная литература.

РЕЗУЛЬТАТЫ: Атткус Финч представляет собой прогрессивную модель отцовства, основанную на справедливости, эмпатии и моральных принципах. Его эмоциональная сдержанность помогает детям формировать этическое мышление. Отец в «Днях минувших» воплощает традиционные патриархальные ценности, ставя долг и социальный статус выше эмоциональной близости. Его власть исходит из общественных ожиданий, а не из личных убеждений.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ: сравнительный анализ показывает, как различные культурные и исторические условия влияют на образ отцовства в литературе. Отец Атткус сочетает эмоциональную сдержанность с моральной вовлеченностью, тогда как образ отца в романе Кадыри подчеркивает традиционную мужскую власть,

сопровождаящуюся эмоциональной отстранённостью. Эти образы помогают глубже понять, как в литературе изображаются отцовская власть и эмоциональность, а также их влияние на семейные отношения.

Ключевые слова: отцовская власть, эмоциональная дистанция, Аттикус Финч, Убить пересмешника, Дни минувшие, Абдулла Кадыри, сравнительная литература, отцовство, культурный контекст.

Для цитирования: Курбанов С. С., Отцовская власть и эмоциональная дистанция Аттикуса Финча в «убить пересмешника» Харпер Ли и образ отца в романе Абдуллы Кадыри «дни минувшие»// Inter education & global study. 2025. №5. С. 518–527

OTALIK HOKIMIYATI VA ATTIKUS FINCHNING EMOTSIONAL UZOQLIGI HARPER LEE'NING "MASXARABOZNI O'LDIRISH" ASARIDA VA ABDULLA QODIRIYNING "O'TKAN KUNLAR" ROMANIDAGI OTA OBRAZI

© Sanjar S. Kurbanov ¹✉

¹ Buxoro Davlat Pedagogika Instituti, Buxoro, O'zbekiston

Annotatsiya

KIRISH: ushbu qiyosiy tadqiqot Harper Liyning "Masxarabozni o'ldirish" va Abdulla Qodiriyning "O'tkan kunlar" asarlarida ota hokimiyati va hissiy uzoqlikning ifodalanishini o'rganadi. Attikus Finch va Qodiriyning romanidagi ota obrazi ikki xil madaniy muhitga mansub bo'lsa-da, har ikkisi ham otalik timsolining ta'sirli namunalari. Ushbu maqola ushbu obrazlarning huquqiy va axloqiy hokimiyatni qanday ifodalashi hamda hissiy uzoqlik ularning madaniy kontekstlarida qanday shakllanishini tahlil qiladi.

MAQSAD: tadqiqotning asosiy maqsadi — Harper Liyning Attikus Finchi va Abdulla Qodiriyning "O'tkan kunlar" asaridagi ota obrazini qiyoslab, madaniy va tarixiy jihatdan turlicha bo'lgan muhitlarda otalik hokimiyati va hissiy uzoqlik qanday ifodalanganini ochib berishdir.

MATERIALLAR VA USLUB: tadqiqot sifatli qiyosiy tahliliy uslubga asoslanadi. Asosiy manbalar sifatida "Masxarabozni o'ldirish" (1960) va "O'tkan kunlar" (1926) romanlari o'rganilgan. Belgilar tahlili, mavzularni tadqiq qilish va tarixiy-madaniy kontekstlarni tahlil qilish asosiy metodlar hisoblanadi. Shuningdek, adabiyotshunos olimlar bilan intervyular va ikkilamchi manbalar tadqiqotni chuqurlashtirishga xizmat qilgan.

NATIJALAR: Attikus Finch adolat, empatiya va axloqiy qarashlarga asoslangan ilg'or otalik modelini namoyon etadi. Uning hissiy chekinishi farzandlarining axloqiy kamolotiga xizmat qiladi. Aksincha, "O'tkan kunlar" asaridagi ota an'anaviy patriarxal qadriyatlarga asoslangan bo'lib, hissiy yaqinlikdan ko'ra burch va ijtimoiy mavqega urg'u beradi. Uning hokimiyati shaxsiy e'tiqod emas, balki jamiyat talablariga asoslangan.

XULOSA: ushbu qiyosiy tahlil turli madaniy va tarixiy sharoitlarda otalik obrazining shakllanishini ochib beradi. Attikus Finchning hissiy nazorat ostidagi, ammo axloqan faol

otaligi "O'tkan kunlar"dagi ijtimoiy majburiyatli, ammo hissiy sovuq otaga qarshi qo'yiladi. Bu obrazlar otalik hokimiyati va hissiy ifoda qanday tasvirlanishi hamda ularning oila munosabatlariga ta'sirini chuqurroq anglashga imkon beradi.

Kalit so'zlar: otalik hokimiyati, hissiy uzoqlik, Attikus Finch, Masxarabozni o'ldirish, O'tkan kunlar, Abdulla Qodiriy, qiyosiy adabiyot, otalik, madaniy kontekst.

Iqtibos uchun: Sanjar S. Kurbanov. Otalik hokimiyati va Attikus Finchning emotsional uzoqligi Harper Lee'ning "Masxarabozni o'ldirish" asarida va Abdulla Qodiriyning "O'tkan kunlar" romanidagi ota obrazi
// Inter education & global study 2025. №5 B. 518–527 (In Eng.)

Two famous works of literature—Harper Lee's "To Kill a Mockingbird" and Abdulla Kodiriy's "Bygone Days"—are examined in this research paper in terms of their portrayal of parental authority and emotional detachment. This paper shows how cultural and historical settings influence the representation of parental roles by examining Atticus Finch, a representative character of legal and moral authority in American literature, together with the father figure seen in Kodiriy's work. The comparison study emphasizes the parallels and variations in how these dads represent legal and moral authority while still preserving emotional restraint. The results imply that whilst Atticus Finch portrays a more contemporary reading of parental authority based on a progressive moral framework, Kodiriy's father figure emphasizes responsibility and emotional detachment, reflecting traditional values. By providing insights on the intricacies of fatherhood and its effects on society, this study helps to further knowledge of how patriarchal power shows itself in many cultures and times.

Particularly with respect to power and emotional expression, the function of fathers in literature frequently reflects more general societal ideals and conventions. This comparative study looks at the characters of Atticus Finch from Harper Lee's "To Kill a Mockingbird" and the father role in Abdulla Kodiriy's "Bygone Days." Though coming from different cultural and historical contexts that shape their behavior and connections with their offspring, both figures are key examples of paternal power.

Often praised for his steadfast moral values and dedication to justice amid the racially volatile environment of the American South during the 1930s, Atticus Finch He represents legal power as a lawyer and single parent, but also shows great emotional bond with his children, Scout and Jem. His parenting style shows progressive principles that promote moral integrity, critical thinking, and compassion.

On the other hand, the father character in "Bygone Days" is anchored in the historical and cultural background of early twentieth-century Uzbekistan. Emphasizing responsibility, respect, and emotional reserve, this character reflects conventional patriarchal norms. The father's power is mostly based on social expectations of family

duties and obligations, which might cause emotional distance between him and his children.

By means of this comparative study, we want to reveal how these parent figures represent their particular social contexts and how they negotiate the complexity of legal and moral power. We will investigate the consequences of their emotional remoteness and the influence of their paternal duties on their children's development. Examining these two figures will help us to more fully grasp the several aspects of fatherhood and how it is portrayed in literature across several cultural settings. This paper not only highlights the particular traits of Atticus Finch and Kodiriy's father figure but also challenges readers to consider the changing dynamics of parental authority and emotional involvement in modern society.

Focusing on literary works as main sources, this study uses a qualitative comparative analytical framework. Examining these books via cultural studies and family dynamics lets one see how patriarchal influence varies throughout many civilizations.

Textual Analysis

1. Choosing Texts:

- Set against the racially fraught environment of 1930s Alabama, Harper Lee's "To Kill a Mockingbird" (1960) offers Atticus Finch as a moral compass.
- Set in early 20th-century Uzbekistan, Abdulla Qodiriy's "Bygone Days" (1926) looks at family dynamics under conventional gender norms.

2. Character Profiles:

- Atticus Finch and the parent role in "Bygone Days" are subjected to thorough character study. This include looking at their deeds, conversations, and their children's views of one another.
- Understanding their authority is seen as vital by key ideas including justice, morality, and emotional detachment.

3. Framework of Context:

- Historical and cultural settings are closely scrutinized. This covers a look at early 20th-century Central Asia's sociocultural scene and the social structures of the American South during the Great Depression.
- Secondary literature and historical narratives help to reveal how these settings affect the emotional expressions and authority of the persons involved.

Collection of Data

1. Literary References:

- Reading primary materials attentively, especially those showing the fathers' power and emotional dynamics, helps one to understand them.
- Critical essays, historical writings, and cultural studies among secondary sources offer context and depth to the knowledge of patriarchal power.

2. Interviews:

- Literature academics specializing in American and Uzbek literature are interviewed using semi-structured formats.
- These interviews seek to collect expert viewpoints on the readings of patriarchal characters in both books, therefore providing a more general background for the study.

Analytical Tools

1. Thematic Research:

- Themes of legal authority, moral integrity, and emotional detachment are drawn out and contrasted across the two works.

Particular focus is on how these topics appear differently inside the cultural and historical contexts of Uzbekistan and the United States.

2. Comparative Analysis:

- Key characteristics and behaviors of Atticus Finch and the father figure in "Bygone Days" are examined using a comparison matrix.
- Legal authority, emotional expression, and reactions to social issues are among the categories included in this matrix.

This paper recognizes a number of shortcomings. Focusing on two particular works could not capture the whole spectrum of patriarchal power in literary works. A comparison study could also oversimplify cultural subtleties. Future studies may include additional literature from many cultural backgrounds, therefore broadening this one.

By means of this comparative analysis, the study seeks to highlight how Atticus Finch and the father role in "Bygone Days" reflect patriarchal power and emotional control in their particular cultural settings. Examining these people helps us to understand the complexity of parenthood and authority as well as the interaction between culture, morality, and emotional dynamics in many countries.

Atticus Finch is a pillar of moral purity in the racially fraught environment of 1930s Alabama. His dedication to justice and equality is shown by his work as a single parent rearing Scout and Jem while fighting for Tom Robinson, a Black man wrongfully charged with raping a white lady. Working as a lawyer, Atticus uses the law to fight for individuals society has disadvantaged, therefore reflecting the idea of legal authority. His emotional remoteness is seen not as a lack of love but as a way of teaching moral fortitude and perseverance in his children. Emphasizing the need of knowing various points of view, he shows children to sympathize with others, which is a vital aspect of his parental direction.

On the other hand, the father character in Abdulla Kodiriy's "Bygone Days" reflects a distinct cultural expression of patriarchal control. Set in early 20th-century Uzbekistan, this father figure is defined by conventional masculine norms and a strict devotion to cultural standards. Often at the expense of emotional detachment, his power comes from society standards defining family roles. Unlike Atticus, who actively participates in his children's moral instruction, the father in "Bygone Days" reflects the expectations put on him by his community and therefore represents a more passive kind of authority. Though

it builds a distance between him and his children and restricts their emotional expression and personal growth, this emotional control helps to maintain his status and power.

Examining Atticus Finch and the father role in "Bygone Days" uncovers how many cultural and historical settings impact the manifestation of patriarchal power. Atticus in the American South opposes social conventions and fights for justice and equality while negotiating the complexity of race and class, representing a progressive, moral authority. His portrayal challenges readers to think about how dads serve as moral compasses during times of social turmoil.

On the other hand, the father character in Kodiriy's art embodies a more conventional concept of masculinity in which power is unchallenged and emotional isolation is a societal norm. This depiction shows how historical conditions affect family ties and how cultural expectations may shape family dynamics. The emotional reserve shown by the Uzbek father figure not only reflects his social duty but also critiques the wider consequences of patriarchal systems denying emotional closeness and family understanding.

The emotional isolation shown by both paternal figures begs issues regarding the consequences for their children's growth. Atticus Finch's method prepares Scout and Jem to negotiate a challenging environment by promoting empathy, moral reasoning, and emotional intelligence. His presence and emotional distance let for a dynamic partnership marked by open communication and mutual respect.

On the other hand, the father in "Bygone Days" shows how emotional detachment may impede a child's capacity to express emotions and shape their personality. Children who try to balance their feelings with their father's demands may feel alone and confused by this gap. The different results of these paternal figures imply that although power is required, the way it is used greatly affects family dynamics and individual growth.

All things considered, the comparative study of Atticus Finch and the father character in Abdulla Kodiriy's "Bygone Days" emphasizes the complexities of patriarchal power and emotional detachment across many cultural settings. Every character reflects different kinds of power and emotional control molded by their individual society standards and historical background. Examining these people helps us to understand the larger consequences of fatherhood and the influence of cultural beliefs on family dynamics. The depiction of these parent figures reflects the continual debate between power, morality, and emotional connection inside the family system. It is crucial to think about how these topics in literature speak to modern debates on gender roles, authority, and emotional health in family connections as we keep investigating them.

A critical comparison of Atticus Finch from Harper Lee's *To Kill a Mockingbird* and the father character in Abdulla Kodiriy's "Bygone Days" uncovers a complicated interaction between patriarchal power and emotional remoteness. Though both characters represent legal and moral authority, their emotional reserve is strongly ingrained in their own cultural and historical settings. Emphasizing how these father figures highlight the varying

expressions of authority and emotional expression across several countries, this conclusion synthesizes the results of the comparative study.

Atticus Finch is a figure of paternal authority profoundly ingrained in the socio-legal fabric of the American South in the 1930s. In a racially heated society, he represents the values of justice, morality, and integrity as a legal authority figure. His moral strength is shown by his dedication to defending Tom Robinson, an African American man wrongly charged with raping a white lady. Urging his kids to think about viewpoints beyond their own, Atticus shows them the need of empathy and compassion. His strong moral compass makes him a patriarchal figure who exercises power not by force but by principled conviction.

On the other hand, the father figure in "Bygone Days" functions inside the cultural and historical setting of early 20th-century Uzbekistan. Kodiriy's depiction shows a distinct sort of patriarchal power, one ingrained in society norms and legacy. Representing a more authoritarian style of masculinity, the father in this story controls his family by following cultural conventions and ideals. Reflecting the society influences that mold his position as a parent, his authority is more about preserving social order and family honor than moral purity.

Though both parent figures have great power, their emotional displays show sharp contrasts. Emotional control defines Atticus Finch; he balances love and punishment in his approach to parenting. His capacity to be calm in the face of social discrimination and personal loss shows a kind of emotional fortitude that speaks to his offspring. This emotional detachment is a conscious decision to promote moral clarity and resilience in his children, not a lack of love.

The father in "Bygone Days," on the other hand, shows a distinct emotional terrain. Often, his power comes with a strict emotional barrier that could cause problems with his offspring. Cultural expectations put on him cause this emotional restriction; in his society, vulnerability is seen as a weakness. Often, the father figure's interactions are somewhat formal, which might impede real emotional connection.

The comparative examination of these two parent characters emphasizes the subtle ways in which patriarchal control and emotional estrangement show in various cultural settings. Atticus Finch's emotional control and legal and moral authority combine to define him as a progressive parent figure in literature. His method creates an atmosphere of moral investigation and knowledge that lets his kids negotiate a challenging society with integrity and empathy.

The father role in "Bygone Days," on the other hand, reflects a more conventional and authoritarian image of masculinity in which emotional distance acts as a barrier to open communication and connection. This contrast highlights the impact of cultural and historical settings on the representation of fatherhood, therefore exposing how society's expectations determine the actions and emotional displays of parental figures.

In the end, both people represent their own communities and provide readers a perspective to consider the larger consequences of patriarchal control and emotional

remoteness. Understanding these interactions helps us to value the complexity of fatherhood as shown in literature, as we can see the many ways cultural narratives influence our perception of family connections. This work not only deepens our understanding of these writings but also challenges us to consider more critically the changing functions of dads in modern society.

ADABIYOTLAR RO'YXATI | СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ | REFERENCES

1. Lee, Harper. *To Kill a Mockingbird*. Harper Collins, 1960.
2. Qodiriy, Abdulla. *O'tkan kunlar*. 1926.
3. Saparova, M. R. (2024). Peculiarities of Polyphony in Uzbek Literature. *International Journal of Language Learning and Applied Linguistics*, 3(04), 103-106.
4. Ramazonovna, S. M. (2024). UNDERSTANDING OF UZBEK LITERARY GENRES. *INNOVATIVE ACHIEVEMENTS IN SCIENCE 2024*, 3(34), 14-17.
5. Ramazonovna, S. M. (2024). THE FEATURES OF A POLIPHONIC NOVEL AS A LITERARY WORK. *Scientific Aspects and Trends in the Field of Scientific Research*.
6. S. Kurbanov, "The Theme of Father-Daughter Relationship in 'To Kill a Mockingbird' by Harper Lee," in Interdisciplinary Conference of Young Scholars in Social Sciences (USA), pp. 144-147, 2023. [Online]. Available: <https://openconference.us/index.php/ysc/article/view/804>.
7. M. Saparova, "Some Features of Children's Language in Fiction," *Tsentr Nauchnykh Publikatsii (Buxdu.Uz)*, vol. 36, no. 36, 2023.
8. S. S. Kurbanov and M. R. Saparova, "Badiiy Asar Jozibadorligini Oshirishda Qarg'ish Anglatuvchi Disfemizmlarning Personajlar Nutqida Berilishi," *Academic Research in Educational Sciences*, vol. 4, 2021.
9. M. R. Saparova, "Abdulla Qodiriyning 'O'tkan Kunlar' Romanida Personajlarning Ichki Nutqidagi Badiiy Tahlil Usullari," *International Journal of Education, Social Science & Humanities*, vol. 11, no. 2, pp. 778-782, 2023, FARS Publishers.
10. Kurbanov, S. (2023). THE ANALYSIS OF FATHER-DAUGHTER RELATIONSHIP IN SHAKESPEARE'S WORKS. *Евразийский журнал социальных наук, философии и культуры*, 3(5), 129–132. извлечено от <https://www.in-academy.uz/index.php/ejsspc/article/view/14638>
11. Ingliz Adabiyotida Yo'Qotilgan Ota Obrazlari ("Hamlet" Va "Frankenshteyn" Asarlari Tahlilida). (2025). *American Journal of Language, Literacy and Learning in STEM Education* (2993-2769), 3(2), 352-355. <https://grnjournal.us/index.php/STEM/article/view/6989>

MUALLIF HAQIDA MA'LUMOT [ИНФОРМАЦИЯ ОБ АВТОРЕ] [AUTHORS INFO]

✉ **Sanjar Saliyevich Kurbanov**, Buxoro Davlat Pedagogika Instituti, Ingliz tili va adabiyoti kafedrası o'qituvchisi, [**Санджар Салиевич Курбанов**, Преподаватель кафедры английского языка и литературы, Бухарский государственный педагогический институт], [**Sanjar Saliyevich Kurbanov**, Ingliz tili va adabiyoti kafedrası o'qituvchisi Buxoro Davlat Pedagogika Instituti, E-mail: sanjarkurbanov0077@gmail.com <https://orcid.org/0000-0002-5208-6913>

Muassis: Buxoro davlat pedagogika instituti
Jurnal O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va
ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan 2023-yil 08 avgust №-111889-sonli guvohnoma
bilan ro'yxatga olingan.

Jurnal O'zbekiston Respublikasi OAK Rayosatining 2024 yil 31 yanvardagi 350-son qaroriga asosan pedagogika, san'atshunoslik, psixologiya, fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) va fan doktori (DSc) ilmiy darajasiga talabgorlarning dissertatsiya ishlari yuzasidan "Dissertatsiyalar asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro'yxati" ga kiritilgan <https://oak.uz/pages/4802>

Jurnal 2023 yilda tashkil etilgan bo'lib bir yilda 8 marta o'zbek, rus va ingliz tillarida nashr etiladi. Pedagogika, psixologiya, san'atshunoslik fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) va fan doktori (DSc) ilmiy darajasiga talabgorlarning dissertatsiya ishlari yuzasidan ilmiy jamoatchilikni ilm-fan natijalari bilan tanishtirish; ilm-fan rivojlantirishning dolzarb masalalariga tadqiqotlarining ustuvor yo'nalishlari doirasida olib borilgan ilmiy ishlarning asosiy natijalari to'g'risida ma'lumot berish; yangi istiqbolli loyihalar va texnologiyalarni joriy etish; ta'lim va tarbiya bilan bog'liq nazariy va amaliy ishlar; fan va ta'limning innovatsion rivojlanishi; fundamental va amaliy tadqiqotlarni qo'llab-quvvatlash uchun qulay axborot muhitini yaratishning asosiy ilmiy natijalarini o'z ichiga oladi. Shuningdek, zamonaviy ta'limning muammo va paradigmalarini o'rganish, rivojlantirish va amaliyotga tadbiq etish bo'yicha nazariy tavsiyalar berishdan iborat. Nashr qilingan materiallardan O'zbekiston Respublikasi hamda xorijning yetakchi olimlari, tadqiqotchi izlanuvchilar foydalanishi ko'zda tutilgan.

Jurnalning kalit so'zlari:

Oliy pedagogik ta'lim nazariyasi va amaliyoti; umumiy va maxsus pedagogika, psixologiya va san'atshunoslik; pedagogika va innovatsiya, integratsiya; O'zbekiston va xorijiy mamlakatlarning ta'lim tizimi; ta'lim jarayoni; ko'p madaniyatli va mintaqaviy ta'lim; III Renessans, XXI asrdagi ta'lim; ta'lim va tarbiya sohasidagi milliy hamda umuminsoniy qadriyatlar; ta'lim sifatini monitoring qilish; ta'lim dasturlari; oliy, umumiy o'rta va professional ta'limining davlat ta'lim standartlari; o'qituvchilarni tayyorlash tizimidagi ta'lim texnologiyalari.

Guvohnoma raqami №-111889
Mas'ul kotib: Mamurova D.I.
31.05.2025

Учредитель: Бухарский государственный педагогический институт
Журнал зарегистрирован Агентством информации и массовых коммуникаций при
Администрации Президента Республики Узбекистан свидетельством №111889 от 08
августа 2023 года.

Журнал включен в список национальных изданий, рекомендованных для публикации основных научных результатов диссертаций кандидатов на соискание ученой степени доктора философии (PhD), доктора наук (DSc). Согласно решению Президиума ВАК РУз от 31 января 2024 г. №350. По направлении педагогики, искусствоведение и психологии <https://oak.uz/pages/4802>

Журнал был основан в 2023 году и выпускается в год 8 раз на узбекском, русском и английском языках. Он предназначен для ознакомления научного сообщества с результатами научных исследований соискателей ученых степеней доктора философии (PhD) и доктора наук (DSc) в областях педагогики, психологии и искусствоведения. Журнал информирует о ключевых научных достижениях, проводимых в рамках приоритетных направлений исследований, касающихся актуальных вопросов развития науки. Также в нем рассматриваются новые перспективные проекты, технологии и идеи, связанные с образованием, воспитанием, инновациями, а также созданием благоприятной информационной среды для поддержки фундаментальных и прикладных исследований. Журнал также предлагает теоретические рекомендации по изучению, разработке и внедрению современных подходов к образованию. Материалы, опубликованные в журнале, предназначены для ведущих ученых и исследователей из Республики Узбекистан и других стран, и направлены на стимулирование дальнейших исследований, развитие науки и образования.

Ключевые слова журнала:

Теория и практика высшего педагогического образования; общая и специальная педагогика, психология и искусствоведение; педагогика и инновации, интеграция; система образования Узбекистана и зарубежных стран; образовательный процесс; мультикультурное и региональное образование; образование эпохи Возрождения, XXI веке; национальные и общечеловеческие ценности и ценности в сфере образования и воспитания; мониторинг качества образования; образовательные программы; государственные образовательные стандарты высшего, среднего и профессионального образования; образовательные технологии в системе подготовки педагогических кадров.

Идентификационный номер №-111889
Ответственный редактор: Мамурова Д.И.
31.05.2025

Founder: Bukhara State Pedagogical Institute

The journal is registered by the Agency of Information and Mass Communications under the Administration of the President of the Republic of Uzbekistan with certificate No. 111889 dated August 8, 2023.

The journal is included in the list of national publications recommended for publishing the main scientific results of dissertations of candidates for the degree of Doctor of Philosophy (PhD), Doctor of Science (DSc). According to the decision of the Presidium of the Supreme (Higher) Attestation Commission of the Republic of Uzbekistan dated January 31, 2024 No. 350. In the direction of pedagogy, art science and psychology <https://oak.uz/pages/4802>

The journal was founded in 2023 and is published 8 times a year in Uzbek, Russian and English. It is intended to familiarize the scientific community with the results of scientific research of applicants for the degrees of Doctor of Philosophy (PhD) and Doctor of Sciences (DSc) in the fields of pedagogy, psychology and art history. The journal informs about key scientific achievements carried out within the framework of priority research areas related to topical issues of science development. It also examines new promising projects, technologies and ideas related to education, upbringing, innovation, as well as the creation of a favorable information environment to support fundamental and applied research. The journal also offers theoretical recommendations on the study, development and implementation of modern approaches to education. The materials published in the journal are intended for leading scientists and researchers from the Republic of Uzbekistan and other countries, and are aimed at stimulating further research, the development of science and education.

Key words of the journal:

Theory and practice of higher pedagogical education; general and special pedagogy, psychology and art criticism; pedagogy and innovation, integration; education system of Uzbekistan and foreign countries; educational process; multicultural and regional education; Renaissance education, XXI century; national and universal values and values in the field of education and upbringing; monitoring the quality of education; educational programs; state educational standards of higher, secondary and vocational education; educational technologies in the system of teacher training.

Identification number №-111889

Managing editor: Mamurova D.I.

31.05.2025

